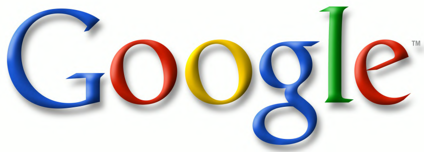
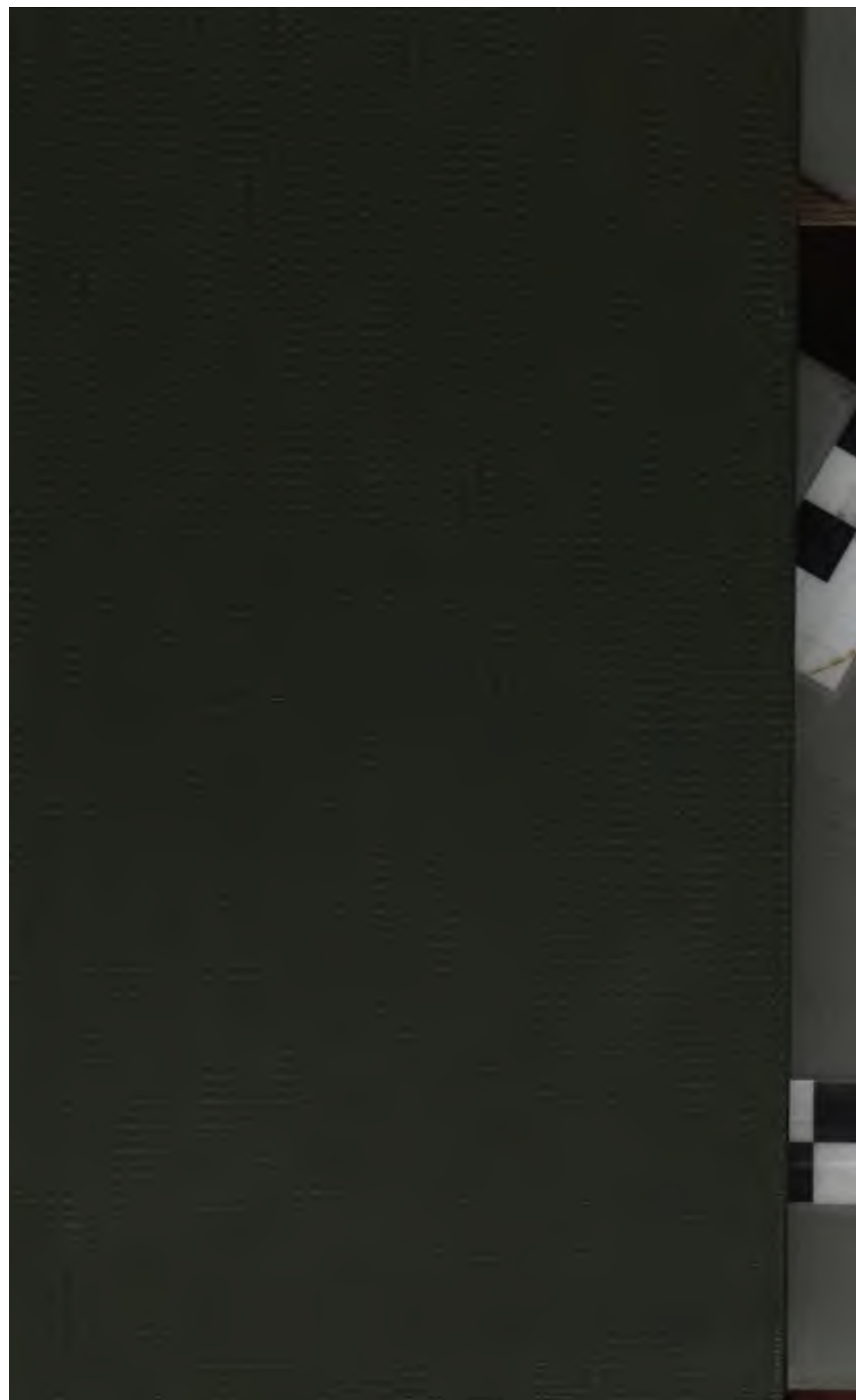

Anna Reinhard,
Zwingli's Huisvrouw.

Lith. de Bolsitrie, Utrecht.

HULDRICH ZWINGLI,

DE KERKHERVORMER,

DOOR

J. TICHLER,
THEOL. DOCT. PREDIKANT TE LEIJDEN.

Met drie Platen en één Fac-simile.

Komt herwaarts tot mij allen, die vermoeid en belast zijt, en ik zal u rust geven.
MATTH. XI : 28.

TWEEDE DEEL.

UTRECHT,
KEMINK EN ZOON.
1858.

VOORBERIGT.

Ik heb hier alleen te vermelden, dat sedert de uitgaaf van het eerste Deel nog in het licht verschenen is: HULDRICH ZWINGLI. Leben und ausgewählte Schriften. Von R. CHRISTOFFEL. *Zijnde dit werk het eerste Deel van eene reeks onder den titel:* Leben und ausgewählte Schriften der Väter und Begründer der reformirten Kirche. Eingeleitet von Dr. K. R. HAGENBACH.

Voorts, God, die mij bekwaam gemaakt heeft, dezen arbeid te voleindigen, zij daarvoor mijn' lof en dank toegebragt! En, zoo er iets goeds door gesticht kan worden tot bevordering van waarheid en godzaligheid naar het Evangelie van onzen Heer JEZUS CHRISTUS, *zij die uitkomst ootmoedig aan Zijnen zegen aanbevolen!*

Leijden, 23 Mei 1858.

[redacted]

INHOUD.

ZEVENDE AFDEELING.

[redacted]

ZEVENDE AFDEELING.

De Hervorming verdedigd.

ZWINGLI stond thans in de volle kracht zijner werkzaamheid. De Hervorming, waaraan hij den oorsprong gegeven had en welker ziel en middenpunt hij bleef, was gevestigd en breidde zich meer en meer uit. In een diep gevoel van hare noodzakelijkheid had hij met het oog op God de groote taak aanvaard. "De gesteldheid der tijden," zegt hij, "is zoodanig, dat, indien de Vader der menschen door eene krachtige verkondiging van Zijn Woord daarin niet haastig eene verandering te weeg brengt, het te vreezen staat, dat Hij in zijne regtvaardigheid de wereld niet langer zal kunnen verdragen." Met diepen weedom der ziel zag hij het vreeselijk zedebederf, hoe hebzucht en begeerlijkheid onder alle standen heerschten en schier geene grenzen kenden; — hoe het voor een spel gehouden werd, elkander te bedriegen en van het zijne te berooven door list, geweld en onderdrukking; hoe hoererij, overspel en allerlei soort van wellust schaamteloos gepleegd werden; — hoe in zwelgerij en dronkenschap de toenmalige eeuw al de voorgaanden verre achter zich liet. En het gruwde hem op te merken, dat dit hoog gestegen bederf door de Bis-

[redacted]

schoppen en Monniken niet alleen niet tegengegaan, maar door hun voorbeeld zelfs grootelijks aangemoedigd werd, en hoe de godsdienst zelve slechts een middel scheen te zijn om het te wettigen en te bestendigen. Dit alles ontstak in zijn gemoed een ijvervuur, om de hand ter verbetering uit te strekken, en zijne krachtige stem riep daarom alle welgezinden op, om, onder opzien tot den bijstand des Almagtigen, hunne pogingen met de zijnen te vereenigen [1]).

De arbeid van onzen Hervormer werd met den zegen Gods bekroond. Op het Raadhuis te Zurich, van den kansel van het Groot-Munster, en in geschriften voor de geleerden en het volk had hij den strijd tegen het onchristelijke in de christelijke Kerk gestreden en zijne overtuiging aan duizenden in en buiten Zwitserland medegedeeld. Het werk, met volkomene bezonnenheid, na langdurige ernstige zelfbeproeving ondernomen, met beleid en ijver doorgezet, met moed en kracht beschermd, had heerlijke vrucht voortgebragt. Verlossing van Priesterdwang, en herstelling van de vrijheid des gewetens; — afschaffing van menschelijke inzettingen, en verlevendigde eerbied voor het woord Gods als eenige kenbron der waarheid; — zuivering der openbare eeredienst van bijgeloovige bijvoegselen, en vernieuwing der geestelijke godsvereering; — teruggave van hetgeen de geestelijkheid zich hebzuchtig had toegeëigend, aan zijne oorspronkelijke bestemming, en herstelling van het regt der Gemeente; — opheffing van het juk der uitwendige kerkelijke wet, en bevordering van een heilig leven door het geloof in CHRISTUS: deze waren van dat werk de heilrijke gevolgen. De apostolische Kerk scheen te Zurich herboren.

ZWINGLI, wiens van natuur scherpe blik, daarenboven door zijne humanistische studiën zeer geoefend, reeds

---

1) *De vera et falsa Rel.* Opp. V. III. p. 150.

zeer spoedig den waren grond van het bederf der Kerk doorzien had, had de hand gelegd aan de eigenlijke oorzaak des kwaads: *de leer en de beginselen zelve*, van waar het Pausdom uitging, en waarmede zijn bestaan verbonden was. Zóó moest de Hervorming, door hem beoogd, van zelf al dadelijk met het Pausdom in tweespalt komen, en eene verzoening was onmogelijk. Rustig en moedig streefde hij naar het voorgestelde doel, en deed wat ieder oogenblik vereischt werd, om het telkens meer te naderen. Zijn oog was inzonderheid op het werkelijk leven gerigt, en het groote denkbeeld, dat al zijne handelingen leidde, was: "het goede komt *alleen* van God: daarom moet men alleen aan Zijn Woord zich houden, Hem alleen vereeren, Hem alleen dienen, op Hem alleen vertrouwen" 1). Wat hij eerst in zijnen naasten kring zocht te bewerken, namelijk de godsdienstige en zedelijke vernieuwing van den afzonderlijken mensch door middel eener zuivere Evangelieprediking, dat liet hij vervolgens aan zijne eigene ontwikkeling in verderen kring over, het aanmoedigende en bevorderende. Zonder met dweepzieken ijver ooit zijn doel na te jagen, wilde hij, dat het reine beginsel, eenmaal weder in het leven geroepen, door eigen vermogen zich van de geesten en harten zou meester maken en dat men het daartoe alleen ondersteunen zou. Aldus oefende de Hervorming langzamerhand, maar des te zekerder, haren invloed op den geheelen toestand der dingen uit, en riep zonder het minste geweld en als van zelve eene vernieuwde stichting in het leven, waarin men, door de innigst mogelijke toeëigening van de door God in CHRISTUS aangebodene genade, tot verlossing en zaligheid zoekt te komen.

Zóó trad dus de Hervormde Kerk in lijnregte tegenspraak met de R. Kerk in de wereld op. Hield de

---

1) Explan. Art. XX. Opp. V. 1. p. 295.

R. Kerk staande, dat *de Kerk*, dat is het Pausdom, het oorspronkelijke en voltooide was, de van den aanvang af welgeordende heilsinrigting, buiten welke geene gemeenschap met CHRISTUS en geene zaligheid mogelijk is: naar de beginselen der Hervorming was de *Kerk* het geestelijke Godsrijk, dat uitsluitend op Gods Woord gegrond en door zijnen Geest gesticht is, en dat, ofschoon in CHRISTUS reeds volmaakt, echter in zijne zigtbare verschijning steeds wordend en toenemend is. Steunde in de R. Kerk alles eeniglijk op het beginsel van *gezag*, en eischte zij eene onbepaalde onderwerping aan hare eigene uitspraken, met de magtspreuk: *geloof, wat de Kerk gelooft!* de Hervorming verlangde in elken belijder *eene zelfstandige overtuiging*, zich grondende niet op eene van buiten opgedrongene leer, maar op eene door eigen onderzoek verkregene kennis der goddelijke waarheid; eene overtuiging tevens, die den geest, het gemoed, en met één woord den ganschen mensch beheerscht, zoodat hij in diepen ootmoed en met eene vrijwillige keuze zich aan God onderwerpt en door geloof en liefde met God in gemeenschap leeft. — Werd in de R. Kerk de genade Gods aan de geloovigen niet uitgedeeld dan *door middel van de Priesterlijke tusschenkomst*, die men daarom op alle tijdstippen des levens behoort in te roepen: de Hervorming wees onmiddellijk op God, die door de overgaaf zijns Eeniggeborenen Zoons, als het ontwijfelbare pand zijner liefde, zich als Vader aan het hart der geloovigen kennen doet; en op dien eenigen CHRISTUS, die stervende aan het kruis zijne armen naar alle verlorenen hield uitgebreid [1]). — Werd volgens

1) Explan. Art. XX. Opp. V. 1. p. 303. "Maar gij, o Pausgezinden! vijanden der waarheid!" gij maakt van den barmhartigen hemelschen Vader eenen strengen, harden, wreeden dwingeland, tot wien niemand zonder een' voorspraak naderen mag. Heeft dan de Heer ons niet leeren bidden: *onze Vader?* Is Hij zelf niet voor ons gestorven? En breidt Hij niet zijne doorboorde armen naar ons uit,

het begrip der R. Kerk het geloof in den mensch gewerkt door de Kerk, door hetgeen zij leert, beveelt en voorschrijft, inzonderheid door de Sacramenten, waaraan eene mysterieuse, de genade werkende kracht zal verbonden zijn, ja was in die dagen de geheele Kerk door hare instellingen in enkel *materialisme* verzonken: de Hervorming riep het *geestelijk beginsel* in het leven terug, en sprak, zelfs met gevaar van overdrijving, als een' grondregel uit: "het geloof wordt gewerkt door *dat* Woord, dat de hemelsche Vader in onze harten verkondigt, en waardoor Hij tegelijk ons verlost en tot CHRISTUS trekt." — Was in de R. Kerk, ofschoon zij de vrome gezindheid voor het wezenlijke in de godsdienst verklaarde, nogtans de vroomheid in alles aan *zekere vormen* gebonden, en werd door haar het geheele leven der geloovigen op een wettisch standpunt geplaatst, en aan alle zijden omringd van geboden, voorschriften en inzettingen, aan welker volbrenging eene verdienende kracht verbonden zijn zal [1]): de Hervorming wilde in de geloovigen eenen op God en CHRISTUS gerigten zin, gewerkt en bestuurd door den H. Geest, ten gevolge waarvan in hen de vleeschelijke mensch in zijne kracht gebroken en vernietigd wordt, en hun leven, overeenkomstig het voorbeeld des Heeren, aan zedelijke doeleinden zij toegewijd.

Ziedaar de tegenstelling tusschen de Kerk van Rome en de Hervorming! Konden dan beiden te zamengaan?

Het laat zich begrijpen, dat de Vertegenwoordiger van

---

als riep Hij van zijn kruis ons dringend noodigend tot zich: *komt tot mij allen, die vermoeid en belast zijt, en ik zal u rust geven?* Hoort gij het niet, dat Hij diegenen roept, die door hunne zonden vermoeid en belast zijn?"

1) Zwingli schreef reeds in 1519 aan Myconius, dat men de gehoorzaamheid aan de Kerk in de plaats gesteld had van de vernieuwing des harten en een godzalig leven. "Quod nemo non malit aliena quam sua opera salvus fieri." Zwingl. ad Mycon. Opp. V. VII. p. 403.

den Bisschop van Constans op zijn standpunt den Raad van Zurich vermanen kon, dat men toch niet *de éénheid der Kerk* zou verlaten. Voor hem toch was de Roomsche Kerk de *ware* Kerk, de eenige en regte bruid van CHRISTUS, de moeder der geloovigen. Maar niet alzoo kon ZWINGLI, die hare treurige afwijking van den eenigen rotssteen, CHRISTUS, volkomen duidelijk doorzien had, over haar oordeelen, en met goed regt mogt hij de zaak omkeeren en zeggen: "Ik ken geene andere éénheid dan de éénheid met de oude oorspronkelijke Kerk van CHRISTUS, die het Pausdom jammerlijk verlaten heeft, en ik zal niet ophouden met al mijn vermogen de Kerk tot die ware éénheid terug te voeren. *Elke plant, die de hemelsche Vader niet geplant heeft, moet uitgeroeid worden*" [1]).

Doch wij moeten, de afdwaling der R. Kerk veroordeelende, niet onregtvaardig zijn, alsof zij voorts al het christelijke geheel zou verloren hebben. Wel was haar bederf groot, weshalve ZWINGLI haar meermalen zelfs met den naam van den *Antichrist* bestempelde. Maar inderdaad gaf hij haar alleen dien naam, voor zoo ver zij elke welgemeende poging tot verbetering hardnekkig afsloeg, en weigerde terug te komen van de dwaalbegrippen, die vooral sedert THOMAS AQUINAS in haar waren doorgedrongen. Inmiddels erkende hij, dat zij op den bodem der oude Kerk rustte, en in al zijne schriften, waarvan wij tot hiertoe verslag gegeven hebben, wees hij haar op de leer der kerkvaders, op wier uitspraken zij zelve zich immers nog altijd bleef beroepen. Niet, omdat hij aan hun gezag hing (dit ontkende hij steeds), maar omdat men bij hen terug kon vinden, wat hij als goddelijke waarheid uit de H. Schriften leerde. Vandaar dat er tusschen hem en zijne tegenpartij over vele *dogmen*, die als hoofdleeringen vast schenen te staan, geen strijd kon aanwezig zijn.

---

1) Archet. Opp. V. III. p. 47.

Wat LUTHER aangaat, in hem zag ZWINGLI eenen bondgenoot, niet alleen in den gemeenschappelijken strijd tegen de dwaling en het bijgeloof, maar ook in de gemeenschappelijke overtuiging aangaande de waarheid des Evangelies. "Predikt LUTHER CHRISTUS," zeide hij, "hij doet, wat ik ook doe, hoewel, God zij daarvoor geprezen! door hem eene ontelbaar grooter menigte tot God gebragt wordt dan dóór mij en anderen. Want God geeft den eenen meer en den anderen minder, gelijk Hij wil. — LUTHER is, zooveel ik oordeelen kan, een dapper krijgsknecht van CHRISTUS, die met zooveel vlijt de H. Schrift onderzocht heeft, als niemand eeuwen lang vóór hem gedaan heeft." Doch aan den anderen kant gevoelde hij ook, dat er was, wat hen van elkander onderscheidde, — dat zijne eigene hervormings-pogingen krachtiger, meer doortastend waren, dan waarmede LUTHER te werk ging. "Het is mij niet onbekend," schreef hij, "dat LUTHER nog veel aan de zwakken toegeeft, waarin hij anders zou kunnen doen. Ik stem hierin niet met hem in" 1). Met deze verklaring gaf hij, misschien onbewust, te kennen, dat er door beiden op denzelfden grondslag het gebouw van eene niet toevallige, maar opzettelijk doorgevoerde, onderscheidene *confessionele* en kerkelijke rigting opgetrokken werd. In waarheid, uit zijnen mond zouden nimmer hebben kunnen voortkomen uitdrukkingen, als LUTHER bezigde, waardoor nog altijd een gevoel van verwantschap met de R. Kerk aangeduid werd. Hij had niet kunnen zeggen, wat LUTHER eens zeide: "Wij bekennen, dat onder het Pausdom veel christelijk goeds, ja alle christelijk goed is, en van dáár tot ons gekomen is" 2).

---

1) Explan. Art. XVIII. Opp. V. 1. p. 274.

2) Luther was waarschijnlijk tot die uitdrukking gebragt door het opgekomene *radicalisme*. "Wij bekennen," schreef hij in 1528, "dat in het Pausdom de ware H. Schrift, de regte Doop, het regte sacrament des Avondmaals, de regte sleutel tot vergeving van zonden, het

Het is hier de plaats nog niet, om in den aard dezer onderscheidene rigtingen tusschen de twee Hervormers in te dringen. Doch zooveel hebben wij reeds opgemerkt, dat ZWINGLI de vraag, *wat moet ik doen om zalig te worden?* voornamelijk in den zin verstond van *verlossing van zonde.* Hij gevoelde in zich een brandenden dorst naar heiligheid; een ander en beter mensch te worden, scheen hem de groote taak des levens toe; maar langs welk een weg daartoe te geraken? — dit was dan ook in zijne schatting het gewigtigst, dat een mensch, een zondaar te vragen had. En ofschoon hij nu wel wist, dat er voor den zondaar geen trachten naar heiligheid mogelijk is, zonder dat hij vooraf de verzekering verkregen heeft, dat God genadig is en hem al zijne zonden vergeven wil: hij was aan den anderen kant niet minder overtuigd, dat er nooit aan ware gemoedsrust te denken is, zoolang het streven niet op heiligheid gerigt is. Op die vraag derhalve, aldus verstaan, had hij in de H. Schrift geen ander antwoord kunnen vinden, dan dit ééne: "Ga, o mensch! tot God, die zijnen Zoon voor ons in den dood overgegeven heeft. Vestig uw vertrouwen op Hem, en op niemand anders." Want dit stond bij hem vast, niet minder als de vrucht van zijn wijsgeerig denken, dan als de slotsom van zijn onderzoek der H. Schriften, inzonderheid van de brieven van PAULUS, dat God alleen,

---

regte predik-ambt, het regte leeraars-ambt is. — Wij dweepen niet, als die muiters, dat wij alles verwerpen, wat de Paus onder zich heeft. Want dan zouden wij ook de Christenheid, den Tempel Gods, verwerpen met alles, wat zij van Christus heeft. Maar *dit* verwerpen en bestrijden wij, dat de Paus zich niet houdt aan de goederen der Christenheid, welke hij van de Apostelen geërfd heeft, maar zijne duivelmengsels daarbij en overdoet, en die goederen niet gebruikt tot verbetering van den Tempel Gods, maar om hem te verderven, zoodat men zijne voorschriften en verordeningen hooger stelt dan die van Christus."

als zijnde in zich zelven het eenige volmaakte Wezen, den mensch *de ware geregtigheid* geven, hem tot heiligheid en zaligheid brengen kan. "En wordt," zegt hij, "in de H. Schrift de zaligheid aan het *geloof* verbonden, welnu, dat geloof, waardoor de zondaar geregtvaardigd wordt, wordt den uitverkorenen geschonken. En zóó worden zij vroom, dienen God met een zuiver gemoed, en verkrijgen door het geloof de zaligheid." "Niet," voegt hij er bij, "alsof het geloof een verdienstelijk werk ware, dat zich de vergeving van zonden en de zaligheid verwerft; maar aan het geloof, dat het teeken der verkiezing is, wordt toegekend, wat alleen aan deze (de verkiezing) als de werkende oorzaak toekomt" [1]). En hier troffen dan LUTHER en ZWINGLI elkander op hetzelfde standpunt aan. Dit kon niet anders. De waarheid toch, dat de onpeilbare afgrond tusschen den Schepper en het schepsel alleen door het geheim der genade kan aangevuld worden, en dat de kinderlijke toeëigening dezer genade alleen in het binnenste heiligdom der ziel plaats grijpt, en alzoo een werk des geloofs is, zonder iets uiterlijks — deze waarheid is de groote inhoud des Evangelies, die beide groote mannen zich in hoofd en hart geprent hadden [2]).

HOOFDSTUK I.

DE WEDERDOOPERS.

Op eenen dag, dat ZWINGLI en LEO JUDAE in de woning van den eersten bij elkander waren (want zij waren

1) Explan. Art. XX. Opp. V. I. p. 295. 301. Elench. contra Catabapt. Opp. V. III. p. 425. 426.

2) Gelzer, de Hervorming van Luther. bl. 188.

dikwijls bij elkander) trad een man van middelbaren leeftijd en van een duister uitzigt binnen. Hij heette SIMON STUMPF, de gewezen Prediker van Höngg, die om zijne oproerige redenen van zijn ambt ontzet was. Vroeger was hij met ZWINGLI en MYCONIUS niet onbevriend geweest en, toen hij deze vriendschap door zijne onbesuisde gedragingen scheen verloren te hebben, had hij door betuiging van schuld en belofte van verbetering zich beijverd haar te herwinnen. Maar hij verliet zijne dwaasheid niet. Hij ging zoo ver van openlijk te verkondigen, dat LUTHER niet het koninkrijk van God, maar dat van deze wereld leerde. Hij zeide, God te danken, dat hij door zijnen Geest beter onderwezen was. Ook beschouwde hij het als eene hem bewezene genade, dat hij uit Höngg verlost was, opdat hij niet met zijne goddelooze inwoners zou omkomen [1]).

STUMPF rigtte het woord tot ZWINGLI en sprak: "Gij zijt mij te voren een leermeester geweest; ook hebt gij mij als een' zoon behandeld, gelijk PAULUS zijnen TIMOTHEUS. Nu is er niets zóó voortreffelijks, dan den mensch tot de ware geregtigheid te brengen. Daarom kom ik thans u vermanen, — of liever wij moeten te zamen bidden, dat het God behage naar zijne belofte zijne wet in onze harten te schrijven. Wij zien duidelijk, dat de wereld diep bedorven is; en, als God ons niet helpt, zullen wij met het schip, dat door de golven geslingerd wordt, verloren gaan. Het is dan noodig, dat er eene nieuwe Kerk gesticht worde, waarin wij ons alleen van God laten leeren, en Zijnen wil eerbiedigen, en niet vragen naar de gevoelens der menschen. Er moet eene Gemeente vergaderd worden, die uitsluitend den grooten en geduchten naam des Heeren vreest en geen andere wet heeft dan deze: *al wat gij wilt, dat u de menschen doen, doet gij*

---

1) Zie zijne brieven aan Zwingli Opp. V. VII. p. 82. 315. 456. 457.

hun ook alzoo. Uit die Gemeente moet alle ongeregtigheid geweerd worden; zij moet zuiver van zeden zijn. Ook moet in haar niets meer voorkomen van het betalen van intresten en tienden; maar de leden moeten elkander als broeders dienen, en alle dingen moeten gemeen zijn. Er zijn vele welgezinden onder ons, die zulk eene Gemeente verlangen. Laat ons met hen medewerken. Ik bid u, dat gij met ons de handen wilt ineenslaan, opdat die heilige Gemeente kome."

ZWINGLI hoorde dezen stroom van woorden met droefheid aan; en beiden, LEO JUDAE en hij, spraken zeer vriendelijk met STUMPF, en zochten hem van zijne gedachten af te brengen.

"Geloof mij!" zeide ZWINGLI, "het woord van God is niet krachteloos. Waar het gepredikt wordt, oefent het zijnen zekeren, al is het een' langzamen, invloed op de verbetering der menschen uit. Met dankzegging aan God zien wij dan ook, dat het zich dagelijks uitbreidt. Maar als wij waarlijk voor de verbetering der zondige wereld willen arbeiden, moeten wij ons niet van de wereld afscheiden en eene Gemeente van enkel heiligen trachten te stichten. Daarmede zouden wij niets anders uitwerken, dan dat wij zoo velen, die wel nog geene geloovigen zijn, maar die evenwel zich niet vijandig tegen God aankanten, slechts van ons stooten, en de goede verwachting, die men anders op hunne bekeering kon hebben, zouden wij geheel verijdelen. Daarenboven geene afscheiding kan de Kerk zuiveren. Want er zal altijd wat in de Kerk te verbeteren vallen. En bedenk eindelijk nog dit! Als gij *nu reeds* het booze dat in de Kerk is, wilt uitroeijen, waar zal dan het onkruid zijn, dat de Engelen ten jongsten dage hebben bijeen te vergaderen?"

Toen nu al deze redenen niets baatten, lieten ZWINGLI en LEO JUDAE den man henengaan met de betuiging, dat zij nooit in zijn voorstel treden zouden.

"Helaas!" riep ZWINGLI uit, "waar God Zijn Woord uitzendt, dáár strooit de Duivel het kwade zaad uit" [1]. Hij was anders niet, zoo als LUTHER, gewoon in zijne redenen veel den Duivel in te mengen. Desniettemin hield hij hem inderdaad voor de oorzaak van het kwade, gelijk God de ware oorzaak van het goede is. Thans dacht hij aan de gelijkenis van *het onkruid onder de tarwe*, en hij beefde, indien het den Boozen gelukken mogt, het goede zaad, dat reeds zoo welig groeide, door zijnen invloed te verstikken.

Zijne bekommering was niet ongegrond. De Hervorming had een zware proef door te staan door het gevaar eener jammerlijke overdrijving; en wie kon nog zeggen, of zij daaronder niet welligt te niet zou gaan, dan of zij magtig genoeg zijn zou, om zegevierend uit den strijd uit te treden?

Bij alle beslissende tijdperken en keerpunten in de geschiedenis vertoont zich eene beweging, die omwenteling bedoelt, niet te onregt met een vulcanisch vuur vergeleken. Het ontstaat uit de diepte der hartstogten, die door eene onbeteugelde verbeeldingskracht worden opgewekt. Het grijpt verwoestend om zich henen, en dreigt met geweld den geheelen toestand der dingen omver te werpen. Zoodanig eene beweging werd veroorzaakt door de Wederdoopers, waarvan wij er éénen in STUMPF zagen optreden.

Uit Zwickau, waar zij het eerst ontstaan waren, verdreven, hadden zij zich verspreid ten deele naar Wittenberg, ten deele naar Boheme, en kwamen ten laatsten ook naar Zwitserland over. De beruchte THOMAS MÜNZER, die voor hun leidsman en opperhoofd gehouden werd, hield zich in eigen persoon eenigen tijd te Bazel en omstreken op, waar hij aan OECOLAMPADIUS geene geringe moeijelijkheden veroorzaakte.

---

1) Vom touf. Opp. V. II. T. 1. p. 230.

Maar ook Zurich zou van deze sekte niet verschoond blijven. In het jaar 1524 zien wij de *Broeders* (zóó noemden zij elkander) in die stad en haar gebied verschijnen. Toch konden zij aldaar niet, evenmin als in het overige Zwitserland, van wege de meerdere politieke vrijheid, die het volk er genoot, zoo groote onlusten aanrigten, als er door den bekenden Boerenkrijg in Duitschland werd te weeg gebragt, waar de armoede en de onderdrukking door wereldlijke en geestelijke overheersching de volksmenigte van zelve meer tot oproer geneigd maakten.

Het eigenaardige van deze sekte was niet zoo zeer gelegen in het verwerpen van den kinderdoop, noch ook in den wederdoop van volwassenen. Dit is slechts hare uitwendige verschijning; maar haar eigenlijk beginsel lag dieper. De gronddwaling der Wederdoopers bestond in hunne opvatting van het begrip der *Kerk* als eene *ideale en van alles onafhankelijke Kerk*. Onder het O. T., meenden zij, was de Kerk Gods vleeschelijk en in uitwendige vormen gebonden geweest; weshalve zij ook met het O. T. niets te doen wilden hebben. Maar onder het N. T. moest de *volmaakte* Kerk opgerigt worden, *de Kerk des Geestes*, die uit ware geloovigen en wedergeborenen is zamengesteld. Maar van de werking des Geestes hadden zij ook hunne eigene denkbeelden. Werkt de Geest inwendig, zij oordeelden, dat men aan dit *inwendig licht*, die goddelijke openbaring in het gemoed, voor het geestelijk leven genoeg had, en dat men daarom het *geschreven Woord*, als tot niets nut, geheel ontberen kon. Hieruit volgde ook, dat het *Leeraars-ambt*, 't welk alleen is ingesteld tot volmaking der Christenen, in de volmaakte Gemeente onnoodig was. Dit denkbeeld bragten zij verder op het staatkundig gebied over; weshalve zij ook de *Overheid* verwierpen; want God, zeiden zij, is de eenige Opperheer, en de geloovigen worden door Hem geregeerd. Evenzeer waren zij tegen het *eedzweren* ingenomen, omdat

in de volmaakte Gemeente het *ja* en *neen* het voldoende zegel der waarheid is. Daar voorts in de volmaakte Gemeente vrede, eendragt en liefde heerscht, meenden zij, dat niemand aan den krijg mogt deelnemen; de *krijgsmansstand* is verwerpelijk. Eindelijk stelden zij, dat het een nutteloos werk is, *kinderen te doopen;* want de Doop is het teeken der inwijding in de ware Kerk, waartoe alleen de volmaakten, dat is volwassenen, behooren [1]).

Deze zijn in korte trekken de eigenaardigheden van de leer der Wederdoopers, klaarblijkelijk eene dweepachtige opvatting van de begrippen der Hervorming, eene overdrijving, waarbij een denkbeeldige toestand der dingen werd nagejaagd. Men wilde *het ware Godsrijk* op aarde verwezenlijken. De goddeloozen moesten uitgeroeid, de kinderen Gods vereenigd worden. "Wij," zeiden de Wederdoopers, "herstellen den *waren* Doop en het *heilig* Brood in vereeniging met onze uitverkorene broeders in CHRISTUS. Derhalve is de Paus met zijnen aanhang een dief en moordenaar; desgelijks is LUTHER met zijnen aanhang een dief en moordenaar; ook ZWINGLI en LEO JUDAE met hunnen aanhang zijn dieven en moordenaars."

Zulke godsdienstige meeningen, die haren waren grondslag in eene overspannene verbeelding hadden, vonden onder het onbeschaafde volk maar al te gereeden ingang. Eenmaal daaronder verspreid, gaven zij tot de zonderlingste handelingen aanleiding. ZWINGLI verhaalt onder anderen, dat, wanneer die lieden bij elkander kwamen, zij gewoon waren elkander te vragen: *Broeder of Zuster! wat zal de hemelsche Vader ons heden te eten geven?* Daarop antwoordde dan de ander: *Och! wij willen afwachten, welk eene spijze God ons bereiden zal*, even als of zij

---

1) Schweizer, Glaubensl. der Ref. Kirche B. I. S. 53. Schenkel, das Wesen des Protest. Th. I. S. 83. Scholten, de leer der Herv. Kerk. D. II. bl. 158 verv. Zeller, Das theol. System. Zwingli's S. 196.

inderdaad, gelijk ELIAS, de spijs van den hemel verwachtten, terwijl zij inmiddels een' ruimen pot met vleesch op het vuur hadden. "Zie!" voegt hij er bij, "dat is huichelarij!" 1)

Maar de geschiedenis meldt van nog belagchelijker tooneelen van lieden, die met poppen speelden, of pijnappels, aan een' draad gebonden, over straat trokken, of aan den oever van den Rijn zandhoopjes maakten en ze met water begoten, en dan op de vraag, "waarom zij dit deden?" ten antwoord gaven: "omdat de Heiland geboden heeft, *wordt den kinderkens gelijk!*" En ware het nog hierbij gebleven! Maar men sloeg hier en dáár tot godsdienstige razernij over. Zóó werd op zekeren tijd gansch Zurich met ontzetting vervuld op het vernemen van eene vreeselijke gruweldaad, gepleegd in den naam van God en om Hem daarmede te vereeren. Er waren twee broeders, THOMAS en LEONARD SCHUCKER, in het kanton St. Gallen, waarvan de laatste tot den eersten zeide: "het is de wil van den hemelschen Vader, dat gij mij onthoofdt!" THOMAS, door dit woord ontroerd, verzamelde zijne overige broeders en zusters, en bad met hen God vurig, dat Hij den wil voor de daad mogt nemen. Maar, toen hij daarop geene inwendige stem vernam, die hem deze daad verbood, verbeeldde hij zich, dat hij niet verhoord werd. Onder den uitroep! "uw wil, o Vader! geschiede!" knielde nu LEONARD neder; THOMAS greep het zwaard, en het hoofd zijns broeders viel voor zijne voeten. Toen hij deze schrikkelijke daad volbragt had, prees hij God met luide stem; en daarna voor het geregt getrokken, verklaarde hij plegtig, dat niet *hij* ze gedaan had, maar dat de hemelsche Vader ze door hem had verrigt 2).

---

1) Additam. ad Matth. 23. Opp. V. VI. T. 1. p. 456.

2) Opp. V. III. p. 383. 384.

Zóó laat het zich dan gemakkelijk begrijpen, welk eene droefheid ZWINGLI gevoelen moest over het drijven eener partij, die eene bespotting van de Hervorming scheen te zijn. Hij trok het zich te meer aan, omdat hij inderdaad het zich zelven niet verbergen kon, dat de rigting van deze sekte ten naauwste met zijne denkbeelden te zamenhing. Weshalve hij ook later schreef: "Zij zijn van ons uitgegaan, hoewel zij van ons niet waren. — Helaas! deze pest is dáár inzonderheid doorgedrongen, waar de zuivere leer van CHRISTUS het eerst gepredikt geworden is, zoodat men zien kan, dat zij door den boozen geest is uitgezonden, die altijd werkzaam is om het aanwezige goede te vernietigen" 1). — Men heeft dan ook de gegronde opmerking gemaakt, dat die rigting veel nader aan zijne beginselen kwam, dan aan die van LUTHER, en werkelijk (zij het dan ook door overdrijving en misvatting) daaruit is afgeleid geworden.

Zóó moest derhalve de strijd hem te moeijelijker vallen; en het kan ons niet vreemd voorkomen, wanneer wij hem nu eens tot het wapen eener schier onuitputtelijke zachtmoedigheid, dan eens, waar dit niet baatte, tot eenen, aan gloeijende verontwaardiging grenzenden, ernst de toevlugt zullen zien nemen.

HOOFDSTUK II.

GREBEL EN MANZ VOEGEN ZICH BIJ STUMPF.

Onder de afgedwaalden behoorde ook de jeugdige CONRAD GREBEL. Wij hebben hem reeds meermalen ontmoet, en herinneren ons, welke vriendschappelijke gevoelens hij

1) Fidei chr. Expos. Opp. T. IV. p. 66.

jegens ZWINGLI plag te koesteren. Hij was onder diegenen geweest, die zich het meest over zijne komst te Zurich verheugd hadden, en zijne genegenheid voor hem klom somwijlen tot bewondering en geestdrift op [1]). Jammer, dat deze jongeling, die met groote geestesgaven toegerust was, en zich geene geringe mate van geleerdheid had verworven, later zich in uitspattingen verloopen en daardoor zijne gezondheid en krachten ondermijnd had. Maar hoe zedelijk diep hij gezonken was, bij wijlen gaf hij nog duidelijke blijken van een ontwakend beter gevoel. Dan klaagde hij zich zelven aan als de oorzaak van zijne ellende, en beproefde het, zich uit de ketenen, die hem boeiden, los te rukken. Menigmaal riep hij uit: "ach! mijn vader! wanneer gij mij geleerd hadt, op vaderlandsche wijze mijn eigen brood te verdienen, in plaats van mij in weelde op te voeden, ik zou tot dezen toestand niet vervallen zijn!" Indien hij in zulke betere oogenblikken tot ZWINGLI, den eens zoo vereerden leermeester en vriend, zijne toevlugt genomen had, welligt zou hij op den goeden weg zijn terug gebragt. Maar dit te doen kwam niet in hem op, en een kwade geest voerde hem straks in de armen der dweepende Wederdoopers. Dit is geen zeldzaam verschijnsel. Er is niets dat den mensch meer voor dweepzucht vatbaar maakt dan uitgeputte hartstogt, vooral als men van de natuur eene levendige verbeeldingskracht ontvangen heeft. Sedert dien tijd nu werd GREBEL al meer en meer van ZWINGLI vervreemd; en zelfs VADIANUS, die met zijne zuster gehuwd was en hem nog altijd lief had, moest zich in het einde over hem beklagen, dat hij alle betrekking van vriendschap en maagschap begon te verwaarloozen, ja hem openlijk smaadde [2]).

---

1) Opp. V. VII. p. 27—46.

2) Aanteek. van Schuler en Schulthess. Opp. V. II. T. 1. p. 235.

Tot zijne verwildering droeg ongetwijfeld zijn omgang met FELIX MANZ bij. Deze was een onechte zoon van eenen der Kanunniken van dien naam, een jongeling almede van eene bedorvene opvoeding, maar die nog, ofschoon op zijne wijze, zich dermate verstandelijk ontwikkeld had, dat hij, indien hem eene betere leiding ware te beurt gevallen, welligt iets uitstekends had kunnen worden. Overeenkomst van neigingen had beiden bij elkander gebragt, en, gelijk woelgeesten plegen te doen, zij schepten er vermaak in alles in verwarring te brengen.

Beiden hadden onlangs een' zekeren wrok tegen ZWINGLI opgevat. Toen hij namelijk te Zurich de geleerde school, de *Profetie* genoemd, begon op te rigten en nu naar geschikte Leeraars uitzag, die in de uitlegging der H. S. zouden onderwijzen, hoopten zoowel MANZ als GREBEL daarvoor in aanmerking te komen. De eerste was genoegzaam ervaren in de kennis der Hebreeuwsche taal, de laatste had zich de Grieksche meer dan gewoon eigen gemaakt. Daarenboven, zij waren burgerzonen en uit aanzienlijke geslachten geboren. Op dezen grond bouwden zij derhalve hunne aanspraken. Zij gebruikten zelfs de vrijmoedigheid aan ZWINGLI hunne begeerte en verwachting te kennen te geven. Maar deze was met die onrustige hoofden niet zeer gediend; ook wist hij te wel, dat zij met den geest der Wederdoopers besmet waren, dan dat hij zich met hen zou kunnen inlaten. Hij antwoordde hun derhalve ontwijkend. Hij zeide, dat men niet alle zonen uit aanzienlijke geslachten helpen kon; dat men er velen moest voorbijgaan, die ook verdienstelijk waren; dat men evenwel later welligt van hunne bekwaamheden nog gebruik zou kunnen maken. Zóó eindigde deze zamenkomst, en wij weten, dat zij in hunne hoop werden teleurgesteld.

Waren MANZ en GREBEL hierdoor reeds op hem te onvreden, zij werden geheel zijne vijanden, nadat zij nu

ook vergeefsche pogingen gewaagd hadden, om hem in hunne godsdienstige gevoelens te doen deelen. 't Is te verwonderen, dat zij zich daarvan eenigen gunstigen uitslag hadden voorgesteld. Het is waar, ZWINGLI had jaren geleden ook eens bij zich zelven in twijfel verkeerd, of het niet beter ware den Doop alleen te bedienen aan wie reeds tot zekeren leeftijd gekomen waren. Hij erkent dit zelf, "maar," voegt hij er bij, "ik ben echter nooit zóó dwaas geweest, als velen in deze dagen zijn, die staande houden, dat de kinderdoop door den Duivel en den Paus is uitgevonden; en meer dergelijke onzinnige woorden" [1]). Ook was hij van dien twijfel reeds sedert lang terug gekomen, en zijn openbaar onderwijs had nimmer eenig blijk gegeven, dat er omtrent dit punt eenige onzekerheid bestond.

Intusschen was ook STUMPF door het mislukken van zijne eerste poging niet afgeschrikt. GREBEL en MANZ waren zijne vrienden. En zij besloten te zamen zich tot den Hervormer te vervoegen, en nogmaals te beproeven, of zij hem niet voor hunne gevoelens zouden kunnen winnen.

ZWINGLI wilde gaarne geduld met hen oefenen, en, hoewel hij het oogmerk van hunne komst bevroedde, wees hij hen echter niet af, maar toonde zich bereid hun te woord te staan.

MANZ zeide: "De tijd is gekomen, dat er eene nieuwe Kerk ontsta, waartoe niemand mag behooren, dan die weet, dat hij zonder zonden is."

ZWINGLI, een' ernstigen blik op hem vestigende, viel hem in de rede en vroeg hem: "En gij, MANZ! wilt gij dan één van dezen zijn?"

Op die vraag werd MANZ bedremmeld, en zweeg.

Daarop nam GREBEL het woord en zeide: "De Apostelen hebben zich van de goddeloozen afgescheiden, en zijn uit

1) Vom touf. Opp. V. II. T. 1. p. 245.

de Joodsche Kerk uitgegaan. Zij hebben te Jeruzalem de geloovigen tot eene Gemeente vereenigd en onder hen de gemeenschap van goederen ingevoerd.. Wij moeten dit voetspoor volgen. Wij mogen niet anders dan naar het Evangelie handelen."

Nog meer opgewonden, voegde STUMPF hier bij: "Men heeft nog niets gedaan, zoolang men niet de Papen dood geslagen heeft."

ZWINGLI zag, dat het vruchteloos was met zulke wargeesten zich in eene redewisseling te begeven. Hij moest hun echter eenig bescheid geven, en wilde het dus beproeven hen door eene zachtmoedige toespraak te bezadigen. "Lieve Broeders!" sprak hij, "geeft u toch niet aan overdrijving over. Hebt, bid ik u, geduld met de zwakke en kranke schapen. Zij behooren immers ook tot den schaapstal van CHRISTUS! En wat u zelven aangaat, hoort mijnen raad! Scheidt u af van de werken der duisternis! — Voor het overige, mij zult gij tot zulk eene afzonderlijke gemeenschap, als gij, gelijk ik maar al te wel zie, u vastelijk voorgenomen hebt te stichten, nooit overhalen. Waarlijk! ik zou meenen, mij daarmede tegen God te bezondigen."

Daarop bragten zij het gesprek op den Doop, en zeiden, dat de kinderdoop tegen de H. S. was. ZWINGLI poogde hen beter te onderrigten maar zonder vrucht. Zij werden heftiger in hunne tegenredenen. Het bleek duidelijk, dat het hun om den Herdoop en om het stichten eener nieuwe Kerk te doen was [1]).

STUMPF, MANZ en GREBEL verlieten ZWINGLI, en, zoo als het gaat, slechts in hun opzet gestijfd. Zij hielden in de woning van de moeder van MANZ nachtelijke vergaderingen, waar allerlei onvoegzame redenen gehouden

---

1) Vom touf. Opp. V. II. T. 1. p. 231. Aussage über die Wiedertäufer vor den Nachgängern. Opp. V. II. T. II. p. 380.

en allerlei smadelijke woorden over ZWINGLI gesproken werden [1]).

"Wat zal men met deze lieden doen?" Dit was eene vraag, die de Regering van Zurich in groote verlegenheid bragt. Er bestond nog geene reden, om hunne heimelijke vergaderingen te verbieden en tegen hunne woelingen met regterlijk gezag op te treden. En aan den anderen kant, wat zou er van kunnen worden, indien men hun de vrije hand liet? Na langdurige overweging kwam men tot het besluit eenige vreemdelingen, wier handelingen zeer verdacht waren, het gebied van het kanton te doen ruimen, en GREBEL, MANZ en anderen tot nader orde als rustverstoorders in het klooster der Augustijnen op te sluiten. Dáár werden zij meermalen door ZWINGLI bezocht, die te vergeefs alle mogelijke redenen van liefde en ernst aanwendde, om hen van het onzinnige van hun drijven te overtuigen. "Maar noem mij dan," zeide hij op zekeren dag, "uit het N. T. een voorbeeld, dat iemand voor de tweede maal gedoopt is."

""Hebt gij dan niet,"" was het antwoord, ""in de Handd. (19 : 3—6) gelezen, dat PAULUS twaalf personen, die reeds door JOHANNES den Dooper gedoopt waren, nog eens gedoopt heeft?""

ZWINGLI, die inderdaad den Doop van JOHANNES voor denzelfden hield met dien van CHRISTUS, scheen, daar hij zich zelven niet wilde tegenspreken, met het antwoord eenigermate verlegen. Men beschouwde althans zijn antwoord niet als bevredigend. Later wederlegde hij deze bedenking aldus: "PAULUS vroeg aan de JOHANNES-discipelen te Efeze: gij geeft u voor geloovigen uit. Maar hoe staat het met uwe harten? Zijt gij door Gods Geest verlicht? Staat uwe hoop vast op God door CHRISTUS? Toen zij nu zeiden, niets van eenen H. Geest te weten, vroeg

1) Als boven.

hij weder: waartoe zijt gij dan gedoopt? Er staat in het oorspronkelijke niet: *waarin?* maar: *waartoe?* of: *waarop?* Vervolgens moet het woord *doopen* hier voor *leeren* genomen worden. Daarom is de zin van PAULUS woorden: gij zegt wel, dat gij *in den doop*, dat is *tot de leer van* JOHANNES onderwezen zijt; maar ik kan dit niet aan u bemerken. Daarom wil ik u den inhoud van zijnen Doop verklaren. Dat doet daarop de Apostel; en, wat hij tot hen zegt, is immers volmaakt het Evangelie. Nu werden dus die twaalf mannen tot CHRISTUS geleid, hetwelk ook geschied zou zijn, indien zij waarlijk van JOHANNES gedoopt geweest waren" [1]).

Spoedig intusschen verspreidde zich het gerucht, dat ZWINGLI verwonnen geworden was. "Hij is gevallen," riep men, "de valsche Profeet, de groote draak! De Geest Gods is met ons!"

Maar GREBEL had zich bij den Raad beklaagd, dat hij ten onregte van oproerigheden beschuldigd werd; zijne meeningen, zeide hij, waren uit de H. S. geput, en hij verzocht, om dit openlijk te mogen bewijzen. Ten gevolge daarvan werd besloten een openbaar gesprek te verordenen, waarin het zou uitgemaakt worden, wat naar de Schrift van den kinderdoop te gelooven zij.

Dit had werkelijk den 17 Jan. 1525 op het Raadhuis plaats. Als tegenpartij van ZWINGLI traden op MANZ en GREBEL, benevens WILHELM ROUBLI, Prediker te Wytikon bij Zurich, JOHANNES BRÖDLEIN, Prediker te Zollikon, LUDWIG HETZER, een uit Augsburg ontweken Geestelijke, en dezelfde, aan wien wij het naauwkeurig verhaal van het eerste godsdienst-gesprek te Zurich te danken hebben, eindelijk GEORG JACOB COIRE, naar het kleed dat hij altijd droeg, *Blaurock* genoemd, een gewe-

---

1) Zie de uitvoerige behandeling van deze plaats: vom touf. V. II. T. 1. p. 267—272.

zen Monnik en door zijne aanhangers voor eenen tweeden PAULUS gehouden. Van den uitslag van dit gesprek schreef ZWINGLI aan zijnen vriend VADIANUS, gelijk hij plag te doen tegen den nacht: "Gisteren heb ik met mijne tegenpartij over den Doop gehandeld, en al hunne bedenkingen op zoodanige wijze wederlegd, dat alle onbevooroordeelde getuigen verklaard hebben, dat mijn gevoelen over den Doop openlijk moest bekend worden. Zeker is het, dat ik, wat ik daaromtrent voorgedragen heb, bij niemand gevonden heb. Voorts de Heer oordeele! De Raad heeft het besluit genomen, dat binnen acht dagen aan alle kinderen, die nog ongedoopt zijn, de Doop moet bediend worden, en dat, wie dit gebod niet gehoorzamen wil, de stad en het gebied verlaten moet" 1).

Bij éénen van ZWINGLI's wederpartijders waren de redenen, waarmede hij hen tot zwijgen gebragt had, niet zonder vrucht. Deze was LUDWIG HETZER, een man van eenen vluggen geest, niet zonder geleerdheid, vurig en stout in al zijne handelingen, overigens onrustig van aard, en ligt vatbaar om tot dweepzucht over te slaan. Hij erkende zijn ongelijk, en bad ZWINGLI om vernieuwing van zijne vriendschap. Daar hij in vele opzigten een bekwaam mensch was, ja wanneer hij zich behoorlijk leiden liet, tot belangrijke zaken gebruikt kon worden, werd zij hem gaarne weder geschonken. Maar de scherpzinnige ZWINGLI had echter te diep een blik in zijn karakter geworpen, om hem volkomen te vertrouwen. Hij achtte het noodzakelijk hem onder zijn opzigt te houden, en gaf, in vereeniging met OECOLAMPADIUS, hem wetenschappelijken arbeid te verrigten, "die de ijdelheid verdrijft." Ook bediende hij zich van hem tot gewigtige zendingen, nu eens naar Bazel, dan eens naar Zwaben, dan weder elders, waarbij het aankwam op vaardigheid

---

1) Ad Vadian. 19 Jan. 1525. Opp. V. VII. p. 385.

en kracht van handelen. Maar de hartstogtelijke man liet zich niet lang leiden. Weldra onttrok hij zich aan ZWINGLI's oog en verliet Zurich. Hij gaf zich op nieuw aan de droomerijen der Wederdoopers over. Zijne driften geraakten daarbij in het spel en hij verzonk ten laatsten in eene ontzettende diepte van zedeloosheid [1]). Van toen af werd hij ZWINGLI'S verklaarde vijand, en CAPITO schreef aan dezen zijnen vriend, uit Straatsburg: "HETZER is hier en belastert u op de schandelijkste wijze" [2]).

Het bovengenoemde besluit van den Raad bewerkte inmiddels geene verandering in de gedragingen der Wederdoopers. In het bijzonder geraakte te Zollikon en spoedig ook in geheel St. Gallen alles in verwarring. Allerwege lieten zich gansche scharen van mannen en vrouwen herdoopen. In hunne bijeenkomsten werd de gemeenschap van goederen geleerd. Zij voeren heftig tegen den hoogmoed, de weelde en de godslastering uit, die zij overal meenden te ontdekken. Zij beschimpten voornamelijk de Predikanten; van de burgerlijke Overheid wilden zij niets weten. Hunne gewone *formule* was: *men moet God meer gehoorzamen dan de menschen.* De opgewondenheid werd hoe langer zoo meer te duchten. Men riep, dat men niet alleen met woorden, maar ook met zijn bloed van de ware Kerk belijdenis doen wilde. De Roomschgezinden juichten in dit alles, en bliezen met alle magt de vlam aan, in de hoop dat deze tweedragt en oproerigheden den ondergang der Hervorming zouden veroorzaken.

Thans scheen ook Zurich, waar tot hiertoe door de welberadene houding van den Raad en het persoonlijk aanzien van ZWINGLI nog de rust bewaard geworden was,

1) Men treft een belangrijk geschiedkundig onderzoek aangaande Hetzer aan in de Jahrb. f. Deutsche Theol. B. 1. Heft. 2: *Ludwig Hetzer, ein Beitrag zur Characteristik der Sektenbewegungen in der Reformationszeit*, von Dr. Theod. Keim in Stuttgart.

2) Capito ad Zwingl. 21 Sept. 1527. Opp. V. VIII. p. 94.

met een aanval der geestdrijvers bedreigd te zullen worden. In weerwil van alle bevelen hield men geheime zamenkomsten, waarin men volwassenen doopte, en vele oproerige redenen hield. Eensklaps ontstond er binnen de muren der stad een groote oploop. Geheele scharen liepen door de straten. Zij hadden zich met koorden en wilgen takken omgord. Luidkeels riepen zij: "Zurich zal binnen weinige dagen ondergaan! Wee over Zurich! Wee! Wee! Bekeert u! Bekeert u! De bijl ligt reeds aan den wortel van den boom!"

Moest dit alzoo voortgaan? Kon de Regering het lijdzaam aanzien, dat de maatschappij in gevaar verkeerde van omver geworpen te worden? Er waren er, die op het nemen van de strengste maatregelen aandrongen. Maar ZWINGLI was daarvan afkeerig, en wilde, althans zoo lang mogelijk, den weg der zachtmoedigheid bewandeld hebben.

Op zijn verzoek besloot de Raad, den 20 Maart een nieuw openbaar gesprek te doen houden. Dit scheen inzonderheid noodig, om het volk omtrent den waren aard der zaak in te lichten. Want er waren velen, eenvoudige, vrome menschen, die zich door den schijn der godzaligheid, waarmede de Wederdoopers zich omgaven, lieten misleiden. Zij spraken onder elkander: "Men zegge van de Doopers, wat men wil, maar wij zien niets bij hen dan ernst en vroomheid. Wat wij uit hunnen mond hooren, is: dat men niet zweren mag, dat men geen onregt moet doen, en dat men een' ieder het zijne behoort te geven: en dit alles schijnt ons regt christelijk toe."

In dit tweede gesprek kwam het helder aan den dag, van welk eenen geest de Wederdoopers gedreven werden. ZWINGLI sprak met groote bedaardheid, en deed alle moeite, om hen van hunne dwaalgevoelens terug te brengen. "Ik bedwong mij zelven," schrijft hij, "om niet streng met hen te handelen, vooral ook, ten einde den Raad niet te meer tegen hen te verbitteren." In het einde

bad hij den Raad, dat hij op deze verbijsterden van geest toch geene geregtelijke straffen wilde toepassen [1]). Maar het baatte hem alles niets. In hunne redenen gingen zij alle palen te buiten. Zij wierpen hem allerlei schimpnamen naar het hoofd.

Als staaltjes van hunne bewijsvoering moge het volgende dienen. Één zeide: "God heeft (Deut. 4 : 2 en 12 : 32) gesproken, *gij zult tot mijne woorden niets toedoen en niets afdoen*. Nu, God heeft *niet* bevolen, dat men de kinderen doopen zal. Dus mag men ook de kinderen niet doopen."

ZWINGLI gaf ten antwoord: "Daartegen laten zich twee dingen zeggen. Vooreerst, er staat nergens: men zal *geene* kinderen doopen. Indien dit dan nergens *verboden* wordt, zóó doet gij tot Gods Woord toe, en niet wij. Want gij zegt: het is verboden! Ten tweede, om te kunnen aantoonen, dat eenige zaak *zonde* zij, moet men een verbod weten aan te voeren. Want waar geene wet is, daar is geene overtreding. Maar indien er nu geene wet bestaat, waarbij de kinderdoop verboden is, dan is hij ook geene zonde."

Een ander zeide: "Ik wil u gaarne, naar mijn inzigt, uit Gods Woord van mijn gevoelen rekenschap geven; maar niemand kan dit verstaan dan die zonder zonde is."

ZWINGLI viel hem in de rede, en zeide: "Als gij zegt, dat niemand het verstaan kan, dan die zonder zonde is, zoo is dit de zaak afsnijden."

De ander hernam: "Ja, dat heb ik gezegd; en het is zóó."

---

1) Vom touf. Opp. V. II. T. 1. p. 235. "Und hab aber ich offenlich in irem bywesen vor rat gebeten, man sölle sy nüts engelten lassen; und heimlich zu besundren lüten geredt: es sye wäger, man lasse sy im land, weder verschickt; wir sygind doch allweg sighaft gewesen; mir gruse nüts ab eim fygend, da ich vorhin wüsse, dasz er überwunden werd. *Das ist der schad, den ich inen zugefügt hab.*"

ZWINGLI antwoordde: "Maar verstaat *gij* de zaak van den kinderdoop?"

Hij weder: "Ja!"

Toen liet ZWINGLI er op volgen: "Zóó zoudt gij dan zonder zonde zijn? Maar dit is onmogelijk, daar gij nog in het vleesch zijt. Want ieder, die nog in het vleesch is, heeft zijne gebreken en zonden."

Daarop zeide hij weder: "Gave God, dat alle menschen hunne gebreken zóó erkenden, als ik de mijnen! Maar voor eenen zondaar erken ik mij niet."

Nog was er een ander, die verklaarde, dat hij bij den Herdoop eene groote verligting des harten ondervonden had. Daarop vroeg hem MYCONIUS, of hij niet te voren met zekeren angst tegen den Doop opgezien had? Toen hij dit toestemde, hernam MYCONIUS: "Alzoo is de verligting, die gij ondervonden hebt, niets anders dan dat de angst, die gij u zelven veroorzaakt hadt, u verlaten heeft. Maar evenzoo zou iemand ook kunnen zeggen, dat hij bij de Roomsche biecht en absolutie eene verligting gevoeld had; dat toch eigenlijk niets anders zou geweest zijn, dan dat hij van den angst verlost geworden was, dien hij tegen de biecht gevoeld had. En dat het niets anders dan dit is, blijkt daaruit, dat hij niet te min in zijn levensgedrag geheel dezelfde blijft."

Er was een ander, die uitriep: "De kinderdoop is door den Paus uitgevonden. Ik heb het zelf gelezen."

"Waar?" vroeg hem ZWINGLI.

Hij antwoordde: "In het boek van den Paus."

Op de vraag: "Verstaat gij Latijn?" zeide hij: "Neen!"

Toen hernam ZWINGLI: "Hoe kunt gij dan zeggen, dat gij het gelezen hebt in de boeken van den Paus, die in het Latijn geschreven en niet in het Duitsch overgezet zijn?"

Op dit gezegde zweeg hij, niet weinig verlegen. Maar ZWINGLI vervolgde: "Gij, Wederdoopers! zegt, dat gij niet liegt. Maar hebt gij dan daar nu niet gelogen?

Hier, waar het vooral om de waarheid te doen is, spreekt gij niet eens de waarheid" [1]).

Aldus ging het voort. De geleerden, die bij dit gesprek tegenwoordig waren, betuigden, dat het niet alleen geheel nutteloos, maar zelfs gevaarlijk was, verder met deze menschen te spreken [2]).

De Raad liet nu elf mannen en zeven vrouwen, van wie het bewezen was, dat zij openbare onrust in de stad gesticht hadden, in den zoogenaamden ketter-toren werpen. Maar het gelukte hun na elf dagen eenen balk uit te breken, en langs dien weg uit den toren te ontkomen. "Dat heeft God gedaan!" zeiden zij. "Zijn Engel heeft ons verlost!"

Kort hierop schreef ZWINGLI aan zijnen VADIANUS het volgende: "Ik heb scherp tegen de vijanden van het Evangelie moeten strijden. Al het voorgaande, waarmede ik te strijden had, is maar spel hierbij geweest. Want ik wilde hen niet te streng behandelen, opdat ik den Raad niet nog meer in toorn tegen hen ontsteken zou. Inmiddels scholden zij mij met ronde woorden voor niets minder uit, dan voor een' verrader van het vaderland, een' dief, een' roover, een' moordenaar, een' goochelaar, een' gifmenger en wat misdadigs en schandelijks maar bedacht kan worden. De *Philippische* redevoeringen van eenen DEMOSTHENES en CICERO moeten verstommen bij de uitlatingen van deze ongetemde dieren. — Zij konden echter niets van eenige beteekenis voor den dag brengen; en dat zij dit ook niet zouden kunnen doen, hadden zij zelve uit al de gesprekken, die ik vroeger afzonderlijk met hen gehouden had, reeds moeten besluiten, indien hun oordeel niet zoo zeer door hunne hartstogten bevangen geweest was. Maar ik heb met al mijne redenen niets bij hen gewonnen, of-

1) Vom touf. p. 235. 246. 258.

2) Vom touf. p. 232.

schoon er eenigen waren, die het opgaven, niet omdat zij van begrip veranderd waren, maar omdat zij niets meer vermogten te zeggen. — Het is een opstand, eene sekte, eene ketterij! Het is hun niet zoo zeer om den Doop te doen. Zij zeggen, dat het geenen Christen betaamt, het Overheids-ambt te bekleeden; en bij alle dwaze en misdadige stukken, die zij uitvoeren, roepen zij uit: *men moet God meer gehoorzamen dan de menschen.* Van de beste en braafste personen spreken zij, alsof men het gebas van den driehoofdigen Cerberus (*den helhond*) hoort. Zij hebben alle menschelijk gevoel uitgeschud. Zij hebben de natuur van wilde dieren aangenomen, en dat noemen zij dan *christelijk*" [1]).

Uit dezen brief spreekt zonder twijfel ZWINGLI's levendig smartgevoel en tevens zijne verontwaardiging over eene partij, die geen ander oogmerk scheen te hebben, dan het heilig en gezegend Christendom tot vreugde van zijne vijanden bespottelijk, ja verachtelijk te maken. Maar des te meer moeten wij het in hem bewonderen, dat hij, terwijl hij die lieden niet anders beschouwen kon dan als vijanden van het Evangelie, hen echter nog met zoo veel verschooning behandelde.

HOOFDSTUK III.

ZWINGLI SCHRIJFT TEGEN DE WEDERDOOPERS.

De zaak der Wederdoopers was het onderwerp van aller gesprekken en van de bekommering van velen. Wat ZWINGLI aangaat, hij zag met bezorgdheid, welk een gevaar zijne goede Gemeente liep, om door die onzinnige

---

1) Zwingl. ad Vadian. 28 Maii 1525. Opp. V. VII. p. 398.

dweeperij aangestoken te worden. Hij achtte zich geroepen haar van den kansel ernstig tegen de verleiding der dwaalgeesten te waarschuwen. Daartoe leerde hij haar, dat de H. Schrift niet alleen uit de letter, maar ook uit den geest moet verklaard worden. "De woorden van CHRISTUS," zeide hij, "zijn geest en geen letter, en zij ademen alleen, wat goed, heilig en goddelijk is. Maar wie, gelijk de Wederdoopers doen, aan de uiterlijke letter blijven hangen, zij verstaan de woorden des Heeren niet, en brengen Hem met zich zelven in tegenspraak" [1]). — Voorts beschreef hij zóó levendig en overtuigend de jammerlijke gevolgen, die er voor het Christendom, de maatschappij en de huisgezinnen uit de tegenwoordige beroering te duchten waren, dat er eens aan het einde van ééne dezer leerredenen luide teekenen van goedkeuring gegeven werden [2]).

De strijd met de Wederdoopers noodzaakte ZWINGLI dieper in de leer van den *Doop*, en van de *Sacramenten* in het algemeen, in te gaan. In zijne vroegere schriften had hij daarover alleen in zoo ver gehandeld, als noodig was, om de begrippen der R. Kerk aangaande *zeven* Sacramenten te wederleggen. Hij had niet op met het woord *Sacrament*. Hij wenschte, dat het nooit in de Kerk in gebruik gekomen ware; want daaruit was zoo veel dwaling ontstaan. "Bij de Romeinen beteekende dat woord een *eed:* welke beteekenis het nog heden ten dage heeft bij het gemeene volk in Frankrijk en Italie. — Maar doorgaans, als wij het woord *Sacrament* gebruiken, denkt men daarbij aan iets groots en heiligs, dat de kracht bezit ons geweten van zonden te reinigen. — De R. Kerk heeft dwalende daaraan den zin gehecht van *mysterie*, *verbor-*

1) Ad Matth. 23:9. Opp. V. VI. T. 1. p. 369. Contra Catabapt. Opp. V. III. p. 363. 364.

2) Hottinger, Huldr. Zwingli und seine Zeit. S. 297.

genheid. — Verstaat men nu door Sacramenten, overeenkomstig de oorspronkelijke beteekenis van het woord, dat is van eenen *eed*, die dingen, die God met zijn eigen woord zoo vast en zeker als met eenen eed ingesteld, bevolen en verordend heeft; dan zijn vele dingen *geene* Sacramenten, die men daarvoor houdt. Want God heeft niet gesproken van het *vormsel*, de *Priesterwijding*, het *laatste oliesel*. En wederom past het dan op dingen, waaraan men gewoonlijk dezen naam niet geeft, b. v. de *aalmoezen* en de *ban*. Bedoelt men door Sacramenten, even als de oude godgeleerden, *teekenen van eene heilige zaak:* hoe komt dit dan overeen met de *Mis* en de *broodsverandering?* Want daarbij spreekt men niet van een *teeken*, maar van een *offer*. Moeten eindelijk de Sacramenten *mysteries* zijn; maar waarom wilt gij wijzer dan CHRISTUS en de Apostelen zijn, die nergens op iets geheimzinnigs, op eene verborgenheid gedoeld hebben? Waarom bedient gij u niet liever van hunne duidelijke woorden? En waarom brengt gij den eenvoudigen man in verwarring door vreemde en onverstaanbare klanken? In zoo ver men echter een *Sacrament* noemen wil een *teeken* of *onderpand*, *dat God in zijn onbedriegelijk woord verordend en bekrachtigd heeft*, mag men *den Doop* en het *Avondmaal* met dien naam bestempelen; maar dan moeten vormsel, Priesterwijding en laatste oliesel, als menschelijke instellingen wegvallen" [1]).

Meer dan dit had ZWINGLI over deze zaak in zijne schriften nog niet gezegd. Doch uit zijne brieven aan zijne vrienden, waarin hij nu en dan dit onderwerp aanroerde, is het ons duidelijk, dat hij zich met opzigt tot de Sacramenten aan zijn gronddenkbeeld vasthield, dat niets uitwendigs noch geschapens het voorwerp van ons vertrouwen moet zijn, maar dat wij ons heil alleen van God verwachten moeten. "Wij kunnen," was zijne stand-

1) Explan. Art. XVIII. Opp. V. 1. p. 259—261.

vastige leer, "alleen door CHRISTUS tot den Vader gaan. Daarvan alleen hangt onze zaligheid af, dat wij aan Gods genade door CHRISTUS gelooven. Wij worden uit Gods genade geregtvaardigd, maar niet door de Sacramenten" 1). — "De zinnelijke teekenen," schreef hij aan zijnen voormaligen leermeester WYTTENBACH, "dienen alleen daartoe, dat de ziel, die inwendig reeds van God geleerd is, omdat zij wegens de zwakheid des vleesches een steun behoeft, te vaster van Gods genade verzekerd worde. Want zoolang ons geloof nog onvolkomen is, hebben wij behoefte aan een uitwendig getuigenis, en worden daardoor versterkt en verblijd" 2).

In het laatst van Mei des jaars 1525 verscheen in het licht zijne uitvoerige verhandeling: *Over den Doop, den Herdoop en den Kinderdoop.* Zij is opgedragen aan zijnen vriend, den Burgemeester VADIANUS, benevens aan den Raad en de gansche Gemeente der stad St. Gallen. Geheel deze Opdragt ademt eenen kinderlijk vromen en liefderijken geest.

"Mijne lieve Broeders in God! Ik bid onzen hemelschen Vader door JEZUS CHRISTUS, zijnen eeniggeboren Zoon, onzen Heer, dat Hij mij niets late zeggen of schrijven, dat tegen zijnen wil en zijne waarheid is. En terwijl ik het thans onderneem over den Doop te schrijven, bid ik ook alle geloovigen, dat zij het met christelijke liefde willen lezen, en zich hoeden voor alle twistgierigheid en zucht om te strijden. Want de waarheid wordt niet met strijden geleerd. Maar het strijdvoeren is te vergelijken met eenen bergstroom, die alles in zijne vaart medevoert, en voortsnellende in kracht en geweld toeneemt. Eerst worden slechts eenige kleine steenen bewogen; deze

1) Zwingl. ad Fridol. Lindover. 20 Oct. 1524. Opp. V. VII. p. 364, 365.

2) Ad Wyttenb. 15 Jun. 1523. Opp. V. VII. p. 298.

brengen door aanstooten weder grootere in beweging, tot dat eindelijk het geweld van den stroom zoo groot en magtig wordt, dat alles, wat tegenstaat, wordt omgeworpen en medegesleept, en er van de gansche voormalig schoone landstreek niets overblijft dan verwoesting. Alzoo is het met het hoogmoedig twisten en bestrijden van elkanders meeningen. Het vangt doorgaans met eene onbeduidende zaak aan, maar spoedig worden de driften opgewekt en er ontstaat haat en verbittering. Alles wordt verward en verdorven, en het treurig gevolg is de verwoesting der christelijke Gemeente."

Vervolgens zegt hij, dat hij het betwiste punt van den Doop met de meeste kalmte trachten zal te behandelen. Maar vooraf ziet hij zich tot eene bekentenis gedwongen, eene stoute bekentenis, — hij kan het niet ontveinzen, — maar de zaak vereischt haar. "Ik kan niet anders zien (men vergeve het mij!") schrijft hij, "dan dat alle Leeraars, die na de Apostelen in de Kerk opgestaan zijn, in het stuk van den Doop gedwaald hebben. Dat is, ik loochen het niet, een groot woord, en daarom zeg ik het ook ongaarne. Ik zou zelfs, zoolang ik leef, liefst er over hebben willen zwijgen en slechts eenvoudig de waarheid leeren; maar de twistgierige menschen, die mij gedurig aanvallen, hebben mij genoodzaakt onbewimpeld mijn gevoelen uit te spreken. Wat ik echter zeg, zal men bij onderzoek in waarheid alzoo bevinden. De Kerkvaders hebben allen aan het *water des Doops* eene kracht toegeschreven, die het niet bezit, noch er door de heilige Apostelen aan toegekend wordt; en evenmin hebben zij ooit verstaan, hetgeen CHRISTUS, Joh. 3:5, aangaande *water* en *Heiligen Geest* gezegd heeft.'

Inderdaad zeide hij niet te veel. Het was het heerschende gevoelen der Kerk, dat door het water des Doops de vergeving der zonden gegeven wordt: waaruit dan van zelf volgt, dat hij ter zaligheid noodzakelijk is. Zelfs

nog LUTHER kleefde dit gevoelen aan, daar hij leerde, dat de Doop de schuld der erfzonde wegneemt. Maar dit misverstand werd door onzen Hervormer met regt uit eene geheel verkeerde opvatting van de beteekenis der *Sacramenten* afgeleid. "Verkeerdelijk," zeide hij, "heeft men gemeend, dat een Sacrament eene zaak is, waardoor de zonden van ons weggenomen worden en wij tot een staat van heiligheid geraken. Want deze groote genade geschiedt alleen door CHRISTUS JEZUS en door geene uitwendige zaak. Het is uit enkel onverstand, dat er tegen mij een geschreeuw aangeheven wordt: "zij willen ons de heilige Sacramenten ontnemen, die de troost van onze arme zielen zijn!" — *Sacrament* is *een teeken, waardoor men zich tot iets verpligt*, (ein Pflichtzeichen). Indien, om een voorbeeld te nemen, iemand *een wit kruis* aan zijn kleed vasthecht, *teekent* hij zich daarmede, dat hij een Zwitser wil zijn. — Evenzoo doet hij, die zich *het teeken des Doops* laat geven. Hij betuigt daarmede, dat hij hooren wil naar hetgeen God hem zegt, en dat hij op zijne bevelen acht geven en er zijn leven naar inrigten zal. Desgelijks wie in het Avondmaal met de Gemeente het feest der Dankzegging viert, hij verklaart, dat hij zich van harte over den dood van CHRISTUS verheugt en Hem deswege dankbaar is. Een *Sacrament* is dus niet iets, 't welk datgeen *geeft*, wat het beduidt. Want, waren zij zelve, wat zij beduiden; dan waren zij geene *teekens*. Want teekens kunnen niet hetzelfde zijn met de beteekende zaak. Alzoo is de Doop een teeken, dat ons tot de dienst van den Heer JEZUS CHRISTUS verpligt. Het Avondmaal beduidt ons, dat CHRISTUS den dood voor ons ondergaan heeft."

Het is derhalve ZWINGLI's gevoelen, dat de Sacramenten niet alleen niet de werkende oorzaak zelve der genade zijn, maar ook niet het middel, waarvan zich de genade bedient. Evenmin geeft hij toe, dat zij op zich zelve het

geloof bevestigen en vermeerderen; maar hij leert, dat zij handelingen zijn, die van een' mensch verrigt worden *als teekens van een reeds aanwezig geloof en van de verpligting, die hij in het geloof op zich neemt.* Wanneer ZWINGLI nu evenwel terzelfder plaats zegt: "CHRISTUS heeft ons, zijne medeleden, twee cerimoniën, dat is twee uitwendige plegtigheden of teekens nagelaten, den Doop en den Maaltijd der gedachtenis, zonder twijfel om onze zwakheid te hulp te komen," dan is hij daarmede niet in tweespraak met zich zelven. Want hij wil dit niet zóó verstaan hebben, alsof de uitwendige teekenen *als zoodanig* tot bevestiging van het geloof strekken; maar wat het geloof sterkt, is slechts de vrije daad van den Christen, die daardoor zijn geloof oefent. De Sacramenten hebben alleen boven andere godsdienstige verrigtingen in zoo ver eenige meerdere kracht, dat daardoor de zinnen sterker worden aangedaan ter meerdere verlevendiging en opwekking van godvruchtige gewaarwordingen. Dit geschiedt tot zegen voor de *zwakgeloovigen.*

Maar wat is nu de Doop? ZWINGLI antwoordt, dat in de H. Schrift de Doop in *vier* onderscheidene beteekenissen voorkomt. *Nu eens* wordt er door verstaan *een indompelen in water*, tot verpligting van een christelijk leven. *Dan eens* beteekent hij *eene inwendige verlichting en trekking*, waardoor de mensch God erkent en aanhangt, of *den Doop des Geestes. Verder* komt hij voor als de *uitwendige leer* der zaligheid, en *eindelijk* als de *gemeenschap* aan het christelijk heil in het algemeen (1 Petr. 3:21). Deze *vier* onderscheidene beteekenissen des Doops moet men niet met elkander verwarren, zoo als de Wederdoopers doen.

Hooren wij hem zijne denkbeelden nog een weinig ontwikkelen. Hij beschrijft het regte punt van verschil. "Daarin hebben de Wederdoopers gelijk, dat de menschelijke inzettingen bij den Doop niets waard zijn, zoo als:

het bezweeren van het kind, en het *bestrijken van hetzelve met speeksel en zout.* Maar aan den anderen kant schrijven zij aan den Doop weder te groote kracht toe. Want zij meenen, dat men er van zonde door vrijgemaakt wordt en tot eene heilige Kerk komt. Er is wel een Doop, waardoor de mensch wedergeboren wordt; maar deze is *de Doop des H. Geestes;* hem kan niemand geven dan God. Ook wordt niemand zonder dezen zalig. Maar de uitwendige Doop is niet tot zaligheid noodig. Ook het woord der inzetting, dat bij het doopen gesproken wordt, kan de ziel niet helpen, tenzij het inwendig verstaan en geloofd wordt. Wat is dan *de uitwendige Doop?* Hij is een teeken, dat men een geloovige wil zijn, maar een teeken, dat men niet voor zich zelven, maar om den wil der overige geloovigen geeft" [1]).

"Sommigen," vervolgt hij, "hebben geleerd, dat de teekens (als zoodanig) gegeven zijn tot bevestiging des geloofs aangaande hetgeen men ons geleerd of beloofd heeft. — Maar dat is alleen waar van de *wonderteekens.* Niet, dat ook *deze* iets tot het geloof zouden bijdragen of het vermeerderen; maar zij komen den wonderzuchtigen tegemoet, die met hunne oogen zien willen. Wij spreken *hier* echter niet van wonderteekens. De Doop is een *bonds-teeken*, even als oudtijds de *besnijdenis*, die een bonds-teeken tusschen God en ABRAHAMS nakomelingschap was. Want ABRAHAM heeft de besnijdenis ontvangen, nadat hij geloofd had en door het geloof geregtvaardigd was gewor-

---

1) Zwingli geeft wel elders toe, dat het oogmerk van den Doop mede is, om te betuigen, dat den gedoopten de zonden vergeven zijn door het bloed van Christus uit enkele genade (Ad Rom. IV. Opp. V. VI. T. II. p. 90). Maar naar zijne doorgaande leerwijze is dit bij hem van minder gewigt. Het voornaamste in den Doop is, den mensch door de herinnering aan de vergeving zijner zonden tot een nieuw leven in Christus te verpligten. Verg. wat hij zegt over Rom. VI. V. VI. T. II. p. 95.

den. Maar God zeide tot ABRAHAM: *dat is het verbond, dat gij houden zult tusschen mij en u en uwe nakomelingschap na u.*"

"Maar," en hier treedt onze Hervormer in eene verdediging van zijn gevoelen, "maar, zeggen de Wederdoopers, niemand mag den Doop ondergaan, of hij zij bij zich zelven verzekerd, dat hij zonder zonde leven zal. Die dwazen! die van zich zelve meenen dat zij zonder zonde zijn. Zij maken God tot eenen leugenaar en de waarheid is niet in hen. — Neen, maar door den Doop *verpligt* men zich tot een leven voor CHRISTUS in eene dagelijksche verbetering naar 's Heeren voorbeeld. Dat leert ons de instelling des Doops, Matth. 28 : 19, 20. Wel zeggen nu daarvan de Wederdoopers, dat die woorden tegen den Kinderdoop pleiten. Zij dringen daarbij op de orde, waarin de woorden staan: *onderwijst ze en doopt.* Maar ik wil ook eens op de letter dringen. Het Grieksche woord, door: *onderwijst* vertaald, beteekent: *maakt ze tot mijne leerlingen*, of: *brengt ze tot mij als hunnen Leermeester.* De geheele plaats luidt dan aldus: *gaat heen, maakt alle volken tot mijne discipelen* (namelijk) *door ze te doopen in den naam*, d. i. tot de dienst *des Vaders en des Zoons en des H. Geestes* (en nu volgt eerst het leeren) *leerende hen onderhouden, al wat ik u geboden heb.* Maar men moet niet op de letter willen dringen. — De Apostelen doopten alleen *in den naam van* JEZUS. Moest nu op de letter gedrukt worden, dan hadden ze altijd moeten doopen *in den naam des Vaders en des Zoons en des H. Geestes.* De woorden van CHRISTUS leeren ons alleen, dat de Waterdoop een teeken is, waarmede de gedoopte aan God toegewijd wordt."

Na nog uit onderscheidene plaatsen der H. S., bijzonder uit Rom. 6 : 5 verv. aangetoond te hebben, dat de Doop een teeken van verbindtenis aan God en CHRISTUS is, spreekt ZWINGLI nader van de inzetting des Doops.

De Doop is niet eerst door CHRISTUS, maar van God reeds door JOHANNES den Dooper ingezet. De Doop en de leer van JOHANNES en de Doop en de leer van CHRISTUS zijn, wat den hoofdinhoud betreft, geheel gelijk. Even als JOHANNES het koninkrijk Gods, *dat is* het Evangelie, of het woord der bekeering en des geloofs in God door den Heer JEZUS CHRISTUS, gepredikt heeft, zóó heeft hij ook den Doop ingevoerd. — "Nu vraag ik de Wederdoopers, in welk eenen Doop is CHRISTUS, die alleen om onzent wil zich aan den Doop onderworpen heeft, gedoopt geworden? Is *Hij* in den Doop van JOHANNES gedoopt geworden, dan moeten wij ook daarin gedoopt worden. Want buiten twijfel heeft CHRISTUS, de ware Zoon van God, den Doop ondergaan, om ons daardoor een voorbeeld van gemeenschap te geven, dat wij allen onder één teeken met elkander vereenigd zouden worden." — Daarom vermaant ook de Apostel PAULUS (Efes. 4 : 4) op treffende wijze tot eenigheid: *want zij zijn één ligchaam, hebben éénen geest, en zijn in ééne hoop beroepen, het is één Heer, één geloof, één Doop, één God en Vader van alle dingen.*

Voert men nu daartegen aan, dat JOHANNES niet gedoopt heeft in den naam des Vaders en des Zoons en des H. Geestes: ZWINGLI antwoordt, dat in deze woorden geene kracht ligt en zij het wezen der zaak niet uitmaken. Want anders zouden de Apostelen er zich immers standvastig van bediend hebben. Beroept men zich eindelijk nog op het voorbeeld van PAULUS, die de JOHANNES-discipelen nog eens gedoopt heeft, hij neemt deze zwarigheid weg, gelijk wij reeds gezien hebben, door te stellen dat de Doop van JOHANNES hier niet beteekent zijn *waterdoop*, maar zijne *leer*.

In een tweede deel van deze verhandeling bestrijdt hij opzettelijk den *Herdoop*. Daartoe neemt hij alles op, wat de Wederdoopers gewoon waren voor hunne meening aan te voeren. Kort en bondig wederlegt hij hunne gronden.

"Men zegt: de Kinderdoop dagteekent zich eerst van den tijd van Paus NICOLAAS, omtrent het jaar 864. Onwaar! Want de Kerkvader AUGUSTINUS schrijft er reeds van: en deze Kerkvader leefde in het jaar 425. — Men zegt verder, dat men er niets van weet, dat men in zijne kindschheid gedoopt is. Maar wat bewijst dit? Hoeveel is in onze kindschheid met ons gebeurd, waarvan wij niets weten, maar dat wij toch aannemen! — Men zegt nog: de Kinderdoop is eigenlijk geen Doop: daarom moet de Doop bij de volwassenen herhaald worden. Daartegen moet aangemerkt worden, dat de Kinderdoop toch altijd een Doop is, en dat wij niet anders handelen mogen dan naar het woord en het voorbeeld van CHRISTUS, die zich ook niet liet herdoopen. Daarenboven wie den Herdoop verlangt, toont slechts, dat hij aan eene uitwendige plegtigheid eene wettische beteekenis hecht, aan welker volbrenging eene zekere geregtigheid verbonden is. Liever overwege men, dat de Doop een beeld is van den dood en de opstanding van CHRISTUS, die beiden slechts eenmaal geschied zijn: waaruit volgt, dat hij ook maar eenmaal moet ondergaan worden.

Na dit alles betoogt onze Hervormer de regtmatigheid van den *Kinderdoop*. Hij beroept zich daartoe op de Besnijdenis onder het O. T., waardoor de kinderen in het volk Gods opgenomen werden. De Besnijdenis en de Kinderdoop bedoelen geheel hetzelfde, namelijk dat allen, die in God gelooven, ook hunne kinderen voor dit geloof moeten opvoeden. Gaat nu onder het O. T. de Besnijdenis het geloof vooraf, zóó kan dan ook onder het N. T. de Waterdoop aan de leer voorafgaan. Verder herinnert hij, dat de Kinderdoop nergens verboden is. En nu mag in zulke uitwendige dingen de regel gelden, dat alles, wat de Schrift niet uitdrukkelijk verboden heeft, geoorloofd is. Men moet ook niet een uitdrukkelijk gebod willen. Want het is b. v. ook niet uitdrukkelijk geboden, dat de vrou-

wen tot het Avondmaal komen moeten. Daar zijn dingen, die van zelve volgen, en dus niet uitdrukkelijk behoeven geboden te worden. — Voorts doet hij opmerken, dat de kinderen der geloovigen Gods eigendom zijn. Zij worden door Hem als zijne kinderen aangemerkt; allen, die in het verbond Gods begrepen zijn, maken ééne Gemeente uit, hetzij volwassenen hetzij kinderen: dus moet men ook de kinderen tot het verbond Gods doopen.

Met treffende vermaningen wordt de verhandeling besloten:

"Laat u dan, mijne Broeders in God! door niemand op eenen dwaalweg brengen. Want wij doen niets, wat niet in het woord van God zijnen grond heeft. O! Het is buiten twijfel goed en regt, dat de Gemeente voor de kinderen bidt en den zegen Gods over hen uitspreekt. CHRISTUS zelf heeft dat gedaan en kinderen de handen opgelegd. — Maar gesteld nu al, dat de Kinderdoop niet zoo veel grond had, als hij werkelijk heeft: men zou dan toch geen strijd moeten voeren over enkel *uitwendige dingen*, die met geene afgoderij besmet zijn. — Laat ons allen slechts op één ding zien, namelijk wat tot den onderlingen vrede en de eensgezindheid dient, opdat wij het herlevende woord Gods door onze twisten niet verliezen. God geve ons allen zijnen Geest en zijne genade! Amen."

Wij hebben het noodig geacht van deze verhandeling een meer uitvoerig uittreksel te geven, omdat zij ons inleidt in eene regte beschouwing van ZWINGLI's begrippen omtrent de Sacramenten, die inderdaad in zijne leer geene geringe plaats beslaan. Uit het medegedeelde zien wij, dat hij hier alles bijeengebragt heeft, wat voor zijn oogmerk vereischt werd. Daarbij blijkt ons, dat hij in de beoordeeling der Sacramenten, als plegtigheden beschouwd, aan zijne denkbeelden omtrent de uitwendige dingen en hare waardering getrouw blijft, en dat bij gevolgtrekking de Kinderdoop op zich zelf, hoe goed en nuttig in een

ander opzigt, zou kunnen nagelaten worden, zonder dat het heil der kinderen de minste schade leed. Maar daaruit bemerken wij dan ook, dat hij tegenover de Wederdoopers op een veel gunstiger standpunt stond, dan LUTHER [1]), die aan het Sacrament, als zoodanig, eene genade-werking toeschreef, en desniettemin die genade-werking weder verbond aan *het geloof des genietende*. Daardoor toch geraakte hij met den Kinderdoop in tegenspraak. Want hoe kon hij bij den Kinderdoop van eene genade-werking spreken, waarbij althans van de zijde van die hem ontving, namelijk het kind, het *geloof* nog geheel ontbrak? Uit deze verlegenheid wist hij zich dan ook niet anders te helpen, dan door de veronderstelling aan te nemen, dat er bij de onmondige kinderen een *verborgen* geloof aanwezig was [2]). ZWINGLI daarentegen was tegenover de Wederdoopers in zijn regt, zoodra zij aangenomen hadden, dat de Doop een teeken van verbindtenis met God en CHRISTUS is. Of men moest ook loochenen, dat de kinderen der Christenen niet Godes waren, en dus niet aan God moesten worden toegewijd en niet behoorden opgenomen te worden in het verbond der genade, dat God door CHRISTUS met een zondig menschdom had opgerigt.

ZWINGLI zal later zijne leer over den Doop nog nader voor ons ontwikkelen.

---

1) Zeller, Das theol. syst. Zw. S. 122.

2) Evenwel vroeg ook Zwingli eens den Wederdoopers, of het dan zoo onmogelijk ware, dat God vroegtijdig zijne gaven in het hart der kinderen leide? Maar hij drukt daarop niet bijzonder, en spreekt er ook later niet meer van. Vom touf. Opp. V. II. T. 1. S. 252.

HOOFDSTUK IV.

ZWINGLI VERDEDIGT DE HERVORMING TEGEN DE BESCHULDIGING VAN OPROERIGHEID.

"De Hervorming is omwenteling!" zóó roepen de Roomschgezinden. "Men ziet de vruchten van de geprezene geloofsvrijheid, en waarheen de losscheuring van de alleen zaligmakende Moederkerk heengevoerd heeft! Keert in haren schoot terug, helpt ons de vlam blusschen, die LUTHER en zijne deelgenooten aangestoken hebben in Enropa; en, als het altaar weder vaststaat, zóó zullen ook de troonen niet meer wankelen" 1).

Dat de Hervorming in oproer en omwenteling zou kunnen *ontaarden*, was eene zaak, die bij eenig inzigt in de gesteldheid der dingen kon voorzien worden. LUTHER zelf toonde dit te vreezen. In zijne *Vermaning aan alle Christenen, om zich voor opstand en oproer te wachten* (1522), zegt hij, "dat het zich liet aanzien, alsof de blootlegging van het bedrog en de tirannij van den Paus tot een oproer zou kunnen leiden, waarin Papen, Monniken en Bisschoppen met den ganschen geestelijken stand verslagen en weggejaagd zouden worden. Want de ge-

---

1) Hagenbach, het wezen en de geschiedenis der Hervorming. D. 1. bl. 7. Niemand heeft het denkbeeld, dat de Hervorming geene omwenteling is, treffender uit de geschiedenis aangewezen, dan deze uitmuntende geleerde. "De Hervorming," zegt hij naar waarheid, "doet ons tusschen de afgronden van bijgeloof en ongeloof, van slavernij en duizeling van staatkundige vrijheid door, over de doolwegen der twijfelzucht en de dweepzuchtige slingerpaden der geestdrijverij henen, den vrolijken blik werpen op de over het menschelijk geslacht in het Oosten opgegane en dagelijks weder op nieuw opgaande zon des heils, in wier stralen alleen de bloesems van de geestelijke schepping zich welig omhoog heffen." D. 1. bl. 13.

meene man zou de tot dus ver geledene schade aan goed, lijf en ziel niet langer dulden, en had waarlijk reden, om er met stokken en vlegels op in te slaan, zooals hij reeds dreigde." Maar vast stond ook het besluit van den Saksischen Hervormer, om zich van zijne zijde met alle kracht te verzetten tegen allen, die oproer zouden maken, hoe billijk anders hunne zaak ook ware, en dat, zeide hij, om deze reden, dat oproer niet zonder onschuldig bloedvergieten en groot nadeel kan plaats grijpen.

Denzelfden strijd, dien LUTHER had door te staan, had ook ZWINGLI te verduren; en, wat hem het meest smartte, was, dat hij daarin met vele, anders redelijke en zelfs edele, mannen te doen had. De oorzaak was, dat zij, zonder op menschen en tijden acht te geven, de wereld naar een *ideaal*, dat hunne verbeelding zich geschapen had, veranderd wilden hebben. Zij misleidden zich zelve in hunne begrippen van heiligheid, en drongen het zich op; dat men, om tot dien staat te geraken, eene volstrekte vrijheid van alle uitwendige banden behoefde. De weg, door ZWINGLI ingeslagen, scheen hun, zoo als BULLINGER zegt, te lang toe; zijne hervorming te weinig, niet geestelijk, niet doortastend genoeg, hoogst onvolkomen. Vandaar dat zij het aan God schuldig meenden te zijn, zelve de hand aan het werk te slaan, zonder te bedenken, of zij daarmede niet de Kerk en den Staat aan allerlei onbetengelde hartstogten ten prooi gaven. Maar al te spoedig zag men de vruchten van het door hen onbedacht uitgestrooide zaad! Geheele streken van Zwitserland geraakten in opschudding. Inzonderheid was St. Gallen het tooneel der beroering. Maar ook van het platte land in het Kanton Zurich hoorde men van woelingen, die het ergste deden vreezen.

Overal verzamelden zich de Wederdoopers, waar zij maar konden, in bijzondere woningen en op het veld, om predikaties te hooren en den Doop, aan wie het be-

geerden, te bedienen. Zij trokken de omliggende streken door en verjoegen de Predikers, terwijl zij zeiden, dat zij zelve van den hemelschen Vader onderwezen werden. Zij smaadden allerwege de Overheid, die zij heidensch noemden, en veroorzaakten hier en dáár grooten oploop. En toen nu ook door het landvolk, hoewel om eene andere oorzaak, een aanval op het klooster Ittingen geschied was en zijne rookende puinhoopen om wraak schenen te roepen, had de zaak van alle zijden werkelijk een bedenkelijk aanzien verkregen.

Onder zoodanige omstandigheden schreef ZWINGLI: *over het oproer en wat daartoe oorzaak geeft* [1]). Hij treedt dus als pleitbezorger voor de goede zaak der Hervorming op, en doet dit met groote kunst en welsprekendheid. Het ware Christendom is verre van oproerigheid; maar deze vindt hare oorzaak in het trachten naar eene *valsche* vrijheid, die haren oorsprong niet uit CHRISTUS ontleent. Dit is de grond, waarop de sekte der Wederdoopers zich geplaatst heeft.

"Wie is een waar Christen?" vraagt ZWINGLI. "Een Christen is een kind Gods met CHRISTUS en door CHRISTUS. Er is niets schooner dan een Christen te zijn. Want daar hij als een kind Gods uit hartelijke liefde naar den wil van zijnen Vader in den hemel leeft, en in de voetstappen van CHRISTUS, die zijn voorbeeld is, treedt: zoo volgt, dat een Christen te zijn de schoonste adel is, die in hemel en op aarde verkregen kan worden. Vandaar is het dan ook dat iedereen in de wereld als een Christen wil beschouwd worden, opdat men hem voor vroom moge

1) Welche ursach gebind ze ufruren, welches die waren ufrurer sygind, und wie man zu christlicher einigheit und friden kommen möge Opp. V. II. T. 1. p. 370. Aan het slot staat: geben zürich uf der unschuldigen kindlin tag im jar 1525 (28 Dec. 1524). Zwingli telde naar de oude manier *den dag der onnoozele kinderen* reeds tot het jaar 1525, omdat hij den aanvang des jaars van Kerstijd afrekende.

houden, niet verwerpelijk bij God. Vandaar, dat ook de grootste verraders, echtbrekers, doodslagers, dieven, roovers zeggen: ""ik ben een goed Christen! Niemand behoeft mij het geloof te leeren."" Zij meenen helaas! het hoogste toppunt van volmaaktheid bereikt te hebben, dat zij zeggen: ""ofschoon men mijne werken voor boos verklaart, ik ben nogtans een Christen."" — Maar deze zijn die menschen, waarvan de Apostel PAULUS zegt: *zij roemen, dat zij God kennen, maar zij verloochenen Hem met de daad: en om hunnent wil wordt de naam Gods gelasterd.* Deze zijn het, die aanleiding tot oproer geven: en, hoewel zij werkelijk geen oproer bedoelen, zij geven er toch den kinderen dezer wereld aanleiding toe."

Hoe doen zij dit? ZWINGLI zal deze vraag beantwoorden. En nu keert hij de beschuldiging, die men tegen de Hervorming aangevoerd had, als ongegrond af, en toont aan, wie de menschen zijn, die allen, ieder op zijne wijze, het bedoelde kwaad te weeg brengen. Laat ze ons uit zijne beschrijving leeren kennen. Zij geeft ons een juisten blik te slaan in den toestand dier dagen.

"De eersten zijn," zegt hij, "*die alleen uit zekeren haat tegen het Pausdom, maar niet uit liefde tot God en den naaste het Evangelie komen hooren.* In hen leeft nog de oude ADAM. Zij schelden en razen, maar bedenken niet, hoezeer zij zelve te bestraffen zijn. Het ware beter, dat zij bij het licht van Gods woord eerst zich zelve en hunne zonden leerden kennen en voor hunne eigene zielen in Gods genade hunne behoudenis zochten. Zij zouden dan met den geestelijken mensch het Pausdom bestrijden. Wanneer een Carthaagsch Hoofdman eene overwinning behaald had, maar desniettemin den strijd met beter beleid had kunnen voeren, werd hij gestraft, als had hij werkelijk den veldslag verloren; veel meer zijn wij strafbaar, wanneer wij in onze handelingen niet met God te rade gaan. *Wee*, zegt de Heer, *die eenen raadslag maken, maar*

niet uit Mij. Laat ons dan ons leven inrigten naar Gods woord. Laat ons daarmede bewijs geven van de opregtheid van ons geloof; want zóó zullen wij door onze werken anderen tot ons trekken, en dit krachtiger dan ooit door woorden geschieden kan."

Tot de tweede klasse van menschen, die oorzaak tot oproeren geven, rekent hij degenen, *die de R. Kerk verlaten hebben om de vrijheid tot bandeloosheid te misbruiken.* Zoodanigen zijn vele vrouwen, die zich verheugen, dat zij nu gedurende de Vasten geene treurkleederen behoeven te dragen, maar aan hare prachtliefde kunnen botvieren, tegen het bevel des Apostels, die 1 Cor. 11 : 5 verv. eene stemmige kleeding bij de vrouwen verlangt. Zoodanigen zijn, die hunnen buik liefhebben, en zeggen: "Gode zij dank, dat wij van het vasten ontslagen zijn!" vergetende, dat de Christen tot matigheid, arbeidzaamheid en spaarzaamheid geroepen is. Zoodanigen zijn vele Nonnen en Monniken, die uit enkel moedwil de kloosters verlaten, en onder het voorgeven, dat zij Luthersch zijn, zich van hunne kloosterpligten ontslaan en alle tucht verwerpen. Dit komt daarvan, dat zij het vleesch en zijne begeerlijkheid liefhebben. Maar deze allen geven groote ergernis en doen langs dien weg het Christendom afbreuk.

De derde klasse, die bovenal het Evangelie gehaat maakt, zegt hij verder, maken diegenen uit, *die uit schandelijke eigenbaat zich van alle wettige verpligtingen ontslaan, geene tienden noch renten willen betalen en hunne schulden weigeren te voldoen.* Openbare wederstrevers van de vermaning des Apostels: *geeft eenen iegelijk, wat gij hem schuldig zijt.* Ware overtreders van het achtste gebod: *gij zult niet stelen.* Want wat de intresten van ter leen ontvangene gelden aangaat, dit is eene zaak van vrijwillige verbintenis: en wie deze verbindtenis schendt, is een bedrieger en geen Christen. En aangaande de tienden bedenke men, dat zij een wettig eigendom zijn

dergenen, aan wie ze betaald worden, totdat de Overheid daarin anders voorziet. Wie iemands regten krenkt, doet de gansche wet te niet.

Tot eene vierde klasse behooren, naar zijn oordeel, *die zich op hunne kennis en inzigt in het Evangelie verhoovaardigen en zonder liefde zijn.* Niets is hun naar den zin. Op alles hebben zij wat aan te merken. Dan willen zij het één, dan het andere. Nu zeggen zij, dat men de genade te ruim predikt, dan weder dat men niet genoeg van den predikstoel aandringt op het wegdoen der uitwendige dingen. "Maar een Christen te zijn — dus spreekt hij dezulken aan, — "is niet, dat gij veel en allerlei over CHRISTUS spreekt; maar dit bestaat daarin, dat gij wandelt, gelijk Hij gewandeld heeft. Is dit uw verlangen, gij moet dan, wie nog niet christelijk leven, niet met harde woorden bejegenen, maar door liefde en zachtmoedigheid trachten te verbeteren. Arbeidt vooral aan uwe eigene verbetering, en ziet toe, dat gij den geestelijken hoogmoed, die het christelijk leven vergiftigt, in u doodt."

Nadat ZWINGLI nu deze onderscheidene klassen van menschen elke in het bijzonder ernstig teregt gewezen en vermaand had van hunne verkeerdheden af te staan, keert hij zich vervolgens tot *de regte personen*, die in de eerste plaats als de eigenlijke oorzaken der oproerigheden te beschouwen zijn, hoewel zij de schuld op anderen werpen. Die personen, zegt hij, zijn de *Bisschoppen*, de *Abten*, de *Monniken* en *Nonnen*, alsmede vele *Vorsten*, *Magtigen* en *rijken*, wien men verwijten moet, dat zij door hunne ondeugden en geweldige handelingen alom ontevredenheid, onrust en verdeeldheid stichten. Hier gaat onze Hervormer vooral snijdend te werk: "Zij spreken: *men predikt oproer!* Maar nu vraag ik, of het *oproer* prediken is, wanneer men de onwaarheid aan het licht brengt? Of het *oproer* is, dat men zich niet langer bukken wil onder geestelijke willekeur en dwingelandij? Of het *oproer* is,

dat men de zwelgerijen, den hoogmoed, de heerschzucht de schandelijke zeden dergenen die zich Herders noemen, niet langer dulden kan? — Ik spreek zonder toorn. Maar ik acht diegenen de *ware oproermakers* te zijn, die met hunne werken niet aan het licht durven komen, en noch zich zelve verbeteren willen, noch toelaten, dat anderen naar het Evangelie leven."

Met groote vrijmoedigheid legt hij zijne bezwaren tegen de Vorsten en Regeerders bloot. Zij verhinderen met geweld de vrije verkondiging des Evangelies. Zij leggen hunnen onderdanen zware lasten en schattingen op. Zij verdrukken de armen, en weten van geen medelijden. "Dat gij u, o Vorsten! zoo weinig als Vaders jegens uwe onderdanen gedraagt, laat ik voor uwe verantwoording bij God! Maar dat gij toornig zijt, wanneer men u de waarheid zegt, dit geschiedt ten onregte. Want het Evangelie brengt mede, alle goddeloosheid aan het licht te brengen. Wilt gij nu het Evangelie daarom haten: ziet dan, of de ware oorzaak van oproerigheid niet in u zelve ligt! — Zal er wederom vrede komen, dan moeten de vorsten *vaders* van hun volk worden, voorts de Hervorming der diep bedorvene Kerk helpen bevorderen, en eindelijk vooral zelve het voorbeeld geven van reinheid en eenvoudigheid van zeden. Maar de Monniken en Nonnen moeten bedenken, dat de wereld er niets bij verliezen zal, wanneer hunne klooster-orden ophouden te bestaan." Aldus rigtte ZWINGLI met hoogen ernst het woord tot ieder, zonder aanzien des persoons, en wees met den vinger aan, welk aandeel hij had aan het ongeluk der tijden. Hij deed den Vorsten gevoelen, dat hun ambt niet zoozeer een bijzonder voorregt, maar eene zedelijke roeping was, waaraan groote verpligtingen verbonden waren. Hij sprak als een vrijmoedig getuigen der waarheid, die zijn blik alleen op God en zijne eeuwige geregtigheid geslagen hield.

"Thans zullen velen," aldus besluit hij, "naar ik ver-

moed, van mij zeggen: heeft de nieuwigheidzoeker nu genoeg geschimpt? Is hij zelf zulk een onschuldig man? Wie geeft hem regt, om zóó stout te spreken en alle menschen voor zijne vierschaar te trekken?" Ik wil het voor hen en de gansche wereld bekennen, dat ik een arm, groot zondaar ben. Maar wie ik dan ook zijn moge, God heeft mij tot den arbeid zijns Woords geroepen. Ik mag ook getuigen, dat velen door het woord, 't welk God door mij gesproken heeft, tot het ware geloof gekomen zijn. Het is openbaar en zal in den jongsten dag helder aan het licht komen, dat ik niets geleerd heb met onzuivere oogmerken, maar dat, sedert ik mij alleen aan Gods Woord gehouden en mijne prediking daarop gebouwd heb, Gods eer verbreid, zijne waarheid gehandhaafd en het christelijke leven bevorderd geworden is."

Den man, die aldus naar waarheid van den zegen zijns arbeids getuigen kon en evenwel dien arbeid als oproerprediken hoorde schandvlekken, vergeven wij het gaarne, dat hij zich soms in welligt al te krachtige en vurige taal uitlaat; want het is een zuiver zedelijk gevoel van verontwaardiging, dat uit hem spreekt, inzonderheid waar hij de beschuldiging tegen zijne beschuldigers zelve keert. Het geweld, dat men het Evangelie aandeed, de smaad, dien men op het reine Christendom wierp, dit was het, wat hij niet ongestraft kon verdragen. Hij was het zich bewust, dat hij ijverde voor de zaak van God en niet voor zijne eigene, en daarbij spaarde hij niemand.

Zijn geschrift *over het oproer* kon niet nalaten een' diepen indruk te maken, en de Wederdoopers gevoelden er zich door getroffen.

Grebel schreef in December 1524 aan zijnen zwager Vadianus: "Zwingli schrijft over *de oproeren* of *het oproer*. Het zal wel op *ons* doelen. Zie eens toe, hij zal wat voor den dag brengen. God bevordere Zijne waarheid en make alle lieden tot schande!" — "Zij zijn (dat is,

wij allen zijn) leugenachtig. De besten zijn geveinsden. Amen." — Men wil over *oproeren* schrijven; maar aan de vrucht zal men hen kennen, als zij komen zullen, om ons met het zwaard te verjagen. Ik denk, dat de vervolging wel niet achter blijven zal. God geve ons genade! Ik vertrouw op God, dat Hij ons geduld zal geven. Amen, als het toch niet anders zijn kan!"

""Ik wenschte,"" antwoordde hem VADIANUS, ""dat gij u betamelijker jegens ZWINGLI en LEO JUDAE mogt gedragen. Neem in aanmerking, dat zij de mannen zijn, die den menschen het woord der waarheid trachten in te planten, en dat zij de oude ingewortelde misbruiken niet met één' slag kunnen uitroeijen. Indien gij dieper meent te moeten doortasten, kan ik en anderen het niet weren. Maar ik moet u vermanen, met bescheidenheid en zachtmoedigheid te werk te gaan.""

Aan dezen zijnen vriend schreef ZWINGLI, 19 Jan. 1525. "De geleerden roemen mijn boekje *over de oproeren* bovenmate, zoodat ik er mij over schaam; zij meenen dwaaslijk, dat er niets nuttigers nog in het licht verschenen is. — Maar welligt schatten zij het daarom te hooger, omdat het zulke scherpe waarheden bevat. Want wij hebben allen liever, dat anderen verrigten, wat niet zonder gevaar geschiedt, dan dat wij zelve het doen" [1]).

HOOFDSTUK V.

VERDRIET EN MOEIJELIJKHEDEN.

ZWINGLI had persoonlijk van de Wederdoopers alle mogelijk ongelijk en de grofste beleedigingen te verduren.

1) Opp. V. II. T. 1. S. 375.

Men schold hem uit voor eenen dief, eenen moordenaar, eenen verrader, en men zeide zelfs, dat hij de zonde tegen den H. Geest begaan had. Men strooide van hem uit, dat hij voor geld alles veil had, hij, die ieder geschenk weigerde, en betuigde, dat hij CHRISTUS en zijne Gemeente en niet zich zelven dienen wilde. "Van u, mijn lieve!" schreef hij aan VADIANUS 28 Mei 1825, "verlang ik, dat gij mij aan de hoede des Heeren aanbeveelt. Want er worden mij overal hinderlagen gelegd. Doch houd dit voor u zelven. Want allen weten het niet, aan welke gevaren ik blootsta, en wie het zijn, die ze mij berokkenen. — Dat mijne vrienden voor mij bidden! Want ik houd alles verborgen, zoodat zelfs mijne trouwe huisvrouw en mijne beste vrienden alhier het niet weten. Want ik wil geen onrust noch bekommernis verwekken, daar ik verzekerd ben, dat, wanneer mijne vrienden alles wisten, zij het niet geduldig zouden verdragen" [1]).

Terwijl hij alzoo onder afmattenden arbeid en allerlei zorg en leed, die hij zoo veel mogelijk voor zijne vrienden, en zelfs voor zijne geliefde ANNA zocht geheim te houden, alle kracht noodig had, om staande te blijven, werd hij bovendien in vreeze gebragt over het lot van OECOLAMPADIUS. Men verhaalde namelijk te Zurich, dat OECOLAMPADIUS 23 Mei 1525 in den kerker geworpen was. "Indien dit waar is," zeide hij, "heeft men in dezen onschuldigen en godvruchtigen man den Heiland zelven onregt aangedaan. Doch dat ik er mij niet over verwondere! Het is slechts een begin der jammeren. Wee het misdadige Bazel! Helaas! Ik kan mijne tranen niet bedwingen over het lot van dezen regtvaardige. Dat men liever mij in den kerker geworpen hadde!" [2])

---

1) Zwingl. ad Vadian. 28 Mei 1525. Opp. V. VII. p. 397.

2) Ad Vadian. a. h. p. 399.

Gelukkig bleek dit verhaal een valsch gerucht geweest te zijn.

Maar hij zou een nog grievender smart ondergaan. Onder alles toch wat de ziel schokt, is dit het meest grievend, dat wie wij liefhebben en met wie wij door vele banden ons verbonden gevoelen, zonder reden hunne betrekking met ons verbreken, en onze vijanden worden, gelijk zij te voren onze vrienden geweest zijn. Ook dit lot moest ZWINGLI treffen. De man, die weleer met VADIANUS de vriend zijner jongelingschap geweest was, en met wien hij al de jaren, die sedert verloopen waren, door gestadige briefwisseling de vriendschappelijke betrekking onderhouden had, veranderde van gezindheid jegens hem en schaarde zich aan de zijde zijner tegenstanders. Wij herinneren ons den geleerden en wakkeren GLAREANUS. Zijn laatste brief aan ZWINGLI van 14 Febr. 1523 was nog vervuld van vriendschappelijke betuigingen, en strekte, om hem tot volharding op het ingeslagen spoor aan te manen. Van waar dan die omkeer? Hij kan niet plotseling ontstaan zijn. GLAREANUS was met al zijne voortreffelijkheid een mensch van groote eerzucht en een ijdel gemoed. Hij bezat geen diepgaand godsdienstig beginsel. De oude letterkunde gold bij hem nog altijd meer dan CHRISTUS. Zoo lang ZWINGLI zich met moed en kracht tegen het bijgeloof en de dwaasheden der R. Kerk verzette en den strijd met de onkundige geestelijkheid voerde, zag hij, de man van klassieke beschaving, dit niet alleen gaarne, maar moedigde hem zelfs daartoe aan. In zoo ver drukte hij de voetstappen van ERASMUS, wien hij ook overigens niet ongelijk was. Maar toen nu zijn vriend te Zurich verder en verder voortging en het groote, beslissende woord sprak: *de Kerk is van haar fundament*, CHRISTUS, *afgeweken! De Paus is de Antichrist!* — deinsde hij terug. Hij, de begaafde Dichter, werd van alle zijden gevleid en vereerd; edelen en groo-

ten, ook de hooge geestelijkheid, bragten hem hulde en Vorsten zonden hem eerekroonen. Wat meer? Door langer de zijde van ZWINGLI, den ketter, te kiezen, zou hij de gunst der wereld moeten opgeven en zijn naam en roem verliezen. Dat offer was hem te zwaar. Zijne vriendschap verkoelde. Ware het nu hierbij slechts gebleven, ZWINGLI zou dit, hoe grievend op zich zelf, hebben kunnen verdragen. Maar GLAREANUS was één van die karakters, die van het ééne uiterste tot het andere overslaan, die noch in hunne liefde noch in hunnen haat de maat weten te houden [1]). Zonder zich te verontschuldigen, en zelfs zonder zich te verklaren, openbaarde hij eensklaps zijne veranderde gezindheid door ZWINGLI kwaad te berokkenen, waar hij kon. o Hoezeer leed deze niet daaronder! Hij stortte zijn smart in den boezem van VADIANUS uit. "GLAREANUS," schreef hij, "woedt niet alleen tegen mij, maar ook tegen OECOLAMPADIUS! Alles brengt hij tegen ons in beweging. Zie, wanneer de discipelen van CHRISTUS aan vervolgingen bloot gesteld worden, dan worden ook de overleggingen van veler harten openbaar. Ach! Wie had het ooit van GLAREANUS kunnen denken, dat zucht naar eer en roem bij de wereld hem zoo ver zou hebben kunnen vervoeren! Wie, wie zou ooit zoo veel verkeerdheid en bitterheid in hem gezocht hebben!" [2])

Ook hetgeen ZWINGLI van dreigende levensgevaren gezegd had, bleek weldra geene ongegronde vrees geweest te zijn.

---

1) Reeds in 1517 schreef Valentin Tscudi, een zeer geliefd discipel van Glareanus, aangaande dezen zijnen leermeester aan Zwingli: "Nosti Glareani ingenium —, ut quem amet, ei impense faveat, contra eundem, aut quemvis alium si oderit, ut non irae odiique sui (bona ejus venia dixerim) metam sistat." Op. V. VII. p. 25.

2) Zwingli, ad Vadian. Opp. V. VII. p. 399. — Tot mijn leedwezen heb ik het werk van H. Schreiber, *Heinrich Loriti, Glareanus*, Freib. 1837, als zijnde uitverkocht, niet in handen kunnen krijgen.

Op eenen dag in Augustus — het was de 25ste — van het jaar 1525, des namiddags omstreeks drie ure, zaten te Zurich ten huize van zekeren JACOBUS ZIMMERMAN, een' vleeschhouwer, eenige lieden, met name PETRUS SCHMID, JACOBUS GRIMM en GEORG GRIMM, onder eenen beker bij elkander. Terwijl zij zich op de alleronvoegzaamste wijze over ZWINGLI uitlieten, besloten zij zich in den avond naar zijne woning te begeven en aldaar de glazen met steenen in te werpen. Omstreeks negen ure verlieten zij het huis, en ZIMMERMAN nam met zich eene oude lans, om als werktuig te dienen. Zij kwamen op het kerkplein en hielden stil voor de woning van HENRICUS UTINGER, één' der Kanunniken en ZWINGLI's vertrouwden vriend. Hier maakten zij een groot rumoer, roepende en tierende: "Waar zijt gij? Kom uit, gij ketter! gij valsche JUDAS!" Daarna trokken zij verder en bereikten de woning van den man, op wien zij het gemunt hadden.

ZIMMERMAN begon met zijne lans de steenen uit den grond los te maken; de overigen droegen er steenen bij, die zij niet ver vandaar vonden, en, nadat zij aldus eenen hoop bij elkander hadden, togen zij aan het werk. Met geweld slingerd zij de steenen *hier* tegen de muren, *dáár* tegen de geslotene deur en vensters. Men scheen een bres te willen maken. Middelerwijl hield het woest geschreeuw niet op: "Kom uit, roode uil! Dat God u van de aarde verdoe, gij ketter! Gij dief! Gij gier uit Glaris! Gij verderver der wereld! Gij pest! Dat alle Furiën der hel u verderven!"

Door dit geweld in zijnen arbeid gestoord, greep ZWINGLI naar zijn zwaard, en ging zien, of iemand in huis was binnengedrongen. Toen hij niemand bemerkte, besloot hij zich stil te houden en af te wachten, wat er zou gebeuren. Reeds waren al de vensters verbroken. Eindelijk trad hij te voorschijn en riep met luide stem: "Rampzaligen! Wat wilt gij toch? Indien gij iets tegen mij hebt, waarom komt gij niet op den dag tot mij?"

"Ha!" antwoordde er één uit den hoop, maar met veranderde stem: "Ik dacht, dat gij zonder vreeze waart!"

— "Ik vrees u niet," hernam hij. "Ik zou u niet vreezen, al ware ik met u in een eenzaam en duister woud."

Toen zeide deze weder: "Kom dan, als gij moed hebt, tot ons uit!"

— "Ik zou tot u komen," antwoordde hij, "indien gij een braaf man waart."

Nu verhief zich het gejoel en getier. "Wee! Wee! Als hij niet schrijven kan, vermag hij niets!"

Intusschen kwam niemand der buren hem te hulpe, deels door vrees, deels door onwil daarin verhinderd. Want de buurt bestond voor het meerendeel of uit geestelijke personen, die hem een kwaad hart toedroegen, of uit zwakke lieden, die door het straatrumoer verschrikt waren geworden, zoodat ieder zich binnen zijne woning hield. Zwingli zelf bleef rustig en onverschrokken, maar wachtte zich wel om tot deze opgewondene lieden uit te gaan. Zij van hunnen kant waagden het niet bij hem in te breken, en werden het ten laatste moede hem uit te tarten, zoodat zij onder groot geschreeuw en bedreigingen hem verlieten. Den volgenden dag werden deze lieden gegrepen en in de gevangenis gezet [1]).

"God," schreef zwingli aan vadianus, "heeft mij in dit gevaar beschermd, en het zoo beschikt, dat het tot zijne heerlijkheid zijn zal" [2]).

Al deze omstandigheden waren thans niet meer in staat, gelijk wel eens vroeger gebeurd was, zijnen geest neder te buigen. Hij beschouwde ze als beproevingen zijnes geloofs. "God," schreef hij aan de Broeders te Muhlhausen, "zendt ons de tegenheden toe, opdat wij daardoor de kracht van ons geloof zullen leeren kennen. Zoolang

---

1) Georg. Binder, ad Vadian. Opp. V. VII. p. 410.

2) Zwingl. ad Vadian. 22 Sept. 1525. Opp. V. VII. p. 409.

wij nog op ons zelven of op eenig ding buiten God steunen, is er ongeloof. Maar het vertrouwen op God dringt ons onder alle lijden tot Hem de toevlugt te nemen en te roepen: help mij, o Heer! en laat uw kind niet aan zich zelven over! Eer ik met tegenspoeden te worstelen had, kende ik het geloof niet; maar zij eerst hebben mij geleerd regt te bidden en regt te handelen, omdat zij mij hebben doen gevoelen, dat ik zonder God niets vermag" [1]). Onder al zijnen strijd bekommerde hij zich slechts om ééne zaak, namelijk om altijd een getrouw dienaar zijns Heeren bevonden te worden. "Zij, die in de dienst van Koningen en Vorsten strijden," zeide hij, "hebben doorgaans hun eigen belang en roem op het oog. Maar wie voor CHRISTUS strijdt, bekommert zich om zijn eigen roem niet. Onverschrokken en blijmoedig staat hij in den strijd, en hoewel hem in deze wereld smaad en oneere achtervolgen, hij weet, dat al zijne ellende in eene betere wereld door de hoogste gelukzaligheid zal vervangen worden" [2]). Vast in het geloof, dat de hairen zijns hoofds geteld waren bij den Vader in den hemel, was hij gerust te midden van alle levensgevaren. Onder al zijne zorgen behield hij doorgaans zijne opgeruimdheid van geest [3]).

HOOFDSTUK VI.

DE TOGGENBURGERS.

Intusschen scheen de naam van ZWINGLI hoe langer hoe meer oorzaak der hevigste verdeeldheid onder de Zwitsers

1) Opp. V. II. T. 1. p. 376. 377.

2) Zwingl. ad Nic. Kniewysz. 6 Aug. 1524. Opp. V. VIII. Append. p. 653.

3) Oecolamp. ad Zwingl. 22 Oct. 1522. Opp. V. VII. p. 422.

te zullen worden. De één trok vóór hem, de ander tegen hem partij. Van beide zijden maakte men zich warm; soms dreigde men zelfs handgemeen te zullen worden.

Op den namiddag van St. Catharinadag (25 Nov.) 1524, zaten eenige Regeringsleden van het graafschap Toggenburg te Leichtënsteig aan den maaltijd. Onder de gasten bevonden zich twee Afgezanten uit het kanton Schwijtz. Zij waren gekomen om uit naam van hunne Regering met den Landraad van Toggenburg over eene betwiste erfmaking te onderhandelen. Deze zaak was ten einde gebragt en men was thans vriendschappelijk bijeen. Onder het spreken kwam men al spoedig op de gebeurtenissen des tijds, in het bijzonder op de veranderingen in de godsdienst, die van Zurich uitgingen. De Afgezanten uit Schwijtz verklaarden er zich hevig tegen, en één van hem liet zich de uitdrukking ontvallen: "Meester HULDRICH ZWINGLI is een dief en een ketter!" Dit was, op het zachtst gezegd, zeer onvoorzigtig gesproken. Toggenburg was het vaderland van ZWINGLI, en men droeg er roem op. Hier had hij daarenboven vele bijzondere vrienden en zijne naaste bloedverwanten, en zelfs was één hunner mede aan den maaltijd aangezeten. Zich hier ter plaatse zonder noodzaak ongunstig over hem uit te laten, hem een' dief en een' ketter te noemen, scheen eene opzettelijke terging te zijn. Naauwlijks was dan ook dit woord uit den mond van den Schwijtzer uitgegaan, of de Stadschrijver, HEINRICH STEIGER, vatte vuur en achtte zich verpligt den aangevochtene te verdedigen. Dit lokte, zoo als het gaat, een weder-antwoord uit; en de twist werd heviger. Aan eene andere tafel zat, nevens anderen, GEORG BRUCKMANN, ZWINGLI's Oom (waarschijnlijk de broeder van eene tweede moeder). Hij had niet volkomen duidelijk verstaan, wat tot de oneenigheid, die steeds luider werd, aanleiding gegeven had, maar hij dacht bij zich zelven: "het betreft zonder twijfel Meester HULDRICH ZWINGLI!" Oogenblik-

kelijk rees hij in hevigen toorn van tafel op, en allen, die nevens hem gezeten waren, volgden hem. Want zij vreesden, dat er moeijelijkheid ontstaan zou. En werkelijk zou het tot dadelijkheden gekomen zijn, indien men niet tusschen beiden getreden ware. Maar BRUCKMANN riep, dat de twee Schwijtzers hem voor die woorden voldoening moesten geven; want dat hij zulk eene lastertaal niet met stilzwijgen kon laten voorbijgaan, en dat Meester HULDRICH een braaf en regtschapen man was. Er ontstond een geweldig rumoer. Het was met den maaltijd gedaan, en de Schwijtzers zochten zich te verwijderen. Maar men hield ze met aandrang van woorden terug, en de Landvoogd riep ijlings den Raad op de markt te zamen, opdat men niet zeggen zou, dat den afgezondenen van een bevriend Kanton onregt was aangedaan. Ten einde dus den twist eenigzins te bezadigen, drong men bij BRUCKMANN aan, dat hij het er bij zou laten berusten, en zich voldaan houden met tegen de Afgezanten te zeggen: indien gij Meester HULDRICH voor eenen dief en ketter verklaart, ik verklaar hem voor eenen zoo regtschapenen en vromen man, als één van u, en, indien gij uwe woorden niet terugneemt, verklaar ik u aan eerroof en leugen schuldig!

De Gezanten verzochten, dat men deze woorden in aandenken wilde houden. Men antwoordde hun, dat men dit doen zou, indien zij zelve het ook deden.

IJlings en in gloeijende drift keerden de Schwijtzers naar huis terug, en bragten wegens de geledene beschimping, waarvan zij de schuld geheel van zich afwierpen, het gansche land tegen de Toggenburgers in beweging. Ook duurde het niet lang, of er kwam van den Landambtman en den Raad van Schwijtz een brief, waarin op hoogen toon voldoening geëischt werd. Maar de Toggenburgers, en met name die van Wildhaus, zwoeren ZWINGLI met lijf en leven te zullen verdedigen.

Spoedig kreeg ZWINGLI van het gebeurde berigt door

BLASIUS FARER, Prediker te Stein, die hem in naam van zijne eigene broeders en van al zijne voormalige landgenooten verzocht, om in deze zaak met zijnen raad te dienen. "De zaak," schreef FARER, "vordert groote voorzigtigheid; want zij heeft een dreigend aanzien. Daarom, lieve Broeder! wil door denzelfden bode, waardoor gij dezen ontvangt, den Landraad schrijven, zooals gij zult oordeelen het nuttigst te zijn, opdat de zwakken gesterkt worden. Het is noodig, dat men uwe meening wete, hoe men zich te gedragen hebbe. Want uwe landslieden houden er zich ernstig mede bezig. Daarom ben ik ook voornemens, hun nadrukkelijk de waarheid voor te houden en hen te vermanen, dat zij zich door geene bedreigingen laten verschrikken. Ik twijfel aan den uitslag niet. Bid met alle geloovigen God voor ons, dat Hij ons zijne genade geve, om naar zijnen wil te mogen leven. De Geest van God zij ons allen nabij! Groet van mij Meester LEO en zijnen Diaken. Al uwe broeders en bloedverwanten, alsmede allen, die met mij in den wijngaard des Heeren arbeiden laten u door mij groeten" [1]).

Niet lang hierna ontving ZWINGLI van denzelfden FARER een nader schrijven, waarbij hij hem meldde, dat de Landraad van Toggenburg, uit vrees voor die van Schwijtz en Glaris, ook op het punt der godsdienstverandering wankelmoedig begon te worden en er zich over uit liet, dat men de zaken op den ouden voet moest herstellen, maar te gelijk dat het volk zich krachtig daartegen verklaarde. Te gelijk deelde hij hem mede, dat in die streken de pest uitgebroken was, en hoe velen daardoor van eenen onchristelijken angst waren aangetast. "Daarom," zoo eindigde hij, "schrijf mij om den wil der zaligheid van vele christelijke zielen, waarmede wij dien angst, die

---

1) Blasius Farer ad Zwingl. — Die veneris post Concept. Mariae 1524. Opp. V. VII. p. 369.

zoozeer met het woord Gods in strijd is, verwinnen kunnen. Want uw schrijven zal velen versterken, omdat gij zoo ver in het Evangelie gevorderd zijt" [1]).

Het antwoord van ZWINGLI op deze brieven is niet gevonden, maar moet allezins bevredigend geweest zijn; zeker is het, dat de storm, die over Toggenburg dreigde uit te barsten, gelukkig achtergebleven is.

Te meer moest ZWINGLI nog in den toenmaligen toestand van het altijd geliefd Toggenburg belangstellen, omdat door den Abt van St. Gallen al het mogelijke beproefd werd, de hervorming aldaar tegen te gaan. Wel had de Landraad aan de gezamentlijke Geestelijken een besluit doen bekend maken, waarbij hun geboden werd het woord Gods te prediken. Maar de Bisschop van Chur, zich met den Abt vereenigd hebbende, vervolgde, wie zich naar dit besluit gedroeg. Er werden zelfs tegen vier Geestelijken, waaronder ook FARER te Stein was, vormelijke aanklagten ingediend. Maar deze verklaarden zich aan het woord Gods te zullen houden en stelden zich onder de bescherming van den Landraad.

ZWINGLI gevoelde dus van hoeveel gewigt zijne herhaalde tusschenkomst bij de Toggenburgers was. Daarbij kwam nog, dat de Wederdoopers, die reeds in St. Gallen en Appenzell aanhang begonnen te maken, tot zelfs op de hooge bergen van het graafschap dreigden door te dringen. Dit alles bewoog hem, om zijn geschrift *over het Leeraarambt*, dat hij juist voleindigd had, aan zijne voormalige landslieden op te dragen. Hij deed dit met een welwillend schrijven: "Ik dank God, den hemelschen Vader, dat Hij u met het licht zijn Woords bestraalt en getrouw bij zijne belijdenis bewaart. Want dit alles is het werk van zijne genade en erbarming, en niet uwe

1) Blasius Farer ad Zwingl. die Lunae ante Simonis et Judae 1525. Opp. V. VII. p. 422.

verdienste. Hem zij de lof en eer in eeuwigheid! Hij beware u ook voortdurend, opdat gij in alle goed meer en meer moogt toenemen! Amen."

Vervolgens prijst hij hen wegens hunnen ijver, om de geestelijken (die Pfaffen,) die het Evangelie wederstaan, van hun ambt te ontzetten. Maar tegelijk waarschuwt hij om wel toe te zien, dat de Duivel hen niet in den strik mogt brengen, door dwalingen onder hen te brengen, die nog verderfelijker waren, dan welke zij verlaten hadden. Want er gingen lieden rond, die zeiden: *ik ben Christi*, maar die geen christelijk leven leidden en den vrede verstoorden. "Lieve Heeren en broeders!" schrijft hij, "vergeeft mij mijne bezorgdheid over uw eenvoudig vroom volk. Want ik heb het hartelijk lief, en altijd beschouw ik mij als nog tot hetzelve behoorende" 1).

HOOFDSTUK VII.

ZWINGLI SCHRIJFT OVER HET LEERAAR-AMBT.

"Eene heilige Gemeente! Geene Leeraars meer! De ware geloovigen worden allen door den Geest geleerd!" Zóó riep men onzinnig, en dreigde in de Kerk alle orde en tucht omver te werpen. Was het dan niet noodzakelijk, dat zich tegen dit woelen en drijven krachtig de stem der waarschuwing verhief?

Dat ZWINGLI zich tegen eenen dus genoemden *geestelijken stand* verklaren moest en geene priesterlijke waardigheid kon erkennen, volgde uit zijne grondstellingen. Een priester moet niet anders zijn dan een verkondiger van Gods Woord, bekwaam, om het in de oorspronkelijke

1) Vom dem Predigamt. Opp. V. II. T. 1. p. 304.

talen uit te leggen, en een herder der zielen, die inzonderheid ook de belangen der armen en ellendigen behartigt. Is hij dit niet, dan is hij geen priester meer, en hij moet afgezet worden [1]).

Daar dus ten aanzien der dus genoemde geestelijken van geene bijzondere *waardigheid*, maar alleen van een *ambt* sprake kan zijn, vervallen ook al die voorregten, die door de R. Kerk aan de priesterschap toegekend wordt.

Met het priesterschap verwierp ZWINGLI ook de privaatbiecht, die nog door LUTHER behouden werd. "De H. Schrift," zeide hij, "weet van geene andere biecht, dan deze, dat de mensch zich zelven kenne en zich voor de goddelijke barmhartigheid verootmoedige, naar de woorden van den Psalmist (Ps. 23): *Ik heb gezegd, ik zal mijne ongeregtigheid voor den Heer belijden, en Gij hebt de misdaad mijner zonde vergeven.* Daar het nu God alleen is, die de zonden vergeeft en het geweten bevredigt, betaamt het ons, dat wij alleen aan zijne genade de genezing onzer zielewonden toeschrijven, en ze Hem alleen ter genezing openbaren. Of wie heeft ooit zijne wond voor een' anderen ontdekt dan voor den arts, of voor dengenen, van wien hij heilzamen raad hoopt te verkrijgen? Zoo is het ook met de biecht. God is de eenige geneesmeester onzer zielen." — God geeft door zijnen Geest den geloovigen in het hart de verzekering, dat hunne zonden hun vergeven zijn. Maar de leeraar is de raadsman der zwakken, en het komt hem toe een iegelijk te vermanen, om met berouw en schuldbelijdenis tot God te gaan, en in CHRISTUS te gelooven, die eene eeuwig geldende verzoening bij den Vader is [2]).

Intusschen scheen zijn begrip met opzigt tot het regt

---

1) Explan. Art. LXII et LXIII. Opp. V. 1. p. 426.

2) Explan. Art. LI et LII. Opp. V. 1. p. 402 sqq.

der Gemeente werkelijk tot bedenkelijke gevolgtrekkingen te kunnen leiden. Want hij leerde, dat het allen geloovigen toekwam over de waarheid der leer, die haar gepredikt werd, te oordeelen. "Want," zeide hij, "het wordt hun door den Geest Gods gegeven het woord Gods te verstaan. Ja, hoe onkundig iemand ook is in menschelijke meeningen, maar daarentegen des te heilbegeeriger naar het goddelijke onderwijs, des te overvloediger wordt hij door Gods Geest geleerd. — Zóó dan, het is niet maar aan *dezen* of *genen* gegeven over het regt verstand der H. Schrift te oordeelen; maar het komt *allen* toe, die in CHRISTUS gelooven. Want God geeft den Geest onbepaald en zonder aanziens des persoons" [1]).

Uit deze voorstelling der zaak zou men nu hebben kunnen afleiden, dat ook ieder geloovige eene gelijke roeping tot het leeraarambt bezat, en er dus geen bijzondere stand noodig was om anderen te onderwijzen en bij de godsdienstoefeningen met de prediking voor te gaan.

Het moet erkend worden, dat onze Hervormer, waar hij zooveel aan de Gemeente toeschrijft, getrouw blijft aan zijn begrip aangaande de werking van Gods Geest in de geloovigen: en hoe, vragen wij, zou iemand een opregt, waarheidlievend, geloovig Christen kunnen zijn, wien niet de leer des heils, in de H. Schrift nedergelegd, in haar geheel duidelijk zou voor oogen liggen? [2]) Aan den anderen kant is het echter ook de vraag, of zich overal de Gemeenten zóó voordoen, als ZWINGLI zich haar gaarne dacht, en of zijne stelling: *de geloovigen oordeelen over*

---

1) Archet. Opp. V. III. p. 72. 73.

2) Ik kan dus in zoo ver niet geheel instemmen met het oordeel van Zeller, das Theol. System Zwingli's. S. 156, als hij schrijft: Die Stellung, welche Zwingli dem christlichen Volk anweist, hat unverkennbar etwas Unklares. — Het is, dunkt mij, dezelfde, die Paulus aan de Gemeente toekent, zeggende: *als tot verstandigen spreek ik: oordeelt gij, hetgeen ik zeg.*

den zin der H. Schrift, niet tot misbruik aanleiding geven kan.

Dat dit inderdaad zóó was, bleek hem zelven maar al te ras door de overdrijvingen der Wederdoopers. Men vernam, dat velen hunner ten platten lande in de kerken, als de Gemeente vergaderd was, binnendrongen, en riepen: "Wij zijn van God gezonden, om u het woord Gods te prediken!" Men begrijpt, welke opschudding dit veroorzaakte. Eens trad iemand voor eene vergadering op, die naauwelijks de H. Schrift kon lezen. Hij ving echter aan. Weldra begon hij te stotteren, zoodat iedereen het bemerken kon, dat hij nog eerst op de schoolbanken zitten moest. Op eene andere plaats nam op zekeren zondag een wever den predikstoel in, en, toen de gewone leeraar kwam, riep hij luide: *ik wil prediken!* De leeraar liet het geschieden, om grootere stoornis voor te komen. Alzoo begon de wever 1 Tim. 4 te lezen, dezelfde woorden, die de Gemeente van haren herder had hooren uitleggen. Nu ontstond er een gemor over des wevers onbeschaamdheid. Weldra kwam hij aan de plaats in het 2 vs: *zij hebben een gebrandmerkt geweten.* Toen zeide hij: "dat kan ik niet verstaan." Daarop nam de leeraar het woord: *zoo houd op! Ik zal het uitleggen.* Als dit geschied was, riepen velen den wever toe, dat hij zou afklimmen. Toen zeide de leeraar: "*Had ik hem te voren geboden van den predikstoel af te klimmen, hij zou zeker tegen mij uitgevaren hebben. Maar nu, gebiedt gij hem, om den predikstoel te verlaten!*" Na lang dralen kwam hij af, en de leeraar nam zijne plaats in.

"Dat mag zóó niet langer toegelaten worden!" zeide ZWINGLI. "Het is niet geoorloofd, dat iemand zich als leeraar opwerpe, tenzij de gansche Gemeente hem daartoe roepe en het hem veroorloove."

Om dit duidelijk aan te toonen, vervaardigde hij zijn geschrift *over het Leeraarambt*, 't welk hij den Toggenburgers opdroeg, in Febr. 1525.

Terstond plaatst hij zich op den bodem der H. Schrift. Wat is de wil van CHRISTUS? Hoe spreekt er de Apostel PAULUS over? Hoort hem, als hij zegt: CHRISTUS *heeft sommigen gegeven* enz. Efez. 4.

Deze woorden worden door hem verklaard, en geven hem gepaste aanleiding *en* om de wettigheid en het gezag *en* om de pligten der geestelijke bediening in het bijzonder voor te stellen. "Ziet hier, vrome Christenen!" zegt hij. "Zijn deze ambten door God ingesteld tot opbouwing en volmaking der Kerk van CHRISTUS in eenigheid des geloofs en erkentenis des Zoons Gods, en opdat allerlei wind van leering verhoed worde, dan voegt het immers niet, dat iedereen zich tot openlijk Leeraar opwerpe. Want gelijk het spreekwoord zegt: zoo vele hoofden zoo vele zinnen."

"Het ambt der Apostelen is: *het Evangelie te prediken*, dat is, de wereld te onderwijzen in de regte kennis van God en van haar zelve. Wanneer nu de mensch zich zelven kent, dan moet hij een mishagen in zich zelven ondervinden. Daaruit moet het berouw en de bekeering volgen; en dit zal ook volgen in die mate, als men God heeft leeren kennen. Dan komt eerst nieuwe vertwijfeling. Wanneer de mensch zich zelven als een' zondaar vindt en ziet, dat hij bekeerd moet worden en zich ook dagelijks op zijne verbetering toelegt, ontdekt hij voortdurend nog zoodanige gebreken, verzuimen en onvolkomenheden in zich, dat hij vertwijfelt, om tot God te komen. Maar dan openbaart men hem nadrukkelijk het heil, dat God ons door zijnen Zoon genadig geschonken heeft. Dit nu is het ambt der Apostelen, en het is het hoogste van allen. Want de Apostelen hebben als boden des Heeren de wereld doorgewandeld en de boodschap des heils allen creaturen verkondigd. — Maar ziet mij nu eens de voorname Bisschoppen en Prelaten aan, of zij iets hebben van die mannen, die in de wereld uitgingen zonder male en

zonder buidel! Zij prediken in het geheel niet, en toch willen zij Apostelen genoemd worden!"

Nu omschrijft hij op dezelfde wijze de overige bedieningen, door den Apostel PAULUS ter bedoelder plaats, Efez. 4 opgenoemd, en bestrijdt van daar uit, slag voor slag, al de handelingen der Wederdoopers.

Al de Profeten, JEZUS CHRISTUS zelf en de Apostelen hebben eene goddelijke zending gehad. En de Heer zegt: *Gelijk Mij de Vader gezonden heeft, alzoo zend Ik ul. ook.* Aldus blijkt het, dat elk Leeraar eene zending moet hebben, niet van zich zelven, maar van den Heer. En van waar hadden dan de rondloopende Wederdoopers hunne zending?

"Maar," zegt ZWINGLI, zich zelven in de rede vallende, "ontken ik dan nu weder, dat het iederen geloovige, die daartoe de gave ontvangen heeft, vergund is anderen in Gods Woord te onderwijzen? Dat is er zoo ver af, dat ik zelfs den wensch uitspreek, dat al de leden der Gemeente, buiten de eigenlijke godgeleerden, zich gedrongen mogen gevoelen om te spreken, wat tot stichting en vertroosting dient. Maar alle dingen moeten met orde geschieden: en zoo iemand twist, tweedragt en verwarring veroorzaakt, hij bedenke, dat hij zich zwaar tegen God bezondigt, die een God des vredes en niet een God van tweedragt is. En daarom mag ook niemand zich eigenmagtig het ambt van Leeraar in de Gemeente toekennen. Want om het woord Gods te verkondigen is veel kennis en wetenschap, veel bekwaamheid en oefening noodig."

Vraagt men nu, op welk eene wijze de Leeraars moeten verkoren worden? ZWINGLI antwoordt: "De verkiezing geschiedt op drieërlei wijze. *Soms* door de gansche Gemeente, gelijk dit bij de keuze van MATTHIAS gebleken is; *soms* door de Apostelen en niet door de gansche Gemeente, zoo als wij uit Handd. 8:14 zien, waar PETRUS en JOHANNES door de Apostelen naar Samaria gezonden worden; *soms* ook worden zij door eenige Apostelen aan-

gewezen, zoo als PAULUS TITUS daartoe in Creta verkoren heeft, Tit. 1 en 5." — Maar er is eene inwendige en uitwendige roeping. Wie nu om de tienden en intresten oproer stichten, wie der Overheid ongehoorzaam zijn, wie door hunne leeringen twist en tweedragt in de Gemeente zaaijen: deze allen hebben de inwendige roeping niet. Voorzeker hebben ook diegenen haar niet, die naar snood gewin en gierigheid trachten, die alleen om des gelds wil tot prediken te bewegen zijn. Want hun ontbreekt de Geest van CHRISTUS. Ja, zij zijn gelijk aan het zout, dat smakeloos is en tot niets deugt, dan om weggeworpen te worden. — Wat de uitwendige roeping betreft, men verkrijgt haar *of* door de magt, om wonderen te doen, *of* door de keuze der Gemeente, geleid en bestuurd door den raad van eenige godvruchtige en verstandige Opzieners of Christenen. Maar die zich zelven als Leeraars opdringen, doen een werk des vleesches en niet des Geestes.

Na dit alles worden de arbeiders in het Evangelie van CHRISTUS ernstig toegesproken met de worden van PAULUS Col. 4 : 17, *ziet op de bediening, die gij aangenomen hebt in den Heere, dat gij haar vervult.* "God heeft u tot Wachters en Herders in de Gemeente gesteld. Waakt, dat niet de wolf kome en verslinde, en ziet toe, dat er geen tweedragt onder de schapen van CHRISTUS zij. Er moet onder de geloovigen geen tweespalt wezen, hoewel er tusschen hen en de ongeloovigen een eeuwige krijg is. Overigens laat het u niet bekommeren, indien de Wederdoopers en de oproerige Predikers u allen, die niet in hunne wegen wandelen, voor ongeloovigen schelden. Want ieder van u weet het voor zich zelven, hoe hij voor God staat. Dit zij u genoeg, indien gij voor God beproefd zijt. — Broeders! houdt de wacht over uwe kudde, dat de schapen niet ongeregeld wandelen. Staat onder hen echtbreuk, onkuischheid, hoovaardij, kwaadsprekendheid en alle onmatigheid tegen. Bouwt hen op in geloof, godsvrucht en

liefde tot den naaste. Leert hen, dat er geene betere godsdienst is, dan wanneer men God met een blank gemoed en in zuiverheid van wandel eert. Waarschuwt hen, dat zij om het tijdelijke het eeuwige niet verliezen. — Zijt niet traag in het benaarstigen. — Strijdt als dappere krijgers, en verlaat uwe Gemeente en uw ambt niet. — De Heer komt haastig. Dat Hij u niet slapende vinde!"

HOOFDSTUK VIII.

CARLSTADT EN ZWINGLI.

Zonderling kunnen de beschouwingen van sommigen zijn. Zoo zal de Kerkhervorming der XVI. eeuw slechts *één* bron gehad hebben en niet meer dan *één* stroom geweest zijn! LUTHER alleen zal het uitverkoren werktuig Gods zijn geweest tot zuivering zijner Kerk. De geschiedenis der Hervorming moge al met roem ook nog de namen van eenige anderen vermelden, deze allen zullen *zijne* helpers, mannen van den tweeden rang geweest zijn, en tot *deze* zal ook de Prediker uit Zurich, HULDRICH ZWINGLI, behoord hebben, al is het ook, dat hij van al de Zwitsersche Predikers in de eerste plaats moet genoemd worden! Nog meer, ZWINGLI zal van den algemeenen stroom der Hervorming *afgeweken* zijn, en de oorsprong zijner *ketterij* zal gelegen zijn in zijn ongeloof, waaraan ook ijdel zelfbehagen en eigenzinnigheid haar aandeel zullen gehad hebben! Ziedaar een oordeel van Luthersche zijde, niet uit lang verloopene dagen, maar van den laatsten tijd 1).

---

1) H. O. Köhler, zur Beurtheil. Zwingli's, in het Zeitschr. für die gesammte luth. Theol. u. Kirche, herausg. von Rudelbach u. Guericke, 1857. 1 Heft. S. 103 ff. De grond, waarop de schrijver

Het is openbaar, dat dit oordeel ingegeven is door den afkeer, waarmede men tegen ZWINGLI'S Avondmaals-leer ingenomen is; en aan die zijde zal men niet eerder voldaan zijn, noch den Hervormden de broederhand toereiken, voor dat zij deze Avondmaals-leer afgezworen hebben, of gelijk men het uitdrukt, voordat *de afgevallene kinderen boetvaardig tot de moeder* (de Luthersche Kerk) *wederkeeren!* [1])

Eene zaak echter heeft men uit de geschiedenis geleerd, namelijk, dat ZWINGLI zijn gevoelen over het Avondmaal, waarom men hem zóó vijandig is, niet van CARLSTADT

---

meent, dat de Zwitsersche Hervorming haar oorsprong alleen aan Luther verschuldigd is, is deze, dat Luther's schriften, blijkens Zwingli's briefwisseling, reeds in Zwitserland verspreid waren, eer Zwingli nog eenig geschrift in druk had laten uitgaan. Dat dit zóó was, ontkent niemand. En wie zal dan ook niet toestemmen, dat Luther's hervormende geest in Zwitserland zijnen invloed verspreid heeft? Maar die invloed was de invloed van het weder aan het daglicht gebragte zuivere Evangelie. En datzelfde Evangelie werd ook door Zwingli verkondigd, en het behoeft niet bewezen te worden, dat hij het eerder in Zwitserland verkondigd heeft, dan Luther's stem aldaar werd vernomen. Köhler had moeten aantoonen, hetgeen hij zelf bekent niet te kunnen doen, dat Zwingli zijne denkbeelden van Luther ontleend heeft. Heeft nu Zwingli de waarheid gevonden op zijnen eigenen weg, onafhankelijk van Luther: hoe kan de Schrijver dan van zijnen afval van Luther's Hervorming spreken? Zie, hoe hij met zich zelven in tweespraak is. Dit zijn zijne woorden, § 119. *Es wäre ungerecht zu behaupten, das Zw. erst von Luther den Anstoss bekommen habe, das lautere Evangelium zu predigen; vielmehr predigte er schon fast zwei Jahre vor Luthers Ablassstreit gegen die Misbräuche des Pabstthums, gegen die Heiligenverehrung, gegen das Wallfahren und schöpfte seine Predigt aus der heil. Schrift.* En toch zal Zwingli niet nevens Luther staan, (§ 120.) En de Schrijver zegt nog: *Das was Zwingli* zum Abfall von der lutherischen Reformation brachte, *waren die eigenen Gedanken, welche aus dem Fleische kamen und aus dem alten Menschen* (§ 122). Wat kan het vooroordeel niet doen?

1) Köhler a. b. § 122.

ontvangen heeft. Dit was evenwel, uit eene ligt verklaarbare oorzaak, de meening van LUTHER, zoo als blijkt uit zijn schrijven aan AMSDORF van 2 Dec. 1524: "Het vergif van CARLSTADT heeft zich wijd en zijd verspreid. ZWINGLI te Zurich en LEO JUDAE, en vele anderen zijn zijn gevoelen bijgetreden, daar zij hardnekkig verzekeren, dat er in het Sacrament niets anders dan eenvoudig brood is, even als op de markt" [1]).

ANDREAS BODENSTEIN, naar de plaats zijner geboorte in Frankenland CARLSTADT genoemd, een man van een niet uitstekenden geest, woelziek en tegelijk opvliegend van aard en van eenen onbuigzamen wil [2]), had vroeger als Hoogleeraar te Wittenberg moedig aan de zijde van LUTHER gestaan. Maar sedert hij, bij diens afwezigheid op den Wartburg, de Hervorming te Wittenberg met onstuimig geweld had pogen door te drijven en daarna zich met de Wederdoopers vereenigd had, was deze van hem afkeerig geworden en kon hem nog minder verdragen, toen hij met zijne bijzondere verklaring der inzettingswoorden van het Avondmaal te voorschijn trad. CARLSTADT leerde, dat de woorden: *dat is mijn ligchaam* niet op het brood doelden, maar dat JEZUS onder het breken des broods, op zijn eigen ligchaam gewezen en gezegd had: *dit*, waarop ik wijs, *is mijn ligchaam, dat voor u verbroken wordt*. Het breken van het brood was slechts eene handeling, waarmede de Heer zijne woorden vergezelde, en verloor dus alle beteekenis. Dit begrip zocht hij nu ook in een opzettelijk geschrift te verdedigen en aannemelijk te maken. De strijd begon. Uit Saxen verbannen, zwierf CARLSTADT onder allerlei nooden en gevaren her- en derwaarts rond, en kwam ook in het begin van 1525 te Zurich aan, met

---

1) Epp. Lutheri. Ed. de Wette, n. 638.

2) Aldus beschrijft hem Capito. Ad Zwingl. 8 Febr. 1526. Opp. V. VII. p. 471.

oogmerk om met ZWINGLI eene zamenkomst te hebben. Dat deze zamenkomst geen plaats had, was de schuld van eenige lieden van overdrevene denkbeelden, die CARLSTADT aldaar ontmoette, zoodat hij de stad weder verliet zonder ZWINGLI zelfs te groeten.

Intusschen waren er velen van gedachten, dat ZWINGLI omtrent het Avondmaal de verklaring van CARLSTADT was toegedaan. Men werd welligt daarin versterkt, toen men hem van den kansel de Regering, die bevel gegeven had 's mans schriften te onderdrukken, had hooren verzoeken, het lezen daarvan aan het volk vrij te laten [1]). Men vond ook weldra overeenkomst, terwijl men eenige van zijne uitlatingen en zinspelingen in zijne leerredenen zich te binnen bragt en met elkander vergeleek. De algemeene belangstelling op dit punt was opgewekt, men verslond schier CARLSTADT's schriften. Het scheen, dat sommigen in Zurich zijne verklaring als de ware wilden omhelzen, waarvan zij alleen nog afgeschrikt werden door de hardheid, die zij daarin niet miskennen konden.

Maar het was de bedoeling en het verlangen van onzen Hervormer niet, voor eenen navolger van CARLSTADT gehouden te worden, en zoo werd hij gedrongen voor zijne ware meening uit te komen.

"Toen nu," vraagt hij, "sommigen, hoewel niet zoo velen, als men gedacht zou hebben, (ik geloof, dat de meesten afgeschrikt waren door het harde, dat in de verklaring gelegen is) zich geneigd betoonden aan CARLSTADT's gevoelen bijval te schenken, wat zou ik, die geroepen ben, om het woord van God te Zurich te verkondigen, nu doen? Want zij hadden reeds door het licht van hun eigen geloof en uit mijne leerredenen geleerd, dat het onnatuurlijk is, dáár vleesch en bloed te zien, waar CHRISTUS zelf, wat Hij van vleesch en bloed gezegd had,

---

1) Hottinger, Hist. Eccl. T. III. p. 213.

voor geest en leven verklaart. Daar zij dan zich met CARLSTADT'S inderdaad zonderlinge opvatting niet konden vereenigen: wat, zeg ik, zou ik nu doen? Zou ik de menschen, tegen mijne eigene overtuiging aan, tot de vorige dwaling terug brengen? — Ik begon derhalve den zinnebeeldigen zin, die in 's Heeren woorden ligt, uit te leggen, en dit gelukte mij zoozeer, dat de Gemeente de zaak reeds begreep, eer ik haar nog geheel uit elkander gezet had."

Aldus schreef hij 17 Augustus 1525, en voegt er bij: "Sedert vele jaren heb ik reeds mijn eigen gevoelen over het Avondmaal gehad; maar ik besloot het niet onvoorzigtig onder het volk te verspreiden, even als men de paarlen niet voor de zwijnen werpen mag. Ik oordeelde het noodzakelijk, vooraf de meening van geleerde en godvruchtige mannen te raadplegen, opdat, wanneer ik met mijne verklaring te voorschijn zou komen, zij vele verdedigers mogt hebben, en alle hatelijk geschreeuw daartegen zou afgekeerd worden, waardoor vrome menschen er ligt van konden worden afgeschrikt. De zaak ging naar wensch; want allen, aan wie ik mijne verklaring mededeelde, keurden haar goed, ja velen was het, alsof zij uit eene lange gevangenis en uit de duisternis tot het licht kwamen" [1]).

Uit dit aangevoerde zien wij duidelijk, dat CARLSTADT tot ZWINGLI'S voorstellingen van het Avondmaal in geene andere betrekking stond, dan dat hij door 's mans komst te Zurich zich genoopt zag, openlijk het volk voor te dragen, wat hij tot hiertoe alleen zijnen vertrouwden vrienden medegedeeld had.

Om hem derhalve regt te doen, moeten wij eenige jaren terugtreden en den gang zijner denkbeelden uit zijne schriften trachten na te gaan.

Het lag in den aard der zaak, dat hij in den beginne alleen het dwaalbegrip der Mis-offerande bestreed. Op

---

1) Subsid. de Euchar. Opp. V. III. p. 330.

het eerste godsdienst-gesprek te Zurich, 29 Jan. 1523, stelde hij, dat de Mis geen offer, maar *eene gedachtenis, een onderpand en bezegeling* van de verlossing is, die door het eenmaal volbragte offer is te weeg gebragt. Even als een geschreven testament ons voorgehouden wordt tot een bewijs, dat het eenmaal verhandelde in eeuwigheid kracht heeft, evenzoo is het Avondmaal een teeken en bewijs voor de zwakgeloovigen. Wie het Avondmaal gebruiken, worden *verzekerd*, dat, wanneer *zij gelooven*, CHRISTUS voor hunne zonden aan het kruis betaald heeft. In dit geloof eten en drinken zij zijn vleesch en bloed en bekennen, dat het hun tot eene verzekering gegeven is; ja hun worden de zonden vergeven, als ware CHRISTUS nu eerst aan het kruis gestorven [1]). Het wezen des Avondmaals bestaat derhalve daarin, dat wij een onderpand onzer verlossing hebben, en door het geloof zóó van onze zaligheid verzekerd zijn, als wij dit onderpand zien en ontvangen.

Hierop volgde een schrijven aan zijnen hoogvereerden leermeester THOMAS WYTTENBACH, van 15 Junij 1523, waarbij hij verzocht, hem, indien hij mogt dwalen, te willen onderrigten en teregt wijzen.

"Zij *alleen*," schreef hij, "oordeel ik, moeten het Avondmaal gebruiken, die gelooven, dat de Heer voor hen gestorven is, en die zich verzekerd houden, dat, even als

---

1) Schenkel, Wesen des Protest. T. 1. § 488, en Dieckhoff, evang. Abendmahlsl. T. 1. S. 242, maken uit deze woorden van Zwingli ten onregte op, dat hij te dier tijd nog de *substantieële* tegenwoordigheid van het ligchaam en bloed van Christus zou geloofd en geleerd hebben. Zwingli, de uitdrukking gebruikende: "men strijdt hier niet, of het ligchaam en bloed van Christus gegeten en gedronken worde; want daaraan twijfelt geen Christen" (Expl. Art. XVIII. Opp. V. 1. p. 262, 272,) verstaat daarmede de verzoening, die door den dood van Christus gegeven is, waarvan men door het geloof deelgenoot is." Verg. Sigwart, Ulr. Zwingli. S. 203.

het *brood* het hart des menschen versterkt en *de wijn* het hart des menschen vervrolijkt, zóó ook het Avondmaal ingesteld is *deels* tot versterking van de zwakheid des geloofs, *deels* tot opbeuring en vertroosting van den neêrgedrukten geest. Waar het geloof niet is, ontvangt de mensch *niets*, en wie zonder geloof tot het Avondmaal nadert, hij handelt trouweloos en maakt zich der verdoemenis waardig. — Ik beschouw het brood en den wijn in het Avondmaal niet anders dan het water in den Doop, dat voor de ongeloovigen geene de minste kracht heeft, al wordt hij er ook duizendmaal mede gewasschen. — CHRISTUS leert Joh. 6, wat wij verstaan moeten door het eten van zijn vleesch en het drinken van zijn bloed. Hij zegt, dat zijn dood het ware leven geeft dengene, die gelooft. — Daarom noemen wij dan het brood het ligchaam van CHRISTUS en den wijn zijn bloed, omdat CHRISTUS ons daardoor verlost en gereinigd heeft. Niet alsof het brood ons verlost en de wijn de ziel geestelijk verkwikt; maar dit geschiedt door ons geloof, dat CHRISTUS tot onze verlossing zijn ligchaam voor ons heeft laten verbreken en zijn bloed vergieten. Alles, wat hier gewerkt wordt, geschiedt door eene goddelijke kracht, waardoor God op eene voor ons verborgene wijze, waar wij niet te nieuwsgierig moeten willen indringen, de ziel reinigt; hetwelk echter alleen de geloovigen ondervinden, al kunnen zij het niet verklaren. — Het Avondmaal heeft geen nut, tenzij het gebruikt worde, maar dan ook gebruikt worde in het geloof, dat CHRISTUS onze eenige hoop is. — CHRISTUS biedt zich zelven in het brood aan ons aan, opdat Hij zich met ons en ons met Hem vereenigen. Maar Hij doet dit vruchteloos, wanneer ons het geloof ontbreekt" [1]).

Het is toch wel duidelijk, dat ZWINGLI zich in dezen

---

1) Zwingl. ad Th. Wyttenbach 15 Junij 1523. Opp. V. VII. p. 297.

brief verklaart tegen de ligchamelijke tegenwoordigheid van CHRISTUS in het Avondmaal. Hij spreekt van eene vereeniging met CHRISTUS, maar van eene zoodanige, die alleen geestelijk door het geloof geschiedt. En de reden dat CHRISTUS bij het Avondmaal brood en wijn gebezigd heeft, meent hij, dat daarin gelegen is, dat zij gepastelijk *afbeelden*, hoe door zijnen dood de ziel versterkt en verrolijkt wordt.

Omtrent dezen tijd, den 12 Sept. 1524, bevond zich bij ZWINGLI de jonge HENRICH BULLINGER, een natuurlijke zoon van den Pastoor te Bremgarten. Deze deelde hem met groote vreugde mede, wat hij met betrekking tot het Avondmaal uit de schriften van den Kerkleeraar BERENGARIUS geleerd, en hoe hij diens opvatting bij den Kerkvader AUGUSTINUS bevestigd en in een geschrift van zekeren Waldenser nader verklaard en aangedrongen gevonden had. "Het was hem," zeide hij, "zóó aannemelijk voorgekomen, dat CHRISTUS aan het Avondmaal alleen geestelijk genoten wordt." Daarop ontwikkelde hem nu ZWINGLI zeer uitvoerig, met opheldering der plaatsen uit de H. S., zijne inzigten; maar voegde er de vermaning bij, daarover niet in het openbaar te spreken; want dat het de regte tijd nog niet was, en dat hij het ten bekwamen tijde zelf wilde doen.

De laatste vertrouwelijke mededeeling gaf ZWINGLI in zijnen brief aan ALBER, geschreven den 16 Nov. 1524.

MATTHEUS ALBER was Prediker te Reudlingen in Zwaben, en had tot Ambtgenoot CONRAD HERMANN. De eerste was aan ZWINGLI van aangezigt onbekend, maar stond van wege het gerucht, dat er van zijne begaafdheden en verdiensten uitging, bij hem in groote achting. De laatste had eenmaal bij hem te Zurich een bezoek afgelegd. Beide Ambtgenooten waren met elkander in twist geraakt over de ligchamelijke tegenwoordigheid van CHRISTUS in het Avondmaal. ALBER verklaarde zich

voor het gevoelen van LUTHER; HERMANN zocht dat van CARLSTADT te verdedigen. Dit bewoog ZWINGLI om over dit punt aan ALBER, op wiens instemming met zijn gevoelen hij grooten prijs stelde, opzettelijk te schrijven. Hij verzocht hem echter dat hij dezen brief alleen aan vertrouwde vrienden zou mededeelen. Intusschen zond hij daarvan te gelijker tijd een afschrift tot de broeders te Straatsburg, BUCER, CAPITO en HEDIO, met dezelfde dringende bede, opdat zijne verklaring van de woorden der inzetting des Avondmaals niet ten ontijde mogt ruchtbaar gemaakt worden.

In veel, schreef hij, stemde hij met CARLSTADT overeen, in andere opzigten niet. Hij noemt de zaak eene twistvraag, waarin God alleen een duidelijk inzigt kan geven. Nu, tot het punt zelf komende, legt hij Joh. 6 ten grondslag, waar de Heer, zegt hij, niet van het Avondmaal spreekt, maar van de geestelijke spijze, die Hij zelf is naar zijne geheele persoon. Het geloof in CHRISTUS, die voor ons gestorven is, is de ware ziele-spijs. Indien wij zijn vleesch eten, *dat is* vastelijk gelooven, dat Hij zich zelven voor ons in den dood overgegeven heeft, dan is CHRISTUS in ons en wij zijn in Hem. "Ik bid God;" dus vervolgt hij, "dat het Hem behage mijnen weg te rigten, en, indien ik mij tegen de waarheid mogt aankanten, dat Hij dan zijnen Engel, met een zwaard gewapend, even als bij BILEAM, tegen mij moge zenden." — Daarop behandelt hij de woorden der inzetting zelve. "Wat CARLSTÀDT's verklaring betreft, ik moet (wil ik opregt spreken) 's mans vlijt en naarstigheid prijzen, maar ik verblijde mij vooral over zijn geloof, waardoor hij geleerd heeft, dat wij op geene andere wijze kunnen zalig worden, dan als wij gelooven, dat CHRISTUS voor ons geleden heeft. Ofschoon hij in het geheel niet doorgedrongen is tot den waren zin van de woorden der inzetting, hij heeft echter gevoeld, dat er een andere zin in ligt

opgesloten, dan men er gewoonlijk aan hecht. Maar welke die is, heeft hij niet kunnen vinden. — Men moet dus eenen anderen zoeken. Wat mij aangaat, ik geloof, dat het eigenlijke punt schuilt in een zeer klein woordje, namelijk in het woordje: *is*. Want het werkwoord *zijn* komt meermalen voor in den zin van *beteekenen*." — En nu wijst hij aan, dat het woord: *is* bij de inzetting des Avondmaals niet eigenlijk kan genomen worden. "Daar derhalve deze maaltijd is ingesteld met het doel, dat wij den dood van CHRISTUS, dien Hij voor ons ondergaan heeft, in gedachtenis houden zullen, zoo is het duidelijk, dat hij een teeken is, waardoor zij, die op den dood van CHRISTUS hun geloovig vertrouwen stellen, voor de broeders van dit hun geloof verzekering doen." Tot verdediging van deze verklaring beroept hij zich op de Kerkvaders TERTULLIANUS en AUGUSTINUS, als die reeds deze opvatting begunstigd hebben. "Niet," zegt hij, "dat ik mij op het gezag van menschen beroepe; maar ik haal het gevoelen der oude Kerkleeraars aan, opdat gij zien moogt, dat ik niet iets nieuws heb voorgedragen" [1]).

Deze zijn derhalve de grondtrekken van zijne Avondmaalsleer: het Avondmaal is zinnebeeldig; de teekenen wijzen op den kruisdood van CHRISTUS en geenszins op zijne verhoogde menschheid, terwijl het gebruiken der teekenen een openlijk getuigenis aflegt van het in het hart wonende geloof, dat CHRISTUS voor ons gestorven is.

"Maar dit gevoelen nu, 't welk ZWINGLI reeds zoo vele jaren bij zich zelven gekoesterd had, hield hij geheim, en hij predikte nog, tegen zijne overtuiging in, aan anderen de dwaling! De regte naam voor zulk een bestaan is onopregtheid, huichelarij en leugen!" Ziedaar wederom de beschuldiging, die tegen hem wordt ingebragt [2]). Maar

1) Ad **Matth. Alber.** de coena domin. Opp. V. III. p. 589.

2) **Köhler**, § 144: "Der rechte Name für ein solches Benehmen

zegt hij dan zelf niet, dat hij, hoezeer hij reeds sedert lang geloofde op den weg der waarheid te zijn, echter nog niet tot een geheel helder inzien gekomen was? En zou hij dan aan het volk een begrip hebben moeten voordragen, voor hetwelk hij zelf nog niet eene volkomen vaste overtuiging gewonnen had? Was de leer omtrent het Avondmaal niet in meer dan één opzigt in die dagen eene levensvraag? En eene opvatting dan daarvan als de zijne, zoo ver afwijkend van die der gansche Christenheid, zou hij haar, eer hij genoegzaam in staat was, haar op alle punten te verdedigen, wereldkundig hebben moeten maken? En zou hij iets aan de Gemeente hebben moeten verkondigen, om hetwelk te ontvangen zij nog niet rijp was? Zou dit wijs en voorzigtig geweest zijn? Verdient het den naam van huichelarij en leugen, wanneer men niet terstond aan het nog onvatbare volk de gansche waarheid zegt, maar zich vergenoegt met enkele wenken te geven, en den tijd afwacht, waarin men, zonder schade voor het geloof, zijne meening rond en duidelijk kan uitspreken? En voorwaar, ZWINGLI was niet de man van leugen en bedrog. Voor de waarheid streed hij, omdat hij de waarheid lief had, en hij is voor haar gestorven. Hooren wij hem zelven nog zijne handelwijze verdedigen. "CHRISTUS prijst eenen getrouwen dienstknecht, die zijne huisgenooten ter regter tijd de spijze geeft. — Daarom had ik mij voorgenomen, het woord uit te deelen, naar dat het gepast en noodig scheen, opdat ik mijnen Heer vele vruchten mogt aanbrengen. Want welk landman

---

ist — Unaufrichtigkeit, Heuchelei und Lüge. Dies kann nicht geleugnet werden, aber (dit voegt de schrijver er verontschuldigend bij) gern wollen wir dabei anerkennen. dass diese Heimlichkeit die einzige Lüge gewesen, und dass er zu ihr nicht noch die zweite hinzugefugt habe, bewusterweise eine Interimslehre zu entlehnen und zu predigen, die er für falsch gehalten." Hetzelfde oordeel wordt door Dieckhoff over Zwingli geveld. a. b. T. 433 ff.

zou niet zijnen knecht wegjagen, die te midden van eenen strengen winter den akker wilde omploegen? Zou hij zulk eenen ook nog op dien tijd het zaaijen toelaten, dat in het voorjaar geschieden moet? Zóó heb ik dan vroeger veel om der zwakheid wil dergenen, voor wie ik schreef, nagelaten, opdat ik niet verwoesten, maar opbouwen zou. Ik heb naar het voorbeeld van CHRISTUS *of* opengelegd *of* bedekt gehouden naar het noodig scheen. Toen CHRISTUS het Avondmaal ingesteld had, zeide Hij, dat Hij aan zijne discipelen nog veel te zeggen had, maar dat zij het nu niet dragen konden. Daarom hield Hij veel terug, tot dat de H. Geest over hen zou gekomen zijn. Aan deze woorden van den Heer heb ik gedacht. Wanneer gij alzoo, lieve lezer! veel ontmoeten zult, wat gij in mijne vroegere schriften niet gelezen hebt, of veel, dat hier duidelijker gezegd is dan elders, ja veel geheel anders: verwondert u dan daarover niet. Want ik wilde deze spijze niet ontijdig geven noch de paarlen voor de zwijnen werpen. En al had ik het toenmaals zonder gevaar kunnen openleggen, ik zou het toch niet gedaan hebben, omdat ik wist, dat niemand mij zou hebben begrepen. Wat ik elders gezegd heb, neem ik dan in zoo ver terug, als iemand op zijn twee en veertigste jaar iets beters dan op zijn veertigste leveren kan" 1).

De brief aan ALBER verwekte zulk eene algemeene belangstelling, dat hij spoedig in eene menigte afschriften wijd en zijd verspreid werd. Toen ZWINGLI dit vernam, besloot hij hem, zoo als hij hem in de Latijnsche taal geschreven had, in het licht te geven, in de hoop, dat de waarheid zich zelve zou verdedigen.

1) Comment. de vera et falsa Relig. Opp. V. III. p. 239.

HOOFDSTUK IX.

DE TWEE VREEMDELINGEN TE ZURICH.

De stap was gedaan: de brief aan ALBER was in het licht gegeven. En wat ZWINGLI eigenlijk wilde, stond dáár volkomen duidelijk te lezen. Maar had hij zelf de verdienste, het regte punt der verklaring getroffen te hebben? Of had hij dit aan anderen te danken? Van de overtuiging uitgaande, dat door het eenmaal aan het kruis volbragte offer van CHRISTUS de verlossing gegeven was, had hij ingezien, dat de woorden der inzetting des Avondmaals: *dit is mijn ligchaam*, niet konden opgevat worden in den zin van eene herhaling van het offer van CHRISTUS. Hij had derhalve daaruit het besluit getrokken, dat het brood in de eene of andere zinnebeeldige betrekking tot het eenmaal aan het kruis geofferde ligchaam des Heeren staan moest. Hierin was hij door ERASMUS op den weg geholpen, hoewel het hem toen nog niet duidelijk was, in welk van de woorden der inzetting *de verbloeming* (tropus) gezocht moest worden [1]). Eenigen zeiden, dat hij op dit punt het reeds lang met WICLEFF eens geweest was [2]). "Ik verneem," schreef ZWINGLI zelf ergens, "dat vroeger WICLEFF en nog heden ten dage de Waldensen de meening zijn toegedaan, dat het woordje: *is* hier zoo veel heet als: *beteekent;* maar ik ken de be-

1) Melanchton verhaalt uit Zwingli's eigen mond vernomen te hebben, dat de schriften van Erasmus hem er het eerst op gebragt hadden, om het *is* door het *beteekent* uit te leggen. Melancht. ad Aquilam 24 Oct. 1529, aangeh. bij Ebrard, das Dogma vom h. Abendm. B. II. S. 97. Dat dit berigt van Melanchton slechts gedeeltelijk waar kan zijn, blijkt uit hetgeen Zwingli zelf aangaande deze zaak verhaalt.

2) Capito ad Zwingl. 6 Febr. 1526. Opp. V. VIII. p. 471.

wijzen niet, die zij uit de H. Schrift daarvoor bijbrengen" [1]).

Een brief zou hem de gewenschte opheldering geven.

Het moet in het laatst van 1522 of zeer in het begin van 1523 geweest zijn [2]), dat twee vreemdelingen zich aan de woning van ZWINGLI lieten aandienen, die een mondgesprek met hem begeerden. Even als veelmalen, bevond zich ook thans LEO JUDAE bij hem. Toen die mannen toegelaten waren, bleek het, dat zij geleerden uit Nederland waren. De één maakte zich bekend als JOHANNES RHODIUS, Rector van het collegium Hieronymianum te Utrecht [3]); de andere noemde zich GEORGIUS SAGANUS. Zij verhaalden, dat zij een' reis gedaan hadden naar Wittenberg, om LUTHER, den man der H. Schrift, in persoon te zien en te spreken, en dat zij thans op weg waren naar Bazel, waar zij de werken van hunnen beroemden landgenoot WESSELS wilden laten drukken [4]). Zij zeiden, dat hun bezoek bij ZWINGLI voornamelijk ten doel had, om met hem over het Avondmaal des Heeren te spreken en zijn gevoelen over de ware opvatting daarvan te vernemen.

Zóó weinig ZWINGLI nog genegen was, zijne denkbeelden over deze gewigtige zaak onder het volk te brengen; zóó welkom was het hem altijd, wanneer hij hierover zich

1) De vera et falsa Rel. Opp. V. III. p. 255.

2) Bij gebreke van de ware dagteekening kan dit alleen uit andere omstandigheden berekend worden. Men vindt daaromtrent eene naauwkeurige onderzoeking bij Köhler, Zeitschr. f. die luth. Theol. 1857, 1. Heft. S. 129 ff.

3) Later is hij prediker te Norden in Oost-friesland geweest.

4) Het is evenwel niet zeker, of zij van Zurich naar Bazel of van daar een uitstap naar Zurich gemaakt hebben. Over het drukken van de werken van Wessels schrijft Oecolampadius aan Hedio 21 Jan 1523. Joh. Oecol. et Huldr. Zwingl. Epist. liber quatuor. Zie Köhler a. b. S. 131.

met geleerden kon onderhouden. Hij hoopte steeds door zulke gesprekken voor zich zelven tot meerder helderheid en overtuiging te zullen geraken. Daarom vonden de twee vreemdelingen hem ook terstond bereid, om hun zijn gevoelen te openbaren. Hij zette het behoorlijk uiteen, en voerde de bewijzen, die hij daarvoor had kunnen vinden, zoo kort en duidelijk mogelijk aan. Maar hij verborg hun ook niet, waarin hij tot nu toe nog in het onzekere verkeerde. "Ik weet," zeide hij, "dat er in de woorden: *dit is mijn ligchaam*, eene verbloemde spreekwijze schuilt, maar ik kan haar nog niet vinden."

De beide geleerden hoorden hem met groote aandacht aan, en lieten hem geheel uitspreken, zonder met een enkel woord hem in de rede te vallen.

Toen hij geëindigd had, lag er een glans van blijdschap op hun gelaat, en beiden dankten God eenstemmig, dat zij zulke klare en gegronde begrippen bij den Zuricher Hervormer hadden aangetroffen. Daarop eerst overreikten zij hem eenen brief van éénen hunner landgenooten, met verzekering, dat hij daarin zijn eigen gevoelen wedervinden en zijne zwarigheid weggenomen zien zou.

De schrijver van dien brief was CORNELIS HOEN (HONIUS), een Regtsgeleerde en Raadsheer en één dergenen in de Nederlanden, die niet schroomden voor hunne zuivere godsdienstige denkwijze openlijk uit te komen [1]). De brief was van het jaar 1521, en hield in, dat de sleutel tot verklaring der woorden: *dit is mijn ligchaam*, te vinden is in het woordje: *is*, zoodat de zin is: dit (brood) is het *zinnebeeld* van mijn ligchaam; dit *beteekent* mijn ligchaam.

---

1) Juist omtrent dezen tijd (1523) werd Hoen te gelijk met Willem Graphaeus, Rector van het Gymnasium te 's Gravenhage, in de gevangenis geworpen; en, daarna weder ontslagen, werd hun onder borgtogt 's Gravenhage voor twee jaren tot verblijfplaats aangewezen. In den loop van deze twee jaren is Hoen overleden.

Nu deelden RHODIUS en SAGANUS ZWINGLI mede, dat zij dit stuk van hunnen landgenoot ook aan LUTHER ter lezing gegeven en hem gevraagd hadden, of hij zich met den inhoud kon vereenigen, maar dat LUTHER er niets van had willen weten en van eene ontheiliging van het Sacrament gesproken had.

ZWINGLI betuigde hun, dat hij in hunne komst tot hem het genadig bestel van God erkende, en dat hij er Hem hartelijk dankbaar voor was. Thans was hem alles duidelijk geworden. Hij moest zich verwonderen, dat hij zelf den sleutel niet gevonden had, en hij nam zich voor, om de verklaring van den Nederlander door een opzettelijk uitlegkundig onderzoek te beoordeelen en nader te bevestigen. Hij verzocht de beide geleerden, om den brief te mogen behouden, en dat zij het hem vergunnen mogten, dien, wanneer hij het geraden mogt oordeelen, in het licht te geven [1]).

Het liep echter tot het jaar 1525, eer de brief in druk verscheen [2]). Want toen eerst scheen de tijd geboren, om, wat tot nu toe alleen onder geleerden behandeld geworden was, vrij uit voor het volk open te leggen. Het volk was genoegzaam voorbereid, en behoefde nog maar de verklaring van de verbloemde spreekmanier (tropus), om de volle waarheid te kennen.

Daarom deed het ZWINGLI te meer leed, dat er onder zijne vrienden nog geene volkomene eenstemmigheid heerschte.

---

1) Men vindt het verhaal van het bezoek dezer geleerden: Ad Joh. Bugenh. ep. responsio Zwingl. Opp. V. III. p. 601. Daarmede zijn te vergelijken: Amica exeg. euchar. negot. ad. M. Luther. Opp. V. III. p. 553. Epist. Buceri ad Zwingl. 9 Juli 1526. Opp. V. VII. p. 521. Das dise wort J. C.: "Das ist min lychaam," enz. Opp. V. II. T. II. p. 62.

2) De brief van Hoen is in zijn geheel opgenomen door Gerdes, Introd. in hist. evang. Seculo XVI renov. p. 231. Verg. N. C. Kist, Ned. Arch. voor Kerkgesch. D. II. Bl. 114 verv.

Met name waren er te Bazel eenige oneenigheden gerezen, daaruit ontstaande, dat sommigen in het Avondmaal niets anders wilden zien dan een gedachtenismaal aan den dood van CHRISTUS, terwijl anderen staande hielden, dat CHRISTUS zich in het Avondmaal op eene geheimzinnige wijze aan ons aanbiedt als een spijs en drank der ziele tot versterking van ons geestelijk leven. ZWINGLI achtte het derhalve noodig op hartelijken toon een schrijven derwaarts te rigten, om hen tot eendragt te vermanen. Hij bad de broeders aldaar te gedenken, dat zij dienaars van denzelfden God en Heiland waren, denzelfden Vader aanriepen, en zich noemden naar Hem, die eensgezindheid en broederlijke liefde tot een uitsluitend kenmerk van zijne volgelingen gemaakt had. Hij wees hen op den verheven inhoud van het Evangelie, die geene andere strekking had dan vrede, rust en heiligheid des levens als de vrucht des geloofs te bevorderen. Hij toonde aan, welk eene kracht er in de eendragt gelegen is, om het koninkrijk Gods op te bouwen en den gemeenschappelijken vijand te verslaan. Hij vermaande hen toe te zien, om, terwijl zij hetzelfde Evangelie verkondigden, ook naar denzelfden geest te trachten. Want dat de Geest van God de harten vereenigt; maar dat eerzucht en roemzucht door den invloed des Satans den Christen van het regte spoor afbrengen. Hij verlangde, dat men op de woorden van geenen mensch zweren, zich door niemands gezag laten binden, maar dat ieder zijn eigen geloof beproeven zou. "Dit, mijne broeders!" aldus besluit hij den brief, "drong mijn hart mij u te schrijven, omdat ik gehoord had, dat er eenig zaad van tweedragt onder u begon te ontkiemen, hetwelk ik God bid, dat Hij met wortel en tak uitroeije. Maar wat doe ik, alsof ik aan uwe christelijke gezindheid twijfelde; alsof ik meende, dat iemand uwer zoo hoovaardig ware, dat hij tot nadeel van het Evangelie onwrikbaar op zijn gevoelen zou willen

staan [1])! Gij hebt OECOLAMPADIUS bij u, eenen man van de uitstekendste geleerdheid en van zoo groote voorzigtigheid, dat, indien hij ergens in falen mogt, het eerder daarin zou zijn, dat hij te zeer draalt, dan dat hij zich overijlt. Van zijne godsvrucht zal ik niet spreken, daar gij zijn voorbeeld voor oogen 'hebt. Hoeveel heeft hij reeds voor zijnen Heer verdragen, en verdraagt hij nog dagelijks met onbezweken moed! Daar gij dan hem in uw midden hebt, moet gij niet vreezen, dat iemand u schade doen kan" [2]).

Deze brief bleef niet zonder werking. Was in het bijzonder het slot er met opzet op aangelegd, om OECOLAMPADIUS, die nog al te zeer aarzelde, om zijne ware meening over het Avondmaal uit te spreken, moed in te boezemen, ook dit doel werd bereikt. De Bazeler Hervormer kon den krachtigen aandrang van zijnen vriend niet wederstaan. "Ja!" sprak hij bij zich zelven. "Ik zal den afgod van den Paus en van LUTHER aantasten!" En hij hield woord.

---

1) Herzog, Das Leben J. Oecolampad. B. 1. S. 321, mede deze woorden aanhalende, vindt daarin eene "unevangelische Härte." Doch hoe hij dit daarin heeft kunnen vinden, zie ik niet. Zwingli wil alleen, dat men, zonder te zeer op zijn eigen stuk te staan, zich van anderen zou laten onderrigten, opdat er geen twist en tweedragt onder de broeders zij.

2) Ad Joann. Oecolampadium, Marc. Berzium, Petr. Frauenbergium, Jac. Imelium, Wolfgangum (Wyssenberg,) Thomam (Geijerfalk,) Joannem (Luthart) piiss. Verbi Ministr. apud Basileam. 5 April 1525. Opp. V. VII. p. 389.

HOOFDSTUK X.

DE DROOM.

Den 11. April des jaars 1525, — het was de week vóór Paschen — zag men te Zurich eenige deftige mannen zich naar het Raadhuis begeven, waar op dit oogenblik de gansche Raad der twee honderd bijeen was. Het waren de vier Stads-predikers, ZWINGLI, LEO JUDAE, ENGELHARD en MEGANDER, waarbij zich MYCONIUS gevoegd had. Blijkbaar hield hen iets zeer gewigtigs bezig. Ook werden zij op het Raadhuis verwacht; want zij hadden eenige dagen geleden een verzoekschrift ingediend, om aangaande eene zaak van het uiterste belang een voorstel en eene bede tot den Raad te mogen rigten. Binnengeleid, vatte ZWINGLI uit aller naam het woord op. Hij herinnerde, wat er tot dus ver niet alleen van den predikstoel, maar ook in dit Raadhuis reeds gehandeld was over de ongerijmdheden der Roomsche Mis en de aanbidding des ouwels, en hoe dit uit het woord van God duidelijk was aangetoond. Hij herinnerde daarbij ook, hoe de Raad zelf op het laatst des voorgaanden jaars van meening geweest was, dat er genoegzame redenen bestonden, om de Mis met hare plegtigheden af te schaffen, maar hoe hij uit voorzigtigheid geoordeeld had, zulk eenen beslissenden stap tot naderen tijd te moeten verschuiven. Hij deed opmerken, dat het thans *de heilige Week* was en het Paaschfeest stond gevierd te worden, en verklaarde de verzekering te kunnen geven, dat in de Gemeente de gemoederen op de verandering voorbereid waren, en derhalve de gelegenheid nu uitermate geschikt was, om geheel naar de inzetting des Heeren het Avondmaal te houden. Hij zeide, dat al zijne Ambtgenooten met hem overeengekomen waren het daartoe strekkende voorstel aan

den Raad der twee honderd te doen, en dat dit thans het oogmerk van hunne komst was [1]).

Naauwelijks had hij met spreken geëindigd, of één uit de vergadering stond met blijkbare drift op. Het was de Stads-schrijver, JOACHIM AM GRÜT, een opregt man, verkleefd aan de R. Kerk, en bereid om voor haar te strijden. Hij ving aldus aan:

"Achtbare Vaders! Ik bekleed niet dien rang of die plaats, dat het mij vergund zou zijn in uw midden het woord te nemen, met uitzondering wanneer er eene zaak, zoo gij wilt eene groote zaak, behandeld worde, die op het algemeen belang invloed heeft. Maar daar het hier de zaligheid der zielen betreft en het geloof zelf in gevaar is, acht ik, dat het de pligt van iedereen is, om zijn gevoelen in het midden te brengen. Ik, die vastelijk geloof, dat in het brood het waarachtige ligchaam en bloed van CHRISTUS genuttigd wordt, schroom niet voor dit mijn geloof uit te komen, en ik zal niet dulden, dat men mij daarvan zoeke af te brengen. Van u, achtbare Vaders! vertrouw ik, dat gij op geenerlei wijze mij tot het gevoelen van ZWINGLI zult laten dwingen. En gij, ZWINGLI! gij doet niets anders dan met sofistische drogredenen strijden, en, opdat ik het ronduit zegge, gij zijt thans hier gekomen om ons op nieuw met uwe sofistische kunstgrepen te verschalken."

ZWINGLI antwoordde op dezen uitval, dat, voor zoo ver hij wist, niemand binnen de muren van Zurich tot het geloof gedwongen werd, noch tot eene eenige zaak, en dat het geene sofistische drogrede was, indien hij aan de woorden der inzetting des Avondmaals eene verklaring gaf, die de ware bedoeling des Heeren uitdrukte.

Toen AM GRÜT daartegen begon in te leggen, nam

---

1) Lavater. Hist. Sacram. p. 3[4] cf. Gerdes, Introd. in hist. Evang. renov. T. I. p. 318.

ENGELHARD het woord en ontvouwde beknopt en duidelijk, hoe naar de meening van CHRISTUS het Avondmaal te beschouwen zij. En na nog eenig heen en wederspreken besloot de Raad, dat vier Raadsheeren met de vier Stads-Predikers en MYCONIUS des namiddags zouden bijeenkomen, om ernstig over deze zaak te beraadslagen, en dat men den uitslag daarvan den volgenden dag aan den Raad zou voorleggen.

Dit gebeurde. Den volgenden dag vergaderde weder de groote en kleine Raad. Het werd op nieuw besproken, of het raadzaam ware de Mis geheel en al af te schaffen. Maar de Stadsschrijver, ongeduldig geworden, riep uit, dat men de heilige geheimnissen behoorde te ontzien. Hij voegde er bij, dat de verklaring van ZWINGLI valsch was en geen zijner aangevoerde bewijzen eenige kracht had. "Want," zeide hij, "gij wilt ons opdringen, dat de Heer bedoeld zal hebben: dit brood *beteekent* mijn ligchaam. En om te bewijzen, dat het woord: *is* aldus moet verstaan worden, beroept gij u op het gebruik van dat woord in andere plaatzen der H. Schrift. Maar al uwe voorbeelden, zoo als: het zaad *is* het woord Gods; — de akker *is* de wereld; — de vijandige mensch *is* de Duivel: al die voorbeelden, zeg ik, doen hier niets ter zake. Op al die plaatsen spreekt CHRISTUS in gelijkenissen; maar hier, waar Hij zegt: *dit* IS *mijn ligchaam*, is het geene gelijkenis. Hier spreekt Hij eigenlijk."

ZWINGLI hernam: "CHRISTUS sprak in die voorbeelden, die gij aangevoerd hebt, alzoo, nadat Hij reeds de gelijkenis geëindigd had. Hij bedient zich van eene *verbloemde* uitdrukking, geenzins van eene zoodanige, die tot de *gelijkenis* behoort [1]). Want er is een groot verschil tusschen eene *verbloemde* spreekwijs en eene *gelijkenis*."

Eindelijk verlieten de Predikers de vergadering en het

1) "Tropice quidem, sed tamen non amplius parabolice loquebatur."

Raadhuis en koesterden de verwachting op eenen goeden uitslag.

Zij bedrogen zich niet. De Raad vaardigde in den naam der geheele Gemeente nog dienzelfden dag het volgende Besluit uit: "Voortaan zal onder den zegen van God het Avondmaal gebruikt worden overeenkomstig de inzetting van CHRISTUS en de gewoonte der Apostelen. Den zwakken echter en die nog niet vast in het geloof zijn, zal het voor ditmaal nog vrij staan het op de oude wijze te gebruiken. De Mis zal in het algemeen afgeschaft zijn, zoodat zij reeds op morgen niet meer gevierd zal worden."

Zooveel redenen ZWINGLI had over deze uitkomst voldaan te zijn, toch was er iets, dat hem hinderde en hem aanhoudend bezig hield. De bedenking van AM GRÜT had hem getroffen. De plaatsen der H. Schrift, waar het woordje *is* in den zin van *beteekent* voorkomt, waren niet allen gelijk. Hij peinsde, of er niet eene plaats te vinden was, die in allen deele overeenkwam met de woorden der inzetting des Avondmaals. Hij zocht in de H. Schrift, en doorbladerde haar nu hier, dan dáár, waar hij hoopte iets te zullen vinden. Het was te vergeefs. Wat hij vond, was geheel gelijk aan die plaatsen, die hij reeds aangevoerd had. Onder dat zoeken en peinzen liep de dag ten einde. Vermoeid als hij was, begaf hij zich eindelijk te bedde, en geraakte in slaap. Maar zijn geest bleef wakker en hield zich nog bezig met hetgeen den vorigen dag hem zooveel vruchtelooze inspanning gekost had. Tegen den morgenstond begonnen zijne gedachten helderder te worden en hij geraakte aan het droomen. "Ik verhaal de waarheid," schrijft hij, "en het is zóó waar, dat terwijl ik het voornemen had het gebeurde alleen voor mij zelven te houden, mijn geweten mij gedrongen heeft, bekend te maken, wat God mij te verstaan gegeven heeft, hoewel ik weet, dat er zijn zullen, die daarmede den spot zullen drijven. Tegen den morgen dan van den 13. April

droomde ik, dat ik weder met den Stads-schrijver aan het disputeren was. Het werd mij daaronder zeer bang. Het was mij, alsof ik stom werd, en, hoewel ik mij zelven bewust was, dat ik de waarheid voor had, weigerde toch de tong mij hare dienst. De angst dreef mij het zweet op het voorhoofd; maar hoe ik mij ook inspande, ik kon zelfs geen enkel woord voortbrengen. Zoo als het in een droom gaat, ik scheen geheel van schrik verlamd. Want ik verhaal slechts een' droom. Maar wat ik in dien droom leerde, was, dank zij daarvoor Gods genade! geene geringe zaak. Toen verscheen mij eensklaps eene gedaante, die zich aan mij als raadsman aanbood, (of zij zwart of wit geweest is, kan ik mij niet herinneren: 't is een droom, dien ik mededeel)." "Hoe kunt gij zoo onkundig zijn?" sprak zij tot mij, "Beantwoord uwe tegenpartij door hem te wijzen op Exod. 12:11, waar geschreven staat: *het* IS *des Heeren Pascha*, dat is, *des Heeren doorgang*. Naauwelijks had ik dit gehoord, of ik ontwaakte. Oogenblikkelijk stond ik op, en ging de bedoelde plaats in de Overzetting der Zeventigen nazien, om ze nog denzelfden morgen in de zamenkomst der studenten te behandelen. Ieder hoorde de verklaring met belangstelling en goedkeuring aan; en wie tot nu toe nog getwijfeld hadden, omdat de voorbeelden uit de gelijkenissen hun niet voldoende schenen, hadden thans geene bedenking meer" [1]).

Deze droom laat zich zeer gemakkelijk zielkundig verklaren. Want wie heeft het niet meermalen ondervonden, dat hem slapende bezig hield, waarmede zijn geest wakende vervuld geweest was? Zeker was de plaats uit Exodus, die ZWINGLI thans zoo helder voor zijne voorstelling trad, hem te voren niet onbekend geweest; hij had haar maar nimmer op zijn tegenwoordig onderwerp toegepast. Dat hij haar zich thans herinnerde, vloeide zeer

1) Subsid. de Euchar. Opp. V. III. p. 341.

natuurlijk voort uit de aaneenschakeling zijner gedachten, waardoor hij van de instelling van het Avondmaal terug geleid werd tot de instelling van het Pascha; en dat deze herinnering zich aan hem voordeed in den vorm van eene verschijning, dit bragt den aard van een' droom mede. Maar men heeft den spot gedreven met het zeggen: "toen naderde mij eene verschijning, maar of zij *wit* of *zwart* geweest is, herinner ik mij niet." Alsof hij zelf zou beleden hebben, dat welligt de zwarte Duivel hem deze verklaring zou ingegeven hebben. Men wist namelijk niet, dat de uitdrukking, *ik weet niet, of het wit of zwart is*, een bekend gezegde is, dat ook bij ERASMUS wordt aangetroffen om aan te duiden, dat men *niets anders* van iemand zeggen kan [1]).

Intusschen deed het gehouden gesprek met AM GRÜT, ZWINGLI de noodzakelijkheid inzien, om zijne denkbeelden over het Avondmaal nader te staven en tegen de tegenbedenkingen der Roomschgezinden te verdedigen [2]). Ten dien einde stelde hij zijn *Naschrift* of *Bijvoegsel over het Avondmaal* op, dat, zoowel om de *exegetische* opmerkingen, als wegens eene meer naauwkeurige voorstelling van zijn gevoelen opmerking verdient [3]).

---

1) Even te voren had Zwingli dezelfde uitdrukking ten aanzien van Am Grüt gebruikt: "qui albus aterne sit, non est hujus instituti dicere." "Iets naders over zijn persoon te zeggen, is niet van deze plaats."

2) Am Grüt had de R. Kerkleer over het Avondmaal ook schriftelijk trachten te staven: Christenlich Anzeigung, das im Sacrament des Altars wahrlich sey Christi Fleisch und Blut.

3) Subsidium sive coronis de Eucharistia. Deze verhandeling werd 17 Aug. 1525 uitgegeven, en is opgedragen aan Bartholomeus a Madiis en zijn geslacht te Bern. Opp. V. III. p. 327. Zwingli noemde haar *Subsidium* of *Coronis*, omdat zij dienen moest tot aanvulling en nadere bevestiging van hetgeen hij over dit punt in den brief aan Alber en in zijne Commentarius de vera falsa Relig. geschreven had.

Tegen de *Broodsverandering* der R. Kerk beroept hij zich op Matth. 26 : 29. Aldaar wordt, wat door de Discipelen gedronken werd, *wijn* genoemd. Maar, indien hetgeen zij gedronken hebben, werkelijk *wijn* geweest is, dan was ook, hetgeen zij gegeten hebben, werkelijk *brood*. Verder, JEZUS spreekt dáár van *het bloed des N. T.*, van *zijn vergoten bloed*: maar op dat tijdstip was zijn bloed nog niet vergoten, en bij gevolg kon Hij het nog niet te drinken geven. Zoo is dan de beker het *zinnebeeld* (het symbool) van het N. T. — ZWINGLI gebruikt van nu af aan meermalen de uitdrukking van *zinnebeeld*, omdat zij naauwkeuriger en bepaalder is dan die andere uitdrukking: *het beteekent*, hoewel hij beiden soms ook weder met elkander verwisselt.

Vervolgens wijst hij aan, dat er in de H. Schrift in drieërlei zin van het *ligchaam van Christus* gesproken wordt. *Vooreerst* het ligchaam, waarin Hij op aarde geleefd heeft; *vervolgens* zijn verheerlijkt ligchaam in den hemel, *eindelijk* zijn geestelijk ligchaam, hetwelk is de Gemeente. Bij de inzetting des Avondmaals kunnen het tweede en laatste niet bedoeld zijn; want er staat: *voor u gegeven*. Dus blijft alleen het eerste over. Maar dit kan JEZUS, naar Joh. 6, niet in letterlijken zin aan zijne Discipelen te eten gegeven hebben. Daarom is het Avondmaal zinnebeeldig.

Nu staat hij opzettelijk stil bij hetgeen gelezen wordt Exod. 12 : 11, ten bewijze voor de juistheid zijner verklaring van het Avondmaal. Op de bedoelde plaats toch, waar van de instelling van het Pascha verhaald wordt, kan het woord: *is* niets anders te kennen geven dan: *beteekent*. Het *Lam* IS *des Heeren Pascha*, het is daarvan *een zinnebeeld* en *afbeeldsel*. Men zegge niet, dat in den Hebreeuwschen tekst het woordje *is* niet gevonden wordt, en dus die plaats hier niets bewijst. Zóó kan alleen iemand spreken, die der Hebreeuwsche taal

geheel onkundig is. Er staat letterlijk: *dit des Heeren Pascha*, hetwelk men schreef voor: dit *is* des Heeren Pascha. Maar evenzoo schrijft ook LUKAS letterlijk: *deze drinkbeker het N. Testament in mijn bloed, dat voor velen vergoten wordt*, voor: deze drinkbeker *is* het Nieuwe Testament.

Maar er zijn tegen deze verklaring eenige bedenkingen in het midden te brengen. "Ik ken ze," zegt ZWINGLI, "maar zij zijn niet moeijelijk te wederleggen." Men zegt: *dat het brood in het ligchaam en bloed van* CHRISTUS *veranderd worde, is eene zaak des geloofs.* Daarop kan geantwoord worden: Hebr. 11 staat wel geschreven, dat men op de onzigtbare goederen der genade in CHRISTUS en niet op de zigtbare dingen zijn vertrouwen moet vestigen; maar daar ter plaatse wordt niet geleerd, dat men alles, wat onbegrijpelijk is, moet gelooven, daarom, omdat het onbegrijpelijk is. — Men voert tegen: *ook de ontvangenis van* CHRISTUS *is onbegrijpelijk, en toch gelooven wij haar.* Dat is zoo, zegt hij, maar de ontvangenis van CHRISTUS uit den H. Geest wordt in de H. Schrift uitdrukkelijk geleerd, en dit is met de broodsverandering niet het geval. Men moet mij eerst haar daaruit bewijzen. — Men meent verder: *de woorden* Joh. 6 : 63: "*het vleesch is niet nut," willen alleen zeggen, dat de vleeschelijke opvatting van* JEZUS *rede niet nut is, maar niet, dat het vleesch van* CHRISTUS *niet nut is.* Neen! antwoordt hij, CHRISTUS leert duidelijk, dat zijn vleesch alleen door de overgave er van in den dood nut geeft, maar niet door het te eten. Doch al had de Heer werkelijk het eten van zijn vleesch bedoeld, men zou dit evenwel niet anders dan in eenen geestelijken zin kunnen verstaan. — Wederom zegt men: *al is het dat* JEZUS Joh. 6 : 54 (*die mijn vleesch eet*) *door dat* ETEN *verstaan wil hebben:* GELOOVEN, *zóó zegt Hij dan toch: wie gelooft* (namelijk dat *het brood in mijn ligchaam veranderd wordt*), *die heeft het eeuwige leven.* Neen! ant-

woordt hij, het geloof in den CHRISTUS, dat is het vertrouwen op Hem, die zich voor ons in den dood overgegeven heeft, geeft ons het eeuwige leven, niet het geloof aan een genieten van zijn ligchaam; en het strijdt met het gansche Evangelie, dat er nevens dit geloof, dat is nevens dit vertrouwen op CHRISTUS, nog een tweede weg ter zaligheid zijn zou. — Ja maar, zegt men: *God is almagtig.* Maar daaruit, antwoordt hij, volgt nog niet de *werkelijkheid* der broodsverandering. — Men voert aan: JEZUS *zal toch bij de inzetting des Avondmaals niet onduidelijk gesproken hebben.* Welnu, zegt hij, zou JEZUS onduidelijker en verwarder tot de discipelen hebben kunnen spreken, als Hij van hen had willen verstaan worden in dezen zin: *eet mijn ligchaam*, terwijl het toch niemand hunner in de gedachten kon komen, dat zij Hem, die daar nog levend met hen aanzat, in letterlijken zin zouden eten? Maar neem nu de andere verklaring aan, en alles is voor de discipelen duidelijk: want naar den aard hunner moedertaal waren zij deze spreekmanier zeer gewoon. — Of zal men zeggen: PAULUS *noemt* 1 Cor. 10:16 *toch het brood de gemeenschap met het ligchaam van* CHRISTUS. Maar men lette op: *Gemeenschap met het ligchaam van* CHRISTUS, staat hier in tegenstelling met gemeenschap aan de afgoden-offers. Werkelijk is het Avondmaal eene gemeenschap met het offer van CHRISTUS; maar daaruit volgt niet, dat men hier aan eene ligchamelijke tegenwoordigheid van CHRISTUS denken moet. — Eindelijk wil men nog zeggen: *naar* 1 Cor. 11:25 *wordt het N. Testament zelf, en alzoo het bloed van* CHRISTUS *medegedeeld.* Maar daarop kan men vragen: sedert wanneer is het N. Testament *het bloed van* CHRISTUS? Het N. Testament is *het Testament, dat op het bloed van* CHRISTUS *gegrond is onder beding van het geloof.* Het brood is dus niet dit Testament zelf, maar een teeken des Verbonds, in denzelfden zin als Gen. 17 *verbond* en *teeken*

des verbonds verwisselend gebruikt wordt. ZWINGLI is vast overtuigd, dat niemand, die zijn verstand gebruikt en eene gezonde uitlegging van de H. Schrift lief heeft, in goeden ernst aan eene ligchamelijke tegenwoordigheid van CHRISTUS in het Avondmaal gelooven kan.

HOOFDSTUK XI.

WAT IS WARE EN WAT VALSCHE GODSDIENST?

Wat is waarheid, en wat leugen? Dit was ZWINGLI'S levensvraag, welker beantwoording hij zocht te verkrijgen op den weg van een ernstig, aanhoudend en biddend onderzoek, "niet uit de beken van menschelijke wijsheid, maar uit de rijke bron des H. Geestes, welke is het woord van God" [1]). Aldus vestigde zich bij hem eene vaste en innige overtuiging, waaraan hij met onwankelbare trouw heeft vast gehouden, en waarvan hij altijd bereid was openlijk rekenschap te geven. "Indien echter iemand ziet," zeide hij, "dat ik gedwaald heb, hij bidde voor mij tot den Heer, dat ik zelf dat ook zien moge; en indien iemand van oordeel is, dat mij nog overblijfselen van de oude dwalingen aankleven, hij bidde wederom voor mij, opdat Hij, die het licht der wereld is, alle nevelen van mijnen geest wegvage, en wij allen de waarheid helder in het aangezigt aanschouwen mogen" [2]).

Vóór alle dingen wilde hij, dat het vaststond, wat men door *godsdienst* te verstaan hebbe. Door alle tijden heen heeft men op de meest verschillende wijzen over hetgeen eigenlijk godsdienst is, geoordeeld en twist gevoerd. Dit

---

1) De vera a falsa relig. Opp. V. III. p. 113.
2) Ibid. p. 153.

komt daarvan, dat men zich niet uitsluitend aan het woord van God gehouden heeft. Maar wie in die eenige en zekere bron der waarheid naar het regt begrip van godsdienst vorscht, zal het gemakkelijk ontdekken. Van dit regte begrip nu moet men vooral uitgaan. Daaraan is alles gelegen. En dat om deze eenvoudige reden, dewijl het Christendom niet alleen eene zaak des verstands, maar ook des harten, niet alleen een weten, maar ook eene beoefening is. Want het geldt hierbij de vraag, wat wij doen moeten, om tot God te komen en in Hem onze zaligheid te verkrijgen? — "*Godsdienst* omvat de gansche christelijke vroomheid, namelijk het geloof, het leven, de geboden, de eeredienst, de sacramenten. Zij wijst de regte betrekking aan tusschen den mensch en zijnen God. God is het voorwerp der godsdienst en de mensch keert zich door haar tot Hem" [1]).

Het is waar, ook de Heidenen erkennen het bestaan van God, maar uit hun voorbeeld ziet men, van hoe weinig waarde eene bloote erkentenis is. De mensch moet in God *gelooven*, dat is met zijn gansche hart op Hem vertrouwen en zich aan zijne genade overgeven. "Waar gij op aarde leeft, en waar gij gaan moogt, gij moet God in uw hart met u dragen en Hem in uw binnenste tegenwoordig gevoelen. *In* u is Hij: dáár moet gij Hem zoeken. Maar als uw geweten nog onrustig is, ontbreekt u het geloof, en God wordt van u niet regt gekend."

De godsdienstige kennis is bij ZWINGLI niet eene *subjectieve* meening, niet iets, dat door menschelijk denken verkregen wordt, maar eene gave Gods, en derhalve een *objectief* en waarachtig weten. "De mensch," zegt hij, "kan door zich zelven God niet leeren kennen noch wat God is, even zoo min als een kever weet, wat een mensch is. Wij putten die kennis alleen uit de mededeeling van

1) Ibid. p. 155.

den Geest; zij is de onze niet, maar 's Heeren gave. Daaruit volgt, dat het misleiding is, wat men uit de *Wijsbegeerte* aangaande het wezen Gods heeft willen bepalen. Indien zij waarheid leert, zij heeft haar van God, die ook onder de Heidenen eenige, hoewel geringe, zaden van zijne kennis uitgestrooid heeft.

Vragen wij nu den Hervormer, hoe hij *God* beschrijft; hij weet het niet beter te doen dan met de woorden, die God zelfs eens tot MOZES gesproken heeft: *Ik ben, die ik ben.* God is het waarachtig *zijn.* Hij alleen bestaat van zich zelven en geeft aan alles het bestaan, zoodat er niets op eenigerlei wijze en een enkel oogenblik bestaan zou, indien God er niet ware, die het Wezen aller wezens is en alles onderhoudt en regeert.

ZWINGLI vat vervolgens het begrip van God op als van het *hoogste goed*, dat is de hoogste volkomenheid. "Wordt er in het scheppingsverhaal gelezen: *God zag al wat Hij gemaakt had, en ziet, het was zeer goed*, en is nu evenwel, volgens de uitspraak van CHRISTUS, *niemand goed dan God alleen*, zóó volgt, dat alles wat is, alleen in Hem en door Hem goed is, ja *dat alles God is*; dat wil zeggen, slechts in zoover en daarom goed is, omdat God goed is, die de grondslag van hun bestaan is." — En hoe zou het nu mogelijk zijn, zich God, dat allervolmaakste Wezen, als werkeloos te denken? Neen, Hij is *de alles doordringende, alles omvattende kracht*, waardoor alles is voortgebragt en voordurend verzorgd wordt. *In Hem leven wij, bewegen wij ons en zijn wij.* Evenmin zou Hij het allervolmaaktste Wezen kunnen zijn, indien Hem niet *de hoogste wijsheid en wetenschap* eigen ware, waardoor Hij alles beschikt en aan zijne bedoelingen doet beantwoorden. Maar Hem het *waarom?* te vragen, komt ons niet toe, omdat het menschelijke verstand de goddelijke wijsheid niet kan doorgronden. En uit hetzelfde begrip zijner volmaaktheid volgt, dat wat Hij is, Hij dat niet voor

zich zelven, maar voor zijne schepselen is, dat wil zeggen, dat Hij *goedertieren en weldadig* is. — Inderdaad, ZWINGLI vat het wezen Gods als Liefde op. "Niets," zegt hij, "zou voor menschen onvruchtbaarder zijn, dan wanneer God, die het volmaaktste Wezen is, alleen *voor zich zelven* bestond, alleen *voor zich zelven* volmaakt, leven, beweging, wijsheid en verstand wilde zijn. In dat geval zou er geen onderscheid zijn tusschen God en den mensch, die van natuur zóó bestaat, dat hij slechts voor zich zelven zorgt en meer zich zelven dan anderen bedoelt. Daarom moet *noodzakelijk* het volmaakte Wezen, namelijk God, naar zijne natuur goedertieren en weldadig zijn; niet zoo als wij, menschen, dat willen *schijnen*, terwijl wij daarbij op vergelding hopen of eigen roem bedoelen, maar zóó, dat Hij degenen, aan wie Hij weldoet, waarlijk gelukkig wil maken en alles op de bereiking van dat doel henen rigt. Al wat Hij hun geeft en aan hen doet, geeft en doet Hij zonder bijoogmerken en om niet. Want gelijk Hij de bron en oorsprong aller dingen is (niemand toch heeft het verdiend, het leven van Hem te ontvangen), zóó blijft Hij ook voortdurend goedertieren jegens degenen, aan wie Hij alleen tot dat einde het leven gegeven heeft, dat zij Zijne goedertierenheid genieten zouden. En daar wij van natuur kinderen des toorns waren, heeft God, die de rijke bron van ontferming is, ons door CHRISTUS, zijnen Zoon, weder in zijne gunst hersteld, opdat wij, door Hem verzoend zijnde, door het geloof in zijnen dood, heilig en onschuldig bij den Vader zouden gerekend worden. Wat CHRISTUS voor ons is, dat is Hij door een vrij geschenk Gods voor ons."

Maar, zegt ZWINGLI, dat God dit alles is en aldus bestaat, kan de mensch weder ervaren door het geloof. De godvruchtigen kennen Hem als *van huis uit*, door inwendige bewustheid. Zij bezitten God, en in Hem bezitten zij alle zaligheid. God is hun *alles*: het leven, de kracht en de rijkdom van alle goed.

Dit brengt hem tot de beschouwing van *den mensch*. Maar hij acht de kennis van den mensch eene zeer moeijelijke zaak, en niet te verkrijgen, tenzij zij ons door God gegeven worde, die als de Schepper der menschen alleen hunne harten en innerlijk wezen doorgrondt. De mensch, naar Gods beeld geschapen, heeft gezondigd en zich daardoor den dood berokkend, namelijk den dood niet alleen des ligchaams, maar ook der ziele.

Maar waarin bestaat nu de *ware aard der zonde?* ZWINGLI geeft haar ons in ADAM te aanschouwen. ADAM wilde als God zijn, kennende het goed en het kwaad. "En waaruit anders kwam dit voort dan uit *zelfzucht?* De mensch is dus van natuur zelfzuchtig, niet naar die natuur, die hij van God ontvangen had, maar volgens welke hij, met zijnen toestand niet tevreden, Gode gelijk wilde worden." De mensch is kwaad van zijne geboorte af, omdat hij vleesch is, vleesch namelijk in den zin van eene geheel verwrongene natuur. En is zijne natuur vleeschelijk, het kan niet anders, of hij bedenkt ook alleen de vleeschelijke dingen, dat is roem, eer, genot, voordeel. — Maar ook dit verstaan wij niet, dan geleerd door den Geest van God, en het geloof is even noodzakelijk tot de kennis van ons zelven als tot de kennis Gods. Want vleeschelijk, als wij zijn, houden wij ons zelven voor groot en heerlijk, ja maken ons *ik* tot eenen God. Wie anders dan God zou ons den blinddoek van ons gezigt kunnen wegnemen?"

Na aldus over *God* en den *mensch* gesproken te hebben, keert ZWINGLI tot het begrip van *godsdienst* terug. De mensch, van zijn beschuldigend geweten gejaagd, vlood voor God, maar God riep den vlugtende uit ontferming weder tot zich, daar hij anders zou hebben moeten verloren gaan. En hier begint de *ware* godsdienst. God heeft betoond nog zijne betrekking op den mensch, schoon een strafbaar zondaar, te gevoelen, even als een vader, die wel de dwaasheid en roekeloosheid van zijn afgedwaald

kind haat, maar daarom dat kind zelf niet haat, en den rampzalige vriendelijk tot zich lokt. Maar daarom moet de mensch, aan zich zelven vertwijfelend, nu ook de roepstem der genade volgen en van zijne zelfzucht tot God wederkeeren en op Hem en zijne genade alleen zijn vertrouwen stellen. De *ware* vroomheid is, welke zich uitsluitend aan God als eenen barmhartigen Vader hecht en van Hem de afwending van alle onheil en de weldaad eener eeuwige zaligheid en heerlijkheid ontwijfelbaar verwacht. Maar de *valsche* godsdienst is, waar men op iets anders dan op God vertrouwt."

En willende nu van de *christelijke godsdienst* spreken, meent ZWINGLI zich vooraf tegen eene aanklagt te moeten verweren, waardoor zijne leer in een geheel verkeerd daglicht gesteld werd. Er waren er aan den éénen kant, die van hem zeiden, dat hij, door steeds aan te dringen op het vertrouwen op God, CHRISTUS voorbijzag, terwijl anderen daarentegen meenden, dat hij weder te veel aan CHRISTUS toeschreef. Ten einde beide beschuldigingen tegen te gaan, zal hij zijn gevoelen over het leerstuk der *Drieëenheid* voordragen. "Wij leeren," zegt hij, "dat men aldus *God* erkennen en gelooven moet, dat, hetzij men Hem *Vader* noeme, of *Zoon*, of *H. Geest*, men altijd aan dengenen denke, die alleen volmaakt is. Daarentegen, wanneer wij den Zoon alles toeschrijven, doen wij dat aan hem, die *dat* is, wat de Vader, wat de H. Geest is; wiens het rijk, wiens de kracht is, even als den Vader en den H. Geest; want Hij is hetzelfde als de Vader, als de H. Geest, behoudens (hetgeen genoemd wordt) het onderscheid van personen." — "Maar CHRISTUS, als de geneesmeester der zielen, kan niet gekend worden, voordat wij ons zelven kennen."

Zóó dan toont ZWINGLI aan, dat er voor den mensch na zijnen val *geene andere godsdienst meer mogelijk is, dan die door* CHRISTUS *gegeven is*. Hij zal nu leeren, wat de CHRISTUS voor het zondige menschdom is. "*Alles*,"

zegt hij. "CHRISTUS is alles. In Hem hebben wij het onderpand van Gods genade, het door Gods wijsheid uitverkoren middel, om zijne geregtigheid met zijne barmhartigheid te bevredigen. Want even als God door zijnen Zoon den mensch geschapen heeft, zóó heeft Hij ook door zijnen Zoon den door de zonde verbasterden mensch willen herscheppen. CHRISTUS is de tweede ADAM, het ware leven, onze eenige geregtigheid, het beloofde vrouwe-zaad, door wien de kop van den ouden slang vernietigd is. Heilig uit de Maagd MARIA geboren, werd Hij, door wien al het bestaande geschapen is, aan allerlei ellende onderworpen, stierf onschuldig voor onze zonden, en is weder uit de dooden opgestaan, opdat Hij het geheim van onze verlossing verklaren en onze hoop op een eeuwig zalig leven bevestigen zou."

Van hier was de overgang van zelf gegeven om te spreken over het *Evangelie*, dat is de boodschap van bekeering en vergeving van zonden, beide door den eenigen en algenoegzamen Zaligmaker, dien de zondaar, om behouden te worden, door het *geloof* moet aannemen. Wat het wezen van het *geloof* betreft, daarvan zegt hij: "Wij leeren, dat het geloof eene daad is, niet eene wetenschap, en niet bestaat in zekere begrippen. De mensch draagt zijn geloof in het hart. Het wordt in hem *geboren*, zoodra hij aan zich zelven begint te wanhopen en inziet, dat hij het alleen tot God moet henenwenden. En dan is het geloof volkomen, wanneer de mensch geheel en al van zich zelven afziet en zich enkel aan Gods barmhartigheid overgeeft, vast verzekerd, dat hij wegens hetgeen CHRISTUS voor hem gedaan heeft, bij God zal worden aangenomen. Daarom wordt de geloovige door zijn vertrouwen op den dood van CHRISTUS, en berustende in dien dood, nu ook vrij van zonde: hij heeft CHRISTUS aangedaan, en leidt het nieuwe leven, dat in liefde tot God en menschen bestaat. Door dit geloof nu alleen leeren wij CHRISTUS als den reg-

ten geneesmeester onzer zielen kennen. Want het geloof is eene zaak, die in de ziel hetzelfde weldadig een aangename gevoel te weeg brengt, als de gezondheid aan het ligchaam." Wij worden nieuwe schepselen, wanneer wij CHRISTUS aandoen: en daarin bestaat het *wezen* der verlossing.

Ziedaar de hoofddenkbeelden, die onze Hervormer in zijn voornaamste werk: *Over de ware en valsche godsdienst*, nedergelegd heeft. Van dezen aldus gelegden grondslag ging hij uit, om de overige leerstukken van het Christendom voor te stellen en tegen eene onware opvatting te verdedigen.

Zoo handelt hij dan eerst over *de boete*. In de R. Kerk is de boete de gedwongene droefheid over de bedrevene zonden en de vrijspraak door den Biechtvader tegen eenen zekeren vastgestelden prijs. ZWINGLI ziet daarin niets dan geveinsdheid, waarbij eigenlijk niemand tot zich zelven inkeert. Volgens hem is het de *ware* boete, waarbij de mensch, uit regte kennis van zich zelven, zich over zijn vorig leven ten diepste voor God schaamt, zich zelven mishaagt, en treurt, dat hij nog zoo ver verwijderd is van te zijn, wat een Christen zijn moet, en nog te zeer vastkleeft aan diezelfde zonden, waarvan hij zich reeds verlost waande, maar nu dan ook die zonden verzaakt en zich op waakzaamheid toelegt, om niet weder in haar te vallen, maar een beter mensch te worden. "Niet," zegt hij, "alsof wij door die boete ons vergeving van zonden verwerven; want deze ontvangen wij alleen door onze hoop op CHRISTUS te vestigen; maar zij is een bewijs van ons geloof."

Bij onzen Hervormer treffen wij in zijne Schriften over de leer der H. Schrift altijd een hoofdstuk aan, dat *over de Wet* handelt. Blijkbaar hecht hij daaraan een groot gewigt. Hij verstaat door de Wet den eeuwigen wil van God, onderscheiden van de burgerlijke wet en van de wet der ceremoniën. Zij is de leer, waardoor wij weten, wat God van ons wil of niet wil, wat Hij ons beveelt

of verbiedt, en zij heeft dus betrekking op de besturing van onze gevoelens, woorden en daden. Daarom is de godsdienst de regte leidsvrouw tot deugd en heiligheid en alle goede werken.

Die Wet kan in eeuwigheid niet afgeschaft worden. Zoolang wij nog niet door CHRISTUS vernieuwd zijn, staat zij tegen ons over, om ons te *veroordeelen*, vooreerst van wege het onzer natuur aanklevende bederf, vervolgens van wege onze overtredingen. Maar als wij nu zeggen: "de Wet veroordeelt ons," wij zeggen daarmede niets anders dan: "de zonde, die in strijd staat met den eisch der Wet, veroordeelt ons." — "Maar hier," zegt ZWINGLI, "ontstaat de bedenking, van waar het komt, dat zij, die in CHRISTUS zijn, alhoewel zij zondigen, evenwel niet veroordeeld worden." Daarop meent hij met Rom. 7 : 7 *vv.* te moeten antwoorden. De Christen wordt door den Geest geleid, en voert strijd tegen de zonde: en daar hij door de werken der Wet niet kan geregtvaardigd worden wegens de zwakheid des vleesches, heeft CHRISTUS voor hem de Wet volbragt: CHRISTUS is zijne geregtigheid, en hij nu, met Hem door het geloof verbonden, leeft geestelijk door de liefde.

Van dit standpunt uit bestrijdt ZWINGLI zegevierend de beschuldiging, die toenmaals, even als reeds ten tijde van PAULUS, tegen de leer der vrije genade ingebragt werd. "Men werpt tegen," zegt hij, "dat door de leer der genade bij de Christenen aanleiding gegeven wordt om een zorgeloos leven te leiden. Wij antwoorden: *die in* CHRISTUS *gelooven, zijn nieuwe menschen geworden.* Niet, dat zij in plaats van het oude ligchaam een nieuw aangedaan hebben. Het oude blijft, en daarmede de erfelijke krankheid. Maar wat in hen vernieuwd geworden is, is de *geest.* En vraagt men, op welk eene wijze? In dier voege, dat de mensch, die te voren van God onkundig was, en bijgevolg vleeschelijk gezind, zondig, zelfzuchtig, thans God kent, en daarmede ook zich zelven kent en zich ver-

werpelijk acht, zoodat hij inziet, dat al wat hij tot hiertoe voor goede werken gehouden heeft, van geene waarde is. De mensch, door de verlichting der goddelijke genade God kennende, is alzoo een nieuw schepsel geworden. Want terwijl hij *te voren* in zijne eigene wijsheid, in zijne werken en in eigene kracht vertrouwde, is *van nu af* God het eenige voorwerp van zijn vertrouwen. Terwijl hij *te voren* alleen bedacht was, op hetgeen hem zelven aangenaam was, zonder naar deugd of godsdienst te vragen, streeft hij *van nu af* alleen er naar, om zich naar Gods wil te gedragen en Hem welbehagelijk te worden. En houdt intusschen het vleesch niet op hem aan te vechten, hij beweent deze ellende van ganscher harte. Helaas, mijn God! Wie ben ik! Hoe vol van ellende! Wederom en wederom zondig ik! Er is geen einde aan het zondigen! Wanneer zult Gij mij eenmaal van het bederf verlossen, dat mij zoo magtig aankleeft? Zoo is dan, ieder ziet het, het christelijk leven een leven van boetvaardigheid. Maar wat is nu die aanhoudende veroordeeling van zich zelven anders dan de dood? Wederom, terwijl de ziel door Gods Geest met hoop op Gods genade vervuld, en het geweten bevredigd wordt, wat is dit anders dan herleving? — *De Geest komt onze zwakheden te hulp*, dat is: de geestelijke mensch, die door Gods Geest op God gerigt is, ziet op God, of met andere woorden: de geloovige ziel, treurende over het bederf der zonde, vindt hare sterkte in het gebed" [1]).

Na eene korte uitweiding over de *zonde tegen den H. Geest*, welke niets anders is dan het hardnekkig ongeloof,

---

1) Rom. 8:10. "Quod autem iste sit germanus hujus Paulini loci sensus, probant quae sequuntur. *Is enim, qui corda scrutatur, novit quodnam sit consilium aut cogitatio spiritus.* Spiritus ille sanctus, quo omnes et spiramus et Deo fidimus, cor non habet. Loquitur ergo Paulus de spiritu, qui cor habet, hoc est de hominis spiritu, id est pia mente." etc. De vera a falsa Relig. Opp. V. III. p. 212.

het moedwillig verwerpen van CHRISTUS als den van God geschonkenen Zaligmaker, handelt ZWINGLI achtereenvolgens over de *magt der sleutelen*, de *Kerk*, de *Sacramenten*, den *Doop*, het *Avondmaal*, de *Biecht*, het *Huwelijk*, de *Geloften*, de *aanroeping der Heiligen*, de *verdienstelijkheid der goede werken*.

Dit laatstgenoemde brengt hem meer bepaald tot de leer der *Voorbeschikking*, welke naar zijn gevoelen van zelve en noodzakelijk uit het leerstuk der Voorzienigheid volgt. "Indien het geoorloofd is," zegt hij, "groote dingen met kleine te vergelijken, dan is God hetzelfde voor de wereld, wat de rede is voor den mensch. Even als de rede al 's menschen handelingen en bewegingen leidt, zoodat zich niets aan hare heerschappij onttrekken kan; alzoo wordt ook door Gods Voorzienigheid in de wereld alles derwijze bestuurd en geregeld, dat er niets gebeurt tegen zijnen wil. — Zou God, als het allervolmaaktste Wezen, alles wat gebeuren zal, te voren *weten*, en zou Hij ook niet alles kunnen verordenen en regelen; maar *kan* Hij dat, zou Hij het dan ook naar zijne liefde niet *moeten*? Maar, zal men zeggen, van waar dan zoo veel natuurlijk kwaad in de wereld? Op deze bedenking antwoordt ZWINGLI met te wijzen op de voordeelen, die daaruit voortkomen, zoodat het eerder een *goed* dan een *kwaad* te noemen zij. Is er nog veel duisters in menige gebeurtenis, veel, waarvan wij de oorzaak en het einde niet kennen; men vergete niet, dat God alles naar Zijn vrijmagtig welbehagen beschikt, en wij, menschen, in Zijne hand zijn als leem in de hand des pottebakkers. Uit deze leer van de Voorzienigheid trekt hij nu het besluit, dat de mensch *geen' vrijen wil* bezit, en vervolgens dat daarmede alle verdienstelijkheid van zijne goede werken wegvalt.

Wanneer men dan verder zegt: "Indien alles door de Voorzienigheid gebeurt, waarom maakt zij dan niet, dat, wie in hunne kennis van God dwalen en het kwade doen,

beter verlicht worden. — Hij antwoordt daarop: "Ga tot Hem, die ons geschapen heeft, en vraag Hem rekenschap van Zijne handelingen!" Doch tegelijk beproeft onze Hervormer deze bedenking op te lossen met te stellen, dat, wat in *menschen* kwaad is, daarom nog niet in *God* kwaad is; ons zij het genoeg, dat ons eene Wet gegeven is, waarnaar wij ons te gedragen hebben. Hoe weinig het derhalve uit zijne denkbeelden schijnt te volgen, ZWINGLI neemt echter aan, dat de mensch zedelijk voor zijn bestaan en gedrag verantwoordelijk is, en dat zijne zonden, als in zijne booze neigingen haren grond hebbende, hem schuldig voor God maken.

Wij gaan voorbij, wat nog afzonderlijk gezegd wordt over de *geestelijke Godsvereering*, het *vagevuur*, het *overheidsambt*, de *ergernis* zoo met opzigt tot de leer als tot de zeden, en de *beelden*.

Eindelijk trekt hij alles nog eens als in een besluit te zamen. "God heeft zich van het begin der wereld af op verschillende wijzen aan het menschdom geopenbaard, opdat wij Hem als Vader en Bestuurder aller dingen erkennen zouden. Van alle godsdienst is dit dus de *hoofdzaak*, dat wij in Hem, dien wij als onzen God belijden, vastelijk gelooven als die aller Vader en Opperheer is. Want zonder dit geloof is geene gehoorzaamheid aan zijne geboden mogelijk. Maar ook die gehoorzaamheid is *ten tweede* onmogelijk, wanneer wij ons zelven niet kennen in onze zonden en strafwaardigheid." Daartoe nu dient de goddelijke Openbaring, dat zij ons brenge tot kennis van ons zelven en het regte geloof in God. — Het *doel* dezer goddelijke Openbaring en van de verlichting onzer harten door den Geest is, dat wij heilig leven, en, na alzoo hier op aarde onzen loop volbragt te bebben, in den hemel met Hem de eeuwige vreugde genieten. Want wij hebben van onze toekomstige erfenis reeds hier beneden den voorsmaak door de liefde Gods, als ons hoogste goed,

die in onze harten uitgestort is. — De ziel streeft er naar, onder veel strijd met de vleeschelijke begeerlijkheid, om God gelijkvormig te worden, en verlangt vurig Zijne heerlijkheid te aanschouwen. *Daartoe* zijn wij door CHRISTUS verlost. Wij stellen ons zijn voorbeeld, vooral in zijne zelfverloochening, ter navolging voor; en, daar wij ons aan Hem, als ons hoofd, vasthouden, zijn wij van onze overwinning in den strijd met de zonde volkomen verzekerd.

Zoodanig is het beloop van dit gewigtig geschrift van onzen Hervormer, waaromtrent wij nu niet kunnen nalaten de volgende opmerkingen te maken.

Vooreerst merken wij op, dat het naar zijnen aanleg dienen moest, om van de godsdienstige gevoelens en opvattingen van den schrijver aan ontwikkelde lezers eene duidelijke voorstelling te geven. Het was bepaaldelijk bestemd, om in Frankrijk verspreid te worden. De Koning van Frankrijk, FRANS I, speelde in de zaak der Hervorming eene dubbelzinnige rol. Hij wilde in zijne verbindtenissen met de Protestantsche Vorsten in Duitschland als haar beschermer gelden en inmiddels onderdrukte hij haren voortgang in zijn eigen rijk. ZWINGLI, door anderen opgewekt, wilde het beproeven, of hij den Koning voor het Evangelie gewinnen, en der goede zaak onder diens onderdanen bevorderlijk zijn kon. Aan deze omstandigheid is dus dit geschrift zijnen oorsprong verschuldigd; en *de opdragt aan den Koning*, waarin op eene krachtige wijze de noodzakelijkheid van eene Kerkhervorming aangetoond wordt, is in eenen waardigen toon gesteld en verdient nog altijd gelezen te worden. Doch uit deze omstandigheid moet ook verklaard worden, dat de schrijver op sommige punten uitvoeriger is dan hij anders zou geweest zijn, en enkele reizen in uitweidingen vervalt. Om zich deze vrijheid te behouden, gaf hij aan dit geschrift den naam van *Commentarius* of *Aanteekeningen*,

"zooveel," zegt hij, "als een brief, aan eenen vriend geschreven, met dit onderscheid, dat een *Commentarius* wat uitvoeriger en in eenen nog vrijeren trant is." Jammer voorzeker, dat hij zich bij het schrijven te zeer door haast liet voortdrijven, zoodat het werk na drie en een halve maand reeds geheel voleindigd was, en hij zich naauwelijks tijd gunde het behoorlijk over te zien.

Als eene tweede opmerking moge gelden, dat dit werk, hoezeer het niet volkomen wetenschappelijk ingerigt is, met dat al toch niet zonder diepte en wetenschappelijke opvatting is, en als het hoofdwerk van ZWINGLI, waaruit de kennis van zijne leer verkregen wordt, moet beschouwd worden. Uit den gang, dien hij in de voorstelling van zijn leersysteem volgt, ziet men, dat het zich van boven af naar beneden ontwikkelt, dat het *aanvangt* met eene beschrijving van God, *dan* tot zijne werken voortgaat, *vervolgens* toont, hoe die werken tot stand komen, *eindelijk* met de zaligheid der verlosten besluit [1]). De godsdienst heeft betrekking op God; zij gaat den mensch aan, die tot God moet wedergebragt worden, en daarom moet *eerst* van God en *vervolgens* van den mensch gehandeld worden. Was het noodzakelijk, te doen uitkomen, dat de Hervorming geene verwerping van het algemeen Christelijk geloof bedoelde; daartoe werd het ware en eenige Evangelie, waarvan CHRISTUS in zijne algenoegzaamheid, met hetgeen Hij van zijne belijders vordert, de inhoud is, helder voorgesteld en als genoegzaam ter zaligheid aangewezen. Moest het blijken, hoe onmisbaar CHRISTUS voor den mensch is, en welke de verlossing is, waartoe de mensch door Hem komt; de mensch werd als zondaar, overtreder van Gods wet, voorgesteld; daarbij de onveranderlijkheid van die wet, dat is van den wil van God, aangewezen, en geleerd, hoe de zondaar door CHRISTUS

---

1) Schweizer, Glaubensl. der evang. reform. Kirchen. B. I. S. 96.

van zonde vrijgemaakt is en door den Geest in geloof en liefde leeft. Van dat standpunt uit, wordt, wat door de R. Kerk, als meer dan dit, ter zaligheid noodzakelijk aanbevolen wordt, nadrukkelijk bestreden en in het licht des Evangelies afgewezen. Wat overigens ZWINGLI in zijne bewijsvoering doorgaans kenmerkt, zien wij hem ook hier volgen. Het is bij hem de vraag: wat leeren CHRISTUS en zijne Apostelen? Hij plaatst zich dus overal op den grondslag der H. Schrift, haalt hare plaatsen aan, toont haren waren zin, en toetst daaraan de leer der R. Kerk, die hij als eene menschelijke leer verwerpt.

Eindelijk merken wij op, dat in dit geschrift ZWINGLI tot beginsel zijner leer stelt, het geloof in God, genomen in den zin van vertrouwen op God door CHRISTUS als de eenige oorzaak onzer zaligheid, *tegenover* het vertrouwen op iets anders, zoo als dit in de R. Kerk gezien wordt [1]). Hij zelf geeft dit met deze woorden te kennen: "De *ware* godsdienst van CHRISTUS is derhalve deze, dat de ellendige mensch aangaande zich zelven wanhope en zijn eenig en geheel vertrouwen op God werpe, verzekerd, dat Hij, die zijnen Zoon voor ons niet gespaard heeft, ook met Hem ons alle dingen schenken zal, en dat de Zoon, die, even als de Vader, God is, ons niets kan weigeren, daar Hij zich aan ons ten eigendom gegeven heeft [2]). De *val-*

---

1) Over het beginsel van Zwingli's leer wordt strijd gevoerd door Zeller, das Theol. syst. Zw., en Sigwart, Ulr. Zw. der Charakt. S. Theol. Volgens den eersten is het *het geloof, waardoor men van zijne zaligheid verzekerd is.* Volgens den anderen is het de stelling, dat *God het hoogste goed is.* Zeller heeft Sigwart beantwoord in den Theolog. Jahrb. von Baur und Zeller, 1857 1 Heft. S. I.

2) Hier is te vergelijken, wat Zwingli schrijft Expl. Art. XX. Opp. V. 1. p. 295: "Het geloof is eene vaste en zekere overtuiging, waarbij de mensch zich op de verdiensten van Christus verlaat, eene verzekerdheid des harten, waardoor hij in het werk des Verlossers berust, en waaruit de regte zielrust geboren wordt."

sche godsdienst is, die zich slechts voor den schijn aan CHRISTUS houdt, terwijl men zijne hoop op iets anders stelt, hetzij op de tusschenkomst van Geestelijken, hetzij op de vereering der Heiligen, hetzij op zijne eigene goede werken of op die van anderen. — In God te gelooven en op Zijne genade te hopen is de hoofdzaak van het Christendom" [1]). Van daar dan dat onze Hervormer het niet genoeg kan inscherpen, dat het geloof voor den mensch het hoogste en eenige is, zoodat men ook zonder hetzelve niets kan verstaan van al wat het Evangelie leert; dat men alleen daardoor weten kan, wie en wat God is, wie en wat de mensch is, wie en wat CHRISTUS voor den zondaar is, en dat men alleen daardoor van zijne zaligheid verzekerd kan zijn. Tot het wezen van dit geloof behoort, volgens hem, overigens zoo zeer het gevoel eener volstrekte afhankelijkheid van God, dat het ook zelf bij niemand gevonden wordt, tenzij God het geve. "Want," zegt hij, "wij kunnen het door geen onderwijs of gehoor verkrijgen, anders zouden allen, die het woord hooren, geloovigen moeten zijn." Als eene waarheid, die zich van zelve verstaat, neemt hij daarbij aan, dat de gave des geloofs een gevolg is van de goddelijke voorbeschikking, welke, voor zoo ver zij de zaligheid der menschen bedoelt, één is met zijne Voorzienigheid. "Het geloof is een gewrocht van Gods genade, waardoor de mensch ontvangt, wat hij in zijnen zondigen toestand zichzelven niet geven noch van elders ontleenen kan." "Hoe komt het," vraagt hij, "dat de godvruchtigen aan God gelooven? Dit geschiedt door de kracht en genade van God. Want, wat zijnen oorspronkelijken aard en zijne natuur betreft, is er geen verschil tusschen den godvruchtige en den goddelooze." Maar terwijl nu onze Hervormer aldus het *geloof*

---

1) "Hactenus de colophone et capite Christianae religionis." De vera et falsa rel. Opp. V. III. p. 214, 215, 270.

HET GROOT-MUNSTER TE ZURICH

tot het middenpunt van zijne leer maakt, zien wij niet voorbij, hoe wijd hij het met het begrip er van neemt. Het is de rigting van het gansche gemoed op God en CHRISTUS, als op de eenige oorzaak van zaligheid; het brengt de waarachtige vereeniging tusschen God en mensch tot stand, en, daar dan door het geloof de mensch in God leeft, zóó bevat het van zelf ook de *liefde* en de *hoop* in zich, die ook beiden zonder het geloof onmogelijk gedacht kunnen worden [1]).

Met welgevallen eindigen wij de lezing van dit zijn belangrijk geschrift, en doen hulde aan de betuiging, waarmede hij besluit: "Wat wij gezegd hebben, hebben wij gezegd tot eer van God, tot nut der Christelijke Kerk en tot bevordering van de zaligheid der zielen."

HOOFDSTUK XII.

EERSTE AVONDMAALSVIERING TE ZURICH OVEREENKOMSTIG DE INSTELLING VAN JEZUS CHRISTUS.

Het werk over *de ware en valsche godsdienst* was in het licht verschenen. Tot zijne verdiensten behoort ook, dat daarin de leer van ZWINGLI over het Avondmaal duidelijk en volledig ontwikkeld is. Zij is er zelfs uitvoeriger, dan noodig scheen, en met blijkbare ingenomenheid in behandeld. Dit kan ons niet verwonderen, wanneer wij het gewigt bedenken, dat deze zaak voor ZWINGLI bezat. Want zijn geheele inzigt in het Evangelie als de verkondiging der genade Gods in de overgifte Zijns Zoons, stond met zijne Avondmaalsleer in het naauwste verband en

1) Ibid. p. 285 sq.

drukte zich daarin uit. De liefde Gods in CHRISTUS aan te nemen, op haar zich te verlaten, haar te verheerlijken, dit was hem het geloof, en het Avondmaal kon hem dus niets anders zijn, dan de bekentenis en oefening van het geloof. Het is ons gebleken, dat hij reeds sedert langen tijd zich onder de teekenen van brood en wijn (die men ook wel het *ligchaam* en *bloed van* CHRISTUS noemen kan) het verbroken ligchaam en bloed des Heeren, dat is zijn verzoeningsdood, aanschouwelijk voorstelde; dat hij derhalve het Avondmaal hield voor de gedachtenisviering van het door CHRISTUS aan het kruis volbragte verlossingswerk, en voor een onderpand van zijne voortdurende zegenrijke gevolgen. Doch hierbij was hij niet gebleven. Hij had ook reeds aangeduid, dat wij, door het gemeenschappelijk eten van het brood en drinken uit den drinkbeker, voor elkander belijden, van één geloof te zijn en éëner gemeente toe te behooren, en ons ten duurste verpligten in deze betrekking te volharden. Het is dit laatste, dat in den *Commentarius* bepaaldelijk op den voorgrond komt.

Ook hier bedient hij zich bij voorkeur van den naam *Eucharistie*, *Dankzegging*, omdat, wie aan het Avondmaal deelnemen, *geloovigen* zijn, die den dood van CHRISTUS lovende en dankende belijden en als de oorzaak van hun heil hoog verheffen. Wordt er nu van hen gezegd, dat zij het ligchaam en bloed van CHRISTUS *eten* en *drinken:* door dat *eten* en *drinken* kan niet anders verstaan worden dan het geloof aan het door CHRISTUS dood verworven heil, een heil, dat zij zich toeëigenen en waarop zij hun vertrouwen stellen. De Heer heeft met de woorden der inzetting willen zeggen: *dit, wat ik u te eten geef, is het zinnebeeld van mijn ligchaam', dat voor u gegeven wordt.* "Even als het Pascha bij de Israëlieten eene plegtige gedachtenis-viering was van de verlossing uit Egypte, met dankbare vermelding van Gods magt, liefde en trouw, daarin bewezen: zóó is het Avondmaal der

Christenen Pascha, waarbij allen, die vastelijk gelooven, dat zij door den dood van CHRISTUS met den Vader verzoend geworden zijn, dezen zijnen leven gevenden dood verkondigen, *dat is* prijzen en met dankzegging vermelden: en hieruit volgt dan, dat die allen met deze daad elkander erkennen voor leden van één ligchaam om met elkander naar CHRISTUS' geboden te leven."

Deze opvatting des Avondmaals was nu reeds in Zurich algemeen begonnen te worden. Wij hebben gezien, dat ZWINGLI op zijnen tegenstander JOACHIM AM GRÜT de zege behaald had, en dat er door den Raad een besluit genomen was, om naar de instelling van CHRISTUS het Avondmaal te vieren. Dit besluit was gegrond op de gevoelde behoefte der Gemeente-leden. Daar men niet meer geloofde aan de ligchamelijke tegenwoordigheid van CHRISTUS, vond men voor zich geene vrijheid meer ter Misse te gaan, waaraan dit denkbeeld onafscheidelijk verbonden scheen. Aan den anderen kant bekommerde men zich, dat men niet, gelijk de Heer toch geboden had, plegtig zijnen dood verkondigde. Het verlangen werd steeds grooter, en eindelijk ook hoe langer zoo luider aan den dag gelegd, dat er gelegenheid mogt gegeven worden, om overeenkomstig de inzetting des Heeren het Avondmaal te vieren. Thans werd door het genoemde Raadsbesluit aan dit verlangen voldaan, en er werd bepaald, dat er op donderdag en vrijdrag vóór Paschen, en dan nog eens op het Paaschfeest zelf de h. disch voor de geloovigen zou aangerigt worden.

Tegen donderdag nu werd het jongste gedeelte der Gemeente-leden, tegen vrijdag werden die van verderen leeftijd, en tegen Paschen de ouden ter feestviering opgeroepen. Waarom deze onderscheiding gemaakt werd, wordt niet vermeld; misschien om den te grooten aandrang van communicanten op één tijdstip te voorkomen; misschien ook dat men daarmede de bedoeling des Avondmaals tot

bevordering van het christelijk leven te beter meende te zullen bereiken.

Het was dan donderdag, de 13. van de maand April des jaars 1525. In Duitschland wordt die dag *groene*, bij ons te lande *witte* donderdag genoemd; de dag, waarop de Heer met zijne discipelen het Pascha gegeten heeft, en het Avondmaal door Hem ingesteld geworden is. Wij zijn in het Groot-Munster. Het eeuwenheugende gebouw, waarin van zijnen oorsprong af het bijgeloof gediend geworden was, is reeds sedert eenigen tijd van dezen zuurdeesem gezuiverd. Men ziet geene schilderijen meer aan den wand, geene beelden der Heiligen, geen altaar, geene waskaarsen meer. Geene wierookwalmen stijgen meer omhoog. Men hoort niet meer het ijdel koorgezang in eene geheel vreemde taal. Zelfs het orgel zwijgt. Alles duidt eenvoudigheid, deftigheid en waardigheid aan, en de hooge gewelven wijzen naar den hemel, waar de Onzigtbare woont. Ginds, in het midden van het schip der kerk tusschen het koor en den doorgang hebben zij, die *communiceren* zullen, hunne zitplaatsen ingenomen. Aan de regterzijde zijn de mannen, aan de linkerzijde de vrouwen gezeten, terwijl het overige gedeelte der kerk met menschen van allerlei stand en leeftijd is opgevuld. Er heerscht eene plegtige stilte in de gansche vergadering. ZWINGLI heeft intusschen den predikstoel beklommen. In eene beknopte rede vermeldt hij de groote weldaden, die God ons door zijnen Zoon bewezen heeft, en wekt de Gemeente tot dankbare erkentenis van zijne genade op. Wij verbeelden ons hem te hooren. Hij zegt: "En nu, Broeders in den Heer! wanneer gij met bekommering vraagt: *is er ook voor mij nog zaligheid? Ik zondig dagelijks, en kom met iederen dag den dood nader. Wat, wat zal het lot mijner ziele in de eeuwigheid zijn?* — wanneer u bij het zien van de menigte uwer zonden, bedreven niet alleen met woord en daad, maar ook in het binnenste uws

harten, vrees en angst overvalt, en wanneer dan uw beangst gemoed zich in het einde met dit woord van vertroosting opbeurt: *wat zijt gij bedroefd, o mijne ziel? God, die alleen de zaligheid geeft, is uw God; gij zijt zijn schepsel en het werk zijner handen, en voor u, die door uwe zonden en schulden verloren waart, heeft Hij zijnen Zoon gezonden en gelijk gemaakt, uitgenomen de zonde, opdat gij in de gemeenschap met dezen uwen broeder het regt des eeuwigen levens verkrijgen zoudt:* Broeders in den Heer! dan zijt gij zalig, en, het Nachtmaal des Heeren vierende, geniet gij geestelijk zijn ligchaam en bloed door het geloof, dat gij bij het gebruik der teekenen betuigt" [1]). Vervolgens spreekt hij eene algemeene belijdenis van zonden, en besluit met zich zelven en de Gemeente aan God in een plegtig gebed op te dragen.

Middelerwijl ZWINGLI, na geëindigde leerrede, den predikstoel verlaat, was door kerkedienaars eene tafel in de kerk gedragen en vóór het koor geplaatst. Zij dekken haar met eenen zuiver witten doek. Daarna nemen zij het brood (hetwelk nog altijd ongezuurd brood is, of zoogenoemde *oblaten*) uit de korven en leggen het op houten schotels, en uit de kruiken, die nabij de tafel staan, schenken zij den wijn in houten kannen uit. Hier is niets, dat in het oog schittert, geen goud, geen zilver; alles is eenvoudig, rein en ordelijk, zoo als men zich het Avondmaal der eerste christelijke Gemeente voorstelt. Intusschen is ZWINGLI tot de tafel genaderd en, zich tusschen de twee dienaars geplaatst hebbende, zegt hij: "In den naam van God!" waarop één der dienaars antwoordt: "Amen!"

Vervolgens vermaant hij met verheffing van stem de Gemeente tot heilige aandacht en eerbied. En ieder gevoelt het plegtige van het oogenblik.

---

1) Fidei Exposit. Opp. V. IV. p. 53.

Nu leest de eerste dienaar de instelling des Avondmaals voor, naar de woorden van den Apostel, 1 Cor. 11 : 20—29. Als dit geëindigd is, heft ZWINGLI het begin van eenen daartoe aangewezenen lofzang aan, en vervolgt dien met de mannen en vrouwen bij beurten, vers voor vers, tot den einde toe. Daarop zegt de andere dienaar, die aan de regter zijde van ZWINGLI staat, tot het volk: "De Heer zij met u!" en de Prediker antwoordt hem tè gelijk met den eersten dienaar: En met uwen geest! Dezelfde dienaar leest vervolgens het Evangelie van Johannes, h. 6 : 47—63, opdat allen weten mogen, dat men door het geloof CHRISTUS' vleesch en bloed, dat is zijn' verzoeningsdood en de genadeweldaden, daardoor verworven, zich toeëigent en in zijnen dood het leven heeft. Vervolgens hooren wij ZWINGLI op langzamen en plegtigen toon spreken: "Ik geloof in éénen God," en de Gemeente hervat: "den Vader, den Almagtige, Schepper des hemels en der aarde." ZWINGLI spreekt het tweede artikel, en de Gemeente het derde; en zóó om den anderen tot den einde.

Nog eens vermaant de Prediker met ernst al het volk, om zich wel te beproeven, opdat niemand door onwaardig gebruik zich schuldig make aan het ligchaam en bloed des Heeren.

Thans werpt zich de gansche Gemeente op de knieën tot het gebed. Eerbiedig wordt het: *Onze Vader, die in de hemelen zijt!* uitgesproken, en de Gemeente zegt daarop: *Amen!* En op dit *Amen!* volgt eene dankzegging, dat God zijne Kerk tot een geestelijk ligchaam gemaakt heeft, een volk, 't welk Hem voor de weldaad der verlossing, door den dood van CHRISTUS verworven, looft en prijst; en daarop eene bede om bijstand tot een leven, zoo als aan zijne verloste kinderen betaamt, opdat door hun voorbeeld ook de ongeloovigen voor CHRISTUS mogen gewonnen worden. "Heere! Almagtige! Bewaar en vermeerder

ons geloof!" Op deze dankzegging en bede antwoordt de Gemeente weder: *Amen!*

Thans is men tot de heilige handeling zelve gekomen. Met een blijkbaar diep geroerd gemoed beschouwt ZWINGLI de gewijde teekenen, en heft van daar zijn' blik over de schare der geloovigen op. Hij zegt: "CHRISTUS heeft in den nacht, toen Hij verraden werd, het brood genomen." Daarop neemt hij het brood in zijne hand. "CHRISTUS," vervolgt hij, "heeft het gebroken." Nu breekt hij het ook. "CHRISTUS," zegt hij verder, "heeft gezegd: *neemt, eet! dat is mijn ligchaam!*" Nu geeft hij ook het brood, eerst aan den éénen, daarna aan den tweeden dienaar, die aan zijne beide zijden staan. Zóó doet hij desgelijks met den drinkbeker.

Vervolgens gaan meerdere dienaars de Kerk door, ieder in een aangewezen gedeelte; de één draagt brood op den schotel, de andere volgt hem met den beker, van zitplaats ot zitplaats. Elk neemt van het brood, dat hem toegereikt wordt, in zijne hand, breekt daarvan een stuk, geeft een deel van het gebrokene aan zijnen naasten, en eet het overige. Evenzoo drinkt elk uit den beker, en geeft hem aan den naast zittende over, totdat allen gegeten en gedronken hebben. Op ieders aangezigt staan de heilige aandoeningen, die de ziel vervullen, duidelijk te lezen. Nooit heeft men zóó iets ondervonden. In menig oog blinkt een traan, en uit ieders hart stijgt eene dankzegging omhoog voor de genade, die God aan zijn volk op dezen dag bewezen heeft.

Intusschen dat gegeten en gedronken wordt, heeft een andere kerkedienaar den predikstoel beklommen. Hij slaat het Evangelie van JOHANNES op, en leest de aandoenlijke gesprekken voor, die de Heiland in den nacht vóór zijn sterven met zijne discipelen gehouden heeft, beginnende van het 13. hoofdstuk, waar de voetwassching verhaald wordt.

Eindelijk zijn de schotels en bekers tot de Avondmaalstafel wedergekeerd. Zoodra dit geschied is en de dienaars hunne plaatsen hernomen hebben, verheft ZWINGLI op nieuw zijne stem, en zegt: "Laat ons nederknielen en God loven en dankzeggen!" De Gemeente buigt zich neder, en de 113. Psalm wordt, naar het voorbeeld van CHRISTUS en zijne discipelen, beurtelings door den Prediker en door de mannen en vrouwen aangeheven.

Eindelijk hooren wij den Prediker aldus spreken: "Heer! die dáár leeft en regeert, God in eeuwigheid! Wij danken u voor alle weldaden!" Het volk antwoordt: *Amen!* En ZWINGLI besluit de plegtigheid met de woorden: "Gaat henen in vrede!" en legt op de vergadering den zegen van AÄRON [1]).

Aldus werd te Zurich met groote stichting het eerste Avondmaal overeenkomstig het oogmerk der inzetting gehouden.

Van nu af, kan men zeggen, was de Hervorming in den geest van ZWINGLI geheel voltooid. De Gemeente, die zich door geloof en belijdenis op den lang verlaten' grond van het Evangelie geplaatst had, had thans door de plegtigste handeling, naar de inzetting van den stichter van het Christendom, zich tot dit geloof en deze belijdenis heilig verbonden: en voortaan was het niet meer mogelijk, haar van dien op nieuw gelegden grond weder af te rukken. ZWINGLI erkende daarin dankbaar het werk van Gods genade, en zijne blijdschap steeg ten top, toen hij vernam dat ook Bazel het voorbeeld van Zurich gevolgd was.

---

1) Action oder bruch des nachtmals, gedächtniess oder danksagung Christi, wie sy uf osteren zü Zürich angehebt wird im jar, als man zalt MDXXV. Matth. XI: 28. Opp. V. II. T. II. p. 233.

HOOFDSTUK XIII.

VERWIJDERING TUSSCHEN ZWINGLI EN ERASMUS.

"ERASMUS van Rotterdam," schreef ZWINGLI aan VADIANUS 28 Mei 1525, „heeft mijnen *Commentaar* (over de ware en valsche godsdienst) ingezien. Hij zeide daarvan, zoo als één zijner vrienden mij gemeld heeft: "O goede ZWINGLI! wat schrijft gij, dat ik zelf niet reeds sedert lang geschreven heb?" — Ik deel u dit mede, opdat gij zien moogt, hoe ver de eigenliefde een' mensch vervoeren kan. Och of ERASMUS het onderwerp in zijnen stijl had willen behandelen: de wereld zou weten, dat ik aan deze kwaal niet krank ben. Ik heb altijd liever gewenscht in het verborgene te mogen leven. Maar de Heer, wiens wil moet geschieden, heeft dit anders besloten. Och of mijn werk den naam van ERASMUS aan het hoofd mogt dragen! De schaamte over zoo veel gebrek zou mij dan niet ter nederdrukken, en ik zou niet gekweld worden door de vrees, dat ik mij aan ijdel roembejag zal overgeven. Ik wensch niets vuriger, dan dat, zoodra slechts, wat ik geschreven heb, gelezen is, mijn naam in vergetelheid gerake" [1]).

Nog lang was de betrekking tusschen beide deze groote mannen blijven bestaan; en dat zij allengs verkoelde, was niet aan ZWINGLI te wijten, die voor den grooten Rotterdammer de hoogste achting, ja schier eenen kinderlijken eerbied koesterde. De laatste brieven van ERASMUS aan hem zijn van 1523. In September van dat jaar waarschuwde hij hem tegen den edelen, maar ruwen Ridder VAN HUTTEN, den moedigen strijder voor de vrijheid van geweten, die na langdurige omzwervingen, eindelijk in Zwitserland

1) Zwingl. ad Vadian. 28 Maii 1525. Opp. V. VII. p. 399.

zijne laatste dagen in rust verlangde door te brengen. Hij noemde hem een' woelziek man, die overal waar hij kwam, oproer zaaide. "Wij wenschen echter," schreef hij "dat het Zwitsersche volk in rust blijve. Want niets is gemakkelijker, dan twist te veroorzaken, maar wanneer hij eenmaal ontstaan is, niets moeijelijker dan hem weder te dempen" [1]).

In een schrijven van omstreeks denzelfden tijd verdedigt ERASMUS de handelwijze, die hij tot nu toe met betrekking tot de verbetering van de godsdienst gevolgd was, aldus: "Gij noemt mij een' draler. Maar, ik bid u, wat wilt gij, dat ik doen zal? Al wat ik tot hiertoe geschreven heb, heb ik onbeschroomd geschreven; en zoo ik mij soms zachtmoediger betoond heb, heb ik daarmede de evangelische waarheid niet verraden, maar slechts toegestemd, wat ik mogt toestemmen. Aangaande den tegenwoordigen Paus (ADRIAAN VI) heb ik goede hoop gehad, maar ik ducht nu, dat ik mij in hem bedrogen heb. Ik heb hem tot zijnen pligt vermaand, wel is waar op eene zachte wijze, maar ik oordeelde, dat dit het best tot het doel zou leiden. Ik heb hem eenen uitvoerigen brief geschreven, waarin ik vrijmoedig hem mijne gedachten opengelegd heb. Hij heeft mij niet geantwoord, en ik vrees, dat hij zich door mijn schrijven beleedigd acht. Wanneer gij dezen brief gelezen hadt, gij zoudt zeggen, dat ik niet zacht ben, als de omstandigheid des tijds vrijmoedigheid eischt. En ik zou nog onbeschroomder te werk gaan, indien ik zag, dat ik daarmede iets gewinnen kon. Maar het is eene dwaasheid, zich zelven, zonder dat de goede zaak er eenig voordeel van trekt, in het verderf te storten" [2]).

ERASMUS hield zich aan dezen stelregel, en, hetgeen wij beklagen moeten, daarachter liet zich veel verschuilen,

---

1) Erasmus ad Zwingl. Opp. V. VII. p. 310.

2) Erasmus ad Zwingl. pridie Kal. Sept. 1523. Opp. V. VII. p. 308.

wat een man van een ander karakter als misdadig zou beschouwd hebben.

Hoe scherp hij ook met den geesel der satyre slaan kon, waar hij de onkunde en domheid der Monniken, het bespottelijk bijgeloof van zijnen tijd, en het schandelijk zedebederf, waarmede zoowel de Geestelijkheid als de leeken besmet waren, wilde ten toon stellen: hij was echter van nature te zeer tot zachtheid geneigd, en, zoodra hij vermoeden kon, dat ergens tweespalt en vijandschap ontstaan kon, begeerde hij liever te wijken, dan zich in den strijd te mengen. Ook als man van de wetenschap had hij de rust lief, en kon dus al, wat hem van hare beoefening poogde af te trekken en in de bemoeijingen van het bedrijvig leven zocht mede te slepen, niet anders beschouwen dan als een' roof, dien men aan haar pleegde. Hier kwam bij, dat hij *of* werkelijk van meening was, *of* althans het zich zelven opdrong, dat alleen langs den zachten weg de Kerk van hare kwalen zou te genezen zijn, maar geweldige maatregelen slechts verbitteren en tot verdeeldheid en scheuring leiden zouden. Aldus was ERASMUS! En hij zou nooit een Hervormer der Kerk hebben kunnen worden. Want de Kerk leed aan een kwaal, die niet dan door snijden en branden kon genezen worden, en daartoe was zijne hand al te zacht. "Ik verwonder mij," schreef de geleerde NESENUS uit Leuven, waar hij ERASMUS had leeren kennen, aan ZWINGLI in 1518, "over de zachtmoedigheid van ERASMUS, en ik zou wenschen, dat hij, die zoo gelukkig de pen voert, scherper de Dominicaner Monniken hekelde. Maar hij heeft uit een christelijk beginsel een afkeer van alle tweedragt, en zoekt zijnen troost in zijne letteroefeningen; want hij houdt zich thans bezig met zijne *Paraphrasen* van de brieven van PAULUS" [1]). ZWINGLI daaren-

1) Nesenus ad Zwingl. Mense Aprili 1518. Opp. V. VII. p. 41.

tegen beschouwde misschien niet ten onregte deze hooggeroemde zachtmoedigheid als eene zondige zwakheid. "ERASMUS," zeide hij, "doet niet wel de Roomschgezinden zoo zeer te sparen. Hij wil liever een ELI zijn, die zijne misdadige zonen flaauwelijk vermaande, dan een ELIAS, wiens krachtige taal den zondaar in het geweten greep" [1]. Inderdaad, wij zien ook uit zijn voorbeeld, dat de *klassieke* beschaving, ofschoon zij met de toenmalige bedorvene Kerk in strijd geraken, ja met hare wanstaltigheden den spot drijven kon, echter niet bij magte was de Kerk in den grond te vernieuwen, en in het einde nog aan den ouden toestand der dingen de voorkeur kon geven [2]. Een ERASMUS zelf erkende in de R. Katholieke Kerk met al haar bederf nog altijd eene goddelijke inrigting, en de Hervorming scheen hem toe het geheele Christendom in sekten en scheuringen te zullen oplossen. Daarom deinsde hij voor de Hervorming terug, en altijd hoopte hij, dat de Paus en de Geestelijkheid de hand tot verbetering zouden uitstrekken.

Tot de veranderde gezindheid van den grooten man jegens ZWINGLI en zijnen arbeid droeg nog iets anders bij. Tot hiertoe was hij de vertegenwoordiger geweest van beschaving, wetenschap, geestelijke ontwikkeling en liberaliteit, en al wie daarop prijs stelde, had zich om hem als het middenpunt geschaard. LUTHER en ZWINGLI zelve pleegden hem met hunne loftuitingen te overladen en met alle teekenen van eerbied voor hunnen meester te erkennen. Toen hij in 1521 uit Leuven weder te Bazel terug kwam, vond hij den staat van zaken in Duitschland en Zwitserland niet weinig veranderd. Hij stond nu niet meer op de eerste plaats. De Hervorming had intusschen reuzenschreden gemaakt, en hij was achterlijk

---

1) Suggestio ad principes German. V. III. p. 81.

2) Schweizer, Glaubensl. B. I. S. 27.

gebleven. Thans waren LUTHER en ZWINGLI de namen, die op aller lippen zweefden. Maar zich levendig bewust, hoeveel beide mannen aan zijnen voorarbeid verschuldigd waren, gevoelde hij zijne ijverzucht gekrenkt, en van daar zijn uitroep: *o goede* ZWINGLI! *wat leert gij, dat ik niet reeds lang geleerd heb!* [1]) Wij moeten echter, om billijk te zijn, hier 's mans ver gevorderden leeftijd niet vergeten. De ouderdom inzonderheid, die op een verdienstelijk leven volgt, is geneigd naijverig te zijn op de verdiensten van jongeren, en daarenboven, uit zijnen aard tot handelen minder geschikt, ziet hij zoo ligt overal bezwaren, en ducht niets zoozeer als groote en doortastende veranderingen. GLAREANUS gaf eens van hem in een' brief aan ZWINGLI (en hij kende hem door langdurigen en gemeenzamen omgang in beider woonplaats Bazel), eene ware teekening. "Hij is een oud man, en zoekt de rust. Alle partijen trachten hem tot zich te trekken; maar hij wil aan geene toebehooren. Hij ziet wel wien hij ontvlugten moet, maar wien hij volgen moet, ziet hij niet. Hij is vreesachtig en een draler. Intusschen, hoewel hij, als ieder mensch, zijne eigene begrippen heeft, verneem ik echter nooit iets uit zijnen mond, dat niet zijn' diepen eerbied voor CHRISTUS uitdrukt" [2]).

Eindelijk brak de strijd tusschen ERASMUS en LUTHER over 's menschen *vrijen wil* uit, dien ZWINGLI met zoo veel ijver had trachten te voorkomen. Het scheen ERASMUS ongerijmd, te stellen, dat de vrije wil een ijdel ding zou zijn, en dat de mensch alleen door het geloof zou geregtvaardigd worden en niets tot zijne zaligheid zou kunnen doen [3]). Hij greep ten jare 1524 LUTHER daar-

---

1) Ebrard, Das Dogma vom h. Abendm. B. II. S. 208.

2) Glarean. ad Zwingl. XIII. Kal. Febr. 1523. Opp. V. VII. p. 264.

3) Aldus liet hij zich in zijn schrijven aan Zwingli uit; van pridie Kal. Sept. 1523. Opp. V. VII. p. 308.

over aan, waarop deze in het volgende jaar niet zonder hevigheid antwoordde, en dáárbij betoogde, dat met de ontkenning van 's menschen vrijen wil de verbetering der Kerk en des levens moest aanvangen [1]). Te midden van dezen strijd had LUTHER de stelling (parodoxe) geopperd, dat het rijk van CHRISTUS *niet uitwendig is*, en ZWINGLI, die dit gevoelen deelde, had hem tegen ERASMUS verdedigd. Hooren wij hem zelven. "Weet," dus schreef hij aan eenen vriend, "dat mijn gevoelen uit LUTHERS stellingen (paradoxen) is voortgekomen. Toen ik nog met ERASMUS in briefwisseling stond, vermaande hij mij deswege in dezer voege: ""ZWINGLI! gij schijnt mij toe in het belang van LUTHER te schrijven, daar gij zijne stellingen (paradoxen) zoo zeer verdedigt."" — De haat derhalve, dien ERASMUS jegens mij koestert, indien hij dien werkelijk koestert, is daaruit ontstaan, dat ik LUTHER met al mijn vermogen tegen hem verdedigd heb, inzonderheid in eenen uitvoerigen brief, waarin ik den ouden man scherper heb aangevallen. Maar thans, nu ik zelf ingezien heb, dat er niet weinig door ERASMUS met voorzigtigheid gesteld is, zijn mij, maar te laat, de oogen opengegaan" [2]). Hiermede was dus de breuk, die reeds eenigen tijd gedreigd had uit te barsten, volkomen gemaakt. De betrekking tusschen beide mannen hield op, maar, gelijk wij uit ZWINGLI's eigen bekentenis vernemen, al te zeer ook door toedoen van zijne zijde, hetwelk hij daarna, doch te laat betreurde.

ERASMUS bewandelde verder zijnen eigenen weg, en wijdde zich met onvermoeiden ijver voortdurend aan de beoefening der H. Schriften. Ofschoon dikwijls aangezocht,

---

1) Verg. over dezen strijd Schweizer, Die Protest. Centraldogmen 1 Hälfte. S. 76 ff.

2) Zwingl. ad Ambr. Blaurerum 4 Maji 1528. Opp. V. VIII. p. 174.

om zich, hetzij in Rome, hetzij in Frankrijk, hetzij in de Nederlanden te vestigen, geene aanbiedingen waren in staat, hem zijn geliefd Bazel te doen verlaten, waar hij ook in het voorjaar van 1536 gestorven is.

HOOFDSTUK XIV.

ER TREDEN TWEE NIEUWE BESTRIJDERS TEGEN ZWINGLI OP.

Van menigen Roomschen predikstoel klonk het voortdurend: "Geen grooter ketter, dan ZWINGLI! Ware hij hier, ik zou hem met drie woorden tot zwijgen brengen!" Aldus sprak onder anderen FRIDOLIN LINDAUER, Pastoor te Bremgarten. Maar toen nu eenige vrienden van den Hervormer hem uitnoodigden, om naar Zurich te gaan en dit te beproeven, antwoordde hij; "te Zurich vind ik niet anders dan partijdige Regters, maar, als de Bisschop mij vrijheid verleent, wil ik overal elders met hem spreken." Om echter zijnen ijver te toonen, was hij te Baden opgetreden, en had aldaar eene heftige rede gehouden, waarin hij verkondigde, dat ons door CHRISTUS geene andere zonden vergeven worden dan die door den Doop worden afgewasschen; maar dat de zonden, die *na* den Doop begaan worden, door de overige Sacramenten der Kerk worden uitgedelgd.

Toen ZWINGLI van deze leerrede vernam, noemde hij dit eene lastering van CHRISTUS, maar schreef 's mans ijver meer aan onverstand dan aan boosheid toe. Hij rigtte daarom aan LINDAUER een uitvoerig schrijven van 20 Oct. 1524, "opdat ik," zeide hij, "misschien eenen broeder moge gewinnen, die voortaan de verslagene gewetens der menschen niet meer met valsche troostgronden,

maar uit Gods woord alleen vertroosten en versterken zal" [1]).

Maar in het volgende jaar, 1525, stonden twee kampvechters voor de Roomsche zaak op, die, hoewel beiden niet op gelijke wijze verdienden behandeld te worden, echter beiden aan ZWINGLI meer moeite en zorg baarden. In het zuidelijk gedeelte van Zwitserland, van bergen en meeren omringd, ligt het Kanton Uri. Hoezeer nog geheel Roomschgezind, was er echter, gelijk men het noemde, de Luthersche ketterij hier en dáár doorgedrongen. Niet weinigen waren met de geschriften van ZWINGLI ingenomen. Dit ontstak den ijver van een aanzienlijk burger in dat kanton, den voormaligen Lauds-Schrijver VALENTIN COMPAR. Hij was een warm Roomschgezinde, maar tegelijk een man van een bezadigd karakter, en wien het om de zaak te doen was, niet om bitterheid en wrok te stichten. Nu nam ook hij de schriften van ZWINGLI ter hand, doorlas ze met aandacht en opmerkzaamheid, en vond daarin veel, wat hem op het standpunt zijner beschouwing aanstoot gaf. Inzonderheid waren het vier hoofdpunten van bezwaar, die hij daaruit ontleende, namelijk met betrekking tot ZWINGLI'S gevoelens over het Evangelie, de Kerkvaders, de beelden der Heiligen en het vagevuur. Hij meende die gevoelens te moeten bestrijden, en zette zich neder, om ze in een opzettelijk opstel te wederleggen. Het was in Uri, gelijk elders in Zwitserland, de gewoonte, zoo dikwijls het algemeene belangen gold, eene volksvergadering te houden, en aldaar voor te dragen, waarop men de belangstelling des volks meende te moeten vestigen. Van die gewoonte bediende zich thans ook onze Landschrijver, en, toen hem de algemeene bijval ten deel viel, besloot hij zijn opstel, zoo als het was, aan ZWINGLI zelven ter beoordeeling toe te zenden. Deze werd daar-

1) Ad Frid. Lindoverum. Opp. V. VII. p. 361.

door getroffen, en, na het gelezen te hebben, kon hij niet nalaten openlijk te verklaren, dat het een zeldzame proef inhield van een kalm en bescheiden onderzoek zijner leer, en hij betuigde voor den vervaardiger de innigste hoogachting te gevoelen.

Maar zulk eene bescheidene tegenspraak verdiende ook eene bescheidene wederlegging. Was het ZWINGLI niet vergund voor de ingezetenen van Uri in persoon op te treden, hij wilde hen ten minste schriftelijk toespreken. In April 1525 ging van hem eene beantwoording van COMPARS opstel uit, geschreven in de volkstaal en in eenen zeer zachtmoedigen geest. Teregt kan dit antwoord aangemerkt worden als een voorbeeld van *populaire* behandeling van godgeleerde onderwerpen: het is geheel en al naar de algemeene bevatting ingerigt, en het was bestemd, om den indruk, dien het geschrift van COMPAR op het volk van Uri gemaakt had, weg te nemen, en de gemoederen voor de zaak der Hervorming te winnen [1]).

"Het geloof, dat ik predik," schrijft ZWINGLI, "is geen *nieuw*, maar een *oud* geloof, dat God door de h. Apostelen heeft laten verkondigen. — Maar het gaat met de menschelijke ziel, als met onze oogen. Indien iemand lang in den helderen glans der sneeuw gewandeld heeft, en hij komt dan eensklaps in eene groene streek, dan is hij nog een' geruimen tijd sneeuwblind, hij kan de voorwerpen niet regt duidelijk beschouwen, en sommige zijn zelfs voor hem geheel verduisterd geworden. Alzoo is het ook met den menschelijken geest. Wij hebben een' tijd lang gewandeld in leeringen, die geboden van menschen zijn. Deze hebben onze denkbeelden zóó geheel bevangen, dat, nu wij in de liefelijke streken van het woord

---

1) Ein antwurt H. Zw. ad Valent. Compar, alten landschrybern zu Uri, gegeben über die IV artikel, die er jm us sinen schluszreden angetastet hat. Opp. V. II. T. I. p. 1.

van God gekomen zijn, wij die niet met opene oogen beschouwen kunnen."

Belangrijk is te vernemen, wat ZWINGLI hier wederom over den regten geloofsgrond aanvoert. Nadat in het kort de groote en gewigtige inhoud van het Evangelie opgegeven was, wordt de vraag geopperd: *hoe wordt een mensch geloovig?* "Brengt het menschen-woord hem tot het geloof? Neen! want velen hooren het Evangelie der genade, en worden toch niet geloovig. Ja het meerendeel zelf van wie CHRISTUS in persoon gezien en gehoord hebben, is ongeloovig gebleven. — Daaruit zien wij, dat het geloof niet uit de menschelijke rede, niet door welsprekendheid of kunst ontstaat, maar alleen door den verlichtenden en trekkenden Geest van God geboren wordt. Want gesteld, dat alle Christenen te zamen voor eenen Jood eenen duren eed zwoeren, dat het Evangelie goddelijk is: hij zal het daarom toch niet gelooven. Wederom, als alle navolgers van MAHOMED u eenen eed zwoeren, dat hun geloof het regte geloof is: zij zouden u daarom toch niet van den Heere CHRISTUS aftrekken. Waarom niet? Omdat God den Jood niet inwendig getrokken heeft, en daarentegen u zóó bevestigd heeft, dat u niets aan het wankelen kan brengen. — Het is eene groote dwaling, dat men *het Evangelie* met *het geschrift des Evangelies* verwart. Het *Evangelie* is, wat God naar zijne genade door zijnen Zoon gedaan heeft tot zaligheid van het ellendige menschdom. Alzoo is CHRISTUS de blijde boodschap, het Evangelie zelf, de Gezondene des Vaders, het onderpand van Gods genade, de verzoener en de verzoende zelf. Uit dien hoofde is het Evangelie te gelooven niet anders dan in CHRISTUS te gelooven, op CHRISTUS te vertrouwen, zich op de genade van CHRISTUS te verlaten. Daarom heb ik te regt gezegd, dat wie stelt, dat men het Evangelie gelooven moet op grond, dat de Kerk het bewaard heeft, niet weet, wat het Evangelie is. Want wanneer zij het

Evangelie kenden, *dat is* JEZUS CHRISTUS, het onderpand van Gods genade, zij zouden, als van God geleerd en in CHRISTUS bevestigd, den spot drijven met allen, die zeggen, dat de Kerk het geloof voor hen bewaard heeft. Want zij hebben het geloof niet, omdat de Kerk het voor hen bewaard heeft; maar God heeft het hun in het harte gegeven. — Maar nu komt men tot de H. Schrift, en men wil van mij weten, hoe men zich van hare *echtheid* overtuigen zal. Stelt u eens voor, dat er in Uri een oud landman was, die het *Landregt* had helpen maken, eer het in geschrift gesteld geworden was. Stelt u verder voor, dat het geschreven *Landregt* verloren gegaan was, en dat er velen opkwamen, die eene menigte boeken medebragten, en men er om streed, welk het *echte* geschreven *Landregt* was, daar zij het toch niet allen konden zijn. Wat zoudt gij doen? Zoudt gij zelf u het oordeel veroorlooven en bepalen, welk het *echte Landregt* was? Gij zoudt immers daarin kunnen mistasten? En geen van de jongeren van jaren zou uit de verschillende *geschrevene Landregten*, die hun voorgelegd werden, het echte kunnen onderkennen. Wie zou het dan kunnen? Alleen die oude vrome landman, die der zaak kundig is, zou in staat zijn het u aan te wijzen, en de onechten zou hij ter zijde leggen. Hier heb ik u nu een klaar voorbeeld gegeven, hoe men het bewijs voor de echtheid van de geschrevene Evangeliën te verstaan hebbe, dat door de Pausgezinden zoo hoog gesteld wordt. De oude trouwe landman is de geloovige, in wiens hart God Zijn woord heeft ingeschreven. Deze geloovige beproeft uit zijn inwendig geloof, door God hem geschonken, de uitwendige letter, of zij der ware goddelijke leer gelijk zij of niet. — De gezamentlijke geloovigen onderkennen uit hun geloof, dat God in hunne harten gelegd heeft, of de leer van den Paus daaraan gelijk zij of niet." — "Ziet gij nu niet, hoe het met het bewaren der Evangelien bij

de eerste Christenen is toegegaan? Sommigen, die uit vermetelheid of uit vijandschap tegen het geloof de leer poogden te vervalschen, hebben zekere onechte Evangeliën geschreven. Maar welke Kerk heeft deze verworpen? *Niet* de Kerk van den Paus; want er was nog geen Paus; *niet* de Kerk der Bisschoppen en der Conciliën; want ik heb nergens gelezen, dat eenig Concilie de Evangeliën van NICODEMUS, PETRUS, BARTHOLOMEUS of THOMAS verworpen heeft. Welke Kerk heeft ze dan verworpen? De algemeene Kerk der geloovigen, die in hun hart het goddelijke van het ongoddelijke konden onderscheiden, en de waarheid van de leugen: deze heeft het terstond ingezien, dat in deze onechte Evangeliën veel gevonden wordt, dat met het heilig woord van God in tegenspraak is."

"Het gaat er nog heden evenzoo mede. Wanneer het woord Gods voor de Gemeente gepredikt wordt, oordeelt een ieder heimelijk bij zich zelven, of het regt verkondigd wordt. Is nu een waar geloovige tegenwoordig, hij is zich terstond bewust, of het gepredikte woord uit God is of niet uit God is. Want die door het geloof met God in gemeenschap staat, weet terstond, of hij iets hoort, dat met Gods Geest overeenkomstig is of daartegen strijdt. Het is alzoo de innerlijke bewustheid van den geloovigen mensch, die het uitwendige woord beoordeelt, of het al of niet met de goddelijke waarheid overeenkomstig is." —

Maar hier ontstaat nu eene bedenking. Wanneer namelijk de Gemeente oordeelen mag over het woord, dat haar gepredikt wordt, dan zal er verdeeldheid en tweedragt in de Kerk van CHRISTUS ontstaan. "Gij b. v. predikt te Zurich, dat men in allen nood tot God zijne toevlugt moet nemen en niet tot het schepsel, hoe verheven het ook zij; want dat die zich tot de schepselen wenden, geene ware geloovigen zijn en den eenigen levenden God niet dienen. Daarentegen men predikt te Uri,

dat men de lieve Heiligen moet aanroepen, den éénen in dezen nood, den anderen in eenen anderen nood. Nu hoort iedere Gemeente hare leer en hangt haar aan en bewaart haar. Van daar komt dan tweedragt; de ééne Gemeente staat tegen de andere over, omdat elke bij hare eigene leer blijft." Deze bedenking wordt door ZWINGLI aldus beantwoord: "Men moet, naar de vermaning van PAULUS, de Christenen vrij laten hun oordeel uit te spreken, overeenkomstig hetgeen God hun ingeeft. Wanneer dit geschiedt, meent gij niet, dat menig eerlijk Christen, die zich te Altdorf onder de prediking van uwen Priester bevindt, zou opstaan en zeggen: *lieve broeder! laat ons God bidden,. dat Hij ons Zijn woord te verstaan geve, en dat wij niet tot dwaling vervoerd worden!* en, nadat hij gebeden had, dat hij wederom zeggen zou: *mijn geloof leert mij uitdrukkelijk, dat ik alleen den levenden God aanbidden, aanroepen en vereeren moet: daarom laat ons wel toezien, dat men ons van Hem niet aftrekke, en dat men ons niet vele goden make; want tot wien iemand zijne toevlugt neemt, die is zijn God.* — Wat Zurich aanbelangt, het is waar, wij nemen bij hetgeen wij prediken den raad der Gemeente niet in; maar het staat nogtans ieder vrij tot de openbare Leeraars te gaan, en, als hij vermeent, dat er verkeerd gesproken is, deswege bij hem onderzoek in te winnen. Waar nu zulke *vrije* beoordeelingen aan de Gemeenten zijn toegestaan, daar is geen twijfel, of de Geest des vredes en der eenigheid zal ons allen tot de eenigheid des geloofs brengen. Want God blijft nooit verre, maar is in het midden van hen, die in Zijnen naam vergaderd zijn."

Was de Landsschrijver van Uri met eenvoudige wapenen, meest uit de H. Schrift ontleend, gemakkelijk te bestrijden: een geweldiger kampvechter trad op in den persoon van den bekenden Dr. JOHANNES ECK, Vice-Kanselier en Hoogleeraar aan de Universiteit te Ingoldstadt en In-

quisiteur over Beijeren en Frankenland. Hij was een zeer scherpzinnig man, en stond bekend als één der grootste geleerden van Duitschland. In zijnen strijd met LUTHER had hij getoond van een hoogmoedig en onbuigzaam ka-karakter te zijn, dien het om het even was, van welke middelen hij zich bediende, om zijne partij te krenken en, indien mogelijk, te verslaan [1]).

Onder dagteekening van 13 Aug. 1524 had ECK aan den Zwitserschen Bondsraad, vergaderd te Baden, eenen brief geschreven. Daarin betuigde en bezwoer hij het Zwitsersche volk zich toch niet door ZWINGLI tot de Luthersche ketterij te laten verleiden, en hij bood zich onder zekere voorwaarden aan, om met hem een openbaar gesprek te houden, waarin hij zonder veel moeite het oude geloof tegen de kettersche leer zou verdedigen. Toen ZWINGLI een afschrift van dezen brief onder de oogen kwam, gevoelde hij zich diep verontwaardigd. Het arglistige en booze, dat in 's mans schrijven doorstraalde, deed hem terstond de pen opvatten. Er is in de verzameling van zijne brieven een antwoord aan ECK, hevig en bitter, zoodat het alle blijken draagt in het eerste oogenblik van blakende drift te zijn nedergeschreven. Hij stelt hem daarin als een' schandelijk huichelaar ten toon, werpt hem zijn openbaar zedeloos gedrag voor de voeten en zegt eindelijk: "Er mogen er zijn, die u in hoog-

1) De eigentlijke naam van Eck was Johan Maier, geb. in 1486 in het Zwabische dorp *Eck*. Men heeft van hem gezegd, dat hij de scherpzinnigheid der rhetoren, de spreuken der Wijsgeeren, bijna de geestdrift der Dichters, het geheugen der Regtsgeleerden en de stem van eenen Koorzanger had. Anderen betwisten hem een juist oordeel, en roemen alleen de behendigheid, waarmede hij eene menigte van dingen bij elkander wist te brengen en alles door een te warren. Luther heeft hem beschreven als eenen listigen, hoogmoedigen, veelkleurigen en geruchtmakenden sofist. Zie B. T. Lublink Weddik, Het leven en bedrijf van Dr. M. Luther, D. I. bl. 244.

moed, verwaandheid en boosheid evenaren, maar die u daarin overtreffen, niemand" [1]).

Doch dit antwoord is niet voleindigd en dus ook niet verzonden. ZWINGLI zelf gevoelde, dat zulk een toon van schrijven niet de regte was, noch ook aan zijn eigen karakter voegde.

Veel gematigder is zijn brief, die 31 Aug. 1524 werkelijk afgezonden is. "Ik zie mij gedwongen," schrijft hij, "u te antwoorden. Ik zal het doen, niet gelijk gij het verdient, maar zóó als het mij betaamt." Ernstig en mannelijk gaat hij zijne beschuldigingen te keer. Hij verwijt hem, dat het hem kennelijk niet te doen is om de zaak der waarheid en der godsdienst, maar om zijne eigene eer. Hij verklaart hem, niets van hem te vreezen, en noodigt hem uit, om of te Zurich te komen en een vrij gesprek te voeren, of in openbare geschriften alle punten van geschil te behandelen. Maar dit alles schrijft hij zonder de minste bitterheid, ten bewijze dat hij in den strijd, dien hij met zich zelven gevoerd had, zijne drift meester geworden was. "Zeg mij," aldus eindigt hij den brief, "zeg mij, wat is toch het *oude* geloof? Hebt gij een ouder dan het geloof in den waren God, den Schepper des hemels en der aarde, en in JEZUS CHRISTUS en den H. Geest? Of weet gij mij aangaande dit geloof een *ouder* onderrigt te geven, dan wat Gods eigen woord mij geeft, 't welk Hij zelf door MOZES en de Profeten en in den laatsten tijd door zijnen eeniggeboren Zoon en diens h. Apostelen gesproken heeft? Maar de onnoozelste mensch kan bemerken, wat naar uwe meening het *oude* geloof is.

---

1) Zwingl. ad Eccium. Opp. V. VII. p. 356. Met Ecks zeden moet het er niet te best uitgezien hebben, blijkens het grafschrift van Melanchthon op hem na zijnen dood 1543: *Hier rust het lijk van Eck, die veel at, veel dronk, maar nog veel meer kwaads en boosaardigs gesproken heeft.*

Ik daarentegen houde dat geloof voor het *oude*, dat daartoe dient, waartoe het van den beginne af bestemd geweest is, en die leer voor de *oude*, die door God zelven ons is bekend gemaakt" [1]).

Intusschen drong ECK bij vernieuwing bij den Bondsraad aan, om een openbaar gesprek, hetzij te Baden, hetzij te Lucern uit te schrijven. Negen Kantons deden daartoe aan Zurich het voorstel. De Raad van Zurich daarentegen bood van zijne zijde, onder toezegging van vrijgeleide aan ECK, zijne eigene stad aan [2]).

Na veelvuldige onderhandelingen gedurende het geheele jaar 1525, werd ten laatste op aandringen van FABER, den Vicaris van den Bisschop van Constans, en van de Gezanten van Oostenrijk en van het Zwabische Bondgenootschap, besloten een openbaar gesprek te Baden te houden. De dag der opening daarvan werd bepaald op 16 Mei van het volgende jaar.

Zal ZWINGLI zich laten bewegen, om aldaar te verschijnen? Zal hij staan tegenover den man, die in zijnen trots zich beroemd had, te Leipzig LUTHER te hebben verslagen?

HOOFDSTUK XV.

WEIGERING OM NAAR BADEN TE GAAN.

ZWINGLI ging niet naar Baden. Het moest bevreemding baren, dat de Roomschgezinde Kantons, die vroeger verboden hadden aan het godsdienst-gesprek te Zurich

1) Zie de schriften Zw., durch die Disput. zu Baden veranlasst. Opp. V. II. T. II. p. 400.

2) Zie dezen Geleidbrief. Opp. V. II. T. II. p. 416.

deel te nemen, thans zelve op het houden van zoodanig een gesprek aandrongen. Waren zij misschien vrijzinniger geworden? Was het hun eindelijk er om te doen, dat de waarheid aan het licht zou komen? Maar nog niet lang geleden hadden zij bij eenparig besluit de Evangelische leer, welke zij met den naam van *nieuwigheden* bestempelden, in hun gebied verboden, en waren overeengekomen hare aanhangers, zooveel zij vermogten, uit het Bondgenootschap te weren [1]). Een gevolg daarvan was geweest het verbod van het lezen der schriften van ZWINGLI; en op vele plaatsen waren deze schriften verbrand geworden [2]). Nog onbegrijpelijker moest het schijnen, dat dit godsdienst-gesprek zou plaats hebben met bewilliging van den Bisschop van Constans, die vroeger meermalen verklaard had, dat geschilpunten over de godsdienst alleen voor de bevoegde Universiteiten behoorden besproken te worden. Het gaf daarenboven een kwaad vermoeden, dat er, op voorstel van ECK, besloten was, dat Lucern, Uri, Schwijtz, Unterwalden, Zug en Freiburg de scheidsregters benoemen zouden, die tusschen de strijders oordeel zouden uitspreken; aan welk oordeel, hoedanig het ook mogt uitvallen, deze onvoorwaardelijk zich zouden te onderwerpen hebben [3]). Eindelijk moest het zeer verdacht voorkomen, dat men hardnekkig Baden tot kampplaats verkoos, eene stad, die niet alleen der Roomsche partij gunstig was, maar waar ook de Hervormde partij geene bescherming te wachten had. Dit kwade vermoeden werd nog vermeerderd, uithoofde ZWINGLI van den beginne af verklaard had, dat hij bereid was, te Bern of te Schafhau-

1) Lud. Tscudi ad Zwingl., die Jovis post St. Marg. 1523. Opp. V. VII. p. 302.

2) Zwingli's antwurt dem eersamen rat zu Zürich ylends ggeben. Opp. V. II. T. II. p. 411.

3) Zwingli's antw. dem eers. rat enz. Opp. V. II. T. II. p. 412 verg. p. 400.

zen, of te St. Gallen, of ook op *elke andere plaats* te verschijnen, alleen te Baden niet.

Dit één en ander te zamen genomen moest natuurlijk elken onpartijdige op de gedachte brengen, of het eigentlijk wel zoozeer om het godsdienst-gesprek zelf te doen was, en of er niet veeleer een adder onder het gras verscholen lag.

Inderdaad de zaak was niet zuiver. Het zij verre, dat wij eene smet zouden willen werpen op allen, die tot het besluit medegewerkt hadden, om te Baden dit opentlijke gesprek te houden. Velen, misschien de meesten, handelden buiten twijfel ter goeder trouw. Maar er bestond eene partij, die onderling een geheim verbond gesloten had, dat zich een schandelijk doel te bereiken had voorgesteld. Dit doel was, ZWINGLI op de eene of andere wijze uit den weg te ruimen. Ware *hij* slechts gevallen, de zaak der Hervorming, meende men, zou met hem moeten vallen. En de man, die in dit geheim verbond de voornaamste hand had, was JOHANNES FABER, de Generaal-Vicaris van den Bisschop van Constans!

Reeds sedert lang was men er op bedacht geweest, om ZWINGLI door een' sluipmoord van kant te maken. Een paar jaren geleden (1523) had hij van eenen vriend eene waarschuwing ontvangen, om niet op het grondgebied van de verbondene Kantons te verschijnen, omdat er raadslagen genomen waren, hem, zoodra hij zich aldaar vertoonde, te vatten en in de gevangenis te werpen [1]). Thans hadden werkelijk eenige van de vijf Kantons daartoe een besluit genomen. "Zoo gij uw leven lief hebt," schreef LEONHARD TREMP, die met ZWINGLI's zuster te Bern gehuwd was, "zorg, dat gij niet te Baden komt. Want men zal u het vrijgeleide niet houden. Ik weet dit zeker. Daarom zeg ik nog eens: wacht u, dat gij er niet

---

1) Lud. Tscudi ad Zwingl. Opp. V. VII. p. 302.

komt" [1]). Op de vraag van iemand aan eenen ingezetene van Lucern, of men niet gezind was aan ZWINGLI het vrijgeleide gestand te doen, had deze hem geantwoord: "Ja, hebben wij hem maar eenmaal! Ik wil hem zijn leven lang te eten geven" [2]). ECK zelf had zich uitgelaten, dat men met ketters alleen disputeren moest door ze om hals te brengen. Te St. Gallen werd opentlijk van den kansel gezegd: "Men moest LUTHER en ZWINGLI slaan, dat hun de hersens werden uitgestort" [3]). Een aanzienlijk inwoner van Ueberlingen had in een gezelschap te Baden zijn verlangen te kennen te geven, om tot beul over ZWINGLI te worden aangesteld.

Intusschen had FABER dag en nacht rondgereisd, om de gemoederen tegen ZWINGLI te verhitten en een *complot* te smeden. Toen iemand tot hem zeide, dat er onder de bestaande strijdigheden over het geloof niets beter kon gedaan worden, dan een vrij en openlijk gesprek te houden, of, indien dat niet goed was, dan een Concilie bij een te roepen, antwoordde hij: "Volstrekt niet! Er moet een geheel andere weg ingeslagen worden" [4]). Op 16 April 1526 liet hij uit Tubingen eenen openen brief aan ZWINGLI drukken, opgevuld met smaadredenen, waarin hij tegen hem als tegen den grootsten ketter te velde trekt, van wien zelfs een WESSEL, een WICKLEFF, een JOHANNES HUSS, een PICKARD en andere ketters, wanneer zij eens uit de dooden konden opstaan, zouden wegvlieden. Hij kondigt hem tegelijk aan, dat thans de tijd gekomen was, waarop de regtvaardigheid Gods gerigt over hem oefenen zou. Ten laatste biedt hij zich aan, om dit alles

---

1) Leonh. Tremp ad Zwingl. Opp. V. VII. p. 483.

2) Ad Valent. Compar. Opp. V. II. T. I. p. 8.

3) Ueber den ungesandten sandbrief Joh. Fabers. Opp. V. II. T. II. p. 452.

4) Antw. H. Zw. Opp. V. II. T. II. p. 418.

te Baden tegen hem te zullen bewijzen, en vordert van hem, dat, zoodra hij van zijne ketterij overtuigd zal zijn, hij haar openlijk herroepe. Hij besloot met de aanhaling van Ps. 117 : 2. *De waarheid des Heeren is in der eeuwigheid* [1]).

Uit den inhoud van dezen brief was het duidelijk te zien, in welk eenen geest het aangekondigde godsdienstgesprek te Baden zou gevoerd worden, en hoe FABER in zijnen overmoed zich reeds van den uitslag, die ZWINGLI verderven zou, verzekerd hield.

Op dezen schandelijken brief antwoordde ZWINGLI FABER met een open schrijven aan alle geloovige Christenen. Hij wederlegt daarin zijne beschuldigingen, en wijst hare valschheid op alle punten aan. De aanvang is zachtmoedig; hier en dáár worden de wapenen van spot aangegrepen; maar allengs en meer en meer wordt de toon scherper, hetwelk niemand verwonderen kan, die de jammerlijke lasteringen van FABER gelezen heeft.

“Allen vromen en geloovigen Christenen, die in het loflijk Eedgenootschap, en in geheel Duitschland wonen, wenscht HULDRICH ZWINGLI, niet *Meester* (want wij hebben slechts éénen Meester, CHRISTUS) maar de eenvoudige en getrouwe Dienaar van het Evangelie, genade en vrede van God en onzen Heer JEZUS CHRISTUS, Zijnen eeniggeboren Zoon! Ziet, geliefde broeders en vrienden! hoe wij door de zorg van den almagtigen God uit onze beangstheid verlost worden. Ik was bij mij zelven twijfelmoedig, op welk eene wijze ik allen geloovigen het oogmerk, waartoe het opentlijk gesprek te Baden aangelegd is, en waarvoor Dr. FABER arbeidt en zwoegt, te verstaan zou geven. Nu komt de genadige hemelsche Vader en spoort JOHANNES FABER aan, zoodat hij zijns ondanks

1) Ein sandbrief doctor Joh. Fabri an Ulr. Zwinglin, maister zu Zürich. Opp V. II. T. II. p. 429.

kennelijk genoeg zoo veel zegt, dat het gansche oogmerk, dat men voor heeft, ontdekt wordt [1]). God zij gedankt, die ons nooit aan ons zelven overlaat! Want door Zijnen wil is een geschrift van FABER tot mij gekomen, dat met zulke bitterheden en onwaarheden opgevuld is (vergeef mij, vrome Christenen! want ik moet zonder alle drift tot u de waarheid spreken,) dat iedereen merken kan, hoe het er hem om te doen is, om mij aan te hitsen, dat ik van Zurich naar Baden loope. Ten andere is het zoo schaamteloos en onvoorzigtig geschreven, dat men zijne praktijk kan doorzien. En hoewel, wat mij zelven betreft, ik er naar tracht, om zijne lasteringen te verdragen; ik kan echter niet dulden, dat één der allergeringste Christenen daardoor geërgerd worde, ik zwijg, dat de gansche leer van CHRISTUS, die ik met gemoedelijke trouw tot eer van God, mijnen Heer, gepredikt heb, daardoor worde gesmaad. Opdat derhalve de onzinnige man met zijnen boozen aanval geen kwaad stichte, wil ik vriendelijk en zonder vijandschap (althans niet met zulk eene gestrengheid, als waartoe mijn' drift mij anders prikkelen zou) op alle punten van zijnen zendbrief antwoorden. Alzoo mogen allen zien, dat er in zijn geschrift bijkans meer spotternijen (ik zou schier gezegd hebben: leugens) gevonden worden dan woorden, en dat hij het woord Gods, door het te misbruiken, de grootste smaadheid aandoet."

Wij willen hier ook een voorbeeld aanvoeren, met welk eene bijtend scherpe rede ZWINGLI zijne partij kon ter nederslaan.

"Heb ik, vrome Christenen! eene nieuwe Kerk gesticht, wanneer ik *die* Kerk van CHRISTUS heb opgebouwd, voor

---

1) Letterlijk staat er: "So kummt der gnädig himmelisch vater, und hat Johannsen Fabern die sporn also ggeben, dasz er hinden und vor ufschlächt und springt, dasz im alles das us dem sack empfallt, daran man den ufsatz offenlich erkennt. Opp. V. II. T. II. p. 436.

welke het bloed der heilige martelaren gevloeid heeft, en niet voor de Pauselijke Kerk? Wil FABER deze Kerk leeren kennen; hij kome te Zurich, en hij zal vele SIMEONS vinden, die den CHRISTUS, welken de Kerk van FABER veracht, met groote eerbiedigheid ontvangen hebben, toen Hij in den tempel hunner harten gekomen is, en die nu bereid zijn te sterven, nadat zij den Heiland, die hun eenige troost is, gezien hebben en verzekerd zijn, dat zij uit den dood tot het leven overgaan. Hij zal ook vele heilige ANNA's vinden, die vasten, zoodra zij bevinden, dat om CHRISTUS, haren zielevriend, de kracht des vleesches moet onderdrukt worden. 't Is waar, wij kennen hier te Zurich niet de weelderige vastendagen, waarop FABER met zijne Kerk roem draagt; maar wij bekrimpen ons zelve, opdat wij aan nooddruftigen zouden kunnen mededeelen. Wij onthouden ons van de kleederpracht en van alle onmatigheid, in welk alles FABER met zijne Kerk bij den dag toeneemt; want zelfs hunne ezels moeten, in purper, goud, zijde en edele gesteenten gedoscht, daarhenen stappen. Onder ons zal hij aantreffen ware weduwen, die, wanneer zij jong zijn, trouwen en hare kinderen godsdienstig opvoeden, en wanneer zij reeds op hare dagen gekomen zijn, in deftige kleeding te zamen komen, om Gods woord te hooren, haré kleinkinderen leeren en de armen verzorgen. Hij zal zien, dat wij Apostelen in ons midden hebben, die zonder ophouden den Vader in geest en waarheid aanbidden, en of in hunne binnenkamer gaan, naar de leer van onzen Heiland, om te bidden, of in de schepping rondwandelen, waar zij de hand van den hemelschen Vader overal ontdekken. Maar de vuilbuiken, de dronken Vespers en het ijdel geblaar der Koorzangers laten wij van harte gaarne aan de Kerk van FABER over. God lof! Wij hebben PETRUSSEN, die vast gelooven, dat JEZUS is de CHRISTUS, de Zoon des levenden Gods. Wij hebben JOHANNESSEN,

die nergens rusten kunnen dan in den schoot van CHRISTUS! — Hier wordt de meineed verafschuwd; de jonge dochters huwen of worden behoorlijk bezorgd. Hier stelt men geene graden van zonden, die men naderhand weder met geld moet afkoopen. Hier *appelleert* men niet naar Menz en Rome, maar wij rigten onze eigene zaken, en besparen daarbij ons geld" [1]).

Toen FABER hierop op nieuw even smadelijk geantwoord had, liet ZWINGLI een tweede schrijven volgen in denzelfden geest als het vorige, en nu eens op weemoedigen, maar dan ook weder op hevigen toon hem uit de pen gevloeid. "Het zal ons niet week maken," zegt hij, "dat FABER niet alleen rusteloos de waarheid wederstaat, maar ook hare verkondigers en Leeraars met al hun vermogen tracht uit den weg te ruimen; maar wij moeten ons daarover liever verblijden, omdat deze wederstand ons tot een teeken is, dat wij het beloofde land naderen" [2]).

Tegelijker tijd had hij zich aan den Bondsraad te Baden gewend, waarbij hij de aantijging van in het Eedgenootschap oproer te willen stichten, van zich afweert, en daarentegen zich over de handelingen van VAN ECK en FABER ernstig beklaagt [3]).

Intusschen gingen zijne vijanden voort overal in het land brieven te verspreiden, waarin hij als een ketter, een volksverleider en een oproermaker beschreven werd, ten einde de gemoederen tegen hem in het harnas te jagen. Met geen' minder ijver bleef men bij de Regering van Zurich aandringen, dat zij ZWINGLI en andere Predikanten en geleerden naar Baden zou afvaardigen, om aan het

1) Ueber den ungesandten sandbrief Joh. Fabers, doctors, an H. Zw. gescriben, und hinderwärt usgespreit und nit überschickt. Antwurt. Opp. V. II. T. II. p. 436.

2) Die ander geschrift Zw. an doctor Joh. Faber. Opp. V. II. T. II. p, 467.

3) An der Eidgenossen Boten zu Baden. Opp. V. II. T. II. p. 455.

godsdienst-gesprek deel te nemen. Om dat verzoek te ondersteunen zond men eenen brief van vrijgeleide over, waarbij men nog de belofte voegde, dat de Landvoogd van Baden twintig tot dertig gewapende manschappen ter bescherming van ZWINGLI zou stellen, die hem van Zurich en weder derwaarts geleiden zouden.

Maar men was te Zurich genoegzaam onderrigt, welke gevaren ZWINGLI'S hoofd bedreigden. Het volk bad den geliefden Herder, om er zich toch niet aan bloot te stellen. De groote Raad nam een besluit met beroep op de Bondsartikelen, dat ZWINGLI door geene vreemde Regtbank zou geoordeeld worden, maar als beklaagde voor zijnen eigen Regter staan zou. Tegelijk verbood hij hem Zurich te verlaten en naar Baden te gaan [1]).

Wat ZWINGLI zelven betreft, hij had aan den Bondsraad geschreven, dat hij bereid was aan een gesprek deel te nemen, maar alleen op de volgende voorwaarden. 1) Dat nevens den Bijbel geen ander geschrift als gezag zou erkend worden. 2) Dat de duistere plaatsen der Schrift door de duidelijke plaatsen zouden verklaard worden. 3) Dat er boven Gods woord en over degenen, die er naar spraken, geene Regters zouden gesteld worden. 4) Dat vooraf de artikels bepaald zouden worden, waarover zou worden gehandeld. 5) Dat men de heiligste gelofte zou doen, dat niemand iets zou te vreezen hebben. En 6) als de nood het vorderen mogt, dat er gijzelaars en al zoodanige waarborgen zouden gesteld worden, die de wederzijdsche veiligheid verzekerden. Eindelijk 7) dat er eene vrije, sterke, gehoorzame en van niets afhankelijke stad voor het houden van het gesprek zou verkozen worden [2]).

---

1) Zwingl. ad Vadian. 22 April 1526. Opp. V. VII. p. 500.

2) Ein fründliche geschrift an gmein Eidgenossen der XII orten und zugewandten die disputation gen Baden uf den 16 tag May angeschlagen betreffende. Opp. V. II. T. II. p. 424.

Deze voorwaarden had men verworpen, en alzoo verviel ZWINGLI's aanbod. Hij achtte zich evenwel nog verpligt, zijne weigering, om naar Baden te komen, met redenen te omkleeden. Baden was eene stad aan de vijf uitsluitend streng Roomsch Katholieke Kantons onderworpen. En nu zou hij in die stad de stelling gaan verdedigen, dat de Roomsche Paus de Antichrist is! Verder, men had hem reeds als een' ketter veroordeeld, eer hij zich nog verantwoord had. Vervolgens, men had met het gesprek te Baden geen ander doel, dan hem op de eene of andere wijze tot zwijgen te brengen. Nog meer, de vijf Roomsch-Katholieke Kantons hadden zich met eenen eed onderling verbonden, om het geloof, dat hij predikte, uit het land te verdelgen. Eindelijk, op het vrijgeleide was niet te vertrouwen; want hij wist zeker, dat men te Baden van meening was, dat men aan ketters geen woord behoefde te houden. "Deze en andere redenen," dus besluit hij, "voer ik aan, genadige Heeren! om u te bewijzen, dat niemand voorgeven kan, alsof ik het opentlijke gesprek zoek te vermijden: ik mijd alleen de plaats. Wat ligt u toch aan de plaats gelegen? Verandere men haar, en men zal zien, of ik vreeze te komen. Ik mag niet in eene blinde zaak loopen, daar er zooveel op het spel staat" [1]).

Inderdaad, het was niet de vrees voor zichzelven, die hem tot zijn besluit gebragt had. "Allen," zeide hij, "verzekeren mij ten stelligste, dat het met mij gedaan is, wanneer ik te Baden verschijn. Toch ben ik deswege niet bezorgd, wanneer mijn tijd mogt gekomen zijn. Want ik weet, dat ik eenen God dien, bij wien de hairen mijns hoofds geteld zijn. Hij zal het maken, zoo als het Hem behaagt" [2]). Aan zijnen VADIANUS schreef hij: "Terwijl

1) Zw.'s antwurt über das zugeschickt gleit. Opp. V. II. T. II. p. 462.

2) Opp. V. II. T. II. p. 443.

ik voor de belangen van allen waak, gevoel ik mij sterk; mijn moed wankelt niet. Ik handel niet uit vrees, indien ik van Baden terug blijf; maar ik wensch er voor te ijveren, dat het goede Zwitsersche volk geene prooi worde van de listen van FABER en ECK en van de trouwloosheid der vijf verbondene Kantons" 1).

Men kan de weigering van den Hervormer, om naar Baden te komen, verschillend beoordeelen; maar men zal toch moeten bekennen, dat hij eerlijk en opregt gehandeld heeft. Zegt misschien ons gevoel: hij zou grooter geweest zijn, indien hij gegaan ware en in het aangezigt zijner vijanden gezegd had, als LUTHER te Worms: *hier sta ik! Ik kan niet anders. God helpe mij!* — men bedenke, dat de omstandigheden van eenen anderen aard waren. Daarenboven het levensgevaar, dat hem te Baden bedreigde, was bijkans volkomen zeker; en nu zegge men, of het voorzigtig, of het niet meer dan roekeloos zou geweest zijn, zich daaraan bloot te stellen, zonder dat de nood daartoe dwong. De Regering en het volk van Zurich gevoelden, wat men in den man zou missen, die zijn werk nog naauwelijks ter helfte gebragt had; en mogt hij dan den aandrang van dezen, voor wie hij zich bewust was, dat zijn leven nog nuttig zou kunnen zijn, verachten, om zich aan eenen ECK en FABER over te geven? En ligt er dan zelfs niet eene zekere grootheid in, dat hij die ophitsingen, waarbij hem soms het bloed in de aderen kookte, wederstond, en liever van die verachtelijke mannen allerlei smaad wilde verduren dan zich uit de plaats, die de voorzigtigheid hem gebood te behouden, te laten wegrukken?

De lezer zal wel reeds op het vermoeden gekomen zijn, dat er tusschen ZWINGLI en OECOLAMPADIUS over de Badensche zaak veel gehandeld werd. OECOLAMPADIUS

---

1) Zwingl. ad Vadian. III. Kal. Apr. 1526. Opp. V. VII. p. 484.

schreef, dat hij zijns vriends besluit moest goedkeuren, en dat, indien de Regering van Bazel hem niet mogt bevelen naar Baden te gaan, hij ook zelf niet voornemens was, elders dan in zijne eigene woonplaats, rekenschap van zijn geloof te geven. De zaak te Baden kwam hem allergevaarlijkst voor; want deze stad was zeer verdacht, voornamelijk in eenen tijd (tegen Pinksteren), dat er aldaar eene menigte van de loszinnigste en baldadigste lieden te zamen vloeide. Aan den anderen kant betuigde hij zijnen vriend, dat, wanneer hij bevel mogt ontvangen naar Baden te gaan, hij zou moeten wenschen, dat deze met hem ging en hem bij het gesprek ter zijde stond [1]).

Wat eindelijk ZWINGLI nog meer in zijn voornemen versterkte, was een brief van eenen vriend uit Constans, waarin hem werd te kennen gegeven, dat alle godvruchtigen zich verheugden, dat hij de listen van de Ferdinandische (Oostenrijksche) partij en de lagen van FABER en ECK doorgrond had; want dat allen begrepen, hoe zij onder den schijn van een godsdienst-gesprek een groot kwaad brouwden. "Maar," voegde hij er bij, "uit al wat gij mij van den kleinen vos geschreven hebt, zie ik, dat u alles ten volle bekend is en dat gij op uwe hoede zijt." Deze brief was van niemand anders dan van den Franschen Gezant, GREGOR MANGAUD. Hij schreef hem nog: "Ik heb een' van de Secretarissen van FABER hooren zeggen, dat zijn heer voor het godsdienst-gesprek groote zorg droeg, maar dat hij vreesde, dat al zijn arbeid vruchteloos zou zijn; want dat uwe artikelen uit de H. Schrift niet konden wederlegd worden, behalve misschien dat over het Avondmaal" [2]).

1) Oecolamp. ad Zwingl. 29 Dec. 1525. — 9 April 1526. — 24 April 1526. Opp. V. VII. p. 455, 489, 501.

2) Greg. Mangoltus ad Zwingl. Opp. V. VII. p. 506, 507.

HOOFDSTUK XVI.

BADEN.

"Heb goeden moed, broeder!" aldus schreef OECOLAMPADIUS aan ZWINGLI uit Baden den 18 Mei: "Wij zullen des Heeren bijstand inwachten. Hij zal de zijnen niet verlaten. In de eerste zamenkomst zal ik er met al mijn vermogen op aandringen, dat er eene andere en veilige plaats verkozen wordt, b. v. Schaffhausen. — BERCHTHOLD (HALLER) is nog niet hier; zoo ook nog niet HESS uit Abtzellen, maar van onze vijanden zijn er velen. God zij daarvoor lof! Ik heb uwen brief aan BERCHTHOLD met genoegen gelezen. Indien het tot disputeren komt, zullen wij niets verzuimen van al wat gij ons voorschrijft. — Och of er nog een middel kon gevonden worden, dat gij herwaarts kwaamt! Maar wij mogen niet willen, dat uw leven op eenigerlei wijze in gevaar gebragt worde" [1]).

Eenige dagen later, toen de redewisselingen reeds aan den gang waren, deelde zijn vriend hem den gelukkigen aanvang mede en herhaalde zijn verzoek, om, zoo mogelijk, nog over te komen, ten einde de zege op de tegenpartij te helpen bevechten. "Is er levensgevaar," schreef hij, "wij allen zullen er met u in omkomen" [2]).

ZWINGLI echter, van nabij bekend met wat hem te Baden dreigde, volhardde standvastig bij zijn eenmaal genomen besluit. Maar hij was intusschen de man niet, om stil te zitten, waar het zoo groote belangen gold. Zijn geest was te Baden tegenwoordig. Wel was hij in den laatsten tijd naar het ligchaam eenigzins afgemat, zoodat het gerucht liep, dat hij aan verzwakking leed en zelfs ge-

1) Oecolamp. ad Zwingl. 18 Maii 1526. Opp. V. VII. p. 511.
2) Oecolamp. ad Zwingl. 23 Maii 1526. Opp. V. VII. p. 512.

noodzaakt was, het prediken na te laten [1]). Zeker is het (hij zelf verhaalde dit aan VADIANUS), dat hij op een' dag in April, nadat hij om 8 uur 's morgens eenige plaatsen uit Exodus met groote levendigheid voor geleerden en studenten verklaard en vervolgens te 9 ure het bad bezocht had, te huis gekomen een toeval kreeg, waarin hij wel een uur lang bleef. Eerst nadat hij, eenige uren later, in eenen diepen slaap geraakt was, had hij zich weder hersteld gevoeld [2]). Weldra was hij, naar zijne eigene uitdrukking, weder de oude ZWINGLI. Hij vatte op nieuw goeden moed. "Want," zeide hij, "het is verdacht, om met hoogklinkende woorden van zijne standvastigheid van geest op te geven, wanneer alles rondom ons rustig is; maar ten tijde van gevaar onwankelbaar te staan, is een bewijs van eene sterke ziel" [3]).

Zijne vrienden berigtten hem getrouw, wat er te Baden voorviel. Twee jonge mannen, de één de later beroemd gewordene THOMAS PLATER, toenmaals custos bij het Frau-Munster te Zurich, de andere HIERONYMUS ZIMMERMANN van Winterthur, kwamen bij afwisseling iederen avond van daar te Zurich aan en keerden vóór het aanbreken van den dag terug. Het was namelijk op straffe des doods verboden, dat in de kerk, waar het gesprek gevoerd werd, door iemand iets opgeteekend werd behalve door de vier daartoe aangestelde schrijvers. Nu waren ZWINGLI en OECOLAMPADIUS overeengekomen met zekeren jongeling van eenen schranderen en vaardigen geest, met name HIERONYMUS WELSCH [4]), om zich te laten doorgaan

1) Oecolamp. ad Zwingl. 12 Jan. 1526. Opp. V. VII. p. 161.

2) Zwingl. ad Vadian. III. Kal. Apr. 1526. Opp. V. VII. p. 484.

3) Zwingl. ad Michael Cellarium 17 Sept. 1526. Opp. V. VII. p. 538.

4) Volgens Schuler und Schulthess was het Thomas von Hofen uit Bern, die zich heimelijk te Baden opgehouden, en, zoo

voor iemand, die wegens zijne gezondheid de baden kwam gebruiken, en uit nieuwsgierigheid het gesprek in de kerk bijwoonde. Zij droegen hem op, om zoo naauwkeurig mogelijk op te letten op al, wat door ECK werd voorgebragt, de bewijzen en gronden, waarvan hij zich tegen OECOLAMPADIUS, HALLER en de overigen bediende, zich in het geheugen te drukken, en vervolgens zich naar het Badhuis te begeven en alles op te schrijven. Dit door hem geschrevene, tegelijk met hetgeen door OECOLAMPADIUS en anderen van zijne vrienden, zoo veel zij daartoe gelegenheid gehad hadden, was opgeteekend, benevens wat zij te vragen hadden, werd dan aan eenen der twee genoemde boden overgegeven, die het een en ander heimelijk bij ZWINGLI te Zurich bezorgde. En wanneer deze boden uit Baden op weg gingen en hun door de lieden, die aan de stadspoorten tot wachters gesteld waren, gevraagd werd: "wat hebt gij te doen? wat hebt gij bij u?" gaven zij het een of ander voldoend antwoord. PLATER zeide: "ik verkoop hoenders!" die hij dan ook altijd bij zich had [1]).

Intusschen kostte dit aan ZWINGLI niet weinig inspanning. Zóó kwam b. v. PLATER tegen middernacht vóór het Pinksterfeest aan zijne woning aan. Daar hij hem te bed vond, drong hij er bij hem op aan, om terstond op te staan, en nog dienzelfden nacht zijne gedachten op te schrijven over hetgeen, waaromtrent OECOLAMPADIUS hem wilde raadplegen, opdat deze den volgenden morgen dit zijn antwoord bekomen mogt. ZWINGLI stond op, en zeide: "Waarlijk! Gij zijt een onrustig mensch! Ik ben

---

naauwkeurig, als hem zonder opzien te baren mogelijk was, hetgeen aldaar verhandeld werd, opgeteekend had, hetwelk hij vervolgens te Straatsburg in druk liet uitgaan. Opp. V. II. T. II. p. 513.

1) Dit verhaalt Plater zelf. Zie het werkje: Thomas Plater u. Felix Plater, zwei Autobiographien, herausg. von Dr. D. A. Fechter, Bazel 1830.

in zes weken niet te bed geweest en meende nu, dat men mij dezen nacht eens rust zou geven, omdat het morgen Pinksteren is."

Met Pinkstermaandag den 21 Mei 1526 ving het gesprek aan en het duurde tot den 8 Junij daaraanvolgende. De groote menigte der te zamen gekomene personen bestond uit bittere vijanden der Hervorming. Er was voor OECOLAMPADIUS, hoe overtuigend hij ook spreken mogt, niet aan te denken, om door de waarheid de zege te behalen. Men verbreidde weldra, dat hij en de evangelische zaak verslagen was. "Maar," schreef hij zelf aan ZWINGLI, "ik ben niet verslagen, en ik hoop, dat door de leugens, die de Pausgezinden uitstrooijen, zoodra zij slechts aan het licht zullen gekomen zijn, onze zaak zal bevorderd worden" 1).

De Afgevaardigden der negen Roomschgezinde Kantons namen, doch onder *protest* van de overigen, een besluit, waarbij ZWINGLI en allen, die van zijne partij waren, verklaard werden buiten de Kerk te zijn, zijne schriften in geheel Zwitserland verboden, en voorts elke verandering in de godsdienst met strenge straffen bedreigd werd. De wijze echter, waarop het godsdienst-gesprek gevoerd geworden was, had op velen, die anders der nieuwe leer, zoo als men haar noemde, niet gunstig waren, geen' gunstigen indruk gemaakt. De Hervormingsgezinden waren in hun gevoelen meer versterkt geworden, en te Zurich had het te Baden gebeurde deze uitwerking, dat allen als een eenig man besloten aan het Evangelie onwankelbaar vast te houden 2).

Wij vinden ZWINGLI met de zeven stellingen van ECK voor zich en zien op zijne tafel eenige papieren verspreid,

---

1) Oecolamp. ad Zwingl. 20 Junii 1526. Opp. V. VII. p. 518.

2) Zwingl. ad Conrad. Somium 2 Julii 1526. Opp. V. VII. p. 519.

waarin ECKS antwoorden en bewijsvoeringen, te Baden voorgebragt, zijn opgeteekend. Al heeft hij dan persoonlijk zich met dien vijand der Hervorming niet kunnen meten, hij wil echter toonen, dat hij niet uit verlegenheid voor hem terug gebleven is. Op de eersten had hij reeds in het laatst van Mei zijne aanmerkingen in druk laten uitgaan [1]). Hij is thans bezig met op de laatsten zijn wederantwoord te schrijven, met name op hetgeen gezegd was tot verdediging der meening, dat *het ligchaam van* CHRISTUS, *hetwelk zigtbaar in den hemel is, onzigtbaar in het sacrament des altaars tegenwoordig zou zijn.* Hij toont aan, dat ECK zich zelven daarmede in een' strik verward heeft, en *of* tot de grootste dwaasheid en ketterij vervallen is, *of* erkennen moet, dat in het Avondmaal het ligchaamlijk vleesch en bloed van CHRISTUS niet gegeten en gedronken wordt. Voorts, daar men te Baden hem (ZWINGLI) buiten de Kerk gesloten heeft, zoo bewijst hij hier met de volgende eenvoudige redenering, dat ECK zelf eigentlijk niet tot de Kerk behoort. "De Kerk van CHRISTUS," zegt hij, "is niet anders dan het volk van CHRISTUS. Maar het volk van CHRISTUS is dat volk, dat zich op het lijden en sterven des Heeren als op het eenige onderpand van Gods genade verlaat. Dat volk hoort alleen naar de stem van den eenigen Herder CHRISTUS. Dat volk volgt nevens CHRISTUS geenen anderen. Maar dan kan ECK zich niet beroemen tot dat volk te behooren. Want hij hoort niet naar hetgeen uit Gods woord is, en wat hij spreekt, spreekt hij niet uit dat woord." Hij eindigt met de dringende bede, dat men zich toch niet moge laten misleiden door de groot klinkende woorden zijner vijanden [2]).

1) Die erst kurze antwurt über Eggen siben schluszreden. Opp. V. II. T. II. p. 484.

2) Die ander antwurt über etlich unwarhaft, unchristlich antwurten,

Maar FABER had in een vlugschriftje, onder den titel: *Nieuwe tijding* de schitterende zege uitgetrompet, die de Roomsche partij te Baden zou behaald hebben. Des niet te min wachtte hij zich wel een openbaar en getrouw verslag van de aldaar gevoerde redenen uit te geven. "Hebt gij," zóó vroeg ZWINGLI met regt, "hebt gij de zege behaald, waarom laat gij dan al de gehoudene redewisselingen, die toch van woord tot woord opgeschreven zijn, niet in druk verschijnen? Hoe stemt die achterhouding met uw' triomfkreet overeen? Het klinkt immers vreemd, zich op de zegepraal te beroemen, en niet te willen aantoonen, op welk eene wijze men ze verkregen heeft" [1]).

FABER drong er inmiddels ten sterkste op aan, dat al de boeken, die van de zijde der Hervormers waren uitgegeven en tegelijk alle overzettingen der H. Schrift opentlijk verbrand zouden worden. Over zulk eene woede was ZWINGLI verontwaardigd en tegelijk bedroefd. Hij wendde zich met eenen ernstigen brief tot alle Christenen in geheel Zwitserland en vermaande hen zich eendragtig tegen de volvoering van dit voornemen te verzetten. "Vrome Christenen, broeders en landgenooten!" schreef hij, "wij moeten onze zaligheid en ons geloof standvastig aankleven, en niet toelaten, dat iemand het ons ontrukke. De vijanden van het Evangelie trachten ons en onze kinderen, indien God het niet verhoede, van het levende woord van God te berooven. Maar ik ben het u allen om des geloofs wil en uit natuurlijken pligt, daar gij mijne lieve landgenooten zijt, verschuldigd, tegen het lijden van zoo groot eene schade van ziel en ligchaam te waarschuwen. — Is het ons verboden aardsche Vorsten te smaden, zullen

die Egg. uf der disputation zu Baden ggben hat. Opp. V. II. T. II. p. 491.

1) Die dritte geschrift H. Zw. wider Joh. Faber, über das erdicht büchlin, das er nun zytung genennet und im höwmonat hat lassen usgon. Opp. V. II. T. II. p. 515.

wij dan dulden, dat onze hemelsche Vader gesmaad worde?. Want welk een' grooter' smaad kan men Hem aandoen, dan dat men zijn Woord verbrandt of aan banden legt! — Het is Zijn wil, dat wij Zijn Woord bestendig in ons hart dragen en het aan onze kinderen mededeelen zullen. Maar wij zijn van natuur zeer vergeetachtig. Ziet gij dan niet, hoe noodzakelijk het is bij de gewone vergeetachtigheid der menschen, dat wij van Gods woord dagelijks gebruik maken? Maar dat kan immers niet, indien wij het niet schriftelijk bezitten. Want ofschoon het geloof en de liefde van boven in ons hart komt, wij moeten echter door het getrouw gebruik der H. Schriften zorg dragen, dat wij *daarin niet feilen* en onze kinderen geen verkeerd onderwijs geven. -- Wat kan ons, arme en in het verstand verduisterde menschen, anders verlichten, zoo het niet Gods woord is. — Wanneer wij dit Woord verwaarloozen, is het duidelijk, dat wij weder eene prooi van het dwaze en anti-christelijke Pausdom worden."

Ten betooge, dat alle Christenen de H. Schrift lezen *mogen* en *moeten*, beroept hij zich op het voorbeeld der oude Kerk, op de behoefte, die ieder daaraan heeft, op het gevaar, dat men anders loopt, van onder het juk van menschelijke leeringen te komen, en op de genade, die God aan die dagen bewezen had, door het lang verduisterde licht der waarheid weder te doen doorbreken. "Maar FABER dringt zóó ijverig op het verbranden van het N. Testament aan, omdat hij, zoo als hij zegt, vele honderden, wanneer ik mij wel herinner, zelfs veertien honderd vervalschingen, daarin ontdekt heeft. Ik heb weinig in de Duitsche vertaling des N. Testaments gelezen, maar ik betuig, dat, wat ik er van gelezen heb, niet alleen niet vervalscht, maar ook duidelijker en getrouwer is dan de oude Latijnsche vertaling, waaruit te voren de Duitsche vertaling gemaakt is. Ieder deskundige zal het evenzoo bevinden. Maar FABER spreekt eenvoudig na, wat hem

door den ijverigen en dommen Pausgezinden HIERON. EMSER is voorgezegd. Want hij zelf verstaat te weinig Grieksch, om het N. Testament in de oorspronkelijke taal te verstaan, ik zwijg, om het anderen uit te leggen. De bewijzen, die hij aanvoert, getuigen ook, dat zijne beschuldiging niets dan lastering bevat: want hij verdraait den zin der plaatsen der H. Schrift en doet haar geweld aan ter gunste van het Pausdom. Maar den eenvoudige kunnen deze *twee* dingen tot een' toetssteen dienen, om te zien, of eenige plaats vervalscht zij. Vooreerst hij vergelijke de oude bestaande Duitsche vertalingen met elkander, waarvan men er velen heeft, die vóór eenige jaren gemaakt zijn. Hij zal dan op alle plaatsen denzelfden zin vinden, maar wat duidelijker in de nieuwe vertaling; want er zijn enkele plaatsen, waarin door de Latijnsche vertaling de beteekenis van het Grieksch niet juist is wedergegeven. Ten tweede vergelijke hij de dagelijksche Evangeliën, die van den kansel worden voorgelezen, met de nieuwe vertaling, en, indien hij dan overeenkomst van zin opmerkt, kan hij daaruit tot de getrouwheid van het overige besluiten. Hiermede nu wil ik niet te kennen geven, dat de vertaling hier en dáár niet nog wat duidelijker en den één of anderen zin niet nog wat naauwkeuriger zou hebben kunnen wedergeven. Maar dat kan men geene vervalsching noemen. Want zulk een geleerde is er nog niet opgestaan, dat hij allerwege den zin der woorden volkomen heeft weten te treffen. Maar Gode zij dank! er bevinden zich overal geloovigen genoeg, ook waar sommigen hen niet gaarne willen vinden, dat wij ons om de lasteringen van FABER niet veel hebben te bekommeren. Want de geloovige bekent in zijn N. Testament, welke zin met de meening Gods overeenkomstig is en welke niet. Daarom, vrome Christenen en landgenooten! doet om Gods wil de oogen open, en laat u door de zeven booze geesten, die door FABER tot u komen, niet in eenen

nog ergeren toestand brengen, dan waarin gij te voren waart. — Gij zult zien, dat binnen weinig jaren het Evangelie alom gekend en derwijze verbreid zal worden, dat het Pausdom daardoor geheel ten gronde gerigt worden zal" [1]).

Doch de Roomsche partij had geene rust. Het was haar om den persoon van ZWINGLI zelven te doen. Zoolang men hem niet in handen had, begreep zij te regt, dat er nog weinig gewonnen was. Want hij was de ziel der godsdienstige beweging, die zij met al haar vermogen zocht te onderdrukken. Maar hoe zich van hem meester te maken, zoolang hij veilig onder de bescherming van Zurich leefde? Men moest beproeven, wat men door bedreiging winnen kon. Na afloop van het gesprek te Baden zonden de Afgevaardigden der XII Kantons een schrijven aan de Regering van Zurich. Zij beschuldigden daarbij ZWINGLI van leugen, lastering en oproerstichting in het Eedgenootschap en drongen op zijne bestraffing en zelfs op zijne verwijdering aan. Indien dit niet gebeurde, zouden zij aan al de inwoners van het Zurichsche Kanton openbaar maken, al wat er tusschen hen gehandeld was, en wat zij van zijne Regering en van ZWINGLI ondervonden hadden. "Ik heb," was ZWINGLI's rustig antwoord, "niets ten nadeele van de Afgevaardigden te Baden gezegd of geschreven. Maar dat ik FABER verdacht gehouden heb, geld tot omkooping besteed te hebben, zulks heb ik niet zonder oorzaak gedaan; en ik blijf daar nog bij. Hij stelle mij wegens deze beschuldiging teregt, als het hem goeddunkt. — Wat uwe bedreiging aangaat,

---

1) Ein kurze gschrift H. Zw. an gemein Christen, vorus in einer loblichen eidgnoszenschaft. warnende vor dem unchristlichen fürnemen Fabers. der nit allein die nüwlich gedruckten, sunder ouch des nüw testament ze brennen sich undernimmt. Opp. V. II. T. II. p. 509.

alles openbaar te maken, daarop heb ik alleen te antwoorden: wanneer het ter bevordering der eensgezindheid van het Bondgenootschap strekken kan, wensch ik, dat gij alles, zoo als het zich toegedragen heeft, openbaar maakt, en dat niet alleen voor de ingezetenen van ons kanton, maar voor het geheele vaderland. — Overigens, dat men mij beliegt en belastert, moet ik aan God bevelen. Wanneer ik een leugenaar ware, zouden de leugenaars het met mij eens zijn. Maar nu ik mij tegen hen stel, haten zij mij" [1]).

HOOFDSTUK XVII.

TWEE ZENDBRIEVEN.

Onder de talrijke geleerden van de Roomschgezinde partij, die zich te Baden tijdens het aldaar gehouden gesprek bevonden, was ook zekere Dr. BALTHASAR SATTLER, een geestelijke uit Eszlingen. In deze niet onaanzienlijke stad op de grenzen van Zwitserland in het tegenwoordig Wurtembergsche gelegen, had zich de leer der Hervorming beginnen te verspreiden. Er was eene kleine gemeente ontstaan, die besloot zich aan het Evangelie te houden. Maar SATTLER gunde haar geene rust en ging met al zijn vermogen hare uitbreiding tegen. Ook te Baden openbaarde hij zijnen geest. Hij hield aldaar eene leerrede, ten onderwerp hebbende *de genoegdoening door den dood van* CHRISTUS, waarbij hij echter aanleiding nam, om op zijne wijze de Roomsche Kerkleer te verdedigen,

---

1) Der eidgenossen boten an den rat von Zürich. En: Zurich an der eidgenossen boten zu Baden versammlet. Opp. V. II. T. II. p. 500, 502.

en trachtte aan te toonen, dat de genoegdoening van CHRISTUS niet buiten sloot, dat wij ook nog voor ons zelve moeten genoegdoen.

ZWINGLI had van deze leerrede gehoord, en terstond zette hij zich neder, om naar Eszlingen te schrijven. Hij schreef *eenen christelijken, nuttigen en vertroostenden brief aan de geloovigen aldaar*, en liet haar ergens in Duitschland drukken, hoewel de naam en de woonplaats van den drukker niet opgegeven wordt [1]).

Hij had, naar het schijnt, te Eszlingen niet éénen bekenden vriend, door wiens tusschenkomst hij dezen brief bij de hervormingsgezinde Christenen kon inleiden. Daarom zou hij een *open* brief kunnen genoemd worden. Hij is in eenen echt apostolischen geest geschreven en treft ons door de hartelijkheid en den vaderlijken ernst, waarmede de Eszlingers tot standvastige aankleving aan het door Gods genade verkregene geloof en tot kloekmoedigheid onder de verdrukkingen vermaand worden. Want zij moesten vertrouwen, dat God het werk, door Hem zelven onder hen begonnen, niet weder zou laten varen. Ook moesten zij zich over de menigerlei smaad en verdrukking, die zij van de vijanden van CHRISTUS te verduren hadden, niet verwonderen, maar bedenken, dat God alle dingen ten goede doet medewerken dengenen, die Hem liefhebben; want dat het ware christelijke geloof en de deugden, die het voortbrengt, zich nooit grooter en schitterender bewijzen dan in zulke tijden. "Volgt ons voorbeeld na, lieve Broeders! Want om Gods wil verachten wij niet alleen alle tijdelijke eer en het tijdelijk goed, maar ook het leven. Die schat toch, om welks wil wij de aardsche dingen verwerpen, is een kostbaarder

---

1) Ein christenliche fast nutzlichen und trostliche epistel H. Zw. an die frommen, eersamen glöubigen zu Etzlingen. Opp. V. II. T. III. p. 1.

en betere schat dan deze. — Ook laat onze Aanvoerder, CHRISTUS JEZUS, ons nimmer zonder vertroosting, daar *Hij* ons inwendig door zijnen Geest, die ons bij het geloof bewaart, en uitwendig door de vermaningen zijner getrouwe dienaren, ja door het geweld en de smaadredenen onzer vijanden zelve laat aanvuren en sterken."

Doch deze brief is ook belangrijk, waar de schrijver tot de leerrede van Dr. SATTLER komt.

"Wat, lieve Broeders!" schrijft hij, "had u uit Baden aangenamer kunnen berigt zijn geworden, dan dat Dr. BALTHASAR (SATTLER) opentlijk gepredikt heeft: CHRISTUS *heeft door zijnen dood voor ons genoeg gedaan; Hij is eenmaal opgeofferd voor onze zonden.* Daaruit toch moet gij terstond het besluit opmaken, dat de man te voren u de waarheid niet gepredikt heeft, als hij u leerde, dat CHRISTUS voor onze zonden niet genoeg gedaan heeft, maar dat ook wij zelve daarvoor nog genoegdoening verschuldigd zijn. En wanneer hij nu uit Baden terugkeert en anders prediken zal, dan hij dáár gedaan heeft, dan mag men vrijelijk zeggen: *de Duivel spreekt uit hem. Zie, hoe zich de Antichrist uit zijnen eigenen mond verraadt!*"

ZWINGLI vat nu SATTLER eenvoudig bij het woord, dat CHRISTUS door zijnen dood voor ons genoeg gedaan heeft. "Welaan!" zegt hij, "is dit eene waarheid, die niet wedersproken kan worden, dan worden daarmede op eenmaal alle antichristelijke meeningen, ja alle dwalingen omvergeworpen en te niet gedaan."

"Merkt eens op, lieve Broeders! Als CHRISTUS, zoo als toch Dr. BALTHASAR leert, door zijnen dood eene genoegdoening voor onze zonden is, dan valt vooreerst immers *de aflaat* weg. Het is niet meer noodig, dat wij aan den Paus geld betalen, om de vergeving onzer zonden te verkrijgen. Maar dan valt vervolgens de *voorbede der Heiligen* weg. De Heiligen behoeven niet voor ons te verwerven, wat CHRISTUS door zijnen dood reeds voor

de gansche wereld verworven heeft. En als daar echter staat, dat CHRISTUS nog onze Voorspraak bij den Vader is, moeten wij dat niet op menschelijke wijze opvatten, alsof CHRISTUS voor ons nedervalt en met woorden voor ons bidt, maar dat de schat der genade in den dood van CHRISTUS verkregen is, zoodat allen, die tot God om genade gaan, haar alleen door JEZUS CHRISTUS bekomen. Dan valt verder ook *alle verdienstelijkheid onzer goede werken* weg. CHRISTUS toch zou te vergeefs gestorven zijn, wanneer onze goede werken nog voor ons genoeg moesten doen. Dan valt ook de *Mis* weg. CHRISTUS sterft in de Mis niet, en Hij is ook maar eenmaal gestorven. Dan valt almede weg, dat *het vleesch en bloed van* CHRISTUS *ligchamelijk in het Avondmaal* zijn zou. Want is Hij in de wereld gekomen, om door zijnen dood de wereld zalig te maken, zóó volgt, dat Hij alleen als de gestorvene eene spijze der ziel is, en niet als de ligchamelijk gegetene. Op dezelfde wijze valt eindelijk ook het *vagevuur*, de *beeldenvereering* en de *oorbiecht* weg. Niets kan ons helpen dan de dood van CHRISTUS; maar door dien dood worden wij ook volkomen geholpen. Want daarin ligt voor ons het ontwijfelbaar onderpand van Gods genade, door welke ons de vergeving onzer zonden toekomt.

"Ziet nu, lieve Broeders!" voegt ZWINGLI er bij. "Het mag u wel tot vreugde strekken, dat uw Herder zóó christelijk gesproken heeft, dat CHRISTUS voor ons, arme zondaars, door zijnen dood genoeg gedaan heeft. Want wat is het Evangelie anders? o! Hij, die de tongen gemaakt heeft, kan ze ook tot Zijnen lof buigen, als zij dien anders niet willen uitspreken. Maar wanneer nu onze Doctor nog voorts daarbij verkondigt, dat wij toch ook nog voor onze zonden moeten genoegdoen, dat CHRISTUS nog dagelijks moet geofferd worden, dat de zielen uit het vagevuur verlost moeten worden, en dergelijke zaken meer: laat hem vrijelijk dat alles behouden. Het stemt met zijne

eigene leer niet overeen, en het is veel minder nog leer des Evangelies."

Ten slotte wordt aangedrongen, om naar eenen goeden, vromen, godvruchtigen, vreedzamer Herder en Verkondiger der zuivere waarheid om te zien. Gij zult welligt daartoe onder u zelve vrome en geschikte mannen vinden, die gij met geringe kosten onderhouden kunt. Maar indien het u daaraan ontbreekt, zullen wij u zoodanigen toezenden." — Het blijkt ons weder hieruit, hoe de altijd werkzame man Zurich tot het middenpunt maakte, van waar hij overal, waar de behoefde zich gevoelen deed, ook met dadelijke hulp van dienst was.

Te Eszlingen was de Hervorming van eene Luthersche zijde ingevoerd geworden. Zóó gebeurde het, dat aldaar velen tegen het gevoelen der Zwitsers over het Avondmaal ijverden, ja er waren er, die wilden, dat de prediking van dit gevoelen met geweld zou gekeerd worden. Dit gaf ZWINGLI aanleiding tot het schrijven van eenen tweeden brief aan de Eszlingers van 16 October deszelfden jaars [1]). "Laat toch de geloovigen vrij!" zegt hij daarin. "Men moet het minste woord, dat in de Kerk gesproken wordt, niet verachten, maar hooren en oordeelen. Neemt een voorbeeld, als het u niet ergert, lieve Broeders! aan onze Gemeente. Wij verwerpen den herdoop en begeeren, dat onze kinderen, als behoorende niet minder dan wij tot het verbond Gods, den Doop ontvangen. Maar hiertegen nu hebben zich sommigen aangekant en hun gevoelen in hunne geschriften trachten te bewijzen. Hoe heeft zich toen onze Gemeente gedragen? Tot op heden toe laat men alle schriften en tegenschriften vrijelijk rondgaan. Wel zevenmaal heeft men de leer der Wederdoo-

---

1) Der ander sandbrief H. Zw. an die christen zu Eszlingen. darin vil christliche leeren und ermanungen begriffen werdend. Opp. V. II. T. III. p. 8.

pers in openbare vrije gesprekken overwonnen. Op deze wijze is het haar onmogelijk geweest opgang te maken; de leer van den Doop der kinderen is gehandhaafd en er is rust gekomen. — Want wanneer men de Gemeente *vrij* laat in het hooren der verkondiging van Gods woord, dan zal God haar niet verlaten; en Hij, die een God niet van tweedragt maar van vrede en eenigheid is, zal haar in de regte kennis der waarheid leiden. — Zóó dan, lieve Broeders! laat de Gemeente iedere leer, die tot haar gebragt wordt, beproeven, en haar aannemen of verwerpen; en dwingt niemand."

Duidelijker kon ZWINGLI niet getuigen van den vrijen geest, die hem bezielde, dan door dezen raad, dien hij wilde, dat door de Eszlingers zou gevolgd worden. Maar wat hij wilde, was ook niet anders dan de doorvoering van zijn eigen beginsel, waardoor hij zich tot verzet van de leer der R. Kerk had laten aandrijven. En het is hem tot eere, dat hij van de getrouwe opvolging daarvan voor de zaak der waarheid en de belangen der Gemeente geene gevaren duchtte, zoolang er nog ware geloovigen zouden zijn, en er een God is, die Zijn eigen Woord zal weten te beschermen.

HOOFDSTUK XVIII.

AANVANG VAN DEN AVONDMAALSSTRIJD.

Het was niet te Eszlingen alleen, dat zich het verschil van gevoelen over de ware beteekenis des Avondmaals deed vernemen. Ook elders dreigde de partijschap het hoofd op te steken. En dit kan ons niet bevreemden, daar de Hoofden der Hervorming omtrent dit punt niet alleen verschilden, maar ook daarover met elkander in openbaren strijd geraakten.

ZWINGLI had tot hiertoe slechts tegenover de Roomschgezinden gestaan. Met kloeken moed had hij al de dwalingen hunner Kerk aangetast, en in het bijzonder ook hun on-evangelisch begrip ten aanzien van het Avondmaal des Heeren niet gespaard.

Ofschoon hij nu wel wist, dat LUTHER zich omtrent het Avondmaal van eene andere uitdrukking bediende dan hij gewoon was, meende hij toch in den beginne, dat zij in het wezen der zaak met elkander overeenkwamen. Sprak LUTHER van *het ligchaam en bloed van* CHRISTUS, ZWINGLI hield het er voor, dat hij dit deed, omdat het Nieuwe en eeuwige Testament *in den dood van* CHRISTUS *gegrond was.* Het eenige, wat hen van elkander onderscheidde, meende hij, was hierin gelegen, dat LUTHER van *het Avondmaal op zich zelf* sprak, terwijl hij meer den nadruk legde op *zijne viering door de geloovigen.* Maar de brief aan MATTHEUS ALBER, Prediker te Reudlingen, waarvan wij vroeger melding gemaakt hebben, was bestemd, om het ware verschil tusschen de beide Hervormers aan den dag te brengen.

Reeds was LUTHER met ZWINGLI's gevoelen eenigermate bekend geworden. En het kwam hem als eene omkeering van het ware Evangelie voor, waarom hij er zich in zijne brieven aan zijne vrienden met het grootste misnoegen over uitliet. Maar nadat nu de brief aan ALBER in het licht verschenen was, schreef hij: "ZWINGLI en OECOLAMPADIUS vallen ons gevoelen aan" [1]). Toch was dit geen aanval geweest. Maar de op dit punt zeer kwetsbare man beschouwde als zoodanig elke afwijking van zijne opvatting. En dan drukte hij zich daarover op de sterkste wijze uit, en schroomde zelfs niet te spreken van moedwillige vijanden van God en Zijn Woord, met wie men geen verbond moest maken.

1) Epp. Lutheri. Ed. de Wette. N. 631, 638, 743.

Het is geen wonder, dat sommigen zijner vrienden, met geestdrift voor den grooten Meester en vriend bezield, de zaak voor hem meenden te moeten opvatten. Zóó ving dan de strijd aan!

De voorlooper daarin was JOHANNES BUGENHAGEN, veelal POMMERANUS genoemd naar het land zijner geboorte, Pommeren. Hij was Prediker bij de Cathedraalkerk te Wittenberg, een man van veel geleerdheid, en een groot vriend van LUTHER. Met dezen had hij zich ijverig tegen de woelingen van CARLSTADT verzet, maar hij bezat een' te weinig leerstelligen geest, om op den strijd over het Avondmaal eenen beduidenden invloed te kunnen uitoefenen. Desniettemin ondernam hij het, ZWINGLI aan te vallen in een opzettelijk geschrift, waarin hij echter zijne volstrekte onkunde aangaande diens leer en verdiensten aan den dag legde. Hij plaatste zich tegenover hem op eene kwalijk passende hoogte, en teekende hem als eenen onwetende, die voor Godgeleerde spelen wilde, een' mensch als CARLSTADT, die eens wat opzien wilde verwekken!

ZWINGLI werd dus zijns ondanks met de Saksers in het strijdperk getrokken. "Indien ik eerzuchtig of twistgierig van geest was," schreef hij aan BUGENHAGEN in antwoord, "waarlijk! ik zou door uw geschrift overvloedig aanleiding hebben daaraan bot te vieren. Maar het moet den Christen vreemd blijven uit twistgierigheid of uit eerzucht te schrijven. Daarom heb ik mij voorgenomen u te antwoorden met gematigdheid en heuschheid, zoowel als open en vrij." Nu komt hij tot de bedenkingen, die door BUGENHAGEN voorgebragt waren. De meesten daarvan waren de reeds bekende. ZWINGLI nam ze één voor één op, en wees aan, welke de eenige ware zin van 's Heeren woorden kan zijn, tenzij men alle gezonde Schriftverklaring wilde opgeven. En wierp dan nog BUGENHAGEN hem voor de voeten, dat hij zijn gevoelen aan de woor-

den der inzetting des Avondmaals wilde opdringen, aldus redenerende: "daar het woordje *is* menigmaal in de H. Schrift voorkomt in den zin van *beteekent*, daarom *moet* het ook hier in den zin van *beteekent* voorkomen:" hierop antwoordt hij: "Deze is mijne redenering niet, maar ik keer de zaak om, en zeg: omdat het ligchaam van CHRISTUS ons niet *daardoor* nut doet, dat wij het eten, maar wel *daardoor*, dat het voor ons gekruisigd is, *daarom kan* het woordje *is* hier niet in den letterlijken zin opgevat worden. Nu zie ik, dat elders dit *is* den zin heeft van *beteekent*. Kan het derhalve hier niet letterlijk verstaan worden, en wordt daarentegen alles duidelijk, wanneer ik het voor *beteekent* neem, en is dit bovendien in overeenstemming met alles, wat de Schrift van het lijden en sterven des Heeren leert: zóó besluit ik, dat het ook hier voor *beteekent* moet opgevat worden." — "En," vervolgt hij: "ik vraag u, neemt gij zelf wel dat woordje *is* letterlijk op? Wanneer gij den Heer laat zeggen: *in dit brood is mijn ligchaam*, kan dat eene gezonde uitlegging heeten? Toon ons dan eens plaatsen uit de H. Schrift waarmede gij zulk eene uitlegging staven kunt. Wie doet meer 's Heeren woorden geweld aan? Gij of ik?" — Eindelijk bidt hij, dat men met hem, die van alle jammerlijk twistgeschrijf een afkeer had, niet strijden mogt, maar liever te gelijk met hem naar de waarheid trachten, zoo als zij in de goddelijke Schriften den menschen gegeven is [1]).

De strijd was begonnen. Hoe zou hij verder gevoerd worden? Met welke wapenen? Wat zou het einde zijn? Hadden LUTHER en zijne vrienden aan de bede van ZWINGLI gehoor willen geven, welk een kwaad zou er niet vermeden zijn! Maar zij oordeelden dit niet te kunnen noch te mogen doen. Zij hielden niet op, zich op de smadelijk-

---

1) Ad Joh. Bugenhagii, Pomerani, epistolam responsio. Opp. V. III. p. 601.

ste wijze over de Zwitsers uit te laten en hunne leer voor de verfoeijelijkste ketterij uit te krijten. Daar dit geschiedde in de Duitsche taal en de namen van ZWINGLI en OECOLAMPADIUS alzoo aan de verachting des volks prijs gegeven werden, kon dit eindelijk niet langer met stilzwijgen verdragen worden. "LUTHER," schreef ZWINGLI aan VADIANUS, "woedt tegen ons, en hij behandelt ons even ruw, als hij de oproerige boeren doet" [1]).

ZWINGLI zag zich dus gedwongen ook tot het volk te spreken. Hij gevoelde, dat hij het aan de waarheid verschuldigd was, in algemeen verstaanbare taal ook den allereenvoudigste aangaande de zaak te onderrigten. Daaraan is zijne uitvoerige verhandeling, die den 23 Febr. 1526 in het licht verscheen, onder den titel: *eene duidelijke onderrigting over het Avondmaal van* CHRISTUS [2]), haren oorsprong verschuldigd.

In deze verhandeling wordt het onderwerp volledig, helder en met klem van redenen behandeld. Vromelijk vangt hij aldus aan: "God, die Zijnen eeniggeboren Zoon voor ons in de wereld gezonden heeft als het waarachtige licht, dat alle duisternis verdrijft, schenke ons een helder inzien in de waarheid, opdat wij niets zeggen, dan wat tot Zijne eer, tot bevordering der waarheid en tot heil van den naaste strekke! Dat bidden wij van Hem door het geloof, dat wij op Hem gevestigd hebben, en met het oog op het gestrenge oordeel, dat Hij eenmaal over het gansche menschdom houden zal. Wij verlaten ons op de belofte, die Hij ons gegeven heeft, dat Hij onze gebeden verhooren wil. Hij, die het beloofd heeft, zal het ook doen."

---

1) 23 Dec. 1525. Opp. V. VII. p. 451.

2) Ein klaren underrigtung vom nachtmal Christi, tütsch (als vormal nie) um der einfaltigen willen, damit sy mit niemans spitzfündigheit hindergangen mögind werden, beschriben. Opp. V. II. T. I. p. 426.

Eerst geeft hij nu eene beschrijving van de dwaling zoo der Luthersche als der Roomsche Kerk ten aanzien van de opvatting der woorden: *dit is mijn ligchaam.* Hij doet zien, waartoe het leidt, wanneer men deze woorden in letterlijken zin opvat. Wat is volgens de leer der Roomsche Kerk het wezen van dit Sacrament? De herhaling van de offerande van CHRISTUS. Opdat nu de herhaling dezer offerhande zal kunnen geschieden, wordt de *verandering* van het brood in het ligchaam van CHRISTUS aangenomen. Alzoo zal hier gegeten worden het ware, eens aan het kruis opgeofferde ligchaam van CHRISTUS, evenwel niet het verheerlijkte ligchaam van CHRISTUS. Waarheid in deze leer is, dat de plegtigheid op den *dood* des Heeren betrekkelijk gemaakt wordt; maar het valsche daarin is de herhaling der offerande. Wat is nu volgens LUTHER het wezen van dit Sacrament? Een zonderling gevoelen! *De ligchamelijke vereeniging namelijk met het verheerlijkte ligchaam van* CHRISTUS. Dat dit ligchaam eenmaal gedood is, daaraan wordt slechts herinnerd, maar het is volgens LUTHER de hoofdzaak in het Avondmaal niet. Hier is dus het blijkbaar valsche, dat de woorden der inzetting op het *verheerlijkte* ligchaam van CHRISTUS betrekkelijk gemaakt worden, waaruit weder de andere dwaling voortkomt, die van eene ligchamelijke genieting spreekt [1]).

"Waarlijk, men moet het voor eenen grooten misgreep houden, dat er gesteld wordt: *het brood blijft wel brood, maar het ligchaam van* CHRISTUS *is in en onder het brood.* Want als gij zegt: "er staat: *dat is*, en dus *is* het ook het ligchaam van CHRISTUS;" zoo komt gij noodzakelijk tot het gevoelen der Roomsche Kerk, volgens hetwelk de zelfstandigheid van het brood *veranderd* wordt in het ligchaam van CHRISTUS, en het brood blijft dus geen brood.

1) Verg. Ebrard, das Dogma vom H. Abendm. B. II. S. 221.

Zegt gij nu evenwel: "neen! het brood wordt niet veranderd;" maar dan erkent gij daarmede immers, dat de woorden: "*dat is*:" niet letterlijk kunnen verstaan worden." —

"Gij wilt bij de letter blijven. Maar ziet, hoe gij u zelven tegenspreekt. CHRISTUS heeft gezegd: *dit is mijn ligchaam;* maar gij vat dat evenwel op, alsof hij gezegd had: *neemt, eet, in dat brood is mijn ligchaam.* Is dit nu bij de letter te blijven?" —

" "Ja," zegt gij, "ik wil bij de eenvoudige woorden van CHRISTUS blijven." " "Maar, lieve! is dit dan de woorden van CHRISTUS in eenen eenvoudigen zin nemen, dat zij zoo duister en onverstaanbaar worden, als slechts mogelijk is? Ik meen, dat *dát* een eenvoudige zin der woorden is, die met de waarheid overeenkomt, met Gods woord bestaan kan, en voor de geloovigen begrijpelijk is." —

"Maar, welaan! wilt gij bij de letter blijven; dan moet gij ook alles aannemen, wat uit de letter volgt. Dan moet gij het er voor houden, dat men in het Avondmaal het ligchaam van CHRISTUS met vleesch, been, aderen en zenuwen eet. Nu weten echter alle geloovigen, dat op deze wijze het ligchaam van CHRISTUS niet van hen gegeten wordt [1]). — Wel zegt gij, dat het vleesch van CHRISTUS gegeten wordt, 't welk *onzigtbaar* en niet voor de zinnen merkbaar is. Maar in dien zin te spreken van een *geestelijk* ligchaam is iets zóó onredelijks en onverstaanbaars, als dat men spreekt van een' *ligchamelijken* geest."

Vervolgens tracht onze Hervormer te bewijzen, *dat* en *waarom* de woorden: *dat is* niet letterlijk mogen verstaan worden.

---

1) Zwingli toont verder uitvoerig aan, dat reeds Berengarius, (in het midden der XI eeuw) de waarheid erkend heeft, en dat ook de ware opvatting bij Gratianus van Bologne (1150) en bij den Kerkvader Augustinus gevonden wordt.

"Wanneer CHRISTUS (Joh. 6.) spreekt van *zijn vleesch eten en zijn bloed drinken*, wil Hij niets anders leeren, dan dat men op Hem vertrouwe, die zijn vleesch en bloed tot onze verlossing en vergeving onzer zonden gegeven heeft. Hij spreekt dáár niet van het Avondmaal, maar verkondigt het eigentlijke Evangelie onder de zinnebeeldige uitdrukking van *eten* en *drinken* van zijn vleesch en bloed [1])."

— "De Apostel schrijft 1 Cor. 10*: Ik wil niet, broeders! dat gij onwetende zijt, dat onze vaders — allen dezelfde geestelijke spijze gegeten hebben, en allen denzelfden geestelijken drank gedronken hebben. Want zij dronken uit de geestelijke steenrots, die volgde, en de steenrots was* CHRISTUS. Met deze woorden leert de Apostel, dat de ouden denzelfden God en denzelfden CHRISTUS gehad hebben, dien wij hebben, ofschoon zij hoopten op den nog te verwachten en wij in den gekomenen CHRISTUS gelooven. Maar nu hebben zij den CHRISTUS naar het ligchaam en het bloed niet genoten, maar den geestelijken, en bij gevolg eten wij Hem ook niet ligchamelijk; maar *zijn vleesch eten en zijn bloed drinken* wil zeggen: door het geloof dat alles aannemen, wat Hij ons door zijn vleesch en bloed verworven heeft." —

"Hoe weinig er bij het Avondmaal aan de ligchamelijke tegenwoordigheid van CHRISTUS te denken zij, kan men zien uit de XII Artikelen des geloofs. Wanneer daar overeenkomstig Gods woord gezegd wordt: *Hij is opgevaren ten hemel, zit aan de regterhand Gods, des almagtigen Vaders, en zal eens wederkomen om te oordeelen de levenden en de dooden*, kan dit niet anders dan naar de menschelijke natuur van CHRISTUS verstaan worden. Want naar zijne goddelijke natuur heeft Hij de regterhand des

---

1) Hier ontvangen wij eene regt *populaire* verklaring van dit 6 h. van het Evangelie van Johannes, "opdat de eenvoudigen door de Pausgezinden niet tot misverstand en dwaling mogten vervoerd worden."

Vaders niet verlaten. Maar zit Hij nu naar Zijne menschelijke natuur in den hemel aan Gods regterhand, tot dat Hij wederkomen zal ten jongsten dage, hoe kan Hij dan in het Sacrament ligchamelijk gegeten worden? Een ligchaam kan slechts op ééne plaats tegelijk zijn. Daarom zeide de Engel aangaande den Opgewekte tot de vrouwen: *Hij is hier niet.* En de Heer beloofde aan zijne discipelen, dat *Hij hen tot zich nemen zou, opdat zij ook zijn mogten, waar Hij is.*" —

"Wanneer men evenwel nog zegt: "wij eten op eene geheel onverklaarbare wijze het *verheerlijkte ligchaam* van CHRISTUS," zoo vraag ik: hoe hebben het dan de discipelen gegeten, toen de Heer het Avondmaal instelde *nog niet opgestaan zijnde uit de dooden?*" —

Maar wat is nu de ware zin van de woorden der inzetting? De Hervormer antwoordt: "Men moet de woorden: *dat is mijn ligchaam*, en: *dat voor u gegeven wordt*, niet van elkander scheiden. Daaruit volgt, dat CHRISTUS van het ligchaam spreekt, dat voor ons in den dood gegeven is." De Heer heeft van zijne zelfopoffering in den dood, waardoor Hij de verlossing eener gansche wereld te weeg gebragt heeft, eene gedachtenis willen instellen, "opdat wij allen niet alleen niet zouden vergeten, maar ook met elkander opentlijk loven en danken zouden de liefde, waardoor Hij zich voor ons in den dood overgegeven heeft. — En zoo dikwijls wij dan dit feest der *dankzegging* mede vieren, betuigen wij daarmede, dat wij op CHRISTUS ons vertrouwen stellen. Waaruit volgt, dat allen, die dit doen, met elkander één ligchaam uitmaken, en, als leden van dat ééne ligchaam, met elkander leven moeten."

Deze was ZWINGLI's innige overtuiging, waarvoor hij oordeelde, dat *en* het redelijk begrip der zaak, *en* de letter der inzetting, *en* de inhoud van al wat het christelijk geloof leert, voldingende gronden opleveren. Deze

vaste overtuiging deed hem aan het slot verklaren: "Ik twijfel er zoo weinig aan, dat het ligchaam van CHRISTUS onmogelijk in dit Sacrament zijn kan, als ik aan het bestaan van God, die den hemel en de aarde geschapen heeft, twijfel, of eenigen twijfel koester, dat CHRISTUS is de ware Zoon van God."

HOOFDSTUK XIX.

OECOLAMPADIUS KOMT ZWINGLI TER ZIJDE.

OECOLAMPADIUS, een Duitscher van geboorte, en met de groote mannen in Duitschland nog altijd bevriend, scheen in de opvatting van het Avondmaal eerst de Luthersche zijde te zullen kiezen. In eene leerrede over *het Avondmaal* van het jaar 1520 toonde hij daartoe over te hellen [1]). Toen echter ZWINGLI in het voorjaar van 1525 aan de broeders te Bazel schreef, om hen wegens de gerezene geschillen tot eendragt te vermanen, wees hij hen op OECOLAMPADIUS, den man van onvergelijkelijke geleerdheid, misschien van al te groote voorzigtigheid, aan wien zij zich konden houden. ZWINGLI zou toen zóó niet geschreven hebben, indien hij niet reeds van het gevoelen van zijnen vriend verzekerd ware geweest. Inderdaad, OECOLAMPADIUS drukte zich in eenen brief aan ZWINGLI van 21 Nov. 1524, in dier voege uit, dat daaromtrent geen twijfel bestaan kan. "Wat het Avondmaal betreft," schrijft hij, "verschilt CARLSTADT, zoo veel ik begrijpen kan, niets van *ons* gevoelen, dat ik hem in een zeer aangenaam gesprek medegedeeld heb" [2]). Maar het

1) Herzog, das Leben Joh. Oecolampads. B. I. S. 319.
2) Oecolamp. ad Zwingl. 21 Nov. 1524. Opp. V. VII. p. 369.

kon ook wel niet anders, of de man, die in beginselen met den Zuricher Hervormer zoo eenstemmig dacht, moest tevens al de gevolgtrekkingen aannemen, waartoe deze door zijn verlicht en wijsgeerig oordeel geleid werd. Met volkomene overtuiging trad hij nu ook aan diens zijde in den strijd, die reeds was aangevangen. "En," dus schreef hij hem, "de Roomsche Priesters en hun aanhang zullen ons gaarne alles vergeven, wat wij ooit geleerd hebben, maar wat wij aangaande het Avondmaal stellen, zullen zij ons nooit vergeven. Dit ééne leerstuk, zooals het door den Paus en door LUTHER voorgedragen wordt, houden zij hardnekkig vast. Trouwens het is de burg en de toevlugt hunner goddeloosheid, waardoor zij na verloop van tijd hopen terug te verkrijgen, wat zij onlangs verloren hebben. Indien men dezen hunnen afgod onaangetast laat, zal niemand hen van goddeloosheid overtuigen" [1]).

Naauwelijks was zijn beroemd werk *over de ware verklaring van de woorden des Heeren: dat is mijn ligchaam* in druk verschenen, of het maakte groot opzien. De Roomschgezinden sloegen in hunne verlegenheid hun oog op den eenigen man, van wien zij eene grondige tegenspraak daarvan konden verwachten, den grooten ERASMUS van Rotterdam. Zij drongen ten sterkste bij hem aan, om de pen tegen OECOLAMPADIUS op te vatten. "Dit werk zal moeijelijk te wederleggen zijn," was zijn antwoord. "Want het is er schier op berekend, om, indien het mogelijk ware, de uitverkorenen zelve te verleiden." Evenwel bragten zij het zoo ver, dat hij eenen brief in druk liet uitgaan, waarin hij de voorstelling van OECOLAMPADIUS kortelijk bestreed en de aangenomene kerkelijke leer als de ware aanbeval. ZWINGLI, die reeds met ERASMUS gebroken had, wilde evenwel niet opentlijk tegen

---

1) Oecolamp. ad Zwingl. 16 Sept. 1525. Opp. V. VII. p. 409.

hem optreden, en kon ook van den anderen kant zijnen brief niet onopgemerkt laten. Onder eenen aangenomen naam schreef hij dus daarop een antwoord, 28 Oct. 1525. Hier wees hij aan, dat genoemde brief onmogelijk uit de pen van ERASMUS kon voortgekomen zijn. Want de geheele bewijsvoering, door den schrijver gevolgd, was zóó buitengemeen zwak, dat zij eenen ERASMUS geheel onwaardig was. — Er kwam zoo veel in voor, dat met 's mans bekende denkwijze en verklaring der H. Schrift niet te rijmen was. — Het was blijkbaar, dat de schrijver voor zich zelven een ander gevoelen had, dan hij hier voor de wereld trachtte te verdedigen [1]).

Intusschen geraakte OECOLAMPADIUS te Bazel wegens het Avondmaal in geene geringe moeijelijkheid. "Er wordt heimelijk," schreef hij aan ZWINGLI, "het een of ander tegen mij voorbereid. Men verhaalt elkander, dat de Raad voornemens is, mij te verbannen. De Gemeente is met bekommering vervuld. Mij aangaande, ik heb mijn vertrouwen op den Heer gevestigd, en zou het schandelijk achten, de hand, die ik aan den ploeg geslagen heb, nu terug te trekken. Daarom heb ik op Allerheiligen (opdat ik met de levende Heiligen feest zou houden) een aanvang gemaakt de Avondmaalsviering op eene eenvoudige wijze in te rigten. Het is mogelijk, dat mijne vijanden hierdoor op nieuw tegen mij ontstoken zijn. Ik voorspel ook mij zelven treurige gebeurtenissen. Alles wordt in beweging gebragt, om de goede zaak te benadeelen. — Ik dank u voor uwe beantwoording van ERASMUS. — Laat ons slechts goeden moed houden" [2]).

Zijn vertrouwen op den Heer werd niet beschaamd gemaakt. Het bleef hem niet alleen vergund in Bazel zijnen

---

1) Franci cujusdam epist. ad quendam civem Basileensem 28 Oct. 1525. Opp. V. VII. p. 427.

2) Oecolampad. ad Zwingl. 4 Nov. 1525. Opp. V. VII. p. 432.

arbeid voort te zetten, maar hij had ook het genoegen, dat de Raad, voor de ontevredenheid des volks beducht geworden, het besluit terugnam, waarbij het drukken zijner boeken verboden werd. Zijne voorspelling echter omtrent aanstaande treurige gebeurtenissen werd in zoover bewaarheid, als de bittere strijd met de Duitschers over het Avondmaal eene allerbeklagelijkste zaak voor de Hervorming geworden is.

Op eene geweldige wijze werd het boek van OECOLAMPADIUS aangevallen door een' geleerde uit Zwaben, met name BRENZ, in een opzettelijk geschrift, dat door veertien te Hall vergaderde Godgeleerden onderteekend en het *Syngramma* genoemd werd. Het eischte eene grondige beantwoording. OECOLAMPADIUS zond zijn antwoord vooraf aan ZWINGLI toe, opdat hij er zijn oordeel over zou uitspreken. Dat oordeel bevatte niets dan lof, daarentegen werd het geschrift van BRENZ streng door hem gegispt, ja wij moeten toestemmen, met geheele miskenning van des schrijvers christelijken zin als onwaardig verworpen. Naauwelijks, betuigt ZWINGLI, had hij zich kunnen weerhouden, om het naar verdienste te behandelen. Hij had nooit iets gezien, dat zoo verwaand en dwaas was. Zóó schreef hij. Maar de ligt ontvlambare man had zich zeer door BRENZ gegriefd gevoeld, die hem van geveinsdheid, twistgierigheid, en, wat niet al meer, beschuldigd had [1]).

Niet lang hierna traden twee anderen tegen ZWINGLI en OECOLAMPADIUS op, doch meer als kampregters dan als eigentlijke bestrijders. Gelukkig waren beiden bezadigde mannen, die op verstandige wijze hunne gevoelens bloot leiden. De één was THEOBALD BILLICANUS, Prediker te Nordlingen, de andere URBANUS RHEGIUS, een

1) Zwingl. ad Joann. Oecolamp. Kal. Dec. 1525. Opp. V. VII. p. 443.

geleerde uit Augsburg. Zij gaven hun leedwezen te kennen, dat de nieuwe leer over het Avondmaal was ter bane gebragt, en niet onduidelijk. hoewel zonder scherpte, verweten zij den Zwitsers, dat zij door deze leer verdeeldheid en tweedragt in de Kerk uitgestrooid hadden. Zóó kon het velen ter goeder trouw toeschijnen, vooral die groote vereerders van LUTHER waren en vreesden, dat door ZWINGLI's afwijking van hem den Roomschgezinden aanleiding gegeven werd, om zich in eenen aanstaanden mogelijken val der Hervorming te verblijden. ZWINGLI rigtte tot beiden zijn antwoord, waarbij hij zijne opvatting toelichtte en tegen de aangevoerde bedenkingen handhaafde.

"Lieve Broeder!" schreef hij aan den laatste. "Gij klaagt, dat de Satan het zaad van tweedragt tusschen het pas ontkiemende graan uitstrooit. Denk toch niet, dat ik de heilige zaak van 's Heeren Avondmaal ter sprake gebragt heb, om daardoor tweedragt te stichten. Neen! dat zij verre! Want vóór dat ik besloot de brieven mijner vrienden en de mijne uit te geven, heb ik gezorgd, dat mijne verklaring niet alleen den geleerden in Duitschland, maar ook voor een zeker deel in Frankrijk bekend is gemaakt. Sommigen hebben mij welwillend geantwoord, anderen op eene niet zeer welwillende wijze. Zij, die gerekend worden zuilen te zijn in het Christendom, weten ook wel, dat ik de waarheid niet zal verraden. Men kan mij dus niet van hatelijkheid en twistgierigheid beschuldigen. Niet tot *mij*, lieve Broeders! maar tot anderen moet gij die hoogklinkende woorden rigten, dat er oorzaak gegeven wordt, dat het volk in zoo vele sekten verdeeld wordt als er Predikers zijn. In allen gevalle is dit vrij overdreven gesproken. Men kan toch de onderscheidene gevoelens gemakkelijk tot twee brengen. Tot de eerste behooren, die de ligchamelijke tegenwoordigheid stellen, tot de andere, die haar loochenen. Het zij verre, dat de Kerk van CHRISTUS in zoo vele sekten

en deelen gescheurd zou zijn, als er Predikers gevonden worden. Beschuldig den Satan, dat hij het kwade zaad strooit, maar denk daarbij aan hen, die liever altijd van een ander gevoelen willen zijn, dan voor onkundigen gehouden te worden, en die de duidelijkste waarheid wederstaan, in plaats dat zij den weg zouden helpen banen, waarop allen tot het bezit der waarheid zouden kunnen geraken. Het Avondmaal is het *symbool* der dankzegging voor de verkregene verlossing en van broederlijke gemeenschap. Dit is het, wat wij steeds verkondigen, en wij vermanen allen dat zij in dit ééne zich vereenigen" [1]).

En nog stond er een ander tegen ZWINGLI en OECOLAMPADIUS op, een gewezen Dominicaner Monnik, van Bazel geboortig, thans Prediker in het Markgenootschap Baden. Zijn naam was Dr. JACOB STRAUSZ. Door zijnen invloed bij den Markgraaf van Baden bewerkte hij, dat de verkoop van de schriften dezer beide Hervormers in diens gebied verboden werd. In eenen brief, aan OECOLAMPADIUS gerigt, verweet hij dezen, dat hij zijne vaderstad Bazel met het vergif zijner leer aangestoken had en gaf hem zijn voornemen te kennen, dat hij met een openbaar geschrift ZWINGLI zou aanvallen. OECOLAMPADIUS waarschuwde hem ernstig, dat hij dit niet ondernemen zou; want dat het hem daartoe aan kunde en bekwaamheid ontbrak. Dit prikkelde echter den man nog meer, en in zijnen waan hield hij het er voor, dat men hem vreesde. In Sept. 1526 volbragt hij zijn voornemen. "Ik heb," schreef OECOLAMPADIUS aan ZWINGLI, "het onbeduidend geschrift van STRAUSZ ontvangen. Hij is een man van een' verwarden geest, hoog ingenomen met zich zelven, en als geboren om twist te verwekken. Door zijn getier tegen ons, maakt hij, dat de Markgraaf van Baden de

1) Ad Theob. Billicani et Urbani Rhegii epistolas resp. Opp. V. III. p. 646—671.

waarheid in het leerstuk van het Avondmaal niet onderkennen kan. Hij woedt vreeselijk tegen u. Met mij handelt hij zachter. — Ik acht het nuttig, dat hij kortelijk beantwoord worde, niet om zijnentwil, maar wegens den Markgraaf. — Maar ik zou wenschen, dat een ander het voor u deed, zoo als die onbeschaamde mensch het verdient. Want gij zult met LUTHER te doen krijgen" [1]). ZWINGLI vond goed, zelf de pen tegen STRAUSZ op te vatten. Hij schreef eene uitvoerige wederlegging van zijn boek, eenvoudig, klaar en duidelijk; en kennelijk had hij daarbij meer anderen dan STRAUSZ zelven op het oog, met het doel om hen voor zijne overtuiging te gewinnen.

"Gij alleen, mijn ZWINGLI!" — dus luidde het bescheiden woord van OECOLAMPADIUS tot zijnen vriend: "Gij alleen zijt de man, die op onze tegenstanders de zege behalen kunt. Waarom veroorzaak ik dan mij zelven noodelooze zorg en moeite" [2])?

HOOFDSTUK XX.

BALTHASAR HUBMEYER, DE WEDERDOOPER.

Maar de goede OECOLAMPADIUS kon zich evenmin als zijn vriend van zorg en moeite ontslaan. Beider leven en werkzaamheid hadden eene gelijke rigting genomen, en beiden moesten denzelfden strijd voeren.

Ook met de Wederdoopers geraakte OECOLAMPADIUS

1) Oecolamp. ad Zwingl. 24 Sept. 1526. Opp. V. VII. p. 542. Capito oordeelde gunstiger over het geschrift van Strausz: "Voor zijn doen," zegt hij, "heeft hij zich nog al wel gekweten, ik wil zeggen, hij heeft zich in eene wanhopige zaak niet kwalijk gedragen." Capito ad Zwingl. Opp. V. VII. p. 551.

2) Oecolamp ad Zwingl. 7 Martii 1526. Opp. V. VII. p. 479.

zoowel als ZWINGLI in zwaren kamp. Hij, de man van goed vertrouwen, had de onvoorzigtigheid gehad, het beruchte hoofd dezer sekte, THOMAS MÜNZER, tot zich toe te laten, en zelfs aan zijnen huiselijken disch te ontvangen. De gesprekken, door MÜNZER gevoerd, waarbij hij zijne ware gevoelens bedekt hield, schenen eenen regt christelijken geest te ademen, weshalve OECOLAMPADIUS zelfs met hem ingenomen werd, en hem bij anderen prees. Daardoor gelukte het aan MÜNZER zich in Bazel eenige aanhangers te verwerven; en van daar voorttrekkende naar het Kanton Zurich, haalde hij onder anderen den ons reeds bekende ROUBLI, Prediker te Wytikon, tot zijne partij over. Maar zijne grootste aanwinst was de overgang van BALTHASAR HUBMEYER, die van nu af aan een groot aandeel in de onlusten van die dagen nemen zou.

HUBMEYER was Prediker te Waldshut, eene kleine stad, onder Oostenrijksch gebied. Men noemde hem ook FRIEDBERGER (PACIMONTANUS) naar zijne geboorteplaats Friedberg in de Wetterau. Hij was een man van groote welsprekendheid, waardoor hij eenen uitgebreiden invloed uitoefende, maar te gelijk van eenen zeer fanatieken geest. Toen hij in 1516 nog Roomsch Geestelijke te Regensburg was, bewoog hij door zijne geweldige redenen de Regering dier stad, de Joden van daar te verdrijven, hunne Synagogen neder te werpen en eene christelijke kerk in hare plaats te bouwen. Naar Waldshut overgekomen, werd hij een ijverig vriend der Hervorming, en soms was de aandrang des volks, om hem dáár en elders te hooren, zoo groot, dat er in de kerk, waar hij predikte, geene ruimte om menschen te bevatten meer overig was. Maar de veranderingen in de godsdienst te Waldshut behaagden aan de Oostenrijksche Regering niet. Zij verbood haar ten strengste, en, ten einde kracht aan haar verbod te geven, bedreigde zij de stad met een' aanval.

Aldus zag HUBMEYER zich genoodzaakt haar te ont-

vlugten. Hij begaf zich naar Schafhausen, maar vond weldra gelegenheid om naar Waldshut heimelijk weder te keeren. Hij was nu geheel tegen den Doop der kinderen vooringenomen. Daarentegen nam hij eene andere gewoonte aan. Zij was deze. Hij liet de kinderen in de vergaderde Gemeente inbrengen, verklaarde dan in de Duitsche taal het evangelisch verhaal Marc. 10: *men bragt de kinderkens tot Hem* enz., gaf vervolgens aan de kinderen hunne namen, deed daarop de gansche Gemeente knielen, om voor de kinderen te bidden, beval eindelijk ze aan de genade van CHRISTUS aan en riep Zijne voorspraak voor hen in. Wanneer er echter ouders waren, die voor hunne kinderen den Doop verlangden, doopte hij ze. "Dan ben ik zwak," zeide hij, "met de zwakken, totdat zij beter onderrigt zijn." Tot zoo ver handelde hij nog gematigd.

HUBMEYER deelde aan OECOLAMPADIUS zijne bedenkingen tegen den Kinderdoop mede. De Doop, zeide hij, is een teeken, dat men zich tot het geloof verpligt; maar dit komt den kleinen niet toe. De Kinderdoop is zonder eenige beteekenis. OECOLAMPADIUS had hem met de woorden van ZWINGLI geantwoord, dat men bij het toedienen van den Doop niet angstig naar het geloof te onderzoeken had, want dat ons dit niet was geboden; maar dat het wel geboden was, de volwassenen grondig te onderwijzen en ernstig te vermanen; — en dat men, wel is waar, voor God een nieuw schepsel moet zijn, maar dat het voor de Gemeente genoeg is, indien wij door een heilig teeken onder het getal der geloovigen geteld worden [1]).

Ook ZWINGLI ontving van HUBMEYER een' brief, waarin hij hem bad: "Schrijf mij toch om Gods wil aangaande den Doop" [2]).

---

1) Joh. Oecolamp. ad Zwingl. 17 Jan 1525. Opp. V. VII. p. 383.

2) Balth. Pacimontanus ad Zwing Opp. V. VII. p. 375.

Intusschen kwam ROUBLI te Waldschut en predikte de noodzakelijkheid van den Wederdoop. In den beginne wederstond HUBMEYER zijn aanzoek, om zich met hem te vereenigen; maar eindelijk gaf hij toe en liet zich in October 1525 van ROUBLI doopen. Van nu af aan werd de Herdoop voor hem schier het punt van zaligheid. Binnen korten tijd doopte hij driehonderd volwassenen en achtte zich ook geroepen, tegen ZWINGLI in het strijdperk te treden. Hij schreef tegen hem onder den titel: *Over den christelijken doop der geloovigen.* OECOLAMPADIUS, die zijnen vriend het geschrift toezond, voegde er bij: "Ik zend u, wat de verwaande BALTHAZAR, de Patroon der Wederdoopers, der wereld verkondigt. — Antwoord den man naar uwe wijsheid en bescheidenheid, maar als ik u bidden mag, zoo kort mogelijk. Het schijnt mij toe, dat deze lieden de liefde verwaarloozen" [1]).

HUBMEYER kende ZWINGLI persoonlijk. Op zekeren tijd hadden zij, op eene wandeling zamensprekende, ook het punt van den Doop aangeroerd. Toen, zeide hij, had ZWINGLI hem bekend van meening te zijn, dat geene kinderen gedoopt moesten worden, aleer zij in het geloof onderwezen waren. Zóó had men ook in de eerste eeuwen van het Christendom gedaan. Maar blijkbaar was dit een misverstand van ZWINGLI's woorden geweest. Want hij had toen niet van de kinderen der geloovigen gesproken, maar van wie uit Heidensche ouders geboren waren, aan wie de Doop niet bediend werd, voordat zij naar behooren onderwezen waren. Daaruit had hij alleen de gevolgtrekking gemaakt, hoe noodzakelijk ook nu nog het geregeld onderwijs der kinderen was, en gezegd, dat men hierin het voorbeeld der eerste Christelijke Kerk moest volgen [2]).

---

1) Oecolampad. ad Zwingl. 2 Oct. 1525. Opp. V. VII. p. 414.

2) Opp. V. II. T. I. p. 342. Zwingl. ad Petr. Gynoraeum. Opp. V. VII. p. 536.

In het geschrift, waarin HUBMEYER thans tegen ZWINGLI optrad, hoewel hij het vermeed diens naam te noemen, ontzag hij zich niet veelmalen eenen smadelijken toon aan te slaan. Hij sprak van den Kinderdoop als van een wasschen met water; hij zeide, dat het bespottelijk was een kind op zijn toekomend geloof te doopen; dat het een ijdel gezwets was, zich achter de ouders te verschuilen; dat de verdedigers van den Kinderdoop op hunne geleerdheid stoften en eigenlijk slechts hoogmoedige lieden waren; dat ZWINGLI guichelspel met de H. Schrift bedreef, enz.

"Gij hadt, mijn waarde BALTHASAR!" antwoordde hem onze Hervormer, "gij hadt u niet moeten verwonderen, als ik u stil had laten schrijven. En ik zou het ook gedaan hebben, wanneer ik niet bemerkt had, dat vele eenvoudigen door de vreemde houding, die gij aangenomen hebt, bevreesd waren begonnen te worden. Daarom moet ik het u nu maar eens ronduit zeggen, dat gij met geklap rondgaat. Ik moet dat zeggen, opdat de eenvoudigen niet in het denkbeeld geraken, dat gij u aan een' weversboom houdt, terwijl het maar een stroohalm is. — Maar ik had wel gewenscht, dat gij maar opentlijk met mijnen naam voor den dag gekomen waart, daar toch uw geschrift tegen mij gerigt is, en dat gij niet liever de voorkeur hadt gegeven, om met heimelijke zetten op mij te schimpen. Misschien hebt gij dit met opzet zóó gedaan, opdat gij te vrijer met mij spel zoudt kunnen drijven. Het is mij daarom christelijker en vriendschappelijker voorgekomen, dat ik u maar opentlijk noeme. En wat nu al die smaadwoorden aangaat, waarvan uw boek overvloeit, daarvoor stel ik u verantwoordelijk bij de geloovigen, niet bij de lieden, die u volgen. Want zij zijn als de ganzen, die heen en weder trekken, en niet weten, waarheen zij vliegen zullen. — Gij weet wel, dat er geen slechter schrijver in de Duitsche taal is dan ik, en

gij zijt mij in de redekunst verreweg meester. Maar om u de waarheid te zeggen, hadt gij uwe bekwaamheid niet meer vertrouwd, dan ik de mijne doe, gij zoudt de pen nooit in de hand genomen hebben. Maar het doet onze inbeelding zoo goed, wanneer onze naam ook in den Boekhandel voorkomt, even als de brandnetels zich heel wat inbeelden, wanneer zij tusschen geurige bloemen liggen."

Met deze voorzeker stekelige inleiding, maar die door den toon van schrijven van HUBMEYER uitgelokt was, vangt hij zijn antwoord op diens *Doopboekje* aan [1]). Wat den inhoud aangaat, wij treffen daarin eene bijdrage aan tot zijn vroeger uitgegeven boek over *den Doop, den Kinderdoop en den Wederdoop*. Dezelfde grondstellingen worden, ofschoon in eenen veranderden vorm, op nieuw voorgedragen, nader toegelicht, gestaafd en tegen onderscheidene bedenkingen verdedigd.

Had HUBMEYER er op aangedrongen, dat men uit de prediking van JOHANNES den Dooper leeren moest, wat *vooraf* moet gaan, zonder hetwelk men niet gedoopt kan worden, te weten de *boete*, en had hij de uitdrukking gebezigd, dat God door het zenden van dien boetprediker getoond had, ons eerst ter helle te willen voeren, ten einde ons vervolgens door CHRISTUS weder daaruit op te heffen: daarop vraagt ZWINGLI, of dan ook het woord van JOHANNES: *ziet het Lam Gods, dat de zonde der wereld draagt!* den mensch ter helle voert? Of JOHANNES dan ook een Wetprediker is, wanneer hij zegt: *die in den Zoon gelooft, heeft het eeuwige leven, maar die den Zoon niet gelooft, zal het leven niet zien, maar de toorn Gods blijft op hem*, dan of hij een Prediker van het Evangelie is?

Op het door HUBMEYER aangevoerde, dat de Doop der

---

1) Ueber doctor Balthasars toufbüchlin warhafte gründte antwürt. 5 Nov. 1525. Opp. V. II. T. I. p. 337.

volwassenen geen Wederdoop is, omdat men te voren *niet* gedoopt is, antwoordt hij: "Men moet onderscheid maken tusschen den Doop des Geestes en den uitwendigen Waterdoop. Is men dan te voren niet gedoopt, omdat men alleen den laatste ontvangen heeft? Maar de Doop des Geestes kunnen wij nooit aan iemand geven. De uitwendige Doop is een onderscheidingsteeken, dat men tot het volk van God behoort. En al weten nu de kinderen daarvan niets, terwijl zij dien ontvangen: zij weten evenmin, dat zij Gode toebehooren. Maar behooren zij daarom Gode niet toe?"

Zegt HUBMEYER, dat het dwaas is op het geloof der ouders te doopen: daarop antwoordt hij: "Wanneer wij een kind doopen op het geloof der ouders, meenen wij daarmede niet, dat de kinderen door het geloof der ouders zalig worden; want het kan zijn, dat de ouders zelven het geloof niet deelachtig zijn; maar het wil zeggen, dat men het kind onder de Christenen opneemt op grond, dat de ouders belijden te gelooven."

Ten laatsten besluit hij aldus: "De kinderen der Christenen zijn met hunne ouders in het verbond Gods begrepen. Zóó zijn zij dan ook met de ouders de Kerke Gods. Maar maken zij mede de Kerke Gods uit, zoo zijn zij ook kinderen Gods. Zijn zij nu kinderen Gods, zóó volgt, dat men hun, gelijk de Apostel PETRUS zegt (Hand. 10: 47) den uitwendigen Doop niet mag onthouden."

ZWINGLI legde aan dit antwoord de laatste hand den 5. Nov. 1525. Den volgenden dag, zijnde maandag, zou er te Zurich op het Raadhuis met de Wederdoopers op last der Regering voor de derde maal een openbaar gesprek gehouden worden. Dit zou geschieden, om hun de maat vol te meten. "Men heeft ons dikwijls verweten," zeide ZWINGLI, "dat wij eene bijzondere Kerk stichten willen. Dat is niet waar. Want wij doen alles met orde en brengen niets tot stand, dan na raadpleging en met

overleg van de Gemeente en van de wettige Landsoverheid. Maar de Wederdoopers handelen eigenmagtig, en daar zij leeren, dat geen Christen het Overheids-ambt bekleeden mag, brengen zij alles in verwarring" [1]).

Er was door den Raad vrijgeleide toegezegd aan allen, die zich in staat rekenden, om hunne afwijkende meeningen te verdedigen. ZWINGLI, LEO JUDAE en CASPER MEGANDER (GROSSMANN) waren aangewezen, om hen te beantwoorden. Voorzitters van de vergadering zouden zijn VADIANUS, Burgemeester van St. Gallen, de Commandeur SCHMIDT, WOLFGANG JONER, Abt te Cappel, en SEBASTIAAN HOFMEISTER, van Schaffhausen. Onder de Hoofden der Wederdoopers, die opgekomen waren, telde men MANZ, GREBEL en BLAUROCK: van HUBMEYER echter vinden wij geene melding gemaakt. Groot was de zamengevloeide menigte zóó van vrouwen als mannen. Maar naauwelijks had het gesprek een' aanvang genomen, of er drong ter deure van het Raadhuis eene nieuw aangekomene bende van Wederdoopers binnen, onder het geroep: "*o Sion! Sion! Verblijd u, o Jeruzalem!*" De Raad, ziende, dat er groote verwarring begon te ontstaan, die te grooter werd, naarmate de menigte meer op elkander gepakt stond, hief de vergadering op en verlegde haar naar het Groot-Munster. Dáár duurde de strijd drie dagen. Aan niemand werd het woord geweigerd. Maar de Wederdoopers openbaarden, even als vroeger, hunnen hoogmoedigen en oproerigen geest, zoodat men met hen geene ordelijke redewisseling voeren kon. Op den derden dag werden hunne aanvallen zwakker; zij wisten zich hoe langer zoo minder staande te houden. Onder hen was er één, die reeds lang getracht had aan het woord te komen, maar daarin gedurig door zijne vrienden was verhinderd geworden. Ten laatste maakte hij zich van hen

1) Opp. V. II. T. I. p. 345.

los, trad op ZWINGLI toe en zeide tot hem met verheffing van stem en onder vreeselijke gebaren, zoodat hij, zeiden sommigen, wel een' duivelbanner geleek: "ZWINGLI! Ik bezweer u bij den levenden God, dat gij ons de waarheid zegt!" — ""Dat wil ik doen,"" hernam deze met de meest mogelijke bedaardheid. ""Gij zijt de oproerigste boer, en zóó eenvoudig, als er slechts iemand in het gansche gebied van mijne Heeren van Zurich leeft!"" Dit onverwachte antwoord deed den man verstommen, en de geheele menigte hief een luid gelach aan.

Intusschen was in December HUBMEYER te Zurich gekomen, voortvlugtig voor de Oostenrijkers, die de bewegingen te Waldshut met geweld wilden beteugelen. Hij had zijn' intrek genomen bij zekere weduwe en scheen voornemens aldaar ook zijne vrienden te verzamelen. Maar de Raad was niet genegen den man, wiens geest genoeg bekend was, inzonderheid in den tegenwoordigen staat van zaken, de vrije hand te laten [1]). Wel weigerde de Raad hem aan de Keizerlijken uit te leveren, maar vond het echter geraden hem in bewaring te zetten, totdat hij blijken van eene betere gezindheid zou gegeven hebben. Het werd aan ZWINGLI, LEO JUDAE, ENGELHARD, MEGANDER en MYCONIUS opgedragen, om in de tegenwoordigheid van eenige Raadsleden met hem te spreken. Ten slotte was het gevolg, (want het gesprek duurde twee dagen) dat hij zich voor overwonnen verklaarde en zich bereid toonde, om van den kansel van het Frau-Munster zijne vorige meeningen te herroepen. Toen de godsdienstoefening onder voorgang van ZWINGLI geëindigd was, plaatste zich HUBMEYER op den tegenoverstaanden kansel. Maar tot verbazing der gansche vergadering begon hij nu, in stede van te herroepen, zijne oude begrippen over den Doop te verdedigen; blijkbaar met het doel, om opschud-

1) Zwingl. ad Vadian. 23 Dec. 1525. Opp. V. VII. p. 450.

ding te weeg te brengen. Terstond viel hem ZWINGLI in de rede en bragt hem tot stilzwijgen. Men voerde hem weder weg, en vroeg hem, waarom hij zijne belofte verbroken had. "Ik weet geen ander antwoord," hernam hij, "dan dat de Duivel in mij moet gevaren zijn!" De Regering liet hem in de gevangenis werpen en wilde streng met hem te werk gaan. Maar ZWINGLI werd zijn voorspraak en bad dringend, dat men medelijden met den man hebben zou. Toen hij dan op nieuw beloofd had zijne gevoelens te zullen herroepen, en dit nu ook volbragt, werd hij nog met geld door ZWINGLI en diens vrienden ondersteund, en in alle stilte door eenen Raadsheer de stad uitgeleid. Hij begaf zich naar Constans, waar hij allerlei lasteringen tegen ZWINGLI verbreidde en zich beroemde op hem de zege behaald te hebben [1]).

Maar met hoeveel eer onze Hervormer uit dezen ganschen strijd met de Wederdoopers terugkeerde, kan onder anderen daaruit blijken, dat de Regering van St. Gallen hem een sierlijk en tevens voor zijne huishouding nuttig geschenk liet toekomen. Hij nam het met welgevallen aan en verzocht zijnen vriend VADIANUS haar daarvoor, ook namens zijne huisvrouw, hartelijk dank te zeggen [2]).

HOOFDSTUK XXI.

DE WEDERDOOPERS TE ZURICH GESTRAFT.

"Hebt gij niet, o ZWINGLI! geleerd, dat men niemand om zijn geloof straffen mag, maar dat ieder vrij mag

---

1) Zwingl. ad Petr. Gynoraeum, 1 Cal. Sept. 1526. Opp. V. VII. p. 536.

2) Zwingl. ad Vadianum. Opp. V. VII. p. 450.

gelooven, wat hij wil? Ga dan nu eens naar de gevangenis op den Watertoren, die de Wellenberg genoemd wordt, en zie er uwe eedverwanten, uwe lieve Broeders en Zusters in CHRISTUS, die gij dáár plaagt en martelt, alsof gij één der oude vervolgzieke Keizers van Rome waart, en dat alleen, omdat zij niet van uwe begrippen zijn." Aldus voer JOHANNES FABER, Generaal-Vicaris van den Bisschop van Constans, tegen den Hervormer uit [1]).

Inderdaad, FABER had regt met te beweren, dat het altijd ZWINGLI's meening geweest was, dat Gods woord het eenige regte wapen tegen alle ketterijen was, en dat de Overheid geene ligchamelijke straffen op de dwaalleeraars moet toepassen, tenzij zij, na door Gods woord overwonnen te zijn, zich op oproerige wijze tegen de waarheid verzetten. "Want," zeide hij, "men moet verder het oordeel Gode overlaten, die hen nog, zelfs in weerwil van hunne dwalingen, behouden kan, gelijk toch ook de behoudenis van iederen zondaar uitsluitend het werk van Zijne genade is [2])." Maar was hij dan thans ongelijk aan zich zelven geworden? Had FABER ook in het overige regt?

"Gij schimpt er op," antwoordde ZWINGLI, "dat ik de geloovigen *Broeders in* CHRISTUS JEZUS genoemd heb. Moeit u dat? Welnu, dan zijt gij hun broeder niet en ook niet de mijne. Maar wij kunnen u ook ontberen. — Gij noemt de Wederdoopers mijne *eedverwanten*. Ik weet er niet anders op te antwoorden, dan dit, dat wie zegt, dat ik ooit iemand door iets hoegenaamd ook, ik zwijg door eenen eed, zou verpligt hebben, om oproer te drijven, eene grove onwaarheid spreekt. — En werpt gij nu mij voor de voeten, dat ik Wederdoopers op den Wellenberg met martelingen gepijnigd zou hebben, opdat zij van mijn gevoelen zouden worden, dat is niet alleen eene las-

1) Ein sandbrief doctor Joh. Fabri. Opp. V. II. T. II. p. 435.
2) Explan. Artic. LXV. Opp. V. I. p. 432.

tering tegen mij, maar ook smadend voor de vrome stad Zurich. Geen enkele Wederdooper heeft bij ons om zijns geloofs wil eenige marteling ondergaan. Één of twee hebben straf geleden om andere dingen, waaraan zij zich schuldig gemaakt hadden. — Voor het overige kunt gij mij niet verantwoordelijk stellen, dat er op vele plaatsen tweedragt heerscht. Want wie weet niet, dat de waarheid altijd haat baart? En CHRISTUS heeft dit ook voorspeld" [1]).

Maar wat was er te Zurich gebeurd?

ZWINGLI, ondersteund door de krachtige houding, die de Regering aannam, had door de magt zijns geestes de woelingen der Wederdoopers in de stad weten te bedwingen. Maar zóó was het niet op het platte land. Hier verkregen zij hoe langer zoo meer een onrustbarend aanzien, en alle maatschappelijke orde dreigde omver geworpen te worden. Om daaraan een einde te maken, had de Raad in Maart 1526 besloten gestrengheid te gebruiken. Hij deed afkondigen, dat wie zich voortaan aan den Wederdoop schuldig maakte, zonder genade zou verdronken worden. Maar nog haastte hij zich niet met het ten uitvoer leggen van dit besluit, maar hoopte door de enkele bedreiging de onrustige gemoederen te zullen beteugelen. Niets baatte.

Er kwamen van Waldshut, St. Gallen, Schaffhausen, Bazel, Chur, Constans en elders gedurig berigten in, dat de geestdrijverij dezer sekte wijd en zijd om zich greep, en de Regeringen dier Steden uit dien hoofde met ernst bedacht waren, zich tot het nemen van strenge maatregelen te vereenigen. Ook Zurich werd daartoe uitgenoodigd. En ZWINGLI, door den Raad over deze zaak geraadpleegd, oordeelde dit niet te kunnen afraden.

Werkelijk beschouwde hij deze menschen als onverbeterlijk. Voor het meerendeel zeer onkundig, schreven zij

1) Ueber den ungesandten sandbriefs Joh. Fabers. Opp. V. II. T. II. p. 450.

zich zelven uitsluitend het bezit van den Geest toe en beroemden zich alles te weten. De H. Schrift, meenden zij, kon hen niets leeren. Zij hadden altijd in den mond de woorden: *God*, *waarheid*, *woord*, *licht*, *geest*, *heiligheid*, *vleesch*, *leugen*, *goddeloosheid*. CHRISTUS noemden zij *een groot Profeet* of *de mensch Gods*, maar zij erkenden Hem niet voor den Zoon van God en der goddelijke natuur deelachtig. Het O. Testament verwierpen zij geheel en al. Zij leerden, dat niemand de zaligheid verkrijgen kon dan door de werken der regtvaardigheid; dat er slechts tweeërlei soort van menschen zijn, goddeloozen en het volk Gods, 't welk niet zondigen kan, en dat dezen met elkander geene gemeenschap kunnen hebben; dat de ware geloovigen zich zorgvuldig van de overige wereld behooren af te scheiden; eindelijk dat de zielen der gestorvenen tot aan den jongsten dag in den toestand des slapens verkeeren, en dat eenmaal de Duivel en alle goddeloozen nog zalig zullen worden. In al deze begrippen waren zij nu reeds gedurende geruimen tijd door ZWINGLI met gronden, uit de H. Schrift ontleend, bestreden geworden; maar wanneer hij meende hen overwonnen te hebben, bleek het weldra, dat zij zich aan nog grootere overdrijving schuldig maakten.

Maar wat hij inzonderheid in hen niet verdragen kon, was hunne huichelarij. Terwijl zij voorgaven naar eene volkomene zuiverheid van zeden te trachten, veroorloofden zij zich heimelijk vele, zelfs zeer grove, zonden. "Helaas!" zeide hij, "in deze zoogenaamde volmaakte Gemeente ziet men overspel en hoererij plegen, hoort men van diefstal, meineedigheid en allerlei practijken, ja wordt nog menigvuldiger kwaad bedreven dan door diegenen, die zij met verachting *de wereld* noemen. — Zij hebben de vrouwen onder elkander gemeen, en dat heeten zij dan *geestelijke huwelijken*. Zij vinden er geene zwarigheid in, hunne kinderen te verlaten en aan anderen ten verzorging over

te laten. — Wanneer eene huisvrouw aan haren man om geld vraagt tot onderhoud van haar en hare kinderen, bekomt zij smaad en beschimping tot antwoord. — En al die zonden, die zij bedrijven, zeggen zij, dat geene zonden zijn. *Het is het vleesch!* geven zij ten antwoord. *De kinderen Gods zondigen niet.* — Ik zeg de waarheid; ik lieg niet; en van alles, wat ik aangevoerd heb, is er niets, wat ik, daartoe opgevorderd, niet zou kunnen bewijzen" [1]).

Nog eenmaal verhief hij nadrukkelijk zijne stem tegen deze dwaalgeesten, niet om hen tot betere gedachten te brengen, hetgeen hij onmogelijk bevonden had, maar om anderen, bijzonder alle Evangeliedienaars, tegen hunne begrippen te waarschuwen. Dit deed hij in een geschrift, dat hij den titel gaf: *Teregtwijzing van de booze treken der Wederdoopers* [2]). "En Gij, Vader der lichten!" — dus bad hij — "verdrijf de nevelen, die hunnen geest omgeven, opdat zij hunne dwalingen mogen erkennen. En mogen wij van U verwachten, dat Gij uwe Kerk eenmaal van deze ergernissen bevrijden zult, — geef, dat die tijd spoedig kome!"

Nu zette de Regering hare maatregelen van gestrengheid door.

Er staat aan het einde der Bovenstad, in het midden van den Limmat, een toren, genaamd de Wellenberg. Hij is op eene rots gebouwd en ontving zijnen naam van de wellen, die hare wateren er tegen aansloegen. Oorspronkelijk was hij ten dienste der varenslieden gesticht, en werd daarom des nachts verlicht. Hij verkreeg ook de bestemming om eene gevangenis te zijn, en het volk noemde hem thans den *Kettertoren* [3]).

---

1) Opp. V. III. p. 360, 382.

2) In Catabaptistarum strophas elenchus H. Zwinglii. Opp. V. III. p. 358.

3) Bluntschli, Memor. Tigur. p. 531.

Op dien toren zaten eenigen der oproerigste Wederdoopers opgesloten, en onder dezen de beruchte BLAUROCK en FELIX MANZ. Beiden hadden zich aan smaad en dadelijk verzet tegen de Overheid schuldig gemaakt. De laatste had daarenboven den eed, dien hij plegtig afgelegd had, om aan niemand meer den herdoop te zullen toedienen, weldra weder verbroken. Men besloot dus die beiden tot voorbeelden te stellen. Dien ten gevolge werd BLAUROCK met roeden gegeeseld en MANZ in den Limmat verdronken. Men verhaalt, dat MANZ zijne straf met eenen moed en eene standvastigheid ondergaan heeft, die voorbeeldig zouden kunnen genoemd worden, en eene betere zaak waardig zouden geweest zijn [1]). Deze strafoefening had plaats in Januarij 1527.

"De Wederdoopers," zeide ZWINGLI, "duiden het mij zeer ten kwade, dat ik leer, dat de Overheid op schuldigen hebbe toe te zien. Maar zij zwijgen er van, hoe zij ons uit Deut. 13 trachten te bewijzen, dat de valsche Profeten moeten gesteenigd worden: en valsche Profeten noemen zij allen, die niet hetzelfde gevoelen aankleven als zij. Hoe menigmalen heb ik met hen voor den Raad gehandeld. Ik heb ook den Raad met grooten aandrang gebeden, en het door mijn smeeken zoo ver gekregen, dat hij met groot geduld en lankmoedigheid ten hunnen opzigte te werk gegaan is. Maar zij waren niet eerder tot rust te brengen, voordat de hoofden hunner sekte uit ons gebied verbannen, en sommigen hunner, die anderen door onderdompeling herdoopten, ook zelve ondergedompeld werden, omdat zij met list, bedrog en leugen omgaan. — Zij werpen ons wel tegen, dat men niemand dooden mag. Maar dit is hetzelfde als te zeggen, dat men de misdaad haren gang moet laten gaan. Leest de profeten en ziet, wat zij tot de Regters zeggen. — Wie met mij omgaan, weten,

1) Capito ad Zwingl. 22 Jan. 1527. Opp. V. VIII. p. 16.

in welke gevaren ik verkeer, terwijl ik mij bevlijtig, om de teugellooze woelingen der kwade menschen te bedwingen. Er heerscht in ons Zwitserland een geweldig zedebederf, waartegen bijtende middelen noodig zijn. Is nu daarmede de sekte der Wederdoopers verdedigd, indien zij verkondigen, dat ik erger dan HANNIBAL, wreeder dan DIONYSIUS ben? Wat mij betreft, ik zal niet ophouden deze lieden te bekampen, die de ware godzaligheid in gevaar brengen, de openbare zeden bederven, en de grootste losbandigheid invoeren" [1]).

Men heeft ook nog in lateren tijd onzen Hervormer, ten aanzien van zijne handelingen met de Wederdoopers, van hardheid beschuldigd. Het zij verre van ons, hem als een' heilige te willen voorstellen, of ook zijne gebreken en verkeerdheden in het minst te verbloemen. Maar wie hem hier om eenige hardheid meent te moeten veroordeelen, heeft zeker de omstandigheden, waaronder hij leefde, noch de beleedigingen, die hij van de Wederdoopers ondergaan heeft, noch den hardnekkigen tegenstand, dien hij van hen te verduren had, regt overwogen. De onpartijdige geschiedenis toont ons duidelijk, dat ZWINGLI met betrekking tot deze lieden het uiterste van zachtmoedigheid beproefd heeft. Daarenboven voorzag hij meer dan iemand de schromelijke gevolgen, die hunne gevoelens voor de zaak van het zuivere Christendom zouden na zich slepen; en wel diep moest de man, die er zijn leven aan gewijd had, om het welzijn van zijn vaderland en de eer van CHRISTUS in de wereld te bevorderen, er onder gebukt gaan, dat een dweepzieke en oproerige hoop al het goede, dat hij gesticht had, als met één' slag dreigde te vernietigen. Bij dit alles vergete men niet, dat zulk een door en door waarheidlievend karakter, als het zijne, van niets een'

---

1) Zwingl. ad Chunr. Somium. 1 Sept. 1527. Opp. V. VIII. p. 91.

grooter afschuw gevoelde dan van geveinsdheid, leugen en meineed, en dat hij deze ondeugden maar al te zeer onder de Wederdoopers ontdekte. En dan bedenke men nog, hoe sedert de verbreiding van die sekte zich in alle plaatsen een geest van ongehoorzaamheid en oproerigheid openbaarde, die het vaderland in gevaar bragt, zoodat het de pligt der burgerlijke Overheid vorderde, om, waar geene zachtmoedigheid baatte, ten laatste met gestrengheid tusschen beide te treden [1]).

HOOFDSTUK XXIII.

ZWINGLI'S BEGRIPPEN OVER DE ERFZONDE.

De vraag: *wat is de erfzonde?* staat met de geschillen over den Doop in een naauw verband. Daarom zag onze Hervormer zich gedrongen omtrent dit punt zijn bijzonder gevoelen te openbaren. Één zijner voornaamste gronden namelijk, die hem toeschenen voor den Kinderdoop te pleiten, was deze, dat de kinderen Gode toebehooren; want daar God de kinderen der Christenen in Zijn verbond opgenomen heeft, betaamde het ook, dat zij Hem door den doop toegewijd worden. Maar nu zou men kunnen zeggen: de kinderen zijn door Adams schuld verdoemd; — en indien zij waarlijk in de verdoemenis liggen, dan neemt God ze ook niet aan, voordat zij door het geloof in CHRISTUS, Zijnen Zoon, tot Hem komen. Maar nu kunnen de kinderen nog niet gelooven, en derhalve

---

1) Onder onze Nederlandsche geleerden is het gedrag van Zwingli met betrekking tot de Wederdoopers, tegen Brandt en Wagenaar verdedigd geworden door Hier. van Alphen, in zijn werk: *Predikt het Evangelie allen creaturen.* Aanteeken. bl. 237.

zijn zij ook Godes niet; — en zijn zij Godes niet, dan mogen zij ook niet gedoopt worden. "Eer ik dus verder ga," zegt onze Hervormer, "moet ik kortelijk van de erfzonde spreken" 1).

Volgens zijne meening is de erfzonde niet anders dan *een gebrek*, *eene krankheid van onze menschelijke natuur, die haar van* ADAM *af aankleeft*. Wij worden er mede geboren, maar zonder onze schuld. "Zonde," zegt hij, "is een kwaad, dat moedwillig, geheel uit eigene beweging gepleegd wordt. B. v.: Dat wij ter onderhouding van ons leven spijs en drank behoeven, dit behoort tot onze natuur, en niemand kan ons daarover berispen. Maar onmatig te zijn in spijs en drank, is een kwaad, waardoor wij schuldig worden. De zonde nu ontstaat uit ons bederf, omdat wij moedwillig het verkeerde doen. Maar de erfzonde is eene afwijking van onze oorspronkelijke menschelijke natuur, even als een wijnstok, die door onweder en hagel geslagen is, zijne vorige natuur niet meer bezit, of even als een plant, die uit Napels naar Duitschland overgebragt is, nooit weder zijne vorige natuur terug verkrijgt. — De erfzonde bestaat daarin, dat wij van de goddelijke natuur afvallig en ontaard geworden zijn en eene overhellende neiging tot het dierlijke aangenomen hebben. Tot het goddelijke behoort, niet zelfzuchtig te zijn, maar zich aan anderen ten dienste en ten zegen over te geven; der aardsche of dierlijke natuur daarentegen is het eigen, zichzelven lief te hebben en alles om zijns zelfs wil te doen. — Maar is dit nu onze natuur, waarmede wij geboren worden; hoe gebrekkig en verkeerd zij ook zij, wij zijn echter, zoolang wij het goede niet van het kwade kunnen onderscheiden, deswege niet schuldig en het is ons niet toe te rekenen. Zoo min het iemand tot schuld toe te rekenen is, dat hij als slaaf geboren is,

1) Vom toub. Opp. V. II. T. I. p. 287. 292.

gesteld ook, dat zijne voorvaderen door eigen schuld in den toestand van slavernij gekomen zijn, even zoo min is dit met ons het geval, die met erfzonde geboren zijn. Eigentlijk is de erfzonde een toestand van ellende, maar geene schuld. Zij is de neiging tot zelfzucht en zonde, die in ons is: zij is dus geene zonde in eenen eigentlijken zin, maar bron der zonde en aanleg tot zonde. Maar gelijk de jonge wolf een roofdier is, zelfs eer hij nog ooit een schaap verscheurd heeft, en een roofdier blijft, ook wanneer hij getemd is, zóó is ook de mensch van eene zondige geaardheid, zelfs wanneer het nooit bij hem tot zonde komen mogt." — ZWINGLI verwierp daarom het woord *erfzonde*, hetwelk uit misverstand van Rom. 5:13 ontstaan is, en stelde daarvoor in de plaats *erfelijke krankheid* 1).

Gelijk het zich gemakkelijk begrijpen laat, deze voorstelling der zaak, zoozeer van de algemeen aangenomene afwijkende, verwekte een groot opzien en bij niet weinigen ergernis.

"Het doet mij grootelijks leed," schreef URBANUS RHEGIUS, Prediker te Augsburg, aan eenen vriend, "dat ZWINGLI bij den redetwist te Baden niet heeft kunnen tegenwoordig zijn. Hij zou al de Pausgezinden voor goed geslagen hebben, uitgenomen alleen in het leerstuk der erfzonde. Daarin schijnt hij mij toe in het geheel niet zuiver te zijn."

Wij kennen dezen URBANUS RHEGIUS reeds uit den aangevangen' Avondmaals-twist. Hij wankelde soms naar de zijde van LUTHER, maar had te veel eerbied voor ZWINGLI's geleerdheid, om hem niet gaarne over de punten van verschil te hooren.

Zóó was dan ZWINGLI genoodzaakt, zich duidelijker te

1) Vom toub. Opp. V. II. T. I. p. 288. Cf. de Peccato orig. V. III. p. 631, 632.

verklaren. Hij deed dit in zijne verhandeling: *Over de erfzonde*, die hij aan denzelfden URBANUS RHEGIUS te Augsburg opdroeg en in Augustus 1526 in druk uitgaf [1]. "Wij moeten," zeide hij, "*eerst* over de woorden *zonde* en *krankheid* met elkander overeenkomen. *Vervolgens* moeten wij de krankheid zelve nader beschrijven en zien, hoe zij tot veroordeeling strekt en wie er door veroordeeld worden. *Eindelijk* zal het ons blijken, dat geen ander geneesmiddel ons redden kan, dan het bloed van CHRISTUS, den Zoon van God."

Vraagt men, waarin het wezen der zonde bestaat? De Hervormer antwoordt: zonde is zelfzucht, die lijnregt tegen de liefde tot God overstaat. Vraagt men, van waar de zonde in de wereld gekomen is? Door den eersten mensch, zegt hij, die door God tot een' koning in de schepping verheven geworden was, maar die zijnen rang niet heeft weten staande te houden. De verleider heeft ADAM door de vrouw, zijn *ander ik*, die hij lief had, ten val gebragt. Het gebod, door God aan ADAM gegeven, had ten doel, hem te doen gevoelen, dat hij niets uit zich zelven moest willen weten, maar in al zijne gedachten, in al zijne overleggingen en besluiten eeniglijk zich van zijnen Schepper moest laten afhangen. Maar de Satan keerde de zaak om en bewoog de vrouw, om door het eten van den boom tot het weten van goed en kwaad te komen. Hij verwekte wantrouwen tegen God in haar hart. Alzoo heeft de mensch gezondigd deels uit begeerte om het goede en het kwade te leeren kennen, deels uit wantrouwen tegen God.

Vraagt men nu verder, hoe de zonde van de eerste menschen voor al hunne nakomelingen rampzalige gevolgen heeft kunnen hebben? ZWINGLI antwoordt: de natuur en de toestand der nakomelingen kon niet van die der

---

1) De Peccato originali declaratio. Opp. V. III. p. 627.

Stamouders verschillen. "Een doode kan geenen levende, noch een slaaf eenen vrije verwekken. Zóó heeft ook ADAM, die dood en een balling geworden was naar verdienste, niet eenen zoodanige kunnen voortbrengen, die levend voor God en een erfgenaam dier hemelsche goederen was, die hij voor zich zelven verloren had."

En wil men dan weten, wat de erfzonde is? Zij is de heerschappij voerende neiging tot zondigen, geboren uit de liefde tot zich zelven; het bedorven vleesch, dat tegen den geest begeert en de zonde baart; eene krankheid onzer menschelijke natuur, waaruit alle onheilen voortkomen, even als uit het Trojaansche paard.

Doch nu is het de groote vraag, of door deze erfelijke krankheid alle stervelingen aan de straffen van den eeuwigen dood onderworpen zijn. Hier stelt ZWINGLI het goddelijke raadsbesluit der verkiezing voorop en leert, dat, wie uitverkoren zijn, den wil van God, die in hun hart geschreven is, gehoorzamen, en dat zij door CHRISTUS tot God gaan en zalig worden. En toch stemt hij toe, dat, *wat de kracht der zonde betreft*, de eerste mensch en allen, die uit hem geboren zijn, als te zamen door het bederf aangestoken, ook te zamen, onder de veroordeeling liggen. "Maar," zegt hij, "spreek ik dan mij zelven tegen, daar ik te voren geleerd heb, dat de erfzonde niet verdoemt? De erfzonde verdoemt wel, wat haren aard en invloed aangaat; maar het geneesmiddel, dat tijdig aangebragt is, behoudt weder. Door onze erfelijke kwaal zijn wij allen verloren; maar door het redmiddel, hetwelk God tegen haar uitgedacht heeft, komen wij weder tot behoudenis. Zien wij op de natuur van het vleesch, alles is verloren en buiten hope; maar zien wij op de genade en het licht des Geestes Gods, alles leeft en bloeit weder op."

Vervolgens opperde hij de stelling, dat CHRISTUS door zijn verlossingswerk der geheele menschheid even zoo groot een heil aangebragt had, als ADAM haar door te

13*

zondigen onheil had berokkend. Wat ADAM bedorven heeft voor zijne gansche nakomelingschap, is door CHRISTUS voor haar hersteld. "Maar," voegde hij er voorzigtig bij, "wij willen dit gevoelen niet op den voorgrond stellen, deels omdat het niet geheel zonder bedenking is, deels omdat ik niet weet, of het door anderen omhelsd geworden is. Ik spreek dan maar van de kinderen der Christenen en houd het er voor, dat zij, als der genade van CHRISTUS deelachtig, wegens de erfzonde niet verdoemlijk zijn. En indien iemand ook aangaande de kinderen der Heidenen het waarschijnlijker acht, dat zij door CHRISTUS behouden worden, dan dat zij verdoemd zouden zijn, hij doet CHRISTUS minder te kort, dan wie meent, dat de kinderen der Christenen, indien zij ongedoopt sterven, verloren zijn, en zijne meening is in de H. Schrift meer gegrond dan de tegengestelde."

ZWINGLI ontving van URBANUS RHEGIUS het volgende antwoord van Sept. 1526.

"Ik heb, waarde Broeder! met groot genoegen uwe *verklaring van de erfzonde* gelezen, die gij mij opgedragen hebt. In deze verhandeling, die, wat den omvang betreft, wel is waar klein is, maar uiterst belangrijk met betrekking tot den inhoud, hebt gij getoond een regtzinniger gevoelen over de erfzonde te hebben, dan sommigen u toegeschreven hebben, en ik twijfel niet, of gij zult hen door dit geschrift, hetwelk, zoo als gij mij meldt, de vrucht van nachtelijk opzitten is, hebben bevredigd. Ik vrees echter, dat één of ander lezer, die niet gewoon is door te denken, vooral zoo hij jegens u kwalijk gezind is, er iets uit ontleenen zal om u te belasteren. Gij werpt namelijk de stelling op, of door CHRISTUS het geheele menschdom hersteld is, of wel alleen zijne Gemeente? Gij stelt ADAM en CHRISTUS tegen over elkander, en naar uwe meening is door de verlossing van CHRISTUS volkomen vergoed, wat door de zonde van ADAM bedorven was.

Maar, zegt Gij, wij willen dit gevoelen niet voorstaan, omdat er eenige bedenkingen tegen zijn en omdat ik niet weet, of het door anderen omhelsd geworden is. Dit is het, wat in den eersten opslag een onaannemelijk denkbeeld schijnt."

"Niet dat ik u, dien ik voor een geleerd en regtschapen man houd, beschuldigen wil; maar ik dacht, dat sommigen, die lust tot hairkloverijen hebben, u verdenken zullen, dat Gij de begrippen van ORIGENES deelt. Want ORIGENES heeft, op grond van Rom. 5, geleerd, dat door het bloed van CHRISTUS niet een deel des menschdoms, maar het gansche menschelijk geslacht gereinigd en zalig wordt, ja dat niet alleen eenmaal alle menschen, maar zelfs de Duivelen zullen behouden en hersteld worden," enz. [1])

Dezen brief beantwoordde ZWINGLI 16 October daaraan volgende, aldus:

"Gij hebt goed gezien, geleerde URBANUS! dat ik vergeten heb op te merken, dat ORIGENES in dit gevoelen staat, maar de oorzaak daarvan, denk ik, was, dat hij aan de Duivelen iets schijnt te belooven, wat ik voor de zaak, door mij behandeld, niet aanneem. Want deze zijn door ADAM niet gevallen en zullen dus ook niet weder door CHRISTUS opstaan. — Maar gaarne belijd ik te gelooven, dat door de verdiensten van CHRISTUS voor alle kinderen de zaligheid verworven is. Want de genade is even uitgestrekt als de zonde, en nog uitgestrekter. Wie er ergens of ooit geboren wordt, er is voor hem door CHRISTUS behoudenis. Maar zoodra hij tot de kennis van Gods wil gekomen is, hangt zijne eeuwige zaligheid of verdoemenis af, of hij dien wil volbrengt of niet volbrengt. Vraagt gij: wat dan het voordeel van den Christen is? Het is groot. Den Christen toch wordt het Evangelie en de heiligheid des levens gepredikt; voorts als hij gezon-

---

1) Urban. Rhegius ad Zwingl. Opp. V. VII. p. 544.

digd heeft, weet hij, wie zijn Voorspraak is, door wiens bestuur en tucht hij een leven van voortdurende bekeering leidt. De overigen daarentegen weten niet, hoe zij *en* kunnen *en* moeten behouden worden. Indien zij echter den wille Gods volbrengen, die in hunne harten geschreven is, zullen ook *zij* behouden worden. Want het is een teeken zijner verkiezing, dat iemand God lief heeft en vreest." [1])

HOOFDSTUK XXIII.

ZWINGLI EN ZIJNE VRIENDEN BUITEN ZURICH.

Onder zoo vele en zoo gewigtige zaken, als onzen Hervormer dagelijks voorkwamen en waarin men hem van alle zijden inwikkelde, werd zijn ijver niet vermoeid, maar scheen zelfs nieuwen prikkel te ontvangen. Wel had hij veel dienst van zijnen MYCONIUS, dien hij, wanneer hem de tijd ontbrak, om, wat er gedurig in het licht verscheen, meer dan oppervlakkig in te zien, bij voorkeur opdroeg, het met eenige aandacht te lezen en het belangrijke daaruit hem aan te wijzen. Maar als wij echter al den omvang zijner werkzaamheden ons voorstellen, kunnen wij niet nalaten, ons te verwonderen over die rustelooze bedrijvigheid en dien gemoedelijken ernst, waarmede hij niet alleen niets naliet, wat hij te doen vond op de verhevene plaats, die hij had ingenomen, maar daarenboven ook zich voor iedereen steeds ten dienst bereid toonde, die eenige hulp van hem begeerde of hem over iets wilde raadplegen. "Ik gevoel nu," zeide hij eens, "de ware beteekenis der woorden, die PAULUS aangaande zich zelven schreef: *wee*

---

1) Zwingl. ad Urban. Rhegium. Opp. V. VII. p. 549.

mij, indien ik het Evangelie niet predike! Voorzeker! Ik ben met geen' PAULUS te vergelijken. Maar wanneer soms, hetzij uit vrees voor de gevaren, die mij boven het hoofd hangen, hetzij uit zeker verdriet over mijnen menigvuldigen arbeid, de gedachte in mij opkomt, om mij aan mijn werk te onttrekken, dan herinner ik mij zijne woorden en word wederhouden, om rust te zoeken uit ontzag voor Hem, die de geesten leidt en tot hun werk sterkt" [1]).

Soms werd hij in zijne werkzaamheden door zulk eenen haast voortgedreven, dat hij moeite had zich behoorlijk te bezinnen. Zóó gebeurde het eens, dat hij onder veel anderen arbeid aan eenen zijner vrienden een' brief geschreven had, dien hij vervolgens, gelijk hij meende, verzegelde en verzond. Veertien dagen daarna echter vond hij hem nog op zijne tafel. Toen dit hem onbegrijpelijk voorkwam en hij rondzag, wat hij dan toch mogt verzonden hebben, bleek het hem, dat hij eene *copie* van een' brief van ERASMUS in handen genomen had. Terstond herstelde hij zijn' misslag. "Daarin," schreef hij aan zijnen vriend, "heb ik niets kwaads bedreven, dat ik u de *copie* van den brief van ERASMUS toegezonden heb, maar dit is mijn misslag, dat ik u niet deed geworden, wat u toebehoorde. Houd mij, bid ik u, mijn verzuim ten goede" [2]).

Voortdurend werd hij door zijne vrienden uit andere plaatsen op de hoogte der zaken ten hunnent gehouden. Zóó schreef hem OECOLAMPADIUS, hoe het te Bazel, AMBROSIUS BLAURERUS, hoe het te Constans, CAPITO en BUCERUS hoe het te Straatsburg, HALLER en TREMP, zijn zwager, hoe het te Bern, VADIANUS, hoe het te St. Gallen, en anderen, hoe het elders met de zaak des Evan-

1) Zwingl. ad Berchth. Haller. 6 Nov. 1526. Opp. V. VII. p. 558.

2) Zwingl. ad Joann. Vannicum, Constantiae Christum praedicantem. 12 Nov. 1526. Opp. V. VII. p. 556.

gelies ging. Op deze brieven liet hij nimmer na korter of uitvoeriger te antwoorden. Inzonderheid spoorde hij zijnen OECOLAMPADIUS tot standvastigheid aan, wanneer deze hem menigmaal klaagde, dat hem zulk een moeijelijke post toevertrouwd was en hij van zoo vele zijden met tegenkantingen te worstelen had.

Gedurig werd hij aangezocht, om in bijzondere belangen, hetzij wegens behoeftige omstandigheden, hetzij wegens opvoeding van kinderen, hetzij wegens godsdienstige afdwalingen, raad en hulp te verleenen. Nooit onttrok hij zich daaraan en menigeen schreef hem dan roerende brieven van dankzegging [1]).

ZWINGLI verstond ook de kunst om te vertroosten en onder bekommerende omstandigheden moed in te spreken. Hij telde onder zijne vrienden zekeren MICHAËL CELLARIUS, Prediker te Augsburg, en had van zijne langdurige krankheid berigt ontvangen. Toen nam hij de pen op, en schreef hem van 17 Sept. 1526 het volgende:

"Genade en vrede van den Heer! Ook ik, heldhaftige MICHAËL! ben krank (dat deze aanvang van mijnen brief van geen kwaad voorteeken zij) maar ook ik ben krank, omdat gij nu reeds zoo lang aan krankheid lijdt. Want daar wij als Christenen één ligchaam uitmaken, moeten wij elkanders lasten dragen. O! dat het mij gegeven ware, hetzij door geneesmiddelen, hetzij door eenige tooverkracht, al uwe smarten van u weg te nemen! Maar ik vermag dit niet. Daarom bid ik voor u tot den grooten en waren Geneesmeester, dat het Hem behage, u met volkomene gezondheid aan uwe heilige bediening terug te geven, maar, gelijk het ons betaamt, met de betuiging, dat Zijn wil en niet de onze geschiede. Want laat ons bedenken, dat, wanneer wij buiten onze schuld met rampen

---

1 Lucius Tscarnerus ad Zwingl. Vigil. Pasch. 1526. Opp. V. VII. p. 486 en elders.

bezocht worden, dit tot ons best geschiedt en als ter onzer beproeving, of wij God liefhebben met geheel ons hart en geheel onze ziel. Maar toch, wie is er zuiver voor Dengene, die zelfs in Zijne sterren vlekken ziet? Het is Gods liefderijke bedoeling, door rampspoeden ons voor het volgende leven voor te bereiden. Want wie het tegenwoordige leven lief heeft, zal het toekomende verliezen. Daarom heeft Hij, die ons waarachtig heil zoekt, met aanbiddelijke wijsheid, aan dit ons tijdelijke leven zoo vele bitterheden verbonden, opdat wij er ons te gemakkelijker van zouden kunnen losmaken. Want indien ons alles naar wensch ging, wie zou niet in gevaar verkeeren om zich aan dit leven, ofschoon het ongestadig en onzeker is, al te zeer vast te hechten? Daarentegen zullen wij het leven vrijwillig en gaarne verlaten, wanneer wij zijne veelvuldige moeite en verdriet bij ondervinding hebben leeren kennen. Gij dan ook, mijn MICHAËL! beschouw uw tegenwoordig lijden als eene kastijding, niet eene ligte, zoo als met woorden geschiedt, en die dikwijls met den wind voorbijgaat, maar eene nadrukkelijke en krachtig werkende, waardoor gij de groote kunst aanleert, die boven alle overige de meeste waarde bezit, om wel te sterven en deze zigtbare wereld met vreugde te verlaten. Deze is die kunst, die door zoo velen, bijzonder door de voorspoedigen dezer aarde, niet verstaan wordt. Want indien zij haar verstonden, zouden zij zich dan wel zoo zeer in de zorgvuldigheden des levens inwikkelen? Gij, mijn broeder! hebt anderen met getrouwheid gepredikt, dat wij deze wereld niet liefhebben en den tegenspoed met geduld verdragen moeten. Nu ondervindt Gij, wat Gij aan anderen geleerd hebt. Het is den Wijsgeer, en hoeveel te meer den Christen, gemakkelijk, om, terwijl men zelf buiten lijden is, op treffende wijze over het geduld te spreken; maar zelf geduld en lijdzaamheid te beoefenen, dat is de echte Wijsbegeerte. Bedenk dit bij

u zelven, dat God u een' tijd lang in Zijne dienst heeft willen gebruiken, om door uw woord het Evangelie te verkondigen, maar dat Hij u nu gebruikt, om dit door uw gedrag en voorbeeld te doen. *Hij* is niet dapper, die in vredes tijd hoog van zijne dapperheid opgeeft; maar te midden der levensgevaren moet de ware heldenmoed blijken. God, mijn MICHAËL! doe u naar de ziel welvaren en verleene u den regten vrede. Amen. Groet alle vrienden uit mijnen naam. Vaarwel. De Heer geve u de gezondheid weder" [1]).

Onder ZWINGLI's waardigste en hartelijkste vrienden behoorde ook JOHANNES HANER, Prediker te Frankfort aan den Main, een man van eenen veel omvattenden geest en een scherp oordeel. HANER had den Hervormer ook inzonderheid lief van wege zijn vast en moedig karakter en den onvermoeiden ijver, dien hij betoonde in het voortplanten der ware godzaligheid. Ofschoon hem van aangezigt nog onbekend, had hij hem om zijne vriendschap verzocht. Hij betuigde ook het met hem in de opvatting van het Avondmaal eens te zijn, maar hij wilde echter zijn gevoelen nog wat scherper bepaald hebben. Door *het vleesch*, waarvan de Heer gezegd had, *dat het niet nut is*, zeide hij, werd niet alleen het vleesch in het Avondmaal, maar ook het vleesch *op het kruis* bedoeld. Want, zeide hij, waardoor wij zalig worden, is het geloof, maar niet het geloof in den CHRISTUS, die naar het vleesch aan het kruis gehangen heeft, maar in den CHRISTUS, die het *Woord* is, in hetwelk het *leven* is. "CHRISTUS is de waarheid, voor zoover Hij God is; maar zoover Hij mensch is, is Hij het teeken en zegel der waarheid en der genade."

Dit gaf tot eene briefwisseling aanleiding [2]), waarbij ZWINGLI verklaarde, dit door HANER uitgedrukt gevoe-

---

1) Zwingl. ad Michaël Cellarium. Opp. V. VII. p. 538.

2) Opp. V. VII. p. 540—561. 568. 575. V. VIII. p. 32.

len, eenigermate te deelen. "Wanneer wij zeggen," schreef hij hem, "dat wij ons vertrouwen stellen op het vleesch van CHRISTUS, verstaan wij door het vleesch den dood van CHRISTUS. Maar op zijnen dood vertrouwen is *bij verwisseling* [1]) niets anders dan te vertrouwen op dien God, die naar Zijne menschelijke natuur gestorven is. — Want dewijl Hij, die de Zoon van God is, te gelijk ook de Zoon des menschen is, ééne zelfstandigheid, maar twee naturen, ontstaat hierdoor, dat aan het menschelijke in Hem of aan het vleesch toegeschreven wordt, wat eigentlijk alleen aan het goddelijke in Hem behoort. Wanneer derhalve CHRISTUS zegt: *mijn vleesch is waarlijk spijs*, bedoelt Hij daarmede zijnen dood; en daar nu niemand, behalve God, eene spijs der zielen kan zijn, blijkt het, dat Hij, zóó sprekende, bij *verwisseling der eigenschappen* spreekt. Want de dood van CHRISTUS kan niet levend maken, indien CHRISTUS niet te gelijk zelf het Leven ware. — Maar wat is dan het *vleesch?* Een teeken en zegel der waarheid en der genade, zegt gij. Maar voor zoo veel ik zien kan, is dit niet volkomen juist. — CHRISTUS heeft in zijne menschheid, met zijne godheid vereenigd, de goddelijke regtvaardigheid verzoend. Hij heeft geleden, voor zoo ver Hij mensch is, en onze zaligheid ontstaat uit Hem, voor zoo ver Hij God is. — Zoo hebt gij dan mijne meening, mijn HANER! niet verschillende van de uwe, dan alleen, dat volgens de mijne voorgekomen wordt, dat zijne menschelijke natuur worde te kort gedaan, waarin Hij zooveel lijden ondergaan heeft. Want indien er uit zijne menschelijke natuur ook geen ander nut tot ons gekomen ware, wij zouden haar reeds daarom op hooge waarde moeten stellen, omdat Hij ons daarin een voorbeeld nagelaten heeft, dat wij, volgens de vermaning des Apostels, moeten navolgen. Maar nu is zijne mensche-

1) κατ' ἀλλοίωσιν, hoc est commutationem.

lijke natuur ook het *instrument* en het onderpand, waardoor de tegen ons vertoornde regtvaardigheid verzoend is. Want die Zijn eigen Zoon voor ons niet gespaard heeft, zal Hij niet ook met Hem ons alle dingen schenken?"

Aldus besprak onze Hervormer met meer anderen van zijne geleerde vrienden in hunne brieven deze en andere onderwerpen van godgeleerden en uitlegkundigen aard.

Zijne vrienden hadden steeds hunne aandacht gevestigd op al wat hem betrof, en zoodra hem iets aangenaams of onaangenaams wedervoer, deelden zij daarin en gaven hem blijken van hunne belangstelling. In November van 1526 werden zij niet weinig verontrust door een gerucht, dat te Zurich, ten gevolge van de woelingen der Pausgezinden, groote onlusten waren uitgebroken. Men zeide zelfs, dat ZWINGLI daarvan het offer geworden was. Te Bazel vooral en te Straatsburg verkeerde men in angstvallige onzekerheid. Zijne getrouwe vrienden aldaar vreesden het ergste [1]. ZWINGLI, die dit vermoedde, haastte zich om hen in een' rondgaanden brief gerust te stellen. Wat was er gebeurd?

Er bevonden zich te Zurich nog altijd heimelijk eenige lieden, die in weerwil van het scherp verbod der Regering zich jaargelden van buitenlandsche Vorsten lieten uitbetalen. Om hunne schandelijke bedoelingen te bereiken, bedienden zij zich in de volksvergaderingen eveneens van het schandelijke middel van omkooping. Ook werkten zij, waar zij konden, de zaak der Hervorming, die met hunne belangen streed, tegen. ZWINGLI kwam hen op het spoor, deels door eenige van hunne brieven meester te worden, deels langs andere wegen. En daar hij hen beschouwde als menschen, die op allerlei wijze veel erger te vreezen waren dan openbare vijanden, had hij het zijnen pligt geacht, hun gedrag, zonder iemand te ontzien,

---

1) Oecolamp. ad Zwingl. 1 Dec. 1526. Capito ad Zwingl. 10 Dec. 1526. Opp. V. VII. p. 366. 571.

aan het licht te brengen en hen onbewimpeld van landverraad te beschuldigen. Sommigen, ziende, dat zij ontdekt waren, kwamen tot bekentenis. Anderen veinsden toorn en verontwaardiging. De Raad benoemde daarop elf van de aanzienlijkste mannen, om de zaak te onderzoeken en te behandelen. Dit gebeurde. Er werd veel ontdekt. Maar wat iedereen verbaasde en met smart vervulde, was de ontdekking, dat de schuldigste van allen bevonden werd één der voornaamste ingezetenen, een Raadsheer en vroeger zelfs Afgevaardigde tot den Bondsraad, JACOBUS GREBEL. Hij was de vader van COENRAAD GREBEL, van wien ZWINGLI zoo veel verdriet ondervonden had, en door wiens verspillingen ook het vermogen zijner ouders was uitgeput geworden. Het bleek, dat deze man eene driedubbele valsche rol gespeeld, dat hij gelden van den Duitschen Keizer, van den Koning van Frankrijk en van den Paus trok. Van landverraad overtuigd, werd het doodvonnis over hem uitgesproken en hij in het openbaar onthoofd. Toen namen vele anderen de vlugt. Maar de elf aangestelde Regters bleven hun onderzoek naar de schuldigen voortzetten, waardoor er natuurlijk geene geringe bekommernis in de stad heerschte. "Dit is, geliefde Broeders!" schreef ZWINGLI, "de zaak, en ik weet, dat gij nu niet meer over mij bezorgd zult zijn" [1]).

" "Dank zij God," antwoordde hem CAPITO, " "dat Hij ons van onze vreeze verlost heeft! O! het is niet te denken noch te hopen, dat de Heer zulk eene Gemeente, als die van Zurich en zoo vele edele zielen verlaten zal, die toch in waarheid verlaten zouden zijn, wanneer gij wierdt weggenomen" [2]).

---

1) Zwingl. ad Oecolampad. ac fratres Argentinenses maxime Capitonem 30 Nov. 1526. Opp. V. VII. p. 564.

2) Capito ad Zwingl. 10 Dec. 1526. Opp. V. VII. p. 571.

HOOFDSTUK XXIV.

EEN ITALIAAN.

Niets was ZWINGLI meer in het hart geschreven dan het bevel des Heeren: *predikt het Evangelie aan alle creaturen.* Want hij oordeelde, dat den menschen niets aangenamers, heilzamers en heerlijkers kon aangekondigd worden dan de zaligheid in CHRISTUS. Daarom drong hij er steeds op aan, dat de H. Schriften, waaruit CHRISTUS zuiver gekend kan worden, iedereen in handen gegeven en door allen met vlijt onderzocht zouden worden. "Er is geene grootere onbeschaamdheid," zeide hij eens, "dan die beweert, dat het den leeken niet geoorloofd zij, het Evangelie te kennen en te lezen, maar dat dit regt alleen den Priesters en den Magisters toekomt. Weten zij dan niet, dat CHRISTUS zegt, Matth. 10: *hetgeen Ik u in de duisternis zeg, spreekt dat in het licht, en hetgeen gij in het oor hoort, predikt dat van de daken!"* 1)

Onder zijne wenschen behoorde, dat de H. Schrift, die reeds sedert geruimen tijd het eigendom van iederen Duitscher geworden was, ook in de Italiaansche taal overgezet mogt worden, opdat er in het midden van het land der duisternis zelve een helder licht over de waarheid Gods opgaan en allen beschijnen mogt. Eindelijk meende hij voor de vervulling van dezen wensch een' geschikten persoon gevonden te hebben.

Aan den zuidelijken oever van het Como-meer, aan den vloed Adda, in het Hertogdom Milaan, acht mijlen van de hoofdstad, ligt de groote en volkrijke koopstad Como, waar ook een Bisschop zijn' zetel heeft. Op zekeren dag, zeer in het laatst van het jaar 1525 ontving ZWINGLI van

---

1) Archet. Opp. V. III. p. 71. 72.

daar een' brief, geschreven door iemand, die zich EGIDIUS A PORTA noemde. De man was een Augustijner Monnik en had, nu veertien jaren geleden uit vromen ijver om door goede werken de zaligheid te verdienen, het opzigt zijner ouders verlaten en zich in de monnikspij gestoken. Al den tijd van zijn kloosterlijk leven had hij zich met ijver op de geleerdheid en de vroomheid, naar den strengsten regel zijner Orde, toegelegd. Na zeven jaren was hem het werk van Prediker opgedragen en sedert had hij met vlijt den volke verkondigd, dat de hemel slechts door goede werken te verkrijgen was. Doch hij was in den grond een opregt en waarheidlievend man, die handelde naar zijn beste weten. Toevallig kwamen hem de schriften van ZWINGLI in handen [1]) en hetgeen hij daarin las, boeide zeer zijne aandacht, met name wat daarin gezegd werd van het nutteloze van den Monnikstand en van het ongerijmde, dat men zich door zijne goede werken Gode verdienstelijk zou kunnen maken.

Dit bragt hem tot nadenken. Hij overwoog bij zich zelven, wat dan toch eigenlijk zijne goede werken waren, en of er iets was, waarop hij voor God roem kon dragen.

Thans gingen zijne oogen open. Hij zag met ontzetting, dat hij tot hiertoe door zijne prediking de menigte op een' dwaalweg geleid had, ja het kwam hem voor, dat hij CHRISTUS vervolgd had als een andere SAULUS. "Want," riep hij uit met diepe smart, "ik heb de menschen geleerd, o schande! niet dat zij op CHRISTUS, maar dat zij op hunne werken vertrouwen zouden; en wie kan al het gift van dwalingen berekenen, dat ik nog buitendien op den akker des Heeren uitgestrooid heb?" Zijn

---

1) De schriften der Hervormers werden spoedig in het Italiaansch overgebragt en onder vreemde namen verspreid. Zwingli droeg als schrijver dáár den naam van Coricius Cogelus of ook wel Abydenus Corallus.

levendige en vurige geest, voor plotselijke en diepe indrukken vatbaar, gunde hem geene rust. Hij gevoelde, het moest anders en beter met hem worden; maar hij zag den weg niet. Nu greep hem de gedachte aan, dat hij wel zou doen, wanneer hij den man raadpleegde, die hem het oog voor hem zelven geopend had. Als eene verhevene gestalte rees het beeld van ZWINGLI voor zijne verbeelding. Hij beschouwde het met eenen heiligen eerbied, en schreef:

"Kom mij te hulp, mijn Eerwaardige Vader! Ik heb de Kerk Gods vervolgd. O wees gij mij als een andere ANANIAS, die mijne schreden rigt op den weg des heils. De Heer wil toch naar Zijne barmhartigheid niet, dat Zijn knecht eeuwig verloren ga. Hij heeft mij verbrijzeld en tot de diepste vernedering gebragt. Mijn eigen licht, waarop ik afging, is uitgebluscht; mijne lippen zijn verstomd, totdat ik om hulp begon te roepen: *Heer! Wat wilt gij, dat ik doen zal?* Eindelijk klonk dit heerlijke woord der vertroosting in mijn binnenste: *ga tot* HULDRICH ZWINGLI, *en hij zal u leeren, wat gij doen moet.* O dierbaar woord, waardoor mijne ziel met onuitsprekelijken vrede vervuld werd. Gij, mijn Eerwaardige Vader! zult mij, of liever, God zal mij door u zeker uit den strik des jagers bevrijden. En, wat zeg ik? mij neen! maar ik heb ook gegronde hoop, dat gij tegelijk eenigen van mijne broeders met mij behouden zult."

Hij sloot den brief met vermelding, dat hij binnen één maand Como dacht te verlaten. Nog verzocht hij, dat hem het antwoord onder een opgegeven *adres* zou toegezonden worden [1]).

ZWINGLI zag in dezen vurigen man iets goeds voor de zaak van het Evangelie. Hij liet hem niet lang op

---

1) Egidius a Porta ad Zwingl. 11 Dec. 1525. Opp. V. VII. p. 447.

zijn antwoord wachten. Jammer, dat het verloren gegaan is! Maar uit een' volgenden brief van den Monnik aan hem laat zich echter de voorname inhoud opmaken. Hij zal op deze of dergelijke wijze geschreven hebben: "Zoodra de ziel door het woord Gods verlicht geworden is, kan zij geen' troost meer vinden in eens menschen woord. Maar dan zegt zij: Heer! Uw woord verkwikt en vernieuwt mij; het stort mij troost, leven en blijdschap in! Vraagt gij nu misschien: hoe zal ik, die een arm zondaar ben, verzekerd worden van de genade des Heeren? Ik antwoord: mijn Broeder! zet uwe eenige hoop op Hem, die voor ons geleden heeft en eene eeuwige verzoening voor ons bij God is. Zoodra gij dit gelooft, weet dan, dat gij getrokken zijt door den Vader; het is werk van den Geest Gods in u. — Daarom, lieve Broeder! bid God ernstig, dat Hij u kracht verleene, om den ouden mensch, die op eigene wijsheid en vermogen steunt, in uw binnenste te dooden. En als gij dan meer dan voorheen de liefde Gods innerlijk in uw hart ervaart en bemerkt, dat gij in God opwast, en dat Zijne vreeze u meer tot vreugde is in plaats van u treurig te maken, dan is dit het zekerste bewijs, dat de Geest van God in u leeft en werkt."

Voorts raadde hij hem aan, zich zelven vooraf wel te beproeven, of hij uit den Monnikstand zou uittreden of daarin blijven. "Want," schreef hij, "ik durf u dit niet te bevelen en wil het u echter ook niet verbieden. Want ik ben met de gesteldheid uwer Geestelijkheid en met uwe omstandigheden niet genoeg bekend. Maar wanneer gij tot het besluit mogt komen, om den Monnikstand te verlaten, en gij mijne hulp mogt behoeven, bied ik u die gaarne aan."

Doch nu maakte hij ook van deze zoo zeer gewenschte gelegenheid gebruik, dat aan wie gene zijde der Alpen bewoonden, het Evangelie bekend mogt worden. Op eene ernstige en gemoedelijke wijze deed hij den man, aan

wien God begonnen was Zijne genade te betoonen, opmerken, van welk een' duren pligt het voor hem was, om aan de verbreiding der waarheid in Italie te arbeiden, en gaf hem zijn dringend verlangen te kennen, dat hij zijne krachten aan het vertalen van het N. Testament in de Italiaansche taal beproeven zou. "Zoo u dit gelukt," voegde hij er bij, "en gij daarmede gereed zijt, zal ik te Zurich voor de uitgaaf zorg dragen."

Deze opwekking was niet vergeefsch. A PORTA ondernam met ijver dit belangrijk werk en zette het te midden van vele moeijelijkheden en aanhoudende afleidingen ernstig voort. Weldra kon hij dan ook aan ZWINGLI schrijven: "God onttrekt mij Zijnen bijstand niet. Ik vertrouw, dat ik, hoezeer gelijk aan een' boom, die ver van verfrisschend water geplant is, nog wel te zijner tijd eenige vrucht dragen zal." Ten hoogste beklaagde hij zich over de onafgebrokene slaafsche verrigtingen, waartoe hij zich door den Monnikstand veroordeeld zag en waardoor gedurig zijn arbeid afgebroken werd. "Nu eens," schrijft hij, "worden wij geroepen, om voor de tijdelijke belangen van het klooster te zorgen; dan zijn er *de kanonieke uren*, zoo als wij ze noemen; dan weder moeten wij door de dorpen en straten omgaan, en zóó wordt het beste gedeelte van den tijd in nietigheden doorgebragt."

Vervolgens hing hij zoo van de zedelijke gesteldheid der inwoners van het Hertogdom Milaan als van hunne ongunstige tijdelijke omstandigheden een treurig tafereel op, en bad ZWINGLI, dat hij den Hertog eenen dringenden brief mogt schrijven, ten einde hem te bewegen, om zijne onderdanen in hunne geestelijke en ligchamelijke nooden te hulp te komen [1]).

1) Werkelijk heeft Zwingli later ook aan den Hertog geschreven, en daarop van hem een kort antwoord ontvangen, waarin hij hem zijne welwillende gezindheid betuigt. Opp. V. VII. p. 645.

Nog deelde hij hem mede, dat de opwekking onder de lieden van zijne Orde eer meerder dan minder werd, en zelfs verzocht hij uit hunnen naam ZWINGLI, dat hij voor hen bij hunne Oversten mogt willen tusschentreden, ten einde eenige vrijheid van de ontelbare klooster-regels voor hen te verwerven. "Maar," schreef hij, "doe het voorzigtig, en zie toch, dat gij hen niet van onwetendheid beschuldigt. Bewijs hun ook door de H. Schrift, dat Gods woord zuiver moet verkondigd worden, en dat Hij zich op het hoogst vertoornt, wanneer men het vervalscht en menschelijke invallen als Zijn' wil tracht te doen gelden."

Eindelijk berigtte hij hem, dat de Oversten op den derden Zondag na Paschen te zamen zouden komen, om over de belangen van het klooster te raadplegen [1]).

Wat zal er in die vergadering gebeurd zijn? Wij weten het niet. Zeker is het, dat van nu af de brieven van den Italiaan aan ZWINGLI uitbleven. Helaas! ware hij maar naar Zurich gekomen. Doch welligt zag hij geene gelegenheid de kloostermuren te ontvlugten. Welligt vertrouwde hij te veel op den geest van zijne orde-broeders in zijne omgeving en op de gezindheid zijner Oversten. Maar dan zal dit vertrouwen hem duur zijn te staan gekomen, en wij moeten vermoeden, dat men hem zijn' ijver voor 't Evangelie met eenen eeuwigen kerker-nacht zal hebben doen boeten. De Monnik verdween plotseling en met hem de reeds aangevangene vertaling des N. T.

Even voordat dit met den Italiaan gebeurde, was ZWINGLI door andere, aangename berigten verblijd geworden. Reeds eenigen tijd te voren had hij door een bezoek van zekeren Ridder ANEMUND COCTUS, die hem ook een' brief van eenen Geestelijke uit Grenoble, met name PETER

1) Egidius a Porta ad Zwingl. 12 Dec. 1526. Opp. V. VII. p. 572.

SEBIVILLA medebragt [1]), vernomen, dat men in vele deelen van Frankrijk gunstig voor het Evangelie gestemd was. Thans werd hem nieuwe hoop ingeboezemd, dat God onder dat groote volk krachtig werken zou, toen het hem uit de berigten van den Franschen Gezant bleek, dat MARGARETHA, de zuster van FRANS I en zelve later koningin van Navarre, zich eene besliste vriendin van het Evangelie betoonde, en dat ook de moeder des Konings de verspreiding er van scheen te begunstigen.

Dit was het niet alleen. Er deed zich onverwacht een nieuwe arbeider in 's Heeren wijngaard op, van wiens diensten vooral in dat gedeelte van Zwitserland, 't welk aan Frankrijk grensde, goede vruchten te verwachten waren. Die man was WILLEM FAREL, geboortig uit de Dauphiné in Frankrijk, later de eerste Hervormer in Genève en vervolgens de getrouwe medearbeider van CALVIJN. Als vlugteling om des geloofs wil zijn vaderland ontweken, had hij te Bazel eene wijkplaatst gezocht. Hij knoopte met OECOLAMPADIUS en ZWINGLI vriendschapsbetrekkingen aan, die door eene gestadige briefwisseling onderhouden werden. Nadat hij een' tijd lang zich nu hier dan dáár gevestigd had, keerde hij zich daarheen, waar hij meer te huis behoorde, in Fransch-Zwitserland.

"Ik wenschte maar," schreef hij aan ZWINGLI, "dat er naar Neufchatel een godvruchtig en begaafd Prediker, of anders een Leeraar voor de jeugd mogt gezonden worden. Doe hiertoe uw best, opdat er langs dezen weg eenig licht in het ongelukkige Frankrijk opga." [2])

Hij zelf ging later derwaarts en voerde er zoowel als te Aigle de Hervorming in.

---

1) Zwingl. ad Petrum Sebivillam. 13 Dec. 1523. Opp. V. VII. p. 319.

2) Gulielm. Farellus ad Zwingl. 12 Sept. 1525.

HOOFDSTUK XXV.

VOORTGEZETTE ZORG VOOR DE GEMEENTE-BELANGEN VAN ZURICH.

In het midden van Februarij 1526 meldde zich aan de woning van ZWINGLI een Monnik aan, in zijne pij gehuld en barrevoets. Zijn uitzigt was dat van een' man van tusschen de veertig en vijftig jaren. Hij behoorde tot het klooster der Franciscanen te Bazel, heette broeder COENRAAD en had tot hiertoe de betrekking van Guardiaan vervuld. ZWINGLI ontving hem met opene armen; want hij herkende in hem den nieuw benoemden Hoogleeraar in de Hebreeuwsche taal bij de ons bekende zoogenoemde *Profetie.* 's Mans geslachtsnaam was KÜRSCHNER (PELLICANUS), en hij was geboortig van Rufach uit den Elsas.

CEPORINUS (WIESSENDANGER) was in de maand December des vorigen jaars, in den bloei zijner jaren, tot groote smart zijner talrijke vrienden overleden, en het scheen in geenen deele gemakkelijk, om eenen waardigen opvolger in zijne plaats te krijgen. ZWINGLI raadpleegde over deze aangelegene zaak zijnen OECOLAMPADIUS en droeg hem op, met PELLICANUS, dien hij reeds sedert lang kende, te spreken. PELLICANUS, een leerling van den beroemden taalkundige REUCHLIN, gaf sedert een jaar lessen in de Godgeleerdheid aan de Bazelsche Hoogeschool. Hem wenschte ZWINGLI bij zich, niet alleen om zijne geleerdheid, die uitstekend was, maar ook om zijne zedigheid en teedere godsvrucht. Het was alleen de vraag, of men te Bazel hem zou willen laten vertrekken. ZWINGLI zelf had hem geschreven en er bijgevoegd: "De taak, die u opgedragen zal zijn, is, dat gij elken dag een gedeelte uit het O. T. verklaart: wij moeten thans met Exodus beginnen. Uw jaarlijksch inkomen zal aan

het mijne gelijk zijn, te weten: *f* 60 of *f* 70, misschien *f* 80, en daarenboven eene nette en aangenaam gelegene woning" [1]). Eindelijk was alles naar wensch geslaagd en PELLICANUS bevond zich te Zurich.

Hij bragt een' brief mede van den Prediker van het klooster, JOHANNES LUITHARD, aan ZWINGLI, waarin hij schreef, dat hem nooit door iemand grooter verdriet en schade berokkend was dan door den man, die hem PELLICANUS ontroofde en hem nu alleen liet te midden van wolven, ja van leeuwen [2]).

"Wees mij welkom," sprak ZWINGLI. "Mijne woning staat voor u geopend. Gij kunt uitgaan en ingaan, zoo als het u behaagt. Al wat ik heb, is u ten beste. Maar gij hebt welgedaan, dat gij met den Monnikskap gekomen zijt wegens de onlusten, en om de kwaadwilligheid van velen, niet zoozeer hier ter stede, waar wij vrij zijn, maar elders, den mond te stoppen. Wij kunnen u alhier niet veel aanbieden; maar gij zijt gewoon met weinig te vreden te zijn, en wat mij betreft en ik spreek ook uit naam van alle geleerden en braven alhier, over ons allen kunt gij vrij beschikken."

Thans was dan weder het getal der Leeraars aan de geleerde school aangevuld. RUDOLF COLLIN, voormaals Kanunnik te Munster, en JACOB AMMANN, twee jeugdige geleerden, gaven sedert 1524 onderwijs in de Grieksche taal, GEORG BINDER in het Latijn, en MYCONIUS zette almede vlijtig zijne lessen voort.

Zóó had ZWINGLI een' nuttigen en aangenamen kring van geleerde vrienden rondom zich vereenigd. Daarbij voegden zich nog LEO JUDAE, MEGANDER en anderen. Zijne wo-

---

1) Conr. Pellicanus ad Zwingl. — Oecolamp. ad Zwingl. — Ludov. Hätzer ad Zwing. — Zwingl. ad Pellican. Opp. V. VII. p. 454. 455. 462.

2) Joann. Luithart ad Zwingl. Opp. V. VII. p. 475.

ning werd veel door hen bezocht. Men sprak dáár over belangrijke onderwerpen alsmede over de gebeurtenissen van den dag, die op de verbreiding des Evangelies betrekking hadden. PELLICANUS moest zich in den beginne om zijne Monnikskap nog menigmaal hun gelach getroosten; maar het duurde niet lang, of hij legde haar af en begaf zich zelfs in het huwelijk [1]).

Maar terwijl onze Hervormer de belangen der wetenschap bevorderde, nam hij tegelijker tijd de stichting der Gemeente ter harte. De zitplaatsen uit de klooster-kerken der Dominicanen, Augustijnen, Franciscanen en uit het vrouwen-klooster Oetenbach werden overgebragt naar de kerk van ST. PETRI. De bezittingen en inkomsten dezer kerken werden deels tot onderhoud der armen, deels tot vermeerdering van de inkomsten der Predikanten aangewend, en het beheer daarover werd aan Kerkmeesters, onder verantwoordelijkheid aan dus genoemde Rekenheeren, overgegeven. Ook werden de steenen, waaruit de 32 altaren in al de kerken zamengesteld waren, naar het Groot-Munster overgebragt, en daarvan werd een nieuwe kansel vervaardigd, tot welks grondslag diende de altaarsteen uit het klooster der Dominicanen. Den 11 Sept. 1526 predikte ZWINGLI voor de eerste maal van dezen nieuwen kansel. Eindelijk werd ook het groote en kostbare orgel van het Groot-Munster afgebroken, omdat zijn gebruik thans, daar het koorgezang opgehouden had, onnoodig scheen. Dit gebeurde den 9 December 1527.

Of ook het kerkgezang geheel heeft opgehouden? Men zegt het [2]). Zeker is het, dat ZWINGLI over deze zaak

1) Zwingl. ad Pellican. Opp. V. VII. p. 463. Oecolampad. ad Zwing. 24 Sept. 1526. Opp. V. VII. p. 542.

2) Verg. Bluntschli, Mem. Tigur. p. 249. Dav. Herrliberger, Heilige Ceremonien der heutigen Reform. Kirchen der Stad und Landschaft Zurich. p. 24b. — Er is een verhaal in omloop, dat Zwingli

in Augustus 1526 den navolgenden brief van OECOLAMPADIUS ontving.

"Genade van CHRISTUS, mijn allerliefste Broeder! — Heden en op ST. LAURENTIUS zijn er in mijne kerk door het volk Duitsche Psalmen gezongen. De Priesters hadden uit mijne predikatiën reeds het vermoeden opgevat, dat dit gebeuren zou. Want over de Psalmen predikende, had ik een en andermaal aanbevolen, dat het betamelijk was Gode ter eer met hart en mond lofgezangen aan te heffen. Uit dien hoofde hadden zij zich bij den Raad vervoegd, om van hem, indien mogelijk, te verkrijgen, dat dit verhinderd werd. En werkelijk verkregen zij een Raadsbesluit, waarbij aan alle ingezetenen het openbaar gezang verboden werd. Ik wist daar toen nog niets van. Maar, zoo als het spreekwoord zegt, dat de mensch altijd naar het verbodene tracht, dit gebeurde ook hier, vooral omdat het eene zaak van de godsdienst betrof. De geestdrift des volks werd door het verbod nog te meer opgewekt. Wat er nu volgen zal, weet ik niet. Er zal daardoor wel weder kwaad op mijn hoofd nederdalen, hetwelk ik echter gaarne dragen zal, indien het maar te dragen is. Ik heb mij wel gewacht, der Gemeente het zingen op te leggen; maar ik heb haar alleen aangetoond, waarmede men God vereeren kan. Indien echter de Heer het begonnen werk zegent, hoop ik, dat er veel vrucht voor de zaak des Evangelies uit zal voortkomen. Bid den Heer voor ons. Vaarwel. 12 Aug. 1526" [1]).

Nu vragen wij, of het wel waarschijnlijk is, dat ZWINGLI

---

voor den Raad van Zurich het ongerijmde van het kerkgezang betoogd, en, om dit te meer in het oog te doen vallen, het begin zelf van dit betoog voor den Raad opgezongen zou hebben. Anderen willen weten dat Oecolampadius dit te Bazel zou gedaan hebben. Dat verhaal wordt nog als waarheid opgedischt door Natorp, Ueber den Gesang in den Kirchen der Protestanten S. 221.

1) Oecolampad. ad Zwingl. Opp. V. VII. p. 530.

met zijnen vriend OECOLAMPADIUS, die hem over het gemeenschappelijk gezang schreef als over eene zaak van zoo stichtelijken aard, van een verschillend gevoelen zal geweest zijn, zonder hem daarvan eenig blijk te geven. Daarenboven, wij kunnen het nog niet vergeten zijn, welk een schier hartstogtelijk liefhebber hij zelf van de toonkunst was, en hoe hij, voor zich zelven, onder al zijn zwoegen en zorgen, daarin gedurig eenige verademing plag te zoeken. Hier komt bij, dat terzelfder tijd in de Gemeenten Winterthur en Stein, beiden in het Zurichsche gebied, en dus als onder zijn oog, het Psalmgezang in de volkstaal ingevoerd werd [1]). En wat schreef hij eens, de man, dien men zoo dikwijls van nuchterheid in het godsdienstige beschuldigt? "Hoeveel nadeel en grove afdwalingen van God door de vermenigvuldiging van uitwendige plegtigheden is aangebragt, dat weten alle geloovigen. — Maar opdat de heilige zaak niet al te dor behandeld en ook iets aan de menschelijke zwakheid toegegeven worde, hebben wij eenige ceremonien (bij de viering des Avondmaals,) die ter zake dienen, verordend, *tot vermeerdering des geloofs en tot bevordering van de broederlijke liefde, tot verbetering des levens en tot versterking van het menschelijke hart tegen de zonde.* Ook willen wij andere Gemeenten niet verhinderen nog meer ceremoniën bij deze godsdienstige handeling in te voeren, zooals het haar tot bevordering der stichting zal toeschijnen te behooren, b. v. *het gezang*" [2]).

Als wij derhalve wel zien, was het ZWINGLI's vaste meening, dat de prediking van het Evangelie, te gelijk

---

1) Herrliberger, Heilge Ceremonien etc. p. 25a.

2) Action oder bruch des nachtmals. Opp. V. II. T. II. p. 233. Men moet niet voorbijzien, dat overal, waar Zwingli zich tegen het Kerkgezang uitlaat, het *Koorgezang* en de Kerkmuzijk *der Roomschgezinden* bedoeld wordt.

met het gemeenschappelijke en plegtige gebed de hoofdzaak der openbare godsdienstoefeningen uitmaakte. Het komt ons ook waarschijnlijk voor, dat in den eersten tijd de Gemeente van het Groot-Munster, als geheel ongeoefend, om der orde wil, zich van het gemeenschappelijk gezang onthouden heeft. Maar wij meenen desniettemin als even waarschijnlijk te mogen aannemen, dat weldra, op het voetspoor der Bazelsche Gemeente, ook te Zurich aan de behoefte van het plegtig gezang, zoo nog niet in de vergaderde Gemeente, althans bij gemeenzame zamenkomsten voldaan werd, en onze Hervormer dit uit godsdienstig en zedelijk beginsel bevorderd heeft. Dit steunt op geen' lossen grond. ZWINGLI toch heeft zelf een en ander godsdienstig lied gemaakt. Op die liederen vervaardigde hij ook zelf de zangwijzen op vier stemmen. Zij werden wijd en zijd, ja aan de Hoven der Vorsten, door voorname toonkunstenaars gezongen. Daarenboven worden zij reeds in de oudste uitgaven der Zurichsche Gezangboeken aangetroffen. En onder deze behoort ook de berijming van den 69sten Psalm, die men dáár natuurlijk op de melodie van den *tenor* vindt, maar die door ZWINGLI zelve op vier stemmen gecomponeerd is [1]). Om al deze redenen derhalve mogen wij gerustelijk vaststellen, dat, na eenigen tijd, deze liederen en in het algemeen het Psalmgezang der Gemeente in den mond gelegd zijn [2]).

---

1) Schuler en Schulthess. Musikalischer Anhang. Opp. V. II. T. II. p. 521.

2) "Zwaren wurde An. 1527, den 9 Christmonat, die Orgel im Grossen Münster abgebrochen und alles Singen in der Kirchen von selbiger Zeit an unterlassen. Aber An. 1598, auf Pfingsten (*al.* an der Auffahrt) ist das Kirchen-Gesang für die Sonn- und Dinstäge, vor- und nach der Predigt eingeführt worden. Zur Zeit Herren Pfarrer. Breitingers ware das Kirchen-Gesang noch slecht. Nach vollendeter Predig gienge das meiste Volk davon. und wurde das Gesang verrichtet nur von Schuler-Knaben und wenig anderen Personen

Hij onderhield ook het gebruik, om jaarlijks over de lijdensgeschiedenis van onzen Heer te prediken, en de gedenkdagen Zijner opstanding en hemelvaart te vieren. De prediking der lijdensgeschiedenis begon echter eerst met Groenen Donderdag, wanneer er des voor- en namiddags gepredikt werd, en wel des namiddags in de vier Kerken. Op Goeden Vrijdag predikten de vier Predikanten weder van vijf tot acht ure. Op Zaturdag werd er alleen des avonds in het Groot-Munster gepredikt [1]). — "Maar" zeide ZWINGLI, "er zijn velen, die het kruis en den dood des Verlossers op eene zekere zinnelijke wijze herdenken, wanende, dat zij uitnemend hun' pligt betrachten en God verheerlijken, wanneer zij jaarlijks zekere medelijdende gewaarwordingen voor den stervenden CHRISTUS gevoelen, en dit hun gevoel in tranen lucht geven. Deze behoorden te bedenken, dat CHRISTUS tot de Jeruzalemsche vrouwen gezegd heeft: *Weent niet over Mij!* — Sommigen vergenoegen zich met eenige koude gebeden ter herinnering aan 's Heeren lijden op te zeggen. Anderen verbeelden zich, van hunnen pligt zich te kwijten, wanneer zij op zekere bepaalde dagen en uren zekere bepaalde gedeelten uit de lijdensgeschiedenis lezen. — Maar dit alles beteekent op zich zelf niets. Laat ons liever overwegen en ons helder trachten voor te stellen, waartoe CHRISTUS gestorven is. Dit alleen is de weg om in het ware geloof en in de liefde vorderingen te maken. En zien wij, hoe oneindig groot de liefde Gods is, dat Hij Zijnen eeniggeboren Zoon voor ellendige en doemwaardige stervelingen in den dood overgegeven heeft, onze harten zullen daardoor ontgloeid worden en in wederliefde zich

---

da wurde befohlen, dasz alles solte in der Kirchen bleiben, bisz nach vollendeten Gesang." Bluntschli Mem. Tig. S. 249. Hieruit zien wij, dat Zwingli zich alleen door de omstandigheden moet belemmerd gevoeld hebben.

1) Bluntschi, Mem. Tig. p. 323.

aan God verbonden gevoelen. Want God heeft zich zelven in Zijnen Zoon aan ons gegeven, opdat wij aangaande Zijne liefde en genade ons volkomen verzekerd zouden houden. — De gedachte, aan hetgeen CHRISTUS voor ons op het kruis ondergaan heeft, zal ons inleiden in het regt besef van onze zonden en van ons diep bederf; maar niet om ons tot vertwijfeling te brengen, veeleer om onze verslagene gewetens te vertroosten en onze harten weder met den verloren' vrede te vervullen. — Laat ons vervolgens overwegen, wat ons in CHRISTUS wordt voorgesteld, als die ons van God den Vader gegeven is niet alleen tot eene verzoening onzer zonden, maar ook tot eenen Leidsman ter zaligheid. En dit is niets minder dan dat wij, met verzaking van alles, Zijne voetstappen drukken, Zijnen smaad verdragen, en, Hem in Zijnen dood gelijkvormig geworden zijnde, alle zonden en zelfzuchtige begeerlijkheden afleggen en naar heiligheid des levens trachten. — Want wij moeten aan CHRISTUS gelijk worden, verdragen, wat Hij verdragen heeft, doen, wat Hij gedaan heeft en ons verheugen en er roem op dragen, indien wij om Zijnentwil lijden moeten."

Op deze wijze sprak ZWINGLI tot zijne Gemeente. Maar hij hield het ook voor nuttig en noodig, haar tot hare overdenkingen eene leiding in handen te geven. Te dien einde vervaardigde hij eene korte geschiedenis van het lijden en sterven, en van de opstanding en hemelvaart van CHRISTUS, naar de vier Evangelisten, en doorvlocht haar met stichtelijke aanmerkingen [1]).

Wij hebben aldus ZWINGLI als een' moedig' held in het strijdperk gezien, terwijl hij de wapenen voerde *hier* tegen de verdedigers van de dwaling van de R. Kerk, *dáár*

1) Brevis commemoratio mortis, resurrectionis et ascensionis Christi ex quatuor Evangelistis in unam seriem concinnata. Opp. V. VI. T. II. p. 1.

tegen de voorvechters eener godsdienstige overdrijving. Men kan niet ontkennen, dat hij in het algemeen dien strijd gelukkig gevoerd heeft. Was er soms iets hartstogtelijks in hem merkbaar en sloeg hij wel eens eenen scherpen toon aan, zoodra zijne tegenpartij met dwaze redeneringen te voorschijn trad, om billijk te zijn moeten wij ons in zijnen tijd en zijne omstandigheden verplaatsen en bedenken, hoe menigmaal en zwaar hij door zijne vijanden gegriefd werd. Daarenboven hij streed niet voor zijn persoonlijk belang. Zijn ijver ontgloeide, waar hij het werk, dat hij zich innig overtuigd hield een werk uit God te zijn, en dat hij onder zoo veel inspanning en zorg had trachten te grondvesten, zoowel van de ééne als van de andere zijde door de verkeerdheid der menschen met den ondergang bedreigd zag.

Ook mag het onze opmerking niet ontgaan, dat hij groot onderscheid maakte tusschen de personen, met wie hij te doen had. Wie hem uit waarheidsliefde en met eerlijke wapenen bekampte, kon er zeker van zijn, dat hij hem met langmoedigheid verdragen zou. Het was er hem altijd aan gelegen, iemands overtuiging door redelijke en schriftuurlijke gronden te gewinnen. Maar indien hij bij iemand, wie het ook zijn mogt, booze beginsels veronderstelde, dan geraakte zijn gemoed in beweging; alles trilde in hem van verontwaardiging en hij wist van geene genade.

Hooren wij hem zelven zich hierover uitlaten. "Bij het lezen der schriften van anderen," zegt hij ergens, "vorsch ik naar de beginselen, waardoor de schrijver gedreven wordt, en naar den geest die hem bezielt. Want de gedachten des harten worden altijd door de woorden openbaar. En zoodra ik dan bespeur, dat liefde tot God en den naaste iemands pen bestuurt, kan ik zeer veel verdragen, wat ik gaarne anders zou gewenscht hebben, even als ik er innig van overtuigd ben, dat anderen in mijne

schriften veel verdragen moeten. Waar het noodig schijnt, vul ik dan het gebrekkige aan, verbeter ik het verkeerde, bind ik wat aan, wat te vrij is, en verruim, wat te eng en te bekrompen is, zonder bij dit alles iemands naam te kwetsen, opdat de vrede, die in onze dagen, helaas! door zoo velen maar al te zeer verstoord wordt, althans van mijne zijde niet meer in gevaar gebragt worde. Terwijl ik nu allen, die mij bestrijden, aldus behandel, zonder ik daarvan alleen twee menschen uit. Die menschen zijn EMSER en ECK, die ik niet anders beschouwen kan dan als ware verdervers van de leer van CHRISTUS, boosaardige vijanden van het Evangelie. Wanneer ik met dezen te doen heb, val ik ze scherpelijk aan en spaar hunne namen niet. Want die beiden dwingen mij, om zonder de minste verschooning met hen te werk te gaan, daar zij de vermetelheid en onbeschaamdheid in eigen persoon zijn. En de één smaadt mij, alsof ik een verrader van CHRISTUS ware, terwijl mijn geweten mij getuigenis geeft, dat ik mij geheel aan Zijne eer en dienst toegewijd heb; — en de ander gaat met groote boosheid tegen mij om en zou, indien zijn plan ware gelukt, mij in mijn eigen vaderland door zijne schandelijke treken den ondergang berokkend hebben" [1]).

Pijnlijk viel hem bovenal de strijd met de Wederdoopers. Velen van hen hadden voormaals tot zijne vrienden behoord, en thans zag hij ze met eenen bitteren haat tegen hem vervuld, bitterder dan die van zijne grootste vijanden onder de Roomschgezinden. Zij vielen hem met zijne eigene beginselen aan en schroomden niet hem te beschuldigen, dat hij ze uit liefde tot deze tegenwoordige wereld verloochende. Juist daarom, dat hij zelf het denkbeeld van de christelijke Kerk in eenen *idealen* zin plagt op te vatten, en er niet genoeg meende op te kunnen aandrin-

1) De vera et falsa Relig. Opp. VI. III. p. 228.

gen, dat de uitwendige dingen en vormen niets ter zaligheid dienden, griefde het hem te meer, dat zij dit denkbeeld op dweepachtige wijze poogden te verwerkelijken en daarmede den gewonen toestand van zaken niet alleen op kerkelijk, maar ook op maatschappelijk gebied in verwarring bragten. Inderdaad verstoorden zij zijn doel en misbruikten zijne spraak. Daarom beschouwde hij hun drijven als een verachtelijk sektewezen en kon het niet luide genoeg uitroepen: "Waar sekten zijn, dáár is de Geest van God niet; want de goddelijke Geest scheidt niet, maar vereenigt." Wat nog meer zijnen afkeer van hen voedde, was, dat zij de noodzakelijkheid der H. Schrift ontkenden en zich uitsluitend op het inwendige getuigenis des Geestes beroemden. Want hij zag daardoor alles in het onzekere gesteld en de godsdienst prooi gegeven aan bedrog en geveinsdheid. Ook scheen het hem eene geheele omkeering van de waarheid des Christendoms toe, dat vele hoofden dezer sekte de Godheid van CHRISTUS en de kracht van zijnen dood tot verzoening der geheele wereld loochenden. "Daaruit," zeide hij, "kan ieder zien, dat hun geest de H. Geest niet is. Want hoe zou de H. Geest, die ons door den Apostel JOHANNES anders geleerd heeft, zich zelven kunnen tegenspreken?" [1]) Zoo laat het zich dan ligt verklaren, waarom hij deze gevaarlijke sekte op alle punten wederstond, ja niet rustte, voordat hij haar zoo ver mogelijk uit zijne nabijheid verwijderd had.

Intusschen is het duidelijk, dat onder dezen strijd met de vijanden van buiten en van binnen de Hervorming zelve innerlijk tot meerdere sterkte kwam. Tegenover beiden handhaafde zij die ware christelijke vrijheid, waarop zij zich bij haar ontstaan gegrond had. Als de Wederdoopers zich dwaselijk aan de letter der H. Schrift gebonden

1) Elenchus contra Catabapt. Opp. V. III. p. 436.

hielden, en b. v. bij de godsdienstoefeningen niets anders dan het *Onze Vader* wilden gebeden hebben, bleef het haar grondstelling, dat niets verwerpelijk zij, wat niet met den inhoud en geest van Gods woord in tegenspraak was. "Want," zeide ZWINGLI, "God heeft ons aan geene uitwendige dingen willen binden. De regeling daarvan is aan ons overgelaten. Dit is de christelijke vrijheid. CHRISTUS bv. heeft het Avondmaal in eene zaal, PAULUS in een' Tempel gehouden; CHRISTUS heeft vóór en na het Avondmaal gesproken. Maar niets verhindert ons het Avondmaal ook zonder gebed en prediking te houden, indien het slechts in den zin en geest van de woorden der inzetting geschiedt" [1]). Zóó werd dus de Hervorming zich haar leven en ware kracht bewust, haar beginsel ontwikkelde zich en haar voortdurend bestaan werd verzekerd. Alzoo was het in Duitschland, waar LUTHER haar vertegenwoordiger was, en evenzoo ook in Zwitserland, waar ZWINGLI haar leidde. Maar zal zij ook bestaan blijven, wanneer zij met zich zelve, de Hervorming met de Hervorming, LUTHER met ZWINGLI den strijd begint?

---

1) De Canone Missae apologia T. III. p. 119.

ACHTSTE AFDEELING.

Zwingli en Luther. Kerkelijke en Staatkundige bemoeijingen.

HOOFDSTUK I.

ZWINGLI BEPLEIT DE VERDRAAGZAAMHEID EN VRIJHEID VAN HET GEWETEN.

De strijd met de Duitschers was aangevangen. Vrienden van LUTHER hadden zijne partij genomen; maar zij waren meer aanvallend dan verdedigend te werk gegaan, als scheen hunne opvatting van het Avondmaal geene verdediging te behoeven. ZWINGLI zag zich dus in de noodzakelijkheid gebragt, deze aanvallen af te weren en hij plaatste zich daarbij onbewegelijk op den bodem eener redelijke uitlegging der H. Schrift. Maar zóó was hij dan in zijn regt, wanneer hij gedurig zijnen tegenstrevers de vraag voorlegde, of eene opvatting, die door eene redelijke uitlegging der H. Schrift veroordeeld werd, nog voorvechters kon vinden? In dezen stand van zaken hebben wij vroeger den gevoerden twist gelaten.

Onze Hervormer gevoelde zich van dien twist afkeerig en hij had niets liever gewild, dan dat men aan ieder

zijne eigene voorstelling van het Avondmaal vrijgelaten en den onderlingen vrede bewaard had. Om ééne zaak echter wilde hij wel de gansche wereld gebeden hebben, namelijk, dat men de vermaning des Apostels betrachten mogt: *beproeft alle dingen en behoudt het goede.* Maar — het is bedroevend, om te zeggen — men verstond die bede niet, of, zoo men haar al verstond, men wilde haar geen gehoor geven.

Tot de aanzienlijke steden van Duitschland behoorde Neurenberg. Dáár had men de Hervorming in Lutherschen zin aangenomen en de Regering dezer stad gaf het eerste voorbeeld van onverdraagzaamheid door het verbod van de schriften van ZWINGLI en OECOLAMPADIUS. Daartegen kwam ZWINGLI op met een opzettelijk schrijven, waarin hij het onchristelijke van dien maatregel op eene bescheidene, maar niet minder ernstige wijze aanwees.

Hij wist, dat de oorzaak gelegen was in zijne, van het Luthersche gevoelen afwijkende meening over het Avondmaal. Daarom achtte hij het noodig, wat hij deswege leerde, benevens de gronden, waarop het steunde, beknoptelijk aan de regering van Neurenberg voor te stellen, Hij voegde er bij, gaarne te gelooven, dat men geenzins uit persoonlijken afkeer van hem en zijnen Bazelschen vriend, noch uit onbepaalde verwerping van hunne begrippen tot het besluit, om hunne schriften te verbieden, gekomen was; maar dat men zich door zekere vrees voor te ontstane moeijelijkheden daartoe had laten leiden. En nu ging hij over, om op het vrije onderzoek in geloofszaken, als met den geest van het Evangelie overeenkomstig, ernstig aan te dringen. Hij deed dit in dezer voege.

"Neemt, voorzigtige Mannen! mijne bede en plegtige betuiging aan. Ik bid u dan en betuig u bij God en bij het waarachtige geloof in Hem, dat ik met u belijde: vooreerst, dat gij de handelwijze, die in onze Gemeente en

in onze aanzienlijke stad Zurich gevolgd wordt, niet afkeurt noch veroordeelt. Want het is bij ons vrijelijk vergund, alle schriften, van welk eene zijde zij ook komen, hetzij van de zijde der Roomschgezinden, hetzij van die der Wederdoopers, waarin de ligchamelijke tegenwoordigheid van CHRISTUS in het brood geleerd wordt, te lezen, te koopen en te verkoopen. Dat het u dan ook evenzoo behagen moge, de overtuigende en onwederlegbare schriften van OECOLAMPADIUS, van de Broeders te Straatsburg en te Augsburg, alsmede de mijne, waarin over deze zaak gehandeld wordt, in uwe stad vrijelijk te laten verkoopen, bezitten en lezen. Want indien wij de vermaning des Apostels volgen willen, dan moeten wij alle dingen beproeven en het goede behouden. Maar hoe nu kunnen wij gezegd worden, datgeen te beproeven, wat wij met groote zorgvuldigheid verhinderen, dat tot iemands kennis komt? Vervolgens betuig en bid ik u, dat gij, naar het voorbeeld der eerste christelijke Kerk, hetwelk te Ulm, te Zurich, en te Constans en op onderscheidene andere plaatsen nagevolgd wordt, het zonder eenige belemmering toelaat, dat beide gevoelens over het Avondmaal onzes Heeren aan de geheele Gemeente verkondigd worden, opdat de Gemeente zelve daartusschen oordeele. Als dit geschiedt, zal één en dezelfde geest alle Gemeenten eendragtig en van hetzelfde gevoelen maken. Maar wordt dit niet vrijgelaten, dan zal men zien gebeuren, dat er over deze gevoelens strijd, twisten en verdeeldheden ontstaan zullen in die Gemeenten zelve, die van eenen evangelischen geest zijn. — Het zij mij geoorloofd u te wijzen op de eensgezindheid, die er door Gods genade in onze Kerken heerscht niet alleen in onze stad, maar ook ten platten lande. En ik mag naar waarheid zeggen, dat deze eensgezindheid, die onder den zegen Gods voortdurend meer en meer toeneemt, daaraan haar oorsprong te danken heeft, dat de schriften der tegenpartij vrijelijk gele-

zen en daarna met het waarachtig en levendmakend woord Gods bestreden en wederlegd geworden zijn." [1])

Welk eene uitwerking deze brief gehad heeft, hebben wij niet te weten kunnen komen. Voorzeker straalt er eene onwrikbare overtuiging in door; en wel mag hij de ware verdraagzame man genoemd worden, die even als ZWINGLI, niet alleen voor zich zelven begeert, maar ook aan anderen toestaat, vrije openlegging van gevoelens, onder de eenige voorwaarde, dat, wat ook worde voorgebragt, door elk een getoetst worde aan het woord van God.

ZWINGLI was jegens zijne tegenpartij gaarne billijk, en, ging hij in de hitte van den strijd al eens te ver, zijn hart had er echter geen deel aan. Ééne zaak verlangde hij, dat men hem vergunnen zou, namelijk om zijne meening altijd vrij uit te spreken en de dingen bij hunnen waren naam te noemen. Dat deed hij dan ook altijd, zonder aanzien des persoons. Toen eens een der Kanunniken te Zurich, JACOBUS EDLIBACH, een der kampvechters voor de oude leer, een braaf man, maar van zeer geringe kennis, hem over zijne verklaring van het Avondmaal wilde spreken, had hij hem verzocht dit liever schriftelijk te doen. Deze deed het. Hij stelde zijne bedenkingen op het papier en schreef hem, dat men er meer op zien moest, *wat* hij zeide, dan *hoe* hij het zeide, omdat hij in de letteren weinig ervaren was. Daarop antwoordde hem ZWINGLI: "Wat gij van mij begeerd hebt, zal ik u gaarne toestaan: en ik verlang dat ook van u voor mij zelven. Want men struikelt zóó ligt in woorden; en zulk een voorzigtige redenaar is er nog niet gevonden, die in het één of ander woord niet te kort geschoten is. Maar, mijn lieve vriend! indien gij zelf erkent,

---

1) Ad celeberrimam quandam Germaniae civitatem, quae tam ipsius, quam Oecolampadii scriptis aditum ad se praecluserat, epistola. Opp. V. VIII. p. 656.

dat gij weinig geschikt zijt de pen te voeren (en inderdaad daaraan ontbreekt het u zoo zeer, dat, wanneer ik dat te voren geweten had, ik u nooit tot eenig schriftelijk onderhoud uitgenoodigd zou hebben) — waarom hebt gij dan niet bedacht, dat gij ook geene genoegzame bekwaamheid bezit, om over moeijelijke zaken, en waartoe veel geleerdheid vereischt wordt, behoorlijk te handelen? Wat mij betreft, indien mij het vermogen om te redeneren en te schrijven ontzegd geworden was, ik zou nooit door eigenliefde zoo verblind geweest zijn, dat ik met het behandelen van wetenschappelijke onderwerpen zou hebben voortgegaan. Uw schrijven is tot hiertoe nog niet uit mijne hand gegaan, en het zal er ook nooit uitgaan, tenzij gij, wat ik niet hoop, iets nog dwazers onderneemt. Want inderdaad het is alles zoo kinderachtig en oppervlakkig en zoo zeer tegen alle regelen der letterkunde aan, dat, indien het al in staat geweest ware, in den beginne eenigzins mijne gramschap gaande te maken, ik weldra liever medelijden zou gevoeld hebben" [1]).

Voorzeker was deze onbewimpelde verklaring geschikt, om den man, die er zich toe gezet had, zich eens als meester te doen gelden, klein en nederig te houden. Maar wanneer men nu uit den toon, dien ZWINGLI in zijn antwoord aangeslagen had, het besluit zou willen trekken, dat hij er zich op zal hebben toegelegd, EDLIBACH ook geheel te vernietigen, dan vergist men zich. ZWINGLI gaat al zijne aanmerkingen na, beantwoordt ze overtuigend, en, waar hij aan zijne beschuldigingen komt, betoont hij zich ernstig en liefderijk. "Want," zegt hij, "het be-

---

1) Ad epistolam satis longam amici cujusdam haud vulgaris. Opp. V. III. p. 439. Dáár ter-plaatse treft men ook den tweeden brief van Edlibach aan Zwingli aan, maar den eersten hebben de uitgevers niet kunnen magtig worden. Hij wordt medegedeeld door O. F. Fritsche, in Illgen, Zeitschr. f. d. hist. Theol. 1833. H. 3. S. 123.

taamt ons eenen vijand te helpen, wanneer wij zelfs zijn lastdier zien bezwijken; hoeveel te meer betaamt het ons eenen broeder van den dwaalweg te regt te brengen en hem te bewegen om te zegenen in plaats van te vloeken!" En als EDLIBACH tot hem het verwijt rigt, dat hij te zeer zich op zijne kennis verliet en zich door zijne aanhangers en vleijers liet bederven, dan antwoordt hij: "Ik weet niet, hoe ik het moet opvatten, dat gij mij vermaant, om mij niet te zeer op mijne kennis te verlaten. Want, indien gij door *kennis* verstaat de zekerheid des geloofs; daarop verlaat ik mij zoo vast, als ik weet, dat de waarheid overwinnen zal, zij het ook eerst, nadat mijne beenderen reeds tot gruis zullen vergaan zijn. — Maar indien gij *kennis* opvat in de beteekenis van geleerdheid, ik ben van mijne middelmatigheid genoeg overtuigd, om te weten, dat ik mij daarop niet mag verlaten. — En wat gij van aanhangers en vleijers zegt, die mij zouden bederven, dat kan ik naauwelijks verontschuldigen. Want wie ben ik, of welke zijn mijne verdiensten, dat iemand redenen zou kunnen hebben, om mij te vleijen? Indien gij echter mijne vrienden bedoelt, het zijn vrienden, hoedanige te hebben, het u en al den uwen tot eene eer zal zijn, en, als gij ze niet hebt, weet ik waarlijk niet, waarvan gij eenige eer ontleenen zult" [1]).

Had ZWINGLI tot nu toe de verdraagzaamheid, *niet* jegens de dwaling, *maar* jegens den dwalende, zich als een' pligt voorgeschreven: het kan de vraag zijn, of hij dien pligt ook zal beoefenen bij het voortzetten van den Avondmaalstrijd en dáár, waar die strijd steeds heviger worden zal. Wij kennen toch ook zijnen levendigen en prikkelbaren geest, die wel eens, wanneer hij zich getergd gevoelde, tot heftigheid oversloeg. En als dan nu LUTHER, waarlijk niet minder heftig van nature, hem met smaad

1) Opp. V. III. p. 456.

en schimp zal aanvallen, zal er dan voor hem geen gevaar bestaan, om zijnen tegenstander met denzelfden smaad en schimp te vergelden? OECOLAMPADIUS, de vriend zijner ziel, vreesde daarvoor wel eenigermate en achtte zich geroepen, hem broederlijk te waarschuwen en te sterken. Het is, ook voor de kennis hunner vriendschap, niet onbelangrijk, het een en ander hiertoe betrekkelijk, uit zijne brieven, in dezen tijd geschreven, aan te halen.

"Laat toch, mijn Broeder!" dus schreef hij 3 Sept. 1526, "de hatelijkheid, waarmede onze tegenpartij ons aanrandt, onze driften niet in beweging brengen. Of zijn wij geene verkondigers van den vrede, dien CHRISTUS onder de zijnen geboden heeft? En de zaak, waarover wij handelen, is zij niet eene zaak, waarmede de eer des Heeren verbonden is? — Laat ons, mijn ZWINGLI! ook voor LUTHER bidden, dat hij zijnen hartstogten niet den teugel viere."

Wat later (20 Oct.) schreef hij: "Bidden wij den Heer ootmoedig, dat Hij ons nabij zij, opdat wij (tegen LUTHER) niets doen, wat onzer bediening onwaardig is."

Ja, hij verontschuldigt zelfs LUTHER bij zijnen vriend. "In ééne zaak," zegt hij, "is LUTHER te verontschuldigen, dat hij namelijk bezorgd is, dat er aan het woord van God geweld geschiede, en er alzoo eene deur geopend worde, om al wat heilig is te verontreinigen. — Daarom, mijn ZWINGLI! schrijf zoo spoedig mogelijk uw verdedigingschrift tegen hem; maar stel alle smaadredenen ter zijde en gebruik de meest mogelijke zachtmoedigheid" [1]).

Deze vermaningen eens geliefden broeders misten hare uitwerking niet, die ook nog daardoor versterkt werd, dat deze hem al zijne eigene schriften tegen den Wittenberger Hervormer toezond en er het verzoek bijvoegde, om, vóór hij ze te Zurich ter perse overgaf, na te zien

1) Opp. V. VII. p. 538—555. 557.

en er uit te werpen, wat aan de eer van CHRISTUS zou kunnen schaden [1]).

HOOFDSTUK II.

DE BETEEKENIS EN BEDOELING DES AVONDMAALS AAN LUTHER VERKLAARD.

LUTHER was een groot man. Hij werd van vurigen godsdienstijver gedreven; hij was vol des geloofs en der liefde, en God bediende zich van hem als van een uitverkoren werktuig, welks verdiensten de Christenheid immer in eere houden zal. Tot zijne voornaamste karaktertrekken behoorden rondborstigheid, kloekmoedigheid, onvermoeide ijver en grootmoedigheid, en zijn leven was zoo zuiver, dat een ERASMUS, hoezeer tegen hem en zijne hervorming ingenomen, daarvan getuigt: "het leven van dezen man wordt eenstemmig van een' ieder voor goed gehouden, hetwelk geen klein bewijs is van zulk eene volmaaktheid van zeden, dat ook zijne vijanden niets in hem kunnen vinden, dat berispenswaardig is." Indien men iets op hem zeggen moet, het is zijne hevigheid en onbuigzaamheid, waardoor hij zoo menigmaal dit schoone en verhevene karakter ontsierd heeft; de hevigheid, die zich maar al te zeer door harde en bitse uitdrukkingen in zijne redenen en geschriften ontlastte; en de onbuigzaamheid, waardoor hij bij het eenmaal voorgenomene volhardde en voor geene overtuiging vatbaar was [2]).

---

1) Oecolampad. ad Zwingl. 9 Febr. 1526. Opp. V. VII. p. 472.

2) Van Luthers karakter kan men eene naauwkeurige schets vinden bij B. R. de Geer. Verh. over het zedelijk karakter der voornaamste Hervormers in de zestiende eeuw. N. Verh. van het Genootsch. tot verded. van de chr. godsd. 1831. 2 D.

Tot nu toe hadden LUTHER en ZWINGLI elkander nog niet persoonlijk op het strijdperk ontmoet. Maar dit kon, om ligt te bevroeden oorzaken, niet achter blijven. Hoe zal die ontmoeting zijn?

De aanval geschiedde door LUTHER met een buiten alle mate smadelijk schrijven, waarin hij het gevoelen van ZWINGLI voor een godslasterlijk en doodelijk venijn schold.

ZWINGLI was daardoor getroffen; maar eerbied voor den man, met wien hij te doen had, bedwong zijnen toorn en gaf hem de volgende woorden aan hem in de pen.

"God, de bestuurder aller dingen, verijdelt niet zelden de verwachtingen der menschen, zoodat wie waant reeds de overwinning verkregen te hebben, soms zich haar op het eigen oogenblik ontrukt ziet, terwijl daarentegen de zege behaald wordt door dengene, die de hoop reeds opgegeven had. Deze verschillende uitkomsten van Gods wegen hebben mij, geleerde LUTHER! langen tijd terug gehouden, om u mijne meening van het Avondmaal te verklaren. Want wanneer ik over het onderwerp nadacht, scheen mij niets zekerder, dan dat de overwinning op mijne zijde zijn zou. Maar overwoog ik, wat welligt Gods wil zou kunnen zijn, zoo vreesde ik weder voor eene ongelukkige uitkomst. Ik zeide bij mij zelven: hoe? indien het Gode eens niet behagen mogt, nu reeds het heldere licht te laten schijnen! Of indien eens uit dezen strijd een tweespalt ontstaan mogt, in plaats dat hij bij eene vriendelijke zamenspreking blijve! Dit is de reden, waarom ik niet alleen mij zelven, maar ook anderen terug gehouden heb van tegen u te schrijven, ofschoon gij ons ook mogt aanvallen. — Maar het is thans zoo ver gekomen, dat ik mij, ondanks mij zelven, genoodzaakt zie, het zwijgen af te breken.

"De redenen, die mij daartoe nopen, zijn de volgende: Vooreerst mogt ik aan de tegenstanders van het Evangelie

niet de vreugde geven, dat zij kunnen zeggen: ZWINGLI wijkt terug, nu LUTHER opgetreden is.

"Vervolgens wilde ik niet, dat de Roomschgezinden, uit aanmerking van het verschil, dat er tusschen ons bestaat, meenen zouden, dat de zaak tusschen ons reeds zoo ver gekomen is, dat zij, terwijl wij nog met elkander handelen en naar eensgezindheid trachten, bij magte waren ons kwaad te berokkenen.

"Ten derde geloofde ik, dat ik verpligt was, om de christelijke vrijheid te moeten handhaven, volgens welke het ons geoorloofd is, ons gevoelen onafhankelijk van menschelijk gezag te mogen uitspreken, behoudens echter het oordeel der christelijke Gemeente, die van dezen strijd getuige is." —

"Eindelijk werd ik door de liefde tot de waarheid gedrongen, om hare zaak niet te verlaten, opdat ik niet, waar het zulk een gewigtig punt des geloofs geldt, mij door een langduriger stilzwijgen aan den Heer en aan de broeders bezondigen zou.

"Bij deze redenen kwam nog eene andere, hoewel zij van minder gewigt is, namelijk de aanmaning der broeders. Sommigen wilden, dat ik eenen scherpen strijd tegen u zou aanvangen; anderen beloofden mij meer vrucht van zachtmoedigheid dan van heftigheid. Daarom besloot ik de inspraak van mijn eigen gemoed te volgen. Want alles, wat men niet met geestdrift doet, is koud en dood. En van den éénen kant houd ik u niet voor zoo hardnekkig en verbitterd, dat gij, indien gij u slechts verwaardigt mijn schrijven te lezen, u ligt beleedigd achten zult. Aan den anderen kant zie ik mij zelven, Gode zij dank! niet voor zoo zwak en wankelmoedig aan, dat ik, waar gij mannelijk tegen mij in het strijdperk treedt, de plaats verlaten zal. Maar het is mijne bedoeling niet, den strijd te voorschijn te roepen, neen! maar om eene verzoening te weeg te brengen. — Op het dringendst bid ik

u, dat gij aan hetgeen ik openhartig, maar met een zuiver hart u ga schrijven, uwe toegenegene aandacht wilt schenken, en met aflegging van alle hartstogtelijkheid in overweging nemen. Ik doe u denken aan het voorbeeld van ALEXANDER DEN GROOTE. Toen hij eens zeer vertoornd was, beriep iemand zich van den *vertoornden* ALEXANDER op den *bezadigden;* en binnen drie dagen kwam hij tot betere gevoelens. Zóó meenen velen, dat gij met te groote hartstogtelijkheid te werk gaat, en dat dit zoowel beneden uwe eigene waardigheid is, als in strijd staat met de waardigheid van anderen. Indien dit werkelijk het geval is, dan beroep ik mij van den *toornigen* LUTHER op den *bezadigden.* Er is toch geen slechter bondgenoot dan de toorn, inzonderheid wanneer hij de gedaante der deugd poogt aan te nemen. Wanneer men zonder hartstogtelijkheid de dwaling bestrijdt, wordt der Gemeente des Heeren nut gedaan. Maar welke onheilen kwalijk geplaatste drift al gesticht heeft, kan de geschiedenis der christelijke Kerk ons maar al te zeer leeren.

"Vervul ons met uwen Geest, o Gij, groote Schepper en Bestuurder aller dingen, onze Heer en God! en verdrijf van beide zijden alle nevelen van onkunde en booze hartstogten, gelijk Gij weleer de golven van den zondvloed door uwe geweldige winden in de diepte gedreven en op het vruchtbare aardrijk gras en kruid weder hebt laten groeijen en rijpen. Maak, o Heer! een einde aan den strijd en aan de woede der driften. Reeds al te lang is er getwist en strijd gevoerd. Verhef u, Gij liefelijke Morgenster, Zon der geregtigheid! en verspreid alom uwe stralen. Ach! waar wij twisten en strijden, verzuimen wij maar al te dikwijls de heiligmaking na te jagen, die Gij van ons allen vordert en zonder welke wij u niet welbehagelijk zijn. Want Gij, o Heer! weet het, dat wij geene betere menschen worden, waar wij elkander bitterheden aandoen, daar dit behoort tot de werken des vleesches,

die de ziel bevlekken. Daarom bid ik, dat Gij ons daarvan reinigt, opdat wij al onze krachten, die wij anders in nutteloozen strijd verspillen zouden, aan de zaak der deugd mogen toewijden! Maar gij, mijn LUTHER! van u bid ik, dat gij in waarheid zijn wilt, wat men van u zegt, rein, zuiver en van een ernstig gemoed!" 1)

Ziedaar eene taal, die het verstand en hart van den schrijver eere aandoet, woorden van bezadigdheid en ernst, waarbij de toon der bescheidenheid niet ontbreekt, ja waaruit duidelijk op te maken is, hoe hoog LUTHER bij hem aangeschreven stond, en dat hij niets liever wilde dan een' strijd met hem te vermijden. Indien de vrede verbroken zal worden, men zal het hem niet kunnen wijten. Maar ZWINGLI behoort ook niet tot die lieden, die tot elken prijs den vrede willen, en de waarheid staat bij hem op te hoogen prijs, dan dat hij haar, aan wien het ook zij, al is die man LUTHER zelf, ten offer brengen zal. Zij is hem lief, meer dan zijne eigene ziele.

Men moge van hem in hare opvatting verschillen, hij kan het verdragen — want ook de vrijheid is hem een dierbaar goed — maar men moet zijne overtuiging geen geweld willen aandoen en hem evenmin verhinderen, om voor haar uit te komen en haar met gronden te verdedigen.

Bijzonder doet het goed aan ons hart, dat ZWINGLI zich gedurig onder het oog van den Alwetende plaatst, en, met erkentenis van eigene zwakheid, van Zijne genade den Geest der wijsheid en des vredes smeekt. Hij wilde ernstig bedacht hebben zoowel door zich zelven als door LUTHER, dat God van hunnen strijd getuige was, de kenner der harten, die de beginselen beproeft, waaruit wij menschen handelen. Ook wenschte hij, dat niet voorbijgezien wierde, hoe niet alleen geheel Duitschland, maar

---

1) Zwingl. ad Mart. Luther. Opp. V. III. p. 459. — Er is hier eene zinspeling op den naam *Luther* (*Lauter*,) *rein*. *zuiver*.

ook de gansche Christenheid, niet alleen de tegenwoordige eeuw, maar ook de volgende eeuwen, tot aan het einde der wereld, over de strijders rigten zouden. Op die toekomende eeuwen beriep hij zich, die, als vrij zijnde van de vooroordeelen en hartstogten, waardoor zijn leeftijd geslingerd werd, een billijker en regtvaardiger oordeel vellen zouden.

Zoo kon hij niet anders, dan deze zaak, die tusschen LUTHER en hem was, aanzien als eene zaak des Heeren, waarin noch LUTHER noch hij regters konden zijn, maar waarover de Heer beslissen zou. Op dien Heer wil hij ook allen gewezen hebben. "Wie gij ook zijn moogt," zeide hij, "geloof niet in PAULUS, noch in PETRUS, in LUTHER noch in ZWINGLI, maar zie toe, dat gij in CHRISTUS gelooft. — Het is een bewijs van zwak geloof, wanneer gij zegt: indien *deze* mannen van elkander verschillen, waar zal *ik* mij dan aan vasthouden? Want wie zijn wij, dat men niet van ons zou mogen verschillen? Alle menschen zijn leugenachtig. Hecht u aan den Heer, en zie toe, dat gij zijn werk volbrengt!" [1])

Had nu LUTHER het gevoelen der Zwitsersche Hervormers aangaande 's Heeren Avondmaal een lasterlijk gevoelen genoemd [2]), ZWINGLI van zijne zijde oordeelde, dat hij één van beide moest aannemen, *of* dat LUTHER van het ligchamelijk eten van CHRISTUS' ligchaam de zaligheid afhankelijk maakte, *of* dat hij zich door hartstogtelijkheid te ver vervoeren liet. Het eerste was naauwelijks te denken; dus bleef het tweede over. "Maar," zeide hij, "ik geloof, dat het bij hem meer in de woorden, dan in het hart ligt. Den grooten man is iets menschelijks overgekomen. Men moet het hem vergeven."

Ook achtte hij het ongerijmd, dat LUTHER hem en zijne

1) Amica Exeg. Ad Lector. Opp. V. III. p. 462.

2) "Monstrum blasphemum sacramentarii Spiritus."

vrienden *Sacramentariers* noemde. Het was er juist anders om gelegen. Een' *Sacramentarier* zou men dengene kunnen noemen, die meer kracht aan de Sacramenten toekent, dan zij bezitten, en er meer van verwacht, dan zij verdienen; maar hij is geen *Sacramentarier*, die de Sacramenten teekenen noemt, en ze eenvoudig als Sacramenten gebruikt. Men moet niet wederkeeren tot de Roomsche dwaling, die men verlaten heeft, en van geene uitwendige dingen heil verwachten.

Zeer diep smartte het hem, dat hem van LUTHER verweten werd, alsof hij onder den schijn van waarheid de leugen bedekte, en een leugenachtig gevoelen met openbare leugens bevestigde. "Neen!" zeide hij. "Daar kan ik naauwelijks op antwoorden. Ik zou willens en wetens de leugen voorstaan! Ik, die van mijne vroegste kindschheid af zulk een' afkeer van liegen gehad heb, dat niemand dan de allergrootste leugenaar mij ooit van leugen heeft kunnen beschuldigen. Het is mogelijk, dat ik gedwaald heb; maar kan men dan dwaling met de leugen op ééne lijn plaatsen?" [1])

Maar de zwaarste beschuldiging, waarmede LUTHER hem griefde, was deze, dat, hoe hoog hij van het Evangelie mogt opgeven en betuigen, dat hij met zijne prediking de eer van God bedoelde, hij desniettemin CHRISTUS wegnam en nooit opregt aangaande CHRISTUS geleerd had. "Wil men weten," vroeg hij, "wat ik van CHRISTUS geloof? Ik erken Hem, naar het woord des Apostels, als die ons geworden is wijsheid van God, en regtvaardigheid, en heiligmaking en verlossing. Wijsheid, omdat Hij van natuur God is, die niet alleen alle dingen weet, maar ook alle dingen beschikt. Wijsheid van God, omdat de almagtige Vader Hem tot ons gezonden heeft, opdat Hij ons de hemelsche wijsheid volkomen en duidelijk leeren zou. — Wijsheid

1) Amica Exeg. Opp. V. III. p. 466. 469. 480.

van God, opdat wij de zekerheid ontvangen zouden, dat wij door geene uitwendige dingen kunnen geregtvaardigd worden, maar dat wij op God moeten vertrouwen en ons op een heilig leven toeleggen. En daar wij zoo bedorven van natuur zijn, dat wij niet betrachten kunnen, wat God van ons eischt, en deswege voor Zijne regtvaardigheid verschrikt zijn, heeft God, opdat Zijne heiligheid en regtvaarheid ongeschonden blijven en de onwaardige mensch echter niet eeuwig van Zijne gemeenschap zou buitengesloten zijn, een' weg beraamd, waardoor aan Zijne regtvaardigheid voldaan en de strafschuldige in Zijne gemeenschap hersteld kon worden. Daarom heeft Hij Zijnen Zoon gezonden, opdat Hij ons worden zou regtvaardigheid, heiligmaking en de prijs onzer verlossing, zoodat nu allen, die van God uitverkoren zijn en, door Zijnen Geest geleerd, opregt gelooven, langs dezen weg der goddelijke barmhartigheid den toegang tot de eeuwige zaligheid verkrijgen zouden. — Als zoodanig erken ik derhalve CHRISTUS. Indien ik Hem alzoo niet regt erken, dan belijd ik, dat ik Hem nog niet erken" [1]).

In Maart 1527 verscheen ZWINGLI's beroemd geschrift: *Verklaring van het Avondmaal tegen* MAARTEN LUTHER [2]) in hetwelk hij zóó te werk gaat, dat hij eerst al wat door LUTHER tegen zijn gevoelen aangevoerd was, wederlegt, en vervolgens eene duidelijke uitlegging geeft van de woorden der instelling des Avondmaals. Men weet waarlijk niet, wat men in dit geschrift meer bewonderen moet, of de grondigheid van behandeling, of den christelijken geest, of de zuiverheid en schoonheid van den Latijnschen stijl. Men kan het als een voorbeeld van echt christelijke *polemiek* aanmerken. 't Is waar, hij spaart LUTHER niet,

---

1) Ibid. p. 497.

2) De volledige titel is: Amica exegesis, id est expositio Eucharistiae negotii ad Martinum Lutherum. Opp. V. III. p. 459—562.

waar hij met diens hatelijke uitvallen tegen hem te doen heeft. Maar wie bedenkt, hoe overmoedig hij van LUTHER bejegend werd, als ware hij door die uitvallen reeds een verslagen man; hij zal dit hem niet zóó ligt ten kwade duiden. ZWINGLI beroept zich daarbij steeds op het billijke oordeel van den lezer. Dikwijls betuigt hij, dat hij met groote droefheid LUTHER's smaadredenen gelezen heeft. En altijd noemt hij hem den geliefden Broeder, die het echter in de drift van zijn schrijven niet zóózeer had moeten vergeten, dat hij een mensch was, en dat dwalen menschelijk is. Over het geheel toont hij zich gedurig afkeerig van een' twist, waarin hij zijns ondanks met hem gewikkeld was. "Och!" zegt hij, "de liefde kwijnt daaronder. Wij moesten liever ons vereenigen om tegen de heerschende zonden te strijden, en al onze krachten inspannen, dat de koninklijke deugd, die de liefde is, en de christelijke eenvoudigheid in de Kerk weder bloeijen. Maar nu twisten wij over de uitwendige teekenen zoo bitterlijk met elkander, alsof wij het ons ten doel gesteld hadden de liefde zoo ver mogelijk van ons te verbannen!" 1)

Wat de zaak zelve aangaat, ZWINGLI acht het in strijd met de ware godsdienst, te stellen, gelijk LUTHER deed, dat de vergiffenis van zonden verkregen wordt door het eten van het Avondmaal, en dat door dat eten (als door eene *bovennatuurlijke* kracht) het geloof versterkt wordt. Hij beschouwt het als een ongerijmd gevoelen, dat door iets ligchamelijks zou te weeg gebragt worden, wat alleen door het onderwijs des Woords kan verkregen worden: en "wat," zeide hij, "dergelijke zaken meer zijn."

Hij werpt LUTHER de vraag voor, waarom hij, de ligchamelijke tegenwoordigheid van CHRISTUS in het Avondmaal aannemende, ook niet met de Roomschen CHRISTUS in het brood aanbidt?

---

1) Ibid. p. 503.

Wanneer LUTHER zegt, dat de ligchamelijke tegenwoordigheid van CHRISTUS in het Avondmaal eene zaak des *geloofs* is, voert hij daartegen aan, dat hiermede aan het geloof de beteekenis gegeven wordt van *meening*, die het niet hebben mag. *Gelooven* toch is niets anders dan *op iemand vertrouwen*. En het voorwerp des geloofs, dat is des vertrouwens, in het Avondmaal, is de voor ons gestorven CHRISTUS, om wiens liefde te prijzen en te verheerlijken men daaraan deel neemt.

Wanneer zijne tegenpartij hem beduiden wil, dat men de ligchamelijke tegenwoordigheid van CHRISTUS moet aannemen, al kan de menschelijke rede de zaak niet begrijpen, antwoordt hij, dat hij ze niet daarom verwerpt, omdat hij haar niet met de rede begrijpen kan, maar omdat zij met het *geloof* strijdt. "Want," zegt hij, "zoo iets voor het geloof ongerijmd is, dan is dat waarlijk ongerijmd. En dit is hier eigentlijk de zaak."

Gaarne zegt hij te erkennen, dat CHRISTUS bij het Avondmaal tegenwoordig is; maar men versta deze tegenwoordigheid in *geestelijken* zin, namelijk voor het gemoed door geloof, hoop en liefde.

De stelling van LUTHER, dat CHRISTUS *niet alleen naar zijne godheid, maar ook naar zijne menschelijke natuur de Heer van alles is, alles in zijne hand heeft, en alomtegenwoordig is*, geeft hem aanleiding te handelen over de twee naturen in CHRISTUS, de goddelijke en de menschelijke; waarbij hij erkent, dat beide in de H. Schrift dikwijls voor elkander genomen worden, maar aanneemt, dat dit bij *verwisseling* geschiedt, zoodat wat aan de *ééne* natuur eigen is, bij wijze van spreken, aan de *andere* wordt toegekend (*alloiosis.*) "B. v.," zegt hij, "wanneer de Heer *zijn vleesch waarlijk spijs* noemt, is, wel is waar, *zijn vleesch* in Hem het menschelijke, maar het wordt hier gesteld voor zijne goddelijke natuur. Want alleen in zoover Hij de Zoon van God is, is Hij de spijs der ziele,

gelijk Hij zelf verklaart: *de geest is het, die levend maakt.* Aan den anderen kant, wanneer de Heer in de gelijkenis zegt, dat *de Zoon* door de wijngaardeniers zou gedood worden, bedoelt Hij daarmede de menschelijke natuur. Want naar *deze* zou Hij sterven; naar de goddelijke natuur kon Hij niet sterven." Hoe nu dit op te vatten, verklaart ZWINGLI op de volgende wijze. "Versta het zóó, dat die van eeuwigheid af de Zoon van God was, nadat Hij de menschelijke natuur aangenomen had, niet zijne goddelijke natuur afgelegd of in de menschelijke veranderd heeft, noch ook de menschelijke natuur in de goddelijke heeft veranderd; maar dat Hij als God en mensch één CHRISTUS geworden is, die, *voor zoo ver Hij Gods Zoon is*, aller leven is (want ook alle dingen zijn door Hem gemaakt) en *voor zoo ver Hij mensch is*, het offer geworden is, waardoor de eeuwige regtvaardigheid, die ook de zijne is, verzoend is. Deze twee naturen heeft Hij in *éène zelfstandigheid* of *persoon* vereenigd, maar niet vermengd, zoodat ieder van haar, haren eigen bijzonderen aard behoudt, met uitzondering, wat zijne menschelijke natuur betreft, van de neiging tot de zonde. Want daartoe is Hij uit den H. Geest geboren."

Toen ZWINGLI's vrienden deze zijne *Verklaring* gelezen hadden, konden zij niet nalaten hem hunne bewondering te betuigen. "Ik kan het naauwelijks uitdrukken," schrijft CAPITO uit Straatsburg, "met welk een genoegen ik uwe *Verklaring* van LUTHER gelezen heb, en ik bewonder uwe gematigdheid en zachtmoedigheid niet minder dan de kracht uwer redenering in eene zoo moeijelijke en teedere zaak" [1]).

1) Capito ad Zwingl. 8 April 1527. Opp. V. VIII. p. 44.

HOOFDSTUK III.

DE STRIJD WORDT EENE PARTIJZAAK.

ZWINGLI had zoo volledig en duidelijk mogelijk zijn gevoelen voor LUTHER opengelegd. Niet dan gedwongen had hij de zaak, waarin zij verschilden, voor de regtbank van het algemeen gebragt. Maar hoe zal LUTHER den gedanen stap opvatten? Zal hij dien naar billijkheid beoordeelen? Of zal er zijn toorn door worden opgewekt? Hiervan hing nu verder alles af voor de verhouding, waarin beide groote mannen vervolgens tot elkander zouden staan; en van welk een' invloed zou dit niet zijn voor den vrede der Kerk, voor de goede zaak der Hervorming!

ZWINGLI begreep, dat hij nog niet genoeg gedaan had; maar dat hij ook zijne persoonlijke gezindheid jegens den man, die van hem verschilde, in het bijzonder moest doen blijken.

Vier weken na de uitgaaf van zijne *Verklaring van het Avondmaal*, (pridie Cal. Apr. 1527) schreef hij aan LUTHER den volgenden brief.

HULDRICH ZWINGLI *aan den geleerden* MAARTEN LUTHER, *zijnen hooggeachten Broeder in den Heer!*

Genade en vrede van den Heer! — Altijd heb ik u geëerd, gelijk een zoon naauwelijks zijnen vader eeren kon, ofschoon ik u dit niet in brieven aan u, noch door sprekende bewijzen betuigd heb. Ik zal ook niet ophouden u te eeren, het eene geval uitgezonderd, dat ik in u een' hardnekkigen vijand der waarheid zien mogt. Want ik zal opregt en vrijmoedig aan u schrijven. Gij hebt te voren naarstig de H. Schrift onderzocht, en, hetgeen gij dáár gevonden hebt, ook moedig voor alle menschen be-

leden en tegen allerlei soort van vijanden verdedigd. Maar er ging zekere hevigheid mede gepaard, die zij niet verdragen konden; en toen nu hunne aanvallen op u bij den dag meerder werden, werd uw ongeduld daardoor gaande, zoodat gij, helaas! sedert tot eene verkeerde gesteldheid vervallen zijt en thans niet weinig u zelven veroorlooft, wat gij te voren in uwe vijanden met regt veroordeeld hebt. Vroeger wildet gij alles aan het oordeel der Gemeente onderwerpen; maar thans, indien het ten minste waar is, wat men van u zegt, zijt gij er met al uwe magt op uit, dat de verschillende gevoelens ten opzigte van het Avondmaal niet bij de Gemeenten bekend worden. Vroeger veroordeeldet gij de vervolgingen der Pausgezinden; thans raadt gij den Vorsten aan, om niet alleen de oproerigen maar ook de eenvoudigen, die (in de zaak des Avondmaals) vasthouden aan wat hun waarheid schijnt, te vervolgen en te verdelgen. Want waarom hebt gij anders aan den Landgraaf van Hessen geschreven, dat het thans tijd geworden is, om met het zwaard te strijden? — Dit, geleerde LUTHER, veroorzaakt mij groote droefheid. Nièt, dat ik eenige vreeze koestere, maar ik ben beducht, dat uw ongeduld, hetzij gij het bekennen wilt, of niet, tot nog grootere drift zal overslaan, en dat gij, er aan wanhopende uwe zaak met de pen te verdedigen, in het einde tot de wapenen uwe toevlugt nemen zult. — Velen meenen, dat gij voor het tegenwoordige in vele opzigten onchristelijk handelt en u aan de zondige menschen gelijk maakt. Doch dit zij verre van LUTHER! — Laat ons ons zelve wantrouwen. Laat ons nederig van ons zelve denken. Want niemand is zóó geleerd, dat er niet vele dingen zouden zijn, waaromtrent hij zijne onkunde moet belijden, en dat er niet veel zou wezen, dat hij vergeten heeft, en dat hij nimmer zou kunnen dwalen. En gij, mijn LUTHER! van wien ik het er voor houden moet, dat gij de spreuk verstaat: *Ken u zelven*,

gij weet ook zelf wel, dat gij niet van alle dingen even groote kennis bezit, al is het, dat de Geest Gods met u is. — Uwe geleerdheid, uwe kracht van geest, de scherpte van uw oordeel is mij bekend, maar ik ken ook de waarheid. Indien gij ooit zoo ongelukkig mogt zijn haar te verduisteren of haren gang te belemmeren, dan zal ik onbevreesd tegen u moeten overstaan. — Mijn LUTHER! wat gij ook besluit te doen, wacht u toch voor hardheid. En, indien ik in mijne uitlegging iets mogt misdaan hebben, breng het mij vrij in het openbaar onder het oog, indien gij het mij niet in een afzonderlijk schrijven wilt aanwijzen. — Vaarwel! 1)

H. ZWINGLI, met mijn gansche hart de uwe, zoo lang gij, gelijk tot hiertoe, de opregte vriend der waarheid zijt.

Toen LUTHER dezen brief ontvangen had, schreef hij daarvan aan zijnen vriend SPALATINUS: "ZWINGLI heeft mij een' brief geschreven, vol van eigenwaan, hoogmoed en laster, vol van hatelijkheid en boosheid, hoewel onder de beleefdste en liefelijkste bewoordingen. Aldus woedt deze dwaalgeest!" 2) Maar wat was er dan toch in dien brief, dat hem zoo zeer moest mishagen? Welk een andere toon heerscht daarin dan die der waarheid en opregtheid? Of kon hij dien toon in den vrijmoedigen Zwitser niet verdragen? 3)

Bij deze stemming der gemoederen was er van het voortzetten van den strijd weinig goeds te verwachten.

Hetgeen de zaak niet verbeterde, was, dat zij reeds het aanzien van eene partijzaak had beginnen te verkrijgen. De deelneming werd hoe langer hoe meer algemeen. Van

---

1) Cal. April. 1527. Opp. V. VIII. p. 41.

2) Luth. Epp. ed. a de Wette V. III. N. 865.

3) Hoe Schenkel in: Das Unionsberuf des evang. Protest. S. 249. 253 dezen brief van Zwingli *eenen heftigen brief* noemen kan, is onbegrijpelijk.

vele kansels in Duitschland werd met kracht tegen de *Sacramentariërs* geijverd. Te vergeefs poogden de Godgeleerden van Straatsburg woorden des vredes te doen hooren. De zaligheid scheen er van af te hangen, aan wiens zijde hier de waarheid gevonden werd. LUTHER bleef daarbij: "Wij of de Zwitsers moeten dwalen, en wij of zij moeten kinderen des satans zijn." Ook ZWINGLI van zijnen kant stond zóó vast op zijne overtuiging, dat hij het Evangelie eerst volkomen tot zijn regt geloofde gekomen te zijn, waar zij ingang vond, en dat het dreigde vernietigd te zullen worden, waar het tegengestelde gevoelen de overhand had [1]).

Reeds in 1526 was in het licht verschenen de leerrede van LUTHER *tegen de Geestdrijvers* (*Sermon von dem Sacrament des Leibes und Blutes* CHRISTI, *wider die Schwarmgeister*). Hij verklaart daarin ZWINGLI's meening voor louter spitsvindigheid en in strijd met het geloof, dat de woorden des Heeren eenvoudig aanneemt. "CHRISTUS," zeide hij, "vervult alles met Zijn ligchaam. Hij is om ons en in ons. Niet, dat wij Hem daarom in alles moeten zoeken; maar Hij wil, dat wij Hem dáár zoeken, waar gezegd wordt: *dit is mijn ligchaam!* CHRISTUS is wel voor ons gestorven; maar *dat* Hij voor ons gestorven is, ondervinden wij in ons hart niet, tenzij dat wij Hem ligchamelijk genieten" [2]).

ZWINGLI achtte zich verpligt de schadelijke uitwerking tegen te gaan, die deze heftige leerrede op het volk kon uitoefenen. Te dien einde schreef hij in het Duitsch zijne *Vriendelijke teregtwijzing van de leerrede van den voortreffelijken* MAARTEN LUTHER *tegen de Geestdrijvers* [3]).

---

1) Amica Exeg. Opp. V. III. p. 463. 469.

2) Verg. Ebrard, Das Dogma von H. Abendm. B. II. S. 236 ff.

3) Fründlich verglimpfung und ableimung über die predig des treffenlichen Martini Luthers wider schwärmer. Opp. V. II. T. II. p. 1.

Zeker spreekt daarin soms een toon, als van iemand, die in het bewustzijn van eenige meerderheid den dwalende teregt wijst, maar dan weder gaat hij ook tot gemoedelijken ernst over, die ons aangenaam aandoet [1]). "Welaan!" zeide hij, "ook in mijne schatting staat LUTHER hoog aangeschreven; maar hooger vereer ik God, en noch om LUTHER'S wil, noch ten gevalle van iemand anders moeten wij het woord Gods laten verduisteren. En gij, lieve lezer! laat PETRUS en PAULUS of wederom PAULUS en BARNABAS met elkander twisten: Zie gij maar voor u zelven toe, dat uw hart regt voor God zij! Zeg niet bij u zelve: *dat heeft* LUTHER, *of dat heeft* ZWINGLI *geschreven!* Beproef liever, wat door de menschen geleerd wordt, aan het geloof en aan Gods beschreven woord."

Deze *Vriendelijke teregtwijzing* was derhalve een woord tot het volk; zij wederlegt op eenvoudige wijze LUTHER'S stellingen, zonder zich persoonlijk in een' strijd met hem in te laten. Alleen aan het slot rigt hij het woord tot hem, omdat hij gezegd had, dat ZWINGLI de woorden: CHRISTUS *is voor ons gestorven* wel naar de letter gelezen, maar in het hart ze niet ondervonden had, en hij dus wel bezeten moest zijn. "Daarop zal ik," schrijft hij, "niet met bitterheid antwoorden. Ik wil u alleen vragen, lieve LUTHER! waarom gij eens anderen dienstknecht oordeelt? Zie! Wanneer ik u openleg, wat ik belijd te gelooven en wat mijne prediking is, zoo zegt gij, dat ik het van u geleerd heb. En dan is dit het zonderlinge van de zaak, dat, indien ik het van u geleerd heb, gij uwe eigene leer niet erkennen wilt. Of gij zegt, dat ik niet geloof, wat ik leer. Wat zal ik nu doen? Er blijft

---

1) Ik kan dus niet geheel instemmen met het oordeel van Merle d'Aubigné, schrijvende "Il le fit d'un ton froid et avec un calme superbe, plus difficile à pardonner que les injures du docteur saxon." Hist. de la Reform. T. IV. p. 108.

mij niets over, dan geduldig te verdragen en alles den toekomstigen Regter aan te bevelen."

Intusschen zat LUTHER niet stil. Hij arbeidde aan een groot werk, waarmede hij de Zwitsers volkomen wilde verslaan. Eindelijk verscheen het. OECOLAMPADIUS gaf daarvan het eerst aan ZWINGLI berigt.

OECOLAMPADIUS *aan* ZWINGLI.

Ik heb eindelijk van de Frankforter-mis het boek van LUTHER ontvangen. Het is in het Duitsch geschreven, en allervenijnigst tegen u en mij. De titel is: *dat deze woorden van* JEZUS CHRISTUS: *dit is mijn ligchaam, dat voor u gegeven wordt, nog vaststaan, tegen de geestdrijvers.* Hij wijkt voor PIRKHAIMER [1]) en FABER niet in dolzinnige woede. Wat zal er nog in de Kerk van CHRISTUS gebeuren? Hoeveel zal den Satan toegelaten worden? Hoever zal zich de toorn Gods tegen de kinderen der menschen uitstrekken? Wij worden gescholden, als van eenen boozen geest gedreven, als alle beter onderrigt ten eenemaal onwaardig, voor oproerige lieden, en, wanneer wij een woord tot verdediging in het midden brengen, voor hoogmoedigen en waanwijzen. Het is den broeders te Straatsburg voorgekomen, dat gij er op moet antwoorden in het Duitsch, met die waardigheid, waarmede gij de overigen beantwoord hebt, en dat gij moet aantoonen, hoe jammerlijk ver LUTHER zich door zijne drift laat wegslepen. Zij zelve zullen zich ook tegen hem verdedigen. Maar zij verzoeken u, dat gij spoedig antwoordt en op eene mannelijke wijze, zooals gij gewoon zijt. Ik weet niet of (de Boekhandelaar) FROSCHAUER u reeds een exemplaar bezorgd heeft. Wanneer gij het noodig mogt hebben, zal ik u het mijne zenden. Op het oogenblik kan

---

1) Pirkhaimer was Prediker te Neurenberg, en had scherp tegen de Zwitsers uitgevaren.

ik het niet missen. Want daar hij nog meer op mij dan op anderen aanvalt, mag ik niet geheel zwijgen. Ik bereid mij dus op eene korte verdediging, die ik u vóór de uitgaaf ter lezing toezenden zal, opdat er niets in voorkome, wat minder geraden en gepast is. — Leef gelukkig in den Heer!

Bazel 24 April 1527. Uw OECOLAMPADIUS.

"Wat zou ik nu doen?" zal ZWINGLI wel na de ontvangst van dezen brief gevraagd hebben. LUTHER prikkelde hem. OECOLAMPADIUS en de Straatsburgers drongen hem. En zal hij de waarheid laten smaden? Inderdaad wij beklagen deze treurige twisten, en zouden schier verlangen, dat onze Hervormer het maar bij het geschrevene liet. Maar het gaat veelal zoo met een' strijd. Wanneer men begonnen is, kan men niet zoo gemakkelijk eindigen. Het moet echter erkend worden, dat er ZWINGLI veel aan gelegen was, dat LUTHER's woord niet den boventoon behield, en dat zooveel te minder, omdat het LUTHER's woord was.

ZWINGLI *aan* VADIANUS.

Genade en vrede van God! Gij hebt juist en naar regt over LUTHER's boek geoordeeld, en het smart mij, dat niet allen evenzoo daarover oordeelen. Indien men zóó weinig oordeel bezit bij het lezen van geschriften, dat men niet ziet, wat VADIANUS ziet, waarom leest men dan zóó veel en spreekt men zóó veel? Want waarin bestaat het geheele boek anders dan in leugens, schimpredenen, lasteringen en kwade vermoedens? Ik had juist een' aanvang gemaakt met het lezen van het zesde stuk, toen de bode met uwen brief kwam. Goede God! Wat al verkeerdheid las ik! Het bedroeft mij, dat men het allerwege in de kennis van het Evangelie nog niet zóó ver- gebragt heeft, of het wordt door velen noodig geoor-

deeld, dat ik ten behoeve der zwakken weder aan het werk ga. Ik zal aan uw verzoek voldoen. Want ook de Straatsburgers en OECOLAMPADIUS verlangen van mij, dat ik krachtig tegen onze tegenpartij optrede, hetzij dat het hun gemakkelijker schijnt aan een' ander een werk op te dragen, dat men met elkander deelen moest, hetzij dat zij een geweldig middel willen gebruikt hebben, om eene lastige zaak ten einde te brengen. Het is mijn voornemen, om mijn geschrift, tenzij gij het mij mogt afraden, aan den Keurvorst van Saksen op te dragen, niet om mij in zijne gunst in te dringen, maar ten einde daardoor te bevorderen, dat de zaak met meerdere bescheidenheid behandeld worde. — Maar ik zal mijne tegenpartij scherp in het oog vatten. De Heer zij mij nabij! Zijne eer worde slechts bevorderd! — Vaarwel.

1 Mei 1527. Uw HULDRICH ZWINGLI.

Zoo verscheen dan zijne wederlegging, onder den titel: *Dat deze woorden van* CHRISTUS: *dit is mijn ligchaam, dat voor u gegeven wordt! eeuwig de oude en eenige beteekenis moeten hebben* [1]). Hij droeg het op, gelijk hij voornemens geweest was, aan JOHANNES, den Keurvorst van Saksen, den Landsheer van LUTHER, en beklaagt zich bij hem zeer over 's mans hevigheid. Overigens, zegt hij, kunnen de Pausgezinden uit onzen zonderlingen strijd zien, dat er onder ons geene *conspiratie*, maar eene *vrije* leer is.

Van LUTHER wil hij alleen weten, of het ook uit den Geest Gods is, dat men er zich op toelegt, om den naaste te beleedigen en te schandvlekken. "Geloof mij," zegt hij, "Gods woord zal de overhand hebben, maar niet de woorden: *Geestdrijver, duivel, deugniet, ketter, moorde-*

1) Dass dise wort Jesu Christi: "Das ist min lychnam, der für üch hinggeben wirt," ewiglich den alten einigen sinn haben werdend. Opp. V. II. T. II. p. 16.

naar, *oproermaker*, *huichelaar*, *hoogmoedige*, *pots*, *plots*, *bliksem*, *donder*, *po*, *pu*, *pa*, *plomp!* en dergelijke scheld- en smaadwoorden.

Met welgevallen vernemen wij ook hier weder, met welk een gevoel van hoogachting hij voor den Saksischen Hervormer, niettegenstaande diens bitter schelden, vervuld blijft, en hoezeer hij aan zijne verdiensten regt laat wedervaren. Duidelijk blijkt het, dat dit niet geschiedde, om zijne gunst te gewinnen, maar dat opregtheid daarvan de grondslag was. "Voorzeker!" dus spreekt hij hem aan, "Er zijn anderen in kennis en wetenschap veel geleerder dan gij, en toch waren zij niet in staat, Israël te beschermen en den strijd met den Goliath van Rome te voeren. Maar u heeft God daartoe als eenen anderen DAVID geroepen; en, terwijl alle anderen angstig voor hem sidderden, hebt gij hem kloekmoedig ter neder geworpen. Daarom danken wij God, dat Hij u verwekt heeft, en houden uw' arbeid in eere."

Doch middelerwijl hij aldus met zijn gansche hart aan LUTHER en zijne verdiensten hulde bragt, wil hij zijne vrijmoedigheid en waarheidsliefde hem niet ten offer brengen. Klemmend is de vraag, die hij tot hem rigt. "Veel hebt gij gedaan, en God heeft u groote gaven gegeven: maar zal nu daarom *alles* regt en goed zijn, wat gij ooit gedaan en geleerd hebt?" En hierop gaat hij in vele punten na, waarin LUTHER, naar zijn oordeel, den waren zin des Evangelies niet erkend, en nog te zeer aan de begrippen der R. Kerk toegegeven heeft. Als dáár zijn: *de absolutie*, het *vagevuur*, de *voorbede der Heiligen*, en de *beelden*. Is hij nu in het ééne niet tot het regt verstand der H. Schrift doorgedrongen, waarom zou het hem ook in het andere niet hebben kunnen mislukken? De Duivel, had LUTHER gezegd, heeft mij de Geestdrijvers op den hals geworpen, daar zij het heilige, hoogwaardige Sacrament des altaars lasteren! "Word niet toornig, lieve

LUTHER!" voert ZWINGLI hem tegen. "Van waar komt het, dat de arme Duivel u alles moet gedaan hebben? Ik meende, dat de Duivel reeds overwonnen en geoordeeld is. Indien de Duivel nog de wereld met zijne magt beheerscht: waar blijft het dan, dat alles door Gods voorzienigheid bestuurd wordt? Zegt gij tot mij: de Duivel werkt in u! Welaan, zóó zeg mij ook, of ik daar iets tegen doen kan of niet. En indien niet, wat zijt gij dan voor een Christen, dat gij geen medelijden met mij hebt, terwijl gij ziet, dat God den Duivel zoo veel magt over mij gegeven heeft?"

Waar hij tot het gevoelen van LUTHER over het Avondmaal komt, vat hij hem bij het woord. LUTHER had gezegd, dat hij bij de eenvoudige woorden: *neemt, eet, dat is mijn ligchaam!* blijven en daarvan niet afwijken wilde. "Goed!" hernam ZWINGLI; "maar indien het woordje: *dat*, werkelijk op het *brood* ziet, gelijk gij meent, dan heeft de Paus regt met zijne *broodsverandering;* dan moet het brood het ligchaam van CHRISTUS zijn. "Neen!" zegt gij, "dat is de zin der woorden niet; maar het brood blijft brood, en in het brood is het ligchaam van CHRISTUS." "Maar ziet! dan zijt gij de eerste, die niet bij de eenvoudige woorden blijft. Want CHRISTUS heeft niet gezegd: *mijn ligchaam is in het brood*, of: *wordt daarin gegeten*, of: *dat is brood en mijn ligchaam.* Waar blijft gij dan toch bij de eenvoudige woorden? En wilt gij waarlijk daarbij blijven, scheid er dan ook de andere woorden niet van af: *dat voor u gegeven wordt.* Want wanneer wij die er niet van afscheiden en dan uw gevoelen aannemen, zou daaruit moeten volgen, dat wij op alle manieren *het ligchaam van* CHRISTUS zouden moeten eten, *dat voor ons gegeven is.* Nu roept gij ons wel toe, dat wij dom zijn en niets verstaan, omdat wij, zegt gij, die woorden: *dat voor u gegeven is*, naar den natuurlijken en schralen zin opvatten. Maar nu vraag ik op

mijne beurt: indien gij daarin een' *bovennatuurlijken* zin wilt leggen, waar blijft gij dan bij de eenvoudige woorden?"

Deze wederlegging was een woord van ernst, kracht en liefde, en — het doet ons leed, het te moeten zeggen — LUTHER wordt minder groot, waar hij tegenover ZWINGLI in het strijdperk staat.

"Helaas!" schreef OECOLAMPADIUS aan zijn' vriend. "Ik zie nog geen einde aan dit treurspel. Waarlijk! Wij hebben wel groote bedachtzaamheid noodig" [1]).

HOOFDSTUK IV.

ZWINGLI UITLEGGER DER H. SCHRIFT.

ZWINGLI hield er zich van verzekerd, dat er geen drie jaren zouden verloopen, of Italie, Frankrijk, Spanje en Duitschland zouden zijne gevoelens over het Avondmaal omhelsd hebben. Hij aarzelde niet, voor deze overtuiging uit te komen bij eenen Lutherschen Godgeleerde, ANDREAS HOSIANDER, die hem met anderen aangevallen had [2]). Maar waarop grondde zich deze verwachting? En had hij niet moeten bedenken, dat hij naar de menschelijke feilbaarheid in dwaling verkeeren kon, en de waarheid misschien bij zijne tegenpartij gevonden werd?

Inderdaad, het was geen losse grond, waarop zijne overtuiging steunde. Hoe groot eene tegenspraak voor het tegenwoordige zijn gevoelen leed, en daaronder bij voorname mannen; het volgde uit den aard der zaak zelve, dat het vroeger of later de overhand moest behouden, dat het als het eenige ware, zoo waar als het christelijk ge-

---

1) Oecolamp. ad Zwingl. 28 Aprilis 1527. Opp. V. VIII. p. 51.

2) Zwingl. ad Andream Hosiandrum. 6 Maji 1527. Opp. V. VIII. p. 60.

loof zelf, eens algemeen moest aangenomen worden. — Deze overtuiging nu was gevestigd op zijn *uitlegkundig gevoel der H. Schrift.* De woorden der instelling van het Avondmaal op eene andere wijze te verstaan, was, zeide hij, onmogelijk, of het was tevens met eene gezonde uitlegging der H. Schrift gedaan. Om dit te doen inzien, achtte hij het noodig, in zijne *Verklaring van het Avondmaal aan* MARTEN LUTHER, eer hij tot de uitlegging van de woorden der instelling overging, eenige vaste regelen voorop te stellen, die door ieder moesten aangenomen worden, wilde hij tot het regt verstand van den Bijbel geraken [1]). En dit geeft ons eene ongezochte aanleiding, om hem te dezer plaats als uitlegger der H. Schrift een weinig nader te doen kennen.

Wij weten, hij was voor deze taak bekwaamlijk toegerust, en wat hij daarin vermogt, bewijzen zijne uitlegkundige geschriften, bovenal zijne *Verklaring van het Avondmaal*, het meermalen genoemde geschrift aan LUTHER.

Van jongs af aan geoefend in de *klassieke* werken der Grieken en Romeinen, later door zijne *studie* der Kerkvaders, met name HIERONYMUS, gevormd, en vervolgens inzonderheid door den grooten ERASMUS op de regte baan gevoerd, had hij eindelijk door het onafgebroken, vlijtig en biddend lezen der H. Schriften zelve in de oorspronkelijke talen zich veelal haren waren zin zoo zeer eigen gemaakt, dat hij zich zelven met regt als bevoegd beschouwen mogt, om daarover mede uitspraak te doen.

Om nu niet van het Grieksch te spreken, ook in de Hebreeuwsche taal waren zijne vorderingen niet gering. Hij hield haar voor eene zinrijke en deftige taal. Hij prees hare geschiktheid, omdat, hoe arm zij ook aan woorden is, zij nogtans voor alles uitdrukkingen heeft. "Want," zeide hij, "zij weet haren voorraad op onderscheidene wij-

1) Amica exeges. Opp. V. III. p. 548—551.

zen te gebruiken, en dit altijd waardig en gepast." Hij oordeelde, dat, hetzij men op hare kracht, hetzij men op hare aangenaamheid lette, er geene taal is, die met minder en krachtiger woorden en volzinnen, dan zij, zoo veel uitdrukt en zoo zeer voorzien is van rijke en bevallige spreekwijzen en beelden [1]). Hoeveel hij voorts tot zijne vorming als uitlegger der H. Schrift aan de Ouden te danken had, blijkt ons uit zijne Voorrede van de gedichten van den Griekschen Lierzanger PINDARUS. Zijn vriend COEPORINUS (WIESENDANGER) namelijk had eene uitgaaf van deze gedichten gereed gemaakt, en wilde, dat ZWINGLI die van eene Voorrede, en, als het hem goeddacht, van een Toevoegsel zou doen vergezeld gaan. Hij voldeed aan dit verlangen. In beide straalt ons zijne bekendheid met dezen uitstekendsten der Grieksche Dichters door. Maar wij zien daaruit tevens, dat hij zich van de edele gevoelens, die PINDARUS' liederen ademen, geheel had laten doordringen; en merkwaardig is, wat hij schrijft: "Naar mijn oordeel is geen der Grieksche schrijvers meer bevorderlijk aan het regt verstand der H. Schrift dan PINDARUS, vooral wanneer gij de verhevenste der Hebreeuwsche dichtwerken, de Psalmen, Job en anderen verstaan wilt." En tot staving van dit oordeel beroept hij zich, op de verhevene gedachten van PINDARUS en op de heilige strekking van zijne poëzij [2]).

Ondertusschen was hij ook van meening, dat men het

---

1) Praefat. in Apolog. Contempl. Jesaiae. Opp. V. V. p. 548.

2) Ook doet hij opmerken, hoe sommige woorden, bij de schrijvers van het N. T. voorkomende, uit Pindarus, opgehelderd worden. Bv. κλέπτειν Efes. 4 : 8. cf. cum Olymp. Σ. β. 2. Pyth. γ. β. 12. δ. ε. 7 en Neh. ζ. β. 3. — ἐυτραπελία. Efes. 5 : 3. cf. cum Pyth. α. ε. 10. δ. ε. 8. enz. Praefat. Huldr. Geminii (Zwinglii) ad Ling. cand. praef. edit. Pindari Coeporino — Cratandrinae de anno 1526, et Epist. ejusd. ad Lect. editioni illi Epilogi loco annexa. Opp. V. IV. p. 159.

onderscheid wel moest opmerken, dat er tusschen de Grieksche en Latijnsche Schrijvers en de Schrijvers der H. Boeken bestaat. Iedere eeuw en ieder volk, zeide hij, heeft iets, dat eigenaardig is, en men moet hier behoorlijk op letten, opdat men den geest en het gebruik der Schrijvers regt leere kennen en beoordeele [1]).

Had ZWINGLI nu in den tijd van acht jaren voor de Gemeente de Schriften des N. T. verklaard, hij ving vervolgens aan ook de Schriften des O. V. voor haar te behandelen. Hij begon met het eerste boek van MOZES, en voleindigde het in vier en dertig weken. Maar bepaaldelijk maakte hij zijn werk van de uitlegging bij zijne lessen in de zoogenoemde *Profetie*, terwijl de hoofdzaken van hetgeen hij sprak, door LEO JUDAE en MEGANDER in de pen gevat en met zijne toestemming onder den naam van *Aanteekeningen* aan de pers overgegeven werden. Aldus verschenen in Maart 1527 de *Aanteekeningen over het eerste boek van* MOZES, en reeds in September van hetzelfde jaar de *Aanteekeningen over een gedeelte van* MOZES *tweede boek* (h. I tot h. XXIV) [2]).

Verbeelden wij ons, dat wij ons in het vroege morgenuur bevinden in het koor van het Groot-Munster. Wij zien dáár ZWINGLI op een eenigzins verheven gestoelte staan, omringd van meest jeugdige personen. Maar onder de toehoorders bemerkt gij ook mannen van meerdere jaren en zelfs van zijne eigene Ambtgenooten, allen aandachtig en oplettend, zoodra hij den mond tot spreken opent. Hij zal thans met hen over den *Bijbel* handelen, en den waren weg aanwijzen, die tot zijn *regt verstand* leidt. Hooren wij hem spreken.

---

1) Praefat. in Apolog. Contempl. Jesaiae. Opp. V. V. p. 548.

2) Farrago annotatt. in Genesin ex ore H. Zwingli per Leonem Judae et Casp. Megandrum excerpt. Opp. V. V. p. 1. In Exod. Ibid. p. 202.

Hij vangt aan met het onderscheid vast te stellen, dat er gemaakt moet worden tusschen de *H. Schriften* en de *Apocryphen*. Wel bevatten ook de laatsten veel, dat der lezing waardig is, maar men kan er zich zoo zeker niet op verlaten als op de *Canonieke* Schriften. Zij bevatten zoo veel onzuivers en weinig beteekenends, dat men ze eerder houden moet voor eene navolging der gewijde Schrijvers dan voor zoodanige, die van eenen oorspronkelijken geest uitgegaan zijn. Wij moeten ons bepalen binnen de grenzen des O. en N. Verbonds. Daaruit komt ons de kracht Gods tegen, zoodat wij erkennen moeten, dat de heilige Schrijvers ons *Zijn woord* zuiver overbrengen. Dat is de Schrift, die van Gods Geest ingegeven is [1]). Door stilzwijgende overeenkomst der geloovigen uit de drie eerste eeuwen zijn de Apocryphe Schriften verworpen geworden, omdat de Geest, die in de geloovigen was, de goddelijke waarheid in haar niet erkende. Daarom verwerpen wij ook het boek der *Openbaring*, dat aan JOHANNES toegeschreven wordt, hoeveel belangrijks het ook bevat; maar den *Brief aan de Hebreën*, al is het, dat wij hem niet aan PAULUS toeschrijven, mogen wij veilig aannemen [2]).

"Vraagt men dan," — dus gaat hij voort, — "hoe men den Bijbel te beschouwen hebbe? Men kan en moet hem van twee zijden beschouwen, namelijk vooreerst als het woord Gods, en ten tweede van zijne menschelijke zijde. Het Woord, dat van God uitgegaan is, de Openbaring van Gods wil, de H. Schrift, is de regel van ons geloof en verpligt ons geweten, hetgeen geen menschenwoord vermag. Daaraan moeten, als aan den regten toetsteen, de geesten beproefd worden. Wat met de Schrift niet overeenkomt, is de vrucht van dweeperij en geestverwarring" [3]).

1) Opp. V. VIII. p. 639. V. II. T. I. p. 20.
2) Opp. V. II. T. I. p. 169.
3) Opp. V. III. p. 551.

Ook het O. Testament, inhoudende Gods openbaring door MOZES en de Profeten, heeft hetzelfde gezag als het Nieuwe. Het vult het nieuwe aan in al die dingen, die altijd geldig zijn, maar waaromtrent in het laatste niets bepaalds voorgeschreven is. Als zoodanig is het door CHRISTUS erkend. Wanneer Hij zegt: *Onderzoekt de Schriften; want gij meent in dezelve het eeuwige leven te hebben*, leert Hij ons, dat, hetgeen wij het N. Testament noemen, zijn gezag en grond in het Oude heeft [1]). Daarom mag niemand zeggen: "Wat gaat ons het O. Testament aan?" Het predikt ons het geloof in God en verzekert ons, dat ook wij door het geloof erfgenamen Gods zijn met den geloovigen ABRAHAM [2]). In het O. Testament verder zoowel als in het N. Testament is CHRISTUS de hoofdzaak, en wordt Hij als de eenige voorgesteld, van wien de wereld haar heil te verwachten heeft [3]) Doch bij het O. Testament moeten wij op de tijden en omstandigheden acht geven, en wat *daarop* uitsluitend betrekking heeft, kan voor *ons* geene verbindende kracht bezitten [4]).

Ten opzigte van den Bijbel hebben wij allereerst toe te zien, of wij werkelijk in hem bezitten, wat gezegd wordt van de hand der Schrijvers afkomstig te zijn. Wij moeten, zooveel mogelijk, den oorspronkelijken tekst, trachten te herstellen. "Ik herinner mij," zegt hij, "het geval van eenen Dominicaner Monnik. Toen de Duitsche vertaling des Bijbels in het licht verschenen was, ergerde zich die man (hij werd genoemd OSWALD WEDDELIN), dat daarin niet gevonden werden de woorden, die in de *Vulgata* aan het einde van Hand. 15 : 41 gelezen worden: *bevelende te onderhouden de geboden der Apostelen en Ou-*

1) Opp. V. VIII. p. 53.
2) Opp. V. II. T. I. p. 368.
3) Opp. V. IV. p. 236.
4) Opp. V. I. p. 34.

derlingen. Hij beklaagde zich deswege van den kansel. ""Ziet!"" sprak hij, ""hoe deze lieden ons de H. Schrift in handen geven, hoe zij er uitligten, wat tegen hen is."" Deze man had voorzeker nooit den Griekschen tekst gezien, noch zelfs den Kerkvader AUGUSTINUS geraadpleegd; hij zou anders wel gezwegen hebben. Wanneer gij de tienduizend Grieksche handschriften, waarin het N. Testament en voornamelijk de Handelingen der Apostelen geschreven zijn, inziet, gij zult nergens een bewijs voor de echtheid van *die* woorden vinden, en gij zoudt moedwillig blind moeten zijn, wanneer gij ze niet terstond voor ingeschoven hield" [1]).

ZWINGLI wil acht gegeven hebben op den *tijd*, waarin de onderscheidene boeken geschreven zijn. Hem komt het voor, dat er reeds acht jaren verloopen waren na de hemelvaart van CHRISTUS, eer MATTHEUS zijn Evangelie te boek stelde, twaalf jaren, toen MARCUS, zestien, toen LUCAS en twintig, toen JOHANNES zijn Evangelie schreef [2]). Hij meent het MARCUS-Evangelie voor een uittreksel van MATTHEUS, LUCAS voor een' oorspronkelijk schrijver, maar JOHANNES voor den voornaamste van allen te moeten houden. JOHANNES heeft zijn Evangelie aan de overigen toegevoegd, met oogmerk om den goddelijken oorsprong van CHRISTUS tegenover de dwaalgevoelens in het licht te stellen en te handhaven [3]). Maar evenmin moet de eigenaardige *wijze*, waarop de schrijvers verhalen, voorbijgezien worden. Zij schreven geheel eenvoudig, en zoo als het meest tot hun oogmerk dienen kon. Daarom moet men niet al hunne woorden willen ziften, noch ook zich verwonderen, wanneer zij in min gewigtige zaken, b. v. in de bepaling van den tijd, waarin zij de gebeur-

1) Opp. V. VII. p. 324.
2) Opp. V. VIII. p. 53.
3) Opp. V. V. p. 552.

tenissen plaatsen, van elkander verschillen [1]). Inzonderheid moet men in de Dichterlijke boeken de *poëtische schoonheid* opmerken. In wetenschap, in waardigheid en in liefelijkheid worden zij door geene gedichten der oudheid geëvenaard. Leest, om een voorbeeld te noemen, de Psalmen 44 en 104, liederen, die men in waarheid niet genoeg bewonderen kan [2]). "En," zegt hij, "wilt gij kracht van taal, verhevenheid van denkbeelden, gepastheid en schoonheid in de keuze van woorden, zooals nergens elders, bewonderen, leest dan JEZAIA, den welsprekendste van al de Profeten, een voorbeeld van die echte welsprekenheid, die haren oorsprong heeft in een zuiver gemoed en in een onwankelbaar geloof in God. Maar leest hem in de oorspronkelijke taal; want ik houd de Grieksche vertaling voor bedorven en den vertaler zelven weinig voor zijne taak berekend" [3]).

"Maar het is," vervolgt onze Hervormer, "met de uitlegging der H. Schrift eene bijzondere zaak. Niet iedereen is daartoe bevoegd, noch zal er gelukkig in kunnen slagen, zelfs niet, al bezit hij alle letterkundige kennis der talen en alle verdere wetenschap. De ware uitlegging der H. Schrift kan slechts door den Geest Gods geschieden. Wie kan het woord van een' mensch regt beoordeelen, en ons volkomen zeggen, hoe de spreker het gemeend heeft, anders dan hij, die zelf het gesproken heeft? De letter kan op zich zelve niets; de Geest

1) Opp. V. VI. T. I. p. 327.

2) Opp. V. IV. p. 162.

3) Opp. V. V. p. 563. 566. — Pellicanus, in dezen een bevoegd regter, roemt de geleerdheid, het oordeel en de bedachtzaamheid, waarvan de verklaring van Jezaia door Zwingli overal getuigt. Conr. Pellicanus ad Lect. Ib. p. 788. Zwingli zelf erkende evenwel, dat hij op vele plaatsen den waren zin niet getroffen had, en dat men in het algemeen in zijne verklaring weinig nieuws zou aantreffen. Ibid. p. 549.

is de regte uitlegger. Indien nu iemand zegt, dat het moeijelijk is de H. Schrift te verstaan, hij bedenke, dat die moeijelijkheid niet in de natuur en onduidelijkheid van het Woord zelf gelegen is, maar in de zedelijke verkeerdheid van het menschelijk hart, die alleen kan weggenomen worden door de vernieuwing van den innerlijken mensch door den H. Geest. Want zoodra het inwendige Woord Gods het verstand der menschen bestraalt, worden zij verlicht, zoodat zij het Woord verstaan, erkennen en als zeker aannemen. Wie zich tot het uitleggen der H. Schrift begeven wil, heeft derhalve in de eerste plaats zich op het *gebed* te bevlijtigen, dat zijn geloof vermeerderd en zijne liefde aangevuurd moge worden. Maar die de woorden Gods wil onderzoeken zonder geloof, maakt zich aan eene ijdele nieuwsgierigheid schuldig, die hem geene schrede verder brengt" [1]).

Maar welk besluit dan, zegt hij verder, kunnen wij wederom hieruit trekken? Welk ander, dan dat *het regt der uitlegging van de H. Schrift elken geloovige toekomt*, onafhankelijk van het gezag der Vaders, Pausen en Concilien. Want de ééne mensch kan den anderen niet leeren. Die de *vrije* uitlegging der H. Schrift verbiedt, doet den Geest van God geweld aan, en zoekt de belofte: *Ik zal mijnen Geest uitstorten over alle vleesch*, tot eene leugen te maken [2]).

Maar hoe! — zoo valt hij zich zelven in de rede — is het niet eene zeer bedenkelijke zaak, dat de H. Schrift van zoo verschillende uitlegging is? Geenzins is het dat, antwoordt hij weder. "Het woord Gods heeft eenen rijken zin; het is vruchtbaar. En ofschoon het slechts ééne, en wel de eenvoudigste meening heeft, kan het echter niet anders wegens de zwakheid van het menschelijke ver-

1) Opp. V. III. p. 550. 625. V. II. T. II. p. 99. V. V. p. 558.
2) Opp. V. III. p. 72.

stand, of de echte en eigentlijke meening des H. Geestes, die in de Schrift spreekt, wordt zelden begrepen, tenzij van hem, die er zijn gemoed voor opent. Van daar is het, dat er zóó vele onderscheidene verklaringen en een zoo onderscheiden zin door de uitleggers voorgebragt worden, terwijl ieder van hen, naar de gave, hem van God verleend, de Schrift ten nutte der Kerk tracht uit te leggen. Men moet hen ook niet wegens dwaling aanklagen, zelfs dan niet, wanneer zij het doel niet treffen, indien zij maar naar het doel streven en uitsluitend zien op hetgeen in alle boeken der Schrift de hoofdzaak is, namelijk op de eere Gods en het heil der menschen. Want de H. Schrift is als een onmetelijk meer, een veld, dat nog door niemand overzien is, en waarop de geesten van alle eeuwen zich geoefend hebben" 1).

Maar zou het dan niet, vraagt hij hier, nuttig en noodig zijn, dat er over de uitlegging der Schrift een Regter stond? Neen! zegt hij, de H. Schrift is haar eigen Regter; maar wat nuttig en noodig is, is dit, dat men zekere en vaste algemeene *regelen* in hare uitlegging aanneme. Er zijn *regelen* noodig, — en zij zijn hoogst eenvoudig, — naar welke men de Schriften heeft uit te leggen. Men lette dan op het volgende.

"Iedere plaats in de H. Schrift heeft hare *eigene* beteekenis. Uit den zamenhang moet opgemaakt worden, in welke beteekenis de woorden moeten verstaan worden. Maar daar de menschelijke taal van *vergelijkingen* en *zinnebeeldige spreekwijzen* (Tropen en Figuren) overvloeit, zoo heeft zich ook de goedheid Gods van deze spreekwijzen willen bedienen, en geene waarheid is zóó gewigtig, die niet onder de ééne of andere zinnebeeldige uitdrukking voorgesteld wordt. Zóó komt b. v. de Almagt Gods op verschillende wijzen voor: nu eens aldus, *alle dingen*,

---

1) Ad Jac. 1 : 18. Opp. V. VI. T. II. p. 255. 256.

Heer! zijn in uwe hand gesteld, dan eens aldus: *de hemel is mijn troon, de aarde is de voetbank mijner voeten*, enz. Evenzoo de dood van CHRISTUS; nu eens aldus: *wanneer ik van de aarde zal verhoogd zijn*, dan eens: *zij hebben den Zoon buiten den wijngaard geworpen*, enz. Om nu die vergelijkingen en zinnebeeldige spreekwijzen te begrijpen, moet men tot andere plaatsen der H. Schrift zijne toevlugt nemen" [1]).

"Verder merke men op, dat de Schrift *allerwege zich zelve verklaart*, en dat men dus, vooral bij duistere plaatsen, te vragen heeft, welke de leer der Schrift *in haar geheel* is. Want het woord Gods moet niet naar de meening der menschen, maar uit zijn eigen licht verklaard worden" [2]).

"Maar, zal men zeggen, hoe het te maken, waar de Schrift zich zelve wederspreekt? Men neme als een' hoofdregel dezen aan: bij eene plaats van twijfelachtige beteekenis of die met eene andere plaats schijnt te strijden, geve men aan *die* uitlegging de voorkeur, *waardoor aan God de eere gegeven wordt en niet den mensch.* Om een voorbeeld aan te voeren. In de ééne plaats schijnt aan den mensch een vrije wil toegekend te worden, maar in de andere wordt gezegd, dat wij zonder God niets vermogen en alles door Zijne kracht en Voorzienigheid geschiedt. Houdt u nu aan dat woord, waarbij aan God de eer van iedere menschelijke handeling wordt toegekend, en verstaat het andere zóó, dat Hij uit genade aan den mensch toeschrijft, wat inderdaad *Zijn* werk is. Want *wij zijn Zijn maaksel. In Hem leven wij, bewegen wij ons en zijn wij.* Alles is dus geheel het Zijne" [3]).

Te dezer gelegenheid waarschuwt onze Hervormer te-

---

1) Opp. V. III. p. 548. V. V. p. 558.
2) Opp. V. I. p. 590.
3) Opp. V. II. T. I. p. 393. 394.

gen het misbruik maken van de H. Schrift. In deze verkeerdheid zijn de Wederdoopers gevallen. Zij laten b. v. de woorden des Heeren *alles* beteekenen, wat zij beteekenen kunnen en dringen niet tot hun regt verstand door. Men moet daarentegen behoorlijk acht geven op den tijd, de gelegenheid, de plaats, de personen, en de overige omstandigheden, waarbij zij gesproken zijn. B. v. wanneer de Heer zegt (Luk. 12 : 11): *zijt niet bezorgd, hoe of wat gij tot verantwoording zeggen of wat gij spreken zult*, dan sluit Hij daarmede niet alle eigen nadenken uit; maar Hij wil zijne Apostelen met de belofte van goddelijke hulp bemoedigen [1]).

"En daarenboven," vervolgt hij, "de zorgvuldige uitlegger moet in het bijzonder acht geven, wat aan iedere taal bijzonder eigen is, opdat hij niet de eigenaardigheden der onderscheidene talen verwarre. Zekere spreekwijzen b. v. zijn den Hebreën zoo geheel eigen, dat zij onmogelijk naar de letter in andere talen overgebragt kunnen worden." Daarom moet de goede uitlegger, de *redefiguren*, die zich in eene andere taal niet laten overbrengen, tot haren eigentlijken zin terugleiden, en de beelden in hunnen eenvoudigen zin verklaren; en hiertoe is noodig, dat hij zich met den geest en de gewoonte van ieder tijdvak, waarin een schrijver geleefd heeft, regt bekend make" [2]).

Nadat ZWINGLI aldus over de regte uitlegging der Schrift zijne voorschriften gegeven heeft, voegt hij daaraan nog iets toe, wat men de *allegorische* uitlegging noemt. Wel hebben alle plaatsen haren eigentlijken, natuurlijken zin; maar daar vele plaatsen bijzonder in het O. Testament *voorbeeldig* zijn (*typen*), is het geoorloofd ook naar den verborgen zin te onderzoeken, die er in opgesloten ligt.

---

1) Opp. V. VI. T. I. p. 649.

2) Ad Genes. 17 : 5. Praefat. in Apol. Compl. Jesaiae. Opp. V. IV. p. 69. 551.

De H. Geest wil ons gaarne onder geringe en onaanzienlijke woorden groote dingen voorstellen. Zóó b. v. wordt ons door de *ark van* NOACH CHRISTUS beduid, door de *duif*, die hij uitlaat, de H. Geest, en even als NOACH het venster der ark *geopend* heeft, zoo is CHRISTUS de deur tot het leven. Ook de groote bijzonderheden in *de geschiedenis van* ABRAHAM zijn voorbeduidingen van CHRISTUS zoowel naar zijn' persoon als naar zijn werk. En niet alleen dat ook het *Paaschlam* een voorbeeld van CHRISTUS is, maar het werd ook in de eerste maand geslacht, om voor te stellen, dat CHRISTUS is de Alfa en de Omega [1]). "Doch," hooren wij hem zeggen, — en laat ons dit wel opmerken, — "de *Typen* van het O. Testament hebben slechts in zóó ver bewijskracht, als wij ze *in het licht*, dat is *in* CHRISTUS, met de daad vervuld zien. CHRISTUS is de waarheid, waarvan *zij* de schaduwen waren. Is iets niet door CHRISTUS vervuld, dan volgt daaruit, dat wij in de verklaring der afschaduwing of voorbeduidenis gedwaald hebben. Volgen wij dezen regel niet, dan zou men alle gebruiken des O. Testaments in het Christendom kunnen overbrengen. Maar dit laat het woord van CHRISTUS niet toe: *Ik ben het licht der wereld.* Is CHRISTUS het licht, dan moet de waarheid alleen in Hem gekend worden, en hetgeen men in Hem niet uitgedrukt vindt, moet men niet als in het duistere willen zoeken. Alleen het licht van CHRISTUS verlicht de schaduwen des O. Testaments" [2]).

Zoo hebben wij dan ZWINGLI zelven gehoord; en wat hij aldus leerde, bragt hij ook in beoefening. Bij de Aanteekeningen over het O. en N. Testament, die ons van hem overig zijn, houde men echter in het oog, dat zij uit zijne mondelijke voorlezingen voor een grooter publiek opgeschreven, en voor een groot deel eerst na

---

1) De hier bedoelde plaatsen zijn in zijne Annotationes te vinden.
2) Opp. V. I. p. 633.

zijnen dood uitgegeven zijn. Er heerscht daarin een overwegend practische toon. Maar waar hij in zijne overige Geschriften zich van Bijbelplaatsen tot staving voor zijne gevoelens bedient, gaat hij veel meer in de letter en de beteekenis der woorden in.

Daarenboven vergete men niet, dat te zijnen tijde de uitlegkunde nog in hare kindschheid was. Het ontbrak nog aan vele hulpmiddelen, die tot eene regte kennis der oorspronkelijke talen, der oostersche zeden, gewoonten en gebruiken enz., noodig zijn. Ook was het niet zeer gemakkelijk zich los te maken van zekere verklaringen, die toenmaals algemeen aangenomen waren. Van daar ook dat wij bij ZWINGLI nu en dan gedwongene verklaringen aantreffen. Zelfs moet het ons in den man, die door de *Klassieken* gevormd was, verwonderen, dat hij zich zulk een' voorstander der *allegorische* verklaring betoonde; en wij kunnen dit ons alleen begrijpelijk maken uit zijne zucht, om overal CHRISTUS als het middenpunt van alle goddelijke Openbaring te vinden, waarbij hij ook de Schrijvers van het N. T. zelve tot voorgangers had.

Des niet te min moet het hem als groote lof toegerekend worden, dat hij de uitlegkunde op vaste regelen gegrond en haar naar deze beoefend heeft. Het was altijd zijne vraag: wat staat er geschreven? hoe hebben wij dit te verstaan? En op het aldus gevondene, na voorafgaande vlijtige navorsching der woorden, bouwde hij dan zijne begrippen. Hierin onderscheidde hij zich gunstig van LUTHER, die zich niet zeer angstig om den zin der Bijbelwoorden bekommerde noch bijzonder acht gaf op tijd en omstandigheden, in welke dáár iets gezegd was, tevreden, wanneer hij slechts vruchtbare stellingen uit een' tekst kon halen [1]). Deze verschillende geest der beide

1) Aldus is het oordeel van Calvijn over beiden. Calvin. ad Viretum 19 Maii 1540. Zie Henry, Das Leben Joh. Calvins B. 1.

Hervormers heeft zijn' invloed op de beide Kerkgenootschappen uitgeoefend. Want het Hervormde heeft zich altijd meer dan het Luthersche door ijver voor naauwkeurige Schriftverklaring doen kennen. Daartoe heeft echter later ook het voorbeeld van CALVIJN krachtig medegewerkt, wien niemand den roem ontzeggen kan, van een scherpzinnig Schriftverklaarder geweest te zijn.

HOOFDSTUK V.

BERN.

Te Bern, in de nabijheid van de kerk der Franciscanen, stond de woning van den Raadsheer LEONHARD TREMP, den zwager van ZWINGLI. Hij was een ernstig man, die geheel voor zijne ambtsbezigheden leefde, maar overigens der zaak van de Hervorming met hart en ziel toegedaan was.

In den avond van den 4. Januarij 1523, bevond zich aldaar een aanzienlijk gezelschap bijeen, bestaande, behalve uit eenige burgers der stad, nog uit vijf vreemdelingen. Deze vreemdelingen waren DIETHELM ROIST, Burgemeester van Zurich, Dr. MANGOLT, Secretaris, en de Raadsheeren ULRICH FUNK en HANS ZÄKLIN, alsmede onze ZWINGLI. Zij waren zoo even aangekomen, en in de herberg buiten

S. 345. Men vergelijke ook het oordeel van Hagenbach (Wezen der Hervorm. D. II. bl. 142). "Wij vinden bij Luther," zegt hij, "meer den diepen blik, welken hij in den geest des Bijbels wierp, doch waar het er op aankomt, aan enkele letters haar regt te laten wedervaren, niets meer of minder in plaatsen te zien, dan werkelijk daarin ligt opgesloten, de Schrift grammatisch-historisch te verklaren, hare beelden en uitdrukkingen uit den geest der taal en uit de natuurlijke levensbetrekkingen op te vatten en daarvan geleerde rekenschap te geven — dan was ontegenzeggelijk Zwingli de bekwaamste uitlegger."

de poórt afgestapt. Dit laatste was daarom geschied, omdat men den nieuwsgierigen aandrang des volks wilde ontwijken, weshalve zij zich ook in alle stilte naar TREMP's woning begeven hadden.

De reis toch van Zurich naar Bern had plaats gehad in vereeniging van niet minder dan honderd personen, zoo uit het gebied van Zurich als uit de vrije Rijkssteden, die zich allen daags te voren te Zurich verzameld hadden. Driehonderd gewapende mannen daarenboven hadden den optogt begeleid, ten einde tegen een' mogelijken overval van kwalijkgezinden, waarvoor men beducht was, tot bescherming te dienen.

Niet lang te voren waren ook OECOLAMPADIUS uit Bazel, en VADIANUS uit St. Gallen te Bern aangekomen. De eerste had zijn' intrek genomen bij BERCHTHOLD HALLER, de laatste bij TILMAN, den Stads-architekt [1]).

Men wist niet, of BUCERUS en CAPITO, de twee Straatsburger Godgeleerden, reeds in de stad aanwezig waren; maar anders werden zij heden of morgen verwacht. Ook had de stad nog eene menigte andere vreemdelingen, voor het meerendeel Geleerden en Geestelijken, zien aankomen. Het aantal werd op drie honderd en vijftig berekend, voor wier intrek, zoo veel men kon, behoorlijk zorg gedragen was.

Wat er op handen was, en waardoor deze beweging naar Bern uit verschillende oorden veroorzaakt was, laat zich ligt vermoeden. Het was eindelijk den werkzamen HALLER gelukt de Regering van zijne stad te bewegen, om, op het voetspoor van Zurich, een openbaar godsdienstgesprek uit te schrijven.

HALLER en zijn ambtgenoot, FRANS KOLB, hadden reeds sedert lang het volk op hunne hand. De hervorming had te Bern slechts vrije ontwikkeling noodig, om

---

1) Bercht. Haller ad Zwingl. 2 Dec. 1527. Opp. V. VIII. p. 123.

eenen vasten voet te verkrijgen. Maar de kleine Raad had tot hiertoe de verandering in de godsdienst tegengewerkt en, tijdens de zamenkomst van de Afgevaardigden van het geheele Eedgenootschap te Baden, was nog van hem aldaar de schriftelijke verzekering gegeven, dat Bern het oude geloof zou weten te handhaven. Eindelijk had het volk het overwigt gekregen. De hevigste leden van de tegenpartij waren uit den Raad verwijderd geworden en de wakkere HALLER, thans de baan schoon ziende, had niet gerust, voordat hij ook zijn' wensch verkregen had.

Tot het te houden godsdienstgesprek waren ook de vier Bisschoppen in het Zwitsersche gebied en alle Geestelijken, benevens de Geleerden uit naburige landen uitgenoodigd geworden. Te vergeefs hadden de Roomschgezinde Kantons het mogelijke beproefd, om het te verhinderen. Lucern had zich aan het hoofd gesteld en spaarde noch aanzoek noch bedreiging. Zelfs de Duitsche Keizer en de Hertog van Oostenrijk hadden door hunne Gezanten alle pogingen aangewend om de Bernsche Regering te bewegen, haar voornemen te laten varen. Voor niets toch vreesde men meer, dan voor den afval van Bern, het magtigste en meest invloedrijkste van al de Kantons van het Zwitsersche Bondgenootschap. Maar Bern bleef standvastig en beantwoordde alle aanzoeken, om van besluit te veranderen, met te verklaren, dat men opregt gezind was alle verbindtenissen heilig te onderhouden, maar dat de vrijheid des gewetens niet aan banden mogt gelegd worden.

Onbegrijpelijk groot was de bedrijvigheid, die thans door HALLER werd aan den dag gelegd. De *Stellingen*, die bij het godsdienstgesprek zouden behandeld worden, waren door hem na rijp nadenken en met zorg gemaakt. Maar hij had tevens de voorzigtigheid gebruikt, om ze aan ZWINGLI toe te zenden, en hem verzocht, daarin te veranderen, daarvan af te laten of daar bij te voegen naar zijn goedvinden. Daar hij zelf ze in het Duitsch gesteld

had, begeerde hij van hem, dat hij ze in het Latijn zou overbrengen, en ze dan te Zurich onder zijn oog laten drukken. Nog was hij hiermede niet voldaan. ZWINGLI moest ook — dit bad hij hem ernstig — de geheele regeling van het godsdienstgesprek op zich nemen. En eindelijk drong hij er ten sterkste op aan, als op iets waarvan de goede uitslag zou afhangen, dat hij zelf verschijnen zou. "Gij weet," schreef hij hem, "hoeveel er aan gelegen is, dat ons Kanton tot de Hervorming toetreedt. Bedenk daarenboven, welk eene schande het zijn zou, en hoe groot eene schade er aan de zaak des Evangelies zou berokkend worden, indien wij eens voor de taak te ligt bevonden wierden. Ik weet bij ondervinding, hoezeer de eer van God en Zijn woord, het welzijn van het Kanton Bern, ja van gansch Zwitserland u ter harte gaat. Daarom vertrouw ik, dat gij niets verzuimen zult van hetgeen in het belang van de goede zaak dienen kan, en dat gij ons niet van uwe tegenwoordigheid zult berooven. Want, waarlijk! wij kunnen u onmogelijk ontberen. — OECOLAMPADIUS zal ook komen. Hij hoopt, dat gij niet achterblijven zult; ""want"" — dus schreef hij mij — ""*en* in vlugheid van begrip *en* in vaardigheid van redeneren plaats ik ZWINGLI ver boven mij."" In het kort, terwijl ik aan het godsdienstgesprek te Baden denk, waarbij hij geen geringe rol vervuld heeft, zeg ik nu: OECOLAMPADIUS heeft *de Baden* gebruikt en ZWINGLI zal den *Beerendans* dansen 1). Mijn lieve Broeder! Alles hangt van uwe komst af. Zorg, dat wij er op rekenen mogen!" 2)

Inderdaad HALLER zàg het wel in; de strijd, die te Bern zou gestreden worden, zou over het lot der Hervorming in geheel Zwitserland kunnen beslissen.

---

1) De *Beer* is het wapen van Bern.

2) Bercht. Haller ad Zwingl. 19 Nov. 1527. Opp. V. VIII. p. 114.

Wij hebben gezien, dat ZWINGLI de hoop zijner Bernsche vrienden niet teleurstelde. Hij had van den Raad van Zurich vergunning verzocht, om derwaarts te gaan: "Ik verlang zeer," zeide hij, "te Bern te verschijnen, ten einde met Gods hulp opentlijk te bewijzen, dat mijne leer geene kettersche, maar eene christelijke leer is, geene godslastering, maar naar de vreeze des Heeren, niet ontstaan uit eigenbaat en eerzucht, maar strekkende tot verheerlijking van God en tot gemeen nut der Christenheid, niet de omkeering van het dierbare Zwitsersche vaderland, maar de bevordering van de eensgezindheid der burgers bedoelende." Hij zelf wilde de kosten van zijne reis en zijn verblijf dragen, maar verzocht, dat, wanneer men nevens hem nog andere Afgevaardigden mogt willen zenden, waartoe hij dan MEGANDER, COLLIN en PELLICANUS zou voorslaan, zulks op kosten van den Staat geschieden zou [1]).

De Raad willigde ZWINGLI's verzoek in. Hij benoemde ook de boven reeds gemelde vier leden uit zijn midden, om door hunne tegenwoordigheid te Bern bewijs te geven, van welk een gewigt men te Zurich de zaak beschouwde, die aldaar zou gevoerd worden.

Mogt nu maar die voorvechter van het Pausdom, Dr. ECK, ook te Bern willen verschijnen! Dit was ZWINGLI's vurigste wensch. Hij riep hem door een eigenhandig schrijven daartoe op en noodigde hem dringend uit, om te dier plaatse met hem in het strijdperk te treden. Maar ECK verwaardigde zich niet hem te antwoorden. Hij hield zich, alsof het beneden hem was aan die oproeping gehoor te geven.

---

1) Litterae, quibus Zwinglius a Dominis suis clement. petit, ut se aliosque viros doctos Turicenses Bernam ad disput. mittant. Opp. V. VIII. p. 119. Ratschlag miner herren der vier verordneten sammt den dry lütpriesteren wegen der disputation zu Bern uf gefallen miner herren abgeredt. Opp. V. III. T. III. p. 16.

Aan zekeren edelman te Mundelheim schreef hij: "Ik heb een' brief van dien melaatschen en verdoemden ketter ZWINGLI ontvangen. Het is de gewoonte der ketters, om afgezonderde hoeken op te zoeken, waar zij over de zaken der duisternis kunnen *disputeren*. Alle goddelooze lieden beroepen zich op de H. Schrift. Waarom komen zij niet opentlijk voor den dag, zoo als ik altijd gedaan heb?" [1]) Alzoo liep deze poging vruchteloos af.

Wij bevinden ons dan nu ten huize van TREMP en in het reeds beschrevene gezelschap. Weldra verschenen dáár ook HALLER, OECOLAMPADIUS en VADIANUS. Men behoeft niet te vragen, wie hier als hoofdpersoon aangezien werd, noch ook waarover gesproken werd. Nu ZWINGLI zich tot den strijd bereid verklaard had, was ieder tevreden. "Wij beloven ons," zeide OECOLAMPADIUS, "betere dingen, dan die te Baden gebeurd zijn. CHRISTUS zal zijne heerlijkheid openbaren. De waarheid zal niet zonder vrucht uitgesproken worden. Gij, mijn ZWINGLI! zult door uw aanzien en uwe geleerdheid het meest van ons allen vermogen, hetzij dat onze tegenpartij tegenwoordig is of afwezig blijft" [2]).

"Ik ben zeer in zorg geweest, OECOLAMPADIUS!" hernam ZWINGLI, "over uwe gezondheid. Gij hadt mij van uwe ongesteldheid geschreven. Niets verheugt mij nu zoo zeer, als u wel te zien. Wat onze gemeenschappelijke zaak betreft, ik ben bereid en heb goeden moed" [3]).

---

1) Litterae, quas Eccius Guielmo a Zell rescripsit. 15 Dec. 1527. Opp. V. VIII. p. 126. Eck voegt er bij, dat hij zich aangeboden had te disputeren met Coenraad Somius, Prediker te Ulm, dien hij een' godslasteraar noemde. Dit gaf Zwingli aanleiding, om aan den Raad van Ulm een verzoek te rigten, dat hij in zijn gebied eene plaats mogt aanwijzen, waar hij zelf met Eck zou kunnen strijden. Opp. V. VIII. p. 131.

2) Oecolamp. ad Zwingl. 21 Nov. 1527. Opp. V. VIII. p. 121.

3) Zwingl. ad Oecolamp. 15 Dec. 1527. Opp. V. VIII. p. 124.

Daarop herhaalde HALLER, hetgeen hij reeds aan ZWINGLI geschreven had. "Onze Regering," zeide hij, "heeft in alles op de beste wijze voorzien, en er is naar mijn oordeel niets verzuimd. BERUS (NICOLAUS BRIEFER), Deken van St. Peter en Rector der Universiteit te Bazel, benevens onze VADIANUS zijn tot Voorzitters, en JOHANNES HUBER uit Lucern en de Geheimschrijvers van Freijburg, Solothurn en Bern tot Secretarissen benoemd" 1).

Op maandag den 6 Januarij namiddag werd in de Franciscaner-kerk de eerste vergadering gehouden. Den volgenden morgen werd het godsdienstgesprek plegtig geopend en gedurende achttien dagen voortgezet. Daar het één der voornaamste oogmerken was, over de hoofdzaken van het Evangelie een licht, zoo helder mogelijk, te verspreiden, waren al de Geestelijken van het Kanton, op verbeurte van hunne prebende, gelast tegenwoordig te zijn. Van de Bisschoppen of van hunnentwege was er niemand aanwezig; niemand ook uit de Roomschgezinde Kantons, Lucern, Uri, Schwytz, Unterwalden en Zug. Alleen uit het Bisdom van Lausanne waren eenige Doctoren opgekomen, van welke echter niemand zich hooren liet. Uit Freyburg bevond er zich de Provinciaal der Augustijnen, maar uit eigene beweging en zonder afgevaardigd te zijn. Hij heette CONRAD TREGER of TREIGER, en was van de Roomschgezinde partij één der voornaamste sprekers.

Wij willen nu den loop der redewisselingen niet volgen, noch is het ons oogmerk onzen Hervormer in de kracht zijner bewijsvoering en in het ernstige en gemoedelijke zijner toespraken weder voor te stellen. Maar wij zullen slechts het een of ander opnemen, ten blijke dat hij ook nu weder de verwachting zijner vrienden niet te

---

1) Bercht. Haller ad Zwingl. 20 Dec. 1527. Opp. V. VIII. p. 129. Cf. Zwingl. ad Oecolamp. 15 Dec. 1527. Ibid p. 124.

leur stelde, en dat *hij* het was, die de zege op de tegenpartij voltooide.

Reeds was van wederzijde het een en ander over de *ware Kerk van* CHRISTUS in het midden gebragt, toen de Provinciaal TREGER eene afleiding poogde te bewerken door te wijzen op de verdeeldheden, die er onder de niet-Katholieken gevonden werden en zelfs meer en meer toenamen. "Het nieuwe geloof," riep hij uit, "bestaat eerst sedert tien jaren. Maar gij hoort het, hoe sommigen zich *Lutherschen*, anderen zich *Zwinglianen*, nog anderen zich *Carlstadianen*, wederom anderen zich *Oecolampadianen*, en wederom anderen zich *Wederdoopers* noemen, en nog veel dergelijke zeldzame namen meer. Ziet eens aan! LUTHER tracht zijne Wittenbergsche Gemeente te overtuigen, dat hij het ware geloof en het regte verstand der H. Schrift heeft. Hetzelfde doet Mr. ULRICH ZWINGLI te Zurich. En toch verschillen zij van elkander in de gewigtigste stukken des geloofs. Zóó voortgaande zijn er in de Christenheid wel *vier* of *vijf geloove*n, in plaats dat er slechts *één geloof* moet zijn."

Op dezen uitval liet ZWINGLI door BUCERUS antwoorden, die zich niet zonder welsprekendheid van deze taak kweet; waarna hij zelf zich vergenoegde met het voor laster te verklaren, indien men van *eene leer van* ZWINGLI wilde spreken. De Provinciaal moest bedenken, dat er naar niets anders vraag was dan naar het woord van God.

Maar het scheen, dat het bij deze gelegenheid blijken moest, hoe er uit TREGER een waarzeggende geest gesproken had. Toen men, den 14. Januarij, aan het punt van het H. Avondmaal gekomen was, vond voor het eerst het treurige verschijnsel plaats, dat Luthersche Godgeleerden zich vijandig tegenover Hervormden stelden. De Prediker te St Gallen, BENEDICTUS BURGAUER en de Prediker te Neurenberg, ALTHAMMER, streden als ijverige kampvechters voor de Luthersche opvatting tegen ZWINGLI,

die met kracht zijne verklaring verdedigde, terwijl ook eenige Roomschgezinde Geestelijken zich in dezen strijd mengden. Gelukkig kwam deze twist tot een goed einde, toen BURGAUER op den 19. Januarij opentlijk betuigde, dat hij door de aangevoerde redenen van zijne geliefde Broeders ZWINGLI, OECOLAMPADIUS en BUCER beter onderrigt geworden was [1]).

JACOB VAN MUNSTER, *Roomsch geestelijke te Solothurn aan N. N. Regtsgeleerde te Mainz.*

"Wat ik reeds dikwijls gezegd heb, is bij deze zamenkomst van ketters gebleken. Het gaat met onze zaken achteruit, maar alleen door eigen schuld en omdat onze Kerkhoofden niets voor de wetenschap doen. Eenigen van onze aanhangers en tot nog toe leden van den Raad te Bern, hadden zich tot onze Bisschoppen gewend, zelfs onder bedreigingen, opdat zij toch bekwame mannen zouden zenden, die tegen de ketters opgewassen zijn. Niemand kwam. Niemand zond eenig mensch. Eindelijk trad een zeker Augustijner-Broeder op; men zeide mij, dat hij Provinciaal was en CONRAD TREGER heette. Hij bragt het een en ander in het midden; maar ik bemerkte bij hem noch welsprekendheid noch wetenschap; en, toen men hem naar bewijzen uit de H. Schrift vroeg, reisde hij af. Ik zag niets in hem dan een' onbeschaamden Monnik, ofschoon er waren, die wondere dingen van hem verwachtten. Nog dwazer wierp een zekere Dominicaner met eenige Schriftplaatsen om zich heen, en ten laatste bleek het, dat hij geen Grieksch verstond. De beste van allen was zekere Schoolleeraar uit Zofingen. Men noemde hem BUCHSTABEN. Het liet zich goed hooren, wat hij tot verdediging der Kerk uit de Schriften der Vaders aanvoerde. Hij wist meer dan al de overigen

1) Disputation zu Bern. Opp. V. II. T. I. p. 70.

te zamen; maar het ontbrak hem aan genoegzame kracht van spreken. Aldus moeten wij boeten voor onze ongeschiktheid en voor de verachting, waarmede wij de wetenschap behandelen. O! ware toch ERASMUS tegenwoordig geweest! Maar ik moet u ook iets van de ketters zeggen. De gal begint bij mij te werken. Dus slechts weinig. Het scheen mij toe, dat zij van hunne zaak niet zóó verzekerd waren, of wij zouden, indien wij maar bekwame en in de Schrift ervarene sprekers gehad hadden, zoo niet op hen de zege behaald (in alles voorzeker is de Schrift niet voor ons), dan toch het hun bang genoeg gemaakt hebben. Dikwijls zag ik hen niet eenstemmig in hunne antwoorden; dikwijls ook, hoe de een den anderen met zekere verlegenheid vroeg of influisterde. Velen werden ook alleen door ZWINGLI's gedurige heftigheid aangemoedigd en aangeprikkeld. Dit ondier is inderdaad geleerder dan ik gedacht had. De eigenwijze OECOLAMPADIUS mag misschien de Profeten en de Hebreeuwsche taal beter dan hij verstaan en in het Grieksch hem evenaren; maar hij staat ver beneden hem in vruchtbaarheid van geest en in kracht en helderheid van voorstelling. Wat van CAPITO te oordeelen zij, heb ik niet kunnen nagaan. Meer sprak BUCERUS. Bezat hij de geleerdheid en taalkennis van OECOLAMPADIUS en ZWINGLI, hij zou nog meer te vreezen zijn, zóó beweeglijk is hij en zóó aangenaam weet hij te spreken. Tegenover deze geoefende ketters stonden wij dáár jammerlijk uitgerust. Hier klapte een Mispriester het een en ander, dáár een ander weêr wat anders. Helaas! Zij zijn misschien goed afgerigt tot het koorzingen, maar verder deugen zij tot niets. Eere nog den Schoolleeraar BUCHSTABEN, en toch kwam ook hij niet veel verder dan de letter (*den Buchstaben*). En wat was nu de uitslag? Onze nederlaag was spoedig beslist. Hoe ligt zou zij af te wenden zijn geweest, indien onze Bisschoppen zich wat meer aan

de studiën gewijd hadden, en zich wat minder aan de ligtekooijen overgaven. Gij zult mij vragen: is er dan geene hoop meer om de uitbreiding der ketterij te stuiten? Voorwaar eene geringe hoop. De Lucerners hebben aan het hoofd der vijf Kantons zich inderdaad daartoe meer moeite gegeven dan al de Bisschoppen met elkander; maar door de beklagelijke wijze, waarop wij onze zaken verdedigen, is het geloof in de engte gedreven en de meerderheid heeft de betergezinde minderheid overwonnen. Thans vermogen de Zurichers alles bij hen. En gij weet, hoe listig *die* zijn, en dat niets in staat is, hen te doen wijken" [1]).

HOOFDSTUK VI.

ZWINGLI PREDIKT TE BERN.

Het godsdienst-gesprek te Bern had ten doel, aldaar aan het *Hervormde beginsel* voor goed de zege te verschaffen, en den Roomschgezinden, die tot nu toe gehoopt hadden, den verloren grond terug te zullen winnen, voor altijd tot het beproeven van nieuwe pogingen den moed te benemen. Daarom was het eene gelukkige gedachte van de Berners, dat er door middel van de vreemde Predikers, die aan het gesprek deelgenomen hadden, ook in het bijzonder op den geest van het volk moest gewerkt worden. Deze betoonden zich daartoe bereid. Zoo trad dan op zondag 12 Januarij AMBROSIUS BLAURER van Constans voor de gemeente op, predikende over *het Evangelie als de regte bron des geloofs.* Den 22 Januarij, den

1) Men vindt dezen brief opgenomen door J. J. Hottinger, Huldr. Zwingli u. seine Zeit. S. 373.

Feestdag van den H. VINCENTIUS, sprak BUCERUS van Straatsburg over *de ware navolging van* CHRISTUS. De derde beurt was aan OECOLAMPADIUS, die handelde over *de liefde Gods tot Zijne Gemeente.* CONRAD SOMIUS, Predikant te Ulm, verklaarde den 26 Januarij Matth. 8 : 1—13 met bijgevoegde korte toepasselijke aanmerkingen. THOMAS GAZNER, Predikant te Lindau, sprak daarna over de *christelijke werken als vrucht des geloofs.* Na hem volgde CONRAD SCHMID, de Commandeur uit Küsznacht, die Luk. 10 : 10—16 toepasselijk op de tegenwoordige tijdsomstandigheden aanwendde. Eindelijk predikte KASPAR MEGANDER, Predikant bij de Gasthuiskerk te Zurich, op den 29 Januarij naar Gal. 10 : 1—6 over de *standvastigheid.*

Het liet zich niet wel denken, dat ZWINGLI bij deze gelegenheid zich aan het prediken onttrekken zou. En voorzeker, al ware hem dit in den zin gekomen, men zou den man, aan wiens naam zoo veel beteekenis en gewigt gehecht werd, niet hebben vrijgelaten. Maar zijn ijver had geene aanmaning noodig. Wij zien hem twee malen in de Hoofdkerk den predikstoel beklimmen, de eerste maal den 19 Januarij, en de tweede maal den 28, toen hij nog een woord tot afscheid aan de Gemeente rigtte.

In zijne eerste Leerrede stelde hij zich ten doel, op eene duidelijke wijze rekenschap van zijn geloof te geven. Hij, de man, die zoo groote omkeering in de godsdienstige denkbeelden van zijnen tijd te weeg bragt, en tegen wien van zoo vele kanten, het geschreeuw van *ketter! ketter!* werd aangeheven, moest bij zijne eerste optreding in zulk eene aanzienlijke stad, als Bern was, terstond de beschuldiging van ketterij van zich weren. Daartoe behandelde hij opzettelijk *de XII Geloofsartikelen*, die hij naar de rij af verklaarde, "opdat het aan zijne hoorders blijken mogt, dat hij, in alle stukken, die in het gemeen geloof vervat zijn, met alle regtgeloovigen eenstemmig dacht."

"Maar," zeide hij, "indien wij slechts *gelooven* — namelijk in den nuchteren zin van *iets voor waarheid houden*, — indien wij slechts in dien zin gelooven, dat er een God is, en ook niet op Hem als op onzen God en Vader ons vertrouwen stellen, wat zou ons zulk een geloof baten? De Duivelen gelooven het ook, en zij sidderen."

Sprekende over *het wezen Gods*, beschrijft hij Hem als het hoogste goed, den oneindig Volmaakte, het Leven, het Zijn en de kracht van alle dingen, den oorsprong van alle goed, zoodat er geen goed is, dat niet uit Hem is. "Weg dan met het vertrouwen op eenig schepsel! Want wanneer wij op het schepsel ons vertrouwen vestigen, wij doen aan de eere Gods te kort. Wie van het schepsel zijn heil verwacht, hij wantrouwt God, alsof Hij, die de Almagtige, de Alwijze en Algoede is, niet genoeg tot onze zaligheid ware.

Over het leerstuk van *Vader*, *Zoon* en *H. Geest* liet hij zich aldus uit: "Ik belijd één God in wezen, maar die Vader, Zoon en H. Geest, drie personen is. Niet dat er drie Goden zijn, ook niet dat God slechts één persoon even als slechts één wezen is, maar drie namen en drie genoemden. Gelijk de mensch slechts ééne ziel heeft en zij toch drie onderscheidene werkingen heeft, *verstand*, *herinneringsvermogen* en *wil*, die alle drie slechts ééne ziel zijn: evenzoo zijn de drie personen één God, niet even gelijk, maar te zamen één. — Wilt gij een voorbeeld, voor de eenvoudigen geschikt! Ziet een beek, die in drie deelen gedeeld is; en toch is het dezelfde beek, hetzelfde water, dat ons verkwikt en onze dorst lescht. Maar hoe zou het mogelijk zijn, de Godheid met iets te vergelijken! Wat God is, gaat boven alle gedachten."

Krachtig inzonderheid spreekt hij zijn geloof uit aangaande de liefde Gods in de overgifte van Zijnen Zoon. "Merkt het wel op," zegt hij, "dat God Zijnen eigenen, eeniggeboren Zoon voor ons, arme zondaren, mensch heeft

laten worden. Want zulk een wonder is niet te vergeefs voor onze oogen geschied. Alles, wat God buiten Hem, die Zijn eenige Zoon is, had kunnen geven, zou voor de bevrediging en den troost onzer harten te gering geweest zijn. Al had God den hoogsten Engel met de menschelijke natuur bekleed in plaats van Zijnen Zoon, Hij zou Zijne Vaderlijke liefde, die Hij ons toedraagt, daarmede niet, gelijk nu, aan ons bewezen hebben. Want wij zien ook onder de menschen, dat iedere weldaad, die men zonder zijne schade bewijst, weder voor vergelding vatbaar is. Maar wanneer een mensch zich zelven niet spaart, dan blijkt het ons, dat hij ons hartelijk lief heeft. Daar nu ook God zich zelven niet verschoond, daar Hij niet eenen Engel of een ander verheven schepsel, maar Zijnen eigenen Zoon in onze menschelijke natuur gezonden heeft, zoo zien wij hieruit, dat Hij ons het meest heeft lief gehad, ja even zoo lief als zich zelven; want Hij heeft zich zelven voor ons gegeven. O, die ondoorgrondelijke genade Gods! Wij zijn zondaars en zijne vijanden, en Hij geeft zich voor ons over!"

Bij de ontwikkeling van het artikel: *ik geloof in* JEZUS CHRISTUS *Gods Eeniggeboren Zoon*, waar hij kwam aan de woorden: *opgevaren ten hemel* enz., nam hij aanleiding, om over het ware begrip des Avondmaals uit te weiden. Hij deed dit opzettelijk en uitvoerig, niet alleen omdat hij er grooten prijs op stelde, dat zijne hoorders hem op dit punt regt verstaan zouden, maar ook bepaaldelijk omdat hij deze leerrede hield juist te midden van den strijd over het Avondmaal bij het openbaar gesprek. Maar terwijl hij nu zich bevlijtigde, om het begrip der ligchamelijke tegenwoordigheid van CHRISTUS met vele gronden te bestrijden en zijne eigene denkbeelden zoo duidelijk mogelijk voor te stellen en met vele plaatsen uit de H. Schrift te staven, had er in de kerk een zonderling voorval plaats, dat getuigde van de overredingskracht, waarmede

hij hierover sprak. Voor één der altaren in een bijzonder gedeelte der kerk maakte zich een Priester gereed, om de Mis te lezen. Intusschen kon hij niet nalaten toe te hooren naar de woorden van den ketterschen Prediker. Meer en meer werd zijne aandacht geboeid, zijne belangstelling klom. "Hij is opgevaren ten hemel," riep ZWINGLI uit. "Hij is gezeten aan de regterhand Gods, des Almagtigen Vaders, Hij zal wederkomen, om te oordeelen de levenden en de dooden. Deze drie artikelen van ons geloof zijn in tegenspraak met de Mis." En, toen hij nu ten laatste uit de Kerkelijke geschiedenis aantoonde, dat de altaardienst in de vroegere christelijke Kerk onbekend en eerst in latere eeuwen ingevoerd geworden was, toen wierp de Priester zijn Misgewaad van zich en zeide overluid: "Wanneer het er zoo mede gelegen is, wil ik nu noch in eeuwigheid meer de Mis lezen!"

Overigens was deze leerrede, gelijk van zelf blijkt, geheel van eenen onderwijzenden aard. Daarenboven werd zij, zoo als wij haar thans bezitten, eerst eenige maanden later door ZWINGLI uit zijn geheugen gesteld en uitgegeven. Van daar dat zij de levendigheid en kracht van stijl mist, die ons in zijne overige leerredenen aantrekt, ja ook meer geleerdheid vertoont, dan waarvan hij zich bij het voordragen zal bediend hebben 1).

De zaken te Bern waren nu geëindigd, en al wie van elders ter bijwoning van het openbaar gesprek gekomen was, maakte zich gereed te vertrekken. Vooraf echter werd nog aan ZWINGLI opgedragen van den kansel een plegtig woord tot afscheid aan de Gemeente te rigten. Hij sprak over *de volharding in het goede*, naar de woorden van den Zaligmaker: *die volhardt tot den einde toe, zal zalig worden*. Hij wees aan, waarin die volharding gelegen was, en helderde het op uit het voorbeeld van JEZUS

---

1) Die erste predig zü Bern gethon. Opp. V. II. T. I. p. 203.

CHRISTUS zelven, van MOZES, van DAVID, ja van den Romein CORNELIUS SCIPIO, die door zijne volharding de stad Rome en daarmede het geheele rijk van den ondergang gered had, waarmede HANNIBAL het bedreigde. "In het kort," dus besloot hij dit gedeelte zijner rede, "de deugd is geene deugd, wanneer zij niet met volharding gekroond wordt."

Dit alzoo aangetoond hebbende, maakte hij de toepassing. Vooreerst bestreed hij de meening dergenen, die zeiden, dat eerst de harten der menschen van beeldendienst moesten gereinigd worden, voor dat men aan het wegdoen der beelden zelve en aan het afschaffen van hunne opentlijke vereering de hand sloeg. "Heeft CHRISTUS," vroeg hij met nadruk, "ook alzoo gedacht, toen Hij de banken der wisselaren in den Tempel omkeerde en de verkoopers van het vee wegdreef?"

Vervolgens bestreed hij de lafheid van diegenen, die gedurig op de gevaren wezen, aan het vrijmoedig uitkomen voor het Evangelie verbonden, en uit dien hoofde zich schuil hielden. "Maar," riep hij uit, "heeft CHRISTUS dan niet de wereld overwonnen? En wat zoudt gij vreezen, daar gij onder zijne magtige bescherming staat? Schrikt niet, wanneer de gevaren komen. Want God brengt er u daarom in, *opdat* gij weten zoudt welk een groot en getrouw helper Hij is."

Hierop vervolgde hij aldus: "Dáár voor uwe oogen liggen de altaren en beelden in het stof vergruisd [1]). Ziet ze! Gij huivert bij dien aanblik toch wel niet uit gewetens-angst? Maar wat zijn zij? Gij hebt ze beschouwd als voorwerpen van vereering. Maar wat zijn zij? Eenvoudig hout en steen, meer niets! Weg dan met al dat slijk en al die vuilnis! En laat, wat gij ten wille der Priesters aan dat

---

1) Aan den avond van den vorigen dag had men de altaren en beelden neêrgeworpen.

narrewerk ten offer plagt te brengen, wie weet hoeveel schats! voortaan ten beste der armen komen, die het levende beeld van God in zich dragen. Het zijn zwakke zielen, die over het wegdoen der beelden klagen. Men ziet immers zonneklaar, hoe weinig heiligs zij aan zich hebben. Zij klinken en maken een dof geluid, even als ander hout en steen, wanneer zij op den grond geworpen worden. Dáár ligt er een, die zijn hoofd verloren heeft, en ginds een, waaraan een arm ontbreekt. Wanneer er nu door het nederwerpen der beelden inderdaad heiligschennis gepleegd ware geworden aan de zaligen, die bij God zijn, en wanneer de beelden werkelijk die magt bezaten, welke wij daaraan plagten toe te schrijven, wat dunkt u? zou iemand ze van hunne plaats hebben kunnen werpen, ik zwijg, er een hoofd of arm van hebben kunnen afslaan!"

Dit alles was duidelijk en treffend gezegd en moet vooral op de hoorders indruk gemaakt hebben, daar zij rondom zich die nedergeworpene beelden ter aarde zagen liggen. Maar de Prediker wilde hen niet van zich laten gaan zonder christelijke vermaning, die hem van wege de opwinding van vele gemoederen noodig scheen. Daarom sprak hij nog aan het slot zijner rede aldus:

"Deze ééne zaak moet ik u nog op het hart binden, Christenen! Twisten over de godsdienst bevordert de godzaligheid niet. Niets integendeel is schadelijker voor het geloof. En zoo velen, die nog zwak in het goede zijn, loopen daardoor groot gevaar voor hunne zielen. Terwijl men met elkander twist en strijd voert, wordt de één hoogmoedig, de ander komt in twijfel en wordt angstvallig. Maar zijt gij opregt van gemoed en is het u ernstig om de waarheid te doen, van welke zijde zij ook komen moge, gij zult haar gemakkelijk van de leugen leeren onderkennen; en wie haar gevonden heeft, verheugt zich in haar bezit. De bron der waarheid is het woord

van God. Houdt gij u daaraan, gij zult niet ligt dwalen. Gij weet, hoelang men ons door allerlei leeringen rondgevoerd heeft, die aan het hart en geweten nooit waarachtigen troost verschaffen konden. De eenige troost is in het geloof in God en in JEZUS CHRISTUS, Zijnen eeniggeboren Zoon; want door dat geloof komen wij tot de ware vrijheid. En wij moeten niet dulden, dat wij ooit afgebragt worden van die vrijheid, die in CHRISTUS is. Maar bedenkt, dat er om haar te handhaven geen minderen heldenmoed vereischt wordt, dan dien gij behoeft om uwe burgerlijke vrijheid tegen alle aanslagen te verdedigen. Daarom, Christenen! gelijk onze vaderen, Gode zij dank! gestreden hebben om het bezit der burgerlijke vrijheid, laat ons zooveel te meer strijden voor de vrijheid des gewetens, waaraan de zaligheid onzer zielen voor tijd en eeuwigheid verbonden is" [1]).

Inmiddels ZWINGLI zich te Bern bevond, ontving hij eene gelukkige tijding uit zijne woning te Zurich. Bij zijn vertrek van daar had hij zijne ANNA in hoog zwangeren toestand achtergelaten. Een brief berigtte hem hare voorspoedige bevalling. Hij schreef haar terstond daarop, den 11 Januarij, terug.

ZWINGLI *aan zijne huisvrouw.*

Genade en vrede van God, liefste huisvrouw! Lof en dank zij den Heer, dat Hij u eene voorspoedige verlossing geschonken heeft. Ik bid, dat het Hem genadig behage, ons te helpen en te bekwamen, dat wij het kind, 't welk Hij ons geschonken heeft, even als al de overigen, naar Zijnen wil opvoeden en aan Zijne dienst toewijden. Hij behoede, sterke en zegene u, en geve u weldra gezond en vrolijk aan de kinderen, aan onze vrienden, aan de Gemeente en aan mij weder! Wees wegens mijn' persoon

1) Die lezt predig zü Bern gethon. Opp. V. II. T. I. p. 226.

zonder zorg. Ik ben, God zij dank! welvarend, en voortreffelijk bij de vrienden geherbergd. Ik sta, even als Gij, onder Gods veilige hoede. Alles gaat naar wensch.

Onze vrienden hier vragen naar uwen welstand, en groeten u, de uwen en de mijnen.

Wees zoo goed, voor mijne Nicht één of twee hoofdhulsels te zenden van die grootte en soort, als gij gewoon zijt te dragen. Gij zult haar daarmede vreugde verschaffen. Zij kleedt zich deftig, evenwel niet als de Begijnen. Zij is eene vrouw van veertig jaren, en gelijkt in alle manieren op de beschrijving, die de vrouw van Meester GEORG van haar gegeven heeft. Zij zorgt voor ons en al de overigen op de hartelijkste wijze. Wees hiermede Gode bevolen, liefste huisvrouw! Groet voor mij de vrouw van den Administrator, ULMANN TRINKLER, de vrouw van den Hoofd-schout EFFINGER, en al wie u lief is. Bid God voor mij en voor ons allen.

Groet al uwe kinderen hartelijk voor mij. Vertroost vooral MARGARETHA uit mijnen naam" [1]).

Eindelijk, den 31 Januarij, reisde ZWINGLI met zijne vrienden weder van Bern af. Eene bedekking van twee honderd ruiters geleidde hen tot Bremgarten toe. Want men was op het spoor gekomen, dat er van de zijde der vijf Kantons een aanslag beraamd was, om hem hier ter plaatse te overvallen en op te ligten. Daarom waren er ook uit Zurich vijftig gewapende manschappen hem te gemoet getrokken. En werkelijk, toen hij te Bremgarten

1) Zwingl. ad uxorem suam Annam Reinhart. Opp. V. III. p. 134. Cf. S. Hess, Anna Reinhard, S. 200, die echter verkeerdelijk meent, dat Zwingli reeds op den 11. Januarij, den datum van dezen brief, zijne leerrede over *de volharding* gehouden heeft. De beelden uit de kerken te Bern werden eerst 27 Januarij weggeworpen, en daarna heeft Zwingli over *de volharding* gepredikt. Zie Schuler en Schulthess Aanm. op p. 228. Opp. V. II. T. I.

aankwam, werden de poorten voor hem gesloten. Eerst toen men de ingezetenen bedreigde, dat Zurich en Bern de stad als eene vijandelijke stad zouden behandelen, werden zij bevreesd, en openden de poorten. De gewapende Zurichers namen nu ZWINGLI in hun midden en bragten hem alzoo door het stedeke en verder behouden te Zurich terug. Hij kwam aldaar den volgenden dag, 1 Februarij, tot groote blijdschap van zijn huisgezin en van zijne talrijke vrienden aan.

HOOFDSTUK VII.

HET KERKBESTUUR.

De noodzakelijkheid deed zich gevoelen aan de Kerk een geregeld bestuur te geven, alsmede de verhouding, waarin Staat en Kerk tot elkander behoorden te staan, op eenen vasten voet te brengen. ZWINGLI wijdde na zijne terugkomst uit Bern zijne eerste zorg aan de bevordering van deze gewigtige belangen.

De Hierarchie was gevallen. Volgens ZWINGLI's grondstelling behoort het gezag, 't welk de Roomsche Priesterschap zich in de Kerk aangematigd heeft, aan de Kerk zelve, dat is aan de geloovigen. De geloovigen hebben over de leer te oordeelen. Want geene geleerdheid brengt tot het regt verstand van het goddelijke Woord. De ware weg daartoe is de innerlijke ervaring van het vroom gemoed, en de Geest van God, die altijd aan zich zelven gelijk blijft, keert zoowel tot de ongeleerden als tot de geleerden in [1]). Zóó sprak onze Hervormer; en wie zal ontkennen, dat er in deze woorden een diepe zin ligt!

1) Archet. Opp. V. III. p. 720. 730. Cf. Advers. Emser. Opp. V. III. p. 130.

Maar heeft men bij zoodanigen stand van zaken, zou men kunnen vragen, niet te duchten voor twist en verdeeldheden in de Gemeente? Neen, is ZWINGLI's vaste overtuiging. Want de mensch, in wien de Geest van God woont, de ware geloovige, bedenkt niets, dan wat tot Gods eer en tot den vrede onder de broeders dient; en, zoo daar iemand is, die uit eenen vleeschelijken zin zou willen spreken, hij wordt weldra door de overigen onderscheiden en binnen de behoorlijke perken terug gebragt [1].) Maar men moet het ook niet zóó verstaan, alsof de Gemeente daarom het Leeraarsambt zou kunnen ontberen. Want alle dingen moeten met orde geschieden. Het Leeraarsambt is zóó noodzakelijk als het Overheidsambt; beiden strijden voor de waarheid. Men neme dit ambt weg, zoo zal er niets dan duisternis, onwetendheid en goddeloosheid overblijven. Door dit ambt wordt waarheid, regt en geregtigheid aan het licht gebragt, zoodat zij iedereen in de oogen stralen [2]).

Men kon verwachten, dat onze Hervormer bij de regeling van het Kerkbestuur tot de grondslagen der eerste Christelijke Kerk zou terugkeeren. Aanwijzing vond hij in hetgeen gelezen wordt Hand. 15: *Het heeft den Apostelen en den Ouderlingen met de geheele Gemeente goedgedacht.* Maar wat in den eersten tijd *Ouderlingen* waren, mannen eerwaardig door jaren, wijsheid en godvrucht, en gesteld, om de Gemeente te besturen; dat ambt behoort thans aan de *Overheid,* krachtens hare verpligting, sedert zij eene *Christelijke* Overheid is. Haar komt het toe, ten aanzien van de uitwendige Godsvereering bepalingen te maken, maar altijd met toestemming der Gemeente en onder voorwaarde, dat zij gegrond zijn op het woord van

1) Adv. Emser. Opp. V. III. p. 132. 135. Vom Predigamt. Opp. V. II. T. I. p. 313.
2) Ad Matth. 23:2. Opp. V. VI. T. I. p. 367.

God. Is die overeenkomst gebleken, dan mag en moet zij deze verordeningen invoeren, al zijn er sommigen, die zich daaraan stooten. Maar zij handele met voorzigtigheid; zij gebruike grootmoedigheid en mededoogen; zij zij wijs en vroom. Eene Overheid, die geene godsdienstigheid bezit, is geene Overheid. Zulk eene is een tyran. En geene Overheid ter wereld staat het vrij, over het geweten en het geloof te heerschen. Niet *zij* mag vaststellen, wat als waarheid te belijden zij; en straffen moet zij niemand, die van een ander gevoelen is, het eenige geval uitgezonderd, dat iemand door Gods woord blijkbaar overwonnen is en desniettemin hardnekkig bij zijne dwaling volhardt [1]).

Maar nu was het verder, meende ZWINGLI, eene zaak van de uiterste aangelegenheid, dat de Leeraars ook op elkander toezigt hielden. Hij had aanleiding te meer om over dit belangrijk punt zijne gedachten te laten gaan, omdat er hier en daar klagten vernomen werden, over de leer en den wandel van sommigen hunner. Daarom werd van nu af de instelling van *het Synodaal-wezen* één zijner lievelings-denkbeelden. Hij wilde, dat jaarlijks in één der steden van het Kanton al de Leeraars, benevens eenige achtbare mannen uit de Gemeenten, vergaderen zouden, om al de kerkelijke belangen te behartigen. Ook moest de Overheid door hare afgevaardigden daarbij vertegenwoordigd worden. Door zulke Synoden, meende hij, zou de Kerk tot zelfbewustheid geraken en de noodzakelijke kennis verkrijgen van den zedelijk-godsdienstigen toestand der onderscheidene Gemeenten. Zij moesten het middel zijn, door hetwelk de Kerk hare wenschen en inzigten, betreffende de Kerkelijke inrigtingen, aan de Overheid mededeelde. In hare vergaderingen moesten de ergernissen

---

1) Zwingl. ad Ambr. Blaurerum. 1 Martii 1528. Opp. V. VIII. p. 171.

behandeld worden die, hetzij door de Predikanten begaan waren, of in de Gemeenten, bijzonder door de woelingen der Wederdoopers, voorkwamen. Voorts moesten van haar de besluiten uitgaan, die de goede orde en het welzijn der Gemeenten bedoelden [1]). Te dien einde stelde hij een' regel van werkzaamheden voor deze Synoden op, onderwierp hem aan de goedkeuring van den Raad en verkreeg van dezen het besluit, dat telken jare tweemaal de Synode vergaderen zou.

Is ZWINGLI uit zich zelven op het denkbeeld van zoodanig een Kerkbestuur gekomen, of heeft hij het van elders ontleend? Deze vraag doet zich hier van zelf op en mag niet onbeantwoord gelaten worden.

Met LUTHER stemde hij geheel overeen in het begrip van het *algemeene Priesterschap der geloovigen*, en, even als deze, kende hij het onderscheid niet tusschen een' Geestelijken stand en een' stand der leeken. Maar hierin verschilde hij van hem, dat, waar deze het den Landvorst toestond, *Consistoriën* aan te stellen en evenwel niet wilde, dat het wereldlijke en het kerkelijke bestuur zich met elkander vermengden, tenzij de nood daartoe dwong, hij daarentegen de Predikanten wilde beschouwd hebben als leidslieden der Gemeente, en dat zij in vereeniging met eenige leden der Regering het bestuur over haar zouden uitoefenen.

Zóó gingen dan ook in deze aangelegenheid, gelijk in al het overige, de beide Hervormers, ieder zelfstandig zijnen eigenen weg.

Men zou misschien op de gedachte kunnen komen, óf ZWINGLI zijne inrigting van het Kerkbestuur naar de gebruiken der Waldenzen gevormd had. Want ook bij deze vindt men melding gemaakt van het Predikambt en van eene jaarlijksche Synode van al de Predikanten. Maar

1) Zwingli's Entwurf zur Geschäftsordnung der Synode. Opp. V. II. T. III. p. 19.

hiermede is niet wel in overeenstemming te brengen, dat onze Hervormer nergens in zijne Schriften van de Waldenzen spreekt. Ja, het eigenaardige van het kerkelijke leven dezer valleibewoners was althans aan OECOLAMPADIUS niet eerder bekend dan in het jaar 1530, toen in Zurich reeds de kerkelijke zaken behoorlijk geregeld waren [1]).

Er blijft derhalve niet anders over dan tot ZWINGLI's eigene zelfstandige overwegingen weder te keeren. Want, terwijl hij, overeenkomstig zijne godsdienstige begrippen, zich van de *uitwendige* Kerk eene voorstelling zocht te maken, moest hij daarbij tevens den toestand en de behoeften van het Zwitsersche volk in aanmerking nemen. Daarenboven verzuime men niet zich te herinneren, onder welke omstandigheden de Hervormde Kerk te Zurich ontstaan is. Van het jaar 1520 af gingen alle kerkelijke verordeningen aldaar van de Regering uit, niet als *Staatsmagt*, maar als *Christelijke Landsregering*, en niet dan nadat de Gemeente door de prediking des Woords daarop voorbereid geworden en de algemeene overtuiging er voor gewonnen was. Zij waren derhalve geene verordeningen, op staatsgezag gegrond, maar *die in naam der Gemeente* door de hiertoe bevoegde magten uitgevaardigd werden. "Sommigen beschuldigen ons," schrijft ZWINGLI ergens, "dat wij ten onzent het volk door den grooten Raad de veranderingen in de godsdienst laten opdringen, dat is, dat wij zevenduizend menschen, die de Gemeente der stad en naburige plaatsen uitmaken, door tweehonderd laten beheerschen. Die beschuldiging is onwaar. Wij, Predikers van Gods Woord, zeggen met vrijmoedigheid tot den Raad der tweehonderd, dat wij, hetgeen naar het oordeel der gansche Gemeente, *geschieden moet*, niet mogen dul-

1) Verg. Lechler, Geschichte der Presbyterial- und Synodal-verfassung seit der Reformation. Werken van het Haagsche Genootschap 1854.

den, dat bij *hen* verworpen worde, tenzij zij het naar Gods woord verwerpelijk hebben bevonden. Verder zeggen wij hun, dat zij in zoo ver slechts in de plaats der geheele Gemeente optreden, als deze met *stilzwijgende toestemming* hunne besluiten en verordeningen toont goed te keuren. Hetzelfde leeren wij in de Gemeente. — Wij raden het volk aan, dat men het oordeel over de *uitwendige* zaken aan den Raad overlate, onder bepaling dat alleen Gods woord als rigtsnoer gevolgd worde. — Dat nu de Raad in deze aangelegenheden in naam der Gemeente en niet op eigen gezag handelt, blijkt hieruit, dat, wat bij ons, te Zurich, besloten is omtrent de beelden, omtrent de Mis en dergelijke zaken, dit alles aan de Gemeenten in de overige steden en dorpen geheel vrijgelaten is. — Wij beschouwen dus te Zurich den Raad der tweehonderd, die bij ons de hoogste magt is, als den vertegenwoordiger der Gemeente." (ecclesiae vice) [1]).

---

1) Subsid. de Euchar. Opp. V. III. p. 339. — "Und so hatte denn," schrijft Lechler S. 23. "die Kirche ausser *den Prädikanten*, welche die Regierung beriethen, und anfangs, was kirchliche Angelegenheiten betrifft, völlig leiteten, durchaus kein rein ihr selbst angehöriges Amt, kein Organ der Kirchengemeinden. Weltliches und geistliches Regiment, Staat und Kirche wurden zwar im Begriff unterschieden, waren aber in der Wirklichkeit völlig vermischt und verwachsen: die Kirchengemeinde ging in der bürgerliche Gemeinde, die Kirche in dem Staat gerade zu auf, und es kam somit auch in der Schweiz eine *Staatskirche* zu Stande." Wanneer echter Lechler die *Staatskirche* aldus beschrijft, dat zij "durch die Synoden der Geistlichkeit im Beisein mehrerer Mitglieder des Raths nur ein schwaches Gegengewicht im Sinn kirchlicher Autonomie erhielt," — kunnen wij met hem niet geheel instemmen. Want de Regeringsleden hadden in de Synode geenen overwegenden invloed: en toch waren de Synodale besluiten niet zonder gewigt voor de Gemeenten. Werkelijk beschouwde Zwingli het Predikambt als voortreffelijker dan het Overheidsambt, en de Kerk, in hare verhevene beteekenis opgevat, als hooger dan de Staat. Ad S. P. Q. Argentor. Complanat. Jerem. Proph. Opp. V. VI. T. I. p. 3.

Gaarne stelde zich ZWINGLI de Kerk voor als een' mensch, die uit vleesch en geest bestaat. Gelijk het nu den mensch onmogelijk is, de begeerlijkheden van het vleesch, die hij met de dieren gemeen heeft, te bedwingen en te besturen, wanneer de geest niet bij hem de heerschappij verkregen heeft, alzoo gaat het ook met de Kerk. Zij wordt van allerlei driften rondgevoerd, tenzij daar ergens wijsheid en kloekheid zij, waardoor zij beteugeld en geleid worde. En van de Godheid moet die wijsheid komen; want anders is er geene, die dezen naam verdient. Alle menschelijke wijsheid doelt slechts op verachtelijk gewin; de goddelijke alleen is onbaatzuchtig en heeft hare vreugde in weldoen. Wel is waar, zonder een' straal van goddelijk licht is elke menschelijke ziel enkel duisternis; maar om dat licht tot de menschen te brengen, bedient zich God van middelen, *Leeraars* en *Regenten*. *Gene* hebben het ambt om de hemelsche wijsheid te verkondigen, *deze*, om wat aan de voorschriften der wijsheid wederstreeft, dat is alle onregt en dwaasheid, weder goed te maken. De Leeraar predikt, de Overheid dreigt. De Geest is het derhalve, die het ligchaam der Kerk van binnen uit levend maakt en van buiten regeert. En die Geest is niemand anders dan dat Wezen zelf, dat alles weet, alles vermag, alles geeft. Van Zijnen adem moeten de Leeraars en de Regenten bezield zijn, door Zijne aandrift moeten de eersten leeren, troosten, bewegen, en de overigen al het goede bevorderen, al het kwade uitroeijen en de goddeloosheid straffen. Of zoo niet, en worden zij van ijdelheid, eerzucht, hebzucht, twistgierigheid en dergelijke ondeugden geleid, dan kennen zij hunne bestemming niet, en het volk gaat door hunne schuld zijn' ondergang te gemoet. "Ziet nu!" vraagt onze Hervormer, "Bestaat niet Kerk en Staat uit geest en ligchaam even als een mensch? Want gelijk al de menigvuldige deelen van het menschelijk ligchaam door den geest ver-

bonden en onderhouden worden en hunne werkzaamheden moeten verrigten, alzoo is het ook de ééne geest, waardoor eene Kerk, een volk tot éénen zin en dan ook tot één ligchaam, laat het nog zoo groot zijn, vereenigd wordt" [1]). Op het voetspoor der Profeten noemt hij zoowel de Regenten als de Leeraars des volks *Herders*. "En," zegt hij, "zijn er in de Kerk eerst en bovenal Leeraars noodig, het is openbaar, dat ook de Kerk zonder Regenten gebrekkig en onvolkomen is" [2]).

Het blijkt uit deze grondstellingen, dat ZWINGLI aan den éénen kant beducht was voor den al te grooten invloed der volkstem in de leiding der gemeente-belangen, waarvan hij, door de ondervinding der Wederdoopers geleerd, niets anders dan onrust en verwarring te gemoet zag, en aan den anderen kant vreesde aan de Leeraars een te groot gezag toe te kennen, waarom hij hun de Overheid op zijde stelde. Misschien echter mist men bij hem eene naauwkeurige omschrijving en bepaling van de verhouding tusschen het Kerkelijke en Staatsgezag, noodig om vroeger of later mogelijke botsingen voor te komen. Maar men merke op, dat hij die verhouding liet, zoo als hij ze vond en daarbij op den christelijken zin vertrouwde.

Wij moeten nog de werkzaamheden der eerste *Synode* beschouwen. Tot haar waren bijeengeroepen al de Predikanten uit het geheele gebied van Zurich. Den 21. April 1528, acht dagen na Paschen, kwam zij bijeen in het Raadhuis der stad onder het voorzitterschap van den Burgemeester ROIST en van ZWINGLI, als eersten Prediker.

Er waren als leden mede tegenwoordig zeven Raadsheeren benevens den Secretaris van den Raad, Dr. MANGOLT. Daarenboven was er gelast, dat alle Gemeenten,

---

1) Ad S. P. Q. Argentor. Compl. Jerem. Proph. Opp. V. VI. T. I. p. 1.

2) Ad Matth. 5 : 29. Opp. V. VI. T. I. p. 228.

die gegronde klagten tegen hunne Predikanten mogten hebben, een' of twee onbesprokene personen zouden afvaardigen, om die klagten voor te brengen. Het was een treffend gezigt zoo vele mannen, eerwaardig door hun ambt en van godsdienstijver bezield, onder de stormen der tijden bijeen te zien, om over de hoogste belangen te beraadslagen. De Synode, in de ons reeds bekende ruime zaal van het Raadhuis vergaderd, werd door ZWINGLI met plegtig gebed en zegengroet geopend. Hij gevoelde diep het gewigt dezer zamenkomst, en had er zich met ernst op voorbereid. Hij sprak de vergaderde broeders als een broeder toe, aan wien ieder gaarne deze eer gunde. Het waren bezielde woorden. Hij bepaalde hen bij het doel hunner beraadslagingen en bad hen allen, om de waarheid, de liefde en den vrede te betrachten. Nadat hij geëindigd had met spreken, zette hij zich neder, en nu werd door Dr. MANGOLT het *mandaat* der Regering voorgelezen, inhoudende de redenen, waarom de Synode belegd was. Toen dit geschied was, werden de Predikanten uitgenoodigd den navolgenden eed te doen:

"Wij zweren, dat wij naar ons vermogen het Evangelie en het woord Gods des O. en N. Testaments getrouwelijk en opregt prediken, de zonden bestraffen, tucht en deugd leeren zullen, gelijk dit eenen getrouwen Leeraar en Herder, overeenkomstig Gods woord, betaamt, zooveel God ons daartoe kracht verleent. "Dat wij alle leermeeningen, die er verbreid worden, in onze prediking overeenbrengen zullen met hetgeen er te Zurich en in andere steden, die met haar in verbond staan, gepredikt wordt, en geene nieuwe meening, hoe gegrond zij ons ook schijnen moge, zullen openbaar maken en prediken, voordat zij aan de algemeene Synode zal zijn voorgelegd en het oordeel van geleerde Broeders daarop gehoord zal zijn" [1]).

1) Deze bepaling had voorzeker niet ten oogmerk iemands overtui-

"Dat wij aan de bepalingen der Synode gehoorzaam zullen zijn.

"Dat wij alles, wat noodig is, dat ter kennis der Synode gebragt worde, bij onzen eed zullen mededeelen en niets daarvan verbergen.

"Dat wij alle geheimen dezer Synode, die, wanneer zij openbaar gemaakt wierden, iemand nadeelig zouden kunnen zijn, bij onzen eed verzwijgen zullen."

Er werd aan ieder der aanwezigen gevraagd, of hij eenige bedenking had dezen eed af te leggen. Niemand had ze. Allen rezen van hunne zitplaatsen op en zeiden plegtig: amen!

Toen werd er met de eigentlijke werkzaamheden een begin gemaakt. In de eerste plaats werden de klagten overwogen en onderzocht, die tegen de leer of den wandel van sommige Predikanten bij de Regering ingekomen waren. En wat tegen dezen of genen te zeggen viel, geschiedde bij monde van ZWINGLI, wien daarbij LEO JUDAE ter zijde stond [1]).

Vervolgens ging men over tot het in behandeling nemen van de belangen der Gemeente. Men onderzocht, of de

---

ging te dwingen; maar zij was een noodzakelijke maatregel tegen de indringende gevoelens der Wederdoopers, waartegen de jeugdige Kerk niet genoeg op hare hoede kon zijn.

1) Zoodanige teregtwijzingen hadden in de volle vergadering plaats, althans te oordeelen naar hetgeen ten tijde van Bullinger geschiedde. "So lautete zum E. die Censur Leonis Judae, des verrühmten Manns und Pfarrhern bey St. Peter im Synodo Maji 1535. ""Leo Judae soll geflissener seyn mit seinem Predigen, doch in andern Geschäften abbrechen, damit er der Kirchen lang möge nutz seyn."" Ja eben unsers theuren Herrn Bullingers Censur in eben diesem Synodo war diese: ""Herr Bullinger is zu milt mit seinem Predigen, soll etwas tapferer, rüther, härter und rässer seyn,"" welche Censur denn Herr Bullinger selber *manu propria* in die *Acta* hinein geschrieben." Miscell. Tig. T. I. p. 60. 61. Cf. Herrliberger, Heilige Ceremonien, *Cast*. S. 36. 37.

huwelijken behoorlijk gesloten werden, en of er overal vier Opzieners, die op het schenden der huwelijkstrouw toe te zien hadden, waren verkoren en aangesteld. Verder of er gewaakt werd tegen den sektegeest der Wederdoopers, en of deze grondig uit Gods woord teregt gewezen werden. Vervolgens of er toezigt gehouden werd op de Kapellaans en hunne dienst enz. Ook werd er beraadslaagd over de week-godsdienstoefeningen.

Er bleef nu niets meer ter behandeling over. Toen nam ZWINGLI voor het laatst het woord en vermaande allen, om, ieder in zijnen kring, met getrouwheid en ijver hunne pligten te betrachten. Waarna hij de vergadering met dankzegging besloot [1]).

Zoodanige Synoden nu werden er voortaan tweemaal des jaars gehouden. Dit was eene doelmatige inrigting. Daardoor werd orde en eensgezindheid in de Kerk bevorderd, veel verkeerdheid geweerd en voorgekomen en menige nuttige zaak tot stand gebragt. Inzonderheid strekte zij om den broederlijken geest onder de Predikanten aan te kweeken; en, daar hier de een geene regten boven den ander had, werd ook in de Kerk de betamende gelijkheid onderhouden.

Nu was er nog eene gewigtige zaak, die ZWINGLI bezig hield, eer hij de zaak voltooid kon rekenen.

Was hij bij de regeling van het kerkbestuur van oordeel, dat de burgerlijke Overheid de bevoegdheid had, om ook in het kerkelijke op te treden, hij begreep, dat het dan ook noodzakelijk was, dat de leden van den Grooten en Kleinen Raad het volkomen vertrouwen der Gemeente bezaten. Hij meende, dat eene burgerlijke Overheid, bij wie blijkbaar het ware Christendom ontbreekt, ook niet bekwaam is, om geregtigheid, zoo als het behoort, uit

---

1) Zwingli's Entwürfe auf die erste Synode zu Zürich. Opp. V. II. T. III. p. 18.

te oefenen. Zij heeft hare bevoegdheid verloren. En heeft zij haar gezag van het volk ontleend, het komt dan ook, niet aan dezen of genen, niet aan enkelen, maar aan het volk als zoodanig toe, haar dat gezag weder te ontnemen, *dat is*, haar af te zetten [1]).

Zóó vestigde dan onze Hervormer zijn oog op den Raad te Zurich en vroeg zich zelven, of hij, zoo als hij thans was zamengesteld, aan het hoofd van eenen Hervormden Staat kon geplaatst zijn. Dat de meerderheid daarvan welgezind was, was genoegzaam gebleken, en bleek nog voortdurend in al de maatregelen, die in het belang der Hernieuwde Kerk tot stand gebragt werden. Maar dit nam niet weg, dat er nog onderscheidene Raadsleden zitting hadden, die der verandering van zaken niet toegedaan waren, enkelen zelfs, die zich tegen het woord Gods vijandig betoonden. Van deze leden behoorde dus de Raad gezuiverd te worden. De vraag was alleen, hoe dit in den weg der orde zou kunnen geschieden.

Op zoodanige zuivering van den Raad had ZWINGLI reeds meermalen in bijzondere gesprekken met invloedrijke personen aangedrongen. Altijd uitgaande van het denkbeeld, dat de Overheid eene *Christelijke* Overheid moet zijn, en het van hare pligten één der voornaamste is, Gods woord te beschermen, betoogde hij, dat, wie daartoe niet gezind was, *of* zijn ontslag als Overheidspersoon behoorde te nemen, *of* op andere wijze moest verwijderd worden.

Wat hij aldus had voorbereid, nam hij zich nu voor ook in het openbaar te bespreken en als eene gewigtige aangelegenheid der Gemeente op het hart te drukken. Het kwam hem juist te stade, dat hij voor haar een gedeelte van den Profeet JEZAIA moest behandelen, dat hem voor zijn oogmerk gepaste aanleiding gaf. Aan de bewerking van

1) Exposit Art. 24. Opp. V. I. p. 369. De vera Relig. Opp. V. III. p. 301.

dezen Profeet voor de Gemeente besteedde hij de meeste zorg. Hij beval het lezen en onderzoeken van hem ten sterkste aan tot verkrijging van de regte kennis van godsdienstige waarheden en het aankweeken van godvruchtige gevoelens. Inzonderheid wilde hij, dat de Evangeliedienaars zich met hem gemeenzaam maken zouden. Daartoe wees hij op den Apostel PAULUS, die zich dezen Profeet geheel eigen gemaakt had, zoo als hieruit blijkt, dat hij niet alleen van hem vele van zijne bewijzen ontleende en zich dikwijls van zijne gezegden bediende, maar ook gaarne zijne eigenaardigheden uitdrukte. Ja, hij haalde het voorbeeld van CHRISTUS zelven aan, die in zijne redenen zich op geen' der Profeten meer beroepen heeft dan op JEZAIA. "Daarom," dus liet hij zich uit, "indien men ook al de boeken des O. V. wegnam en JEZAIA alleen overliet, men zou daarbij zulk eene schade niet lijden, als wanneer hij verloren gegaan was" 1).

Op den tweeden zondag dan van de maand December 1528 trad hij voor de Gemeente op, om het 60ste hoofdst. te verklaren. In dit hoofdstuk komt de heerlijke schildering voor van de dagen des heils, die eenmaal voor het volk des Heeren zouden aanbreken; dagen waarin de zegeningen van eenen eeuwigen vrede er over zouden uitgestort worden. Toen hij genaderd was aan het 21. vs.: *En uw volk zullen allen te zamen regtvaardigen zijn, zij zullen in eeuwigheid de aarde erfelijk bezitten: zij zullen zijn een spruit mijner plantingen, een werk mijner handen, opdat ik verheerlijkt worde,* toen achtte hij het oogenblik gekomen, om zijne rede tot den Raad te rigten. Hij beschreef de *voorregten van het volk Israëls.* Het was het meest begunstigde volk van den aardbodem, en als een vruchtdragende boom, van Gods eigen hand geplant. De Heer had aan dat volk al Zijn' arbeid te koste gelegd,

1) Ibid. p. 563. 564.

gelijk een kunstenaar zijn vermogen inspant, om een voortreffelijk werk voort te brengen. Ja, dat volk was een waarachtig toonbeeld van de almagt, wijsheid en goedheid Gods; en wie Zijne leidingen en lotsbedeelingen gadeslaat, wordt opgeleid tot aanbidding van zijne Maker. Na dit met korte trekken aangewezen te hebben, maakte de Prediker de toepassing op de Kerk van CHRISTUS. In *haar* zou vervuld worden, wat van Israël gezegd werd. Op zóó hooge voorregten kon zij roem dragen; zóó groot een heil, al die zegeningen mag zij van de getrouwheid Gods verwachten. Maar wat heeft dan de Gemeente des Heeren te doen? En welke is dan de roeping van hen, die door God tot hare Oversten en Leidslieden aangesteld zijn? ....

Hier hield de Prediker op. Hij vroeg, of de Raad deze zijne heilige roeping kende en betrachtte? Met klimmenden ernst toonde hij aan, dat dit onmogelijk was, zoo lang de Raad, gelijk hij tot hiertoe zamengesteld was. Het was meer dan tijd, dat hierin verandering kwam. De Raad van Zurich bedoelde het heil des volks; hij wilde de zegeningen van CHRISTUS tot de stad en de Gemeente brengen. Maar dan moest er in zijn eigen midden eenstemmigheid heerschen. Geene kwalijk gezinde Leden moesten langer zijnen goeden bedoelingen hinderpalen in den weg leggen.

Zoo sprak hij. Krachtig en indrukwekkend klonk zijne rede door de hooge gewelven van het kerkgebouw. Allen gevoelden het gewigt van hetgeen hij sprak. En nu de uitwerking? Zij was deze. Al de leden van den Grooten Raad werden uitgenoodigd om in de onderscheidene wijken, waarin de stad verdeeld was, ieder in de zijne, zich omtrent hun geloof te verklaren en plegtig te beloven aan de prediking des Woords en aan de viering des Avondmaals op evangelische wijze deel te nemen. Toen dit geschied was, kwam ook de Kleine Raad bijeen, en

hield insgelijks *censuur* over zijne leden; en wie de belofte niet wilde afleggen, om de prediking en het Avondmaal bij te wonen, werd uit zijne betrekking ontslagen [1]).

ZWINGLI's zegepraal was volkomen. Nu eerst kon hij ook het Kerkbestuur als op eenen deugdelijken grond gevestigd beschouwen.

HOOFDSTUK IV.

ZWINGLI WIL DE ZAAK DER HERVORMING TEGEN UITWENDIG GEWELD VERSTERKEN.

De Hervorming breidde zich steeds verder uit, waarvan ZWINGLI gedurig van vele zijden de aangenaamste berigten ontving. Ook ontbrak het hem aan ijver en werkzaamheid niet, om, daartoe aangezocht, en dikwijls uit eigene beweging, overal hare zaak voor te staan en te bevorderen. Hier deelde hij raad mede, dáár hielp hij voorgenomene maatregelen tot stand brengen, ginds, waar men met grooten tegenstand te worstelen had, moedigde hij tot volharding aan. Veelal, wel is waar, waren zijne brieven kort, alleen het volstrekt noodzakelijke bevattende en geschreven te midden van tallooze bezigheden en doorgaans in het nachtelijk uur; maar als het de zaak vereischte, gunde hij zich ook gaarne den tijd, om zijne denkbeelden uitvoeriger uit elkander te zetten. Inzonderheid ademden de brieven aan zijne vrienden steeds de hartelijkste liefde en toegenegenheid, en dan het krachtigst, wanneer hij met bezorgdheid voor de zaak des Heeren vervuld was. "Mijn beste BERCHTOLD!" schreef hij omtrent dezen tijd

---

1) Usteri en Vögelin,. Jahrt. für die Lebensg. H. Zwingli's S. 69.

aan HALLER, "alles kent zijne bestemming, en zelfs de levenlooze natuur volgt de hare. Na den ruwen noordewind waait weder eene zachte lucht, en na de heete zomerdagen opent de herfst zijnen rijken voorraad. Zouden wij dan nu, terwijl de Schepper aller dingen, in Wiens dienst wij staan, ons den weg baant, waarop wij in het vijandelijke leger kunnen indringen, den strijd met minder moed beginnen? Neen, wij willen niet op de veranderlijke winden gelijken. God heeft u en allen, die bij u zijn, de deur geopend, om de eenigen tijd uitgelatene, maar steeds op terugkeer bedachte duif weder op te nemen. Doch zonder gelijkenis. De christelijke leer, die bijkans uit onze landpalen verbannen was, mag thans weder vrij verkondigd worden. Gij zijt hier de stuurman en de reddende NOACH. Wend alle vlijt aan, verwaarloos geene enkele gelegenheid, hoed u, dat gij het verwijt u zoudt waardig maken, dat door uwe schuld de schoone verwachtingen verijdeld wierden, of dat het werk niet ijverig genoeg wierd begonnen. Sta vast. Volhard. Werp de haken en angels des geloofs zoo diep in de harten der uwen, dat zij er niet weder uitgerukt kunnen worden. De Heer verleene u licht en kracht" [1]).

Intusschen ging hij met eene gedachte om, die hoe langer zoo meer gewigt voor hem kreeg. Daar de spanning in het Zwitsersche Bondgenootschap "wegens de nieuwigheden in de godsdienst" gedurig toenam, zag zijn vooruitziende blik vroeger of later eene uitbarsting te gemoet. Alzoo begreep hij het, dat het eene zaak van het uiterste belang was, de Hervormingsgezinde landen en plaatsen naauw aan elkander te verbinden, ten einde in mogelijke omstandigheden elkander te kunnen steunen en schragen.

Deze gedachte schijnt hem reeds vroeger voor den

1) Zwingl. ad B. Haller. 4 Jan. 1527. Opp. V. VIII. p. 10.

geest gezweefd te hebben. Althans reeds in het begin van het jaar 1525 drong hij op aaneensluiting aan bij de Regering van het naburig Graauwbunderland, gelegen tusschen de zuidelijke- en midden-Alpen. De Hervorming had aldaar allerwege goeden opgang gemaakt, inzonderheid door den ijver van den geleerden Doctor en Prediker JOHANNES DORFMANN (Comander). De Landsregering was goed gezind, en ZWINGLI meende dit door een eerbiedig schrijven te kunnen bevorderen. Toen beval hij te gelijk ernstig en nadrukkelijk het onderhouden van de vriendschapsbetrekking met Zurich aan, "eene stad," schreef hij, "zoo als er geene in de gansche wereld is, waaraan uw belang naauwer verbonden is, of die meer tot uw voordeel toegebragt heeft, zoo als alle Graauwbunderlanders zich zullen herinneren" 1).

Doch te goeder ure gebeurde er iets, dat zijne plannen op eene ongezochte wijze zeer bevorderde. Verschrikt door den zich uitbreidenden geest der Hervorming, was de Bisschop van Constans uit zijne stad geweken. Men zeide nu, dat de Oostenrijkers zich gereed maakten, om hem met geweld op zijnen zetel te herstellen. Dit verwekte bij die van Constans zoodanige bezorgdheid, dat zij besloten daartegen ten spoedigste middelen van voorziening in het werk te stellen. Weshalve zij zich met het dringend verzoek tot de Regering van Zurich wendden, om hun in geval van nood haren bijstand te verleenen. Dit had plaats omstreeks dien tijd, dat het godsdienstgesprek te Bern zou gehouden worden. De Regering van Zurich oordeelde het nuttig met die van Bern te rade te gaan, wat in eene zaak van zoo ver uitziende gevolgen te doen stond. Eindelijk kwamen zij tot het besluit, om gemeenschappelijk te handelen en een onderling verbond

---

1) Zwingl. ad Foederum Rhaetiae Comitatem. 14 Jan. 1525. Opp. V. VII. p. 378.

aan te gaan tot verdediging van elkanders burgerregten met goed en bloed.

Dit was het, wat ZWINGLI wenschte; en dit Zurich-Bernsche verbond zou — zóó hoopte hij het althans te bewerken — den grondslag zijn van eene naauwe verbroedering van alle Hervormingsgezinden. Voor zijnen grooten geest zweefde werkelijk het *ideaal* van een Europeesch Verbond, waaraan het zuivere Evangelie ten grondslag zou liggen, en waarbij, behoudens de staatkundige vrijheid van ieder volk, het Christendom het leidend en bezielend beginsel van het maatschappelijke leven zijn zou [1]). Ligt de kracht der Roomschgezinde partij in hare vereeniging, ook de Hervormde partij, meende hij, moest daarin hare kracht zoeken, en geweld moest met geweld te keer gegaan worden.

Maar, zou men hier kunnen vragen: moest zulk een plan van vereeniging niet door gewigtige bedenkingen gedrukt worden? Vooreerst reeds zou men kunnen vragen, of de Hervormingsgezinden door een dergelijk verbond te sluiten "tot elkanders verdediging met goed en bloed," niet op eenen vleeschelijken arm gingen steunen? Maar men merke op, dat het geheel in ZWINGLI's karakter lag, geenzins lijdzaam de gebeurtenissen af te wachten, maar ijverig werkzaam te zijn, waar overtuiging en gevoel van regt en pligt hem tot handelen drong. Zijne praktische rigting dreef hem aan tot volhardende inspanning zijner krachten, terwijl aan den anderen kant zijne godsvrucht hem weêrhield, om daarop vermetel te steunen. Zoodra zijn alles naauwlettend berekenende geest het belang onderscheiden had van iets, waarvoor hij met liefde bezield was, was zijn besluit genomen; en dan ging hij in een kalm vertrouwen op God tot de uitvoering over. "Zonder

1) Ursachen, warum man sich mit den stätten Costanz. Sindow, Stratzburg etc. in ein burgrecht ynlassen sölle. Opp. V. II. T. III. p. 27.

twijfel," dus sprak hij, "moet het woord Gods niet door menschelijk vermogen, maar alleen door Gods kracht verdedigd worden. Doch God bedient zich dikwijls van menschen als werktuigen, om menschen te hulp te komen. Wij willen ons dan vereenigen. Laat ons van de bronnen van den Rhijn af tot aan Straatsburg *één* volk en *één* verbond uitmaken." Daarbij kwam, dat voor ZWINGLI als *republikein* het staatkundige leven geene vreemde zaak was, en de verhouding, waarin hij tot de Regering van Zurich stond, hem in deze bemoeijingen als van zelf inmengde. Met de zucht voor vrijheid geboren en daarin opgevoed, moest hij zich als van natuur niet alleen tegen allen dwang verzetten, maar gevoelde hij zich ook geroepen om hem in de toekomst, waarin hij vervolging en verdrukking voorzag, met al zijn vermogen voor te komen. LUTHER, de man des diepen gevoels, zou waarschijnlijk, ook in zijne plaats eenen anderen weg gegaan zijn; men beschouwe echter deze mannen ieder op zich zelven en bedenke beider wijd van elkander verschillende omstandigheden; maar men gebruike den éénen niet als maatstaf ter beoordeeling van den anderen.

Maar nu ontstaat eene andere vraag, namelijk of door het maken van een afzonderlijk verbond tusschen Zurich en Bern niet de verpligting geschonden werd, die men jegens het geheele Eedgenootschap had, ja, of de betrekking van die twee Kantons daartegenover, daardoor niet van eenen vijandelijken aard werd? Inderdaad werd hun dit door de overige Kantons als eene beschuldiging voorgeworpen. Maar die beschuldiging, de vrucht van partijschap, had geenen degelijken grond. Het Eedgenootschappelijk verbond namelijk was naauw en heilig, waar het de belangen van het gemeene vaderland gold, en elk Kanton, dat in dit opzigt met de overigen een tegenovergestelden weg wilde bewandelen, deed niet anders dan zich van dat Bondgenootschap los scheuren.

Maar behoudens deze verpligting bezat elk Kanton zijne zelfstandigheid, waaraan het toekwam de eigene inwendige belangen naar goedvinden te regelen. Deze zelfstandige vrijheid nu begon thans aan Zurich en Bern betwist te worden. De Roomsch-Katholieke Kantons rekenden aan beide de Hervorming als misdaad aan. Ook de politieke zienswijze van Zurich en Bern, die zich van het Roomsch-Katholieke Oostenrijk afkeerig betoonden, werd hun ten kwade geduid, en op hartstogtelijke wijze had men hun daarvan reeds menig blijk gegeven. Zelfs was men meermalen zoo ver gegaan, Zurich buiten de gemeene beraadslagingen te sluiten; ja men had zijne Gezanten soms met onverholen bitterheid bejegend. Was het dan in dezen stand van zaken voor Zurich en Bern niet een gewigtig punt geworden, om op zelfverdediging bedacht te zijn? Welk eene schuld lag daarin, dat zij, *alleen* tot bescherming van hun goed regt, zich onderling in een verbond vereenigden? En stond het hun niet vrij, in hun eigen gebied de Hervorming, hun dierbaarder dan al het goed dezer wereld, tegen alle aanranding van buiten in bescherming te nemen?

Maar naauwelijks was deze zaak bekend geworden, of de Roomschgezinde Kantons namen daaruit aanleiding, aan hunne verbittering bot te vieren. Trouwens zij vreesden voor den afval van het voorvaderlijk geloof in geheel Zwitserland, en dat te meer, omdat nu ook in Bazel de partij der Hervorming de overhand had gekregen, Glaris, Schaffhausen, Appenzell en Graauwbunderland zich aan haar aangesloten hadden, en er zelfs in Solothurn luide stemmen voor haar zich deden hooren. Nu zochten zij voor zich een' steun in het buitenland. Er werd een *Katholiek* verbond gesloten met FERDINAND, den Aartshertog van Oostenrijk, tot bescherming van het waar geloof onder nader te maken bepalingen van de wijze, waarop men de veroveringen onder elkander verdeelen zou.

De spanning werd dagelijks grooter. Dit deed OECOLAMPADIUS aan ZWINGLI schrijven:

"Het is, mijn HULDRICH! een raad der Ouden, dat men niet ligt van vrienden veranderen moet. Ik weet echter niet, of die raad te pas komt, wanneer men nieuwe vrienden vindt, wier trouw zich meer beproefd betoont en van wie men nog grooter nut verwachten kan. Gij weet, hoe het met de Eedgenooten staat en wat zij reeds lang in hun schild voeren. Er is werkelijk van het gansche Eedgenootschap niet veel meer dan de naam overig. O! dat zij niet welhaast als openbare vijanden tegen elkander optreden! En toch zou dit misschien nog beter zijn, dan aldus voort te gaan. Mijn HULDRICH! uit den naauwen band, die ons beiden vereenigt, laat zich opmaken, hoeveel goeds er te verwachten is van eene aaneensluiting van al degene, die te zamen de verbreiding der eere van denzelfden CHRISTUS bedoelen. Of zijn niet, wie in CHRISTUS vereenigd zijn, inniger verbonden, dan die alleen door tijdelijke belangen verbonden zijn? Ik keur het aanhouden der betrekking met onze oude Bondgenooten in geenen deele af, indien wij hen maar gewinnen en op den weg van pligt houden konden. Maar indien zij zelve hunne oude vrienden verwerpen en hen schier als vijanden bejegenen, dan wordt het eene zaak van hoog belang anderen tot vrienden aan te nemen" [1]). Aldus schreef de vredelievende OECOLAMPADIUS, met zijnen Zurichschen vriend eenstemmig denkende.

Intusschen vermeerderden zich de geruchten, dat Oostenrijk zich vijandelijk toerustte. Reeds had FERDINAND, 23 Februarij 1529, Memmingen met vierhonderd man bezet [2]). ZWINGLI vreesde dit niet. "Maar," schreef hij aan VADIANUS, "het talmen van velen doodt mij. Nu

1) Oecolamp. ad Zwingl. Opp. V. VIII. p. 281.

2) Simpertus Schenk ad Zwingl. Opp. V. VIII. p. 266.

eens laten zij zich door vrees ter nederslaan, dan eens willen zij roekeloos alles wagen" [1]). Tegen zijne vrienden te Bern, die uit zucht voor den vrede met zijne bedoelingen niet konden instemmen, liet hij zich aldus uit: "Deze vrede, waarin wij met de Roomsche Kantons gezegd worden te leven en dien sommigen zóó lief hebben, is inderdaad een krijg en geen vrede. De krijg, dien *ik* verlang, is vrede. Ik dorst naar niemands bloed; ik wil de goede zaak niet door geweldadige middelen bevorderen. Maar ik ben van oordeel, dat aan de heerschappij der *Oligarchen* een einde moet gemaakt worden. Want zoolang zij blijven heerschen, is de Evangelische waarheid niet verzekerd en zijn hare bedienaars bij ons niet veilig. Het is mijne bedoeling niet, haat en vijandschap aan te kweeken; maar wat ik zoek, is herstelling van liefde en vrede. Wie in hunne verblinding ten verderve ijlen, wensch ik te behouden. Mijn streven is het, de zaak der vrijheid te handhaven. Zijt dan van mijne voorslagen niet zoo afkeerig. Ik ben tot zachtmoedigheid en billijkheid gestemd, meer dan sommigen aangaande mij te uwent verspreiden. Waarom zoudt gij meer geloof schenken aan zulken, wier leugenachtigheid gij kent, terwijl zij een kwaad gerucht van mij verspreiden, dan mij, van wiens waarheidliefde gij u bij ondervinding overtuigd moet houden? — Wat meer? Vreest niets. Want door Gods genade en met Zijnen bijstand zoek ik mij zoo te gedragen, dat gij u over mij niet behoeft te schamen" [2]).

Wij zien dus, wat onze Hervormer zich ten doel stelde. Hij had een goed vertrouwen op den geest van het Zwitsersche volk, die zich door alle tijden gekenmerkt had door zucht tot orde, door liefde voor waarheid en voor eenvoudigheid van zeden. Maar het waren de *Oligarchen*,

---

1) Zwingl. ad Vadianum. 12 Martii 1529. Opp. V. VIII. p. 269.
2) Zwingl. ad amicos suos. Opp. V. VIII. p. 294.

die het volk bedierven en naar hunnen wil leidden, de heerschzuchtigen, die slechts eigen hoogheid zochten en ter voldoening van hunne gewinzucht zich aan de buitenlandsche Vorsten verkocht hadden. *Zij* waren het, die voor niets meer vreesden dan voor de toenemende vrijheidzucht onder de bevolking; wier haat tegen het zuivere Evangelie aangroeide, en die in het geheim alles voorbereidden, waardoor te eeniger tijd Zurich ten onder zou kunnen gebragt worden. Op die volksbedervers had ZWINGLI het gemunt. Van hunnen invloed moest het vaderland bevrijd worden. En daar zij zich ten krijg toerusteden, moest men hen voorkomen, eer zij in staat waren, om Zurich, en met Zurich der vrijheid, den slag toe te brengen. Hij vreesde waarlijk (zegt zijn vriend en levensbeschrijver MYCONIUS) voor het gevaar, waarmede de vrijheid van zijn vaderland en inzonderheid de eer en roem van CHRISTUS en zijn heilig Evangelie bedreigd werden.

Als wij nu ons gevoel raadplegen, wij ontveinzen niet, dat wij den Hervormer in deze zaak minder handelend gewenscht hadden. Het schijnt ons toe, dat hij wel gedaan zou hebben, indien hij stil den weg der Voorzienigheid gevolgd, en arbeidende in zijnen eigentlijken werkkring, het aan haar overgelaten had, hoe zij hare zaak had willen beschermen en handhaven. Maar in het beoordeelen van iemands daden moet men niet vergeten de omstandigheden in aanmerking te nemen, waaronder hij verkeerde, soms zoo geheel verschillende van de onze; noch den invloed voorbijzien, dien de denkwijze van zijnen tijd op hem uitoefende. En zeker is het, dat zoowel OECOLAMPAPIUS als de Straatsburgers het heldere inzigt van hunnen vriend in de toenmalige gebeurtenissen met hare waarschijnlijke gevolgen, alsmede in de geheime bedoelingen der Roomschgezinde partij bewonderden, en zich geheel verlieten op zijne wijsheid en zijn beleid in de te nemen maatregelen

ter afwending van de dreigende gevaren. Wie echter tot voorzigtigheid aanraadde, was FILIPS, Landgraaf van Hessen, een man, die in de geschiedenis der Hervorming eene gewigtige rol vervuld heeft. Hij was met ZWINGLI door zijne geschriften bekend geworden, en had voor hem de innigste hoogachting opgevat, waarin hij versterkt werd door zijnen neef, den Hertog van Wurtemberg, die zich in zijn slot te Marburg ophield, en van wien men schertsende plag te zeggen, dat hij ZWINGLI als zijn' aardschen afgod vereerde [1]).

"Het is mij aangekondigd, zeer waarde ZWINGLI! dat de Evangelische Kantons zich tot den krijg bereiden, en dat het reeds zoo ver gekomen is, dat men den aanval voorzien kan met al de onheilen, die daaruit volgen zullen. Indien dit nu werkelijk zóó is, en gij redenen van vreeze hebt, dat gij tegen de magt uwer vijanden niet opgewassen zijt, raad ik aan, dat gij voor een kleine wijl de wapening schorst, en er inmiddels hulp gezocht worde. Want, waarlijk! verwoesting brengt verderf aan. Het lijdt bij mij geen' twijfel, of het zal uwer partij in meer dan één opzigt groot voordeel aanbrengen, indien gij den krijg een weinig kunt verschuiven, overmits de tegenpartij toch reeds tot den krijg toegerust is. Den verstandigen heeft men niet veel noodig te zeggen. Neem mijn' raad ten beste aan, ook wanneer gij oordeelt dien niet te moeten opvolgen. Voorts beveel ik u in de hoede van God den Heer. Hij doe met u naar Zijn welbehagen!

Gegeven te Friedewald met mijne hand.

FILIPS, Landgraaf van Hessen [2]).

---

1) Joh. Frumentarius ad Zwingl. 4 Apr. 1527. Opp. V. VIII. p. 43.

2) Reliquae epistolae a Philippo Zwinglio scriptae. Opp. V. VIII. p. 288.

HOOFDSTUK IX.

HET EVANGELISCH VERBOND.
PLAN TOT DEN KRIJG.

Met de vorming van het Evangelisch Verbond (Bürgerrecht) was onze Hervormer op het gebied der Staatkunde getreden. Hij betoonde zich hier denzelfden ondernemenden en werkzamen man, die hij in al het overige was, en zijne handelingen getuigden van eenen helderen blik en van de gezonde denkbeelden, waardoor zij ingegeven werden.

Deze denkbeelden zette hij uiteen in een schrijven aan al de Steden, die nu onlangs tot het Evangelich Verbond toegetreden waren. Zij waren Zurich, Bern, Constans, Bazel, Sint Gallen, Muhlhausen en Biel. Want hij wilde, dat men een gebouw optrekken zou, dat op deugdelijke grondslagen steunde. Hij behandelt de vraag, welke van de drie regeringsvormen de *Monarchie*, de *Aristocratie* of de *Democratie*, de beste zij. Hij meende, dat men geen wijsgeer behoefde te zijn, om te stellen, dat aan de Monarchie de voorkeur zou moeten gegeven worden, als maar, zeide hij, de Monarch de wijste en beste van al de burgers ware. Ieder, die slechts een weinig gezond verstand bezit, zou dit inzien. Want waar er maar één aan het roer van zaken zit, wiens blik over alles gaat en die, als de beste, ook voor allen het beste wil, dáár wordt het geheel veel vaardiger en krachtiger bestuurd, dan waar velen of allen eerst te zamen moeten stemmen. Doch, voegde ZWINGLI er aan toe, men moet zich geene *idealen* scheppen, maar de zaak in de werkelijkheid beschouwen. Anders zou men ook van eene Aristocratie kunnen spreken, waarbij de Regeerders de verstandigsten en besten waren, eene Regering van enkel *Edelen*. Ja, men

zou zich eene Democratie kunnen verbeelden, waarbij ieder burger zich door bedachtzaamheid en pligtbesef besturen liet, zoodat zelfs de noodwendigheid eener Regering zou wegvallen. Maar dat wij ons toch door geene droomen laten misleiden! De geschiedenis zij onze leermeesteres. En hier doorloopt ZWINGLI de geschiedboeken der Israëlieten, Grieken en Romeinen, om tot het besluit te komen, dat eene Monarchie met groote gevaren voor het geluk der volken verbonden is. Want één mensch staat eerder aan misleiding bloot, en kan spoediger in eene verkeerdheid vervallen dan velen. Daarenboven, wanneer alle magt aan éénen vertrouwd is, vervalt hij zeer ligt tot willekeurige handelingen. Eindelijk, is een Monarch in zedeloosheid gezonken, ook het gansche volk zinkt met hem in zedeloosheid weg. Van zulk eene, aan het bederf prijs gegevene Monarchie hangt ZWINGLI eene treffende schilderij op. Vervolgens geeft hij eene beschrijving van eenen deugdelijken en echt republikeinschen regeringsvorm, eene Aristocratie, zooals zij in de werkelijkheid zou kunnen gevonden worden. Zij is eene magt, die uit de aanzienlijksten is te zamengesteld, door het volk zelf geregeld is en geleid wordt door een Hoofd, dat door eene algemeene verkiezing benoemd is. Zóó ontbreekt hier de ééeenheid van bestuur niet en nogtans kan er geen willekeur intreden. In de mannen, die het Hoofd ter zijde staan en met hem de magt deelen, vindt men den waarborg voor de wijsheid, den moed en de kracht der regeringsdaden. Eindelijk het volk gevoelt zich aan zijne Regenten verbonden, omdat het de mannen van zijne eigene keuze zijn. "Maar wat hier vooral," zeide hij, "in aanmerking komt, eene Aristocratie levert, meer dan eenige andere regeringsvorm, de waarborgen op tegen het verval der zeden." — Voorzeker getuigt deze beschouwing van ZWINGLI's diep nadenken, en hij vond daarvoor in de geschiedenis van zijn eigen vaderland genoegzame aanleiding. Maar

of nu eene Republiek, zoo als hij haar wenschte, daarom voor ieder volk berekend is, en of zij niet in het algemeen ook hare eigenaardige gevaren heeft, deze vraag moeten wij hier onbeantwoord laten.

Doch waar onze Hervormer over den regten Burgerstaat en zijn bestuur handelt, kan men van hem niet anders verwachten, dan dat hij echte godsdienstigheid tot eene eerste voorwaarde van het geluk van den Staat stellen zal. Zoo is het inderdaad. En hij doet het weder op zijne eigenaardige wijze. Wij willen hem hooren.

"Wordt er op aarde niets gevonden, waarop men met vastheid rekenen kan: ook de Aristocratie, hoe wijs en goed oorspronkelijk ingerigt, kan ontaarden; en is eenmaal het bederf in haar ingedrongen, dan ontwikkelt zich uit haar de Oligarchie. De *regering der Besten* wordt eene *regering van Geweldigen*, die een ware gruwel is. Hoe dit onheil te voorkomen? Hier moet men tot de bronnen van waarachtig volksgeluk teruggaan. En dan bevinden wij, dat alleen *de godsdienst* en *de geregtigheid* de steun van elke magt is. Want, gelijk zeker geschiedschrijver zegt, iedere zaak moet door dezelfde middelen onderhouden worden, door welke zij verkregen is. Geene regering nu vindt haren grondslag in heimelijke listen; en zoo dit soms al gebeurt, dan kan zij toch niet lang duren, even als de vroeg rijpe vrucht ook vroeg vergaat. Alle oude en wel ingerigte Staten zijn op goede grondslagen opgetrokken geworden; maar niets is *goed*, wat niet godsdienstig en regtvaardig is. Onze vaderen hadden de godsdienst en de regtvaardigheid lief. En willen wij de vrijheid bewaren, die zij ons als een erfgoed nagelaten hebben, wij moeten hunne voetstappen drukken. Zelfs de heidensche volken zien wij geene zaak van algemeen belang ondernemen, dan nadat zij de onsterfelijke Goden geraadpleegd en, wanneer zij zich misgrepen hadden, hunnen toorn verzoend hadden. En hoeveel te meer dan moeten

wij, die ons op eene betere kennis der godsdienst beroemen, den éénen waarachtigen God tot onze toevlugt nemen, die almagtig, wijs en goed is, die niet alleen alle dingen weet, maar ook alle dingen bestuurt, die hetgeen hij geven kan, ook geven wil uit oneindige barmhartigheid en liefde."

"Allereerst moeten wij in ons zelve nederdalen en wel opmerken, hoe broos en zwak al het menschelijke is. Vervolgens betaamt ons, de ziel te verheffen tot de beschouwing der Godheid en ons te doordringen van de gedachte, hoe volmaakt, hoe goed, hoe weldadig en hoe onwankelbaar alles is, wat uit haar voortgaat, en hoe zij met milde hand hare zegeningen uitstort en daarvoor geene andere vergelding verlangt, dan dat wij haar in weldoen navolgen. Wij moeten ons daarom ten doel stellen, naar het voorbeeld van den heiligen God, uit belangelooze liefde te leven en te werken voor het heil onzer broeders en, met verzaking van hoogmoed en eigenbaat, onvermoeid in goed doen bezig zijn. Dit is de ware godsdienst. Zij bestaat niet in ijdele offeranden en plegtigheden, die ook door dwazen en slechten kunnen verrigt worden, en waardoor de mensch verergert, in plaats van beter te worden. Maar naar haren aard is zij *de gemeenschap der ziele met God en navolging van Zijne deugden*.. En zoo is dan van haar ook de regtvaardigheid onafscheidelijk. Daaruit zal het blijken, dat wij God vreezen, indien wij ons jegens diegene, welke met ons denzelfden God aanroepen, zoo gedragen, als wij aan ieder van hen verschuldigd zijn" [1]).

Aldus was het ZWINGLI onmogelijk het algemeen zedelijke van het christelijke te scheiden. De godsdienst moet op alles haren invloed uitoefenen en als een zuurdeeg het leven in den Burgerstaat doordringen. Hij wilde eenen *Christelijken Staat*, waarin het volk onder de leiding der

---

1) Opp. V. V. p. 483.

Herders en Leeraars en onder het bestuur der Overheid tot volwassenheid wordt opgevoed.

Drong hij inzonderheid ook op de betrachting van de regtvaardigheid aan, het smartte hem bovenmate, dat men haar bij de tegenwoordige woelingen der driften in zijn vaderland schier geheel vertrad. Het was niet te dulden, zoo als de Roomsch-Katholieke Kantons zich jegens de Hervormde Kantons gezind betoonden. Liet men hen dus voortgaan, men zou zelf in het einde daarvan het slagtoffer zijn.

'tIs waar, alle hoop op het behoud van den vrede was nog niet opgegeven. Zurich van zijne zijde wilde, in vereeniging met de Regeringen van eenige andere Kantons, daartoe nog het mogelijke doen. Er werden Gezanten naar de *vijf* Kantons gezonden, die in last hadden hen ten dringendste te verzoeken, om van het verbond met Oostenrijk, dat het nooit goed met Zwitserland gemeend had, af te staan, en hun de verzekering te geven, dat Zurich en Bern niets vijandelijks in den zin hadden. Werkelijk werden deze Gezanten in Schwytz vriendschappelijk ontvangen, en er volgde van daar niet lang daarna een schriftelijk antwoord, waarin vredelievende beloften gegeven werden. Maar niet alzoo was de ontvangst in Zug, en die van Oberwalden bejegenden de Gezanten zelfs op vijandelijke wijze en wierpen hun allerlei smaadredenen toe.

Deze uitkomst bragt te Zurich niet weinig verbittering te weeg. Zwingli verlangde van den *Geheimen* Raad, dat er met Oberwalden geen vrede zou gesloten worden, tenzij dat Kanton besluiten wilde uit het bondgenootschap met Oostenrijk uit te gaan en het trekken van jaargelden van de buitenlandsche Vorsten op te geven. — Hij wilde, dat men zou doortasten. De altijd werkzame geest van den man ontwierp zelf een plan, 't welk men bij mogelijke uitbarsting der vijandelijkheden te volgen had. Daarvan luidt de aanvang aldus: "De ontwerper van dit plan

bedoelt niets anders dan de eer van God en den bloei van het Evangelie van CHRISTUS, opdat boosheid en geweld niet de overhand verkrijgen tot schade der godzaligheid en tot verdrukking van de onschuld. Vooreerst dan moeten alle Gemeenten vermaand worden, om God te bidden, dat Hij ons verhindere iets te doen of te willen, wat tegen Zijnen wil is, en ons verlosse van alle vijanden van Zijn Woord. Vervolgens moet aan het volk voorgehouden worden al het onregt, dat wij van de vijandige Kantons geleden, en hoe wij dat tot hiertoe met christelijk geduld verdragen hebben. En verder, dat ons geene keuze langer overblijft, dan of God en Zijn woord te verloochenen of ons moedig te verdedigen." Hierna gaat de schrijver in de bijzonderheden om aan te wijzen, hoe men zich jegens den Keizer, jegens Frankrijk, jegens de overige naburen, en jegens ieder der Kantons van het Zwitsersche Bondgenootschap te gedragen hebbe. Hij toont de voordeelen van eenen verrassenden aanval aan, slaat de personen voor, aan wie men het beleid van den krijg moest opdragen, en beschrijft zelfs den aard en het gebruik der wapenen, die men bezigen moest. Hij besluit met dezen wensch: "Ik heb dit plan ontworpen om der slechten wil. Maar hartelijk bid ik ook nu nog God, dat Hij ons eenen anderen weg aanwijze, dan waartoe ik geraden heb, en dat Hij het Zwitsersche volk in vrede met elkander late te zamen wonen" [1]).

Middelerwijl gingen de vijf Kantons voort aan hunnen fanatieken ijver tegen de Hervormden bot te vieren. Niet alleen werden de H. Schriften en andere boeken het volk ontnomen, maar wie voor hun evangelisch gevoelen uitkwamen, werden ook met geldboeten, gevangenis en hals-

---

1) Het MS. is nog voorhanden. Het is afgedrukt in Eschers und Hottingers Archiv für Schweiz. Gesch. und Landeskunde. Zie ook Zwingli's Rathschlag über den Krieg 1529. Opp. V. II. T. III. p. 37.

gerigt gestraft. Te Baden werd zelfs aan de lijken der Hervormden eene eerlijke begrafenis geweigerd.

Aldus hoopte zich de brandstof op, en er was slechts eene vonk noodig, om ze in vollen vlam te ontsteken. Die vonk werd door het Kanton Schwytz geworpen.

Zekere JACOB KAISER, bijgenaamd SCHLOSSER, Prediker te Neftenbach, op Zurichs grondgebied, was van daar naar Oberkirch in Gaster beroepen. Beide plaatsen lagen niet ver van elkander verwijderd. Nu gebeurde het (22 Mei 1529) dat hij, die Gemeente willende bezoeken, onderweg door eene gewapende bende overvallen en als een gevangen man naar Schwytz gebragt werd. Toen dit den Raad van Zurich ter kennis kwam, werd er terstond een afgevaardigde derwaarts gezonden met dringende aanmaning, om KAISER, als een' onderhoorige van Zurich, weder op vrije voeten te stellen. Men antwoordde: "Wij zijn u geene verantwoording schuldig van hetgeen wij doen. Is u zooveel aan dien Prediker gelegen, als gij ons in uw schrijven meldt, gij hadt hem bij u moeten houden. Dat was *ons* het liefst geweest, en zeker het best voor *hem*." KAISER werd naar den brandstapel gevoerd en levend aan de vlammen opgeofferd.

Die vlammen werden het sein tot den krijg.

"Welaan!" zeide ZWINGLI, "wil men dezen weg bewandelen, laat ons dan moedig en sterk zijn! Buiten twijfel is het onze pligt, op God te vertrouwen. Maar hebben wij eene regtvaardige zaak voor ons, wij moeten haar ook kunnen verdedigen, en, even als JOZUA en GIDEON, is het nood, ons bloed storten voor God en het vaderland."

Vijf dagen na het gebeurde met KAISER — het was zaturdag 5 Junij 1529 — kwam het gerucht hiervan te Zurich door eenige vlugtelingen uit Unterwalden, die aldaar bescherming zochten en door hunnen deerniswaardigen toestand het medelijden der burgers inriepen.

De gansche stad geraakte in opschudding. Ieder riep

om wraak. Men zond boden naar Bern, om tot den krijg op te roepen. Maar Bern aarzelde en stelde voor, liever door afsnijding van toevoer van levensmiddelen de hooger gelegen Kantons tot het geven van voldoening te noodzaken. Doch deze maatregel scheen ZWINGLI wreed en onmenschelijk toe. Hij hield het voor edelmoediger hen in het open veld te bestrijden. Werkelijk werd een deel krijgsvolk onder aanvoering van den Hopman LAVATER naar Thurgau gezonden, om de bevolking aldaar voor Zurich te gewinnen. Eene andere afdeeling trok over den Albis en nam de Abtdij Muri in bezit. Nog een deel brak onder JACOB WERDMULLER naar den omtrek van Rapperschweil uit, ten einde de Toggenburgers, de ingezetenen van Gaster en die van Glaris te bewegen, zich insgelijks aan Zurich aan te sluiten [1]) De hoofdmagt onder GEORG BERGER rukte tot Kappel, aan de grenzen van het Kanton Zug voort.

Dit gebeurde 9 Junij. Tegelijkertijd werd aan de vijf Roomsch-Katholijke Kantons de oorlogsverklaring afgezonden, waarvoor als redenen opgegeven werden: het verbond met Oostenrijk, gesloten tegen het algemeen Bondsregt; de gedragingen van Unterwald tegen Bern; de doodstraf aan den Prediker KAISER voltrokken; de verschillende smadelijke bejegeningen, Zurich aangedaan; eindelijk de vervolgingen, waaraan de Hervormden ten doel stonden. Terstond daarop werden ook van de andere zijde de troepen van Zug, Schwytz, Uri en Unterwalden in beweging gebragt en ijlings werd er naar Waldshut en Feldkirch gezonden, om Oostenrijkschen bijstand in te roepen. Weldra zouden de vijandelijke legers elkander ontmoeten.

---

1) Er zijn twee brieven van Zwingli aan Jacob Werdmuller, waarin hij hem raad geeft, hoe zich in zijne stelling te gedragen. de een is van 10 Junij. de andere van 19 Junij 1529. Opp. V. VIII. p. 294. 304.

HOOFDSTUK X.

DE EERSTE KAPPELER KRIJG.

In de nabijheid van het dorp Kappel zien wij eenige krijgslieden van verschillende vaandels zich heen en weder begeven, terwijl er meermalen eene ontmoeting tusschen hen plaats heeft. Zij spreken vriendelijk met elkander, ja zij deelen elkander hun brood en melk mede en drinken uit denzelfden nap. Men zou zeggen, dat zij broeders zijn, die den vaderlandschen grond tegen buitenlandsch geweld te verdedigen hebben. Zij zijn ook broeders; en toch staan zij tegenover elkander, al zijn zij vijanden. Men herkent ze als de voorposten van de Zurichers en van de verbondene Kantons, wier legers niet ver van daar in slagordening staan.

In de legerplaats der Zurichers zit in een tent met een' hellebaard nevens zich een man van ruim veertig jaren, van een levendig uitzigt, van eenen fieren en kloeken geest. Hij zit dáár in diep gepeins. Het hooge voorhoofd was gefronseld. Uit zijne gelaatstrekken spreken teleurstelling, bekommernis en verdriet. Ten laatste rigt hij zich op, zet zich aan zijne schrijftafel en schrijft den volgenden brief:

"Genade en vrede zij u van God! Wijze, genadige, zeer lieve Heeren! Ik ben grootelijks bezorgd, dat de tegenwoordige zaken niet naar behooren behandeld worden en geen goed einde zullen nemen. Ik heb niet zonder reden zooveel gestrengheid gebruikt, in de hoop van daardoor mede te werken tot verbetering van deze ellendige en goddelooze tijden en het vrome en geloovige volk bij Gods woord te bewaren. De Leden van den Geheimen Raad weten, hoe menigmaal ik hun gezegd heb, dat zij mij mijne gestrengheid niet ten kwade moesten duiden;

want dat ik geen' krijg en bloedvergieten verlangde, maar alleen wilde, dat aan het trekken der jaargelden en het plegen van onregt een einde zou gemaakt worden. Desniettemin is onder het bestuur van God de krijg uitgebroken, die ik evenwel hoop, dat zonder bloedvergieten tot eer van God en tot roem van het loffelijke Kanton van Zurich zal kunnen beslecht worden. Maar nu ben ik bezorgd, dat gij u door vleijende en bedriegelijke redenen zult laten bewegen, om, zonder vooraf alles wel gewikt en gewogen te hebben, eenen vrede te sluiten, die ten laatste erger dan de krijg zal zijn. Ik bid u daarom op het ernstigst, dat gij mijnen raad in dezen wilt aannemen. Het volk der vijf Kantons is voor het meerendeel door de giften der buitenlandsche Vorsten uiterst bedorven, onkundig in de goddelijke waarheid en ongezind, om zich daarin te laten onderwijzen, ja van alle waarheid afkeerig. Die nu onder hen jaargelden trekken, bedienen zich tot hun voordeel van dien onkundigen hoop, om de waarheidlievenden, die er nog gevonden worden, te onderdrukken. Daarom is het mij zoo noodzakelijk toegeschenen, dat er gestreng gehandeld worde jegens die lieden, die jaargelden trekken, opdat zij niet voortgaan de onkundigen te vervoeren en de geloovigen te verdrukken. Want het is even onmogelijk hen door zachtmoedigheid te gewinnen, als een' hongerigen wolf door de zachtmoedigheid van het lam, waarop hij met bloedgierigen muil aanvalt. Ik heb uit dien hoofde het nemen van de strengste maatregelen ten hunnen opzigte voorgeslagen, met oogmerk om hun vrees in te boezemen, hoewel ik, als het ter zake dienen kan, wel lijden mag, dat gij alle zachte middelen beproeft, die niet met Gods wil in strijd zijn, gelijk gij, mijne Voorzigtige Heeren! ook zult begrepen hebben, toen ik met u hierover in persoon gesproken heb. In denzelfden geest heb ik gehandeld bij alles, wat ik tot op dit oogenblik verrigt heb. Want het

plan van den krijg heb ik eerst op dienzelfden morgen, toen wij vertrokken zijn, aan den voortreffelijken WALDER medegedeeld en later ook aan Meester LÖW en den Hopman BERGER, opdat wij ons niets zouden te verwijten hebben. Want ik bedacht, dat onze vijanden onze plannen niet moesten kunnen doorzien, mij verzekerd houdende, dat zij in dat geval wel alles zóó zouden weten te regelen, dat men hun niet aan het lijf zou kunnen komen. — Mijne Voorzigtige Heeren! handelt moedig en standvastig met opzigt tot het trekken der jaargelden. Houdt *dat* slechts eenmaal op, dan mogen wij verwachten, dat gansch Zwitserland zich vereenigen zal in eenigheid des geloofs; dan zal het één vaderland zijn, en wij zullen krijg gevoerd hebben op eene wijze als waarvan de geschiedenis naauwelijks weet.

Wijze en voorzigtige Heeren! Uw altijd bereidwillige dienaar,

HULDRICH ZWINGLI [1]).

Uit het leger te Kappel 11 Junij 1529.

ZWINGLI's vriend, de Burgemeester ROIST, had niet gewild, dat hij de vanen der Zurichsche troepen zou gevolgd hebben. De Commandeur SCHMIDT uit Kussnacht was tot veldprediker benoemd. "Maar gij," had ROIST gezegd, "ga niet mede! Gij weet het zelf, de Paus, de Aartshertog FERDINAND, de Roomschgezinde Kantons, de Bisschoppen, de Abten, de Kardinalen, allen dragen u eenen doodelijken haat toe. Blijf in de stad, om ons met uwen raad te dienen. Wij hebben u te zeer noodig."

"Neen!" had ZWINGLI geantwoord. "Als mijne broeders hun leven in de waagschaal stellen, kan ik niet achterblijven. Daarenboven heeft het leger een wakend oog noodig, dat altijd nabij is."

---

1) Zwinglius ad Senat. min. et maj. Turicens. Opp. V. VIII. p. 296.

Inderdaad was hem alles gelegen aan den goeden uitslag van eenen veldtogt, die niet zonder zijnen raad ondernomen was en waaraan hij die rigting wilde geven, dat de vijand, zonder dat er bloed gestort werd, alleen door vrees tot onderwerping gedwongen zou worden. Daartoe strekte zijn plan. Eer nog de vijf Kantons al hunne magt bijeengetrokken hadden en behoorlijk slagvaardig waren, moest het Zurichsche leger, sterk 4000 man, hun gebied bezetten en van hunne verlegenheid gebruik maken, om hun de vredes-voorwaarden voor te schrijven.

In de volvoering van dit plan nu was hij teleurgesteld geworden. En die hem in den weg gekomen waren, waren zijne vrienden geweest!

Wat was er gebeurd? Nog hadden de Zurichers niet de grenzen van het Kanton Zug overgetrokken, of er kwam een man op zijn ros, met zweet bedekt, vliegend aanrijden, en hield voor de hoofden van het aanrukkend leger stil. Het was de Landambtman van Glaris, wegens zijn edel karakter algemeen hoog geacht, ook met ZWINGLI persoonlijk bekend en bevriend, de grijze AEBLI. Met tranen in de oogen bad hij hen, dat zij hem wilden hooren. "Ik bid u," riep hij uit, "zooveel ik u bidden kan, om Gods wil en om den wil van het gansche Bondgenootschap, laat uw voornemen varen! Houdt voor het minst stil, tot dat ik na eenige uren weder tot u kom. Want ik heb goede hoop, dat ik met hulp van eenige regtschapene mannen, die almede reeds op weg zijn, en met den bijstand Gods, in het belang van het geheele Bondgenootschap eenen eerlijken vrede tot stand breng, opdat het vergieten van bloed voorgekomen worde en er geene weduwen en weezen gemaakt worden en wij allen ons naar het Evangelie gedragen, 't welk vrede, liefde en eensgezindheid gebiedt."

ZWINGLI zag met bekommering den indruk, die dit trouwhartig woord van den edelen grijsaard op de Zuri-

chers maakte. Hij ging op hem toe en sprak niet zonder eene kennelijke gemoedsbeweging hem aldus aan:

"Lieve gevader Ambtman! gij zult God eens voor dezen vrede verantwoording moeten doen. Op dit oogenblik, waarop onze vijanden nog niet slagvaardig zijn en zich in grooten angst bevinden, geven zij ons goede woorden. Gij gelooft hen en neemt de taak van scheidsman op u. Maar wanneer zij later geheel tot den strijd toegerust zijn, zullen zij ons niet sparen. En wie zal dan scheidsman zijn?"

"Mijn lieve Heer!" hernam de Ambtman. "Ik vertrouw op God. Hij zal het ten beste schikken."

De Zurichers sloegen hunne legertenten op.

Aldus stonden de zaken, toen ZWINGLI bovengenoemden brief aan den Grooten en Kleinen Raad van Zurich schreef. Hij hoopte nog bij den Raad steun te zullen vinden. Indien men dáár standvastig bleef, zou ook nu nog het gewenschte doel kunnen bereikt worden. Om dit te bevorderen voegde hij bij zijn schrijven eenige artikelen, die hij tot grondslag van het vredesverdrag wilde gemaakt hebben. Zij waren de volgende.

1. Dat het woord Gods overal vrij zou verkondigd, en te dien einde de Ferdinandische en andere verbindtenissen zouden worden opgeheven.

2. Dat alle jaargelden voor eeuwig zouden afgezworen worden en de verbindtenis met Frankrijk opgezegd.

3. Dat de uitdeelers der jaargelden aan lijf en goed zouden gestraft worden; en

4. Dat de Zurichers 30,000 kroonen vergoeding van oorlogskosten ontvangen zouden, en aan de drie achtergelatene kinderen van JACOB SCHLOSSER (KAISER) eene som van ƒ 1000 door Schwytz zou uitbetaald worden.

In angstige spanning wachtte hij den uitslag af. Er verliepen vijf dagen. Eindelijk verkreeg men antwoord uit Zug.

"Zóó op het oogenblik" — aldus schreef ZWINGLI, 16 Junij 's namiddags 1 uur, aan den Raad te Zurich, — "zóó op het oogenblik komen onze boden terug. Ik bemerk wel, hoe het met de zaak staat. Men geeft ons goede woorden en men bidt op het allerootmoedigst om den vrede. Maar laat u niet misleiden. Beveel ons, met kracht te handelen, ons voordeel niet op te geven en eenen goeden vrede te bedingen. Want niemand kan zulke goede woorden geven, als deze lieden doen. Maar wanneer wij het veld verlaten zullen hebben, zullen zij na eene maand terug keeren, om ons aan te grijpen. — Men kan niet alles schrijven. Daarom, om Gods wil, houd u standvastig" [1]).

Wel is waar ontving ZWINGLI op dit schrijven een bevredigend antwoord. Hem werd aanbevolen standvastig te handelen en verder met raad en daad behulpzaam te zijn [2]). Maar door de laauwheid van Bern, dat niet te bewegen was het punt der jaargelden tot ééne der vredesvoorwaarden te maken, gingen de zaken niet naar wensch.

Zij verergerden veeleer. Want middelerwijl de onderhandelingen gevoerd werden, wies het Katholieke leger tot 8000 man. Dat der Zurichers werd wel versterkt met krijgsbenden uit Thurgau en St. Gallen. Maar Bern, dat ook zijne scharen uitgezonden had, was vast besloten, zich te keeren, tot wie van de partijen den eersten aanval doen zou. Met dezen hadden zich de troepen van Bazel, Biel en Muhlhausen vereenigd. Aldus verijdelden zij de hoop, die Zurich billijk op hen gevestigd had.

ZWINGLI zag duidelijk, wat van dit alles de uitkomst zijn zou. Het kan ons dus niet verwonderen, dat hij daardoor in eene mismoedige stemming geraakte. Hij stortte zijn

1) Opp. V. VIII. p. 303.

2) Epist. quam Consul et Senat. Turic. ad Zwingl. rescripsit. Opp. V. VIII. p. 307.

hart uit in een schrijven aan zijnen vriend AMBROSIUS BLAURER te Constans.

"Genade en vrede zij u van den Heer! — De vredesonderhandelingen worden voortgezet, maar er heerscht veel ongeregtigheid in. Alles ademt verraad, en, als de Heer mij niet redt, zal ik er het slagtoffer van worden. Want alle godvergetene en slechte lieden hebben tegen mijn hoofd zamengezworen. — Vaarwel, en bid den Heer voor mij.

Uit het leger te Kappel 21 Junij 1524, 's namiddags te 6 ure."

Zijn kloeke geest kon zich echter in deze stemming niet lang vinden. Zijn oog rigtte zich ten hemel. Hij ontboezemde zijne gewaarwordingen in de volgende dichtregelen:

Heer! Bestuur Gij zelf den wagen!
Ons vallen de teugels uit de hand.
Laat uw arm de magt verdelgen,
Die goddeloos uw eer vertrapt.
Stel der boosheid perk en palen.
Bescherm uw rijk, verhoog uw naam,
Schraag uw volk. Geef 't moed en krachten.
Het steune op u. Maak 't wijs en vroom.
Laat vijandschap een eind nemen.
Geef vrede en liefde en broedermin.
Gij vereenigt broederhanden.
Gij slechts legt harten banden aan. [1])

Zeventien dagen duurden de onderhandelingen voort. Intusschen werd door ZWINGLI en SCHMIDT iederen dag voor het volk gepredikt. Er heerschte de grootste orde. Alle onvoegelijkheden, kaartspelen, drinkgelagen enz. werden geweerd. Men vernam uit den mond der krijgsknechten geen onvertogen woord. Slechts het vredesverdrag viel niet in den geest van ZWINGLI uit, in zoover het hoofd-

1) Lied für den ersten Cappeler-krieg 1529. Opp. V. II. T. II. p. 275. Dit gedicht is later in het Zuricher Gezangboek opgenomen.

doel, het verbod der jaargelden, daardoor niet bereikt werd. Maar er was toch iets mede gewonnen, waarmede hij voldaan kon zijn.

Den 25 Junij werd de landsvrede in dier voege gesloten, dat de Evangelischen bij hun geloof zouden blijven, maar dat de vijf Kantons ook niet tot geloofsverandering zouden uitgenoodigd worden; — dat in de (zoogenoemde) *Voogdijen*, die onder gemeenschappelijk, afwisselend bestuur der Kantonsregeringen stonden, de meerderheid in de Gemeenten beslissen zou, of men de Mis wilde afgeschaft of behouden hebben; — dat het verbond met FERDINAND zou worden opgeheven; — dat alle geloofsdwang zou eindigen; — dat de vijf Kantons de oorlogskosten zouden betalen; — eindelijk werd aan hen het afschaffen der jaargelden aanbevolen.

Het had evenwel nog moeite in, om de verbonds-acte, met FERDINAND van Oostenrijk gemaakt, in handen te krijgen. Maar AEBLI van Glaris had er zich verantwoordelijk voor gesteld. Eindelijk bragt hij haar over in het leger der Zurichers, waarop zij den 26 Junij tegen 11 ure des morgens, in het bijzijn van ZWINGLI, met een zwaard in stukken gehouwen en vernietigd werd.

„Wij hebben," schreef deze aan CONRAD SOM te Ulm, „eenen eervollen vrede gesloten. Maar wij zijn ook niet uitgetrokken met het doel om bloed te vergieten. — God heeft ons weder getoond, dat onze vijanden niets tegen ons vermogen en ons geleerd, dat wij de zege behalen kunnen, ook zonder krijg te voeren, indien wij ons maar nabij Hem houden" [1]).

Nu verlieten de legers het veld. De krijg scheen geëindigd en echter was het geen vrede.

Toen ZWINGLI den Zondag na zijne terugkeering den

1) Zwingl. ad Conr. Somium. 30 Junii 1529. Opp. V. VIII. p. 310.

kansel beklommen had, sprak hij: "De vrede, die te Kappel gesloten is, zal oorzaak zijn, dat wij niet lang de handen in den schoot zullen moeten laten rusten."

Naar Bern schreef hij: "Ik bid u om Gods wil en bij ons tijdelijk en eeuwig heil, zijt niet tweedragtig onder elkander. Dit zeg ik zoowel tot de onzen als tot u. — Indien er twist en tweespalt onder ons is, de vijanden der waarheid zullen er in juichen. De groote zaak is, dat in de eerste plaats onze eeuwige belangen behartigd worden; het overige moge gaan, zooals God wil. En als wij slechts eensgezind zijn, wij zullen sterker zijn, dan wij zelve ons voorstellen" 1).

HOOFDSTUK XI.

FILIP, LANDGRAAF VAN HESSEN.

— "Geloofd zij de God des vredes, die u, mijn lieve Broeder! weder eenige verademing schenkt, en Zijn Woord, ja de eer Zijns naams gehandhaafd heeft, zonder dat het tot bloedvergieten gekomen is." Aldus schreef OECOLAMPADIUS aan zijnen vriend; want hij deelde opregt in al wat hem betrof, en niet zonder bezorgdheid had hij, ook om zijnent wil, de uitkomst der laatste gebeurtenissen te gemoet gezien. Gaarne ook doen wij hulde aan 's mans goed hart, waar hij voorts den wensch ontboezemt, dat het gesloten vredesverdrag door alle partijen heilig gehouden en nooit geschonden mogt worden. ZWINGLI zag den toestand van zaken duidelijker in, hij vreesde meer dan hij hoopte. In denzelfden brief deelde OECOLAMPA-

---

1) Zwingl. ad Legat. Bernatum. 29 Jul. 1529. Opp. V. VIII. p. 523.

DIUS hem het een en ander uit eene briefwisseling mede, die hij met MELANCHTHON gevoerd had over het verschil van opvatting van het Avondmaal. "Hij blijft," schrijft hij, "bij het gevoelen van LUTHER, hoewel zijne bewijsvoering weinig beteekent" [1]).

Gering intusschen was de verademing, waarvan OECOLAMPADIUS sprak, zeer gering, daar juist de voortduring van den strijd over het Avondmaal ZWINGLI het grootste verdriet baarde. Wel is waar, het was hem aangenaam te vernemen, dat zijne verklaring van het Avondmaal ook elders dan in Zwitserland meer bijval begon te verkrijgen. Zoo werd zij onder anderen in Silezie voorgestaan door CASPER SCHWENKFELD, een' edelman en Raadsheer van den Hertog van LIEGNITZ. ZWINGLI kende hem niet anders dan als een' man van opregte vroomheid en een voorbeeldig leven, maar die alleen wegens zijne overhelling tot het gevoelen omtrent de noodzakelijkheid van den Herdoop moest teregt gewezen worden [2]). Door BUCER en CAPITO kwam ZWINGLI een geschrift van SCHWENKFELD over het Avondmaal toe, 't welk hem zoo zeer beviel, dat hij het met eene aanprijzende voorrede in het licht zond. "Ik dank God," zeide hij, "dat het Hem behaagt, door zijne dienaren en werktuigen het licht der waarheid allerwegen te verspreiden" [3]). Maar, wat hem smartte, was, dat LUTHER voortging hem aan te vallen op hartstogtelijke wijze, waardoor hij genoodzaakt werd, op nieuw de pen tot zijne verdediging te voeren. "Ik heb een' volstrekten afkeer van dezen strijd," schreef hij aan eenen vriend: "Maar wat moet men doen, als

---

1) Oecolamp. ad Zwingl. 3 Jul. 1529. Opp. V. VIII. p. 317.

2) Quaestiones de Sacr. bapt., a docto quod. propos. Opp. V. III. p. 563. Deze Schwenkfeld is later tot de zonderlingste meeningen eener buitensporige dweeperij vervallen.

3) Zwingli's Vorrede zu der Schrift: "Eine Anweisung" etc. 1528. Opp. V. II. T. III. p. 22.

men niet met rust gelaten wordt? Ik word wel gedwongen mijne tegenpartij te staan, en, zoo mogelijk, moet ik hem van zijne kracht berooven. Het geldt hier niet alleen de zaak van de gansche *Theologie*, maar van het *ware geloof*, dat met vernietiging bedreigd wordt" [1]).

De ZWINGLI eigene voorstelling van de uitsluitend geestelijke werking van het Christendom, onafhankelijk van alle uitwendigheden, verbood hem eene andere meening van het Avondmaal te koesteren dan die van eene eenvoudige plegtigheid, waarvan de vrucht alleen van het geloof afhing. Maar hij zag, dat LUTHER hem in het geheel niet begreep, zijn gevoelen verdraaide en hem op geen enkel punt wederlegde. LUTHERS opvatting daarentegen scheen hem toe een vertrouwen op een uitwendig teeken in zich te sluiten, omdat volgens haar door het ligchamelijk genot werkelijk de vergeving van zonden ten deel valt. Hij hield haar dus voor eene terugkeering tot het Pausdom. Als LUTHER zeide: "Men moet gelooven, dat men het ligchaam van CHRISTUS nuttigt; want die gelooven, nuttigen het," streed dit geheel met zijn begrip van het *geloof*, hetwelk niet nu eens in dezen dan in eenen anderen zin, allerminst in dien van eene meening, moest verstaan worden, maar standvastig de beteekenis heeft van een onwankelbaar vertrouwen op JEZUS CHRISTUS, den Zoon van God, of, zoo als hij het ook uitdrukt, een vast vertrouwen op God door JEZUS CHRISTUS. Van daar derhalve zijne uitdrukking: "het geldt hier niet alleen de zaak van de gansche Theologie, maar van het *ware geloof*, dat met vernietiging bedreigd wordt," terwijl het punt, waarvan hij geene enkele schrede week, altijd bleef: *het vleesch is tot niets nut: de geest is het, die levend maakt.*

Had LUTHER nu op nieuw in zijn boek: *Geloofsbelijde-*

1) Zwingl. ad Ambros. Blaurer. 21 Jul. 1528. Opp. V. VIII. p. 203.

nis (Bekenntnisz) ZWINGLI en OECOLAMPADIUS aangegrepen, beiden bleven hem geen antwoord schuldig [1]), zoodat de strijd geen einde scheen te zullen nemen. Niemand zag dit met grooter leedwezen dan FILIPS, Landgraaf van Hessen, Graaf van Katzenelnbogen. Wij moeten dezen man een weinig nader leeren kennen.

FILIPS, bijgenaamd de Grootmoedige, was in 1504 geboren en had dus thans nog niet volkomen den leeftijd van vier en twintig jaren bereikt. Op zijn vijfde jaar reeds vaderloos, was hij opgegroeid onder de voogdijschap van zijne moeder ANNA VAN MECKELENBURG, en te midden van vele moeijelijkheden, waarin zijn vader het bestuur des lands achtergelaten had. Hij vertoonde eenen gelukkigen aanleg. Behalve door eene blakende zucht, om eenmaal zijn vaderland van dienst te zijn, kenmerkte hij zich van jongs af ook door zijne voorliefde voor de H. Schrift. Hij was klein van gestalte, maar zijne buitengewone vlugheid van geest en eenige bewijzen van diep nadenken, door hem gegeven, kondigden reeds de grootheid zijner ontwerpen aan. Zijne gelaatstrekken drukten zachtheid en ernst uit; hij had een hoog voorhoofd; op zijne wangen was een levendig rood verspreid; zijne oogen schoten vuurvlammen [2]). Had hij al vroeg eene heimelijke neiging voor de Hervorming aan den dag gelegd, welke hij nog gevoed had door het lezen der schriften van LUTHER en MELANCHTON, hij openbaarde zijne gezindheid geheel, toen hij in Julij 1524 aan al de Geestelijken in Hessen een bevel deed uitgaan, dat zij niet alleen het volk van godslastering aftrekken en het tot liefde voor God en den naaste, tot onderlingen vrede en

---

1) Ueber doctor Martin Luther's büch, bekenntniss genannt, antwurt Huldr. Zwingli's. 1528. Opp. V. II. T. II. p. 94.

2) Philipp der Groszmüthige, Landgraf von Hessen, von Dr. Christoph von Rommel. B. I. S. 58.

tot gehoorzaamheid aan de Overheid vermanen zouden, maar dat zij het ook in het Evangelie en in de leer van CHRISTUS zuiver zouden onderwijzen. Eindelijk deed hij ten volgenden jare zelf den beslissenden stap, die voor geheel Duitschland de grootste gevolgen had. Zijn overgang was de vrucht van innige overtuiging. Opregte godsvrucht drong hem, zich deze zijne overtuiging niet te schamen. En schoon hij wist, aan welke onaangenaamheden hij zich daarmede bloot gaf, hij was vast besloten allen tegenstand te trotseren. Hij betuigde *liever lijf en leven, land en lieden te laten varen, dan van Gods woord af te wijken* [1]. Van nu af zette hij moedig, maar te gelijk bedachtzaam en voorzigtig, de Hervorming in zijn land door. Hij wilde de Kerk naar de voorschriften der Apostelen bestuurd en ingerigt hebben. En ten einde haar ook wetenschappelijk te grondvesten, werd door hem de hoogeschool te Marburg gesticht, aan welke hij vervolgens de uitstekendste geleerden zocht te verbinden.

Groot was intusschen des Landgraafs bezorgdheid over de geheime plannen en vijandelijke ondernemingen, waarmede Keizer KAREL de Evangelische kerk in geheel Duitschland bedreigde. Zij bleek maar al te zeer gegrond te zijn, toen de Keizer, thans meester in Italie, eenen Rijksdag te Spiers aankondigde, waarbij hij in de *instructie*, aan zijne Gevolmagtigden gegeven, duidelijk zijn voornemen aan den dag legde, om tegen den loop der Hervorming eenen vasten dam op te werpen. Deze Rijksdag werd in April 1529 gehouden, en dáár werd, mede door den Landgraaf onderteekend, die beroemde *Protestatie* der Evangelische Vorsten overgeleverd, die de grondslag der gewetensvrijheid in Duitschland geworden is.

Onder de vrienden van den Landgraaf behoorde de geleerde JOHANNES HANER, Prediker eerst te Frankfort aan

---

1) Von Rommel. S. 134.

den Main, daarna te Neurenberg, dezelfde, die met ZWINGLI brieven over de beteekenis van het Avondmaal gewisseld had. Deze, een man van eenen uitstekenden geest, van eene edele liberale denkwijze, en van groote zachtzinnigheid, maakte FILIPS opmerkzaam, hoe niets de zaak der Evangelischen meer schaadde dan de strijd over de Avondmaalsleer tusschen de Wittenbergers en de Zwitsers, en hij bad hem zijne beste pogingen aan te wenden, om daaraan een einde te maken [1]). Die opwekking was niet vergeefsch. Hij zag in, van welk een uiterst belang het was de strijdvoerende partijen te vereenigen, opdat men met eendragtig zamenwerken te sterker tegenover den gemeenschappelijken vijand zou kunnen staan. Op HANER'S raad scheen hem daartoe niets beter geschikt, dan eene persoonlijke ontmoeting van de voornaamste mannen der beide partijen te doen bewerkstelligen. Zijn ijver gunde hem van nu af geene rust.

Reeds in Februarij 1528 had hij door UDALRICH, Hertog van Wurtemberg, die, uit zijn land verdreven, aan zijn hof een toevlugt gevonden had, aan OECOLAMPADIUS zijn verlangen doen blijken, dat er een mondgesprek mogt gehouden worden [2]). Maar in Mei des volgenden jaars wendde hij zich, nog uit Spiers, onmiddellijk tot ZWINGLI, schrijvende, dat hij voornemens was eene zamenkomst tusschen LUTHER en MELANCHTHON met zoodanigen, die in de opvatting van het Avondmaal aan de zijde van ZWINGLI stonden, op eene gelegene plaats tot stand te brengen, of het den barmhartigen en almagtigen God behagen mogt, dat men zich op grond der H. Schrift met elkander zou kunnen verstaan en op christelijke wijze eendragtig met elkander leven" [3]).

---

1) Siml. Ms. aangehaald door Schuler en Schulthess. Zwingl. Opp. V. VIII. p. 310.

2) Opp. V. VIII. p. 143.

3) Opp. V. VIII. p. 287.

Toen ZWINGLI daarop den Landgraaf zijne bereidwilligheid betuigd had, om de bedoelde zamenkomst bij te wonen, en LUTHER en MELANCHTHON, hoewel ongaarne, ten laatste ook toegestemd hadden, bleef alleen nog overig den tijd en de plaats te bepalen. De Landgraaf sloeg zijne eigene residentieplaats Marburg voor, en wees daarvoor den donderdag na MICHAELIS aan. En, om voorts bij ZWINGLI alle bedenkingen, die uit de gevaren der reis ontleend konden worden, weg te nemen, verzekerde hij hem, al zulke maatregelen te zullen beramen, als tot zijne beveiliging dienen konden [1]).

Dit laatste was niet zonder reden er bijgevoegd. Want om uit Zwitserland te Marburg te komen, moest men het gebied van den Keizer en van FERDINAND van Oostenrijk doortrekken. Daarom had ZWINGLI liever de stad Straatsburg tot de plaats der zamenkomst aangewezen gezien. "Want," schreef hij, "ofschoon dan de weg voor Doctor LUTHER en MELANCHTHON wat langer zal zijn, terwijl ik daarentegen niet verder dan 24 mijlen van Straatsburg verwijderd ben, zij hebben aan den anderen kant voor geene zoo doodelijke vijanden te duchten als ik."

"Moet het echter bij Marburg blijven, ik zal dan den Heer bidden, dat Hij mij tot eer van Zijnen naam veilig derwaarts geleide. Ik wil komen, zelfs al kan ik de toestemming van den Raad te naauwernood verwerven, indien het slechts blijkt, dat het niet tegen Gods wil en het belang der Kerk strijdt. Maar ik sta in het vertrouwen, dat bij onze zamenkomst de zaak der waarheid winnen zal" [2]).

OECOLAMPADIUS moedigde almede zijnen vriend aan, om aan het verlangen van den Landgraaf toe te geven.

---

1) Philippus, Landgr. Hassiae ad Zwingl., Jovis die post Petri et Pauli 1529. Opp. V. VIII. p. 312.

2) Zwingl. ad Philippum, Landgr. Hassiae. 14 Jul. 1529. Opp. V. VIII. p. 320.

Wat hem zelven betrof, hij achtte zich door zijn vroeger reeds gegeven woord gebonden. "LUTHER en MELANCHTHON," schreef hij, "zullen ook komen. Wij worden er geroepen. Ik zie niet, hoe wij zulk een' heldhaftig man, als de Landgraaf is, zijn verzoek kunnen afslaan" [1]).

Om de gewenschte zaak nog meer te bevorderen, vaardigde de Landgraaf den Geheimsecretaris van zijnen neef, den Hertog van Wurtemberg, met name JOANNES VON FUCHSTEIN, als zijnen Gezant naar Zurich af. ZWINGLI ontving hem reeds des morgens aan het ontbijt, in het bijzijn van zijnen vriend LEO JUDAE, dien hij uitgenoodigd had, het gesprek bij te wonen. VON FUCHSTEIN overhandigde hem brieven, zoo van den Landgraaf, als van den Hertog, zijnen Meester, en besprak verder met hem de wijze, waarop de reis naar Marburg zou kunnen ondernomen worden [2]).

Doch ZWINGLI moest nu nog eerst beproeven de goedkeuring althans van den Geheimen Raad van Zurich te verkrijgen. Hij stelde hem de zaak voor, vreezende dat, zoo hij ze voor den gezamentlijken kleinen Raad bragt, hem het vertrek uit de stad zou geweigerd worden. Maar ook de Geheime Raad maakte groot bezwaar, omdat men van de ééne zijde bij den toestand des lands de voorlichting en den bijstand van ZWINGLI meende niet te kunnen ontberen, en aan de andere zijde den dierbaren man niet aan de gevaren van eene zoo verre reis wilde bloot stellen.

Nadat er nog een paar brieven met den Landgraaf gewisseld waren — in welke briefwisseling ook de Predikers van Straatsburg, BUCERUS, HEDIO en CAPITO, en STURM, Burgemeester aldaar, waren betrokken, — werd tot

---

1) Oecolamp. ad Zwingl. 12 Jul. 1529. Opp. V. VIII. p. 319.

2) Udalr. Dux Wurtemb. ad Zwingl. 25 Julii 1529. — Ex scedula Zwingl. ad Leonem. — Philipp Landgr. Hassiae ad Zwingl. Opp. V. VIII. p. 328. 329.

het vertrek besloten. Gedurende ZWINGLI's afwezigheid zou de Commandeur CONRAD SCHMIDT de predikdienst en herderlijke zorg bij de Gemeente van Groot-Munster waarnemen. Het verdere gaf hij aan God over. "Gij, o mijn God!" sprak hij bij zijn vertrek uit Zurich, "hebt mij nog nooit verlaten, en ook thans zal Uw wil geschieden tot heerlijkheid Uws naams!"

HOOFDSTUK XII.

DE REIS NAAR MARBURG.

Aan den morgen van 3 Sept. 1529 fluisterde men te Zurich elkander in het oor, dat ZWINGLI de stad verlaten had. En als men vroeg: waarheen? haalde men de schouders op. Hij was vertrokken, zonder iemand van de plaats, waarheen hij zich begeven had, en zonder zelfs van zijne reis kennis te geven. Zijne vijanden zeiden: "Hij is het land ontvlugt en met de schelmen weggeloopen!" Er waren er, die meenden te weten, dat de Duivel persoonlijk hem verschenen was en hem levend weggehaald had. Zijne vrienden zelve stonden over dit heimelijke vertrek verwonderd. Ja, zijne huisvrouw, die hij, om haar niet te verontrusten, van zijn eigentlijk voornemen onkundig gelaten had, wist op de vragen, die haar gedaan werden, geen ander antwoord te geven, dan dat haar man haar van een bezoek te Bazel, uithoofde van bijzondere aangelegenheden, gesproken had. Weldra echter werd het raadsel opgelost door twee brieven van ZWINGLI, den een' aan den Grooten en Kleinen Raad, den ander' aan den Burgemeester en de leden van den Geheimen Raad, op Zaturdag te Zurich 1 Sept. vóór de ochtendschemering geschreven.

[redacted]

De eerste was van den volgenden inhoud:

"Het is u niet onbekend, dat er tusschen de Predikers van Boven- en Beneden-Duitschland een groote strijd ontstaan is over het Avondmaal des Heeren. Deze twisten hebben, gelijk te denken was, op den onlangs gehouden Rijksdag te Spiers grooten aanstoot gegeven, en de Roomschgezinden hebben daaruit aanleiding genomen, om het Evangelie zeer te smaden. Nu heeft de almagtige God het hart van den vromen Landgraaf van Hessen opgewekt, om een vriendschappelijk gesprek, vrij van alle twistgierigheid, te verordenen, en alzoo Doctor MAARTEN LUTHER en eenige van zijne vrienden aan de ééne zijde, en van de andere zijde mij, benevens OECOLAMPADIUS van Bazel en BUCERUS van Straatsburg uit te noodigen, dat wij op zijn gebied wilden te zamenkomen en door onderlinge bespreking uit de H. Schrift tot eenstemmigheid in het geloof en tot broederlijke gezindheid geraken zouden. Tot driemalen toe heeft de Landgraaf met eigenhandig schrijven mij verzocht over te komen. Tweemalen heeft hij zich tot den Geheimen Raad gewend met de bede, dat men mij verlof mogt willen geven. Welk verlof mij door den Geheimen Raad geweigerd is, verwijzende mij tot Uwe Wijsheid. Toen men nu bepaald had, in de volgende week de zaak aan uwe vergadering voor te stellen, beving mij de vrees, dat het u welligt niet behagen zou mij te laten vertrekken. Tegelijk gebeurde er iets, dat mij tot meerderen spoed drong. Weshalve ik begreep de volgende week niet te kunnen afwachten. En hoewel de oorlogzuchtige stand van zaken [1]), de hinderlagen, die mijne vijanden mij overal leggen, en mijn eigen geldgebrek mij dreigend voor oogen stonden en geschikt schenen, om mij van het ondernemen der reis af te schrikken, heb ik mij

---

1) Ferdinand van Oostenrijk trok zijne krijgsbenden te zamen. Ambr. Blaurer. ad Zwingl. 10 Aug. 1529. Opp. V. VIII. p. 344.

echter gesterkt in de hoede van God, die niet beschaamd maakt en mij nog nooit verlaten heeft, en ik heb Hem gebeden, dat Hij alles ten beste schikken en op de bevordering van Zijne heerlijkheid moge doen uitloopen. Daarbij heb ik overdacht, dat God u, benevens de met u verbondene Kantons, magt en wijsheid schenken kan en zal, om de gemeene belangen met kloekmoedigheid voor te staan. — Ik ben derhalve met grooten spoed vertrokken. Niet, alsof ik in de achting, die ik u verschuldigd ben, ben te kort gekomen; maar ik vreesde, dat gij uit bezorgdheid voor mijn' persoon mij geen verlof zoudt willen geven. De reis is meer dan 60 mijlen, en de plaats wegens de leer, die er beleden wordt, mij niet gunstig; evenwel, als zijnde in het gebied van den Landgraaf gelegen, zonder levensgevaar. Al de geleerden van onze tegenpartij zullen er tegenwoordig zijn, en wij zijn niet meer dan met ons drieën. Ook zijn er ver van Zurich af weinig vrienden, op wie wij (bij de verdediging van onze gevoelens) vertrouwen kunnen. Om deze reden is het mij onvoegzaam toegeschenen van het gesprek weg te blijven, opdat niet het geheele doel daarvan verijdeld worde en zoo vele waardige mannen van onze tegenpartij te vergeefs gekomen zouden zijn."

Tegelijk verzocht hij, dat men hem als afgevaardigde van de Regering van Zurich na mogt zenden het Raadslid UDALRICH FUNK, die vroeger ook met hem naar Bern geweest was, een' man van moed en trouw, daarenboven der Latijnsche taal magtig. "Want," schreef hij, "ik ducht zeer dat men mijn Zwitsersch taaleigen niet verstaan zal; waarom ik genoodzaakt zal zijn Latijn te spreken" [1]).

Deze brief was ingesloten in dien aan den Geheimen Raad, benevens nog eenen pas ontvangen brief van den

1) Zwingl. ad Senat. minorem et majorem Turicensem. Opp. V. VIII. p. 355.

Landgraaf. Tevens werden daarbij eenige wenken en raadgevingen medegedeeld, hoe in den tegenwoordigen toestand van zaken te handelen [1]). Welk schrijven ons een vernieuwd bewijs oplevert, hoezeer ZWINGLI als de ziel van de Regering te Zurich zij aan te merken.

Vergezeld van RUDOLF COLLIN, den Hoogleeraar in de Grieksche taal, dien hij gewild had, dat zijn reisgenoot zijn zou, kwam hij op Zondag heimelijk te Bazel ten huize van een Raadslid aan en ging tegen den nacht naar de woning van OECOLAMPADIUS over.

Van Bazel schreef hij weder aan de leden van den Geheimen Raad. Hij berigtte zijne behoudene aankomst en herhaalde het verzoek, dat FUNK hem zou nagezonden worden. Zoo was ook tot begeleiding van OECOLAMPADIUS het Raadslid, RUDOLF FREI, van de Regering van Bazel afgevaardigd. Hij voegde er nog een ander verzoek bij. "Ik bid u," schreef hij, "dat gij mij twintig kroonen ter leen wilt geven, die ik eerlijk zal terug betalen. Want daar ik huurpaarden naar Bazel heb moeten nemen, heeft mij de reis veel gekost. Ook heeft men ons aangeraden te Straatsburg paarden te koopen, die wij later tegen denzelfden prijs gemakkelijk weder zouden kunnen verkoopen. Nu heb ik 35 kroonen met mij genomen. Als ik daarvan de paarden betaald heb, zal er voor den leeftogt niet veel overblijven. Maar het is onvoegzaam, dat ik bij vreemden om geld ter leen zou moeten gaan. Daarom helpt mij en toont mij alzoo vergeven te hebben, dat ik zonder uwe vergunning ben heengegaan. Laat Magister STOLL aan mijne huisvrouw alles mededeelen, wat van algemeene belangen aan eene vrouw medegedeeld kan worden. Want ik heb haar alleen gezegd, dat ik voor bezigheden naar Bazel moest gaan. God zij

---

1) Zwingl. ad Consul., Tribunos et sex viros a sanctiorib. consiliis Turic. Opp. V. VIII. p. 359.

met u! Denkt toch niet, dat ik Zurich verlaten heb, om elders mijn verblijf te zoeken.

Uw altijd bereidwillige HULDR. ZWINGLI [1]).

Den 5 Sept. 9 ure na den middag ten huize van OECOLAMPADIUS te Bazel.

Reeds den volgenden dag, 6 Sept., verreisden zij van Bazel op kosten van de Regering aldaar met een schip, in gezelschap van eenige christelijke kooplieden, en binnen dertien uren kwamen zij te Straatsburg aan. Terstond schreef ZWINGLI eenige regelen aan den Geheimen Raad, waarbij hij tevens berigtte, dat hij voornemens was elf dagen te Straatsburg te vertoeven [2]).

Hij nam in die stad zijn verblijf bij MATTHEUS ZELL, Prediker bij de Hoofdkerk, die met zijne huisvrouw, CATHERINE, hem op de meest gastvrije wijze onthaalde. Aldaar kwam ook weldra UDALRICH FUNK bij hem. Men deed hun, alsmede OECOLAMPADIUS en die bij hem waren, alle eer aan, niet alleen uithoofde van hunne persoonlijke verdiensten, maar bijzonder ook als gelastigden der zeer bevriende steden Bazel en Zurich. Zoodra mogelijk maakten ZWINGLI en FUNK hunne opwachting bij de leden der Regering, voornamelijk met het oogmerk, om de toetreding van Straatsburg tot het verbond der Evangelischen (Bürgerrecht) tot stand te brengen. Reeds sedert lang waren daarover, inzonderheid door ijverige bemoeijing van BUCERUS, onderhandelingen gevoerd, welker einde vurig door ZWINGLI gewenscht werd. De Regering toonde zich daartoe niet ongenegen. Men besprak eenige nadere regeling van zaken, en men kwam

1) Zwingl. ad Consul. ceterosque viros a sanctiorib. consiliis Civ. Turic. Opp. V. VIII. p. 361.

2) Zwingl. ad Consul., Tribunos et sex viros a sanct. cons. 6 Sept. 9 hora pomeriadana a. 1529. Opp. V. VIII. p. 362.

overeen, dat de Raad van Zurich in zijne handelingen eenigen meerderen spoed moest maken, vooral daar men uit zekere bronnen wist, wat de Keizer tegen de Evangelischen in zijn schild voerde [1]).

Het kon wel niet missen, of ZWINGLI moest ook te Straatsburg den kansel beklimmen. Hij deed dit in den Dom onder den toevloed van eene ontzagchelijke schare, allen brandend nieuwsgierig, om den man te zien en te hooren, van wien zoo groote geruchten waren uitgegaan.

Eindelijk was de dag der afreis gekomen; maar het verblijf in die stad liet nog lang bij onzen Hervormer eenen regt aangenamen indruk achter. De godsdienstige zin harer inwoners, de regtvaardigheid harer wetten, de eensgezindheid, die alle standen aan elkander verbond, hadden hem diep getroffen, zoodat hij niet kon nalaten te zeggen: "Indien er ergens voor de herstelling en bloei der godzaligheid naar het Evangelie verwachting is, dan is het te Straatsburg. Ik zie hier de aanzienlijken en magtigen vrij van hoovaardij, de Leeraars geleerd, ijverig en getrouw, het volk rustig en volgzaam. Waarlijk! Ik word in mijne overtuiging bevestigd, dat Kerk en Staat één behooren te zijn en dat een *Christelijke* Staat de beste is" [2]).

Aan het gezelschap der Zwitsers sloten zich uit Straatsburg de Burgemeester STURM en de twee Predikanten MARTINUS BUCERUS en CASPER HEDIO aan, terwijl hun ook eene eerewacht van krijgsknechten werd toegevoegd, om hen naar Marburg te vergezellen. De stedelijke Regering liet hun met eene gewapende bedekking uitgeleide doen. Men bragt hen eerst tot het kasteel Kochersperg,

---

1) Zwingl. ad Consul. ceterosque viros a sanctiorib. consil. Tur. 11 Sept. 1529. Opp. V. VIII. p. 363. 365.

2) Zie de opdragt van zijn boek over den Profeet Jeremias: Illustrissimo Senatui populoque Argentoracensi. Opp. V. VI. T. I. p. 6.

waar men vertoefde. Verder trok men naar het kasteel Herstein, dat, even als het eerstgenoemde, tot het gebied van Straatsburg behoorde. De Regering dier stad had voor alles de beste zorg gedragen, zoodat men redenen had van zeer te vreden te zijn. Aan het kasteel Herstein werden zij reeds opgewacht door den Hertog LODEWIJK VAN TWEEBRUGGEN, die op verzoek van den Landgraaf zich belast had met het verdere geleide. Hier nam men weder een weinig tijds rust. De Hertog, zich borg gesteld hebbende voor de veiligheid van zoo vele belangrijke personen, voerde hen nu langs omwegen over berg en dal en door digte bosschen en wouden tot Tweebruggen, de hoofdplaats van zijn Hertogdom. Vervolgens ging het voort naar het kasteel Leichtenberg en van daar naar het kasteel bij Meysenheim, een stedeke in het Tweebrugsche aan de rivier de Lauter. Hier was weder voor eene gastvrije ontvangst zorg gedragen; zij hielden er op nieuw kwartier en werden van al het noodige overvloedig voorzien [1]).

Verfrischt en versterkt, werd de reis weder met nieuwen moed door hen voortgezet. Zij sloegen nu den weg naar St. Goar in, de eerste Hessische stad, hielden daar stil en daarna ging het naar het kasteel Rinfels. Hier vonden zij den Hessischen Regeringsraad JACOB VON TOUBENHEIM met veertig Hessische ruiters, die hen vervolgens onder zijne bedekking overnam. Nu was weldra de reis afgelegd. Over den Rijn getrokken, kwamen zij 29 September, elf dagen na hun vertrek uit Straatsburg, behouden en gezond te Marburg aan, waar zij in eene woning aan de Oostzijde van den zoogenoemden *Beerenbron* voorloopig hun intrek namen.

Den dag na hunne aankomst verschenen ook uit Saksen MAARTEN LUTHER, PHILIPS MELANCHTHON en JUSTUS

1) Zwingl. et Funkius ad Consul. et Senator. Turic. 22 Sept. 1529. Opp. V. VIII. p. 368.

JONAS, en een dag later uit Augsburg STEFANUS AGRICOLA, uit Neuremberg ANDREAS OSIANDER, en uit Hall in Zwaben JOHANNES BRENTIUS. Deze allen stegen aan een herberg in de *Barvoeterstraat* af. Bovendien bevonden er zich reeds vele geleerden uit alle oorden in de stad, om, zoo het vergund mogt worden, van de gesprekken getuigen te zijn. Zonder twijfel hadden de meesten hunner in eene zaak, waarin de twee groote Hervormers tegenover elkander stonden, *of* voor den éénen *of* voor den anderen reeds partij gekozen, en het kon hun dus niet onverschillig zijn, hoedanig de uitslag van eene zamenkomst zijn zou, die tot onderlinge bevrediging aangelegd was.

HOOFDSTUK XIII.

HET GESPREK.

Aan de boorden van de Lahn op eene aanmerkelijke hoogte lag het Vorstelijke Kasteel, dat den Landgraaf toebehoorde. Het was eene belangrijke sterkte, er op aangelegd, om zoowel de stad in bedwang te houden, als om den vijand van buiten af te weren. Aan de eene zijde had men van daar het uitzigt op de torens en gebouwen der oude stad, en naar de andere zijde weidde het oog over het verrukkelijkste verschiet, of daalde in het schoone Lahndal neder, dat zich aan den voet van het Kasteel uitstrekte. De ruime zalen van het Kasteel waren geschikt eene menigte gasten te bevatten, en de onbekrompene gastvrijheid van den Landgraaf had er op gerekend, hen vorstelijk te onthalen.

De hoofdpersonen, die daar binnen verwacht werden, waren ongetwijfeld LUTHER en ZWINGLI. Zij kenden elkander van aangezigt niet. Hoe zou hunne eerste ont-

moeting zijn? Reeds van den beginne openbaarde zich een verschil van gezindheid jegens elkander, hetwelk van den kant van LUTHER niet veel goeds beloofde. Om hunne achting te toonen, hadden OECOLAMPADIUS, BUCERUS en HEDIO aan LUTHER terstond na zijne aankomst een bezoek gebragt. Nu zou het voor het minst de beleefdheid gevorderd hebben, dat één der Duitschers ZWINGLI was komen begroeten; maar niemand kwam. Het was, wel is waar, eene geringe zaak, en het blijkt ook niet, dat ZWINGLI zich dit verzuim aangetrokken heeft; maar er werd echter genoegzaam door aangeduid, hoe weinig men genegen was zijne vriendschap te zoeken.

Maar de Landgraaf wilde van zijne zijde niets veronachtzamen, wat de goede verstandhouding zou kunnen bevorderen. Hij noodigde beiden op het kasteel en wees aan elk hunner zijne bijzondere vertrekken aan, die tot hun verblijf behoorlijk waren ingerigt. Reeds den eigen avond verzamelde hij hen aan zijne tafel, die nu en ook vervolgens zoo goed voorzien was, dat JUSTUS JONAS de aanmerking maakte: "Men behandelt ons te midden dezer Hessische bosschen op eene prachtige wijze, en dat niet ter eere der Muzen, maar om den wil van God en CHRISTUS!"

Aan den avonddisch liep het gesprek over de wijze, waarop men met elkander, naar het oogmerk van de zamenkomst, handelen zou. ZWINGLI gaf zijn verlangen te kennen, dat men zich van de Latijnsche taal bedienen zou, en dat er beëedigde Schrijvers aangewezen zouden worden, die, al wat besproken werd, opteekenden. LUTHER begeerde, dat eenige geleerde Roomschgezinden als getuigen zouden tegenwoordig zijn, opdat zij oordeel zouden uitspreken, aan wiens zijde de waarheid gevonden werd! De Landgraaf oordeelde het een noch het ander te moeten inwilligen. Ook deelde hij mede, dat CARLSTADT in een dringend schrijven hem zijn verlangen te kennen gegeven

had, om tot het gesprek toegelaten te worden; maar dat hij hem dit geweigerd had, omdat zijne tegenwoordigheid tot niets goeds zou leiden. Naar zijne meening was er veel aan gelegen, dat men van den aanvang af elkander wel verstond. Hij openbaarde daarom zijn' wensch, dat aan den volgenden morgen LUTHER met OECOLAMPADIUS en ZWINGLI met MELANCHTHON afzonderlijk te zamen zouden komen. Dit was goed gezien. Door den meer heftigen tegenover den min heftigen te plaatsen, en deze met elkander over de bestaande geschilpunten in het bijzonder te doen bespreken, zou de weg tot eene toenadering kunnen voorbereid worden.

Zoo als de Landgraaf had voorgesteld, gebeurde het. Op den 1. October na de godsdienstoefening werden ZWINGLI en MELANCHTHON in een eigen vertrek geleid, ten einde met de vereischte kalmte elkanders gevoelens te verstaan en te beoordeelen. MELANCHTHON deed ZWINGLI terstond blijken, dat hij hem van vele kettersche meeningen verdacht hield. De oorzaak daarvan was, dat hij, zoo min als LUTHER, zich de moeite gegeven had, om de gevoelens der Zwitsersche Hervormers uit hunne eigene geschriften te leeren kennen, maar aan hetgeen desaangaande verspreid werd een onbepaald geloof had geschonken. Daarenboven bevooroordeeld als hij tegen hen was, had hij hen op eene lijn met de Wederdoopers geplaatst, wier dwalingen zij volkomen zouden deelen.

De uitgesprokene verdenking van MELANCHTHON gaf aanleiding de voornaamste leerstukken des geloofs nader te bespreken.

Het eerste punt van beschuldiging tegen ZWINGLI was, dat hij de Godheid van CHRISTUS loochende en niet zuiver van de Drieëenheid dacht. Maar toen deze verklaarde, altijd geloofd te hebben en nog te gelooven, dat CHRISTUS waarachtig God en mensch is, en ten aanzien van de Drieëenheid zijne overeenstemming met de oude geloofs-

belijdenissen der Kerk betuigde, liet MELANCHTHON dit punt vallen.

"Maar," zeide hij, "ik heb vernomen, dat gij de erfzonde ontkent, en in de dwaling der Pelagianen gevallen zijt, die de zonde alleen aan de daden der menschen verbinden." Toen echter ZWINGLI zich over zijn gevoelen nader verklaard had, gelukte het hem zijne tegenpartij te doen erkennen, dat zij niet verschilden, en het de ware opvatting der erfzonde is, indien men haar houdt voor eene van ADAM overgeërfde krankheid, waardoor het den mensch onmogelijk is, God lief te hebben, en die hem alzoo verdoemlijk maakt.

Nu ging men tot een nieuw punt van bezwaar over. ZWINGLI zou namelijk als de dweepende Wederdoopers leeren, dat de H. Geest den mensch verlicht *zonder* het Woord en de Sacramenten. "Maar," antwoordde ZWINGLI, "verwar toch mijne begrippen niet met die der Wederdoopers. Er is geene gevaarlijker sekte dan deze, en ik voer met hen geen' minder hevigen strijd dan met de Pausgezinden zelve. Ik leer, dat de H. Geest den mensch verlicht door het zuiver gepredikte en wel begrepen woord Gods."

Vervolgens verweet MELANCHTHON hem, dat hij onregtzinnig dacht over de regtvaardiging des zondaars door het geloof, en daarvan leerde, alsof de werken, die het geloof achtervolgen, 's menschen regtvaardigheid zijn. Maar het viel ZWINGLI niet moeijelijk zijne ware denkbeelden aangaande het geloof en zijne verhouding tot de werken in het licht te stellen, zoodat MELANCHTHON daarop verder niets aan te merken had.

Eindelijk kwam men op het Avondmaal. Veel werd daarover gesproken, maar het slot was, dat ieder bij zijne meening volhardde [1]).

---

1) Philipp. Melanchthon ad Princip. Elect. Saxon. Zwinglii

Zes uren duurde dit gesprek. Na het eindigen daarvan kwam OECOLAMPADIUS bij ZWINGLI, klagende, dat hij in LUTHER, met wien hij drie uren gesproken had, eenen tweeden ECK had aangetroffen. ZWINGLI daarentegen zeide, dat MELANCHTHON de kunst verstond, om zich, als PROTEUS, in alle bogten te wringen en allerlei gestalten aan te nemen, zoodat hij moeite gevonden had, hem ergens vast te krijgen [1]).

Het was zaturdag den 2 October. De uurwijzer van het Kasteel wees zes uur in den morgen aan. De deuren van de groote Ridderzaal waren geopend. Eene schare van aanzienlijke mannen bevond zich dáár reeds bijeen [2]). Aan eene afzonderlijke tafel zaten ZWINGLI en MELANCHTHON, LUTHER en OECOLAMPADIUS tegen over elkander. Nevens hen had de Landgraaf plaats genomen, in een eenvoudig gewaad gekleed en zonder eenig teeken van onderscheiding. Want hij wilde niet, dat zijne waardigheid hier eenigen invloed zou uitoefenen.

De Staats-kanselier FEIGE opende de zamenkomst in den naam des Vorsten met eene aanspraak, waarin hij de strijders vermaande, om alle hartstogtelijkheid te vermijden. Men moest naar niets anders trachten, dan dat de waarheid aan het licht gebragt wierd. Wie zóó deed, zou zich den naam van eenen echten Geleerde waardig maken en roem behalen. Maar wie den vrede niet lief had en slechts hardnekkig bij zijne opgevatte meening volhardde, zou daardoor bewijs geven, dat de H. Geest niet bij hem was. Na den Kanselier stond de geleerde CURICIUS op, die bij den Landgraaf in hooge achting stond. Hij sprak een la-

---

Opp. V. IV. p. 184. Ad Henric. Saxon. Ducem. Ibid. p. 187. Cf. Hospin. hist. sacr. P. II. fol. 80. 81.

1) Zwingl. ad Vadianum. 20 Oct. 1529. Opp. V. VIII. p. 369.

2) Volgens de opgaaf van Zwingli, ad Vadian. ll. p. 370, vier en twintig, maar naar het verhaal van Brentz vijftig of zestig. Opp. V. IV. p. 201.

tijnsch gedicht uit, waarin hij eveneens de partijen bezwoer, om de gesprekken met kalmte aan te vangen en met waardigheid te voeren, opdat de wereld bekennen mogt, dat hier het werk des H. Geestes was.

Thans keerden zich aller oogen naar de mannen, die gereed stonden elkanders meening te bestrijden. Toen zag men LUTHER een stuk krijt nemen en vóór zich op de tafel met groote letters schrijven: "Dit is mijn ligchaam!" Daarop hield hij eene lange rede. Hij betuigde, dat hij in het stuk van het Avondmaal niet leerde, zoo als zijne tegenpartij, en ook nimmermeer alzoo leeren zou. Hij wilde, zeide hij, blijven bij het woord Gods: *dat is mijn ligchaam; dat is mijn bloed.* Van dat woord kon hij geene verklaring aannemen. Men moest bij de letter blijven.

Vervolgens sprak OECOLAMPADIUS. Na plegtig Gods naam aangeroepen te hebben, wees hij op het figuurlijke in de redenen des Heeren en toonde voorts aan, dat CHRISTUS in het Avondmaal geene ligchamelijke, maar eene geestelijke genieting bedoeld had.

Hiertegen voerde LUTHER aan, dat de geestelijke genieting de ligchamelijke niet wegnam.

Toen nam ZWINGLI het woord. Hij verweet het LUTHER, dat hij reeds bij den aanvang verklaard had, van zijne meening niet te zullen afgaan. Maar op deze wijze, zeide hij, wordt voor alle nader onderrigt uit Gods woord de deur gesloten. Men moest de Schrift door de Schrift uitleggen. Joh. 6 had de Heer geleerd, dat het vleesch *tot niets nut* is, waaruit volgt, dat hij in het Avondmaal geen *onnut* ding, dat is *eene ligchamelijke genieting*, kan gegeven hebben. Ook had de Heer er bijgevoegd, dat Hij opvaren zou, waar Hij te voren was. Derhalve kan Hij niet ligchamelijk in het Avondmaal gegeten worden.

LUTHER hervatte: "De Heer heeft gezegd: *dat is mijn ligchaam.* Wanneer Hij mij wilde appelen voorlegde en

mij gebood ze te nemen en te eten, moet ik niet vragen, *waarom?*

Daarop zeide ZWINGLI: "MARIA vroeg aan den Engel: HOE *kunnen deze dingen geschieden?* De Joden vroegen: HOE *kan deze ons zijn vleesch te eten geven?* Waarom zou het ons dan ook niet geoorloofd zijn onderrigt in de H. Schrift te zoeken?" Hij wees aan, dat LUTHER aannam, wat nog eerst bewezen moest worden. De woorden Joh. 6 behoorde men tot verklaring van de woorden der instelling des Avondmaals aan te wenden.

Toen LUTHER daarvan niets wilde weten, zeide ZWINGLI: "Neen! Neen! Heer Doctor! Die woorden breken u den hals."

Deze uitdrukking deed den ander in toorn ontbranden. "Beroem u niet zoo zeer!" riep hij uit. "Gij zijt in Hessen en niet in Zwitserland. Men breekt hier de lieden zoo maar niet den hals."

Eerst nadat ZWINGLI zijne uitdrukking als bevattende een spreekwoord, in Zwitserland zeer gemeen, opgehelderd en de Landgraaf zelf een woord van vrede gesproken had, werd hij weder bezadigd.

Daar het thans middag geworden was, werd het gesprek afgebroken. Toen men weder bijeengekomen was, las ZWINGLI uit de Postille van LUTHER over Joh. 6:63 en uit de Aanteekeningen van MELANCHTHON op die plaats het een en ander voor, waaruit duidelijk bleek, hoe hunne verklaring van die woorden geheel met de zijne overeenkwamen.

"Ik vraag er niet naar," antwoordde LUTHER, "hoe ik en MELANCHTHON Joh. 6 verklaard hebben. Gij moet mij bewijzen, dat, wanneer de Heer zegt: *dit is mijn ligchaam*, het evenwel zijn ligchaam *niet* is. Ik erken, dat het ligchaam van CHRISTUS in den hemel is, maar ik belijd ook, dat het in het Sacrament is. Het doet niets ter zake, of dit tegen de natuur strijdt, wanneer het maar niet tegen het geloof strijdt."

Op eenen naderen aandrang van OECOLAMPADIUS om zijne meening te verklaren, voegde hij er bij. "Het ligchaam van CHRISTUS is in het brood, even gelijk het zwaard in de scheede is."

Daarop toonde ZWINGLI uit de Schrift aan, dat het ligchaam van CHRISTUS geheel aan het onze gelijk is, en besloot daaruit, dat het slechts op ééne plaats, *niet* op vele plaatsen was.

"Ik geef toe," antwoordde LUTHER, "dat het ligchaam van CHRISTUS *eindig* is, en toch is het *niet beperkt* als het onze. Ik wil van geene plaats, waarin zijn ligchaam besloten zal zijn, hooren. Ik wil het niet hebben! Ik wil het volstrekt niet!"

"Maar hoe!" viel ZWINGLI in. "Welke woorden zijn dat? Moet men dan juist willen, wat gij wilt, Heer Doctor?"

Aldus ging het voort, terwijl ZWINGLI altijd stuitte op de ongezindheid van LUTHER, om zich in eenig onderzoek der H. Schrift of in eenige redenering in te laten. Gedurig herhaalde hij de woorden: "Ik wil niets weten van de Mathematica!" En ofschoon ZWINGLI steeds betuigde: "Ik spreek niet van de Mathematica, maar van het woord Gods," het mogt niet baten. Hij bleef daarbij. Ook wilde hij niet, dat de Zwitsersche Hervormer zich aanhoudend van aanhalingen uit het N. Testament naar den oorspronkelijken tekst bediende. ZWINGLI verontschuldigde zich daarover met te zeggen, dat hij sedert twaalf jaren het N. Testament niet anders dan in het Grieksch gewoon was te lezen.

Men vorderde derhalve niets. Beide mannen, — men gevoelt het, — stonden op verschillenden bodem. LUTHER beschuldigde ZWINGLI, dat hij het geloof te kort deed; ZWINGLI daarentegen hield LUTHER voor, dat hij de ware meening der H. Schrift niet wilde verstaan.

Intusschen was de dag gedaald. Sprekers en hoorders

waren beiden vermoeid. Men verschoof dus de voortzetting van het gesprek tot morgen.

HOOFDSTUK XIV.

DE PREEK.

Tijdens hun verblijf te Marburg predikten voor het Vorstelijk Hof LUTHER, OSIANDER en ZWINGLI. De laatste had de *Voorzienigheid Gods* tot het onderwerp zijner rede gekozen en sprak daarover vrij en op zijne gedachten. Toen later de Landgraaf deze leerrede van hem begeerde, verklaarde hij buiten staat te zijn, hetgeen hij gesproken had naar de letter weder te geven. Maar ter vergoeding hiervan zond hij hem eene verhandeling, "en, als gij ze hebt ingezien," schreef hij, "zult gij bevinden, dat gij hiermede, zoo al niet de leerrede zelve, dan toch de zaken, waarover ik gesproken heb, verkregen hebt." Hij gaf haar terzelfder tijd (1530) in het licht onder den titel van: *Anamnema* of *herinnering van de leerrede over de Voorzienigheid Gods* 1). Met behulp daarvan zijn wij dus in staat gesteld, om ZWINGLI te hooren, en eenige van zijne voornaamste denkbeelden in ons geheugen te prenten.

Het was nu Zondag. In de kapel van het vorstelijk slot zien wij in het hooge gestoelte den Landgraaf, den Hertog ULRICH van Wurtemberg en vele andere edelen. Aan de andere zijde ontmoet ons oog LUTHER en MELANCHTON met hunne vrienden. Een weinig meer nabij bemerken wij OECOLAMPADIUS, BUCERUS, HEDIO en den Burgemeester van Straatsburg. Al de overige plaatsen waren door eene menigte toehoorders van verschillenden rang ingenomen.

---

1) Opp. V. IV. p. 79.

Eensklaps ontstaat er in de vergadering diepe stilte. Aller blikken rigten zich naar den predikstoel, die door den Zwitserschen Hervormer beklommen wordt. Men bewondert zijne edele gestalte en men kan niet nalaten eene vlugtige vergelijking te maken tusschen zijn gelaat en dat van LUTHER, beide van sprekende, maar verschillende uitdrukking. Op het zijne leest men grootere scherpzinnigheid en fijngevoeligheid, terwijl dat van den Duitscher meer kracht en rondheid aanwijst.

ZWINGLI opent den mond en zegt:

"Genade en vrede zij u van onzen Heer en Zaligmaker JEZUS CHRISTUS!"

"Er is geene rust voor den mensch dan in het bezit van het goede."

Nu gaat de Prediker er toe over om aan te toonen, dat God alleen goed, dat is volmaakt is, en dat dus elk mensch, die voor zijn hart naar rust zoekt, God moet trachten te bezitten. Hij spreekt over de volmaaktheden Gods, Zijne almagt, wijsheid en goedertierenheid, als gegrond op de erkentenis van Zijn aanwezen. En hieruit voortredenerende komt hij tot het bestaan der *Voorzienigheid*, zijnde het geloof daaraan het middenpunt van alle godsdienst, en mitsdien de bron van 's menschen ware zielerust. Hij zal over de *goddelijke Voorzienigheid* spreken.

Reeds zijn wij met den Prediker ingenomen en schenken hem gaarne onze verdere aandacht, waar hij ons *eerst* het begrip der Voorzienigheid ontwikkelt. Hij beschrijft haar als de onafgebrokene en onveranderlijke zorg en regering, die over alle dingen gaat, — eene zorg en regering, die met onbedriegelijke wijsheid, onbezweken magt en onuitputtelijke goedheid werkzaam is, — waaraan men zich gaarne onderwerpt; waardoor ons alles goeds toekomt, en die niets tot vergelding eischt, dan dat wij, wat ons met milde hand geschonken wordt, vrolijk en dankbaar aannemen.

Vervolgens overgaande om ons het bestaan der Voorzienigheid, zoo als hij haar beschreven had, te bewijzen, bepaalt ons de Prediker bij de eindigheid en afhankelijkheid van den aardbol, alsmede der hemelsche ligchamen, eene afhankelijkheid, welke dwingt eene hoogere magt te erkennen, waardoor die allen gedragen en in stand gehouden worden. Hij stelt ons het groote Heelal met al, wat leeft en zich beweegt, voor oogen, dat even zoo min uit zich zelf heeft kunnen ontstaan. Hij doorloopt daarna, wat de H. Schrift op ontelbare plaatsen leert van het bestaan eener almagtige, alwijze en algoede zorg over de schepselen en beroept zich hierbij ook op merkwaardige plaatsen van PLATO en SENECA. Uit alles maakt hij eindelijk het besluit op, dat God de eenige ware oorzaak van alle dingen is, in welke alle andere dingen, die men te onregt oorzaken noemt, haren grond hebben.

"Niet de aarde brengt voort, niet het water verzadigt, niet de lucht maakt vruchtbaar, niet het vuur verwarmt, zelfs de zon niet. Maar wat alles doet, is die kracht, welke de oorsprong, het leven en de sterkte aller dingen is. Zij bedient zich van de aarde als werktuig om voort te brengen, voedt en drenkt het voortgebragte door het water, verkwikt en maakt vruchtbaar door de lucht, en doet het tot rijpheid komen door het vuur en de zon. Laat ons dan, in al wat bestaat, de mededeelende hand van eenen God opmerken, die als een goede Vader door dat alles zijne kinderen zegent!"

Onze belangstelling klimt, daar de Prediker *verder* tot de beschouwing van den mensch komt, als zijnde het bijzondere voorwerp der Voorzienigheid. Hij wijst daartoe op 's menschen voortreffelijkheid en zedelijken aanleg, waaruit zijne verwantschap met de Godheid blijkt. Hij beantwoordt nu deze twee vragen. De eerste: waarom God dan den mensch zóó gemaakt heeft, dat hij in een' jammerlijken tweestrijd met zich zelven leeft, daar hij wel

naar den geest zich tot God verheft, maar door het vleesch naar de aarde getrokken wordt? — De tweede: waarom de mensch aan eene eeuwige straf onderworpen wordt, als hij zich door het ligchaam laat overheeren, daar toch het ligchaam, zoowel als de ziel, mede tot zijne menschelijke natuur behoort en hij beide van zijnen Schepper ontvangen heeft?

Wij hooren hem betoogen, dat de mensch zijne regte plaats in de schepping verkregen heeft, — dat hij tot de heerlijkste einden bestemd is, namelijk om God te kennen en te genieten — en dat in zijne verordening tot die bestemming de wijsheid en goedheid der Voorzienigheid zigtbaar is.

Het strijdt niet met de wijsheid en goedheid Gods, dat Hij den mensch zóó gemaakt heeft, dat hij heeft kunnen vallen [1]). Want zijn val moest tot zijne opstanding dienen. Door de zonde leerde hij eerst, als door tegenstelling, de waarheid en het goede kennen. En God, die hem heeft laten vallen, beschikte hem ook de verlossing, opdat hij in CHRISTUS de geregtigheid verkrijgen zou.

---

1) Dr. Hahn verstaat voorzeker de leer van Zwingli *aangaande den mensch* niet, als hij daarvan zegt: "Der Kampf des Geistes und Fleisches in der Menschen Natur wird nicht, wie es in der Schrift geschieht, als Verderbnisz, als Krankheit dargestellt und aus freiem und darum strafbarem Miszverständnisse der ursprünglich guten Kräfte abgeleitet, sondern der Kampf ist ursprünglich, in göttlicher Schöpfung und in der eigenthümlichen Stellung des Menschen auf der Stufenleiter der Geschöpfe begründet; der Fall ist unvermeidlich und in Folge göttlicher Schöpfung, also die Sünde natürlich und nothwendig. — Der Sündenfall hat die Neigung zu Sünde nur erhöht." Zwingli's Lehren von der Vorsehung, von dem Wesen und der Bestimmung des Menschen, sowie von der Gnadenwahl, dargestellt von Dr. Aug. Hahn, im Theol. Stud. u. Krit. Jahrg. 1837. 4 Heft. S. 793. 794. 786. Hij is voldoende wederlegd geworden door J. I. Herzog, Bemerkungen über Zwingli's Lehre von der Vorsehung und Gnadenwahl. Theol. Stud. u. Krit. Jahrg. 1839. 3 Heft. S. 778 ff.

En zóó vindt de Prediker aanleiding om te spreken over het eeuwig raadsbesluit, de *predestinatie* genoemd, waaruit wordt aangetoond, welk een dierbaar voorwerp van de goddelijke zorg de mensch is.

Vooraf neemt hij eene bedenking weg, deze namelijk: hoe het met Gods volmaakte natuur overeen te brengen zij, dat de mensch ook het kwade, dat hij doet, gezegd moet worden, door God te doen. "Dat God door den mensch het kwade werkt," zegt hij, "dat wordt den mensch tot zonde gerekend, maar het kan Gode niet tot zonde gerekend worden. Want de mensch is onder de wet; God is niet onder de wet. God heeft geene wet noodig, daar Hij zelf van eene heilige natuur is. — Ten voorbeelde. Overspel en moord, door den mensch gepleegd, is voorzoover het God als oorzaak betreft, slechts *eene daad*, maar *geene zonde;* maar met betrekking tot den mensch stellen zij een wanbedrijf, eene boosheid daar. — Want wat God doet, doet Hij vrij zijnde van de wet en verwijderd van alle booze neigingen. — Wanneer Hij eenen mensch doodt door middel van eenen roover of van eenen onregtvaardigen Regter, zondigt Hij even zoo min, als wanneer Hij eenig dier door eenen wolf laat verslinden. Want alle dingen zijn Zijn eigendom en Hij laat zich nimmer door eenige zondige drift tegen iemand besturen. Maar de mensch zondigt; want door zondige driften bestuurd, heeft hij eene wet noodig; en wanneer Hij haar overtreedt, is hij schuldig en wordt regtvaardig gestraft, hetzij door den aardschen Regter, hetzij door de hemelsche Vierschaar. Wanneer hij nu des niet te min slechts een werktuig in Gods hand is, doet God hem daarom geen onregt, even zoo min als een huisvader onregt doet, wanneer hij naar verkiezing een glas water drinkt of op den grond uitstort. Aldus ook staat het Gode vrij, den mensch als een werktuig in Zijne hand te gebruiken tot al, wat Hem behaagt.

— "God is het, die den roover tot den moord van eenen brave aandrijft. Want indien de hairen van ons hoofd bij Hem geteld zijn, hoeveel te meer gaat Zijn oog over onze zielen. Zegt niet: waarom doodt Hij eenen brave door middel van eenen roover? Daarop antwoord ik: Hij heeft hem niet gedood, maar levend gemaakt; want Hij heeft hem naar de woonplaats der zaligen overgebragt." —

"Voert mij niet tegen: dan is de roover onschuldig, omdat hij door God bestuurd is, om eenen mensch te dooden. Neen! zeg ik u, hij is schuldig; want hij heeft de wet overtreden."

"Maar, zal men weder zeggen, hij is genoodzaakt geweest, om te zondigen. Ik stem het toe. Maar hij is *daarom* genoodzaakt geworden, opdat de boosheid, die toch reeds in zijn hart schuilde, openbaar worden en hij zijne regtvaardige straf ontvangen zou. — Blijft er niet bij staan met te zeggen: de Voorzienigheid heeft den roover aangespoord; maar gaat verder, en zegt ook: "de Voorzienigheid heeft den roover aangespoord, opdat daardoor ook de Regter aangespoord worden zou, om den roover te straffen tot een waarschuwend voorbeeld voor anderen, en opdat het openbaar worden zou, welk eene booze gesteldheid er in dien mensch schuilde." —

Nu volgen wij den Prediker met inspanning van al onze aandacht, waar hij ons *eerst* van de goddelijke verkiezing eene naauwkeurige beschrijving geeft en *vervolgens* haar staaft met de getuigenissen van den Apostel PAULUS en van anderen.

De goddelijke verkiezing of voorverordinering is hem het vrije besluit of de zelfbepaling van den goddelijken wil over diegene, welke zalig zullen worden.

— "Want," aldus hooren wij hem spreken, "God, die van eeuwigheid tot eeuwigheid alles met ééne blik overziet, heeft niet eerst noodig, gevolgtrekkingen te maken of daadzaken af te wachten. Maar wijs en goed, als Hij

is, bepaalt en verordent Hij alles met volkomene vrijheid. — Gods eigenschappen kunnen niet gescheiden worden; en, daar Zijn wezen eenvoudig is, zoo kan niets geschieden, of al Zijne eigenschappen werken daartoe mede. — Bij de voorverordinering der menschen tot zaligheid is Zijn wil de voorname beweegkracht, waaraan de wijsheid, goedheid, heiligheid en de overige goddelijke eigenschappen gelijkelijk ten dienste staan. — Zijn wil is derhalve vrij, maar niet blind, eene zelfbepaling Gods met majesteit en waardigheid over diegene, die zalig zullen worden, *niet* over diegene, die verloren zullen gaan, ofschoon ook over deze eene wilsbepaling gaat, maar tot verwerping, opdat zij tot voorbeelden van Gods regtvaardigheid zijn."

Nadat nu de Prediker aangetoond heeft, dat met deze vrije goddelijke verkiezing ter zaligheid alle verdienstelijkheid onzer goede werken wegvalt, neemt hij de bedenking weg, waarom dan in de H. Schrift de zaligheid aan het *geloof* verbonden wordt, en of dus het geloof niet moet aangemerkt worden als iets, waardoor men de zaligheid verdient. "Neen," zegt hij, "want hier is het de vraag, van waar het geloof bij den mensch ontstaat. God komt niet tot den mensch met eene algemeene roeping, die in de uitwendige prediking bestaat, maar Zijn Geest opent ook het oor der uitverkorenen, zoodat zij begeerig worden te hooren, wat God spreekt en belooft. — Wie nu het geloof heeft, 't welk hem gegeven is, wordt geregtvaardigd, dat is, vrijgesproken, zoodat er niets verdoemlijks meer aan hem is. Niet, alsof het geloof een verdienstelijk werk is, waaraan de vergeving van zonden toekomt, maar zij, die gelooven, hebben in hun geloof de ontwijfelbare gewisheid, dat God hen door Zijnen Zoon met zich verzoend en het handschrift hunner zonden vernietigd heeft. — De verkiezing gaat alzoo het geloof vooraf. Daarom verkrijgen de uitverkorenen de zaligheid, ook al is het, dat zij niet tot het geloof komen, b. v. de kinde-

ren, die vroegtijdig sterven. Zelfs is de dood van de kinderen der geloovigen een zeker bewijs, dat God hen ter zaligheid uitverkoren heeft."

Na tot dus ver den Hervormer met inspanning van den geest gevolgd te hebben, wordt het ons gemakkelijker, waar wij hem in de geschiedenissen des O. en N. V. den vinger eener alregerende Voorzienigheid zien aanwijzen, terwijl ons hart verwarmd wordt, als hij eindelijk ons waarschuwt, de leer van de verkiezing niet tot verontschuldiging der zonde te misbruiken, en ons opwekt, om in het welbegrepen geloof eener wijze en goede Voorzienigheid rust en troost voor onze zielen te zoeken. "Voorzeker," zegt hij, "een regt geloof aan de goddelijke Voorzienigheid is voor de godvruchtigen het beste beveiligingsmiddel tegen de gevaren van den voorspoed en tegenspoed. Vallen ons de goederen des geluks ten deel, schoonheid, gezondheid, eerambten en erkennen wij ze voor geschenken der Voorzienigheid: welk eene vreugde ondervindt dan het hart en tot welk een' ijver worden wij dan aangespoord! Vreugde, omdat wij zien, hoe God ook voor onze ligchamelijke behoeften zorg draagt, en wij, wat Hij ons geeft, gerustelijk genieten mogen. Maar ook ijver, omdat wij er ons niet genoeg voor wachten kunnen karig te zijn in het mededeelen van hetgeen Hij ons met milde hand gegeven heeft. — Bejegent ons daarentegen gebrek, smaad, kommer, verlatenheid, verachting, teleurstelling en merken wij ook dit aan, als van de Voorzienigheid ons toekomende: welk een' troost en bemoediging geeft ons dit in ons ongeluk! Met welk eene grootmoedigheid kan zulk een zich boven de wereld verheffen en al het ondermaansche verachten. Want terwijl hij zegt: deze drinkbeker is mij van de Voorzienigheid toegereikt! ziet hij, dat de gansche wereld hem niets geven of ontnemen kan. — Laat ons moedig staan in elken strijd, opdat wij eenmaal de schoonste zegepraal behalen mogen,

en deel verkrijgen aan die wereld, waar zich de schijn niet meer als deugd kan doen gelden en geene zonde de zamenwoning der zaligen verstoren zal."

Buiten twijfel zal deze leerrede op vele zijner toehoorders diepen indruk gemaakt hebben. Want én de daarin behandelde zaken én de wijze der behandeling diende, om den ganschen geest des Hervormers op eenmaal te doen kennen, duidelijk te doen zien, van welke beginselen zijne leer uitging. Zoo als die leerrede, tot eene wijsgeerige verhandeling uitgewerkt, voor ons ligt, is zij ons voor den zamenhang zijner denkbeelden van het grootste belang. Haar onderwerp toch, in geen van ZWINGLI's *dogmatische* schriften geheel en al gemist, *de leer eener alles regelende en in alles werkende Voorzienigheid*, wordt hier van alle zijden door hem toegelicht, uitvoerig gestaafd en krachtig aangedrongen. Nergens zien wij deze leer zoo zeer tot het middenpunt van zijn geheel *systeem* gemaakt, en nergens straalt zijne innige overtuiging duidelijker door, dat zij de zuivere leer der goddelijke Schriften is [1]).

---

1) "Vroeger," aldus zegt hij ergens, "beviel mij de leer van Thomas Aquinas aangaande de voorbeschikking, namelijk dat God, die alles vooruit weet, eerst onze gesteldheid *vooruitgezien* en daarop dan ons lot bestemd heeft. Maar toen ik die school verlaten en mij tot de reine leer der goddelijke Schriften begeven had, begon mij deze meening te mishagen. Want zij neemt aan, dat Gods besluit zich rigt naar onzen vrijen wil, dien hij vooruitgezien heeft. Maar dit randt Gods heerlijkheid aan. Zóó wordt de mensch voorgesteld, alsof hij iets uit zich zelven vermogt, nog eer God iets over hem bepaald heeft. Wij zijn met Paulus van meening, dat de voorbeschikking een vrij besluit van God is zonder betrekking tot ons goed of slecht bestaan en handelen." Opp. V. I. p. 188.

HOOFDSTUK XV.

HET EINDE DES GESPREKS.

Op denzelfden dag (zondag 3 October) werd het gesprek in de Ridderzaal voortgezet.

LUTHER had het den vorigen dag gelaten bij den hartstogtelijken uitroep: "het ligchaam van CHRISTUS is niet binnen eene plaats beperkt. Ik wil van geene plaats hooren!" Hier werd dus het gesprek weder opgevat, om te bepalen, of het ligchaam van CHRISTUS al dan niet aan eene vaste plaats verbonden was.

LUTHER beriep zich weder op de letter van 's Heeren woorden: *dit is mijn ligchaam!* "Wanneer het ligchaam van CHRISTUS in het Sacrament is, is het niet in eene plaats. B.v.: De wereld is een ligchaam, en echter is zij niet in eene plaats."

ZWINGLI en OECOLAMPADIUS eischten, dat men het gezond verstand raadplegen zou. Ook haalden zij meer dan één getuigenis uit de Kerkvaders aan, ten bewijze dat deze met hen eenstemmig gedacht hadden.

"Maar," zeide LUTHER, "ik heb aan het woord des Heeren genoeg. De Heer heeft gezegd: *dit is mijn ligchaam*. Bij gevolg is het dáár in het brood."

Hier viel ZWINGLI hem haastig in de rede: "Is het in het brood, zoo is het ook in eene plaats. Hier heb ik u, Heer Doctor!"

"Ik laat het aan God over," antwoordde LUTHER, "of het in eene plaats is of niet. Mij is het genoeg en daarbij blijf ik, dat de Heer gezegd heeft: *dit is mijn ligchaam.*"

Daarop hernam ZWINGLI: "Nu kan ieder zien, dat gij altijd van eene valsche veronderstelling uitgaat en in een valsch cirkelbewijs rondloopt, ja, dat gij u tegen elke onderrigting uit Gods woord eigenzinnig verzet. Dat is

eene ongelukkige wijze van handelen, Heer Doctor! Op dezelfde manier zou iemand het woord, dat de Heer van het kruis tot zijne moeder sprak: *Zie uw zoon!* kunnen misduiden, het maar gedurig herhalen, en, tegen alle gezonde uitlegging in, uitroepen: neen! neen! gij moet de woorden van CHRISTUS laten zoo als zij dáár letterlijk luiden en u eenvoudig daaraan houden, dat Hij gezegd heeft: *Zie uw zoon!* Maar wat zou hij op deze wijze anders doen, dan den regten zin van CHRISTUS woorden verdraaijen? Maar even zoo doet gij, Heer Doctor!"

Toen ZWINGLI het moede scheen te worden langer eene dergelijke woordenwisseling te voeren, nam nog eens OECOLAMPADIUS het woord. Hij noodigde LUTHER uit aan te toonen, op welk eene wijze hij dan toch eigentlijk de ligchamelijke tegenwoordigheid van CHRISTUS in het Avondmaal verstond.

Maar LUTHER was tot geen ander antwoord te bewegen dan dit, dat hij bleef bij hetgeen de Heer gezegd had. Men moest zich eenvoudig aan het woord Gods onderwerpen. ZWINGLI en OECOLAMPADIUS moesten dus van hun gevoelen afstaan en zich met hem vereenigen.

Daartegen *protesteerden* nu met allen ernst ZWINGLI, OECOLAMPADIUS en BUCERUS. Zij besloten met te zeggen, dat LUTHER hun niet bewezen had, dat zij dwaalden, maar dat veeleer hunne opvatting in Gods woord gegrond en door de verklaring der Kerkvaders bevestigd was.

Toen riep LUTHER in toorn uit: "Zóó willen wij u dan laten varen en aan het oordeel Gods overgeven. Hij zal wel toonen, wie regt heeft."

OECOLAMPADIUS gaf dezelfde woorden aan LUTHER terug. Maar ZWINGLI keerde zich zwijgend om en ieder zag, dat hem de tranen in de oogen stonden.

De Landgraaf was over deze uitkomst verschrikt. "Neen, mijne Heeren!" sprak hij, "op deze wijze moet gij niet van hier scheiden. Er is daartoe te veel, waarin gij met

elkander overeenstemt. Wij verlangen, dat gij de leer, waarin gij het eens zijt, vaststelt en te zamen onderteekent, opdat er voor het minst eene uitwendige vereeniging besta, indien er dan al geene innerlijke vereeniging kan bewerkt worden. Onderhandelt daarover, zoo lang gij wilt. Eerder kan ik u niet van hier laten gaan."

Nog eenmaal dan verzamelde men zich om in eenige artikelen op te maken, waarin men met elkander overeenkwam. Deze artikelen waren vijftien in getal en handelden over de voornaamste punten des geloofs [1]). Het slot van het vijftiende, over het *Avondmaal*, luidde letterlijk aldus:

"Wij gelooven — dat het Sacrament des altaars een Sacrament van het ware ligchaam en bloed van JEZUS CHRISTUS zij, en dat de geestelijke genieting van dat ligchaam en bloed iederen Christen noodwendig is. Desgelijks, wat het gebruik van dit Sacrament betreft, dat het verordend is, niet minder dan het Woord van den Almagtigen God, om daarmede de zwakgeloovigen te sterken door den H. Geest. En ofschoon wij te dezer tijd niet hebben kunnen overeenstemmen in de bepaling, of het ware ligchaam en bloed van CHRISTUS ligchamelijk of niet ligchamelijk in het brood en den wijn tegenwoordig zij, beloven echter beide partijen elkander, voor zoo ver ieders geweten het zal toelaten, liefde te zullen toedragen en den Almagtigen God vlijtig te zullen bidden, dat Hij ons door Zijnen H. Geest in het regt verstand der waarheid bevestigen wil."

---

1) Dit gewigtige acten-stuk in originali, voorzien van de eigenhandige onderteekeningen der Hervormers, wordt nog gevonden in het Regerings-archief te Kassel, waaruit het door Dr. H. Heppe wordt medegedeeld in het Zeitschrift für die hist. Theol. von Illgen. 1848. S. 3. ff. Hij schrijft: "Das so wichtige Actenstück ist auf zweien Bogen enthalten, deutlich geschrieben, und mit der Aufschrift "Abschied des Colloquii zu Marburg. 3 Oct. Anno 1529" versehen.

Nadat deze artikelen aan ZWINGLI en OECOLAMPADIUS waren voorgelezen, gaven zij er hunne goedkeuring aan, verlangende alleen, dat "wegens sommige twistzieke menschen, die meer op de letter dan op den zin der woorden acht geven," enkele uitdrukkingen veranderd zouden worden [1]). Hierin zien wij ZWINGLI's voorzigtigheid. Men heeft hem toch zelfs in onze dagen van onbegrijpelijke inschikkelijkheid en ongelijkheid aan zich zelven beschuldigd, dat hij de Marburger-artikelen zonder bedenking heeft kunnen onderteekenen [2]). Liever had men zijn helder inzigt moeten bewonderen, waardoor hij met elkander wist te vereenigen, wat anderen onvereenigbaar schijnt. Hij bedacht, dat de waarheid voor meer dan ééne voorstelling vatbaar is; en, hoewel hij voor zich aan de ééne boven de andere voorstelling de voorkeur gaf, hij kon gemakkelijk ook de andere aannemen, voor zoo ver zij in hare uitdrukking de zijne niet vernietigde [3]).

Toen de Landgraaf het van al de partijen onderteekende stuk in handen had, en bemerkte, hoeveel er was, waarin men eenstemmig dacht, drong hij ernstig op eensgezindheid aan. "Erkent toch," sprak hij, "elkander voor broeders."

Met zigtbare beweging des gemoeds hernam ZWINGLI: "Er zijn geene menschen op aarde, met wie ik liever eensgezind wil zijn dan met de Wittenbergers. Gaarne wil ik met al mijne vrienden LUTHER voor eenen broeder erkennen."

Daarop antwoordde LUTHER: "Gij hebt eenen anderen geest dan wij! Het verwondert mij, dat gij mij, dien gij

1) Oecolamp. ad Bercht. Haller. 15 Jan. 1530. Zwingl. Opp. V. IV. p. 191.

2) Herzog, Leben Oecolamp. B. II. S. 227.

3) Schweizer past dit met name op Zwingli's leer over de *erfzonde* toe. Die Glaubensl. der Ev. Ref. Kirche. B. I. S. 21.

zegt in de leer des Sacraments te dwalen, voor eenen broeder houden wilt. Gij zelf moet dan wel weinig waarde aan uwe leer hechten. Hoe kunt gij het anders toelaten, dat in uwe Gemeenten mijne leer tegelijk met de uwe gepredikt worde; en *dit* zal toch toegelaten moeten worden, tenzij wij elkander uitsluiten."

Ten laatste werd het door bemiddeling van den Landgraaf zoover gebragt, dat beide partijen beloofden den vrede te zullen bewaren en alle ergernis te vermijden [1]).

Wij willen nog het oordeel vermelden, dat twee vrienden van LUTHER, beiden getuigen van dit gesprek, over de sprekers geveld hebben. De een was BRENTIUS, de Godgeleerde uit Hall in Zwaben. Hij schrijft: "Er heerschte onder de geheele redewisseling een toon van beleefdheid en zachtmoedigheid, behalve dat OECOLAMPADIUS, bij wien wij den zachtmoedigsten geest verondersteld hadden, soms een weinig korzelig was, doch altijd zonder twistgierigheid. ZWINGLI wierp de schuld van de hardheid zijner woorden op zijne natuur. Overigens hoorde men geene andere woorden, dan deze: *mijn lieve Heer! mijn Waarde!* en dergelijke. Men deed elkander geene verwijten van scheuring of ketterij. Men zou gezegd hebben, dat LUTHER en ZWINGLI broeders waren, niet wederpartijders" [2]).

De ander was JUSTUS JONAS, een Godgeleerde uit Wittenberg. Hij liet zich op de volgende wijze uit. "ZWINGLI had iets boersch en aanmatigends aan zich. In OECOLAMPADIUS merkten wij veel goedheid en zachtmoedigheid op. Bij HEDIO vonden wij veel beschaving en vrijzinnigheid. BUCERUS scheen ons een man toe van groote

1) Men vindt het verhaal van het gesprek, zooals het van de éene zoowel als de andere partij te boek gesteld is in de Opp. Zwingl. V. II. T. III. p. 45. V. IV. p. 173.

2) Brentius ad Schradinum. Zwingl. Opp. V. IV. p. 201.

listigheid, onder den schijn van bedachtzaamheid en voorzigtigheid" [1]).

Eene pestaardige ziekte, onder den naam van het *Engelsch zweet* bekend, die toen te Marburg heerschte, maakte een langer verblijf in die stad, dat toch tot niets leiden zou, onraadzaam. Men scheidde dus van elkander schijnbaar in vrede; maar geene der partijen was voldaan. Ieder hield staande, dat de overwinning aan zijne zijde behaald was.

LUTHER schreef aan éénen zijner vrienden, dat de Zwitsers in alles toegegeven hadden, maar in het punt van het Avondmaal, hoezeer ook daarin overwonnen, niet hadden willen herroepen [2]).

ZWINGLI gaf van den uitslag van het gesprek berigt aan zijnen VADIANUS, in dezer voege: "De waarheid heeft zóó openbaar gezegepraald, dat, indien ooit iemand overwonnen is, LUTHER in de schatting van alle onpartijdigen overwonnen is, hoe hardnekkig hij ook tot den einde toe volgehouden heeft. Want hij riep steeds uit, dat hij onverwinnelijk was. Wij hebben althans redenen hierover voldaan te zijn, dat de Pausgezinden, nadat LUTHER en ik in de overige leerstukken met elkander overeengekomen zijn, niet langer hoop kunnen voeden, dat hij tot hen weder keeren zal" [3]).

De ons reeds bekende FRANCISCUS LAMBERT, de gewezen Franciscaner Monnik, die te Zurich met ZWINGLI gedisputeerd had over de voorbidding van MARIA, was thans Hoogleeraar te Marburg en had het gesprek bijgewoond. Tot hiertoe had hij meer overhelling gehad voor het gevoelen van LUTHER dan voor dat van ZWINGLI,

---

1) Seckendorfii Comment. de Lutheranismo. L. II. p. 139. 140.

2) Luther ad Jacobum Praepositum Bremens. Hospin. hist. Sacr. P. II. p. 82[b].

3) Zwingl. ad Vadian. 20 Oct. 1529. Opp. V. VIII. p. 370.

maar bij den aanvang des gespreks nam hij zich voor als een blad wit papier te zijn, waarop de vinger Gods de waarheid mogt schrijven. Toen het gesprek geëindigd was, bekende hij aan de zijde van ZWINGLI te staan.

Wat PHILIP van Hessen betreft, men kan aan hem niet twijfelen. Later schreef hij aan ZWINGLI: "Wees verzekerd, dat ik, zoo God wil, bij de waarheid blijven zal. Ik zal noch naar den Paus, noch naar den Keizer, noch naar LUTHER en MELANCHTHON iets vragen. Met der tijd hoop ik ook de overige misbruiken te verbeteren" [1]).

Nadat de overigen van Marburg vertrokken waren, hielden ZWINGLI en FUNK, benevens RUDOLF FREI uit Bazel en de Burgemeester van Straatsburg, STURM, met den Landgraaf geheime gesprekken over de staatkundige aangelegenheden. Er was hun veel aan gelegen, dien moedigen en vurig jeugdigen Vorst tegen over den Keizer en de Katholieke Vorsten aan de zaak der Hervorming verbonden te houden. Want de Keizer had zich sedert eenigen tijd weder vaster aan den Paus aangesloten. Het was bekend geworden, dat hij te Barcelona aan den Pauselijken Legaat de gelofte gedaan had, de Hervorming in Duitschland met al zijne magt te onderdrukken. Hij was er reeds op uit, de Duitsche Vorsten tegen elkander op te zetten, ten einde dan daarna in het belang zijner bedoelingen weder als bemiddelaar te kunnen optreden. "Goede God!" zeide ZWINGLI, "welke verwarringen worden er aangerigt onder het voorwendsel van de eendragt des rijks te bevorderen! Er blijft ons niets overig dan ons krachtdadig te vereenigen." De Landgraaf wees op de noodzakelijkheid van het aankweeken van den onderlingen vrede onder de Protestanten. "Ja," hernam ZWINGLI, "wanneer er meer zulke Vorsten in de wereld waren, aan

---

1) Philipp. Landgr. Hassiae ad Zwingl. 1530. Opp. V. VIII. p. 404.

u gelijk, er zou zóó groot eene verwarring met betrekking tot de godsdienst geene plaats vinden" [1]). Men besprak de mogelijkheid, om het Evangelisch Verbond (Bürgerrecht) van de Adriatische zee tot aan de Noordzee uit te breiden, en alzoo in Midden-Europa *eene Protestantsche Magt* te vestigen, die zich tegen over den Keizer zou kunnen staande houden. Ook had men eenige hoop, om Venetie en Frankrijk, welke beide den Keizer vijandig gezind waren, voor de goede zaak te gewinnen. Eindelijk kwam men overeen, dat de Landgraaf al zijn' invloed op de Duitsche Protestantsche Vorsten en de aan de Noordzee gelegene steden aanwenden zou, terwijl ZWINGLI op zich nam om de zuidelijke plaatsen, waar hij zijne talrijke vrienden had, in de verbindtenis te trekken. Hij betuigde te hopen, dat de Landgraaf door God tot groote dingen uitverkoren was [2]).

Eindelijk reisden ook ZWINGLI en zijne vrienden weder af en werden tot Straatsburg begeleid door den Graaf WILHELM VON FÜRSTENBERG. Na eene afwezigheid van zes weken en drie dagen kwam hij in gezelschap van COLLIN, FUNK en den Boekdrukker CHRISTOFFEL FROSCHAUER, die zich of te Marburg of onderweg bij hen vervoegd had, den 19 October dingsdag avond te vijf ure behouden weder te Zurich aan.

Het is openbaar, dat in den geheelen strijd over het Avondmaal en in het te Marburg gevoerde gesprek, ZWINGLI zich edeler en grooter dan LUTHER aan ons oog vertoont. Beide mannen streden voor hunne gevestigde overtuiging, en het stond LUTHER van zijn standpunt even zeer vrij, ZWINGLI van dwaling te beschuldigen, als het dezen vrijstond, LUTHER's meening als een ongerijmd gevoelen te

---

1) C. von Rommel, Phil. der Groszmüthige B. II. S. 219.

2) Zwingl. ad Conrad Zuiccium. Opp. V. VIII. p. 429. Ad Philipp. Landgr. Hass. Ibid. p. 373.

verwerpen. Maar ZWINGLI verlangde den weg van verstandig onderzoek en kalme redenering te bewandelen. LUTHER wilde van niets dan van de letter weten en sneed alle onderzoek af met zijn onveranderlijk: *de Heer heeft gezegd: dit is mijn ligchaam.* ZWINGLI, ofschoon eene enkele maal scherp in zijne uitdrukking, behield doorgaans bedaardheid van geest en drong steeds met bescheidenheid op gronden aan; LUTHER sprak doorgaans uit de hoogte, liet zich door zijn gevoel medeslepen en brak soms in toorn uit. ZWINGI toonde zich vrijzinnig, zag meer op de punten van overeenkomst dan van verschil en wilde gaarne zoo veel toegeven, als hij behoudens de waarheid toegeven kon; LUTHER kon zich zoodanige vrijzinnigheid naauwlijks denken; zijne meening sloot in zijnen geest elke andere buiten. ZWINGLI eindelijk bood aan zijne tegenpartij vredelievend de broederhand; LUTHER was tot niets verder te bewegen dan tot eene liefde, die men zelfs den vijand verschuldigd is.

Doch wij hebben het reeds meermalen gezegd, dat wij over den grooten Saksischen Hervormer geenzins een te hard oordeel wenschen te vellen. LUTHER was één van die zeldzame mannen, die hun' eigen' maatstaf van beoordeeling met zich brengen. Hij behoorde (gelijk het ergens wordt uitgedrukt) tot die prikkelbare, ligt ontvlamde naturen, die in de aangelegenheden, welke het innerlijke wezen des menschen betreffen, bijna nimmer het woord voeren zonder door den hem *juist nu* beheerschenden indruk voortgestuwd te worden over de grens, welke een bezadigde, harmonisch gevormde geest in vreedzame tijden niet zou overschrijden [1]). Daarenboven moeten wij de plaats, die hij in zijnen tijd innam en die op het gevoelen, dat hij aangaande zich zelven had, niet missen kon invloed uit te oefenen, hier niet voorbijzien. Van

1) Gelzer, de Hervorm. van Luther, Bl. 220.

hem was de groote beweging uitgegaan. Zijn leven en werken had hem tot den man des volks gemaakt. Hij wist, dat hij alleen in Gods kracht, zonder eenige menschenhulp, zich jegens de Kerk van CHRISTUS de grootste verdiensten verworven had. En nu, zich dezen zijnen arbeid, zijnen strijd, zijne verdienste voor de waarheid helder bewust en door de grootste mannen zijner eeuw als den Redder der Christenheid gehuldigd, kon hij zich ZWINGLI niet anders voorstellen dan als door *zijnen* geest opgewekt en tot in *zijnen* arbeid ingegaan; en, waarin deze van hem verschilde, dat moest hem dwaling, ja afval toeschijnen. Daarbij kwam, dat hij zooveel overeenkomst meende te zien tusschen ZWINGLI en eenen CARLSTADT, den man, die door zijnen dweepachtigen ijver het goede, dat hij getracht had te stichten, zou verstoord en misschien vernietigd hebben, indien hij niet haastig ware tusschen beide gekomen. Er gebeurde voorts nog in Zwitserland, waar de geest van ZWINGLI heerschte, niet weinig, dat hij moest afkeuren, omdat het tegen zijne beginselen streed. En dáár stond nu te Marburg diezelfde ZWINGLI voor hem, en riep opentlijk uit, dat hij, in hetgeen hij voor een gewigtig punt ter zaligheid hield, grovelijk dwaalde en de H. Schrift niet verstond, en beproefde al het mogelijke, om hem tot zijne meening, als de eenige ware, over te halen: o! wij gevoelen het, dat moest een' man als LUTHER schokken, hem alle redenen van overtuiging doen afwijzen, ja hem hard en onbroederlijk doen handelen. Het was eene fout in ZWINGLI, ook maar een oogenblik te kunnen denken, dat hij LUTHER tot zijne zijde zou brengen.

En toch was ZWINGLI met deze gedachte naar Marburg gegaan. Het was hem onbegrijpelijk, dat iemand, zonder moedwillig bevooroordeeld te zijn, de eenvoudige waarheid in het Avondmaal niet zou erkennen. Maar wat hij niet bedacht, was, dat LUTHER de waarheid anders verstond

dan hij, en dat het niet zoo zeer de opvatting van het Avondmaal op zich zelve was, die hen van elkander verwijderde, maar dat de grond van verschil veel dieper lag.

Beide Hervormers kwamen daarin geheel met elkander overeen, dat de zaligheid des menschen uitsluitend van God is. De mensch *niets*, God *alles*. Wie zalig wil worden, stelle zijn vertrouwen eeniglijk op Gods genade. Het zijn noch de middelen noch de werken, waardoor wij deel aan de zaligheid verkrijgen; maar wij kunnen alleen behouden worden door het geloof in CHRISTUS, den Zoon van God, den eenigen Middelaar Gods en der menschen. Zoover gingen ZWINGLI en LUTHER éénen weg. Maar in de nadere verklaring van de *wijze* van zalig worden, weken zij van elkander af.

Was het de strekking van ZWINGLI's leer, om het uitsluitende vertrouwen op God als het hoogste goed en de eenige oorzaak van alle heil den mensch diep in het hart te leggen, van dit standpunt uit stelde hij, dat ons geloof in CHRISTUS niet anders kan zijn dan een vertrouwen op Zijne Godheid, waarin Hij ook alleen aan de geregtigheid Gods voor de zonden der menschen heeft kunnen voldoen. De zending en overgift van CHRISTUS als *mensch* in den dood des kruises is alleen de groote daadzaak, waarmede God Zijne liefde tot de wereld bewezen heeft, die groote liefde namelijk, dat Hij Zijnen eigen' Zoon voor ons niet gespaard heeft. Langs dezen weg der zending Zijns Zoons in menschelijk vleesch, heeft Hij het mogelijk gemaakt, dat de zondige mensch tot Hem wederkeere en door navolging van CHRISTUS' voorbeeld zich Zijn kind betoone. Maar dat nu de zondige mensch met God verzoend worde en er alzoo toe kome, God als zijn hoogste goed te genieten, dat werkt CHRISTUS in hem naar Zijne Godheid. Daarom moeten wij ons tot onze zaligheid van Hem alleen naar Zijne Godheid afhankelijk gevoelen en op Hem ons vertrouwen vestigen. Ja, daarin is reeds onze zalig-

heid zelve gelegen, dat wij ons door den H. Geest van dit ons geloofsvertrouwen op God onzen Vader, en daarin van onze vereeniging met CHRISTUS, volkomen bewust zijn.

Ingevolge van deze vaste grondstelling beoordeelde ZWINGLI ook het Avondmaal, beschouwd als een uitwendig teeken, en sprak dit vonnis uit: *het is eene ware goddeloosheid, aan een zinnelijk iets datgeen toe te kennen, wat alleen Gode toekomt, en het schepsel met den Schepper, en, omgekeerd, den Schepper met het schepsel te verwarren* [1]).

Ook LUTHER verwachtte van de uitwendige dingen geene zaligheid; ook *hij* eischte een onbepaald vertrouwen op de verdiensten van CHRISTUS. Maar terwijl ZWINGLI meer lette op de *innerlijke werkzaamheid* des geloofs als vrucht van den H. Geest, hield hij zich meer bezig met het *voorwerp* des geloofs. Zijne gansche ziel rigtte zich op CHRISTUS, als de eenige oorzaak van vergeving van zonden en op hetgeen hem van het bezit van die weldaad zou kunnen verzekeren. Daarom kon hij voor de behoeften van zijn gemoed en in het diep gevoel zijner zwakheid de uitwendige teekenen, als had God daaraan de werking des H. Geestes verbonden, als steusels van zijn geloof niet ontberen. Naar zijne overtuiging deelt de verheerlijkte CHRISTUS zijne genade door de middelen mede. Zij zijn de band, waardoor de Kerk aan Hem als *haar Hoofd* verbonden is, en de eenige waarborg, waardoor het voortdurend bestaan der Kerk verzekerd is. Zóó moest hem de voorstelling van ZWINGLI, volgens welke de mensch vertrouwen moet op den Geest, als die alles alleen werkt, als eene geringschatting der middelen en een valsch *Spiritualisme* toeschijnen, ja als eene verbreking van den zamenhang met het goddelijk Hoofd der Kerk. Maar is die zamenhang verbroken, dan zinkt immers de grond van onze zaligheid onder onze voeten weg!

1) De Provid. Opp. T. IV. p. 118.

Nu denke men zich het Avondmaal in den geest van ZWINGLI: eene plegtige gedachtenisviering van de eenmaal op het kruis volbragte verlossing onder de zinnebeelden van brood en wijn, bij welke de geloovigen God voor Zijne genade eendragtig prijzen en zich tot liefde jegens Hem en elkander verbinden, en waarvan het genot zuiver geestelijk is en door niemand dan door den opregt geloovige gesmaakt kan worden. Kon *dit* nu voor LUTHER het Avondmaal zijn? ZWINGLI mogt hem zeggen: "het brood is het *teeken*, maar de *zaak* is CHRISTUS, die voor ons als een offer voor onze zonden gestorven is: *dit* is de zaak, die door de Avondmaalvierders verkondigd en geloovig aangenomen wordt. Het brood, dat aan de zinnen aangeboden wordt, is het zinnebeeld van die zaak, maar de zaak zelve is voor den geest tegenwoordig" [1]). Op dit alles bleef LUTHER hem vragen: "Maar waar is dan CHRISTUS in persoon? de geheele levende CHRISTUS, God en mensch, wien ik tot mijne zaligheid bezitten moet?" Werkelijk had LUTHER voor zijn hart noodig, zoo ergens, dan aan het Avondmaal, CHRISTUS te vinden, Hem dáár te ontvangen, dáár met Hem vereenigd te worden. Nu kende hij geenen anderen CHRISTUS dan den CHRISTUS in zijne gansche ééne en ondeelbare persoonlijkheid, God en mensch, levende en werkende tot heil zijner geloovigen. Zóó moest hem dan wel de tegenwoordigheid van de persoonlijkheid des Verlossers het *wezenlijke* in het Avondmaal zijn; eene tegenwoordigheid derhalve niet alleen naar den geest, maar ook naar het ligchaam. Want hoe liet zich toch de persoon des Verlossers scheiden? En als ZWINGLI hem daarop tegenwierp, dat een ligchaam eindig en beperkt en dus slechts op ééne plaats kan zijn, en dat CHRISTUS met zijn ligchaam in den hemel is, was het zijn bestendig antwoord, dat

---

1) De Provid. II.

het met het ligchaam van CHRISTUS niet als met het onze is; en hij dacht daarbij aan eene vergoddelijking van dat ligchaam, dat *uit dien hoofde*, terwijl het brood onveranderd blijft, *onder* het brood tegenwoordig kon zijn.

Daar zich aldus het verschil van voorstelling in de wijze, waarop men aan CHRISTUS deel krijgt, bij de beide Hervormers *in het Avondmaal* als het ware zigtbaar en tastbaar maakte, — zoo kon het niet anders, of zij moesten *hier* tegen over elkander staan. Vandaar dat ZWINGLI onbeweeglijk bleef bij zijn gedurig herhaald gezegde: *het vleesch is tot niets nut*, en dat LUTHER niet was los te scheuren van de letter van 's Heeren woord: *dit is mijn ligchaam.*

In het tijdperk, dat wij met deze Afdeeling sluiten, staat onze Zurichsche Hervormer op zijne eigentlijke hoogte. Hij ontwikkelde eene kracht en eene werkzaamheid, die op alles acht sloeg en zelfs niet het geringste belang verzuimde. Moedig en voortvarend tastte hij door, waar zelfs zijne beste vrienden zich van menigerlei bedenkingen lieten slingeren. Vindingrijk van geest, wist hij wegen en middelen op te sporen, die niemand vermoedde. Standvastig volhardde hij bij hetgeen hem eenmaal na rijpe overweging goed en gepast toegeschenen was. Altijd der waarheid getrouw, bleef hij echter van die stijfzinnigheid vrij, die geene afwijking van eigen gevoelen dulden kan; en, waar zijne tegenpartij met hem op denzelfden evangelischen bodem stond, aarzelde hij niet, in weerwil van alle overig verschil, hem het eerst de broederhand toe te reiken.

Zurich, *Bern*, *Kappel*, *Marburg* waren de plaatsen, waar wij ons met hem bevonden hebben. Op elke van dezen zagen wij hem op eigenaardige wijze werkzaam. Maar het doel, dat hij najaagde, was overal hetzelfde, uitbreiding, handhaving, bevestiging der evangelische waarheid. Niets

verlangde hij voor haar dan vrijheid, vrijheid tegen over Rome en vrijheid tegenover LUTHER. En faalde hij al, naar sommiger oordeel, in de keuze der middelen, om haar bij de Roomschgezinde Kantons die vrijheid te verschaffen; men zal moeten erkennen, dat het geweld en de onderdrukking, waarmede deze haar bedreigden, hem tot het kiezen van die middelen uitlokte, en dat hij een grooter kwaad door een kleiner zocht voor te komen.

Wat zijne godsdienstige denkbeelden betreft, wij hebben gezien, dat hij er onveranderlijk aan vasthield. CHRISTUS, *de Zoon van God, door den Vader tot eene verzoening van zonden in de wereld gezonden, — het geloof in God en* CHRISTUS *de weg tot zaligheid; — dat geloof in den mensch gewerkt door den H. Geest; en al de geloovigen door de teekenen van Doop en Avondmaal tot één geestelijk ligchaam, waarvan* CHRISTUS *het Hoofd is, innig verbonden:* dit was en bleef hem het eenig Evangelie. Maar al die waarheden voerde hij thans duidelijker en bepaalder tot deze ééne groote waarheid als haar middenpunt op: *God het eenig goed.* Deze ééne groote waarheid gaf van nu af aan zijne voorstelling van al de overige eene bijzondere rigting. En het was voortaan de geest en de kern zijner leer, dat de zondaar zalig wordt alleen door de geloovige overgaaf van zich zelven aan God als den eenigen werkmeester van het goed; en dat het regte kennen en genieten van God, als het ware goed, het genadeloon der godvrucht is aanvankelijk reeds in deze wereld en eens volkomen in de toekomende wereld. Zoo was er dus zamenhang in des Hervormers denken, — een zamenhang, die ook vroeger niet ontbrak, maar nu eerst volkomen helder in het licht gesteld werd.

NEGENDE AFDEELING.

Zwingli's laatste werkzaamheden en dood.

HOOFDSTUK I.

ZWINGLI WEDER TE ZURICH.

Zurich had zijnen ZWINGLI weder binnen zijne muren. "Zoo staan zij dan beschaamd en verkeeren in geene geringe verlegenheid, die met grooten triomf uitgebazuind hadden, dat gij het vaderland ontweken waart." Aldus schreef FRANZ KOLB, Predikant te Bern, aan hem kort na zijne terugkomst. "Wat ons betreft, wij danken God, dat gij behouden tot de uwen wedergekeerd zijt, en wij bidden Hem ernstig, dat Hij uwe zaak tot Zijne eer en tot den vrede der Kerk doe uitloopen" [1]).

Veelvuldige bezigheden hadden zich gedurende zijne afwezigheid opgehoopt. Maar dit verhinderde hem niet, om vóór alle dingen een' brief van dankzegging aan den Landgraaf van Hessen te schrijven voor de gastvrijheid, die hij te zijnent genoten had. Hij beklaagde zich daarin,

---

1) Francisc. Kolb ad Zwingl. 21 Oct. 1529. Opp. V. VIII. p. 370.

dat het Lutherdom zoo moeijelijk was als het Pausdom. Voorts gaf hij den Landgraaf eenige mededeelingen aangaande hetgeen er thans verrigt werd in de zaak van het Evangelisch Verbond. "Genadige, lieve Heer!" — dus eindigde hij, — "dát ik zoo kinderlijk en vrij aan uwe Genade schrijf, komt daarvan, dat, naar ik hoop, God u tot groote dingen uitverkoren heeft, die ik wel denken, maar niet uitspreken mag" [1]).

Werkelijk werden er, ten gevolge van de zamenkomst van ZWINGLI met den Landgraaf te Marburg, thans te Zurich tusschen die van Bern, Bazel en Zurich ernstige onderhandelingen gevoerd. Middelerwijl had de Regering van St. Gallen zich mede tot den Raad van Zurich gewend om diens voorlichting in eene moeijelijke politieke omstandigheid. In al deze beraadslagingen nu werd ZWINGLI ingetrokken. Dit blijkt uit het volgende briefje van den Onderschrijver van den Raad, aan hem gerigt.

"Mijn zeer genegen en zeer geliefde Heer! Onze Eedgenooten en christelijke medeburgers van St. Gallen hebben door een' eigen' Gezant bijgaanden brief aan mijne Heeren toegezonden en doen voorlezen. Tegelijk hebben zij eenige nieuwe berigten uit Augsburg medegedeeld, en vervolgens, even als vroeger onze hulp en raad verlangd, wat zij op zulk scherp schrijven van LAUBENBERG en SURGENSTEIN te doen en te antwoorden hebben; want zij vreezen, dat zij aan hunne aldaar nedergelegde goederen en koopwaren schade zullen lijden. Nu hebben mijne Heeren den Heer Burgemeester WALDER, benevens drie Hoofdmannen der wijken (Obersten-Meister) en u benoemd, om in deze zaak met raad en voorlichting te dienen. Alzoo zend ik u op last van mijnen Heer den Burgemeester den genoemden brief, met verzoek om hem in te zien. Daarbij noodig

---

1) Zwingl. ad Philippum. Landgraf. Hassiae 2 Nov. 1529. Opp. V. VIII. p. 373. Cf. p. 664.

ik u uit, om te drie ure op het Raadhuis te verschijnen, ten einde met uwen raad te dienen, wat in deze zaak te doen zij, opdat men des te spoediger met een antwoord aan de Regering van St. Gallen gereed zij.

Uw dienstwillige Onderschrijver" [1]).

Maar was onze Hervormer dan nu geheel in staatkundige belangen ingewikkeld? Wel verre! Hij behoorde tot die zeldzame mannen, die de meest uiteenloopende zaken en aangelegenheden in hunnen geest omvatten. Met groote gemakkelijkheid wist hij zich in elke zaak, waarop zijne aandacht viel, in te zetten. Zijn scherpe blik drong spoedig tot den grond der dingen door. En, daar hij altijd van vaste beginselen uitging en alles, waarin hij werkzaam was, aan hetzelfde groote doel, de bevordering van het Evangelische Christendom, dienstbaar maakte, was hij nimmer verlegen omtrent den weg, dien hij in te slaan had. Was hij van het Raadhuis der stad afgetreden, waar gewigtige politieke belangen hem bezig gehouden hadden, men zag hem weder naar zijn studeervertrek gaan, om zich aan godgeleerde onderzoekingen te wijden. Wie hem dáár gadesloeg met de H. Schrift, de Kerkvaders en Wijsgeerige Werken voor zich, met zijn ingespannen gelaat en zijn levendig oog, met de pen in zijne hand: hij zou gezegd hebben, dat hij hier een diepzinnig Geleerde voor zich had, wiens wereld zich enkel tot zijne boeken bepaalde. En wat zou hij dan gezien hebben, dat het onderwerp van 's mans schrijven was? Men had hem thans uit Bern geraadpleegd over een teeder punt, waaromtrent geen gering verschil onder de aldaar zijnde Broederen ontstaan was, te weten *de zaligheid van vroeg gestorvene kinderen* [2]). "Ongetwijfeld zijn zij zalig," antwoordde

1) Scriba secundarius Turic. ad Zwingl. Opp. V. VIII. p. 376.
2) Franc. Kolb ad Zwingl. 21 Oct. 1529. Opp. V. VIII. p. 371.

ZWINGLI. Hij sprak namelijk van de kinderen der Christenen, en tot staving van zijn gevoelen beriep hij zich daarop, dat zij, als in den schoot van het Christendom geboren en den Heer toebehoorende, den Doop ontvangen hebben. "Want daardoor zijn zij," zeide hij, "in de Kerk, dat is de Gemeente der geloovigen opgenomen, en zij hebben door woord noch daad ooit de verbindtenis des Doops verbroken, noch die ook kunnen verbreken" [1]).

Met name wijdde hij thans ook zijne zorgen aan de kerkelijke aangelegenheden. In het midden van December 1529 vinden wij hem ter vergadering van de Synode, die toen te Frauenfeld gehouden werd en waartoe 500 Predikanten opgekomen waren. Bijzonder kwam toen de uitoefening der christelijke tucht ter sprake, waarover verschil bestond, maar ZWINGLI's gevoelen behaalde de overhand [2]). Op zijne terugreis bezocht hij Constans, waar hij 19 December tweemaal predikte, des morgens in de Kerk van den H. STEFANUS en des avonds in den Dom. Aan rust en ontspanning te nemen dacht hij weinig. Hij vond zijn genoegen in werkzaam te zijn en vrijwillig nam hij altijd meer op zich, dan men van hem vergde.

Aan onderscheidene Predikanten en Gemeenten bleef hij voortdurend gaarne met raad en daad ter dienste, nu eens tot het regelen van kerkelijke inrigtingen, dan eens in moeijelijke gevallen van algemeenen of bijzonderen aard [3]).

---

1) Zwingl. ad dilectos in Christo fratres Bernenses. Opp. V. VIII. p. 380. Eigentlijk behandelt hij in dezen brief de vraag, of *het geloof een vereischte is, om den Doop te kunnen ontvangen*. Maar met de beantwoording van deze vraag stond het genoemde punt van verschil in het naauwste verband.

2) Christ. Landenberg ad Zwingl. 22 Jan. 1530. Opp. V. VIII. p. 401.

3) Conrad Schrevogel ad Zwingl. 21 Jan. 1530. Laurens Marius ad Zwingl. 27 Jan. 1530. Barth. Millius ad Zwingl. 30 Jan. 1530. Opp. V. VIII. p. 398. 406. 407. alibi.

Zoo riepen onder anderen omstreeks dezen tijd tachtig ballingen uit Rothweil, die om des Woords wil verdreven en aan groote ellende prijs gegeven waren, zijne voorspraak, hulp en bescherming in. En zij deden het niet te vergeefs [1]). Om dezen zijnen ijver zeiden zijne vrienden van hem, dat hij de zorg der geheele Evangelische Kerk op zijne schouders had en dat hij de bezigste van alle menschen was [2]).

Tot hetgeen hij als zijne dure verpligting beschouwde, behoorde bijzonder, zooveel hij vermogt mede te werken, dat het tijdelijke lot der Predikanten, zoo elders als te Zurich, verzekerd werd. Nadat de Biechtgelden, altaargaven en welke andere bronnen er meer voor den Roomschen Priester vloeijen mogen, voor de Leeraren opgehouden hadden, was het noodig op eene wettige wijze hunne jaarlijksche inkomsten te regelen. ZWINGLI deed eene voordragt aan den Raad, daartoe strekkende. Diensvolgens werd er een bijzonder *Collegie* ingesteld, dat met deze belangen belast werd en den naam verkreeg van het *Competenzen-* of *Pfründen-gerigt.* De voornaamste bepalingen daarvan kwamen hierop neder: dat de inkomsten, die aan *vrijwillige giften* haren oorsprong te danken hebben, aan de armen uitgedeeld en tot algemeen nut aangewend zouden worden; — dat de *prebenden*, verbonden aan het Patronaatregt, blijven zouden tot dat einde, waartoe zij voormaals bestemd waren; — dat aan de Predikanten zou toegelegd worden zooveel, als tot ruime voorziening in hunne behoeften vereischt werd, opdat voortaan zedelijke en geleerde lieden voor de Predikdienst opgeleid mogten worden, doch dat men in het beschikken van hun inkomen met onder-

1) Franc. Kolb ad Zwingl. 21 Oct. 1529. Ambros. Blaurer. Col. Dec. 1529. Opp. V. VIII. p. 370. 378.

2) Bercht. Haller ad Zwingl. 21 Jan. 1530. Eberh. Rumlingius ad Zwingl. 25 Jan. 1530. Opp. V. VIII. p. 399. 403.

scheid zou te werk gaan, overmits de arbeid en de onkosten der Predikanten niet overal gelijk zijn; — dat, waar uit *tienden* of *leenheerlijke goederen* rijke inkomsten voor Predikanten mogten voortvloeijen, zorg zou gedragen worden, dat de Predikanten goedwillig den armen der Gemeente mededeelden [1]).

Boven alles liet hij zich voortdurend gelegen liggen aan de verbetering van zeden onder de leden der Gemeente, zonder daarbij onderscheid van rang en stand in aanmerking te nemen. Door zijne zorg was reeds in het jaar 1526 eene instelling ingevoerd onder den titel van *Collegie van Stilstand*, omdat de leden daarvan na geëindigde godsdienst-oefening in het koor der Kerk bijeenbleven, terwijl de Gemeente uiteenging, en dat daarom ook het *Koorgerigt* genoemd werd; eene instelling, die ten oogmerk had, de heiligheid des huwelijks te beschermen. Hij beschouwde namelijk te regt het huwelijk als een' staat, die op de zedelijkheid des volks den grootsten invloed heeft. "Niemand," zeide hij, "meene, dat men het huwelijk van zijne waarde berooft, wanneer men het niet voor een *Sacrament* houdt. — Als PAULUS het eene *verborgenheid* noemt, wil hij alleen door eene vergelijking van den bruidegom CHRISTUS en zijne bruid, welke de Kerk is, aantoonen, dat, even als CHRISTUS voor de Zijnen gestorven en alzoo geheel de hunne geworden is, zóó ook de echtgenooten onderling voor elkander bestaan moeten. — Het huwelijk is eene verbindtenis, waarin men zich tot een gemeenschappelijk leven vereenigt en zich verpligt vreugde en leed met elkander te deelen." Ofschoon hij zich nadrukkelijk tegen ligtzinnige echtscheidingen verklaarde, hield hij echter in sommige gevallen de echtscheidingen voor

---

1) Beschlutz des Rathes von Zürich wegen der Pfarrbesoldungen und Kirchengüter, von Zwingli verfatzt im May 1530. Opp. V. II. T. III. p. 72.

geoorloofd. "Want," zeide hij, "waarom zou God alles, wat even zoo misdadig, ja nog misdadiger dan overspel is, zooals het plegen van verraad, van vergiftiging, van vadermoord enz., als oorzaak van echtscheiding buiten sluiten?" Op zijn verlangen werd er eene wet uitgevaardigd, bij welke de bewaring der echtelijke trouw ernstig ingescherpt werd; en, opdat die wet te beter gehandhaafd zou worden, werden er eenige mannen in de Gemeenten aangesteld, om toezigt te houden over het gedrag der echtgenooten. Dit was dan dat *Collegie van Stilstand*, bestaande benevens een' Predikant uit drie of vier personen, die de schuldigen moesten vermanen en bestraffen en hun ook kleine boeten konden opleggen, maar zware overtredingen bij den Oppervoogd, dat is den burgerlijken Regter, moesten aandienen [1]). Dit *Collegie* schijnt echter niet genoegzamen invloed uitgeoefend te hebben, hetzij het bij de leden aan de vereischte werkzaamheid ontbrak, hetzij het te moeijelijk was de schuldigen te achtervolgen. ZWINGLI althans oordeelde nog krachtiger het gezag van de burgerlijke Overheid te moeten inroepen. Er verscheen nu van den Raad van Zurich aan al zijne onderhoorigen in het gansche Kanton een uitvoerig *zeden-mandaat*, waarbij alle uitspattingen en ongeregeldheden, van welk een' aard zij ook waren, nadrukkelijk bestraft en verboden werden.

Desniettemin was ZWINGLI zeer tegen den eigentlijk gezegden *Kerkelijken Ban* gestemd. Wel meende hij, dat de uitoefening der Christelijke tucht aan de Gemeente in vereeniging met hare Leeraren behoorde, maar voor zoover het de uitoefening van het strafambt betreft, wilde hij dat uitsluitend aan de Christelijke Overheid opgedragen hebben. Het was onder anderen eene der grieven, die hij tegen de Wederdoopers had, dat zij, willende de zuiver-

---

1) Ordnung und ansehen, wie hinfür zu Zürich in der statt über eelich sachen gericht soll werden. Opp. V. II. T. II. p. 356.

heid der Gemeente handhaven, om elk vergrijp *excommuniceerden*, en in geen geval eenige regtspleging van de burgerlijke Overheid toelieten [1]).

In de zaak van den *Kerkelijken Ban* sloeg OECOLAMPADIUS eenen eigenen weg in. Volgens dezen had de Kerk tot genezing van hare kwalen aan zulk een krachtig middel volstrekt behoefte. Wel draagt de Overheid het zwaard tot straf dergenen, die kwaad doen; maar de Heer had toch de bestraffing der zondaars aan zijne Kerk opgedragen, ja haar het regt gegeven, de hardnekkigen opentlijk van hare gemeenschap uit te sluiten. "Heeft niet," vroeg OECOLAMPADIUS zijnen vriend, "CHRISTUS ons geneesmiddelen aangewezen, waarmede wij de gevallen broeders herstellen kunnen? Indien de Kerk haar karakter behoudt, zoo zal zij door hare vermaningen de zielen van het verderf kunnen redden, al is het dat zij ze aan den Duivel overgeeft tot verderf des vleesches. Maar als alle schuldigen voor de Overheid moeten gesteld worden, is het te duchten, dat zij of haar zwaard verstompen zal, door dikwijls op verschoonende wijze te werk te gaan; of dat zij het Evangelie door menige al te strenge handeling zal gehaat maken. Ik denk ook, dat, als wij de gevallene broeders bij de Overheid aanklagen, wij ze niet verbeteren zullen. Eigentlijk verraden wij ze op deze wijze. Want CHRISTUS heeft niet gezegd: *indien hij u niet hoort, zegt het der Overheid*, maar: *zegt het der Gemeente.* Ik wil daarom niet met de Wederdoopers de Overheid als zoodanig uit de Kerk uitsluiten. Maar hare pligten zijn niet die der Kerk en zij laat veel geschieden, wat zich met de reinheid des Evangelies niet verdraagt." OECOLAMPADIUS wilde derhalve, dat er even als ten tijde der Apostelen eenige Oudsten van goed gerucht zouden benoemd worden, wier stem als de stem der gansche Ge-

1) Zwingl. ad Haller. 28 Apr. 1527. Opp. V. VIII. p. 54.

neente gelden zou, — eene soort van zedengerigt, zamengesteld uit de vier Predikanten der stad (Bazel), vier Raadsleden en vier Gemeenteleden, opdat, zeide hij, er een nieuw volk Gods ontsta, dat door de onvervalschtheid van zijn geloof en de heiligheid van zijnen wandel heldere stralen rondom zich verspreidt [1]).

ZWINGLI had tegen dezen maatregel bedenkingen: "Ik verlang evenzeer," zeide hij, "dat ieder die zich aan zoodanige zonden overgeeft, waardoor openbare ergernis gegeven wordt en die ten gevolge kunnen hebben, dat zij anderen medeslepen, worden bestraft en te keer gegaan. Ik wil ook, dat dit geschieden zal geheel overeenkomstig het bevel van CHRISTUS, ons Matth 18 opgeteekend. Ook ik eisch, dat, wie hardnekkig in de zonde voortgaat, van des Heeren Avondmaal uitgesloten zal worden, en wanneer hij berouw toont, weder in den schoot der Kerk zal worden opgenomen. Maar wat nu het straffen der zonden aangaat, ik oordeel, dat *dit* aan de burgerlijke Overheid moet overgelaten worden" [2]).

Bij eene andere gelegenheid zeide hij omtrent deze zaak het volgende. "Wanneer wij, broeders en dienaars van het Evangelie te Zurich het Avondmaal bedienen, laten wij al die verordeningen en gebruiken achter, waardoor sommigen elders deze heilige plegtigheid gehaat maken. Want zij gebieden, ik weet niet met welke vreeselijke bedreigingen, allen hoereerders, dronkaards, gierigaards en lasteraars, dat zij zich van het Avondmal te onthouden hebben. Wij zijn, wel is waar, van oordeel, dat men aan lieden, die zich in het openbaar zulke zondaars betoonen,

---

1) Herzog, Das Leben Joh. Oecolampad. B. II. S. 208. — Oecolampad. ad Zwingl. 17 Sept. 1530. Opp. V. VIII. p. 510.

2) Christoph. Landenberg ad Zwingl. 22 Jan. 1530. Opp. V. VIII. p. 401. Ueber die usschliessung von dem abendmal. V. II. T. II. p. 353.

den toegang tot het Avondmaal ontzeggen moet. Want dergelijke zware zonden zal men niet straffeloos mogen dulden. Maar die in het geheim met deze zonden bevlekt zijn, en van wie men niet weet, of zij ze niet reeds door een hartelijk berouw uitgewischt hebben, *deze* mogen niet met gestrengheid behandeld worden. Want God alleen oordeelt over het verborgene, terwijl de mensch slechts de uitwendige daden aanziet. Daarenboven kan zoodanige strenge behandeling de lieden zoo ligt tot huichelaars maken. Want indien men door zoo gestreng te werk te gaan zou kunnen voorkomen, dat er niemand, die eenigen haat, nijd, gierigheid, eigenbaat en eerzucht in zijn hart had, ten Avondmaal ging, men zou er vrede mede kunnen hebben. Maar altijd, wat men ook doe, zullen er lieden onbeschroomd aan het Avondmaal verschijnen, die in hun hart dergelijke zonden koesteren. En deze nu zullen, omdat zij dáár naderen, voor onberispelijke menschen gehouden worden en eene eervolle onderscheiding ontvangen! Maar kan dit anders geschieden dan ten nadeele van het Christendom"? [1])

Wat echter OECOLAMPADIUS ter aanbeveling van het zedengerigt en zijne zamenstelling aangevoerd had, scheen hem eene nadere overweging waardig. "Het wil aan de overige broeders niet bevallen," schreef hij aan VADIANUS; "maar mij lacht het hoe langer zoo meer aan" [2]). De broeders namelijk vreesden vóór het invoeren van eene nieuwe Papistische heerschappij over de gewetens.

OECOLAMPADIUS ging anders gaarne geheel in overeenstemming met zijnen vriend te werk, waar het de bevordering van de belangen der Gemeente gold; ja hij volgde hem op den voet. "De onzen," schreef hij, "zijn er eindelijk toe gekomen, om het voorbeeld van Zurich na te

1) Amica Exegesis. Opp. V. III. p. 516.
2) Zwingl. ad Vadian. 22 Sept. 1530. Opp. V. VIII. p. 518.

volgen. Zij hebben aan al de Raadsleden, die of het woord Gods vijandig gezind zijn, of tot hiertoe met ons des Heeren Avondmaal niet hebben willen houden, gelast zich uit den Raad te verwijderen. Alzoo mogen wij verwachten, dat verder alle ambtsbedieningen zoo in de stad als op het land, van de voornaamste tot de geringste, van ongeschikte personen zullen gezuiverd worden. Voorts is ook de Kerkelijke *Censuur* ingevoerd, die de plaats van den *Ban* vervangen zal, ja zelfs *de Ban* ten aanzien van zoodanige personen, die door een onverbeterlijk leven of eene valsche leer onze Gemeente verontreinigen. De Heere CHRISTUS bekroone het begonnen werk met Zijnen zegen! Want wanneer het huis des Heeren gezuiverd is van allen, die het verontreinigen, zullen wij sterk zijn en pal staan tegenover de dreigingen en vervolgingen der wereld. Want indien God voor ons is, wie zal tegen ons zijn?" [1])

Ook van den kansel ging ZWINGLI de heerschende zonden bij aanhoudendheid te keer en spaarde de grooten en aanzienlijken niet. "Dit te minder," zeide hij, "omdat in hun voorgang en voorbeeld de voorname bron van het algemeene zedebederf schuilde." Wij hebben hiervan een treffend bewijs in eene leerrede *over de ondeugden der Grooten*, door hem omtrent dezen tijd gehouden. Daarin zeide hij onder anderen, dat de adel der geboorte, wanneer hij door deugden versierd wordt, den mensch allezins tot eere is. Maar wanneer hij alleen steunt op eenen ouden stamboom en geenen anderen grond heeft dan de voortreffelijke daden der voorvaderen — "zooals," voegde hij er bij, "in deze tegenwoordige dagen maar al te zeer plaats heeft," — "wanneer de edelen hunnen roem stellen in drinken, hoereren, spelen en slemppartijen, dat dan de adel der geboorte, in stede van tot eer, tot te grooter

---

1) Oecolamp. ad Zwingl. 23 Jun. 1530. Opp. V. VIII. p. 470.

schande strekt." — Vervolgens wees hij de Grooten op het verderfelijke van hun voorbeeld. "Ziet," riep hij uit, "ziet, wat de buitenlieden doen! Zij volgen uwe ondeugden na. Zij meenen in waarheid, dat het de weg tot eer is, wanneeer zij slechts zijn, wat gij zijt, en doen, wat gij doet, even ongebonden, even schaamteloos." Inzonderheid verhief hij, als altijd, wanneer hij tot dit onderwerp kwam, zijne stem tegen degene, die jaargelden trokken. "Deze ellendelingen," zeide hij, "zijn de ergsten van allen. Is iemand der edelen van geboorte een ondeugend mensch, men heeft althans bij hem nog het voordeel van eene beschaafde opvoeding, waarop men eenige hoop kan bouwen, dat er ten laatste nog een betere zin in hem ontwaken zal. Maar van die anderen is niets goed meer te verwachten, nadat eenmaal het bederf bij hen de overhand verkregen heeft." Dit met groote kracht gezegd hebbende, hervatte hij zich weder door zijne gewone aanspraak: "Brave man! trek gij u deze woorden niet aan!" Hij voegde er bij, zeer goed te weten, dat er onder de aanzienlijken velen waren, die met ijver de hervorming der Christelijke Kerk en de herstelling der zeden voorstonden en hielpen bevorderen. Maar dit nam niet weg, ja maakte het te meer noodzakelijk de kwaden te bestraffen. Daarop rigtte hij eindelijk het woord tot de Grooten en de buitenlieden, voor zoover zij, hoewel langs verschillende wegen, daarin overeenkwamen, dat zij zondige bedoelingen najaagden. "Helaas!" zeide hij, "de buitenlieden nemen, wel is waar, de zuivere belijdenis des Evangelies aan, maar om geene andere reden, dan omdat zij wanen, dat zij daardoor zich van alle geldelijke verpligtingen, van tienden en intresten, kunnen ontslaan. De Grooten daarentegen van hunne zijde verwerpen het Evangelie, omdat zij wanen, dat zij, door het aan te nemen, aan hun gezag en hunnen invloed schade zullen lijden. Van het één zoowel als van het ander ligt derhalve de grond in

eigenbaat en begeerlijkheid. Beiden bedoelen eigentlijk hetzelfde, namelijk hun tijdelijk belang [1]).

HOOFDSTUK II.

WAARIN DE IJVER VAN ZWINGLI TER BEVORDERING VAN HET CHRISTELIJK LEVEN ZIJN' GROND HAD?

Zoodanige openbare bestraffing der heerschende ondeugden gaf natuurlijk aanleiding, dat men scherpelijk toezag op den man, die haar voortbragt. Zij, op wie ze gemunt was, zaten er in de eerste plaats niet onder stil. Waar zij maar konden, gaven zij aan hunne verkropte woede lucht en niets zou hun gewenschter voorgekomen zijn, dan dat zij iets tegen hem hadden kunnen vinden.

Maar hoezeer men voortging hem allerlei ketternamen naar het hoofd te werpen, niemand waagde het echter zijne zeden te belasteren, wetende, dat men niet bij magte was de openbare meening, waarin hij wegens zijn karakter en deugden zoo hoog stond aangeschreven, in het aangezigt te wederspreken. Men zweeg, waar men niet meer lasteren kon.

Inzonderheid verspreidde zich de roem van zijne minzaamheid en hulpvaardigheid, van eene weldadigheid, die voor vreemden zoowel als bekenden altijd toegankelijk was en niet voldaan was, voordat zij, zooveel in haar vermogen was, in aller behoeften voorzien had. Uit de volheid van een dankbaar hart schreef hem eens zekere QUIRINUS SCHLAHER: "Van de onovertroffen welwillendheid, waarvan gij bezield zijt om de broeders in hunne

1) Zwingli geeft zelf den inhoud dezer leerrede op in eenen brief aan Ambros. Blaurer. 6 Sept. 1530. Opp. V. VIII. p. 507.

nooden te hulp te komen, ben ik het bewijs, hoogvereerde ZWINGLI! Als een u geheel onbekende heb ik, door armoede en ellende geprangd, tot u mijne toevlugt genomen en met zoovele anderen ondervond ik, dat gij den nood van vreemden u aantrekt, als ware het uw eigen nood, ja dat gij daarvoor uwe eigene belangen vergeet. Want het was u niet genoeg, mij eenige dagen in uwe woning op te nemen en te verzorgen, maar, toen ik haar verliet, hebt gij mij nog van geld voorzien en mij moed ingesproken. Gij hebt mij beloofd ook verder mijne belangen te zullen bevorderen, en aan de brieven, die gij mij voor de broeders ter mijner aanbeveling mede gegeven hebt, ben ik mijne goede ontvangst hier te Biel verschuldigd" 1).

Op eenen dag in het begin van de maand Junij 1530 vervoegde zich aan zijne woning een man in een' versleten' mantel gewikkeld en wien de kommer op het gelaat te lezen stond en verlangde hem te spreken. Tot hem toegelaten, maakte hij zich bekend als ANDREAS BODENSTEIN van Carlstadt. Hij zeide, dat hij zijne veelvuldige omzwervingen moede was. Hij verhaalde, dat hij zich eenigen tijd te Straatsburg had opgehouden, maar dáár niet langer middelen van bestaan had kunnen vinden, en dat hij thans uit Bazel gekomen was, om voor zich, zijne vrouw en drie zonen, die Hij te Bazel achtergelaten had, in Zurich een toevlugts-oord te zoeken. Hij bad dringend om bescherming en beval zich in zijn ongelukkig lot, ook om den wil zijner vrouw en kinderen, aan de menschlievendheid van ZWINGLI aan. Tegelijk bood hij hem aanbevelingsbrieven aan van BUCERUS, CAPITO en OECOLAMPADIUS. ZWINGLI las de brieven zijner vrienden. Zij schreven aangaande hem, dat hij, door

---

1) Quirinus Schlaher ad Zwingl. 20 Maji 1530. Opp. V. VIII. p. 448.

tegenspoed geoefend, zijne scherpe zijde afgelegd had, en een man was van een opregt gemoed, en dat hij thans werkelijk van allen sektegeest geheel afkeerig was en niets vuriger wenschte dan mede werkzaam te mogen zijn aan de opbouwing der Kerk. Zij deelden berigten mede omtrent zijnen onberispelijken wandel, zijne eenvoudige levenswijze, zijnen ootmoed en zijn geduld onder zijne beproevingen. Ja, zij aarzelden niet te verzekeren, dat hij CHRISTUS tot roem strekken zou, indien hij in de dienst der Kerk mogt kunnen geplaatst worden. "Daarom, hooggeachte ZWINGLI!" dus besloot BUCERUS zijn schrijven, "neem u den armen balling, het voorwerp van zooveel onregtvaardigen haat, om CHRISTUS wil aan" [1]).

ZWINGLI was met den man bewogen en stelde hem voor, een paar weken te Zurich te vertoeven, gedurende welken tijd hij zien wilde, wat hij voor zijne belangen doen kon. Dit was voorzigtig, omdat men niet weten kon, of CARLSTADT niet zich alleen maar uit nood tot zekere onderworpenheid geschikt had. Hij wilde hem derhalve inmiddels naauwkeurig gadeslaan. Maar toen hij zich nu van zijne goede gezindheid verzekerd had en het hem genoegzaam gebleken was, dat hij niet diegene was, althans *nu* niet meer was, zooals LUTHER hem geschilderd had, zeide hij hem zijne hulp toe ter verkrijging van zijn verlangen. Hij schreef aan HEINRICH BULLINGER, Prediker te Bremgarten, hem verzoekende, dat hij CARLSTADT te zijnent wilde ontvangen en hem behoorlijk in staat stellen, om zijne reis naar Bazel te vervorderen, van waar hij met vrouw en kinderen naar Zurich zou terugkeeren [2]). Hij hield ook woord jegens hem. Hij

---

1) Bucer. ad Zwingl. 14 Maji 1530. Capito ad Zwingl. 15 Maji 1530. Oecolamp. ad Zwingl. 3 Jun. 1530. Opp. V. VIII. p. 452. 453. 460.

2) Zwingl. ad Bulling. 22 Jun. 1530. Opp. V. VIII. p. 470.

verzocht en verkreeg voor hem de aanstelling tot Predikant in de Gasthuis-kerk te Zurich in de plaats van MEGANDER, die nog altijd te Bern de Evangeliebediening waarnam en welken men daar niet wilde loslaten. Deze betrekking zou CARLSTADT zoolang vervullen, "tot dat God op eene andere wijze het voor hem voorzien zou hebben." Hij heeft haar ook tot het jaar 1534 vervuld.

Niet minder dan door zijne liefde en weldadigheid, kenmerkte zich ZWINGLI steeds door zijne zucht voor strenge regtvaardigheid. Een zeker gewezen Roomsch Priester, met name WOLFGANG, verlangde van hem ergens in het gebied van Zurich eene Predikantsbediening. Daartoe werdt hij door OECOLAMPADIUS ten sterkste bij zijnen vriend aanbevolen. Het gebeurde echter niet. Toen nu echter OECOLAMPADIUS zich hierover zeer beklaagde en op nieuw van 's mans geleerdheid, bekwaamheid en zedelijkheid getuigenis gaf, antwoordde hem ZWINGLI, dat die man, wie hij dan overigens ook zijn mogt, genoegzaam gebleken was voor de verlangde bediening onbruikbaar te zijn. Met dit antwoord nam zijn vriend genoegen. "Uw woord is mij voldoende, mijn broeder!" schreef hij hem. — "Ik ben een mensch en kan mij ligt bedriegen. Ook WOLFGANG is een mensch en dus veranderlijk. Ik wil om zijnentwil onze vriendschap niet krenken" [1]).

Terwijl onze Hervormer aldus voor anderen leefde, vergat hij evenwel den omgang met zichzelven niet. Diep gevoelde hij den afstand, die hem van de Christelijke volmaaktheid verwijderde. Treffend, en blijkbaar uit eigene ervaring, schildert hij ergens de ongelukkige tweespalt, die er, zelfs bij den besten Christen nog altijd in den boezem bestaat en die hij in dit leven nooit geheel te

---

1) Oecolamp. ad Zwingl. 11 Maji 1530. Idem ad eund. 17 Junii 1530. Opp. V. VIII. p. 450. 461. 462.

boven komen kan. Hooren wij hem daarvan getuigenis geven:

"De mensch is vol van verkeerdheid, ja een afgrond van ongeregtigheid. Wie, die naauwkeurig met de gesteldheid zijns harten bekend is, zou er niet over treuren? Wie zou er niet moedeloos onder worden? In dezen hopelozen toestand komt alleen CHRISTUS, onze Zaligmaker, ons te hulp. Wij, van zonden besmet en bezoedeld, kunnen en behooren niet anders te doen, dan altijd voort te gaan, den last onzer zonden van ons af te werpen, ons zelven te mishagen en een opregt berouw in ons te onderhouden. Wij moeten ons onze zonden gedurig voor oogen stellen, opdat wij, door dat gezigt verschrikt, aangespoord worden, om tot de bron der genade onze toevlugt te nemen. — Helaas! Al wat wij doen, doen wij uit eenen vleeschelijken zin, of het is althans met zooveel onzuivere beginselen vermengd, dat zelfs de werken onzes geloofs er mede besmet zijn. Hoe zouden wij dan tot God, die een vlekkeloos heilig Wezen is, durven naderen, indien er niet iemand ware, die ons van zonden reinigde en Gode welgevallig maakte. Deze is CHRISTUS, op wien wij met den vinger gewezen worden. Laat ons voor Hem onze zonden nederwerpen. Hij neemt ze op zich en deelt ons Zijne geregtigheid mede; Hij geeft rust, troost en vrede aan onze verslagene gewetens, indien wij maar over ons vorig leven berouw hebben en een nieuw leven verlangen te beginnen" [1]).

Dat *nieuwe leven* dan, waarin de mensch er naar streeft, om enkel het goddelijke te denken, niets dan het goddelijke te willen, ja ook niets anders dan het goddelijke te betrachten, is naar ZWINGLI's gevoelen de hoofdzaak in het Christendom [2]). Wel hield hij het geloof voor den

1) In Evang. Matth. 5:3. Opp. V. VI. T. I. p. 210. 211.

2) Fides, zegt hij, est efficax virtus atque indefessa actio, quae nihil

wortel des christelijken levens; maar *dat* geloof, waardoor de mensch zich door CHRISTUS verlost weet, en, van Gods Geest vervuld, God tot zijn doel stelt en in God leeft, en dat dus uit zijnen aard tot werkzaamheid en heiligheid aandrijft. Het geloof is eene magt, die 's menschen gansche wezen beheerscht. Het is de tegenstelling tegen de zonde en hare opheffing. Gelijk de zonde bestaat in zelfzucht, zoo is het geloof het afzien van zich zelven, de volkomene zelfverloochening, waarbij de mensch zich zelven alleen in God wedervindt; het nieuwe levensbeginsel, waaruit de gehoorzaamheid aan God noodzakelijk voortvloeit. Vandaar dat onze Hervormer *geloof* en *liefde* als één beschouwt, ja beiden wel eens met elkander verwisselt [1]).

Met deze opvatting van het *geloof* als een werkdadig beginsel staat in verband zijn begrip van de *Wet* als regel des christelijken levens: De Wet behoort niet van het Evangelie gescheiden gedacht te worden en behoudt haar regt zelfs bij den geregtvaardigden en wedergeboren Christen. Zij toch is de uitdrukking van *den onveranderlijken wil van God* en in haar verband tot het Evangelie verkrijgt zij eerst hare ware uitlegging. *Daarom* is CHRISTUS de eenige weg tot zaligheid, omdat Hij ons dezen onveranderlijken wil van God bekend gemaakt en ons van zonde verlost heeft. Door Zijne genade wordt de zondaar bekwaam gemaakt tot gehoorzaamheid. En daar nu de geloovige naar zedelijke volkomenheid streven moet overeenkomstig het beeld Gods, en echter nog altijd op oneindigen afstand er van verwijderd blijft, zoo geeft dit aan de Wet hare onbewegelijke plaats. De Wet wijst de bestemming des menschen aan, in zoo ver hij, met bewustheid zich naar dezen goddelijken regel rigtende,

---

nisi divinum cogitat et molitur, imo Deo placita non moliri nequit. Fidei chr. expos. Opp. V. IV. p. 63.

1) De vera et falsa Relig. Opp. V. III. p. 285.

hetzelfde *willen* moet, wat God wil. Zelfs CHRISTUS was als mensch aan de Wet onderworpen, en dit niet, om ons van hare volbrenging te ontslaan, maar om ons een *voorbeeld* van hare gehoorzaamheid te geven. En als er echter gezegd wordt, dat de geloovige Christen *vrij* van de Wet is, dan wordt daarmede, voor zoo ver het niet op de Wet der plegtigheden doelt, te kennen gegeven, *eensdeels* dat de vloek der Wet hem niet meer treft, omdat hem zijne zonden om CHRISTUS wil vergeven zijn, en *anderdeels* dat de Wetsvervulling hem niet tot een last is, omdat de liefde tot God ze hem tot vreugde maakt [1]).

Het is bekend, dat men bij LUTHER eene andere voorstelling van de Wet en hare betrekking tot ons aantreft. Volgens hem gaan de Wet en het Evangelie van wijd verschillende beginselen uit. De eerste verdoemt, het andere is de belofte der zaligheid. Wie onder het Evangelie leeft, meende hij, is vrij van de Wet; en moet zij al hem in zijnen nieuwen toestand volgen, het is slechts omdat hij als *zondaar* der tucht nog niet volkomen ontwassen is. De heiligmaking is een *afzonderlijk* deel van het christelijk leven, waarbij dan het voorbeeld des Heeren eerst zijne waarde verkrijgt. LUTHER vertrouwde te veel op de kracht van het geloofsleven, welks uitwendige ontwikkeling hij eenvoudig wilde afgewacht hebben. Hoewel hij, naar zijnen eigenaardigen trant van spreken, erkende midden in Sodom en Gomorra en Babylon te wonen, hij zag niet in, op welk eene wijze hij daarin verbetering zou kunnen brengen, maar hij troostte er zich mede, dat de zuivere leer des Evangelies verkondigd werd. Hij beschouwde de christelijke Gemeente als *wordende*, voor welke het slechts noodig was geloof en bekeering te prediken [2]).

---

1) De Provid. Dei. Opp. V. IV. p. 103.

2) Max Goebel, De godsd. eigenaardigheid der Luth. en Herv. Kerk. Bl. 124.

Zóó niet bij ZWINGLI. Hij stelde, dat CHRISTUS in Zijne menschelijke volkomenheid *reeds van den aanvang af* den geloovigen een voorbeeld is; dat Zijne gehoorzaamheid hen krachtig tot navolging uitlokt, zoodat zij, als door den Geest met Hem verbonden, zich daaraan van zelve en gaarne overgeven. Als LUTHER niets van de Wet wilde weten, daar zij alleen verdoemt, noemde hij dat een onberaden ijveren. "Want," zeide hij, "de oorzaak der verdoemenis ligt niet in de Wet als zoodanig, maar in de zondigheid des menschen." En leerde LUTHER, dat de Wet slechts een teugel is, die den ouden Adam aangelegd wordt, *hij* daarentegen verklaarde haar voor iets goeds en heilaanbrengends, waarover de godvruchtige zich te verheugen heeft [1].

In deze gevoelens lag derhalve de grond van ZWINGLI's ernstig en aanhoudend aandringen op de betrachting van christelijke deugd, zonder welke er, zeide hij, geen geloof is en geene zaligheid kan bestaan. Eens, op den kansel staande, sprak hij deze treffende woorden. "God wil, dat wij zijn zullen, wat Hij is, tenzij dat wij de hoop willen opgeven, om immer bij Hem te zijn en met Hem te wonen. Even als een verstandig en godvruchtig huisvader niemand in de zamenwoning zijner dienstknechten opneemt noch toelaat, die niet met hem in denkwijze en gezindheid overeenkomt en zich niet naar zijnen geest voegen wil, even zoo, ja nog veel minder laat God, die een heilig en regtvaardig Wezen is, dengenen in Zijn rijk toe, die zich niet versieren wil met die goddelijke schoonheid en onschuld, die reinheid en heiligheid, waarvoor Hij den mensch oorspronkelijk den aanleg geschonken heeft. — De hemelsche Vader zoekt zuiverheid van hart en wandel in Zijne kinderen en gunstgenooten. Wie an-

---

1) De vera et falsa Relig. Opp. V. III. p. 298.

ders bestaat, stoot Hij ver van zich af, gelijk het licht de duisternis van zich afstoot" [1]).

Niets echter hield hij voor noodzakelijker tot het betrachten van een deugdzaam leven, dan dagelijks in het gebed tot God zijne kracht te zoeken. Gelijk hij zelf gewoon was dagelijks veel te bidden, zoo vermaande hij ook altijd ernstig tot het gebed. "Wanneer wij," zeide hij, "reeds wijzer en beter worden door de gesprekken en den vertrouwelijken omgang met een wijs en edel mensch, hoeveel te meer zullen wij het worden, wanneer wij ons met God vertrouwelijk onderhouden. God is het licht, dat alles verlicht. Niemand nadert daartoe, of hij gaat beter en edeler weder heen. Wie het zich tot eene gewoonte gemaakt heeft, met God om te gaan en bij Hem hulp te zoeken, hij gevoelt zich na het gebed telkens versterkt en opgewekt. Hij zegt in ieder gevaar: o Heer! Ik eerbiedig Uwen raad, maar ik ben verzekerd, dat Gij mij met de bezoeking ook uitkomst zult geven. Ik weet, Gij zult Uwe heerlijkheid, de geregtigheid en de waarheid bevorderen, hoe ook de boosheid der menschen woede. En schoon ik ook in levensgevaar gerake en omkome, ik ben nogtans zeker, Gij zult ook na mijnen dood Uw werk volbrengen tot heerlijkheid Uwes naams" [2]).

HOOFDSTUK III.

AUGSBURG.

Wij moeten thans ons voor een oogenblik uit Zwitserland naar Duitschland verplaatsen. Het is in Junij des jaars 1530. Wij bevinden ons in de vermaarde keizer-

1) De div. humanaque just. Opp. V. III. p. 442.
2) Luk. 9 : 18. 11 : 1. Opp. V.

lijke stad Augsburg, gelegen in Zwaben, waar de rivieren Lech en Wertach ineen loopen, aan de Beijersche grenzen. Er is binnen hare veste eene groote beweging. Er zijn vergaderd Vorsten, Bisschoppen, Afgezanten, Edelen en Ridders uit gansch Duitschland, door den Keizer tot het houden van een Rijksdag bijeengeroepen. Het doel van den Rijksdag zou zijn, te beraadslagen over den oorlog tegen de Turken en het stillen der kerkelijke onlusten. Dit althans werd voorgewend, terwijl de Keizer heimelijk de vernietiging van het Protestantisme op het oog had. KAREL V was met groote praal en een luisterrijk gevolg aangekomen, waaronder zich ook vele Kardinalen en Bisschoppen bevonden. Hij sprak niet dan woorden van vrede. Een enkel woord echter, hem in drift ontvallen, verraadde zijne oogmerken en vervulde de Protestanten met vreeze. "Wat willen mij toch die Keurvorsten?" had hij gezegd. "Ik zal doen, wat mij behaagt." De bekommering vermeerderde, toen er van hem een bevel uitging, waarbij het alleen aan de Roomsche Geestelijken toegelaten werd, openbare predikatiën te houden, maar den overigen het stilzwijgen werd opgelegd. Intusschen gaf hij bij de opening van den Rijksdag zijne gezindheid te kennen om aangaande het verschil der geloofs-meeningen nader onderrigt te worden; weshalve hij verlangde, dat iedere der partijen hare Belijdenis in geschrift, zoowel in het Latijn als in het Duitsch, hem zou overleveren, alsmede dat alle klagten en bezwaren, die de wereldlijken tegen de Geestelijken, als omgekeerd de laatsten tegen de eersten mogten in te brengen hebben, voor hem zouden opengelegd worden [1]).

---

1) Men vindt van hetgeen op dezen Rijksdag omging eene uitvoerige beschrijving in de brieven van Jacob Sturm, Burgemeester van Straatsburg, die zich toen aldaar bevond, geschreven aan Zwingli 31 Mei, 19 en 28 Junij 1530. Opp. V. VIII. p. 458. 465. 468.

LUTHER, die, als zijnde in den Rijksban, niet te Augsburg had kunnen verschijnen, hield zich op het Kasteel van het nabijgelegene Coburg op, ten einde bij al wat mogt voorkomen bij de hand te zijn. Hij had het aan MELANCHTHON opgedragen om eene verklaring van het christelijk geloof op te stellen, den man, die voor die taak boven anderen berekend was en die zich ook daarvan op eene hem waardige wijze kweet. Deze verklaring werd van de zijde der Lutherschen bij den Keizer ingeleverd. Zij is die beroemde Augsburgsche Confessie, die sedert de Belijdenis der Luthersche Kerk gebleven is. De vier Rijkssteden, Straatsburg, Constans, Menningen en Lindau hadden geweigerd deze Confessie te onderteekenen wegens het verschil over het Avondmaal, en dienden eene eigene in, die bekend geworden is onder den naam van de *Belijdenis der vier Steden.* Maar er scheen, vooral door tegenwerking van Luthersche zijde, weinig hoop te zijn, dat zij zou aangenomen worden. "De zaak," zóó schreef BUCERUS uit Augsburg aan ZWINGLI, "staat zóó geschapen, dat Gods hand alleen door een wonder de Christenen redden kan. Vreeselijk woeden onze vijanden. Men kan zich niets onverzoenlijker, niets boosaardiger denken, dan de haat der Lutherschen tegen ons. Van de overigen spreek ik niet" [1]). — "Er is niemand," schreef hem STURM, "die voor onze zaak spreekt, dan de Landgraaf; en zelfs deze waagt het niet meer opentlijk, maar alleen in eenen kleinen kring onze belangen te verdedigen."

ZWINGLI, die aldus door zijne vrienden naauwkeurig onderrigt werd aangaande hetgeen te Augsburg voorviel, begreep ten volle, van welk een' gewigtigen invloed de Rijksdag voor de zaak der Hervorming zou zijn. Maar in die zaak was hij mede betrokken; zij ging hem niet minder dan LUTHER en MELANCHTHON ter harte. Daarom

---

1) Bucerus ad Zwingl. Opp. V. VIII. p. 472.

oordeelde hij, dat er ook uit de Zwitsersche bergen eene stem tot den Keizer moest uitgaan. "Ofschoon ik," dus ving hij aan, "niet, gelijk ik had kunnen verwachten, opgeroepen ben, om mijne Geloofsbelijdenis over te geven, gevoel ik mij echter door de liefde tot de waarheid en door de zucht tot bevordering van vrede in de christelijke Kerk aangespoord, om datgene te doen, wat ik anderen zie doen. Maar daar de zaak haast eischt, zoodat het niet mogelijk was de Dienaars des Evangelies in mijn land tot gemeenschappelijke beraadslaging bijeen te roepen, en ik evenwel mijne gevoelens niet onverhoord mag laten veroordeelen, heb ik het geraden geacht, zonder daarom het regt mijner medeburgers te kort te willen doen, als een bijzonder persoon van mijn geloof rekenschap te geven."

In twaalf Artikelen behandelde hij vervolgens de geheele leer des Evangelies, zoo als hij haar verstond, bepaaldelijk met het oog op de toenmaals heerschende geschilpunten. Het merkwaardige slot luidt aldus:

"Aangaande alles, wat ik hier voorgesteld heb, staat mijne overtuiging vast. Alzoo leer ik, en ik staaf het, niet door eigene invallen, maar met de uitspraken van Gods woord. Ook heb ik mij vast voorgenomen, zoo God wil, bij deze leer te volharden, zoolang mijn geest in dit ligchaam woont, tenzij dat men mij door duidelijke bewijzen uit de H. Schrift van dwaling overtuige. Want gaarne en blijmoedig wil ik, gelijk het betaamt, mijne leer aan de H. Schrift en aan het oordeel der Kerk, in zoover zij overeenkomstig het woord Gods door den H. Geest uitspraak doet, onderwerpen." —

"Daarom bid en bezweer ik u, o magtige Keizer! en u, andere Vorsten, Heeren, Gezanten en Hoofden der Staten en Steden door JEZUS CHRISTUS, onzen Broeder en Heer, bij zijne liefde en regtvaardigheid, bij zijne toekomstige vierschaar, die eenmaal over allen naar verdiensten vonnis vellen zal, bij Hem, voor wien geen raadslag verborgen

blijft, die de aanslagen der Vorsten, welke zich tegen God en de godzaligheid verzetten, te niete maakt, die de nederigen verhoogt en de geweldenaars van hunnen troon werpt, dat Gij dit geschrift niet deswege verwerpt, omdat de persoon, door wien het tot u gerigt wordt, u een mensch van geringe beteekenis toeschijnt. Dikwijls hebben eenvoudigen gepaste woorden gesproken, en de waarheid heeft tot hare verkondiging zich zelfs van geringe en nederige lieden bediend. Bedenkt, dat gij zelve menschen zijt, die aan dwaling onderworpen zijt en door anderen op het dwaalspoor geleid kunt worden. Want ieder mensch is leugenachtig. En indien hij niet door Gods Geest in andere dingen geleerd wordt, dan hij zelf weet of wenscht, is er niets anders van hem te verwachten, dan dat hij door zijne eigene valsche wijsheid ten val kome. Teregt zegt de Profeet JEREMIAS: *ziet, des Heeren woord hebben zij verworpen. Welke wijsheid kunnen zij dan nog over hebben?* Dewijl gij nu beschermers der geregtigheid zijt, betaamt u niets zoo zeer, als aandachtig te zijn op den wil van God. En waaruit kan de kennis daarvan anders geput worden, tenzij uit Zijn woord? Daarom bid ik u, dat gij u niet afkeert van de gevoelens van hen, die zich op dat Woord beroepen. Want het is blijkbaar, dat het hoe langer zoo helderder te voorschijn treedt en de leugen hoe langer zoo meer openbaar maakt, hoe meer zijne vijanden zich er tegen aankanten. Ik weet wel, dat er onder ul. zijn, die smadelijk spreken van mijne onwetendheid en van mijne zeden en karakter, als ware ik een geheel boos mensch. Maar wilt toch bij u zelven bedenken, vooreerst, of er door eenig regtschapen man ooit over mijnen levenswandel eenige twijfel opgeworpen is, en ten andere, of ik van mijne jeugd af zoo geheel zonder talent en wetenschappelijke vorming geweest ben, dat men mij alle geleerdheid te eenemaal meent te kunnen ontzeggen. Voorzeker! Ik beroem mij op geen ding; want

ook PAULUS was door de genade Gods, hetgeen hij was. Wat mijn' levenswandel betreft, ofschoon ik vrolijk van aard ben, nooit echter heb ik mij aan weelde en schaamteloosheid overgegeven, noch mij schuldig gemaakt aan wreedheid, hoogmoed en verwaandheid, zoodat dikwijls de aanvallen mijner vijanden afgestuit zijn op de zuiverheid mijns levens. Met betrekking tot mijne wetenschappelijke vorming zij het mij geoorloofd te zeggen, dat zij grooter is, dan mijne tegenpartij kan verdragen, en meerder, dan zij durft verachten, maar aan den anderen kant, veel geringer dan mijne vrienden van mij meenen. Desniettemin heb ik mij vele jaren lang, ten einde het doel te bereiken, naar hetwelk ik streefde, in de kennis van menschelijke en goddelijke zaken geoefend, zoodat ik, hetgeen ik leer, ernstig onderzocht en wel overwogen heb. Maar ik wil slechts de genade Gods prijzen, die Hij aan onze Gemeenten bewezen heeft. Want waarlijk! de Gemeenten, onder welke wij den Heer verkondigen, hebben het woord Gods met zoo veel liefde aangenomen, dat leugen en boosheid hebben moeten wijken, hoogmoed en dartelheid, twisten en onderlinge hatelijkheden zijn verbannen. Indien dit nu geene regte vruchten van Gods Geest zijn, welke zijn deze dan? Merkt daarentegen eens op, o Keizer! en gij Vorsten! welke vruchten er door die leer, die uit de menschen is, zijn voortgekomen? Aan ongebondenheid en gierigheid is bij Vorsten en volken overvloedig voedsel gegeven door de met geld betaalde Missen, terwijl zij de Priesteren slechts onverzadelijker maakten in weelde en zwelgerij. Ja, welke misdadigheid is er niet door bevorderd geworden! — God, die alleen goed is, geve u toe te zien, dat gij den wortel van zooveel kwaad geheel en al uitroeit, en dat Rome, met al wat het der christelijke wereld en in het bijzonder aan Duitschland aangebragt heeft, worde opgegeven, opdat de geregtigheid, die door uwe traagheid geweken is, en de

reinheid en onschuld, die door huichelarij verduisterd is, in hare edele gedaanten tot ons wederkeeren. — Daar er dan van den weg, waarop men tot hiertoe gewandeld heeft, geen goed einde te wachten is, moeten wij ons haasten eenen anderen te betreden. Wanneer ons werk uit God is, wilt dan niet tegen God strijden; maar wanneer het van elders is, het zal van zelf te niet gaan. Daarom, o gij menschenkinderen! die niet eens den wasdom van een grashalm verhinderen kunt, beproeft het niet te verhinderen, dat het zaad van Gods woord uitgestrooid worde, opschiete en vrucht voortbrenge. Want gij ziet duidelijk, dat het door den daauw des hemels bevochtigd wordt, en door geene menschelijke magt kan worden uitgeroeid" [1]).

Toen deze geloofsbelijdenis op den Rijksdag voorgelezen was, verkregen velen een beter inzien van ZWINGLI's gevoelens, die zij tot hiertoe onbepaald veroordeeld hadden. Anderen echter ergerden er zich aan. Bijzonder waren er twee zinsneden, waaraan zij zich stieten. ZWINGLI had gezegd, dat *sommigen weder hunkerden naar de vleeschpotten van Egypte.* De Lutherschen meenden, dat daarmede op hen gedoeld werd. Van de andere zijde werden de Roomschgezinden verbitterd over de zinsnede, waarin de Bisschoppen gezegd werden hetzelfde in de Kerk te zijn, wat *kliergezwellen in het menschelijk ligchaam zijn.* BUCERUS en CAPITO deelden dit uit Augsburg aan ZWINGLI zelven mede; "maar," voegden zij er bij, "die de zaak wel bezien, verontschuldigen gaarne in u dergelijke uitvallen" [2]).

Onze Hervormer had het zijne gedaan. Hij wist, hoe alle partijen het er op toelegden, om, indien mogelijk, de

---

1) Ad Carolum Rom. Imper. Germaniae comitia Augustae celebrantem, Fidei Huldr. Zwinglii Ratio. Opp. V. IV. p. 3.

2) Capito et Bucerus ad Zwingl. 23 Jul. 1530. Opp. V. VIII. p. 484.

zaak, die hij voorstond, te vernietigen. Daartegen had hij den moed van op te komen en, zooveel in hem was, zijn regt te doen gelden. Hij verwachtte echter weinig goeds van de gezindheid des Keizers, gelijk blijkt uit zijn schrijven aan den Landgraaf van Hessen, die mede op den Rijksdag tegenwoordig was.

"Genadige Heer! Wij allen danken God, dat Hij u sterkt, om onverschrokken voor de waarheid uit te komen. Maar ik mag u niet verbergen, dat ik al de handelingen des Keizers voor niets anders dan een' blooten schijn houde. Want de Roomsche Priesters, die hem aan de hand leiden, kunnen niet dulden, dat anderen nevens hen staan. Daarom, trouwe dienaar des Heeren! laat u door beloften noch bedreigingen aan het wankelen brengen. Eens toch moet de hoogmoed te schande worden; maar wie standvastig de waarheid aankleeft, zal eeuwig geprezen worden in den hemel bij God en alle zaligen en op aarde bij alle godvruchtigen, zoolang de wereld staan zal. En alle overige eer en magt is gering, ja is niets, vergeleken bij die eer, die gij ontvangen zult, wanneer hemel en aarde van u getuigen zullen, dat gij de eerste onder de Vorsten geweest zijt, die de hand aan den ploeg geslagen hebt zonder om te zien" [1]).

Onder degene, op wie het Belijdenisschrift van ZWINGLI den pijnlijksten indruk maakte, behoorde inzonderheid Dr. JOHANNES ECK, de heftige vijand der Hervorming. Terstond zettede hij zich tot het vervaardigen van een tegenschrift neder, waarin hij al zijne gal tegen hem uitstortte. Nogtans verzekerde hij in de opdragt aan den Keizer, dat, indien het iemand toeschijnen mogt, dat hij ZWINGLI al te scherp bejegend had, hij daarom tegen diens volgelingen geenzins bitter gezind was, maar dat

---

1) Zwingl. ad Philippum Landgr. Hassiae. 22 Jul. 1530. Opp. V. VIII. p. 482.

hij hen met eenen christelijken zin, met broederlijke liefde van harte beklaagde, als die in het grootste gevaar verkeerden van eeuwig verloren te zullen gaan. Aangaande ZWINGLI zelven aarzelde hij niet, om hem van de uiterste goddeloosheid en onbeschaamdheid te beschuldigen, zoodat, zeide hij, het onmogelijk was, hem in beide te overtreffen [1]).

Onze Hervormer vreesde, dat de sluwe taal van ECK op sommigen een' nadeeligen invloed uitoefenen zou. Hij achtte het dus zijnen pligt haar niet onbeantwoord te laten. En daar het voornamelijk het artikel der Sacramenten was, waarop hij werd aangevallen, was hij wel genoodzaakt dit op nieuw in het licht te stellen en te verdedigen. Vooral moet in dit geschrift niet voorbij gezien worden de treffende vergelijking tusschen het Avondmaal des Heeren en *het geschenk van een' ring*, dien een echtgenoot in het oogenblik van zijne afreis aan zijne gade geeft als een teeken, dat hij in den geest altijd bij haar tegenwoordig zijn zal. Hetgeen ZWINGLI in zijne overige geschriften wetenschappelijk behandelt over het wezen en de werking des Avondmaals, wordt hier door deze vergelijking zóó voorgesteld, dat verstand en hart er tegelijk door worden gewonnen.

"Het is met het Avondmaal gelegen als met een' echt-

1) "In nomine tuo, dulcis Jesu! Non satis scio, sacratissime Caesar, dum Zwinglii confessionem lego, an magis demirer hominis vel impietatem vel impudentiam: in utroque enim adeo excellit, ut non facile sit dijudicare, in quo plus laboraverit, ut insigni malitia seipsum quotidie in his vincere conetur. Perpetuo enim hoc decennio hoc saxum volvit, ut omnem fidei Christianae pietatem in Helvetis exstingueret, cultum aboleret divinum, omnem ecclesiasticae observantiae ritum, usum, consuetudinem, ac totius Christianismi religionem pessundaret, deleret, ac ultra Sauromatos et Caspios montes relegaret." Repulsio Articulorum Zwinglii Caes. Majest. oblatorum Joh. Eckio authore 1530. Zie Usteri, Hist.-litt. Anhang S. 634.

genoot, die op het oogenblik, waarin hij naar een ver land staat te vertrekken, een' ring, die zijne beeldtenis bevat, aan zijne gade geeft met deze woorden: *zie hier mij, uwen man, dien gij, terwijl hij afwezig is, bij u hebt. Daarbij moet gij aan hem gedenken.* Alzoo ook heeft JEZUS CHRISTUS aan de Gemeente, waarmede Hij ten naauwste verbonden is, zijne beeldtenis in het Avondmaal bij zijn heengaan uit de wereld nagelaten. — Wanneer de echtgenoot zegt: *siedaar mij zelven!* zegt hij meer, dan wanneer hij gezegd had: *siedaar mijn' ring!* Want zóó sprekende, geeft hij zich zelven aan zijne gade in al de liefde, die hij haar toedraagt, als zeide hij: ik wil niet alleen, dat gij u van mijne liefde en trouw jegens u volkomen verzekerd houdt, maar ook, dat ik geheel de uwe ben. Daarom geef ik u mijn' kostbaarsten ring tot een teeken en zinnebeeld, ten einde gij, zoo dikwijls gij hem beschouwt, mij als bij u tegenwoordig hebt en mijne trouw jegens u gedenkt. Zóó ook in het Avondmaal. Terwijl de Heer gereed stond heen te gaan, gaf Hij het brood en den wijn, en zeggende: *dit is mijn ligchaam!* gaf Hij daarmede zich zelven onder eene krachtiger uitdrukking, dan wanneer Hij gezegd had: *dit is een teeken van mijn ligchaam*, als zeide Hij: thans ga ik voor u in den dood en weldra zal ik deze wereld geheel verlaten. Maar ik wil niet, dat gij omtrent mijne liefde en zorg voor u in twijfel komt. Want met alles wat ik heb en ben, ben ik geheel de uwe. Tot een bewijs daarvan, tot een zinnebeeld van mijne zelfovergave voor u, geef ik u het brood en den wijn, bij welker gebruik gij de gedachtenis aan mij en mijne weldaden onderhouden moet. Wij hebben derhalve in het Avondmaal CHRISTUS bij ons, zoodat Hij in al de liefde, die Hij ons toedraagt, ons door het geloof voor oogen staat. En gelijk de ring voor de gade geen gewone ring is, maar als teeken en bewijs van de liefde en trouw van haren echtgenoot, haar kost-

baarder dan al de schatten van Indie, niettegenstaande hij toch haar echtgenoot zelf niet is, zóó is ook het brood in het Avondmaal niet het natuurlijk ligchaam van CHRISTUS, maar tot een teeken van Zijne voortdurende liefde ons gegeven, opdat wij Hem ons vertegenwoordigen en Hem vereeren zouden en uit dien hoofde geen gewoon brood. — Wil men nu evenwel zeggen, dat men aan het Avondmaal het ligchaam van CHRISTUS eet, ik zal daartegen niet strijden, mits men slechts onder dat eten een geestelijk eten verstaat, dat is, een zich in geloof en liefde vereenigen met Hem, die voor ons gestorven is" [1]).

De Rijksdag te Augsburg eindigde daarmede, dat de Luthersche Confessie veroordeeld werd en de vier Rijkssteden op nog strenger wijze werden vermaand tot het oude geloof terug te keeren. Op het Belijdenis-Geschrift van ZWINGLI werd in het geheel geen besluit genomen. Er is geen twijfel aan, of onder de redenen, waarom de Keizer zich vooral van de Zwitsers afkeerig betoonde, behoorde ook, dat hij hen als tegen zijn gezag vijandig gezind beschouwde. "Van alle zijden," schreef STURM, "houdt men ons verdacht, alsof wij wonder gevaarlijke plannen tegen den Keizer en het Rijk smeedden; zelfs spreekt men van ons als van openbare oproerigen. Maar gij weet, hoe valsch deze beschuldiging is." Doch KAREL V kon met hunnen vrijheid ademenden geest zich wel het minst verdragen.

---

1) Ad illustrissimos Germaniae Principes Augustae congreg. de conviciis Eccii ep. H. Zwingl. Opp. V. IV. p. 38—40.

HOOFDSTUK IV.

DE ONDERHANDELINGEN MET DEN LANDGRAAF VAN HESSEN WORDEN VOORTGEZET.

De gezigteinder was betrokken. De staatkundige toestand van Europa was derwijze ingewikkeld, dat niemand berekenen kon, wat daarvan het einde zou zijn. De Protestanten werden met groote gevaren bedreigd. De Keizer kwam er opentlijk voor uit, dat het Roomsche geloof moest hersteld, tot dat einde de vrijheid der afzonderlijke Staten aan banden gelegd en ook het Zwitsersche volk tot de orde teruggebragt worden. ZWINGLI zag het onweder naderen en was bezorgd. Want zóó ging het hem immer, eer het gevaar er was; maar wanneer hij er eenmaal in verkeerde, stond hij moedig pal. "Ik zie het duidelijk in," zeide hij, "de Keizer is werkzaam, om vriend tegen vriend, vijand tegen vijand op te zetten, en daarna zal hij met deze verwarring zijn voordeel doen voor de glorie van het Pausdom, maar vooral in het belang van zijn eigen gezag." Daarom verwachtte hij alleen behoud van eene eendragtige vereeniging der welgezinden tegen de oogmerken des Keizers. Hij wilde dat alle Magten, die het wel met de zaak van godsdienst en vrijheid meenden, zich zonder bedenken tegen 's Keizers raadslagen zouden verzetten." "Men moet hem niet vertrouwen," zeide hij, "allerminst wanneer hij met beloften en geschenken komt. In de ééne hand houdt hij u een geschenk voor, en in de andere verbergt hij een' steen" [1]). KAREL V was nu, in het oog van ZWINGLI, een dwingeland, die zijn gezag misbruikte, om het regt der volken te verkrachten.

---

1) Zwingl. ad Conr. Zuiccium 1 Mart. 1530. Opp. V. VIII. p. 429.

Hij hield vol, dat de volken dit niet langer lijdzaam moesten dulden, maar behoorden op te staan, om der dwingelandij en het geweld paal en perk te stellen.

Meest bekommerde hem, dat velen de dreigende gevaren niet zagen of niet wilden zien, en daardoor medewerkten, om ze te vermeerderen. In het bijzonder jammerde het hem, dat er onder de vrienden der vrijheid zoo weinig eensgezindheid bestond. Daarom achtte hij noodig hun moed te schragen. "Dat gij niet zonder vreeze zijt, geliefde broeders!" schreef hij aan zijne vrienden CONRAD SOMIUS en SIMPERTUS, van Memmingen, "is zeer begrijpelijk. — Hoe kan er bij zoo groot verschil van inzigten en gevoelens een eenstemmig en vast besluit genomen worden! — Maar even als het menschelijke ligchaam, dat voor het meerendeel uit vleesch en bloed bestaat, opgerigt gehouden en gesteund wordt door de beenderen en de zenuwen, evenzoo zijn in de menschelijke maatschappij de meesten zwak en ongeschikt, om op zich zelven te staan; maar de ware godvruchtigen, ofschoon het kleinste aantal, schragen het gansche ligchaam. Want zij worden door den Geest Gods geleid en bestuurd. Geen tijdperk heeft de Christelijke Kerk ooit beleefd, dat er niet vele zwakken en ongeoefenden, ja zelfs vele huichelaars geweest zijn; en toch is zij blijven bestaan en in bloei toegenomen. Laat ons gelooven, dat de Geest Gods nooit de Kerk van CHRISTUS verlaten zal. Door u en allen, die in den Heer gelooven, zal Hij voortdurend zijnen invloed uitoefenen. Daarom vrees ik de Pausgezinden in hunne dreigingen en woelingen niet. — Onze pligt is het, de waarheid standvastig te belijden. En wat den Keizer aangaat, wij moeten hem de verschuldigde eer en gehoorzaamheid betoonen, — tenzij dit in strijd mogt komen met het woord Gods. — Wil nu de Keizer ons verdrukken, dan past het ons pal te staan, hoewel met bescheidenheid en zachtmoedigheid. — Broeders, hebt vertrouwen

op God, en bedenkt, dat hetgeen thans met ons gebeurt, vóór ons met anderen gebeurd is" [1])!

Doch ZWINGLI zat onder dit alles niet werkeloos. Hoe zou dit hebben kunnen vallen in den man, die op al, wat rondom hem voorviel, het oog gevestigd hield, en wiens ijver vermeerderde, naarmate de moeijelijkheden en bezwaren zich voor hem ophoopten? Bijzonder arbeidde hij aan de uitbreiding en bevestiging van het Evangelisch-Verbond (Bürgerrecht), waarin hij het regte middel zag, om aan alle uitwendig geweld, zoodra het zich vertoonde, het hoofd te kunnen bieden. Het strekte hem daarom tot groote blijdschap, dat in het einde Straatsburg zich daaraan had aangesloten, eene stad, welker toetreding een groot gewigt in de schaal legde [2]). Van dezen tijd schijnt een klein gedicht te dagteekenen, door hem aan de leden van het Evangelisch-Verbond opgedragen. Hij prijst de genade Gods, die hen uit de duisternis tot het licht gebragt had. Hij vermaant hen het groote en heilige doel op te merken, waartoe Hij hun die genade bewezen had. Hij eindigt met hen te wijzen op de eeuwige heerlijkheid en vreugde, waarvan zij deelgenooten zouden worden, wanneer zij er voortdurend naar streefden, om alle onregt te weren en te hulp te komen, aan wie om des geloofs wil verdrukt werden [3]). De inhoud van dit lied toont duidelijk aan, welke met de oprigting van het Evangelisch-Verbond zijne bedoelingen waren, *wederstand te bieden aan onregt en geweld en elkander onderlinge bescherming in de verdrukking te verzekeren.*

Op het slot te Marburg was de opname van den Landgraaf van Hessen in het verbond heimelijk bepaald gewor-

1) Zwingl. ad Conr. Somium et Simpertum Memmingensem 18 Aug. 1530. Opp. V. VIII. p. 492.

2) Bucerus ad Zwingl. 12 Jan. 1530. Opp. V. VIII. p. 393.

3) Opp. V. II. T. II. p. 276.

den. FILIPS, die toen in zijn acht en twintigste jaar was, deinsde niet terug voor de gevaren, die hem op dezen weg van wege den Keizer bedreigden. Vol geestdrift voor de zaak der Hervorming schepte hij behagen in het denkbeeld, eenmaal als haar beschermer te kunnen optreden. Want hij bezat een edel gemoed; zijn fiere geest had een afkeer van tiranny, waar hij haar, hetzij in het kerkelijke, hetzij in het burgerlijke, ontdekte. Daarom had hij zich zoozeer door de helden der Hervorming, LUTHER en ZWINGLI, aangetrokken gevoeld, en onwrikbaar stond zijn besluit, om aan hunne grootsche onderneming deel te nemen en zelfs zijn leven te wijden. Maar er kwamen staatkundige beweegredenen bij, die hem aandreven zich vooral ook in Zwitserland een' steun te zoeken. Hij verlangde namelijk den verdreven Hertog van Wurtemberg op zijnen zetel te herstellen; ook duchtte hij voor zich zelven de steeds stijgende magt van Oostenrijk. Want er was zelfs spake van eene aanstaande verheffing van den Aartshertog FERDINAND van Oostenrijk, den vinnigsten tegenstander der Hervorming, tot Duitsch Koning. Beiden, de Landgraaf en ZWINGLI, hielden het voor mogelijk dit plan te verijdelen, en een zelfstandig rijk, te zamengesteld uit al die volken, die der Hervorming waren toegedaan, met eene eigene kerkelijke inrigting, op het Evangelie gegrond, tot stand te brengen. Daarbij rekenden zij, gelijk wij reeds gezegd hebben, op de hulp van FRANS I, Koning van Frankrijk, van wien men zeker was, dat hij niets vuriger verlangde dan eene inkorting van de magt van Oostenrijk, en op medewerking van de Republiek Venetie, welker vrijheid altijd door den Keizer bedreigd werd.

Over het een en ander en wat daarop betrekking had, onderhielden zij eene levendige briefwisseling, waarbij zij zich, inzonderheid ten aanzien der eigennamen van personen, landen en steden, uit vrees voor ontdekking, van cijfers en teekens bedienden, welke zij gedurig verwissel-

den, en waarvan de sleutel thans onmogelijk is geheel terug te vinden. Meer dan eens vermaande de Landgraaf ZWINGLI, om toch heimelijk te werk te gaan en daartoe ook de Heeren van Zurich aan te sporen, vooral om toe te zien, aan wie zij hun vertrouwen schonken, daar er reeds sommige dingen waren uitgelekt. Om die reden onderteekende hij ook somtijds zijne brieven niet, maar eindigde dan aldus: "Gij kent mijne hand wel. Het is niet noodig mijn' naam hierbij te voegen" [1]).

Dikwijls waren het de belangen des Evangelies, waarover zij elkander schreven. ZWINGLI riep gaarne den bijstand des Landgraafs in, waar hij dien noodig oordeelde. Zóó begeerde hij onder anderen, dat de Landgraaf aan den Graaf van Oostfriesland, die door den invloed van JOHANNES, Keurvorst van Saksen, niet alleen zich naar de zijde der Lutherschen gewend had, maar ook alle andersdenkende Predikers uit zijn land begon te verdrijven, een getrouw berigt van het gesprek te Marburg geven en hem bewegen zou, om bij de waarheid van Gods woord te blijven [2]). Ook van zijnen kant maakte FILIPS hem op gewigtige aangelegenheden opmerkzaam. Zoo drong hij bij ZWINGLI aan, om een geleerd en godvruchtig man naar Engeland, waar hij vernomen had, dat het Evangelie eene zeer goede opname vond, te zenden tot verbreiding der waarheid [3]).

Intusschen was men zoo ver gevorderd, dat de Landgraaf in het Evangelisch Verbond werd opgenomen. Het Kanton Bern alleen, dat door inwendige verdeeldheid belemmerd werd, had tot hiertoe nog de zaak tegengehouden.

---

1) Philippus Landgr. Hassiae ad Zwingl. Jovis die post Invocavit 1530. Opp. V. VIII. p. 426.

2) Zwingl. ad Philipp. Landgr. Hassiae 9 Maart 1530. Opp. V. VIII. p. 668.

3) Philipp. Landgr. Hassiae ad Zwingl. 1530. Opp. V. VIII. p. 534.

In Maart 1530 kwamen er afgezanten uit Hessen te Bazel aan, en niet lang hierna, toen de uitslag van den Rijksdag te Augsburg bekend geworden was, werd er voor den tijd van zes jaren een wederkeerig verbond gesloten tot bevordering van de vrije verkondiging des Evangelies en tot bescherming der onderdanen tegen geweld en onderdrukking [1]).

Maar niet zóó gelukkig slaagde men er in, om Venetie voor deze plannen te gewinnen. De staatkundige betrekking tusschen deze Republiek en den Keizer was sedert veranderd. En COLLIN, die van Zurich in het geheim derwaarts gezonden was, hoezeer eervol ontvangen, beproefde het te vergeefs de gemoederen om te stemmen; hij kon niets anders verkrijgen dan onbepaalde toezeggingen op eene verre toekomst [2]).

Ook met Frankrijk ging het niet beter. ZWINGLI had onderhandelingen aangeknoopt met den Gezant van Frankrijk, LAMBERTUS MAIGRET, thans te Bremgarten, en zelfs eenige artikelen ontworpen, waarop eene verbindtenis zou kunnen worden aangegaan, *die op geenerlei wijze met de wet Gods in strijd was.* MAIGRET, zelf een christelijk gezind man, was daarmede zeer ingenomen en gaf hem de beste uitzigten. Ook misbillijkte hij het niet, toen ZWINGLI hem te kennen gaf, dat het in zijne bedoeling lag, om langs dezen weg de Hervorming in dat land eenen meer gereeden weg te banen [3]).

Nu ging ZWINGLI nog verder. Hij stelde een plan voor, volgens hetwelk de magt des Keizers zou kunnen gebroken worden. Wel was hij in den beginne niet te bewegen

1) C. von Rommel, Philipp der Groszmüthige, Landgr. v. Hessen. B. I. S. 274.

2) Capito ad Zwingl. 22 Apr. 1530. Opp. V. VIII. p. 445.

3) Lamb. Magret ad Zwingl. 16 Febr. 1530. Id. ad eund. 21 Febr. 1530. Zwingl. ad Lamb. Magret. — D. Lanzerant ad Zwingl. 27 Febr. 1530. Opp. V. VIII. p. 413. 415. 416. 421.

om het nu nog mede te deelen; maar op herhaalde bede onttrok hij zich niet langer, na daarop de goedkeuring van den Geheimen Raad verkregen te hebben. Daarmede in verband poogde hij ook op de Regeringen van Ulm, Campodun, Bibrach, Memmingen, Isnach en Lindau te werken. En aan STURM, den Burgemeester van Straatsburg, een man van een schrander doorzigt en onvermoeide werkzaamheid [1]), schreef hij: „vermaan alle menschen, dat zij waken. Gij zult zien, dat wij door Gods Voorzienigheid zullen zegevieren. De boosheid, trouweloosheid en dwaasheid des Keizers is te hoog gestegen, dan dat de wereld haar langer zou kunnen dragen" [2]). Van al deze pogingen maakte hij den Landgraaf deelgenoot. Ook hield hij ze voor OECOLAMPADIUS en VADIANUS niet verborgen [3]).

Maar de zaken bleven hangen. Wel was FRANS I het Evangelisch-Verbond der Steden uit staatkundige inzigten, gelijk men grond had te denken, niet ongenegen [4]); hij kwam echter niet tot een besluit, onder voorwendsel dat de tijd voor zoo wijd zich uitstrekkende plannen nog niet rijp was. Ook waren zijne handen gebonden, zoolang zijne zonen nog als gijzelaars in de magt des Keizers waren, of althans de hoop, om ze terug te bekomen, nog niet geheel was afgesneden [5]).

Deze geringe voorspoed maakte onzen Hervormer niet moedeloos en zijn ijver werd er niet door verzwakt. Zeer duchtte hij de gezindheden van Keizer KAREL, ja met

---

1) Zie onder anderen zijn schrijven aan Zwingli 28 Junij 1530. Opp. V. VIII. p. 465.

2) Zwingl. ad Sturm. 28 Febr. 1530. Opp. V. VIII. p. 422.

3) Zwingl. ad Wernher Byel. 12 Martii 1530. Zwingl. ad Vadian. 5 Apr. 1530. Opp. V. VIII. p. 432. 443.

4) Vadianus ad Zwingl. 16 Aug. 1530. Opp. V. VIII. p. 491.

5) Zwingl. ad Vadianum 5 Apr. 1530. Cf. Lamb. Magret ad Zwingl. 27 Febr. 1530. Opp. V. VIII. p. 422. 443.

een' duisteren blik zag hij wegens de meer en meer dreigende gebeurtenissen des tijds de toekomst in; maar daarom riep hij ook te ernstiger allerwege zijnen vrienden toe: "Broeders, waakt! Ook ik slaap niet!"

Het was zeker een merkwaardig verschijnsel, dat een eenvoudig Prediker te Zurich zich werkdadig inmengde in den staatkundigen toestand van Europa, met Vorsten onderhandelde en de leiding der gemoederen in vrije Staten op zich nam. Niemand kan hem groote diplomatische bekwaamheden ontzeggen. Hij kende naauwkeurig de menschen, met wie hij te doen had, berekende met schranderheid zijne plannen, hield altijd onafgewend zijn doel in het oog, koos zich de geschiktste personen uit, door wie hij handelde en wees ieder de wijze aan, waarop hij onder de onderscheidene omstandigheden te werk moest gaan [1]). En het waren geene eerzuchtige oogmerken of andere tijdelijke belangen, die hij najoeg; al zijn streven strekte daarhenen de vrijheid des Evangelies te verzekeren. Men zou alleen de bedenking kunnen opperen, of het regt was zich tegen het bewind der Keizers als eene bestaande magt te verzetten. Daarop verantwoordt hij zich aldus: "Wanneer het bewind van den Keizer van Rome of eenige andere Regering, welke zij ook zij, de ware godsdienst begint te verdrukken, en wij dit lijdzaam aanzien, zoo maken wij ons niet minder aan de verachting der godsdienst schuldig dan hare verdrukkers zelve. Het bewijs daarvoor vindt gij bij den Profeet JEREMIAS, h. 15, waar God het volk van Israël met verdelging bedreigt, omdat het den goddeloozen MANASSE straffeloos

1) Zie ten voorbeelde zijn schrijven aan Conrad Somius, 26 Maart 1530. Opp. V. VIII. p. 437. Daarom kon ook Sturm aan hem schrijven: "Haec omnia ideo ad te scribo, ut tu exacto tuo judicio omnia sic examines, ut quod consultum tuis videbitur et tibi, in tempore fiat." Opp. V. VIII. p. 469.

had laten woeden. Daarenboven indien gij reeds van lieverlede den persoon begint te onderscheiden van zijn gezag als Romeinsch Keizer, hoe dwaas moet het zijn nog dat gezag te erkennen, 't welk dáár niet eens erkend wordt van waar het zijn naam heeft, (namelijk van Rome). — In allen gevalle; wat heeft Duitschland met Rome gemeen?" [1])

HOOFDSTUK V.

DE VREDESTICHTER.

Nog altijd gaf de Landgraaf het ontwerp niet op, om LUTHER en ZWINGLI met elkander te bevredigen. Hij noemde dit "den Marburgschen strijd, dien men zich bevlijtigen moest ten einde te brengen" [2]). Hij vond daarin bijval bij MELANCHTHON, die thans zijne beste pogingen aanwendde, om zelfs eene toenadering tusschen Roomschen en Protestanten te bewerken, en over LUTHER en ZWINGLI sprak, alsof zij werkelijk reeds den strijd hadden bijgelegd. Toch vertrouwde de Landgraaf MELANCHTHON niet volkomen, daar hij hem hield voor een' man, die door zijne vreesachtigheid aan het Evangelie van CHRISTUS veel schade toebragt [3]).

Meer steun had hij in BUCERUS. MARTINUS BUCERUS was vroeger Dominicaner Monnik geweest, niet zonder uitnemende predikgaven, van veel geleerdheid, van groote

1) Zwingl. ad Conrad Somium et Simpertum Memmingensem, 18 Aug. 1530. Opp. V. VIII. p. 493.

2) Philipp. Landgr. Hassiae ad Zwingl. Lunae die post Dionysii 1530. Opp. V. VIII. p. 534.

3) Philipp. Landgr. Hassiae ad Zwingl. 1 Sept. 1530. Opp. V. VIII. p. 504.

werkzaamheid en van een vredelievend karakter. Door LUTHER's schriften tot nadenken gebragt, had hij de H. Schrift in de oorspronkelijke talen onderzocht, waardoor het hem onmogelijk werd langer in de Roomsche Kerk te blijven. Hij verliet haar en ontving weldra te Straatsburg eene aanstelling als Hoogleeraar, in welke betrekking hij met zijne vrienden CAPITO en HEDIO aan de uitbreiding van het zuiver Evangelie krachtig arbeidde. Wij hebben hem reeds als den vereerder van ZWINGLI leeren kennen, die hem ook op zijne reis naar Marburg vergezeld had. Hij was ook de steller dier Geloofsbelijdenis geweest, die door de *vier Steden* te Augsburg ingediend was. Dáár onderhield hij zich menigmaal met MELANCHTHON over de mogelijkheid om den hatelijken twist wegens het Avondmaal weg te nemen. Hij schreef over deze zaak ook aan ZWINGLI. Gaarne wilde deze alles bijdragen, wat de eensgezindheid zou kunnen bevorderen. Hij wilde zooveel toegeven als slechts met de waarheid bestaanbaar was. "Ik beloof," schreef hij aan CAPITO, "de eendragt te onderhouden, indien wij kunnen overeenkomen in deze belijdenis, dat CHRISTUS waarachtig in het Avondmaal is, niet in het brood, niet vereenigd met het brood, niet natuurlijk of ligchamelijk, maar voor het Godgewijd gemoed, voor de beschouwing des geloofs en op sacramentele wijze" [1]).

Den 4. September des jaars 1530 zien wij ten huize van ZWINGLI eenige belangrijke personen bijeen, die wij reeds meermalen ontmoet hebben, namelijk JOHANNES OECOLAMPADIUS van Bazel, CASPAR MEGANDER van Bern en WOLFGANG, FABRITIUS CAPITO van Straatsburg. Zij bevonden zich aldaar om met elkander over de voorslagen van vereeniging, door BUCERUS ontworpen, te beraadslagen. Het deed hun genoegen uit zijn schrijven

1) Zwingl. ad Capitonem. 30 Aug. 1530. Opp. V. VIII. p. 503.

te ontwaren, dat er van de zijde der Lutheranen genoegen in zou genomen worden, (zoo had het althans BUCERUS opgevat) indien zij beleden, dat CHRISTUS in het Avondmaal tegenwoordig was, niet in het brood noch met het brood vereenigd, maar met het Sacrament, dat is op sacramentele wijze, zoo als CHRYSOSTOMUS zegt, voor het godvruchtig gemoed. Niets toch kwam hun gewenschter voor, dan met de broeders, die nevens hen denzelfden CHRISTUS beleden, een' veiligen vrede en eene opregte eensgezindheid te onderhouden. Zij besloten derhalve in dezen zin aan BUCERUS te antwoorden. CAPITO nam dadelijk de pen op en drukte de tevredenheid der aanwezigen aan hunnen gemeenschappelijken vriend met ronde woorden uit. Daarna vervolgde hij aldus:

"Er zijn, helaas! na de zamenkomst te Marburg al te veel woorden gewisseld, meer dan aan beide zijden betaamd had. Gaarne geven wij ons, met al wat in deze zaak gehandeld is, den Heer over, wenschende dat wij voortaan liefderijker jegens elkanderen gezind zijn aan elkanders woorden en geschriften de beste uitlegging geven en elkander als leden van CHRISTUS beschouwen mogen. Wat ons aangaat, wij beloven dit, zooveel in ons is, te zullen betrachten. Want wij willen het er voor houden, dat onze Luthersche broeders tot nu toe niet ingezien hebben, dat wij de werkelijke tegenwoordigheid van CHRISTUS in het Avondmaal erkennen en aannemen, dat Hij door het woord Zijn ligchaam en bloed op verborgene wijze uitdeelt, welke beide door de ziel der geloovigen alleen ontvangen worden, en dat wij het overige in dien zin verstaan, zoo als vervat is in de artikels, die den Lutherschen toegezonden zijn, wanneer zij maar goed verstaan worden. Want zij zijn, gelijk het ons toeschijnt, een weinig te ingewikkeld en niet genoeg tegen eene valsche opvatting verzekerd. Men zij hierbij opmerkzaam, niet alleen op de stellingen zelve, maar ook op hetgeen

gezegd wordt in de uitgegevene geschriften en getuigd wordt door de Kerken, die door ons, dienaars des Woords, en door den H. Geest in de ware leer des Avondmaals onderwezen zijn. Daarom, mijn BUCERUS, benaarstig u dat het aangevangen werk tot een goed einde gebragt worde! Aan ons zal het niet liggen. Gij kunt op onze opregtheid staat maken. Al het verledene zijn wij gezind geheel te vergeten. Wij willen de Lutherschen door onze diensten met een volvaardig gemoed op hunne loopbaan in den Heer ondersteunen en verwachten van hen wederkeerige hulp; en, kunnen zij ons die niet met der daad betoonen, dat zij ons dan in hunne gebeden gedenken! Vaarwel!

Geschreven uit de woning van ZWINGLI, onzen Gastheer, 4 Sept. 1530."

Toen CAPITO dezen, door hem gestelden brief, aan de vrienden voorgelezen had, begreep men er nog iets te moeten aan toevoegen, ten einde de zaak te bespoedigen. Hij schreef dan nog het volgende.

"Indien het aan PHILIPPUS (MELANCHTHON) en aan sommige anderen mogt toeschijnen, dat men over zekere bepalingen moet onderhandelen, (hoewel het eene duurzamer eensgezindheid in den Heere is, die uit een ongedwongen geest voortkomt, dan die op menschelijke bepalingen steunt,) gij ontvangt dan hierbij twee formulieren, het éène van eene ruimere, het andere van eene meer bepaalde uitdrukking. Wij laten het aan u over, welk van die twee gij oordeelen zult, dat hun aannemelijker zal toeschijnen. En indien er iets is, hetzij in de woorden hetzij naar den zin, dat veranderd moet worden, schrijf dit dan naar Zurich, opdat daarover naar aller geweten moge onderhandeld worden, ten einde de eendragt voor het toekomende meer bevestigd moge zijn. Want hoewel wij ons sterk genoeg achten om de tegenspraak der dwazen

te verachten, zooals wij na de zamenkomst te Marburg genoeg verdragen hebben, wij vreezen echter aan de zwakken aanstoot te geven. Vaarwel:

CAPITO uit naam en op last van ZWINGLI, OECOLAMPADIUS en CASPAR MEGANDER, en uit zijn' eigen' naam" [1]).

OECOLAMPADIUS echter kon zijne vrees niet verbergen, dat LUTHER en MELANCHTHON het voorgestelde gevoelen niet zouden aannemen, hoeveel goede verwachting er BUCERUS ook van koesteren mogt [2]).

BUCERUS rustte niet. Hij verliet 29 Sept. Augsburg en begaf zich naar Coburg, om LUTHER zelven, die zich toen aldaar bevond, te ontmoeten, en allereerst hem te bewegen, dat hij zijne scherpe aanvallen tegen de Zwitsers zou nalaten [3]). Van daar reisde hij naar Bazel, waar terzelfder tijd de Afgevaardigden van het Evangelisch Verbond vergaderd waren. Aan deze stelde hij voor, om bij ZWINGLI en OECOLAMPADIUS aan te dringen op het aannemen der volgende formule: *wij belijden, dat het ligchaam en bloed van* CHRISTUS *in het Avondmaal is, en geestelijk, niet ligchamelijk genoten wordt tot versterking des geloofs.* OECOLAMPADIUS scheen er zich mede te kunnen vereenigen, omdat aan deze woorden eene gezonde uitlegging zou kunnen gegeven worden; maar hij durfde zonder ZWINGLI er zich niet op beslissen. Hij schreef dienvolgens aan zijnen Zurichschen vriend, "maar," voegde hij er bij, "ik wilde liever, dat wij er mondeling over

---

1) Opp. V. VIII. p. 506. Vergelijk hier den brief van Zwingli aan Vadianus. Opp. V. VIII. p. 217, die wel is waar gedateerd staat op 12 Sept. 1528, maar blijkbaar verkeerd. De inhoud wijst op de bovengenoemde bijeenkomst ten huize van Zwingli. Er moet dus in het jaartal een drukfeil ingeslopen zijn.

2) Oecolampad. ad Zwingl. 25 Sept. 1530. Opp. V. VIII. p. 518.

3) Capito ad Zwingl. 27 Sept. 1530. Opp. V. VIII. p. 521.

spraken, dan dat gij mij schriftelijk uw gevoelen mededeeldet. — Daarom kom herwaarts over, indien het u mogelijk is" [1]). Maar ZWINGLI wilde in de voorgestelde formule niet treden. "Neen!" antwoordde hij, "ik kan de woorden niet aannemen, dat het *ware* ligchaam van CHRISTUS en Zijn *waar* bloed in het Avondmaal zijn." Hij zag in die formule eene poging om LUTHER te bevredigen, meer dan met de waarheid bestaanbaar was. Niet, dat hij haar, wel verstaan, niet zou kunnen onderschrijven, maar hij vreesde, dat het volk in de landtaal deze woorden in geenen anderen zin opvatten zou, dan dat het ware ligchaam van CHRISTUS *als ligchaam* werkelijk in het Avondmaal met den mond gegeten wordt. Dit was juist, wat LUTHER wilde. Maar daaruit zou in het vervolg eene nieuwe bron van twist ontstaan. Men moest liever bij de woorden der oude Kerkvaders blijven. Indien men niet de formule wilde aannemen: *wij belijden, dat het ligchaam van* CHRISTUS *in het h. Avondmaal tegenwoordig is, niet als ligchaam noch naar de natuur van een ligchaam, maar op sacramentele wijze voor het geloovige en godvruchtige gemoed*, was het beter de zaak te laten zoo als zij was, ten einde grooter kwaad en nieuwe beroeringen voor te komen. Om der menschen wil moet men der waarheid niet benadeelen. Al beschuldigt ons de gansche wereld, dat wij den vrede niet willen bevorderen, de waarheid mag men niet verzaken. God, die ons tot hiertoe geleid heeft, zal ons wel verder geleiden. De vrede wordt toch ook niet bevorderd door dubbelzinnige woorden, en er kan geene eendragt tot stand komen, zoolang de gemoederen verdeeld zijn. Woont er daarentegen liefde in het binnenste, men kan vrede en eendragt bewaren, zelfs bij bestaande geschillen. En waarom zou men geene liefde

1) Bucerus ad Zwingl. 11 Oct. 1530. — Id. ad eund. 19 Oct. — Oecolampad. ad Zwingl. 19 Nov. Opp. V. VIII. p. 536. 546.

jegens elkander kunnen aankweeken, waar men toch in de hoofdzaak des geloofs met elkander overeenkomt? Maar indien men dit van de zijde der Lutherschen niet wilde, was het openbaar, dat zij door een' geest van hoogmoed gedreven werden [1]). Aldus schreef hij, en ieder, die billijk oordeelt, zal moeten erkennen, dat dit waardig en goed gezegd was.

Was nu de zaak hiermede geëindigd? ZWINGLI wilde dit nog niet. Hoezeer overtuigd, dat zijn gevoelen, hetwelk hij gedurig meer veld zag winnen, eenmaal alom als het eenige ware zou erkend worden, beproefde hij echter nog ééne poging, om door middel van BUCERUS een' weg van bevrediging te openen.

Hij kwam met OECOLAMPADIUS, MEGANDER en CAPITO overeen, aan dezen nog eens een duidelijk en bepaald schrijven te rigten. Daarbij stelden zij, dat geene andere formule kon aangenomen worden, dan vastgesteld is in het Concilie van Nicaea, waarbij CHRISTUS gezegd wordt *in het Avondmaal tegenwoordig te zijn naar den geest voor iederen geloovige, op sacramentele en verborgene wijze* [2]).

"Maar geloof toch niet," antwoordde hem BUCERUS, "dat ik in deze gansche zaak iets anders beooge dan de eer van CHRISTUS, die door onze onderlinge twisten maar al te veel schade lijdt." Hij zocht ZWINGLI te beduiden, dat hij met een goed geweten de formule, zoo als hij die voorgesteld had, kon aannemen. "Laat het zijn," zeide hij, "dat de Lutherschen van hunne overwinning spreken! Wat moet ons meer ter harte gaan, dan het heil van zoo vele godvruchtigen, die, daar zij zien, hoe door ons strijdvoeren het waarachtige Christendom geschandvlekt wordt, niets vuriger verlangen, dan dat de tweespalt, indien al

1) Zwingl. ad Roestium Cons. et Scribam Civit. Tur. 20 Nov. 1530. Deze brief is onderteekend door Henr. Engelhard, Leo Judae en den steller Huldr. Zwingl. Opp. V. VIII. p. 549.

2) Consilium nostrum, ut ad Bucerum scribatur. Opp. V. VIII. p. 552.

niet weggenomen, althans verminderd worde?" [1]). Ook de Landgraaf van Hessen meende zijnen invloed op ZWINGLI te moeten aanwenden. Hij schreef:

"Lieve Meester ULRICH! Als ik hoor, dat gij welvarend zijt, verheug ik mij altijd. Ik heb van BUCERUS vernomen, dat gij en OECOLAMPADIUS uw gevoelen omtrent het Avondmaal aan LUTHER en de zijnen derwijze hebt uitgedrukt, dat gij met elkander kunt overeenkomen. Gij zult het u namelijk hebben laten welgevallen, dat men zegge: Het ligchaam en bloed van CHRISTUS worden in het Sacrament door het woord voorgesteld en zijn dáár tegenwoordig. Ik heb dit met genoegen gehoord. Want het is mij altijd voorgekomen, dat gij met elkander meer over de woorden dan over de zaak strijdt. Ik geloof echter bemerkt te hebben, dat LUTHER en de zijnen meenen, dat BUCERUS niet zeker van u is. Ik dring daarom op het vriendelijkst bij ulieden aan, dat gij u niet moeijelijk betoont, maar dat gij aan LUTHER uw gevoelen wilt schrijven, of, zoo gij liever wilt, aan mij, dat ik het aan LUTHER toezende. LUTHER wenscht zeer, dat gijlieden erkent, hetgeen hem niet moeijelijk toeschijnt te gelooven, dat met het Sacrament ook het ligchaam van CHRISTUS den mond wordt toegereikt. Ik hoop wel, dat LUTHER dit zal laten vallen, maar ik ben er niet zeker op. Ik wil alleen u ernstig gebeden hebben, dat gij LUTHER zooveel nadert, als mogelijk is. Want gij kunt ligt nagaan, hoeveel nadeel er uit deze tweedragt ontstaat. De Apostel PAULUS heeft ook wel eens toegegeven om den wil des Evangelies. Doe ook alzoo. Wees den Heer bevolen!

Gegeven te Geudenberg, Woensdag 25 Jan. 1531.

PHILIPS, Landgraaf van Hessen met zijne eigene hand" [2]).

---

1) Bucerus ad Zwingl. 19 Dec. 1530. Opp. V. VIII. p. 563.

2) Opp. V. VIII. p. 574.

"De goede Landgraaf!" zeide ZWINGLI. "Hoe kan hij willen, dat ik gelooven zal, dat het ligchaam van CHRISTUS met de tanden vermaald wordt?" —

Maar BUCERUS gaf de hoop nog niet geheel op, de gemoederen tot elkander te brengen. "'t Is eene zorgelijke zaak," riep hij bij zich zelven uit, "en het kost veel arbeid en moeite. Maar indien zij ook slechts voor een gedeelte gelukt, zal zij der Kerke Gods een onwaardeerbaar heil aanbrengen" 1).

"En ik, mijn broeder!" antwoordde hem ZWINGLI, "keur uwen ijver geenzins af, maar het schijnt mij niet voorzigtig genoeg toe, dat gij er op dringt, om iets aan LUTHER te ontleenen. Want gij weet het, dat zij uit geringe dingen tot de grootste besluiten. — In het kort, ik blijf bij mijn gevoelen. Geloof niet, dat ik ooit zal veranderen, al ware het zelfs, dat de gansche wereld anders dacht. Spaar u zelven hierin alle moeite" 2).

Daarop hernam BUCERUS. "Het zou mij zeer smarten, indien gij mij van kwade trouw verdacht. Ik verklaar heilig, dat ik niets anders dan de bevordering van het Evangelie bedoel. Even als te voren ben ik nog geheel aan uwe zaak overgegeven. Ik beveel alles den Heer aan en zal u voortaan met mijne pogingen tot vereeniging niet meer lastig vallen. Dit éène bid ik u, matig u zelven, dat gij niet eens anderen dienstknecht oordeelt. LUTHER en vele Lutherschen zijn niet, zooals gij ze u voorstelt. Soms worden zelfs de godvruchtigen door groote dwalingen bevangen en een verkeerde ijver om deze dwalingen te verdedigen sleept hen mede. Ik wil liever door onschadelijke eenvoudigheid dan door een onregtvaardig wantrouwen zondigen" 3).

---

1) Bucerus ad Zwingl. 6 Febr. 1531. Opp. V. VIII. p. 576.

2) Zwingl. ad Bucerum et ceteros fratres Argentin. 12 Febr. 1531. Opp. V. VIII. p. 579.

3) Bucerus ad Zwingl. 16 Febr. 1531. Opp. V. VIII. p. 581.

HOOFDSTUK VI.

OVEREENKOMST EN VERSCHIL TUSSCHEN ZWINGLI EN LUTHER.

Zoo was dan de poging tot vereeniging der twee Hervormers mislukt. Voortaan zouden zich de Protestanten in twee Afdeelingen scheiden, en reeds waren de namen *Lutherschen* en *Zwinglianen* in zwang gekomen. Zóó groot was de spanning en verdeeldheid, dat men omstreeks dezen tijd zelfs een' MELANCHTHON hoorde zeggen: "Zeer weinig scheidt mij van den Paus af, maar van ZWINGLI houdt mij een onmetelijke afgrond verwijderd." Diezelfde geest van uitsluiting vervulde de Duitsche Vorsten. Toen zij na den Rijksdag te Augsburg zich te Schmalkalden tot een gemeenschappelijk Verbond ter verdediging hunner regten vereenigden en daarin ook de vier Rijkssteden opgenomen werden, bemoeide zich de Landgraaf van Hessen te vergeefs ten gunste van de Zwitsersche Hervormden. Men weigerde volstrekt hen toe te laten, tenzij zij de formule van vereeniging, door BUCERUS ontworpen, in *dien* zin, waarin LUTHER haar verstond, wilden aannemen en onderteekenen. ZWINGLI daarentegen verlangde, dat de Vorsten zich tevreden zouden houden met de bestaande overeenstemming in het geloof naar het Evangelie, en den twist over het Avondmaal eenvoudig aan de geleerden overlaten. "Waarom," zeide hij, "zouden wij niet even goed in een vriendschappelijk verbond tegenover den algemeenen vijand kunnen staan, als de Pausgezinden en de Lutherschen gemeenschappelijk de wapenen tegen de Turken aangegord hebben? Want het Schmalkaldisch Verbond wordt immers gesloten tot bescherming van land en personen, tot verdediging van de zaak der regtvaardigheid en des geloofs, waarin wij eenstemmig zijn! Wanneer

de Lutherschen dit niet willen, ziet men duidelijk, dat er bij hen wantrouwen en hoogmoed heerschten: en wij kunnen de noodzakelijkheid niet inzien, om de waarheid aan een verbond met hen ten offer te brengen" [1]). Hoeveel verkeerdheden, wat al treurige gevolgen zouden er niet voorkomen zijn, indien deze vredelievende geest van den Zwitserschen Hervormer de overhand verkregen had!

Intusschen bedroog zich de Landgraaf van Hessen zeer, toen hij aan ZWINGLI schreef: "het is mij altijd voorgekomen, dat gij met elkander meer over de woorden dan over de zaak strijdt." Want hoewel de beide Hervormers, wat de hoofdzaak betreft, op denzelfden bodem stonden, had toch elk van hen zijne bijzondere eigenaardigheid, die hen van elkander moest verwijderen, zoodra zij *daarop* alle gewigt begonnen te leggen. Wij hebben reeds meermalen gelegenheid gehad, op dat verschil te wijzen. Maar het zal hier de plaats zijn, om het één en het ander, de overeenkomst en het verschil, nog eens ons voor te stellen en als met één' blik te overzien.

LUTHER zoowel als ZWINGLI gingen, tegenover het diep verbasterde Christendom van die dagen, dat alle heil stelde in de verdienstelijkheid van zoogenoemde goede werken, van het beginsel uit: *niet de werken, maar het geloof; niet onze verdiensten, maar Gods genade in* CHRISTUS; *niet eigene genoegdoening, maar alleen de verdiensten van* CHRISTUS. Beiden leerden, dat de geheel zondige mensch uit zich zelven onmogelijk goede werken verrigten en nog veel minder zich zelven veranderen en bekeeren kan; maar dat God alleen door Zijne genade hem in CHRISTUS regtvaardigt en vrijspreekt. Voor den zondaar blijft dus niets over, dan zich geheel van het geschapene en eindige af te wenden en, in het gevoel zijner volstrekte

---

1) Zwingl. ad Roestium Cons. etc. — Ad Bucerum. Opp. V. VIII. p. 549. 579.

afhankelijkheid van Gods genade, de zaligheid door het geloof aan te grijpen.

LUTHER zoowel als ZWINGLI leerden, op voorgang van den Kerkvader AUGUSTINUS, dat ook het geloof zelf des menschen eigen werk niet is, maar *een geschenk, een werk Gods in hem.* Want dat de mensch verdorven is van natuur, van vrijen wil geheel ontbloot, in zijn oordeel verduisterd, gansch en al aan het kwade gebonden. Daarom moet God zelf hem verlichten en als met de hand tot CHRISTUS brengen.

LUTHER zoowel als ZWINGLI namen aan, dat de mensch zalig wordt *ten gevolge van eene goddelijke voorbeschikking*, waardoor den éénen het geloof gegeven werd, den anderen niet. Van eeuwigheid af heeft God sommigen uitverkoren, om hen door CHRISTUS ter zaligheid te brengen, en in *dezen* alleen wordt door den H. Geest het geloof verwekt, wel niet door dwang, maar door hunnen wil te neigen.

In deze *drie* hoofdbegrippen derhalve bestond eene volkomene overeenstemming tusschen de Hervormers, en zij moeten als de grondslagen van het Protestantisme aangemerkt worden [1]).

Desniettemin was het verschil in de opvatting der bijzondere leerstukken, dat hen van elkander verwijderde, een niet gering verschil, ontstaande uit eene uiteenloopende beschouwing van den grond, waaruit 's menschen afhankelijkheid van God moet afgeleid worden.

Stellen wij ons voor, dat wij omtrent de voornaamste waarheden bij de beide Hervormers het volgende onderzoek doen. En dan rigt gij terstond aan beide de allerbelangrijkste vraag: *wat dunkt u van den* CHRISTUS? *wiens Zoon is Hij?* — LUTHER antwoordde u: "God is in JEZUS mensch geworden; — God heeft in het ligchaam van MARIA gelegen, zooals Hij op Zich zelven in de God-

1) Vergelijk H. Schweizer, die Protest. Centraldogmen S. 57 ff.

heid is; — God heeft gegeten en gedronken; — God, de Heer der heerlijkheid, is gedood geworden." En vraagt gij dezen Hervormer dan verder: hoe breng ik dit met de menschelijke natuur van CHRISTUS overeen? Hij zegt u: "indien men maar eenvoudig aan de menschwording van CHRISTUS gelooft, moet men zich voor het overige aan geen bezwaar storen. Het menschelijke verliest zich bij Hem in het goddelijke; zelfs Zijn ligchaam wordt een vergoddelijkt, dat is een alomtegenwoordig ligchaam." ""Wel verre!"" — hervat ZWINGLI. ""Men moet de goddelijke en menschelijke natuur in CHRISTUS wel van elkander onderscheiden. Aan de ééne mag zoo min te kort gedaan worden als aan de andere. Ofschoon zij beide in denzelfden CHRISTUS vereenigd zijn, elk harer behoudt echter hare bijzondere eigenschappen, niet ongelijk als de ziel en het ligchaam in den mensch met elkander vereenigd zijn, terwijl echter de eigenschappen van de ééne niet die van het andere wegnemen. De Godheid in CHRISTUS is alomtegenwoordig, naar Zijne menschheid is Hij in den hemel. De Godheid in Hem heeft wonderen verrigt, naar Zijne menschheid heeft Hij geleden.""

Gij wilt vervolgens weten, *hoe de verlossing door* CHRISTUS *geschiedt?* LUTHER antwoordt u: "Wij zijn onrein, vol zonden, ja zijn louter zonden naar ligchaam en ziel van den schedel tot aan de voetzolen. Doch God ziet niet meer op onze zonden, maar wij komen Hem voor als waren wij Zijn lieve Zoon zelf. Want CHRISTUS, die voor ons en in onze plaats voor God tusschen beide treedt, is het bedeksel onzer schande, onder hetwelk wij ons verschuilen moeten. De verlossing is bedekking onzer zonden door de vreemde verdiensten van CHRISTUS." — ""Daar de geregtigheid Gods,"" aldus herneemt ZWINGLI, ""evenzoo ongeschonden bewaard moest blijven als Zijne barmhartigheid, heeft God in CHRISTUS een middel gevonden, waardoor het Hem mogelijk werd aan Zijne barm-

[redacted]

hartigheid haren loop te laten zonder Zijne geregtigheid te krenken. Want Hij heeft in den dood van CHRISTUS den menschen zoowel Zijne straffende geregtigheid als Zijne barmhartigheid voor oogen gesteld en een onderpand van Zijne genade gegeven, opdat alle vrees voor Hem van ons zou weggenomen worden en wij tot gehoorzaamheid aan Zijnen wil lust verkrijgen zouden. En CHRISTUS is wel naar het vleesch gedood, maar naar Zijne goddelijke natuur alleen is Hij de oorzaak onzer zaligheid."”

Gij gaat verder. Gij wilt van de beide Hervormers verstaan, *wat het geloof is, en hoe het geloof zalig maakt?* Hier zullen zij u toeschijnen met elkander overeen te komen, wanneer zij beide den waren aard des geloofs gelegen achten in het vertrouwen op God en CHRISTUS. En het is u duidelijk, wat zij meenen, als gij LUTHER hoort zeggen, dat het geloof daarmede begint, dat wij al het onze *verdenken*, of ZWINGLI, dat wij bij het geloof geheel van ons zelve afzien, opdat CHRISTUS alleen ons licht, geregtigheid, waarheid, wijsheid en al ons goed zij. Soms echter vat LUTHER het geloof op in den zin van bloote overtuiging, soms is het hem een aangrijpen der genade, soms meent hij er mede eene geestelijke vereeniging, eene verdieping in de Godheid. Het voorwerp des geloofs is hem de algemeene genade, die zich aan den zondaar ter aanneming aanbiedt, en het heil, dat hij er van verwacht, is de toerekening der verdiensten van CHRISTUS of de regtvaardiging. Maar hij onderscheidt van het geloof, dat is de toeëigening der aangebodene genade, de liefde en de goede werken, even als de oorzaak van de uitwerking onderscheiden is. Het is eenigzins anders bij ZWINGLI. Hij leert u, dat het geloof een vertrouwen op God is, waardoor de mensch zich van zijne zaligheid *verzekerd* houdt, eene innerlijke bewustheid van bezield te zijn door den H. Geest, een vast, hoewel alleen voor den geloovige zelven kenbaar, bewijs van zijne verkiezing, en daarom

ook eene onmiddellijke bepaling van den wil tot alle goede werken. Die gelooft, leeft tot eer van God; hij heeft Hem noodzakelijk *lief* en kan ook niet anders dan op Zijne gunst voor de eeuwigheid *hopen*, ja hij is reeds *zalig*; want God is in hem, en hij is in God.

Eindelijk verlangt gij nog te vernemen, *hoe*, volgens de leer der beide Hervormers, *God den mensch tot het geloof brengt?* En ook hier ontvangt gij een onderscheiden antwoord. LUTHER zegt u: "God dringt naar Zijn wezen in u in en vervult u goddelijk, daar Hij in het Woord en het Sacrament tot u komt. CHRISTUS is werkelijk en met zijn wezen in het Woord en het Sacrament tegenwoordig op eene geheimzinnige, wonderbare wijze. En wie dan dat goddelijke Woord hoort en opneemt en dat heilig Sacrament geniet, hij is het, die met God tot vereeniging komt en als met Zijn wezen zamensmelt."

Maar dit antwoord wordt nadrukkelijk door ZWINGLI wedersproken. Hij leert u, dat het onmogelijk is, dat het geloof door het Woord of het Sacrament op zich zelf zou ontstaan. "Niet het uitwendige Woord," zegt hij, "maar de Geest alleen verwekt het geloof; en ook de Sacramenten brengen eigentlijk geene genade aan, maar zijn heilige handelingen van den geloovige zelven, waardoor hij zich aan de Kerk van CHRISTUS verbindt en tot een leven in heiligheid en liefde sterkt. Het Woord moet wel gepredikt worden als een middel in de hand Gods om het geloof te planten, maar God moet aan die plant den wasdom geven; de inwendige trekking is van den onmiddellijk werkenden Geest."

Wij treden nu niet in eene beoordeeling dezer van elkander afwijkende opvattingen; maar ieder ziet, dat het verschil niet onbeduidend was. En vraagt men nu, van waar dit verschil? Het is reeds gezegd: het ontstond uit de uiteenloopende beschouwing der beide Hervormers van den grond, waaruit 's menschen afhankelijkheid van God

moet afgeleid worden [1]). LUTHER oordeelde, dat 's menschen afhankelijkheid van God haren oorsprong had *uit zijne door* ADAM's *val bewerkte volkomen verdorven natuur.* Hij ging van de vooronderstelling uit, dat vóór den val het goddelijke Wezen in den mensch ingewoond had. Daarin bestond volgens hem het beeld van God. Maar met den val was het goddelijke Wezen uit den mensch geweken, waarvan een volslagen verderf het natuurlijk gevolg was. "Zóó is," zeide hij, "de mensch in de goddeloosheid als verzonken en des duivels eigendom geworden." Ziedaar zijne grondgedachte, en naar haar moest zich nu van zelf zijne voorstelling wijzigen van den aard van 's menschen verlossing en van de manier, waarop zij in hem tot stand komt. Was de mensch met het verlies van Gods beeld geheel verdorven, dan kon hij zich zelven niet verlossen, God moest dat doen. Daartoe moest Hij weder in de menschelijke natuur intreden, gelijk Hij daarom in CHRISTUS mensch geworden is. Zoo nu moet ook de mensch door het geloof met CHRISTUS, dat is met God, die in Hem mensch geworden is, weder vereenigd worden.

Herinneren wij ons nu, waaruit ZWINGLI de afhankelijkheid des menschen van God afleidde. Zij ontstaat volgens hem *uit de natuur van Gods wezen als dat van den eenig volmaakte, zonder hetwelk er geen goed buiten Hem bestaat.* De mensch kan niets, is niets vóór noch na den val zonder Gods werking op hem. ZWINGLI stelde den staat der regtheid in het Paradijs daarin, dat God met Zijne kracht onbelemmerd *op den mensch* werkte, waardoor de mensch in staat was zonder zonde te leven. Door den val, meende hij, had de mensch deze werking van Gods kracht op hem verloren, en aldus werd het beeld van God in hem wel verduisterd, maar niet uitgewischt,

---

1) Vergelijk J. H. Scholten, de Leer der Herv. Kerk. D. II. bl. 151 (derde druk).

omdat de mensch, ofschoon God vergetende en slechts zich zelven zoekende, niet ophield een schepsel Gods te zijn, *dat in Hem leeft, zich beweegt en is.* Er ontstond nu, leerde hij verder, wel is waar, een tegenstrijdige toestand in den mensch; het vleesch verkreeg bij hem de overhand op den geest. Maar deze toestand was te vergelijken met eene krankheid; en, in zoover zij van het ééne geslacht tot het andere overgaat, is zij slechts eene erfsmet te noemen. Wat moest nu volgens ZWINGLI tot 's menschen verlossing gebeuren? De genezing der zedelijke krankheid onzer natuur moest van God komen, omdat God alleen de oorzaak van alle goed buiten zich is. Om van de vleeschelijke aanvechtingen, waaronder de zondige mensch gebukt ging, weder vrij te worden, moest er eene vernieuwde werking des H. Geestes *op hem* plaats hebben. Gods kracht, buiten welke hij ook vóór den val niets vermogt, moest hem weder geschonken worden. Dat is door CHRISTUS naar zijne goddelijke natuur geschied; maar opdat de mensch daarvan verzekerd zou zijn, is Hij, die Gods Zoon is, in de menschelijke natuur, welke Hij heeft aangenomen, aan den mensch verschenen. En het geloof nu is die verzekerdheid, dat vaste vertrouwen, dat Gods kracht ten goede ons weder geschonken is, en zóó wordt dan uit den vleeschelijken mensch op nieuw een geestelijke mensch geboren.

In het kort gezegd, de redenering van LUTHER was deze: omdat de mensch geheel en al verdorven van natuur is, *daarom* is hij in het verlossingswerk van God afhankelijk. ZWINGLI daarentegen redeneerde aldus: de mensch is daarom tot herstelling zijner zondige natuur van God afhankelijk, *omdat* van al wat de mensch is en vermag, God altijd de eenige werkende oorzaak was en is. Volgens LUTHER zou de mensch, indien hij niet verdorven ware geworden, krachtens zijne natuur, het goede hebben kunnen doen: volgens ZWINGLI kon hij zonder God noch vóór, noch na den val, het goede doen.

HOOFDSTUK VII.

DONKERE VOORUITZIGTEN.

De dagen des vredes waren voor ZWINGLI geëindigd. Nog eenmaal smaakte hij een onvermengd genot, dat zijne ziel verkwikte, maar daarna zullen kommer en verdriet zijn uitsluitend deel zijn. In April 1531 ontmoeten wij hem in zijn geliefd vaderland Toggenburg. Dáár had zich de Hervorming thans voor goed gevestigd, en om de belangen der Gemeenten binnen het gebied van het Graafschap behoorlijk te regelen en te bevorderen, had men er op het voetspoor van Zurich de Synodaal-inrigting ingevoerd. De eerste Synode aldaar zou te Lichtenstein gehouden worden. Men had gemeend niet beter te kunnen doen dan ZWINGLI dringend uit te noodigen, haar te willen bijwonen en door zijnen voorgang te leiden [1]). Met welgevallen volgde hij deze uitnoodiging op. Wij mogen vermoeden, dat hij op zijne reize aan zijn geliefd Wildhaus, zij het ook een vlugtig bezoek gegeven en zijne broeders met hunne gezinnen gegroet zal hebben. Inzonderheid te Lichtenstein werd hij met geestdrift ontvangen. Men hief luide juichkreten aan. Men zeide, dat men den man niet genoeg vereeren kon, aan wien de Kerk van CHRISTUS zoo groote verpligting had, en wiens naam den roem van hun land zoo zeer verhoogde. Het volk drong zich om hem henen. Ieder wilde den vermaarden Hervormer zien en op zijne wijze hem een bewijs van achting en liefde geven. Zeker was deze ongezochte hulde zijner landgenooten streelend voor ZWINGLI's hart, maar

---

1) Tot hetzelfde einde had hij ook in Decemb. des vorigen jaars te St. Gallen de Synode bijgewoond en er de Zurichsche verordeningen ingevoerd.

hij verhief er zich niet op en Gode, die alleen het goede werkt en hem in Zijne hand als een middel had willen gebruiken, gaf hij ootmoedig en dankbaar de eere.

Uit Toggenburg te Zurich teruggekeerd, wachtten hem van nu af niets dan zorg en kommer. Twee zaken drukten hem vooral ter neêr, de eerste, dat zoo vele zijner geloofsgenooten in de Roomschgezinde Kantons dagelijks aan vijandige behandeling en vervolging blootgesteld waren, de andere, dat hij bij de Regeringen, die zich tot het christelijke Verbond vereenigd hadden, zoo weinig aaneensluiting en werkzamen ijver aantrof. Hij zag maar al te duidelijk in, welke gevaren er door dit toenemende *fanatisme* aan den éénen, en door die laauwheid van den anderen kant, de zaak des Evangelies boven het hoofd zweefden.

Toen, nu twee jaren geleden, de vrede tusschen Zurich en de vijandige Kantons, Unterwalden, Uri, Schwytz, Lucern en Zug, gesloten was, had hij gezegd: "Deze vrede is geen vrede!" En hij had waarheid gesproken. De nood alleen had de laatste gedrongen de voorwaarden des vredes aan te nemen, maar hunne gezindheid, om de voortgangen der Hervorming met alle magt te onderdrukken bleef onveranderd. Weldra beklaagde men zich, gelijk het gaat, van wederzijde over elkander. Er hadden gedurig omstandigheden plaats, waardoor het vuur van twist aangeblazen werd. Het meest droegen daartoe bij de verschillende inzigten, die men volgde ten aanzien van de gemeenschappelijke Voogdijen, of die plaatsen, over welker beheer men een gemeenschappelijk regt uitoefende, en waarover men jaarlijks bij afwisseling een' Voogd of Gezagvoerder benoemde. In deze Voogdijen won de Hervorming meer en meer voet, en hier en daar begon de meerderheid der inwoners, niet zonder begunstiging van Zurich, zich reeds opentlijk voor haar te verklaren. Dit wekte het ongenoegen der vijf Kantons op, die niet zonder reden vreesden, dat afval van het oud geloof die Voogdijen ook op het

staatkundig gebied tot eene naauwere aansluiting aan Zurich zou leiden.

De naaste aanleiding, om de vijandschap ten toppunt te voeren, werd gegeven door de gebeurtenissen met de Abdij van St. Gallen. Deze Abdij bezat uitgestrekte bezittingen, maar het was eene zaak van groot belang, of de bewoners der onder haar gebied behoorende streken zich vóór of tegen de Hervorming zouden verklaren. De meerderheid gaf duidelijke bewijzen van tot het eerste over te hellen. Nu was de Abt in het jaar 1529 gestorven. Zurich had zich toen voor het opheffen van de Abdij als geestelijk gesticht verklaard; maar de Monniken hadden heimelijk eenen nieuwen Abt verkoren, die zich terstond beijverde de uitbreiding in zijn gebied te stuiten. Toen hem dit niet gelukte en er zich eindelijk een dreigende tegenstand openbaarde, was hij naar Zwaben gevlugt. Na veelvuldige strijdigheden over deze zaak werd er besloten, dat, gedurende de afwezigheid van den Abt, de Regeringen van Zurich, Lucern, Schwytz en Glaris, bij jaarlijksche verwisseling, een' Bestuurder over de Abdij zouden aanstellen, terwijl de bestemming der Abdij dan later zou bepaald worden. De eerste Bestuurder werd door Zurich verkozen, die op last van zijne Regering een verdrag met de onderhoorigen der Abdij sloot, waarbij hun volkomene vrijheid des gewetens verzekerd werd. Toen nu het volgend jaar er van Lucern een Bestuurder gezonden werd en de onderhoorigen der Abdij verlangden, dat hij dat verdrag bezweren zou, werd dit door deze ronduit geweigerd. Het gevolg was, dat men hem niet wilde erkennen. Nu ging er van Lucern eene hevige klagt tegen de willekeurige handelingen van Zurich op. Van die zijde werd geantwoord, dat het nimmer in hunne bedoeling gelegen had de regten der Eedgenooten te krenken, maar dat zij zich verpligt hadden geacht, om de gewetensvrijheid, die aan de ingezetenen van het gansche Eedgenoot-

zeling toekwam, ook dáár te beschermen, en dat de aan Zurich als willekeurige handelingen voorgeworpene besluiten alleen daartoe, maar tot niets anders strekten; — voorts dat Zurich veel meer gegronde redenen had zich te beklagen over de willekeurige gedragingen, die de vijf Kantons zich jegens de Hervormden veroorloofden [1]).

Nog werd de spanning vermeerderd. De Graauwbunders, die met het Zwitsersche Eedgenootschap in een verbond van wederkeerige bescherming stonden, werden door den Vorst van eenen kleinen Italiaanschen Staat, aan de Como-meer, met eenen inval bedreigd. Deze had daartoe Keizerlijk-Spaansche krijgsbenden in soldij genomen. Het gebeurde, dat er een Gezantschap van Graauwbunders uit Milaan huiswaarts keerde. Onder weg werd het verraderlijk door die benden overvallen en om hals gebragt. Dit bragt de ingezetenen van Graauwbunderland in woede. Op grond van de bestaande verbindtenis riepen zij de hulp van het Zwitsersche Eedgenootschap in, om dit verraad te straffen. Maar door de vijf Kantons werd hun alle bijstand geweigerd, terwijl zij kwalijk hunne vreugde konden verbergen over het onheil, dat den hervormingsgezinden Graauwbunders wedervaren was. Zurich daarentegen zag in het gebeurde de eerste schrede van hetgeen de Roomsch-gezinde partij, vereenigd met de Keizerlijken, ondernemen zouden ter onderdrukking van het Evangelie. Van dáár werd derhalve terstond krijgshulp aan de Graaauwbunders toegeschikt. En welk een belang ook ZWINGLI stelde in den gelukkigen uitslag hunner wapenen, kan ons blijken uit de brieven, die hem uit het Zurichsche leger toegezonden werden [2]).

---

1) Geheime Rathschläge gegen die V Orte auf den künftigen Burgertog nach Quasimodo 1531. Opp. V. II. T. III. p. 95.

2) Joh. Schmid ad Zwingl. — Joh. Giger ad Zwingl. — Steffan Zeller ad Zwingl. — Joh. Wirz ad Zwingl. — Felix

De verzoening scheen onmogelijk geworden. Nog werd daartoe eene poging beproefd door de twee Gezanten van Frankrijk bij het Zwitsersche Eedgenootschap, MEIGRET en DAUGERTIN, op bijzonderen last van hunne Regering. Met een opzettelijk schrijven vervoegden zij zich ook bij ZWINGLI, wiens invloed op den gang van zaken hun bekend was, en baden hem al het mogelijke tot herstelling van den vrede te doen. Zij hielden hem onder anderen voor, dat, wanneer hij regt wist, hoe noodig het was den vrede te bewaren ter bevordering van andere hoog gewigtige belangen, hij zich voorzeker gelukkig zou achten daaraan mede te werken, en dat, indien er oorlog mogt uitbarsten, hij welligt zich zelven later beklagen zou, het vredewerk verwaarloosd te hebben, "hetwelk daar te stellen," voegden zij er bij, "wij ons overtuigd houden, dat u mogelijk is. — Wil u dan in deze zaak zoodanig betoonen, als de Koning en wij vertrouwen, dat gij u betoonen zult. Wij zullen niet in gebreke blijven, daarvan te zijner tijde den Koning berigt te geven, die zoowel als wij, wanneer de gelegenheid zich aanbieden zal, zich daarvoor erkentelijk zal bewijzen" 1).

ZWINGLI gevoelde van hoeveel belang het was, de goede gezindheid van Frankrijk niet op het spel te zetten. Hij stond stil bij de uitdrukking in den brief: "Wanneer gij regt wist, hoe noodig het was den vrede te bewaren ter bevordering van andere hoog gewigtige belangen." Hij wist, dat daarmede de zaak der Hervorming in Frankrijk bedoeld werd, die hem (de Gezanten trokken er met overleg partij van) zoo zeer ter harte ging. Maar aan den anderen kant kon hij het niet van zich verkrijgen voor

---

Silberis ad Zwingl. — Id. ad eund. — Udalr. Meier ad Zwingl. — Opp. V. VIII. p. 594. 601. 613. 616. 621. 627.

1) Meigret et Daugertin, Legati Regis Galliarum ad Zwingl. 14 Maji 1531. Opp. V. VIII. p. 603.

het geweld, 't welk de Roomsch-Katholieke Kantons wilden uitoefenen, te wijken en daardoor aan hunne eischen nog meerder voedsel te geven. Moeijelijke tweestrijd, waarin hij zich gewikkeld zag! Maar de Fransche Gezanten lieten het er niet bij. Zij kwamen in persoon naar Zurich over om met ZWINGLI te spreken.

"De Fransche Gezanten," schreef hij aan zijne vrienden OECOLAMPADIUS, SOMIUS, BUCERUS en de overige broeders, die zich toen te Ulm bevonden, ter zake van het hervormingswerk aldaar, — "de Fransche Gezanten zijn hier geweest om den vrede onder de Zwitsers te bevorderen. Maar de vijf Kantons willen de vrije verkondiging des Woords niet toelaten, ofschoon de Gezanten des Konings dit van hen verlangd hebben. Want zoodra deze hier gekomen waren, verzochten zij onze Regering, om hun den weg te wijzen, waarop de vrede zou kunnen bewaard worden. De Raad antwoordde, dat, wanneer de vijf Kantons de verkondiging van het woord Gods toelieten en deze *eenige* voorwaarde des vredes onderhielden, dat zij voortaan ons geloof niet meer vervolgden, men hopen mogt over vrede en verzoening te zullen kunnen onderhandelen. Nadat nu de Gezanten onder 's hands omtrent dit punt bij hen onderzocht hadden, hebben zij, gelijk ik gezegd heb, geantwoord, dat zij de verkondiging van Gods woord, zoo als wij dat verstonden, niet zouden vergunnen, maar dat zij overigens bereid waren in overeenstemming met de wetten van het Eedgenootschap vrede te houden. — Waakt, mijne broeders! Ook wij slapen niet. Onze Regering houdt zich, God zij geloofd! onverschrokken en standvastig" 1).

ZWINGLI was er van overtuigd, dat de Raad van Zurich niets bedoelde dan den bloei van de zaak des Chris-

---

1) Zwingl. ad Oecolamp.; Somium ceterosque fratres Ulmae congregatos, 4 Junii 1531. Opp. V. VIII. p. 608.

tendoms en het welzijn van het algemeen. "Maar," zeide hij, "de waanzinnigheid en vermetelheid der vijf Kantons is niet te verdragen. Wij willen den krijg niet. Wij willen alleen de verlorenen voor zich zelve en voor ons behouden" 1).

Wanneer men hem tegenwierp, dat de vijf Kantons toch hun eigen regt en bestuur hadden, in welks uitoefening men hen geheel vrij moest laten, gaf hij ten antwoord: "In een Gemeenebest mag niets gedaan worden, wat in strijd met het regt en de geregtigheid is. Want een Gemeenebest steunt op eene onderling bezworene verbindtenis, om gemeenschappelijk de zaak van geregtigheid voor te staan en te beschermen. Daarom zoo er zijn, die daartegen handelen, moeten zij van de overigen tot hun pligt aangemaand worden" 2).

Voor ZWINGLI's beschouwing bestond er geen *hooger* regt dan de vrije verkondiging van Gods woord; en, wie zich daartegen aankantte of anderen daarin poogde te belemmeren, al was hij een Koning of Keizer, zijne misdaad scheen hem onvergeeflijker dan iemands goed of leven aan te randen, — een gruwelijker vergrijp aan de menschheid gepleegd. Maar hij hield het evenzeer voor misdadig, de vertreding van dit goddelijk regt lijdzaam aan te zien. Zijn vurige geest verdroeg het niet, dat men daarbij het stilzwijgen bewaarde. "Ziet gij niet," riep hij uit, "hoe dáár, waar Gods woord niet gepredikt wordt, alles van leugen, geweld, trouweloosheid, weelde, onmatigheid en alle zedeloosheid overvloeit? Er is geene terugkeering tot den goeden weg, geene herstelling der orde mogelijk, tenzij dat de harten veranderd worden. Wel kunnen wij

---

1) Zwingl. ad Haller et Megandr. 23 Jan. 1531. Id. ad eosd 7 Martii 1531. Opp. V. VIII. p. 572. 586.

2) Was Zürich und Bern not ze betrachten sye in dem fünfortischen handel. Opp. V. II. T. III. p. 103.

de harten der menschen niet veranderen; want dit kan God alleen. Maar even als Hij de Apostelen gezonden heeft om het Woord te prediken, hoezeer Zijn Geest zelf het geloof werkt, zoo wil Hij zich ook van ons als van Zijne werktuigen bedienen, opdat Zijn Woord alom gepredikt worde" 1).

Innig was hij zich bewust zulk een van God uitverkoren werktuig te zijn, en liever wilde hij zijn leven ten offer brengen, dan ook maar in het minst de schuld op zich te laden van zijne roeping verzaakt te hebben. Hij gevoelde, dat hij geene rust zou hebben, zoolang hij den tegenstand, die er zich in zijn Zwitsersch vaderland tegen het Evangelie verhief, niet overwonnen had.

Bij deze inzigten kan het ons niet verwonderen, dat hij zich van den invloed, dien hij op de besluiten van den Raad van Zurich uitoefende, oordeelde te moeten bedienen, om, indien het in het einde onmogelijk bleek te zijn, de vijf Kantons langs den weg der onderhandeling tot verdraagzaamheid op het punt van godsdienst te stemmen, hen op eene andere wijze tot hun pligt te brengen. Hij toonde onvermoeid aan, dat al het kwaad uitging van die lieden, welke jaargelden trokken; en dat *deze* moesten bedwongen, ja van alle magt en invloed beroofd worden, of er zou nimmer vrede, rust en geluk in het Zwitsersche vaderland bestaan. Naar zijn oordeel waren er slechts twee wegen, die men kon inslaan. De eerste was, dat men door een' haastigen gewapenden inval in het gebied der vijf Kantons hun de vrijheid des gewetens voor allen afdwong. De andere, dat men de Bondsbetrekking geheel met hen verbrak en de Voogdijen onder elkander verdeelde overeenkomstig het zielental der regerende Kantons. "Want," zoo liet hij zich uit, "waar broeders met elkan-

1) Zwingl. ad Valesianum quendam. 10 Jun. 1531. Opp. V. VIII. p. 609.

der huishouden en er eenigen onder hen zijn, die niet weten huis te houden, maar de zaken in verwarring brengen, dáár moet men liever van elkander scheiden, dan dat men al te zamen geheel te gronde ga" [1]).

Maar de vijf Kantons, door FERDINAND van Oostenrijk aangespoord, volhardden bij hun verzet. De vervolgingen tegen de Hervormingsgezinden hielden niet op, en luider werden de klagten, die van daar in Zurich doordrongen. "Het zijn Zwitsers," sprak ZWINGLI voor den Raad, "die door eene *Faktie* beroofd worden van de vrijheid, hun als een erfgoed door de vaderen nagelaten. Dat mag niet langer geduld worden. Wij willen onze vijanden niet dwingen het Pausdom af te schaffen; dat zij het behouden, als het hun zoo goed dunkt! Maar wij mogen het niet verdragen, dat vrije burgers om des gewetens wil in kerkers geworpen worden" [2]).

HOOFDSTUK VIII.

ZWINGLI VERLANGT ZICH TERUG TE TREKKEN.

Alle onderhandelingen tusschen Zurich en de vijf Roomschgezinde Kantons waren thans afgebroken, en van wederzijde was de verbittering ten hoogsten top geklommen. In dezen staat van zaken wendde zich Zurich tot Bern, welks medewerking het bij den krijg, die onvermijdelijk scheen, niet ontberen kon. Maar Bern aarzelde tot den krijg te besluiten; het zag er onregt in; het duchtte hem als gevaarlijk. Eer men tot het beginnen der vijandelijkheden zou overgaan, wilden de Berners, dat men alle verkeer met de vijf Kantons verbreken en hun, den hoog gelegenen

---

1) Was Zürich und Bern etc. Opp. V. II. T. III. p. 106.

2) Volgens Bullinger, Chronik T. IV. D.

bergbewoners, den toevoer van levensmiddelen afsnijden zou, tot zoo lang zij in hun gebied de vrije verkondiging van Gods woord toegelaten en aan de vervolgingen om des geloofs wil een einde gemaakt zouden hebben.

Tegen dit voorstel kantte zich ZWINGLI bij den Raad van Zurich ten sterkste aan. Het afsnijden van levensmiddelen achtte hij onmenschelijk, onvoldoende en der goede zaak niet bevorderlijk. Hij volhardde bij zijn gevoelen, dat men de vijf Kantons ten spoedigste met de wapenen in de vuist moest aantasten. Thans was het daartoe de gelegene tijd, terwijl de Hertog van Milaan zich over hen beklaagde, de Koning van Frankrijk onzijdig wilde blijven, en de Keizer, door andere belangen opgehouden, hun geene hulp kon bieden. Men moest hunne magt knotten, en dan eene nieuwe verbindtenis met hen aangaan. Want wie geen heer kan zijn, zeide hij, het is billijk, dat hij knecht zij [1]).

Zijn raad werd niet gevolgd. Van alle kansels werd het *mandaat* tot afsnijding van toevoer van levensmiddelen naar de vijf Kantons afgelezen. ZWINGLI deed het met diepe smart. Hij kon zich niet weerhouden van opentlijk aan te merken: "Gij, lieden van Zurich! slaat aan de vijf Kantons allen proviand af, als waren zij euveldaders. Het is wreed, zoo vele onschuldigen te laten verhongeren. — Hoe ongelijk aan zich zelve is uwe handelwijze! Aan den éénen kant zit gij stil, als hadt gij geene oorzaak genoeg, om hen te straffen: aan den anderen kant berooft gij hen van voedsel en drank als waren zij boosdoeners. Zoo dwingt gij hen dan, om u te straffen en ter neder te slaan. Zijt verzekerd, dat dit u geschieden zal!"

Omtrent dezen tijd behandelde hij den profeet JEREMIAS voor de Gemeente. Hij was gekomen tot hoofdst. 38. Toen hij het 2e vers van dat hoofdst. voorgelezen had van dezen

1) Was Zürich und Bern etc. p. 104.

inhoud: *die in de stad blijft, zal door het zwaard omkomen, maar die tot den vijand overgaat, zal gered worden*, sprak hij aldus: "Hier moeten wij de hoogere leiding, onder welke de Profeten stonden, wel opmerken. Schijnt het niet een openbaar verraad te zijn, aan het vaderland gepleegd, wanneer men den burgers den raad geeft, om, tot de vijanden des vaderlands over te gaan, en voor zich zelve bij deze hun behoud te zoeken? Kan het verraad wel op eene andere wijze zoo duidelijk uitgedrukt worden als met de woorden, die dáár door den Profeet gebezigd worden? Maar wanneer nu *God* het is, die ons iets beveelt, wat tegen de wijze van beschouwen van alle menschen inloopt; wanneer *Hij* wil, dat wij iets doen zullen, dat door de menschelijke wetten met regt verboden en met straffen bedreigd wordt, dan bevinden wij ons schijnbaar in een' zeer beknelden toestand. Intusschen eene ziel die God vreest, bekommert zich niet om hetgeen de menschen oordeelen en laat zich niet terughouden door de bedreigingen der wereld. Zij kent slechts één ding, den wil van God, en dien volbrengt zij, wat haar daarbij ook moge treffen. Een man, die eenige koopwaren naar eene ver afgelegene stad moet heenvoeren, weet, dat zijne paarden vermoeid zullen worden en zijn wagen slijten zal. Des niettemin brengt hij de koopwaren, die hem toevertrouwd zijn, ter bestemder plaats. Evenzoo zijn wij werktuigen in de hand van God. Laat alles aan ons beschadigd worden en slijten: Hij, wiens eigendom wij zijn, volbrengt evenwel door ons Zijn aanbiddelijk raadsbesluit. Zoo dan, wij moeten ons den strijd en het lijden niet laten verdrieten; genoeg zij het ons, dat aldus Gods oogmerken bereikt worden. Zij het al, dat het ons niet vergund wordt met eigene oogen de gelukkige uitkomst van onze worsteling te aanschouwen, wij deelen dan slechts het lot der krijgshelden, die stervende in den krijg de zege bevechten. Daarom moed gevat, mijne Broeders! wanneer ons voor

de vernieuwing der christelijke Kerk en de herstelling van regt en orde in de christelijke maatschappij veel lijden en groote gevaren te wachten staan. De Regter staat voor de deur en heeft de kroon in de hand. Anderen zullen op aarde de vrucht van ons lijden plukken, terwijl wij in den hemel het eeuwige loon genieten" 1).

Aldus bemoedigde onze Hervormer zich selven en zijne vrienden door het oog op God te rigten, die, al ware het ook, dat er vooraf veel smartelijks gebeuren mogt, ten laatste Zijne eigene zaak zou handhaven; en hij zocht kracht tot volharding te ontleenen in het uitzigt op de belooning, die door Gods genade aan de getrouwheid in Zijne dienst daarboven was toegezegd.

Aan zoodanige geloofsversterking had hij thans meer dan ooit werkelijk behoefte. Ten aanzien van den genomen maatregel jegens de vijf Kantons vreesde hij niet zonder reden voor eene ongelukkige uitkomst. In deze vrees werd hij bevestigd, toen het bleek, dat de vijf Kantons besloten hadden niet te buigen, en hunne verbittering meer en meer aanwies. Hij wist ook, dat die verbittering hem persoonlijk gold. Want men had iemand hooren zeggen: "Ik zal niet rusten, voordat ik mijn zwaard tot aan het heft toe in het hart van dezen godslasteraar zal gestooten hebben."

Het moest hem daarom te dieper treffen, toen hij niet alleen door de vijf Kantons maar ook door velen binnen Zurich zelf voor de rampzalige gevolgen van dien maatregel verantwoordelijk gesteld werd, even alsof hij daarvan de bewerker was. In het kort er ontstond alom eene groote ontevredenheid. En de vijanden van den Hervormer, die zich tot nu toe uit vrees voor hem schuil gehouden hadden, maakten daarvan gebruik en verhieven het hoofd, zeggende, dat het hem slechts te doen was, om alles voor zijne heerschzucht te doen bukken. Er werden hei-

1) Opp. V. VI. T. I. p. 163.

melijk allerlei kwade geruchten aangaande hem verspreid. Sommigen schroomden niet, luide hem voor een' tweedragtsapostel uit te krijten, die uitgeroeid moest worden, opdat er weder rust in het land kwame.

De zaak werd bedenkelijker, toen er zelfs in den Raad kuiperijen tegen hem begonnen gesmeed te worden, het mistrouwen aangroeide en de oneenigheid toenam.

Onder den adel mokte reeds sedert lang het ongenoegen tegen hem. Van die zijde beklaagde men zich, door zijn toedoen in zijne regten verkort te zijn, omdat hij eene andere wijze van verkiezing voor leden van den Raad, dan die tot nu toe overeenkomstig de oude staatsregeling gevolgd was, had weten in te voeren; en dit ongenoegen deed zich thans almede luider hooren.

Nog was er eene klasse van menschen in de stad, die zich tegen hem verbond. Het waren de bakkers en de molenaars. Het was thans een tijd van groote duurte. Een mud koorn steeg tot den prijs van 6 Pond, wat in dien tijd ongehoord was [1]). Om in den algemeenen nood te gemoet te komen, had ZWINGLI bewerkt, dat er van regeringswege van buiten meel werd aangevoerd en er algemeene broodbakkerijen opgerigt werden. Ook moest het koren, dat naar den molen ging en het meel, dat van daar kwam, gewogen worden, ten einde ieder behoorlijk zijn deel verkrijgen zou. Maar de molenaars en bakkers, die zich door dit alles in hun bestaan benadeeld zagen, konden al deze bemoeijingen ZWINGLI niet vergeven en bliezen met alle magt het smeulende vuur tegen hem aan.

Voor zoo ver het alleen zijn' persoon betrof, zou hij al deze krenkingen gewillig hebben kunnen dragen; maar hij zag er iets meer in. Het scheen hem toe, dat de opgewekte driften het goede werk, 't welk hij in de harten had trachten te stichten, dreigden te zullen vernietigen;

---

1) Bluntschli, Mem. Tig. S. 271.

en hij gevoelde zich diep geschokt door veler onverbeterlijk bestaan, waarvan hij de gevolgen voor het vaderland berekende. "Ik zie," zeide hij tot eenen vriend, "de hoop verloren, niet zoo zeer, omdat de vijf Kantons onverzoenlijk zijn, als wel wegens de hoog stijgende zonden en de alom heerschende hoovaardigheid en trouweloosheid, waardoor wij ons buiten twijfel het ongenoegen Gods waardig maken" 1).

Zich der zuiverheid zijner oogmerken bewust en door waarachtig pligtgevoel geleid, wist hij, dat hij niet anders had kunnen handelen dan hij gedaan had. Ja, hij hield zich vast overtuigd, dat, indien men slechts den weg had willen volgen, dien hij voorgeslagen had, men de onheilen, die nu reeds begonnen uit te breken, en weldra nog meer zouden losbarsten, zou hebben voorkomen. Nu zag hij duidelijk, hoe alles in verwarring overging. De invloed zijner tegenpartij nam toe en scheen de gemoederen des volks geheel van hem te zullen vervreemden. Met diepen kommer zag hij zijne werkzaamheid verlamd en zijn arbeid verstoord. 't Is waar, hij twijfelde niet, of eenmaal zouden zijne bedoelingen geregtvaardigd worden, en zijn ongeschokt geloof aan de Voorzienigheid verzekerde hem den eindelijken triomf der goede zaak. Maar de vraag kwam bij hem op, of hij onder de bestaande tegenkantingen voor zijn persoon daaraan nog wel bevorderlijk zou kunnen zijn, en of niet de omstandigheden, waaronder hij zich geplaatst zag, hem van dezelfde Voorzienigheid tot een wenk gegeven waren, om zich van het openbaar tooneel van werkzaamheid terug te trekken. Want een van twee stond hem te doen, *of* voort te gaan met krachtig zijne stem tegen den tegenwoordigen gang van zaken te verheffen, *of*, indien dit vrucht-

1) Zwingl. ad Valesianum quendam. 10 Jun. 1531. Opp. V. VIII. p. 610.

teloos scheen, geheel te zwijgen, maar in dat geval ook Zurich te verlaten. Wanneer van de eene zijde regt en pligt en van de andere zijde onregt en verkeerdheid aan zijn oog zich vertoonden, lag het niet in zijn karakter eenen middenweg te bewandelen. Hij kon zich zelven ten offer brengen; maar toegeven en zich schikken, wanneer zijn geweten hem het *voorwaarts!* deed hooren, dit kon hij niet.

Het was de 26 Julij 1531. De Groote en Kleine Raad was op het Raadhuis vergaderd ter oorzake van de zorgwekkende omstandigheden des tijds en ter behandeling van de algemeene belangen. Onverwachts verscheen ZWINGLI voor de vergadering. Duidelijk was hem aan te zien, dat hij iets van hoog gewigt had mede te deelen. Er lag eene waardigheid op zijn gelaat en houding verspreid, die ieder met ontzag vervulde. Diepen en tegelijk weemoedigen ernst las men in zijne trekken. Een ongewoon vuur schitterde er uit zijne oogen. Terwijl de gansche vergadering een eerbiedig stilzwijgen bewaarde in gespannene verwachting, wat hij zeggen zou, ving hij aldus aan:

"Regenten, Vaders, Broeders! Gij weet, sedert twaalf jaren heb ik u het Evangelie in zijne zuiverheid gepredikt, en tevens u vaderlijk en getrouw gewaarschuwd voor de gevaren, die het Eedgenootschap bedreigen zouden, wanneer ooit de beginsellooze lieden, die van vreemde jaargelden leven, het overwigt mogten verkrijgen. Als een ijverig Herder heb ik voor uw welzijn en voor de algemeene belangen gewaakt. Ik heb nooit geschroomd de heerschende verkeerdheden en zonden te bestraffen, en altijd heb ik het u ernstig op het hart gedrukt, dat gij u wachten zoudt voor zulken, die niets dan zich zelve zoeken en hunne eerzucht tot hunnen God maken. Gij hebt mijne vermaningen in den wind geslagen. Gij kiest zelfs tot leden van dezen Raad nog voortdurend mannen zonder godsdienst en beginselen, en die zelve hunne handen naar het bloedgeld uitstrekken, dat door buitenland-

sche Vorsten uitgestrooid wordt. *Deze* zijn de ware vrienden der vijf Kantons, de gevaarlijkste vijanden van het Evangelie. Naar *deze* hoort men; aan *deze* geeft men de leiding der zaken over. Zoolang gij op die wijze handelt, is er van de toekomst geen heil te verwachten. Regenten! Vaders! Ik zie duidelijk, gij behoeft mij niet meer. Ik heb bij u uitgediend. Plaagt dan van nu af u zelve niet langer met mij. Mij, *mij* toch alleen, ofschoon niemand mijnen raad volgt, wijdt men alle ongelukkige uitkomsten. Welaan! Geeft mij mijn afscheid. Laat mij met de mijnen in vrede van hier gaan, en elders mijn brood zoeken, waar God mij geleiden zal. Ik zal in stilte voor u bidden, maar ook, zoolang ik leef, met diepen weemoed het betreuren, dat mijn arbeid onder u vruchteloos geweest is" [1]).

„Toen hij dit gezegd had, vertrok hij.

De vergadering zat verplet.

Men gevoelde, wat Staat en Kerk aan den man verliezen zou, die tot op dit oogenblik het bezielende middenpunt van alle beweging geweest was, van wiens groote verdiensten deze zelfde Raadzaal zoo menigmaal tot tooneel verstrekt had.

Zelfs zijne vijanden wisten geen woord voort te brengen. En eer zij zich nog van hunne verrassing hersteld hadden, benoemde de Raad eenige van de aanzienlijksten uit hun midden en onder deze van de hartelijkste vrienden van den Hervormer, om met hem te spreken en hem bij zijne liefde tot het vaderland te bezweren, in deze gevaarlijke omstandigheden niet van hen te scheiden, maar zijn werk voort te zetten.

Terstond ontving hij eene dringende uitnoodiging, om nog dienzelfden namiddag te drie ure op het Raadhuis te komen en met de afgevaardigden van den Raad eene zamenspreking te houden.

---

1) Bullinger, Chronik T. IV.

Een' tijd lang beproefde men het te vergeefs om hem van besluit te doen veranderen. Hij doorzag maar al te duidelijk den ganschen reddeloozen toestand der dingen. Hij begreep geen vertrouwen te kunnen stellen op betuigingen en beloften, waar het genoegzaam bleek, dat het aan veerkracht tot handelen ontbrak. Eindelijk toen men hem levendig voor oogen hield, hoe Zurich het eigentlijke middenpunt der Hervorming van gansch Zwitserland was, en wat er van de pas gevestigde Hervorming worden zou, indien hij, die haar in het leven geroepen had, Zurich ging verlaten, — toen begon hij te wankelen en beloofde binnen drie dagen zijn antwoord aan den Raad te zullen brengen.

Op den bestemden tijd verscheen hij weder voor de vergadering. Ieder verwachtte in groote spanning zijn besluit te vernemen. Hij sprak: "Men heeft mij opheffing mijner bezwaren beloofd; men heeft mij de verzekering gegeven, het goede te zullen bevorderen, het kwade te weren. Zoo wil ik dan hier blijven tot mijnen dood. Met Gods genade zal ik mijne krachten ten algemeenen beste besteden."

HOOFDSTUK IX.

ZWINGLI'S LAATSTE GESCHRIFT.

Nog eenmaal vergezellen wij onzen Hervormer in zijne woning, op dat stille studeervertrek, waar zoo vele heerlijke gedachten waren voortgebragt, — waaruit zoo vele vrome gebeden waren opgezonden tot Hem, van wien alleen alle kracht is; — dat van zoo menigen strijd, maar ook van zoo menige overwinning getuige geweest was; en van waar de stem der waarheid zich helder had laten hooren, niet alleen door Zwitserland, maar ook in het hart van Duitschland en tot de verste oorden.

Wij treffen ZWINGLI aan met twee brieven vóór zich, die ieder afzonderlijk zijne onverdeelde aandacht vereischen. De een is van zijnen vriend OECOLAMPADIUS, waarin hij hem meldt, dat HENDRIK VIII, Koning van Engeland, het oordeel der Zwitsersche Kerken had ingeroepen over de voorgenomene ontbinding van zijn huwelijk. Sedert eenige jaren onder goedkeuring van den Paus verbonden aan de nagelatene vrouw van eenen overleden' broeder, bij welke hij ook eenige kinderen verwekt had, werd hij thans, zoo het scheen, door gewetensbezwaren gekweld over de wettigheid van dezen echt. Maar er liep tevens een gerucht, dat de Koning, na van deze vrouw ontbonden geworden te zijn, voornemens was eene andere te trouwen. OECOLAMPADIUS, dit meldende, spreekt ook tegelijk als zijn gevoelen uit, dat des Konings huwelijk niet kon ontbonden worden, maar in allen deele wettig was. "Zoo oordeel ik ook," sprak ZWINGLI bij zich zelven en zette zich neder, om de gronden voor zijn gevoelen te ontwikkelen, in dier voege dat zijn antwoord onder de oogen des Konings van Engeland gebragt kon worden [1]).

De andere brief was reeds van 17 Maart dezes jaars, en van wetenschappelijken inhoud. De Schrijver heette JOHANNES COUSARD, *Opziener van de Broeders des gemeenen levens te Gend.* Hij had, schreef hij, met het uitstekendste genoegen en het grootste nut ZWINGLI's verhandeling *over de Voorzienigheid* gelezen, maar er was hem bij het zesde hoofddeel, hetwelk handelt *over God als de oorzaak van alles, zonder Wiens wil ook de zondaar het kwade niet doet*, een en ander voorgekomen, dat hij met eenige plaatsen uit de H. Schrift niet wist overeen te brengen. Daaromtrent verzocht hij om onderrigt. Kort,

1) Oecolamp. ad Zwingl. 13 Aug. 1531. Id. ad eund. 20 Aug. — Simon Grynaeus ad Zwingl. Opp. V. VIII. p. 631. 634. 635.

maar zaakrijk is, wat ZWINGLI daarop antwoordt, terwijl hij zich voorts aan de liefde en gebeden der Broeders aanbeveelt [1]).

---

1) Joh. Cousardus ad Zwingl. — Zwingl. ad Joh. Cousardum. Opp. V. VIII. p. 587. 639. — Dit antwoord van Zwingli luidt als volgt:

"Genade en vrede zij u van den Heer! Ik heb, zeer geliefde broeder! uw geleerd en godvruchtig schrijven ontvangen, waarbij gij eene en andere bedenking aanvoert, die, oppervlakkig beschouwd. met de leer aangaande de Voorzienigheid in strijd schijnt te zijn; maar die bij een dieper nadenken zich toch wel met de regte voorstelling dier leer laat overeenbrengen. Ik twijfel zelfs niet, of gij zijt sedert met de u eigene scherpzinnigheid reeds tot een helder inzigt gekomen, van hetgeen u bij het schrijven van uwen brief nog duister en onverstaanbaar voorkwam. Want, naar ik mij herinner, heb ik in mijn boek naar mijn beste vermogen getracht de reden op te geven, waarom het den Heere God behaagt tot menschen op menschelijke wijze te spreken. Wanneer Hij dan ons aldus aanspreekt: *Indien* GIJ GEDAAN ZULT HEBBEN, *wat Ik u gebiede*, en: *Ik ben het, die de misdaden der vaderen aan hunne kinderen bezoek*, dan bedient Hij bij deze en dergelijke uitdrukkingen zich van onze wijze van spreken. Gelijk wij. menschelijke vaders, namelijk gewoon zijn onze kinderen op zulk eene wijze aan te moedigen of af te manen, zóó behaagt het ook den hemelschen Vader geheel op dezelfde wijze te doen. Maar in welk een' vorm de woorden ook, even als bij ons menschen, uit Zijnen mond voortkomen, de eigentlijke waarheid blijft toch ongetwijfeld deze, *dat er één God is en dat Hij alleen de kracht en het licht van alles is, wat bestaat*. Wat nu betreft, dat Hij de goddeloozen niet noodig kan hebben (maar ook de godvruchtigen heeft Hij niet noodig), deze bedenking wordt ligt weggenomen door de opmerking, dat Hij ze geschapen heeft, om *ons* te leeren en te onderrigten. Want hoe zouden wij de ware godsvrucht leeren kennen, indien niet de goddeloosheid dáárnevens kwam als haar tegenbeeld? Bovendien heeft God zijne schepselen in geenen anderen zin noodig, dan zoover zij dienen tot bevordering van het geluk, *niet* van hemzelven, *maar* van de schepselen zelve. Voorts moet ik u nog opmerkzaam maken, dat hetgeen gij in het midden brengt, bijna uitsluitend aan de *Apocryphe* boeken ontleend is, van welke ik gaarne toestem, dat zij veel bevatten, wat der

Nadat dit verrigt is, neemt hij een ander geschrift van zijne eigene hand op. Dit was oorspronkelijk bestemd, om ingediend te worden bij FRANS I, Koning van Frankrijk, en door den Zurichschen Gezant, RUDOLF COLLIN, ook reeds bij het Fransche Hof overgeleverd. Thans echter zou het ook in druk uitgegeven worden. Het is zijne *Korte en duidelijke Verklaring van het christelijke geloof*[1]), waarin de grondstellingen zijner leer beknopt worden uiteengezet, met het doel om hetgeen men daarvan leugenachtig verspreid had, als zou zij godslasterlijk zijn en eene de maatschappij omkeerende strekking hebben, in zijne valschheid aan te wijzen.

ZWINGLI zit in gedachten verdiept. Hij had van dit geschrift eenige vrucht verwacht voor de zaak der Hervorming in Frankrijk, althans om den Koning voor hare bescherming te winnen. Maar FRANS I, in zijne staatkundige en eerzuchtige ondernemingen verwikkeld, had geen hart, dat zich voor de godsdienst openen kon. ZWINGLI

---

lezing waardig is; maar welke toch die mate van vastheid niet bezitten, waaraan de *Kanonieke* hun gezag verschuldigd zijn. Want zij zijn waterig en krachteloos, uithoofde zij veeleer navolgingen van vroegere geschriften zijn, dan dat zij uit de kracht en den gloed van den oorspronkelijken geest zouden voortgekomen zijn. Dit weinige, zeer geëerde Heer en broeder! had ik mij voorgenomen op uwen aangenamen en geleerden brief te antwoorden, daar ik geloof, dat uwe vroegere twijfelingen wel reeds zullen zijn opgelost. Na u verzocht te hebben mij onder het getal uwer broeders te willen opnemen en voor mij als zoodanig (gelijk ik wederkeerig voor u doen zal) den Heer te bidden, zeg ik u vaarwel in den Heere."

Zurich, 31 Aug. 1531.

1) Christianae Fidei a H. Zwinglio praedicatae brevis et clara expositio. Opp. V. IV p. 42. — Het exemplaar, dat aan Frans I toegezonden werd, wordt volgens het getuigenis van Simmler nog bewaard in de Koninklijke Bibliotheek te Parijs. De uitgaaf van dit geschrift is eerst na Zwingli's dood in 1536 door Bullinger bezorgd geworden.

geeft alles aan God over, onder Wiens hoog bestuur alles ten goede moet medewerken. Hij denkt zich het einde aller dingen. Voor zijnen geest treden de raadsbesluiten des Eeuwigen met betrekking tot de zaligheid van het menschelijke geslacht, en zijn blik verheft zich van de aarde naar die hoogere gewesten, waar de Onsterfelijken tot roem van Gods volkomenheden de heiligste lofgezangen aanheffen.

Het is ons, als hooren wij hem aldus bij zich zelven spreken:

"Voorzeker zegt ons de H. Schrift, dat alleen de geloovigen zalig worden, maar daarmede kunnen slechts *diegene* bedoeld zijn, die het Evangelie gehoord hebben; en wie verloren zullen gaan, zijn dan ook slechts zij, die het Evangelie gehoord, maar door ongeloof verworpen hebben. Enkel het hardnekkige ongeloof verdoemt. Want er zijn velen, die hooren en aanvankelijk niet gelooven, maar desniettemin later tot het geloof komen, wanneer zij door den Geest getrokken en geleid worden. Dit leert ons het voorbeeld van PAULUS. Ofschoon er dan zijn, die, hetzij door hunne wreedheden, hetzij door hunne wellusten kennelijke bewijzen schijnen te geven, dat zij van God verworpen zijn, moeten wij ons echter wachten hen vóór hunnen dood onder de verworpenen te tellen, omdat het menigmaal gebeurt, dat zelfs de goddeloosste menschen nog tot bekeering komen. — Wat de Heidenen aangaat, niets verbiedt ons aan te nemen, dat God ook onder hen zich uitverkoren heeft, die Hem vreezen en eeren en die Hij na hunnen dood tot Zijne gemeenschap toelaat. Want Gods verkiezing is vrij. Ik althans, wanneer mij de keuze gegeven wordt, wil liever in het lot deelen van eenen SOCRATES en SENECA, die, terwijl zij éénen God vereerden, zich door reinheid des harten Hem wel behagelijk gemaakt hebben, dan in dat *of* van eenen Roomschen Paus, die zich zelven voor een' God houdt, *of*

van een' koning, een' keizer of vorst, die *dezen* God onder zijne bescherming neemt" 1).

Terwijl ZWINGLI deze gedachten vervolgt, stelt zich de eeuwigheid met hare zalige verkeering van enkel heiligen hoe langer zoo helderder voor zijne verbeelding. "Ik kan," zegt hij "geen' zieleslaap na den dood aannemen. Ik houd het er voor, dat, zoodra de geloovige uit zijn aardsche ligchaam uittreedt, hij ten hemel opgenomen wordt, met de Godheid in de innigste gemeenschap treedt en de eeuwige vreugde geniet. Zalige verwachting! Dáár zullen wij toegelaten worden, in de eerste plaats tot het aanschouwen van God naar Zijn heerlijk wezen en Zijne aanbiddelijke volmaaktheden en tot het kennen van al Zijne werken. Dáár zullen wij Hem in dit alles genieten tot volle verzadiging, zonder immer des genots moede te worden. Want even als de wateren der rivieren, terwijl zij bestendig in de zee vloeijen en door de verborgene kanalen der aarde terugvloeijen, nimmer ophouden door het verspreiden van vruchtbaarheid den menschen nut en genoegen aan te brengen, zóó zal ook het goede, dat wij genieten zullen, oneindig zijn, in eeuwigheid niet uitgeput worden, nimmer walging veroorzaken, maar altijd nieuw, onverminderd hetzelfde zijn. Dáár zullen wij vervolgens ook deelen in den omgang en de gemeenschap van alle heiligen, wijzen, geloovigen, deugdzamen, edelen, die er van het begin der wereld af geleefd hebben. Wij zullen dáár zien den eersten en den tweeden ADAM, den verloste en den Verlosser; dáár ABEL, ENOCH, NOACH, ABRAHAM, ISAAC, JACOB, JUDA, MOZES, JOSUA, GIDEON, SAMUEL, PINEHAS, ELIAS, ELIZA, JEZAIA en de h. Moe-

1) Deze woorden zijn ontleend aan des Hervormers geschrift *de Providentia*, Opp. V. IV. p. 123. Het scheen mij noodig ze hier in het geheugen te brengen, als in verband staande met Zwingli's denkbeelden over de zaligheid der Heidenen.

dermaagd, aangaande wie hij voorspeld heeft; voorts DAVID, HISKIA, JOZIA, JOHANNES den Dooper, PETRUS, PAULUS; dáár ook HERCULES, THESEUS, SOCRATES, ARISTIDES, ANTIGONUS, NUMA, CAMILLUS, de CATO'S, de SCIPIO'S; dáár eindelijk ook onze voorouders, zoo velen er in het geloof gestorven zijn. Er zal geen edel mensch, geene heilige ziel, geen enkele geloovige van het begin der wereld tot aan haar einde gevonden worden, die wij niet in de nabijheid Gods ontmoeten zullen. O! Wat kan er liefelijker, wat heerlijker uitgedacht worden dan zulk eene ontmoeting! Of waartoe zullen wij ijveriger al onze krachten inspannen, dan om zoodanig eene winst van ons tijdelijk leven te verkrijgen?" [1])

Het geschrift, waaruit deze voorstelling ontleend is, was, naar de uitdrukking van BULLINGER, ZWINGLI'S zwanenzang, als ware het geschreven in het voorgevoel der onsterfelijkheid, waartoe hij weldra stond over te gaan.

Dat nu onze Hervormer in zijne uitzigten in de eeuwigheid ook de ontmoeting met deugdzame Heidenen opneemt, verwondert ons niet in den man, die zijne eerste vorming aan de Romeinsche en Grieksche schrijvers verschuldigd was; die in hunne schriften zoo veel voortreffelijks, zoo veel waars en goeds gevonden had en tot in het laatst zijns levens zijn' eerbied voor hen behield. Maar terwijl deze zijne *humanistische* vorming in het algemeen op de ontwikkeling zijner godsdienstige begrippen niet zonder invloed gebleven was, zoo bragt het dan ook weder de geest zijner leer mede, om hem tot deze voorstelling van de zaligheid des toekomenden levens, waaraan ook godvruchtige Heidenen deel zouden hebben, van zelf henen te leiden [2]). Uitgaande van het beginsel, dat al

1) Fidei christ. expos. Opp. V. IV. p. 65.

2) Luther kreet dit zijn gevoelen voor goddeloos uit. Er wordt een later afschrift van deze *Fidei chr. expositio* gevonden, waarin de

wat er in den mensch goed is, van God afkomstig is, trok hij daaruit het gevolg, dat, wanneer de Heidenen het goede doen en opregte vroomheid bij hen gevonden wordt, zij mede tot *het volk Gods* moeten gerekend worden. De Geest van God, door welken Hij de gansche wereld geschapen heeft, was toch oudtijds niet tot Palestina beperkt, maar koos zich uit de gansche wereld zijne uitverkorenen. Wat zou Hem hebben kunnen verhinderen, om ook in de harten der Heidenen het geloof te werken? Zien wij niet het geloof van eenen SENECA, dien heiligen man, met bewondering? Wij moeten eenen PLATO, eenen SENECA naast de Apostelen en Profeten plaatsen als mannen, door wie de Geest van God spreekt. Want de waarheid komt voort van den H. Geest, wie haar ook spreken moge [1]). En met dien Geest — zóó besluit dan de Hervormer — is het onderpand der zaligheid gegeven, eener zaligheid in vereeniging met God, waarvan hier beneden reeds de voorsmaak genoten wordt.

HOOFDSTUK X.

UITBREKING VAN DEN KRIJG.

Aan den avond van den 15. Augustus des jaars 1531 wandelden twee mannen op het kerkhof van het Groot-Munster. De een was de voormalige Abt van Wettingen, GEORG MÜLLER, de andere ZWINGLI. Beiden waren zeer

---

namen der Heidenen tusschen twee haakjes ingesloten staan en aan den rand als ter teregtwijzing aangeteekend is: *die niet gelooven, hebben het eeuwige leven niet.* Opp. V. IV. p. 43.

1) Zie de plaatsen uit Zwingli's Schriften, hiertoe betrekkelijk, bijeenverzameld door Zeller, Das theol. system. Zwingli's S. 163. 164.

neêrgedrukt en wisselden slechts nu en dan een woord met elkander. Deze somberheid van geest ontstond minder uit de verschijning van eene groote komeet met een' buitengewoon langen staart en van eene bleek gele kleur, die zich sedert den derden dag in eene zuidelijke rigting aan den hemel vertoond had en waarvan het bijgeloof allerlei onheilen voorspelde; maar de gebeurtenissen des tijds vervulden het hart dezer mannen met groote bezorgdheid.

"Wat denkt gij van de komeet?" vraagde na eenig stilzwijgen MÜLLER aan ZWINGLI.

""Deze ster,"" antwoordde ZWINGLI met eene zachte stem, ""verkondigt mij mijn nabijzijnd einde, en niet alleen het mijne, maar ook dat van menigen regtschapen Christen, die het welzijn van het Eedgenootschap bedoelt. Want wij zijn van alle kanten door trouweloosheid en verraad omringd.""

"God verhoede!" hernam de Abt, "Zijne magt zal u beschermen."

ZWINGLI antwoordde weder: ""God zal het tot beproeving laten gebeuren. Maar indien hij eenmaal de hand der tuchtiging aan het huis Gods legt, wee dan, en nog eens wee den vijanden van het Evangelie! God zal Zijne zaak nimmer laten ondergaan, ook dan niet wanneer het reeds zoo ver gekomen is, dat ieder voor haren geheelen ondergang vreest. Op de zaak zelve, die deugdelijk en goed is, heb ik een onwankelbaar vertrouwen, maar op de menschen vertrouw ik zoo min mogelijk. Mijne eenige toevlugt en troost is God.""

Vooral misviel hem de weifelmoedige houding, die de Raad van Bern van den beginne af had aangenomen. Hij wilde betooning van kracht en geene zwakheid. De onderhandelingen met de vijf Kantons, laatstelijk door tusschenkomst der onzijdige Kantons gevoerd, bleken tot niets te leiden. Aan de eene zijde bleef men er op aandringen,

dat, eer men tot iets kwam, de verbodsmaatregelen tot uitvoer van levensmiddelen, zouden opgeheven worden, en aan den anderen kant volhardde men er bij, dat, voor dat men tot die opheffing besloot, er verzekering zou gegeven worden, dat men de vrije verkondiging van het Evangelie zou toelaten.

Den 22. Augustus had er te Bremgarten nogmaals eene bijeenkomst van Afgevaardigden plaats, waarin een nieuw artikel gesteld werd, dat door de Afgevaardigden van de vijf Kantons aan hunne Regering ter overweging en goedkeuring zou overgegeven worden. ZWINGLI had geene rust. Vergezeld van zijne vrienden RUDOLF COLLIN en WERNER STEINER, begaf hij zich omstreeks den avond van dien dag naar Bremgarten tot den jongen HEINRICH BULLINGER, die toen daar Predikant was. In diens woning getreden, verzocht hij, dat de Berner Afgevaardigden, DE WATTEWILLE en IM HAG, aldaar tot eene zamenspreking met hem heimelijk zouden ontboden worden. De nacht was reeds aangebroken, toen zij kwamen. Desniettemin vreesde men, dat het gerucht van ZWINGLI's tegenwoordigheid zou uitlekken. Drie Raadsheeren uit de stad stelden zich daarom, ten einde de wacht te houden, in de nabijheid van de woning van BULLINGER. Zóó kon men veilig met elkander spreken. ZWINGLI schilderde den twee Berners den bedenkelijken staat van zaken en openbaarde hun zijne vrees, dat het een verkeerd einde nemen zou. "Het is thans te laat," zeide hij, "om de verbodsmaatregelen op te heffen, voor dat de vijf Kantons hebben toegegeven. Komt men er nu toe, zonder dat zij dit gedaan hebben, zij zullen slechts te overmoediger en onhandelbaarder worden. Maar die maatregelen te willen handhaven en daarbij voorts stil te zitten, is nog veel verderfelijker. Het kan niet uitblijven, of de nood zal de vijf Kantons dwingen, om zich door geweld van wapenen spijze te verschaffen. Gebeurt dit, dan zullen zij

het voordeel van den aanval hebben. En wanneer die aanval hun gelukt, zal het ons veel offers kosten, der Evangelische Kerk zal veel afbreuk gedaan worden en het zal een groot overwigt der Roomschgezinden ten gevolge hebben, zoodat zij zich niet ligt tot het Evangelie bekeeren zullen."

De Afgevaardigden van Bern erkenden de gegrondheid dezer overwegingen en beloofden hem, bij hunne Regering hun best te zullen doen. "Wij zien," zeiden zij, "wat er voor onze algemeene zaak te vreezen staat. Laat ons trachten zoo groote rampen voor te komen!"

Met het aanbreken van den dag verliet ZWINGLI de woning van BULLINGER. En deze met de bovengenoemde drie Raadsheeren begeleidden hem en zijne twee vrienden door de eenzame straten der stad tot buiten de poort, die naar Zurich leidt. Het scheen, dat ZWINGLI geen afscheid van BULLINGER nemen kon. Voor de derde maal gaf hij hem de hand. "Mijn lieve HEINRICH!" sprak hij zich van hem losrukkende, en zijne oogen vulden zich met tranen, "God behoede u! wees getrouw aan den Heere CHRISTUS en aan zijne Kerk!" BULLINGER zag hem aan en gevoelde zich mede diep ontroerd. Hij keerde zich om, en — toen scheen hem eene witte gedaante voorbij te zweven, die in het water verdween.

Nog waren de vredesonderhandelingen niet geheel geeindigd. Op eene zamenkomst te Aargau werden door de Gezanten der onzijdige Kantons de volgende voorslagen gedaan. 1. Het onderzoek dergenen, die zich aan smaadredenen schuldig gemaakt hebben, zal aan scheidsregters overgelaten worden. 2. Allen, die om des Evangelies wil verdreven geworden zijn, zullen vrij naar hunne haardsteden mogen terugkeeren. 3. Met betrekking tot de zaak des geloofs blijft het, zoo als het bij den Landvrede bepaald is; in al het overige zal men zich aan de Bondsacte houden. 4. Terstond na de aanneming dezer artike-

len zal het verbod van uitvoer opgeheven worden. — Maar het bleef bij voorslagen. Men vorderde niet.

Intusschen schijnen er ook onderhandelingen te zijn aangeknoopt tusschen ZWINGLI en den Hertog van Milaan. Dit mogen wij opmaken uit eenen brief, door den Hertog eigenhandig omtrent dezen tijd aan ZWINGLI geschreven. "Eerwaardige en zeer geliefde vriend!" — dus luidde hij, — "zeer aangenaam waren ons uwe letteren, waaruit wij uwe genegenheid jegens onzen persoon verstaan hebben. Wij stellen daarop grooten prijs en bidden u, dat gij daarin wilt volharden. Wij geven u de verzekering, dat wij gaarne gezind zijn, uwe belangen te bevorderen, waarin het ook zij, dat wij u van dienst kunnen zijn. Overigens, daar wij aangaande die zaken, waarover gij ons geschreven hebt, onze gedachten aan onzen Secretaris JOHANNES DOMINICUS PAMIZONUS door eenen brief van onzent wege hebben medegedeeld, die derhalve daarover uitvoeriger handelen zal, achten wij onnoodig, thans meer te schrijven. Alleen willen wij u nog gebeden hebben, dat gij, wat deze onze genoemde Secretaris u zeggen zal, niet anders aanneemt dan als hadden wij zelve het u in persoon gezegd" 1).

Terwijl dit alles plaats had, vervoegden zich de Gezanten van Glaris, Straatsburg en Constans bij ZWINGLI en verzochten hem, om zijne beste pogingen aan te wenden, dat de uitvoer geopend en de krijg vermeden mogt worden. Hij antwoordde hun: "Men wil altijd slechts het kwade, maar nimmer met ernst de goeden en het goede beschermen. Dit zal men duur moeten betalen, en wel voor langen tijd. Ik voor mij heb nooit het afsnijden van toevoer gebillijkt. Nu is er eenmaal toe besloten. En hetzij men dit besluit opheffe, hetzij men het niet opheffe,

---

1) N. N. (Dux Mediolanus) ad Zwingl. 17 Sept. 1531. Opp. V. VIII. p. 645.

in beide gevallen dreigt er, door gebrek aan eensgezindheid bij de steden van het Evangelisch-verbond, een even groot gevaar voor allen." — Overigens verwees hij de Gezanten naar den Raad, die zich bereid verklaarde de voorgestelde vredes-artikelen aan te nemen.

Wat ZWINGLI het meest bekommerde, was de wankelmoedigheid, die zich bij den Raad begon te openbaren. Men betoonde eene slapheid van wil, die tot handelen ongeschikt maakte. Er was geene overeenstemming bij de leden in het bepalen van hetgeen er te doen stond. Er waren enkelen, die men zelfs van verraad moest verdenken. Reeds vernam men van krijgstoerustingen bij de vijf Kantons, maar Zurich scheen in eene doodssluimering gezonken te liggen.

Onder deze omstandigheden beklom ZWINGLI den kansel. Kon het anders, of zijne ziel, van zorg gedrukt over de belangen van Staat en Kerk en van schrikbeelden voor de toekomst vervuld, moest den toon aan zijne rède geven. "God zij ons genadig!" sprak hij. "Getrouwe waarschuwingen baten niet. Gij wilt de lieden, die zich voor jaargelden verkoopen, niet straffen. Zij vinden zelfs steun en bijstand bij u. Welaan! De ketting is gesmeed, die mij en menigen vromen Zuricher worgen zal. Want ik weet, het is om mij te doen. Ik ben ook bereid en onderwerp mij aan den wil van God. Deze lieden zullen nooit mijne meesters zijn. Maar u, o Zurich! zullen zij loon geven, zoo als gij verdient. Zij zullen u tot eene roede zijn boven uw hoofd. Want gij begeert het alzoo. Wilt gij hen niet straffen, zij zullen u straffen. Maar God zal niettemin zijn Woord gestand doen, en hun trots zal vernederd worden. Hij doe, wat Hem behage, en behoede Zijne Kerk!" 1)

---

1) "Men moet," zegt Roeder in zijne levensbeschrijving van Zwingli S. 469. "tot verstand der geschiedenis van dezen tijd, aan-

Velen werden door dit woord diep getroffen, maar het bragt geene verandering te weeg. Later, toen dat wezen tot vervalling gekomen was, kwam het in het geheugen terug en werd er veel over gesproken.

Het scheen, dat ZWINGLI alles wilde afdoen, wat hij in orde te brengen en te verzorgen had. Den 17. Sept. schreef hij aan VADIANUS:

"Genade en vrede van God! Ik heb, mijn achtingswaardige vriend, eenen zekeren bloedverwant, met wien ik schier van jongs af zamen geleefd heb tot nu vijftien jaren geleden, toen hij door een' aanval van beroerte zoodanig aangetast werd, dat hij voor alle werk onbruikbaar geworden is. Deze wenscht in het Hospitaal of Gasthuis, dat te uwent is, indien hij kan, voor zich den kost te koopen. Hij is twee jaren ouder dan ik; want hij is vijftig jaren, terwijl ik acht en veertig tel. Zijn vermogen bedraagt 270 goudguldens. Hij is zoo gemaakt geworden, dat hij zich zonder leidsman niet kan bewegen. Maar hij wordt geholpen van eene dienstmaagd uit geringen stand. Er zijn velen van die Gasthuizen, waarin zulke personen, die slechts weinig voor hun onderhoud betalen kunnen, hunne toevlugt kunnen en behooren te vinden. Maar hij geeft aan dat, hetwelk te uwent is, de voorkeur. Overigens is de bedoelde persoon van een vroom gemoed, waarheid-

---

gaande de hoogte, waartoe het Pensioenwezen gestegen was, opmerken, wat één van de Fransche Gezanten opentlijk verklaarde, dat zijn Koning sedert den slag bij Ravenna in het jaar 1512 tot in Augustus 1531, dus in negentien jaren, behalve de soldij, aan baar geld 1,133,547 gouden kroonen aan het Eedgenootschap gezonden had. Wanneer men de grootte van deze som naar de toenmalige geldswaarde berekent en daarbij nog telt de menigte van kettingen, adelsbrieven en geheime omkoopingen, die tot staatkundige doeleinden in Zwitserland uitgedeeld werden, zoo kan men van de algemeene veilheid en van de laagte, waartoe men gezonken was, zich eenig denkbeeld vormen en men zal de klagten van Zwingli te beter kunnen verstaan."

lievend, verstandig en welbespraakt. Gij zult dus eene zaak doen, die uwer waardig is, indien gij hem voor 150 gulden kunt verzorgd krijgen, en voor de overige 120 gulden hem eene lijfrente van 12 gulden weet te verschaffen. Lang kan hij niet leven, en gij bekomt terstond reeds alles, wat hij bezit, in handen. Bij ons is men omzigtig, om een' buitenlander of vreemdeling op te nemen.

Ik roep dus uwe liefde en trouw voor hem in, even als of het hier mij zelven of uwen eigenen broeder gold. Wat gij aan hem bewijzen zult, waaraan ik niet twijfel, zal ik rekenen, dat gij aan mij bewezen hebt. Vaarwel, en beveel slechts, zoo ik iets voor u doen kan.

Zurich 17 Sept. 1531. Eeuwig de uwe

HULDRICH ZWINGLI [1]).

Deze brief, de laatste aan den vriend zijner jeugd, den edelen JOACHIM WADT, die tegelijk beroemd arts, staatsman, dichter en geleerde was, is ook de laatste, die van zijne hand gevonden is.

Maar schier dagelijks ontving hij brieven van zijne vrienden. Niemand hunner echter, zelfs OECOLAMPADIUS niet, toonde den omvang en het gewigt der zorgen te gevoelen, die hem drukten. Één vriend slechts was er, die alles wist en in wiens schoot hij zijne bekommeringen nederlegde. Die vriend was God. "Ja," riep hij uit, "ik zal niet wankelen. Want Hij is met mij!" [2])

---

1) Zwingl. ad Vadian. Opp. V. VIII. p. 644.

2) Zwingl. ad Somium 16 Aug. 1531. Opp. V. VIII. p. 634.

HOOFDSTUK X.

ZWINGLI'S DOOD.

Ten Westen van het heerlijke Zurichsche meer, ten zuiden van de Albisketen, strekt zich langs de oevers van het Zuger-meer eene breede vlakte uit, doorsneden van heuvelen, wouden en vruchtbare akkers. Hier, waar de weg van Zurich naar Zug henenleidt, ligt het dorp Kappel met zijn klooster en zijne schoone, ten jare 1280 gebouwde Gothische kerk [1]).

Het was 10 October 1531, toen op dit dorp onvoorziens van de hoogte zijner bergen een leger der vijf Roomschgezinde Kantons, omstreeks 8000 man sterk, aanrukte. Eene andere Afdeeling van 1500 man was op Hitzkirch tegen de vrije Ambten afgezonden, die haren weg overal door schrikkelijke verwoestingen kenmerkte. Nog geloofde men te Zurich aan geen gevaar. Maar toen men eindelijk aan de zekerheid daarvan niet langer twijfelen kon, heerschte er verdeeldheid en moedeloosheid in de gansche stad. Er werden de tegenstrijdigste bevelen gegeven. De landlieden zonden boden op boden om hulp en bescherming tegen den snellijk naderenden vijand met de vraag, of men besloten had hen weerloos aan het geweld prijs te geven.

De groote Raad was vergaderd. Het was een beslissend oogenblik. Alles hing er van af, welk eene houding de vergadering zou aannemen. Nam zij een krachtig en moedig besluit, nog zou aan den veegen staat van zaken een einde kunnen gemaakt worden. Maar in plaats daarvan heerschte er verwarring, onrust en verdeeldheid. En toch

1) De voormalige kloostergebouwen zijn tegenwoordig veranderd in eene inrigting ten behoeve van armen en weezen.

kon men op deze wijze niet uit elkander gaan. Er moest tot den eenen of anderen maatregel besloten worden. Eindelijk werd den hoofdman GÖLDLI opgedragen met 600 manschappen vooruit naar Kappel te trekken, maar met bijgevoegden last niets te ondernemen, totdat het overige leger zou aangekomen zijn. Een bevel, waardoor men reeds van stonde aan deze gansche onderneming nutteloos scheen te willen maken.

Toen deze bende uitgerukt was, stelde de overste RUDOLF LAVATER in den krijgsraad, die in der ijl te zamengesteld was, voor, om den geheelen Landstorm in de wapenen te roepen. Maar de groote Raad was reeds weder uit elkander gegaan en het duurde tot den avond, eer hij op nieuw vergaderde, en in dien zin tot een besluit kwam. Zóó waren er weder eenige kostbare uren verloopen. Te zeven ure luidde de stormklok. Alles geraakte in beweging; maar er was geene orde. De Roomschgezinden juichten heimelijk. Verraders trokken overal heen en vermeerderden de verwarring door het verspreiden van valsche geruchten. Wetende, dat de hulptroepen der Graauwbunders, die in der ijl ontboden waren, reeds in aantogt waren, zonden zij dezen leugen-boden tegen, om hen te doen terugkeeren. Tot vermeerdering van ongeluk kwam ook de verwachte bijstand der verbondene steden niet opdagen.

Aldus daalde de dag ten einde zonder dat men iets wezentlijks gedaan had. Somber, schier schrikverwekkend trad de nacht in. De natuur spande zamen, om de gesteldheid van zaken nog vreeselijker te maken. Er woei een geweldige storm en eene sterke aardbeving deed berg en dal schudden. Niemand sliep. De klokken klepten. De trommels roffelden. Vrouwen en kinderen huilden.

Eindelijk brak de morgen aan. Donderdag den 11 October, des morgens om zes ure, woei het vaandel van het

Raadhuis. Traag verzamelden zich de manschappen. Naauwelijks kon men er 700 tellen.

Intusschen had GÖLDLI nabij Kappel zijne stelling ingenomen. Noordelijk van het klooster was eene kleine hoogte, die voor het grootste gedeelte door eene gracht ingesloten en aan beide zijden door boschjes omringd was. Hier meende hij met zijne legerbenden, die nu uit het omliggende land tot 1200 man aangegroeid was, de hulp uit Zurich te kunnen afwachten. Hij verbeidde haar met reikhalzend verlangen. Maar reeds was de helft van den dag verstreken, en nog kwam zij niet opdagen. Dáár klonk uit het bosch, 't welk den weg naar Zug doorsnijdt, het trompetgeschal. Er verscheen een Luzerner vaandeldrager; hij reikte eene oorlogs-verklaring der vijf verbondene Kantons over. Terstond daarop volgde het vijandelijk heer; het toog den Isliberg op, zuidwestelijk van het klooster gelegen, van waar men het leger der Zurichers gemakkelijk kon overzien. Het geschut opende zich, GÖLDLI zag zich tot verdediging gedwongen. Hij gaf zijne bevelen en de aanval werd met zoo goed gevolg beantwoord, dat er in de vijandelijke gelederen eenige verwarring ontstond. Maar toen veranderde hun leger van stelling en schaarde zich met al zijne magt regt tegen over de Zurichers, die nu angstig naar de toegezegde hulp uit de stad uitzagen.

Eerst tegen den middag was men dáár voor den uitmarsch vaardig geraakt. De Raad had *uitdrukkelijk* verlangd, dat ZWINGLI als Veldprediker mede zou uittrekken. Dit scheen noodig, deels opdat hij door vermaning en toespraak den moed der krijgslieden aanvuren, deels ook opdat hij in alle mogelijke omstandigheden met zijne raadgevingen van dienst zijn zou. Gewillig leende hij zich tot dezen vaderlandschen pligt, waarvan hij het gewigt maar ook de moeijelijkheid, die thans meer dan ooit daaraan verbonden was, duidelijk inzag. Daarenboven

overwoog hij, dat, indien hij niet mede uittrok en de veldslag eens een' ongelukkigen keer nemen mogt, velen dit op hem wreken en zeggen zouden, dat hij wel van den kansel de gemoederen wist op te hitsen, maar zelf in de gevaren niet deelen wilde.

Niet ver van de woning van ZWINGLI stond een gedeelte van de krijgsmagt geschaard. Reeds wachtte vóór zijne deur het paard, dat hem dragen zou. De klok sloeg elf uur. Het oogenblik was gekomen.

Met blijkbare teekenen van weemoed nam hij van zijne vrouw, kinderen en vrienden afscheid. Tot zijne vrouw zeide hij: "Het oogenblik is dáár, dat wij scheiden. Laat het zoo zijn! De Heer wil het. Hij zij met u en de uwen!" Daarna sloot hij haar in zijne armen.

" "Wij zien immers,"" hernam zij, " "elkander weder!""

Hij antwoordde haar: "Als het Gods wil is. Zijn wil geschiede!"

Toen sprak zij nog: " "En wat brengt gij, wanneer gij wederkeert?""

"Licht na eenen donkeren nacht!" — was zijn antwoord, en hij rukte zich uit hare armen los.

Het was hem duidelijk aan te zien, dat hij door een angstig voorgevoel aangetast was.

Zelfs het paard, dat hij bestegen had, scheen een gelijk voorgevoel van naderend onheil te hebben. Het steigerde en week terug.

Toen hij, bij het omrijden van den hoek der straat, nog eens naar zijne vrouw terug zag, wenkte zij hem onder tranen nogmaals vaarwel toe. Zij zouden elkander op aarde niet wederzien.

Het volk staarde hem met treurige blikken na. "God moge hem geleiden!" Zóó hoorde men velen zeggen.

MYCONIUS bleef hem zoolang mogelijk op zijde. Toen hij hem ten laatste moest verlaten en weldra hem uit het oog verloor, keerde hij met wankelende schreden naar

zijne woning weder. Den ganschen dag bragt hij door onder tranen en gebeden [1]).

Onder aanvoering van RUDOLF LAVATER, uit Kyburg, een dapper Legerhoofd, toog het leger naar Kappel op marsch. De hoofdman SCHWEIZER droeg de banier.

ZWINGLI bleef in zich zelven gekeerd. Door verschillende gewaarwordingen bestormd, zocht hij zijne ziel door het geloof in God tot kalmte te brengen. Hij sloeg het oog ten hemel en opende zijne lippen tot een kinderlijk gebed. Zekere HANS MAALER uit Winterthur, die niet ver van hem was, hoorde duidelijk hem bidden zoo voor zich zelven als in het bijzonder en met grooten ernst voor de Kerk van CHRISTUS.

Aan de hoogte van den Albis gekomen, moesten de manschappen eenige rust nemen. Hier kwamen reeds ijlboden uit het leger te Kappel, om toch tot spoed te dringen. Maar nog had men te weinig volk bijeen, en velen deden het voorstel, om de overigen, die nog uit de stad komen moesten, af te wachten, voordat men voorwaarts rukte. Doch ZWINGLI zeide: "Wanneer wij wachten, tot dat de nog verstrooide hoop zich hier verzameld heeft, zal onze hulp te laat komen. Het zou ons een slechte roem zijn, hier werkeloos te staan, terwijl wij hooren, dat de onzen zich in den nood bevinden. Wat mij betreft, ik wil in Gods naam mij voorwaarts tot onze dapperen spoeden en getroost met hen sterven, of hen helpen redden."

Dit woord hielp.

Tegen drie ure des namiddags kwam men bij Kappel aan. Weldra verschenen er uit de stad nog eenige grootere en kleinere hoopen; maar zelfs nu telde het leger der Zurichers naauwelijks 2000 man.

De avond naderde. Men wachtte nu geen aantal meer.

---

1) Myconius in vita Zwinglii.

Doch onverwacht werd uit een nabijzijnd boschje het geknal van het geschut gehoord. De Zurichers schaarden zich in slagorde. LAVATER sprak hen moedig aan en vermaande hen pal te staan voor de eer van God en van Zurich. Nevens hem bevond zich ZWINGLI; hij zeide nadenkend: "Van waar komt de vijand dáár zóó plotseling?" -- Maar een der Hoofdmannen riep hem toe: "Meester ULRICH! spreek tot het volk en bemoedig het!" — Oogenblikkelijk reed hij voor de rijen, en zeide:

"Edele krijgslieden! Hebt goeden moed! Vreest niets! Wat ook gebeure, wij strijden voor eene goede zaak. Vestigt uw vertrouwen op God, die u en de onzen zal weten te beschermen!"

Onder een luid geroep, *hier* van: *Kelkdieven! Ketters!* — *dáár* van: *afgodendienaars! goddelooze Papen!* stortte men op elkander in. De vijanden weken, maar herstelden zich. Van beide zijden werd de strijd met vernieuwde woede hervat. Men vocht met het werpen van steenen, met houwen en slagen, man tegen man. Nog was de uitslag onzeker. Nu kwamen nieuwe benden den vijand te hulp en rukten tegen den rug van het Zurichsche leger op. Er ging een kreet op: "*vliedt, brave Zurichers! vliedt! Gij zijt verraden.*" Van schrik vermand, begonnen velen op de vlugt te slaan. Nog hield LAVATER stand, vast besloten om de eer van Zurich niet te overleven. Maar weldra werd hij door de vlugtenden in hunne vaart medegevoerd. De hoofdman SCHWEIZER sneuvelde, met de banier van Zurich in de armen gekneld.

Het slagveld was bedekt met lijken.

Onder de vele dapperen viel ook de edele CONRAD SCHMID, de Commandeur uit Küssnacht; nevens hem DIEBOLD VAN GEROLDSECK, de voormalige Administrator van het klooster Einsideln: ook GEROLD MEIJER, de waardige voorzoon van ZWINGLI's gade.

En wat werd er van ZWINGLI zelven? Gedurende den

slag stond hij in de eerste rijen. Even vóór den aanval sprak hem een Zuricher, zekere LIENHARD BURKHARD, die hem niet genegen was, aldus aan: "Hoe bevalt u de zaak, Meester ULRICH? Onze rapen zijn gezouten; wie wil ze nu eten?" —

""Ik!"" antwoordde ZWINGLI, ""en met mij menig regtschapen man met den bijstand van God, in wiens hand ons leven en ons sterven ligt!""

"Nu dan!" hernam BURKHARD, door dit woord getroffen. "Ik zal met u staan en er getroost mijn leven aan wagen." En hij hield woord.

Niet lang na den aanvang van den vreeselijken strijd ontving ZWINGLI een' steenworp tegen het hoofd, ten gevolge waarvan hij ter aarde stortte. Driemalen hief hij zich op, tot dat hij, door eene speer in het been getroffen, geheel op den grond geworpen werd. "Is dit dan," sprak hij nederzinkend, "zóó groot een onheil? *Zij mogen het ligchaam dooden; de ziel kunnen zij niet dooden!*"

Zóó lag hij met gevouwen handen en den blik ten hemel gerigt op het slagveld uitgestrekt.

Toen de zegevierende vijand terug keerde van het najagen der vlugtelingen, viel het oog van sommigen op hem, zonder hem echter te kennen. Toen zij nog leven bij hem bespeurden, vraagde hem een hunner, of hij biechten wilde. Daarop schudde hij met het hoofd. Meenende, dat hij te kennen geven wilde, niet te kunnen spreken, zeide men hem, dat hij de Moeder Gods en de Heiligen in zijn hart moest aanroepen, opdat zij voor hem genade van God verkrijgen mogten. Toen schudde hij weder met het hoofd en hief het oog ten hemel.

Op dit oogenblik naderden eenige anderen, die hem herkenden. "Het is ZWINGLI!" zeiden zij.

"Hoe!" riep een hoofdman uit. "Is dat die verdoemde ketter, die verrader! Sterf dan, vervloekte!" En met dit woord gaf hij hem den doodsteek.

Lithographie J. I. Wickelhausen

Toen de Stads-Geestelijke uit Zug, met name SCHÖNBRUNNER, zijn bloedig lijk aanschouwde, sprak hij met tranen in de oogen: "Wat dan ook zijn geloof moge geweest zijn, hij was echter een eerlijk Zwitser! God zij zijner ziel genadig!" Maar de wraakgierigheid eischte volkomene bevrediging. Men eischte, dat het ligchaam zou in stukken gesneden worden. "Laat toch," riepen daarop twee edele mannen uit Zug, "laat toch de dooden rusten. Wij zijn nog niet aan het einde. God zal rigten!" Doch het baatte niet. Het gemeen koelde zijne woede aan het weerlooze lijk. Men vierendeelde het en wierp het in de vlammen.

Drie dagen na den slag vond THOMAS PLATER in den aschhoop het nog onverbrande hart en bragt het tot zijnen leermeester en vriend MYCONIUS, die het terstond deed begraven [1]).

Aldus voleindigde ULRICH ZWINGLI zijnen loop in den heldendood voor God en het vaderland.

Hij stierf op Dingsdag den 11. October 1531, 's namiddags te 5 ure, in den ouderdom van 47 jaren, 2 maanden en·11 dagen.

Onder de teruggekeerden uit den slag bevond zich de getrouwe THOMAS PLATER. Zoodra MYCONIUS hem zag,

---

1) Die Schlacht bei Kappel, Huldr. Zwingli's Todestag. Zurich 1831. — De omstandigheid met het hart van Zwingli wordt door M. Kirchhofer in zijn Leb. v. Osw. Myconius S. 98, eenigzins anders verhaald, dan ik boven gedaan heb. Hij schrijft aldus: "Toen een vertrouwd vriend aan Myconius op de brug te Bazel de overblijfselen van Zwingli's hart toonde, werd hij van eene geweldige ontroering aangegrepen; en bezorgd, dat men er bijgeloof mede plegen mogt, nam hij het hart, dat eens zoo warm voor hem geslagen had, en wierp het in den Rijn." Dit verhaal echter draagt meer dan één spoor van onwaarschijnlijkheid aan zich.

was het zijne vraag: "Is Meester ULRICH omgekomen?" Als PLATTER dit treurige vermoeden bevestigde, riep hij weenend uit: "Dan kan ik niet langer in Zurich blijven!" MYCONIUS had ZWINGLI als eenen vader lief gehad en droeg tot aan zijnen dood toe zijn beeld in zijn hart.

Toen het berigt van den dood van haren man, haren zoon, haren broeder, haren zwager en haars dochters man, allen in den slag gevallen, tot ANNA gekomen was, omhelsde zij hare kinderen, wierp zich met hen op de knieën en riep met een gebroken hart uit: "o Vader! niet mijn wil, maar de uwe geschiede!"[1])

Stil en vroom leefde de droevige weduwe nog eenige jaren voort. Zij wijdde zich uitsluitend aan de opvoeding harer kinderen, totdat zij in December des jaars 1538 haren ULRICH in de eeuwigheid volgde.

WILHELM, ZWINGLI's oudste zoon, voleindigde eerst zijne studiën te Zurich en werd vervolgens naar Straatsburg gezonden tot verkrijging van nog meerder onderwijs. Hij stierf aldaar aan de pest in het jaar 1541.

De jonge ULRICH, geboren in het jaar 1528, studeerde eenigen tijd in Bazel, huwde daarna met ANNA BULLINGER en werd later Hoogleeraar te Zurich. Met hem stierf het geslacht van onzen Hervormer uit.

ZWINGLI's oudste dochter, REGULA, het sprekend evenbeeld harer moeder, trad ten jare 1541 in den echt met RUDOLF GWALTER, Predikant bij St. Peter te Zurich. De jongste dochter, ANNA, was vroegtijdig uit het leven gescheiden.

---

1) Op eene treffende wijze worden de gewaarwordingen van Zwingli's huisvrouw uitgedrukt door den Zwitserschen volksdichter J. M. Usteri in een gedicht, getiteld: *Der armen Frau Zwingli'n Klag*. Het is in Nederduitsche verzen overgebragt door ter Haar, Tafer. der Kerkherv. D. I. bl.

Verpletterend was de indruk, door het berigt van het gebeurde te Kappel in de stad te weeg gebragt. Velen zagen er eene goddelijke straf over hunne zonden in. Anderen waren geheel moedeloos en riepen uit: "Wij leven in den laatsten tijd! Thans is het met het Zwitsersche Eedgenootschap gedaan!" — De geheele Kerk van Zurich gevoelde hare verlatenheid door den dood van haren trouwen Herder en Leeraar, aan wien zij haar bestaan en bloei verschuldigd geweest was en die haar thans zoo plotseling was ontrukt. "Helaas!" sprak LEO JUDAE haar vertroostend toe, "eene ongelukkige gebeurtenis heeft ZWINGLI van ons weggenomen. Maar, Gode zij dank! hij is niet van ons heengegaan. Zijn geest is ons overgebleven. Ziet! De groote geloofsheld leeft, en zal onder ons blijven leven!"

HEINRICH BULLINGER, de Prediker te Bremgarten, hield te Zurich de lijkrede op den Hervormer. Treffend was zijn woord. Geweldig was de aandoening der Gemeente. En terwijl hij sprak, scheen het haar, alsof ZWINGLI zelf, uit de dooden verrezen, tot haar sprak [1]).

Eene maand na den dood van ZWINGLI werd OECOLAMPADIUS door eene hevige krankheid aangetast. Toen hij gevoelde dat zijn einde nabij was, verheugde hij zich, dat hij tot zijnen verheerlijkten vriend henen ging. Weinige dagen te voren had hij nog zijnen ZWINGLI verdedigd tegen de beschuldiging van roekeloos aan den krijg deel genomen te hebben. Hij herinnerde aan de oude gewoonte der Zwitsers, volgens welke de geestelijken de krijgsbenden naar het slagveld vergezelden. Hij wees op het bevel van den Raad van Zurich, waarbij ZWINGLI gelast geworden was, om met het leger uit te trekken.

1) M. Kirchhofer, Osw. Myconius. S. 90.

Hij verzekerde, dat ZWINGLI niet geloofd had, dat het tot bloedvergieten komen zou, en voegde er ten slotte bij: "Indien hij dan ook al gedwaald hebbe, wat ik nog niet zeggen wil, ofschoon ik zijne handelwijze in deze ook niet kan goedkeuren, hij is mij daarom nog niet de slechtste der menschen. De slechtsten waren ook zij niet, op wie de toren van Siloa viel, noch wier bloed PILATUS met hunne offers vermengde. Wat is meer bekend dan dat het gerigt begint van het huis Gods, en dat een vader den zoon kastijdt, dien hij lief heeft!" 1)

De boom, bij welken ZWINGLI gevallen is, heeft, zoolang hij gestaan heeft, den naam gedragen van ZWINGLI's boom. In het jaar 1838 is op zijne plaats een gedenkteeken van graniet opgerigt. Het staat aan de linkerzijde van den weg, als men gaat van Zurich over den Albis naar Luzern, of naar den Rhigi. Op de ééne zijde staat in eene ijzeren plaat in de Latijnsche taal het volgende te lezen:

"Hier is UDALRICUS ZWINGLIUS, nevens MARTINUS LUTHER in de zestiende eeuw na CHRISTUS, de Hervormer der christelijke Kerk, heldhaftig voor de waarheid en het vaderland met de broeders strijdende, in de hope der onsterfelijkheid gestorven op den 11 Oct. 1531.".

Op de andere zijde:

"*Het ligchaam kunnen zij dooden, maar de ziel kunnen zij niet dooden.* Zóó sprak op deze plaats ULRICH ZWINGLI, stervende den heldendood voor de waarheid en de vrijheid der Christelijke Kerk den 11 Oct. 1531" 2).

---

1) Herzog, Das Leben Joh. Oecolampads. B. II. S. 237.

2) Aan de ééne zijde:

"Hic UDALRICUS ZWINGLIUS post sedecim a Christo nato saecula liberae ecclesiae christianae una cum MARTINO LUTHERO conditor, pro vero et pro patria etiam cum fratribus fortiter pugnans, immortalitatis certus, occidit die XI M. Octobris MDXXXI."

Toen de mare van het gebeurde zich door Europa verspreidde, werden allerwege de treffendste blijken van opregte deelneming en droefheid gezien. De uitstekendste mannen uit alle landen huldigden ZWINGLI's nagedachtenis in troostbrieven, klaagzangen en epitaphiën [1]).

LUTHER zelf veranderde onder den eersten indruk zijn oordeel over den man, dien hij in zijn leven een' dweeper, een' dwaalleeraar genoemd had, en schreef aan BULLINGER: "Ik zeg het u open, toen ik ZWINGLI te Marburg zag en hoorde, hield ik hem voor den besten man; daarom brengt mij zijn val schier ten doode" [2]).

De grootste lofrede op hem was de vreugde, die zijne vijanden over zijnen dood aan den dag legden. Zijn dood gold hun meer dan de grootste overwinning.

Op de andere zijde:

"*Den Leib können sie tödten, nicht aber die Seele.* So sprach an dieser Stätte ULDRICH ZWINGLI, für Wahrheit und der christliche Kirche Freiheit den Heldentod Sterbend den 11 October 1531.

1) Zijn voormalige leermeester Heinrich Lupulus (Wölflin,) die nog te Bern leefde, maakte het volgende schoone lijkdicht:

HeLVetIae ZIngLI DoCtor
PastorqVe CeLebrIs.
VnDena oCtobrIs passVs.
In aethra VoLat.

Cum grege commisso pugnans cum fertur in hostem,
Pro patria, Christo, Religione, fide.
Sic sua Scripturis testatus consona sacris
Dogmata, cum fuso sanguine firma probat,
Dumque viri famam combusto corpore functi
Obscurare putat, promovet hostis atrox.
Nam qui clarus erat vivens, jam mortuus amplo,
Clarior aeternum nomen in Orbe tenet.

Zie Ruchat, Hist. de la Reform. T. III. p. 416.

2) Niet lang daarna echter keerde hij tot zijn voormalig smadelijk gevoelen terug, zoodat hij in den dood van Zwingli zelfs eene stellige straf zag voor zijne ketterij omtrent het Avondmaal. Ruchat, Hist. d. l. Ref. T. III. p. 485.

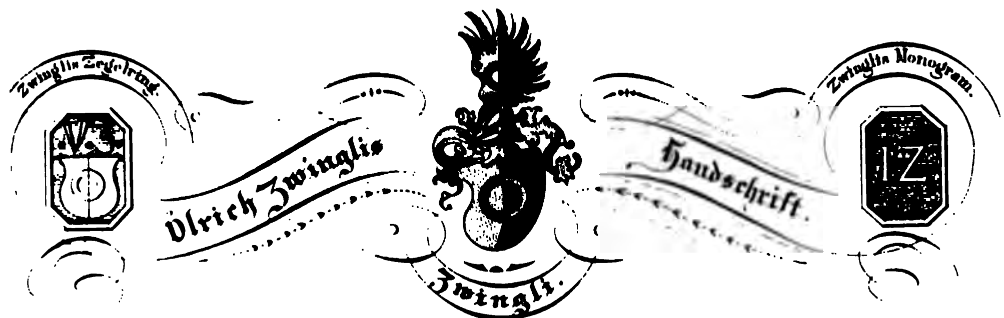
HOOFDSTUK XI.

TERUGBLIK.

Wij staan aan het einde van ZWINGLI's levensgeschiedenis; maar wij kunnen onze taak niet voltooid rekenen, voordat wij ons nog eenmaal voor den geest gebragt hebben, wat wij door onze beschouwing hebben verkregen.

En hoe treedt ons dan het beeld des Hervormers voor oogen?

Naar den algemeenen indruk, dien wij ontvangen hebben, was hij een man van eenen *profetischen* geest, die geheel doordrongen was van zijne roeping, om den wil van God onder de menschen te verkondigen, en die er zijne kracht aan gewijd had, om in eenen diep bedorvenen tijd voor Zijnen naam te strijden. Hij beschouwde zich als een werktuig des H. Geestes, door hetwelk Gods woord tot anderen gebragt en Zijne eer in de wereld verhoogd moest worden. Even als de oude Profeten zich tot taak stelden, den verbasterden staat van de ware godsdienst in Israël tot haar eigentlijk wezen terug te brengen en de bedorvene zeden des volks te verbeteren, zóó kende ook hij geen ander doel zijns werkzamen levens dan onder het Zwitsersche volk het door Roomsch bijgeloof verduisterde Evangelie weder in volle klaarheid te doen schijnen en de schandelijke zeden, waaraan alle standen der maatschappij zich schuldig maakten, voor reine christelijke deugdsbetrachting te doen plaats maken. Even als de oude Profeten in hoog bezielde taal, met onbeschroomden ernst en onwederstaanbare kracht, de heerschende zonden bestraften, de ijdelheid van alle bloote uitwendige godsvereering aantoonden en aandrongen op eene geheele verandering van hart en leven, opdat Gods oordeelen van het land en volk mogten weggenomen worden en Zijne gunst tot hen

wo hass ist da hat man nit sorg für ein andren. So ich nun dem prästhafften regiment und gemei=
nem nutz und er der Eidgnoschafft gern zu hilff
kem, ist nit ein zeichen des hasses sunder der liebe.

Zuinglius. Huldr. Zuinglius

Huldrych Zwingli

wederkeeren mogt, zóó geeselde hij ook zonder aanzien des persoons met de roede der bestraffing en kende geene genezing der plagen dan in eene volkomene wederkeering tot God. Even als de oude Profeten zich een *ideaal* van het Godsrijk op aarde schiepen, met welks verwezentlijking in de toekomst zij de godvruchtigen vertroostten en bemoedigden; zóó zweefde hem ook het *ideaal* eener heilige Gemeente voor oogen; maar, van zijn christelijk standpunt uit, beschouwde hij dit *ideaal* aanvankelijk verwezentlijkt in de eerste christelijke Kerk, door de hand der Apostelen gesticht, en voortdurend te verwezentlijken door de nimmer rustende werking van Gods Geest. En even als de oude Profeten tot bereiking van het oogmerk hunner zending inzonderheid zich wendeden tot de Koningen, de Vorsten en de Magtigen, hunne medewerking en hulp opeischten, op herstelling der geregtigheid en regtvaardigheid en op getrouwe handhaving der Godsdienstwetten bij hen aandrongen en zelfs hen ten strijde opriepen tegen de afgodische volken, zoodra deze de erve des Heeren bedreigden, zoo zocht ook hij den invloed van de Regering zijns volks voor de oogmerken van het Evangelie te gewinnen en, gelijk hij het dikwijls uitsprak, de Overheid te doen gevoelen, dat zij niets anders was dan de dienaresse Gods, geroepen om met al de middelen, die in hare hand gesteld waren, voor de bevordering en bescherming van Zijne eer onder het volk zorg te dragen.

Zonder twijfel was deze profetische geest in ZWINGLI opgewekt en gevoed geworden door het vlijtige lezen der Schriften des O. V., bovenal van de Psalmen en van de Profeten JEZAIA en JEREMIA, met wier tijden hij zooveel gelijkheid vond in den tijd, dien hij zelf beleefde. Daarom achtte hij tot hem gesproken, wat God tot JEREMIA gezegd had: *Ik geef Mijne woorden in uwen mond! Zie, Ik stel u te dezen dage over de volken en over de koninkrij-*

ken, om uit te rukken en af te breken en te verdelgen en te verstoren; (ook) om te bouwen en te planten. (Jerem. 1 : 9, 10). Maar dienzelfden profetischen geest had hij ook in CHRISTUS zelven opgemerkt; en waar hij van Hem las, dat Hij zich ontfermde over den geestelijken nood van Zijn volk, en hoe Hij alle menschelijke leeringen en inzettingen der Farizeën met zoo veel ernst te keer ging en met zoo groote kracht de zonden en de huichelarij der Schriftgeleerden en Oudsten bestrafte, dáár gevoelde hij zich Zijn' dienaar, geroepen om Zijn werk voort te zetten en Zijn voorbeeld na te volgen.

Maar de man, die zóó sprak en handelde, als ware hij naar veler oordeel een andere MOZES of ELIAS, was daarom geen woest dweeper, geen in het wild om zich grijpend ijveraar. Wel werd hij van een magtig *enthusiasme* voortgedreven, wanneer hij eenmaal eene zaak met zijn hart omhelsd had; — wel zocht hij met inspanning van al zijne krachten de hinderpalen te boven te komen, die zich tegen zijne na rijp beraad voorgenomene plannen verhieven; wel was, waar hij de eer van God er in betrokken achtte, niets in staat hem te doen wijken, al mogt, gelijk hij zeide, al het vergif van Rome en al het vuur van den Etna of uit de hel tegen hem worden uitgebraakt.

Maar tegen de uitbarstingen van eene wilde verbeelding en de onbeteugelde aandrift des gevoels was hij door zijn scherp verstand en juist oordeel en door zijne wetenschappelijke vorming genoegzaam beveiligd. ZWINGLI was *een geoefend denker.* Als afdoend bewijs hebben wij ons alleen te beroepen op zijne verhandeling *over de Voorzienigheid*, waarin diepte van inhoud en helderheid van voorstelling om den voorrang dingen. Ook in zijn strijdvoeren, zoowel met LUTHER als met de voorvechters van het Pausdom, toonde hij, dat het hem te doen was om klare begrippen, juiste gevolgtrekkingen en overtuigende gronden. En waaruit vloeide zijn gansch Avondmaalsbegrip anders

voort dan uit een helder inzigt in den aard dezer plegtigheid en uit zijn streven, om zich het gansche Christendom overeenkomstig deszelfs regten geest waardig te verklaren? Als hij iets betoogen wilde, wist hij zich te bedienen, naar dat het voorviel, van bewijzen uit de rede en uit de H. Schrift ontleend, en gemakkelijk had hij allerlei voorbeelden bij de hand uit de geschiedenis en de ervaring, uit natuur- en sterrekunde en uit andere vakken van menschelijke wetenschappen. Intusschen was hij er van overtuigd, dat niemand zóó ver in de waarheid en in de kennis der dingen kan doordringen, dat hem alles in elke zaak helder was, of dat hij alles volkomen begreep. En wat hem zelven betrof, hij aarzelde niet opentlijk te belijden, dat er aan de helderheid zijner inzigten en de juistheid zijner denkbeelden nog veel ontbrak. Met zijne geschriften was hij weinig voldaan. Hij kwam er rond voor uit, dat al wat zijne pen voortbragt, het middelmatige niet te boven ging, ja dikwijls armelijk was [1]). "Niemand," zeide hij eens, "is zoo ongelukkig in het uitgeven van zijne geschriften als ik. De oorzaak daarvan ligt in het gebrek aan tijd. Want, als ik al geen ander voornemen had dan om mij stil en verborgen te houden, werd ik mijns ondanks tot schrijven gedwongen, terwijl inmiddels mij noch rust noch tijd gegund werd, om, hetgeen ik schreef, wel te bedenken en te volmaken; zoodat mijne geschriften meer eene bloote uitstorting van denkbeelden dan eigentlijke boekwerken te noemen zijn. Maar Gode zij dank, die mij langs dezen weg oefenen wil, om alle roemzucht te verzaken en slechts in eenvoudigheid des geloofs de zaken voor te stellen, opdat, hoe verder mijn geschrijf van alle kunst verwijderd zij, des te meer Zijne eer bevorderd worde, daar het alzoo blijken kan, dat onze wapenen niet vleeschelijk zijn, maar gevoerd worden

---

1) Apol. Complan. Jesaiae. Opp. V. V. p. 548.

is de kracht Gods" [1]). Op eenen anderen tijd zeide hij: "Ik wensch van ganscher harte, dat eens alle menschelijke geschriften, maar in de eerste plaats de mijne, vergaan mogen, indien maar de H. Schriften mogen gewaardeerd blijven. Ik erken er Gods Voorzienigheid in, dat al mijne geschriften niets anders dan vlugschriften kunnen zijn" [2]). Te meer moeten wij derhalve een' geest bewonderen, die onder zooveel bemoeijing, zorg en afleiding, en bij zoo groot gebrek aan gelegenheid tot gezette overdenking en rustige voorbereiding, nogtans zoo vruchtbaar was en wiens voortbrengselen van zooveel geleerdheid, scherpzinnigheid en naauwkeurigheid blijken dragen. Wij herkennen hier den man, die, in de school der Ouden opgeleid en door de wijsgeerige schriften van vroegeren en lateren tijd gevormd, zich in juist denken geoefend had en uit den schat van zijn geheugen gepastelijk wist te voorschijn te brengen, wat voor tijd en omstandigheid diende.

Hetzij wij ZWINGLI als *Godgeleerde*, hetzij als *Staatkundige*, hetzij als *man des volks* beschouwen, in al deze opzigten is hij even uitstekend. Als *Godgeleerde* ging hij zijnen eigenen weg. Was het al, dat hij in de hoofdzaken tot dezelfde uitkomsten als LUTHER kwam, het was niet, omdat hij het van hem geleerd had, maar omdat hij uit dezelfde bron putte als deze en denzelfden weg van het vrije onderzoek bewandelde [3]). Op dien weg werd

1) Subsid. de Euchar. Opp. V. III. p. 329.

2) Zwingl. ad Vadian. 28 Martii 1524. Opp. V. VII. p.

3) Hiernaar is te beoordeelen, hetgeen Möhler van hem zegt, maar wat hij zelf op vele punten elders duidelijk wedersproken heeft: "Wir werden Zwingli um so unbedenklicher als Zeugen für Luthers ursprüngliche Ansicht aufrufen dürfen, als er sich nirgends als einen productiven Geist erweist, vielleicht in allen seinen Schriften keinen ihm eigenthümlichen, fruchtbaren Gedanken niedergelegt hat und beinahe allenthalben nur Luthers Meinungen auf die Spitze treibt, wenn gleich er oft auf eine ganz lächerliche Weise Ansprüche auf

hij evenmin geleid door eenen PICUS VAN MIRANDULA, hoeveel nut hij ook uit de beoefening van de schriften diens Italiaanschen wijsgeers getrokken moge hebben en welke verwantschap er tusschen sommige van diens begrippen en de zijne — bepaaldelijk die over *het wezen Gods*, — moge gevonden worden 1). Zijn leermeester was het woord Gods, in de Schriften des O. en N. V. nedergelegd, — waren CHRISTUS en Zijne Apostelen. Aan dat Woord onderwierp hij zich onvoorwaardelijk; *dat* zocht hij te verstaan, niet alleen naar de letter, maar ook naar den geheelen geest; en, wat daarmede in strijd was, hoe ook gehuldigd en door oudheid geëikt, was hem geene waarheid maar leugen, en daarom verwerpelijk. Evenwel verachtte hij de stem der aloude Christelijke Kerk niet; hij had zelfs diepen eerbied voor de Kerkvaders; maar wat hij niet dulden kon, was de scholastieke godgeleerdheid der Middeleeuwen, verderfelijk als zij was voor het zuivere Evangelie.

Zijne leer ging uit van de vraag: *waar moet de zondige mensch zijne zaligheid zoeken? Bij God of bij het schepsel?* En het antwoord was: "de mensch, die in zonde gevallen is, ja de mensch op zich zelven als schepsel beschouwd, kan uit zich zelven niet het goede willen en de zaligheid verkrijgen, maar al zijn heil moet hem toekomen door Gods genade. Wat hij goeds doet, doet God door hem." Daarom scherpte hij het aanhoudend in, dat ieder, die zalig wenscht te worden, zijne toevlugt nemen zou *niet* bij de Kerk, *niet* bij eenig uitwendig ding, *niet* bij het

---

Ursprünglichkeit macht." Symb. S. 407. Zóó heeft alleen volslagen onkunde of jammerlijke hatelijkheid kunnen oordeelen.

1) Sigwart, S. 14, toont die verwantschap aan, maar gaat te ver, wanneer hij Zwingli's gansche godgeleerdheid op de denkbeelden van Picus gegrond acht. Dit gevoelen wordt voldoende wederlegd door Zeller, *Ueber den Urspr. u. Charakt. des Zw. Lehrb.*, in de Theol. Jahrb. v. Tübingen, Jahrg. 1857. Heft I. S. 45.

schepsel, maar alleen bij God, die Zijnen Zoon gegeven heeft tot eenen Zaligmaker der wereld. *Komt tot mij, allen, die vermoeid en belast zijt, en Ik zal u rust geven.* God zelf is in Zijnen Zoon mensch geworden, en gelijk Hij in het natuurlijke de grond van al het bestaande is, zoo is Hij ook de eenige bron en oorsprong van al het zedelijk goed. Niet genoeg kan ZWINGLI het gevoel van afhankelijkheid van God en Zijn wereldbestuur inprenten. Daarop alleen steunt, volgens hem, het ware geloof in God.

Men heeft onzen Hervormer van *Pantheisme* beschuldigd [1]), en men meende er aanleiding toe te hebben door uitdrukkingen, van hem gebezigd, als deze: *buiten God bestaat er niets; Hij is het Zijn aller dingen; door Wien de sterren lichten en de elementen werken. Ja, de natuur is God* [2]). Maar men heeft hem niet verstaan. Bij hem stond toch het *persoonlijke* aanwezen van God ontwijfelbaar vast, en nergens heeft hij gezegd, dat God niets anders zijn zou dan *het wezen der wereld.* Want God is volgens hem het *absolute* Wezen, dat zich zelf genoeg is, dat de wereld tot Zijn bestaan niet noodig heeft, maar haar heeft voortgebragt met het oogmerk, om zich aan haar mede te deelen. En wat er dan al naar het *Pantheisme* zweemends in bovengenoemde uitdrukkingen schijne te liggen, men heeft niet bedacht, dat zij hem alleen dienen moesten, om de *alwerkzaamheid Gods* en de volstrekte afhankelijkheid, waarin de wereld tot Hem als den eenigen oorsprong en de eenig werkende kracht staat, op de sterkst mogelijke wijze aan te duiden [3]).

---

1) Möhler, Symb. S. 253.

2) De Provid. Opp. V. IV. p. 85. 89. 90. 95. 96.

3) "Es ist die stoische Philosophie, welche Zwingli seine pantheistisch lautenden Sätze überliefert hat, theils unmittelbar durch Schriftsteller der klassischen Zeit, wie Seneca und Plinius, theils mittelbar durch Augustin und andere Kirchenväter, deren Platonismus dieses stoische Element in sich aufgenommen hatte, vielleicht auch durch

Inderdaad was zijne voorstelling van de betrekking tusschen God en de wereld tweeledig. Hij beschouwde God als van de wereld werkelijk *onderscheiden* en boven haar staande, maar tegelijk ook de wereld *doordringend* en in haar *inwerkend*, zoodat Hij van al, wat is en werkt, de eigentlijke, ja eenige oorzaak is. Want, zeide hij, God is oneindig, en buiten het oneindige, *dat is*, onafhankelijk van God, kan niets bestaan. Zóó was dus zijn God een zoodanige, als het vrome gemoed voor zijne behoefte eischt, een God voor de wereld, voor de menschen en voor het menschelijke hart.

Niets heeft echter meer aanstoot gegeven dan ZWINGLI's voorstelling van een *Godsbestuur*, waarbij God tot eene oorzaak der zonde schijnt gemaakt te worden. Zeker is het, dat hij zich geene *wereld* denken kon, die niet geheel in God den grond van haar bestaan had, noch *een' God*, die eene wereld geschapen had, welker gesteldheid zich zoodanig zou kunnen veranderen, dat zij met de oogmerken, die Hij met haar had, toen Hij haar schiep, in strijd geraakte. "Welk een God!" riep hij uit, "*tegen wiens wil* de zonde in de wereld zou ingetreden zijn, hoewel Hij toch *vooruit gezien* had, dat zij komen en het menschdom onder hare heerschappij brengen zou! Welk een God, die eene wereld geschapen zou hebben, dat zij anders worden zou, dan Hij bedoeld had! En wordt het zelfs onder de menschen voor een teeken van gebrek aan wijsheid gehouden, indien hun werk anders uitvalt, dan zij zich daarbij voorgesteld hadden, welk een God dan, die in

---

die Neuplatoniker des 15 Jahrhunderts, auf die gleichfalls ein halbstoischer Pantheismus von ihren griechischen Vorgängern vererbt war." Zeller, *Das Theol. Syst. Zw.* S. 41. — "Die Versöhnung der Endlichkeit mit der Absolutheit, der unendlichen Bedeutung des Subjects mit seiner slechthinigen Abhängigkeit von Gott, oder, was auf dasselbe hinauskommt, der Gnade mit der Gerechtigkeit, ist der wahre Sinn des Zwinglischen Pantheismus." Sigwart, *Ulr. Zw.* S. 227.

het einde van Zijn werk zou hebben moeten zeggen: *dat had Ik niet gedacht!* De wereld is slechter geworden dan Ik gewild heb!" — Zóó vast hij aan eene goddelijke Voorzienigheid geloofde, zóó vast stond het ook bij hem, dat haar begrip geheel verviel, indien niet alles, en dus ook niet de zonde, door haar in haar plan opgenomen was. Terwijl hij vroeger nog het denkbeeld aankleefde, dat de val van ADAM uit zijnen vrijen wil verklaard moest worden, zag hij later duidelijk in, hoe dit aandruischte tegen het geheele regte Godsbegrip, en hij sprak het daarom onverholen uit: "God heeft den mensch met oogmerk zóó geschapen, dat zijn val noodzakelijk volgen moest." Maar hij kende ook ten volle de bedenkingen, die tegen deze leer konden ingebragt worden. En, hoewel hij gaarne beleed, ze alle niet te kunnen oplossen, de leer zelve achtte hij zoo min met de wijsheid, heiligheid en liefde Gods in strijd, dat hij daarin veeleer eene stof van bewondering en aanbidding vond, omdat, terwijl God de zonde in de wereld gewild had, Hij daarmede ten doel had, den mensch de ware geregtigheid te leeren en langs dien weg der verlossing tot hooger zaligheid op te leiden. Hij vond inderdaad een' grooten troost in de gedachte, dat God alleen alles is en de mensch niets is dan een werktuig in Zijne hand. Want zijn *determinisme* was geen noodlot, dat op eenen willekeurigen grondslag rustte; maar het was hem de vrije bepaling van het Allervolmaakste wezen, dat in Zijn raadsbesluit zoo wel de middelen als de uitkomst opgenomen had. Is nu dat Wezen *goed* in den volsten zin des woords, ook Zijne bepalingen omtrent den mensch en zijn lot kunnen dus niet anders dan *goed* zijn, en over al de duisternissen, die nu nog daarover verspreid liggen, zal de eeuwigheid eens een helder licht doen opgaan. — Intusschen is het begrijpelijk, dat zich bij ZWINGLI dit *determinisme* tot eene scheiding van het goddelijke en menschelijke (*dualisme*) ontwik-

kelde, omdat, waar hij God als den eenigen werkmeester van het goede voorstelde en den mensch als enkel vleesch beschreef, in al zijne handelingen door God bepaald, hij diensvolgens alle zamenwerking van beiden ontkennen moest. God als *de Oneindige* staat in dien zin tegen den mensch als *eindig* over, dat de laatste, die zijne bestemming alleen bereiken kan, wanneer hij zich boven de grenzen der eindigheid verheft, daartoe, juist omdat hij *eindig* is, niet vermag mede te werken, maar er alleen toe geraken kan, wanneer God zich aan hem mededeelt. Wel is waar, God heeft den mensch oorspronkelijk goed geschapen, maar alleen in zoo ver goed, als hij tot gemeenschap met het hoogste goed, dat is God zelf, geschapen is. Door den zondenval, die overigens door God gewild is, is de mensch uit die gemeenschap uitgegaan en geheel vleesch geworden. Maar als vleesch, dat is, als eindig wezen, behoort hij tot de sfeer der dingen, waarmede God in geene verbindtenis treden kan. Daarom kan deze verbindtenis alleen op nieuw tot stand komen, wanneer de mensch weder Gods Geest in zich ontvangt, ten gevolge waarvan dan God *zijn wegwijzer, zijn verstand, zijn geest en zijn gemoed* wordt. Doch zoolang de mensch op aarde leeft, is zij nooit volkomen te verkrijgen, omdat dit met zijn' toestand hier beneden onvereenigbaar is. Van daar bij den geloovige altijd nog de strijd tusschen geest en vleesch, of de worsteling van het eindige, om het oneindige, dat is God, geheel deelachtig te worden. Maar van daar dan ook, dat in CHRISTUS zelven, in wien God mensch geworden is, het goddelijke toch altijd van het menschelijke afgezonderd bleef en het goddelijke, dat in Hem was, ook alleen voor de oorzaak onzer verlossing en zaligheid moet gehouden worden.

Men heeft de leer van ZWINGLI *rationalistisch* genoemd. Het bewijs hiervoor dacht men onder anderen gevonden te hebben in zijn Avondmaalsbegrip, waarbij hij namelijk voor

het verstand zou hebben willen verklaren, wat alleen door het geloof moet aangenomen worden. Maar onze Hervormer meende, dat juist elk ander gevoelen omtrent het Avondmaal dan het zijne, tegen het *christelijke geloof* streed; want dat voor het christelijke geloof alleen datgene waarheid is, wat ter zaligheid dient. Indien men derhalve hem had kunnen bewijzen, dat de ligchamelijke tegenwoordigheid van CHRISTUS in het Avondmaal voor de zaligheid noodzakelijk was, hij zou, gelijk hij zelf zeide, even zoo min weigeren, haar te erkennen, als hij dit de Bijbelsche wonderverhalen deed. Altijd zocht hij de dingen Gods, niet door de rede, maar door het geloof te verstaan. "De waarheid," zeide hij gedurig, "is bij de menschen niet te vinden; want alle menschen zijn leugenachtig." Hij hield zich verzekerd, dat de menschelijke rede, aan zich zelve overgelaten, verduisterd is en over goddelijke zaken geen oordeel spreken kan. Hij leerde, dat de regte godsdienstige kennis, wel verre van eene *subjectieve* meening te zijn of door eigen nadenken verkregen te worden, eene mededeeling is van Gods Geest, en dat zonder de verlichting des Geestes de mensch niets weet. De Geest, in den mensch getuigenis der waarheid gevende, is alleen de regte beoordeelaar van den zin der h. Schrift. Wil men dit nu zijn *rationalisme* noemen, dat hij de uitspraken van het *inwendige woord* boven de letter der Schrift stelde, hij zou het zich hebben laten welgevallen. Want God, zeide hij, is het, die in onze harten schrijft.

Eindelijk, de leer van ZWINGLI was geheel op de *praktijk* gerigt. Dikwijls heeft men gezegd, dat het leerstuk der Praedestinatie den mensch werkeloos, traag en zorgeloos maakt. Maar met hoe weinig regt dit geschied is, blijkt daaruit, dat ZWINGLI bepaaldelijk in het geloof aan die waarheid, wanneer zij slechts wel begrepen wordt, de krachtigste aansporing tot een godvruchtig leven meende te

vinden. Volgens hem toch valt de inwendige zekerheid, door Gods onveranderlijk raadsbesluit tot zaligheid bestemd te zijn, te zamen met de inwendige bewustheid van tot de dienst van God geroepen te zijn. En zijn eigen werkzaam leven, zijne *praktische energie*, die al onze bewondering tot zich trekt, is genoegzaam om zijne meening te verklaren. De inwendige zekerheid van door God bemind te zijn, die hij als vrucht van zijn geloof persoonlijk met zich omdroeg, bewaarde hem voor die aanvechtingen der twijfelmoedigheid, welke anders dikwijls de kracht tot werkzaamheid verlamt, en verspreidde over zijn gansche bestaan eene zekere kalmte, waardoor hij zonder veel stoornis op de baan der zelfvolmaking vooruit streefde. Zij deed hem zich zelven beschouwen als staande onder de almagtige hoede Gods, een werktuig in Zijne hand, bestemd om Hem op aarde te verheerlijken, en dat Hij zoo lang bewaren zou, als het voor Zijne oogmerken dienstig was. Indien iemand, zegt hij ergens, uit de onveranderlijkheid der Praedestinatie zou willen besluiten, dat dien ten gevolge het slechtste leven den uitverkorenen niet schaden en evenzoo den verworpenen geene inspanning van krachten iets baten kan, hij zou daarmede alleen bewijzen, dat hij zelf in het geheel niet tot de uitverkorenen behoort, of althans *nu nog niet* het geloof der uitverkorenen bezit. Want indien hij het bezat, hij zou weten, dat hij Gods geboden moet gehoorzamen, en hij zou het ook met lust en vreugde doen; daarentegen een diep gevoel van de rampzaligheid der zonde zou hem niet toelaten, nog verder naar haar genot te haken [1]). ZWINGLI kon zich voorts geene zaligheid voorstellen zonder heiligheid; geene verzoening van den zondigen mensch met God zonder zijne herstelling tot een godgewijd leven; geen Evangelie zon-

---

1) De Prov. Opp. V. IV. p. 140. Ad Fridol. Fontejum. Opp. V. VIII. p. 21.

der wet; geen geloof zonder liefde; geen CHRISTUS als Middelaar zonder CHRISTUS als voorbeeld, en geen hemel, waar men zonder zelfverloochening en strijd met de wereld zou ingaan. Volgens hem valt dus de verkiezing tot zaligheid onmiddellijk samen met de verkiezing tot een leven naar het Evangelie door de kracht des H. Geestes. Zegt men evenwel: de leer van de Praedestinatie heft de vrijheid van den menschelijken wil op; en, waar geene vrijheid is, is ook geene zedelijkheid! ZWINGLI erkent, dat er geene vrijheid van den menschelijken wil bestaat in den zin van eigendunkelijkheid en onafhankelijkheid. Hij is overtuigd, dat, even als God den mensch het aanzijn en elke kracht en iedere beweging geeft, alzoo ook op geheimzinnige wijze des menschen wil door Hem bepaald wordt. Doch hij nam tevens aan, dat dit zonder dwang geschiedt, overeenkomstig 's menschen zedelijke natuur (want eene andere is de *physische* en eene andere is de *morele* afhankelijkheid) en dat dus de mensch voor zijne daden verantwoordelijk is [1]).

Hebben wij aldus het eigenaardige der leer van ZWINGLI leeren kennen als het *resultaat* van hetgeen wij hem in zijne onderscheidene geschriften hebben hooren uitspreken, wij merken hier nog op, dat hij, van den aanvang zijner openbare werkzaamheid af, die leer reeds in hare hoofdtrekken voorgesteld heeft. Daarmede trad hij op bij het eerste openbare gesprek te Zurich. Hij droeg haar van den kansel voor. Hij beschreef haar in zijne brieven en eerste geschriften. Altijd bleef hij zich in de beginselen getrouw. Doch wat wij ook gezien hebben, is, dat hij zijne begrippen daarna en van tijd tot tijd nog nader ont-

1) Opp. V. IV. p. 163. Vergelijk hier ook Schweizer, Die Glaubensl. der Evang. Reform. Kirche B. I. S. 74. 75.

wikkeld, van vele zijden toegelicht en bevestigd heeft in zijnen strijd *deels* met de Roomschgezinden, *deels* met de Wederdoopers, *deels* met LUTHER. De nood dreef hem er toe en zijn wel gevormde en ontwikkelde geest maakte hem dit gemakkelijk.

Naar zijne opvatting van het Evangelie vereenigden zich al de dwalingen der *Roomsche Kerk* in één punt, het voorbijzien namelijk van God als de eenige oorzaak en werkmeester van al het goede in den mensch, en het vertrouwen op het schepsel. Van daar, dat zij zooveel hecht aan de uitwendigheden in de godsdienst, alsof aan de onderhouding daarvan de zaligheid verbonden zij, en van daar haar aandringen op werkheiligheid. *Hiertegen* stelde hij nu helder in het licht, dat de ware godsdienst inwendig, zuiver geestelijk is, bestaande in een onbepaald geloofsvertrouwen op God en in toewijding van hart en leven aan God door JEZUS CHRISTUS, als den eenigen Middelaar, en door God zelven in den mensch gewerkt voornamelijk door middel van Zijn Woord. — Den *Wederdoopers* verweet hij hunne treurige overdrijving van godsdienstige denkbeelden en hunnen oproerigen, verstorenden geest, waarmede zij die denkbeelden in het leven zochten in te voeren. Tegen hen zag hij zich gedwongen zijne leer aangaande het inwendige Woord, de Kerk, het gezag der Overheid, het waar godsdienstige leven, de Sacramenten in het algemeen, en den Kinderdoop in het bijzonder naauwkeuriger te bepalen, en tegen eenzijdige gevolgtrekkingen, hoedanige zij daaruit afleidden, in zijne bescherming te nemen. Hij beijverde zich, hen van de letter tot den geest der H. Schrift in te leiden. — In zijne worsteling met LUTHER traden zijne begrippen omtrent den persoon van CHRISTUS, den aard van het verlossingswerk en de natuur en kracht des geloofs in klaarder en scherper geteekende omtrekken te voorschijn. En ook tegenover hem deed hij zijne vaste grondstelling gel-

den, dat de Schrift uit de Schrift zelve verklaard moet worden.

Overigens herinneren wij hier, dat ZWINGLI zijne leer niet in den vorm van een *Systeem* heeft voorgedragen. Had hij haar wijsgeerig willen bewerken en waren de omstandigheden hem daartoe gunstig geweest, het zou hem niet aan geleerdheid en bekwaamheid ontbroken hebben. Maar tot dat einde zich neder te zetten, kon onmogelijk vallen in eenen man, die eene andere roeping dan die van als geleerde te arbeiden, als de zijne erkende. Hij wilde op de geesten werken, om iets tot stand te brengen in het leven. Wat hem zelven bewoog en in geestdrift bragt, moest hij aan anderen mededeelen, zoo spoedig en zoo ver mogelijk mededeelen. Zijne leerbegrippen, in zijne geschriften veelal op *populaire* wijze voorgesteld, grepen daarom ook onmiddellijk in het inwendige en uitwendige leven en werken der menschen in. Het was zijn eenig en standvastig doel te arbeiden aan de wedergeboorte der schier verstorvene Christenheid. Hij wilde, dat het Evangelie zijnen invloed zou uitoefenen op den geheelen toestand van volk en vaderland, op de maatschappij en al de maatschappelijke betrekkingen.

Zóó kwam hij er van zelf toe, om zich op het *staatkundige gebied* te begeven. Ook op dat gebied moest naar zijne meening alles door het Christendom geheiligd en alles aan de bevordering van deszelfs belangen, dat is de ware belangen des menschdoms, dienstbaar gemaakt worden. Daarenboven als burger van eene Republiek, en behoorende tot een volk, aan hetwelk de zucht tot vrijheid ingeschapen was, was het hem ook daarom onmogelijk, volksbelang af te scheiden van het belang van het Christendom, en het eerste kon hij niet verzekerd rekenen, zoo lang het niet op de wetten van het laatste gegrondvest was. Aldus kon hij weldra geen' stap doen, of zijne bemoeijingen namen, nu eens meer, dan eens minder, eene

politieke rigting, en hoe verder hij op zijnen weg voorwaarts snelde, des te krachtiger moest zich ook deze rigting openbaren. En brengen wij ons eindelijk nog voor den geest het zedelijke overwigt, dat hij binnen Zurich uitoefende door de sterkte van zijnen geest en de helderheid van zijne inzigten; — denken wij ook aan de toenmalige verwikkelingen des lands en aan de gevaren, waarmede de gewapende vijandschap der Roomsche Kantons het gansche werk der Hervorming bedreigde, wij kunnen ons de staatkundige handelingen van den Hervormer verklaren en gaarne doen wij hulde aan de schranderheid van geest, aan de rustelooze werkzaamheid, en aan de onbezwekene kloekmoedigheid, die hij in die alle ten toon gespreid heeft. Zijn denkbeeld van een' Protestantschen Staat, waartoe zijne stichting van het verbond der evangelische steden (Bürgerrecht) den grond moest leggen, was inderdaad stout uitgedacht. Om zich de mogelijkheid daarvan voor te stellen en alle middelen tot verwezentlijking te beramen, daartoe was een geest, groot als de zijne, noodig. En wij betreuren het, dat deels de onwil, dien hij bij sommigen tot medewerking vond, deels zijn eigen vroegtijdige dood hem verhinderd hebben, om zijne stichting tot volle rijpheid te brengen. Had dit hem mogen gelukken, wie weet, hoevele gevaren, die naderhand, vooral in Duitschland, het bestaan van het Protestantisme bedreigd hebben, daardoor zouden zijn voorgekomen!

ZWINGLI was ook *een man voor het volk*. Een vrij geboren Zwitser, opgevoed op het gebergte te midden van het eenvoudige herdersleven, was hij als van natuur tot een' man des volks bestemd; maar hij was het ook uit bijzonderen aanleg en uit neiging door zijne natuurlijke eenvoudigheid en rondborstigheid, zijne gezelligheid, zijne levendigheid van aard en gelukkige gaven, om op anderen te kunnen werken. Als Geestelijke waardeerde hij uit

beginsel hoog: de pligten van 't Herderlijk werk, 't welk hij beschouwde als eene voortzetting van het werk des Heeren." Wij zagen hem in de pastorij te Glaris, te Einsideln in het Klooster en te Zurich bij de Gemeente van het Groot-Munster onvermoeid bezig in het onderrigten van onkundigen, het teregtbrengen van dwalenden, het vertroosten van kranken. En niet weinige van zijne nagelatene brieven (helaas! een al te geringe schat) geschreven aan vrienden en vreemden, leveren ons overvloedige bewijzen, met hoeveel christelijke wijsheid, liefde en ernst hij zijne besturing plag in te rigten. Zijne zorg breidde zich over aanzienlijken en geringen, over ouden en jongen gelijkelijk uit. Wat hij inzonderheid voor de armen dezer wereld was, getuigen ons zijne menigvuldige inrigtingen van algemeen nut, door zijn toedoen *of* in het leven geroepen *of* althans bevorderd. Zijne welsprekendheid was eene welsprekendheid voor het volk, bedoelende de behoefte van het oogenblik, naar de vatbaarheid van eenvoudigen ingerigt en door haar vuur en hare kracht allen aan zich boeijende. Zijne geschriften waren voor een groot deel volksgeschriften, waarin de gewigtigste zaken in algemeen verstaanbare taal, op duidelijken trant behandeld werden, en die daarom ook, blijkens hare onderscheidene uitgaven, overal gelezen werden. Het verwondert ons daarom niet, dat zijn persoon en arbeid bijzonder in de algemeene achting en liefde deelden; en hoe hoog men hem schatte, hiervoor spreken de roerende bewijzen van aanhankelijkheid, die hij van menschen uit alle standen ontving gedurende zijn leven, en de algemeene rouw en verslagenheid bij de mare van zijnen dood [1]).

---

1) "Ut ipse tu scribis, Zwinglium saepe factum esse in auribus tuis Deum." — Myconius in vita Zwinglii § 1.

Al zijne verdiensten werden eindelijk uitnemend ondersteund door zijn *godsdienstig en zedelijk karakter.* Hartelijke godsvrucht, kinderlijk en vast geloof, opregtheid en eenvoudigheid, vaderlandsliefde en algemeene menschenliefde, werkzaamheid en volharding, kloekmoedigheid en verdraagzaamheid maakten daarvan de hoofdtrekken uit. Zijn eigentlijk levensbeginsel was het vertrouwen op God, gegrond in de erkentenis van JEZUS CHRISTUS, en dit vertrouwen was van dien aard, dat het hem zich aan God geheel deed overgeven en hem de verzekering schonk, dat God met hem was en hem alles geven zou, wat tot zijn heil noodig was. Uit dit vertrouwen vloeide dan zijne liefde tot God en de menschen voort, die hem tot getrouwheid in zijnen arbeid drong, en niet de hoop op loon, welks beschikking hij geheel bij God stelde. Hetzij wij hem gadesloegen in zijnen openbaren wandel, of in zijnen omgang met zijne vrienden en in zijn huiselijk verkeer; hetzij wij hem beschouwden in voorspoed of tegenspoed, bij de algemeene toejuiching of bij miskenning en verachting; hetzij wij eindelijk hem bespiedden in zijne gezindheid jegens God, in zijne gedragingen jegens zijne onderscheidene wederpartijders en vijanden en in den strijd, dien hij met zich zelven voerde, altijd zagen wij in hem den opregten en edelen mensch en den waren christen, dien het niet te doen was om den uitwendigen schijn van deugd en grootheid, maar die beproefd wenschte te zijn voor den Alwetenden Kenner der harten. Wel was het uit zijn eigen gemoed gesproken, toen hij eens zeide: "De mensch moet zich zelven verloochenen en niets in eigen oog willen zijn, maar alleen op datgene zien, wat God hem beveelt; niets uit eigen kracht en wijsheid doen, maar alleen God en Zijn Woord tot zijn rigtsnoer nemen. En al komt hem het volbrengen van Gods wil door de vijandschap dezer booze wereld en door het verzet van zijn eigen vleesch op een zwaar kruis te staan;

hij moet dat kruis in de kracht des geloofs gaarne willen dragen en het iederen dag op nieuw blijmoedig op zich nemen. Want zóó heeft ook CHRISTUS gedaan, die ons voorbeeld is; Hij heeft steeds Zijnen wil aan den wil des Vaders onderworpen en elk kruis verdragen, tot dat Hij tot Zijne heerlijkheid ingegaan is aan de regterhand Gods." Aldus stelde hij zich CHRISTUS ter navolging voor, met name ook op den weg des lijdens en in het vasthouden aan de hope der heerlijkheid. Wij hebben daarvan menigvuldige proeven gezien. En hoewel wij ons ook zijne gebreken niet verheeld hebben, maar het betreurd, dat hij door zijne driften, vooral in zijne jongelingschap, tot groote verkeerdheid zich heeft laten medeslepen, menigmaal in zijne tegenspraak zich aan te groote hevigheid overgegeven en door al te voortvarenden ijver wel eens tot minder gepaste maatregelen de toevlugt genomen heeft, wij werden spoedig weder met hem verzoend door zijn ongeveinsd berouw over zijne misstappen, door den nederigen zin, waarmede hij zich den raad zijner vrienden liet welgevallen, en door de onverholen blijken van zijne ootmoedigheid voor God en menschen.

Zoo was ZWINGLI. En wanneer wij nu met het oog op dit alles hem als *Hervormer* beschouwen, kunnen wij niet aarzelen aan de volgende beschrijving, die van hem gegeven is, onze toestoemming te geven. "Anderen hadden hem wel den weg gebaand, maar niemand hunner vereenigde die wijsheid, moed en standvastigheid, welke gezamentlijk worden vereischt tot het wel aanvangen en voortzetten eener hervorming. Niemand hunner bezat die kracht van geest, waardoor men de roeping en tevens den vasten wil in zich gevoelt, om voor zulk eene groote en edele taak te leven; waardoor men niet terug gaat op de eens betreden baan, maar slechts ziet op het voorgestelde doel en onophoudelijk naar zijne bereiking streeft in de vaste overtuiging, dat, hoe onoverkomelijk ook de hindernissen

schijnen, het werk *kan*, *moet* en *zal* volbragt worden. Niemand was als ZWINGLI berekend, om Zwitserlands godsdienstige hervorming op zich te nemen en zich aan de spits te stellen van zijne landgenoten. Als medehelpers van den man, die er zijn hoofd en hart voor zette, om het groote hervormingswerk te aanvaarden, waren velen onontbeerlijk. Maar zonder zulk eenen aanvoerder zouden zij niets hebben begonnen of spoedig zijn terug getreden, gelijk ook hij, zonder hunne hulp, niet tot eene volledige bereiking van zijn doel zou zijn gekomen. Wanneer wij terug zien op hetgeen ZWINGLI was en deed, dan zullen wij gereedelijk erkennen, dat hij alles in zich vereenigde, wat hem als Hervormer eenen onsterfelijken roem kon doen verwerven. Zijn verheven aanleg, zijn groote geest, door wetenschappen gestadig geoefend, zijne uitstekende deugden, die, bij de heerschende nationale vrijheid, in zijnen onbelemmerden werkkring in vollen luister zich vertoonden; zijn gunstig temperament, zijn krachtig en fijn gevoel, en bovenal zijne reine waarheidsliefde en zijn onwankelbaar geloof maakten hem bekwaam tot al wat groot en edel was. Schadelijke neigingen en hartstogten, die somtijds zoo gevaarlijk waren voor groote geesten, werden bij hem door pligtsgevoel betoomd; en dat pligtsgevoel werd steeds levendig gehouden en versterkt door zuivere godsvrucht, menschen- en vaderlandsliefde" [1]).

Wanneer wij ZWINGLI met LUTHER vergelijken, staan ons de twee grootste mannen hunner eeuw voor den geest, die, ieder op zich zelf, onze bewondering verdienen, zonder dat de roem des éénen door dien des anderen behoeft

1) B. R. de Geer, over het karakter der Hervormers. In de verhand. van het Genootsch. tot verdediging van de chr. godsd. 1831. Bl. 333.

verdonkerd te worden. LUTHER werd, eer hij als Hervormer optrad, door inwendige onrust gejaagd en kwam niet dan na eene vreeselijke worsteling met zich zelven tot rust[1]); — ZWINGLI, ofschoon niet onbekend met den moeijelijken zelfstrijd, vond in zijn reeds vroeger verkregen inzigt in den regten weg des heils spoedig het ware geneesmiddel voor de wonden van zijn geweten. LUTHER begon zijn werk met den kamp tegen het godslasterlijk misbruik, door Rome van de leer der vergeving van zonden gemaakt; — ZWINGLI ving het zijne aan met de bestrijding van het bijgeloovige vertrouwen op de uitwendige dingen en het schrikkelijke zedebederf onder zijn volk. LUTHER, hoewel den Paus als den Antichrist verdoemende en geneigd, het kwaad, waaraan de Christenheid doodelijk krank ging, met wortel en tak uit te roeijen, kon zich echter niet losmaken van den eerbied voor de bestaande Kerk en wilde het goede uit haar behouden hebben; — ZWINGLI beschouwde de bestaande Kerk als onherstelbaar bedorven en wist van geene herleving van het ware Christendom dan door eenvoudig terug te keeren tot het Evangelie en de zeden en gebruiken der eerste christelijke gemeente. LUTHER was geweldiger in zijnen aanval; — ZWINGLI ging meer bedaard, maar niet minder krachtig en onverschrokken te werk. LUTHER deinsde voor geene gevaren terug; — ZWINGLI was voorzigtig en berekende meer. LUTHER was opvliegend en wist somtijds in zijnen toorn zich zelven niet te bezitten; — ook ZWINGLI was driftig, maar verstond het, zijne drift te matigen, wanneer hij het wilde. LUTHER was standvastig, wel eens hoofdig en onbuigzaam; — ZWINGLI, zonder evenwel af te wijken van hetgeen hij voor waar en goed hield, was tot verdraagzaamheid geneigd. LUTHER was meer de man van

---

1) Verg. hier Max Goebel, over de godsd. eigenaardigheid der Luth. en Herv. Kerk. Ned. Vert. Bl. 45 verv.

het gemoed; — bij ZWINGLI heerschte meer het verstand. LUTHER bezat grooter kennis van den mensch en het menschelijke hart; — ZWINGLI meer geleerdheid. LUTHER greep alles uit het leven; — ZWINGLI schiep zich meer een ideaal, hetwelk hij vervolgde zonder het te kunnen bereiken. In LUTHER zag men duidelijk den echten spruit van Duitschen stam; — ZWINGLI vertoont ons den waren zoon der vrijheid, die voor haar behoud ten laatste zich zelven ten offer bragt.

De Hervorming der Kerk ging *hier* van LUTHER, *dáár* van ZWINGLI uit. Beiden vullen elkander aan. En wie beider arbeid heeft gadegeslagen en den zegen bedenkt, daardoor aan de Christenheid aangebragt, zal wel niet twijfelen, of het een toeval of aanbiddelijk bestel der Voorzienigheid geweest is, die beiden ter zelfder tijd deed geboren worden en zich van beider werkzaamheid bediende tot bereiking van Hare hooge en heilrijke bedoelingen.

HOOFDSTUK XII.

DE GEEST VAN ZWINGLI HERLEEFT IN ZIJNEN OPVOLGER, HEINRICH BULLINGER. — ZWINGLI EN CALVIJN.

Nog eenigen tijd werd de binnenlandsche krijg voortgezet, maar men was hem weldra van beide zijden moede. De winter viel in. Het was bezwaarlijk een leger in het veld te houden. Op den 16. November 1531 werd op het Hof te Teijnikon in het gebied van Zug de Landsvrede gesloten. Er werd daarbij vastgesteld, dat de vijf Kantons bij hun oud geloof zouden blijven, terwijl Zurich, Bern en die aan hunne zijde stonden, het hunne zouden kunnen

behouden. — Dat van de godsdienstvrijheid zouden uitgesloten zijn de vrije Ambten met de steden Bremgarten en Mellingen, en evenzoo de steden Wesen en Rapperschwijl, en het Land van Gaster en Sarganser. — Dat in de overige Voogdijen de meerderheid omtrent het geloof zou besluiten en dat dien overeenkomstig de kerkelijke goederen verdeeld zouden worden. — Dat de voorwaarden van den eersten Landvrede en het christelijke verbond der evangelische steden opgeheven en de verbindtenissen met buitenlandsche Heeren en Steden opgezegd zouden worden. — Eindelijk dat het smaden van elkanders geloof zou verboden zijn en beide partijen zich op nieuw tot de verpligtingen van het Eedgenootschap verbinden zouden.

Bij dezen vrede leed dus de zaak der Hervorming werkelijk schade. Zij verloor aan gebied en aan invloed. De Roomsche Kantons schenen zelfs hun overwigt te zullen doen gelden, om haar meer en meer te benadeelen, en ten laatste haar uit Zwitserland te zullen verdringen. De mannen, die haar weder uit dezen druk zouden kunnen opheffen, ZWINGLI en OECOLAMPADIUS, waren door den dood weggerukt. LEO JUDAE, MYCONIUS, BERCHTOLD HALLER en eenige anderen hadden wel al hunne krachten voor haar veil, maar misten de vereischte groote gaven, om hare zege te kunnen verzekeren. MYCONIUS verliet Zurich en, tot opvolger van OECOLAMPADIUS geroepen, werd hij te Bazel de steun van de zaak des Evangelies. Maar wie zou de plaats van ZWINGLI te Zurich vervullen?

De Voorzienigheid had reeds dien man uitverkoren. Het was HEINRICH BULLINGER, dien ZWINGLI zelf, bij zijn afscheid van hem te Bremgarten, tot zijnen opvolger scheen ingewijd te hebben.

Hij werd in het jaar 1504 geboren en was de natuurlijke zoon van den Deken HEINRICH BULLINGER, mede te Bremgarten, denzelfden, die zich tegelijk met ZWINGLI krachtig tegen den aflaatkramer SAMSON verklaard had,

en wiens wijsheid en regtschapenheid hem met regt de algemeene achting hadden doen verwerven. De hoede des Almagtigen had reeds over hem als kind gewaakt, toen hij, door de pest aangetast, in gevaar verkeerd had, om levend begraven te worden, en nog eenmaal, toen hij, door woeste hand uit de vaderlijke woning gestolen, door een gelukkig toeval weder gevonden werd. Zijn vader zond hem naar Emmerik ter schole, waar hij spoedig blijken van uitstekende vordering gaf. Met zijn zestiende jaar, terwijl hij te Keulen zich op de beoefening der godgeleerdheid toelegde, betoonde hij reeds groote bekendheid met de H. Schrift, waartoe hij door het lezen der kerkvaders aanleiding gekregen had. Met welgevallen nam hij nu ook de schriften *zóó* van LUTHER *als* van ZWINGLI ter hand en zocht vooral in den omgang met den laatste licht en voedsel voor zijnen weetgierigen geest [1]). Tot dien omgang vond hij bekwame gelegenheid, toen hij in 1523 zijn' intrek nam in het klooster te Kappel, waar de Abt JONER hem opdroeg, voor de Monniken lessen over de Godgeleerdheid te houden. Na een zesjarig verblijf aldaar werd hij in zijns vaders plaats tot Prediker te Bremgarten, in de nabijheid van Zurich, aangesteld. De Zurichsche Hervormer had hem hartelijk lief. Eens schreef hij te zijnen opzigte aan VADIANUS: "BULLINGER is een bloeijend jongeling, in de kennis van goddelijke en menschelijke zaken buitengemeen onderwezen, die alles bijeen verzamelt en vergadert, maar liefst onbekend wil blijven en in het verborgene leven [2]).

God had dit anders over hem bepaald. Door den laatsten landsvrede was in Bremgarten de Roomsch-Katholijke eeredienst hersteld en BULLINGER bevond zich dientengevolge

1) H. Bullinger ad Zwingl. Opp. V. VIII. p. 235.

2) Zwingl. ad Vadian. 3 Kal. Apr. 1526. Opp. V. VII. p. 484.

te Zurich. Reeds den 9. December 1531 werd hij in ZWINGLI's plaats tot Prediker aan het Groot-Munster verkozen. Met kloeken moed nam hij de leiding der evangelische belangen op zich. — En wel had hij dien van noode, daar de Roomsche partij stout haar hoofd begon op te heffen en er ook onder de Hervormden geene geringe verdeeldheden ontstonden. Nog in het jaar 1533 schreef MYCONIUS uit Basel aan BULLINGER: "Gij hebt een moeijelijk ambt. Roep zonder ophouden Gods bijstand in, opdat gij zoo groote hinderpalen moogt te boven komen. Waarlijk! De zaak heeft eene ernstige wending genomen" [1]. Tusschen deze twee mannen, die in hunne gemeenschappelijke liefde voor ZWINGLI den band hunner onderlinge vereeniging vonden, greep voortaan de vertrouwelijkste briefwisseling plaats.

BULLINGER trad geheel in de voetstappen zijns voorgangers. Vergezeld van LEO JUDAE verscheen hij voor den Raad en sprak aldus: "Ik sta in de plaats van den vereeuwigden ZWINGLI, aangesteld door eene wettige roeping. Hoewel de zalige naar het ligchaam gestorven is, naar den geest heeft hij niet kunnen sterven. Hij leeft nog voort onder de Broeders. De geest van ZWINGLI, of liever de geest van Hem, wiens getrouwe volgeling in leven en sterven te zijn, hij tot zijne eer gerekend heeft, spreekt door onzen mond tot u, vaders van deze stad! Staat toe, dat wij onzen pligt vervullen. Gelijk gij het Overheidsambt van God ontvangen hebt, zóó is ook van God het Herderlijk ambt verordend. Het woord Gods kan en mag niet gebonden worden. Gij zelve, achtbare vaders! van de waarheid Gods verwonnen, hebt dit eenmaal uitgesproken. Zóó blijve het, heden als vroeger en te allen tijde, ook onder alle gebeurtenissen en stormen!"

---

1) Mycon. ad Bullinger 20 Jul. 1533, bij M. Kirchhofer. Osw. Myconius S. 122.

Uit deze enkele proeven leeren wij den waardigen man kennen, wiens gansche leven geleid werd door den geest van voorzigtige wijsheid, godvruchtigen ernst en zachtmoedige liefde. Ofschoon minder toegerust met die eigenschappen, die noodig zijn, om tot eene grootsche onderneming de baan te breken, was hij meer dan iemand geschikt om te ordenen, bijeen te brengen, te bevestigen en op te bouwen. Zich der gewigtige plaats, die hij ingenomen had, volkomen bewust, volbragt hij de taak, daaraan verbonden, met kalmte en bedachtzaamheid. En was het in die jaren, waarin doorgaans de zucht naar roem zich ontwikkelt, altijd zijn vurigste wensch geweest, stil en verborgen te leven, thans, aan het hoofd der Zwitsersche Kerken gesteld, verloochende hij dien nederigen zin niet, hoezeer zijn naam alom gevierd werd. Hij stierf in het jaar 1575 in den ouderdom van 71 jaren en is als een getrouw en nederig dienstknecht van CHRISTUS uit deze wereld naar eene betere wereld heengegaan. Bij zijn overlijden zeide men van hem: "ZWINGLI heeft door Gods genade den grondslag gelegd, maar aan BULLINGER zijn wij het verschuldigd, dat het gebouw bevestigd en aanmerkelijk uitgebreid geworden is."

Na den dood van ZWINGLI herhaalde BUCERUS nog zijne pogingen, om de vereeniging tusschen Lutherschen en Hervormden tot stand te brengen, maar niet zonder zich het verwijt van dubbelzinnigheid te berokkenen. Wel vond hij, niettegenstaande de tegenspraak van CASPER MEGANDER, die niet van de Zwingliaansche uitdrukking wilde afwijken, bij BULLINGER en MYCONIUS eenigen bijval en gelukte het hem zelfs op eene vergadering te Bazel in de aldaar opgemaakte *eerste Helvetische Confessie* eene voorstelling van het Avondmaalsbegrip in te lasschen, waarmede de Lutherschen vrede namen, maar niet lang daarna zag hij weder al zijn' arbeid verstoord, toen door eene hernieuwde uitgaaf van ZWINGLI'S werken LUTHER

op nieuw vuur vatte en zijn geschrift liet uitgaan: *Korte belijdenis van het h. Sacrament tegen de Dweepers.*

Alzoo ging de Zwitsersche Hervorming in hare eigenaardige, haar door ZWINGLI gegevene, rigting voort. Ook op ons vaderland heeft zij als zoodanig eenen belangrijken invloed uitgeoefend. Reeds bij het leven van ZWINGLI vinden wij daarvan eenige sporen. Zijne gevoelens werden in Oostfriesland gehuldigd [1]) en zijn dáár, niettegenstaande de tegenwerkende pogingen van den Graaf in 1530, verder doorgedrongen en heerschende gebleven. Van Braband weten wij, dat aldaar zijne geschriften grooten bijval gevonden hebben, met name onder *de Broeders des gemeenen levens* [2]). En ZWINGLI zelf bezigt ergens de uitdrukking: "Onze meening betreffende het Sacrament vindt toenemende goedkeuring in Nederland" [3]). Later drong zijn geest nog meer in de vereenigde Provinciën door, voornamelijk door middel van JOHANNES A LASCO, den bekenden Opsteller onzer Liturgische Formulieren, die zijne denkwijze in zich opgenomen had, en ten jare 1523 hem ook persoonlijk te Zurich zijne achting en zijnen eerbied was komen betuigen.

Maar reeds leefde de man, die het gebouw, door ZWINGLI gesticht, verder zou optrekken en volmaken. Deze was JOHANNES CALVIJN, te Noyon in Picardije geboren. Door liefde voor de waarheid gedreven, had hij

---

1) Zwingl. ad Landgr. Hassiae. Opp. V. VIII. p. 668. — Zoo schrijft ook Bucerus aan Zwingli: "In Oostfriesland, hetwelk een zeer uitgebreid Landschap is, bevinden zich vele broeders." Opp. V. VIII. p. 311.

2) Joh. Cousard. ad Zwingl. Opp. V. VIII. p. 587.

3) Opp. V. II. T. III. p. 81. Ook Bucerus schrijft: "Tota Hollandia et Frisia per Rodium et alios quosdam pure jam sapit, recipiscunt quotquot, et per Flandriam, Brabantiam atque Geldriam sunt Christiani." Opp. V. VII. p. 521.

zich tot de beoefening der H. Schrift begeven, waarvan zijne *Institutio*, op nog jeugdigen leeftijd vervaardigd, de uitstekende vrucht was. Om des geloofs wil uit Frankrijk verjaagd, vestigde hij zich ten jare 1536 te Genève met der woon. Hier vond hij onder anderen WILLEM FAREL, die reeds sedert het jaar 1526 in de Kantons Bern en Biel met grooten ijver het Evangelie gepredikt, en ten jare 1530 te Neuchatel de Hervorming ingevoerd had; een' vriend en vereerder van ZWINGLI, met wien hij ook in briefwisseling plag te staan [1]).

CALVIJN was een man van uitstekende geestvermogens, bezield van eene onverdoofbare zucht tot waarheid en regt, toegerust met eenen vasten moed, onvermoeid in werkzaamheid en een ijveraar voor christelijke deugd en zeden. Men zou kunnen zeggen, hij was tot heerschen geboren. Maar de groote kracht, waardoor hij anderen aan zijnen wil wist te onderwerpen, ontstond vooral door zijn helder en overwegend oordeel en door de sterkte en braafheid van zijn karakter; en slechts in sommige zijner handelingen is hij van strijd- en ijverzucht niet vrij te pleiten. Wanneer wij aan zijne belangrijke godgeleerde en uitlegkundige werken denken; wanneer wij zijnen arbeid en zijne stichtingen te Genève, zijne rustelooze bemoeijingen tot verspreiding en verdediging der christelijke waarheid gadeslaan en het groot aandeel beschouwen, dat hij door zijne uitgebreide briefwisseling in al de aangelegenheden der Protestantsche christenheid nam, dan kunnen wij hem onze bewondering niet onthouden en met dankbaarheid erkennen wij de hand der hooge Voorzienigheid, die zulk een uitstekend werktuig in den nagelaten' arbeid van ZWINGLI deed ingaan.

Verbazend is de invloed, dien CALVIJN wijd en zijd naar buiten heeft uitgeoefend. En het waren niet alleen

---

1) Opp. V. VII. p. 404. V. VIII. p. 72. 647. 648.

zijne doorwrochte geschriften, die deze uitwerking voortbragten; maar ook inzonderheid door zijne mondelijke lessen aan de Hooge School te Genève, die onder zijne medewerking gesticht was en werwaarts vreemdelingen uit alle landen heenstroomden om hem te hooren, werd zijn geest steeds verder verspreid.

"Vragen wij," zegt ergens iemand, "wat er van de Hervormde Kerk in Zwitserland en elders zou geworden zijn, wanneer nevens eenen CALVIJN in Genève te gelijker tijd ZWINGLI, de man van eenen vurigen geest, in Zurich nog voortgewerkt had, — ZWINGLI, wiens vrije, veel omvattende geest, wiens diepe, zijne eeuw ver overtreffende inzigten zelfs heden ten dage nog door zoo weinigen op de regte waarde geschat worden, dan worden wij met zijnen vroegtijdigen dood verzoend en zien in BULLINGER dengene, die ter regter tijd in zijne plaats opgetreden is" 1). In deze opmerking ligt veel waarheid. Want hoe veel overeenkomst er tusschen beide groote mannen bestond èn in denkwijze èn in beginselen, deze overeenkomst zelve zou ligt menigvuldige botsingen hebben kunnen veroorzaken, in aanmerking genomen de van elkander afwijkende rigting, die beide aan dezelfde beginselen gaven.

Beide namen de leer der goddelijke voorbeschikking, gegrond in Gods onafhankelijke vrijmagt en gaande over ieder' mensch in het bijzonder, als hoofdleer van het Christendom aan; en het verschil bestond alleen hierin, dat, terwijl ZWINGLI berustte in de erkentenis, dat de verkiezing van enkelen ter zaligheid met de oogmerken en het geheele wereldplan van God zamenhangt, en het voor genoeg hield, dat men de genade Gods inwendig in zich

---

1) Aldus schrijft Schweizer, Die Protest. Centraldogm. S. 256. — De vriendschappelijke betrekking, waarin Calvijn tot den meer toegevenden Bullinger stond, is niet zonder invloed op de Hervormde Kerk gebleven.

onderwindt. CALVIJN tot de uiterste gevolgtrekkingen dezer leer voortging en beweerde, dat God van eeuwigheid af slechts een bepaald getal ten eeuwigen leven verkoren heeft en de overigen besloten heeft aan de verdoemenis over te geven: dat CALVIJN meer de eere Gods, ZWINGLI meer het geluk der menschen als het groote einddoel van het Godsbestuur op den voorgrond plaatste.

Beide beschouwden het wezen des geloofs als gelegen in een vast vertrouwen des harten op Gods genade door CHRISTUS, en drongen het vooral van de zijde van zijne het hart heiligende kracht aan, zoowals het zich in verbetering van zeden openbaart: om welke te bevorderen CALVIJN zeker nog strenger tucht, die zelfs tot een *moreel rigorisme oversloeg*, wilde gebruikt hebben dan ZWINGLI.

Beide ontkenden de noodzakelijkheid der uitwendige dingen tot zaligheid, leerende, dat het geloof door onmiddellijken en onwederstaanbaren invloed van Gods Geest gewerkt wordt, hoewel CALVIJN daarbij grooter gewigt op het uitwendige woord legt als waaraan de werking des Geestes gebonden is.

Beide stemden, wat de leer aangaande den persoon van CHRISTUS betreft, daarin met elkander overeen, dat de goddelijke natuur in Hem zorgvuldig van zijne menschelijke natuur onderscheiden moet gedacht worden, zoodat aan de ééne niet moet toegekend worden, wat alleen aan de andere behoort: staande echter in de voorstelling van CALVIJN het menschelijke in CHRISTUS, vereenigd met het goddelijke in Hem, tot onze zaligheid hooger aangeschreven dan bij ZWINGLI.

En hoezeer in het begrip van Kerk en Kerkbestuur overigens beide wijd uit elkander gingen, toch stonden zij zelfs hierin elkander nader dan één van beide LUTHER, die de regeling der Kerkelijke belangen aan de Landsregering overliet.

Maar het punt, waar zij in de leer van elkander afwe-

ken, was de beschouwing van de betrekking, waarin de in zonde gevallen mensch tot God geraakt was: volgens ZWINGLI die van eenen rampzaligen kranke, maar volgens CALVIJN die van eenen doodschuldigen oproerling. "Wij zijn allen," zegt hij, "met den eersten mensch vrijwillig gevallen en daarom ook met hem schuldig en strafwaardig; wij hebben niets in ons dan zwakheid, boosheid, dood, en eindelijk de hel." Van dit punt nu ging verder het verschil uit, waarin hij zich van zijnen voorganger kenmerkte.

Terwijl ZWINGLI leerde, dat de natuur van den gevallen' mensch, hoezeer als zoodanig het voorwerp van Gods ongenoegen, door de in haar overgeblevene kiem van het goede, nog altijd in zich eene vatbaarheid bezat om door goddelijken invloed hersteld te worden; zag CALVIJN eene niet aan te vullen kloove tusschen God en den van natuur geheel verdoemelijken mensch: God staat lijnregt tegenover zijn zondig schepsel.

Was het nu tot herstelling der gevallene menschheid, naar de voorstelling van ZWINGLI, genoeg, dat God door zijnen bezielenden Geest in haar werkte en, om haar daarvan te verzekeren, in CHRISTUS mensch werd, bewijzende in den dood van CHRISTUS, dat Zijne geregtigheid verzoend was, CALVIJN had, ten einde zich de mogelijkheid der verlossing te verklaren, nu daarom noodig een bepaald gewigt te hechten aan de menschelijke natuur in CHRISTUS, als die in hare vereeniging met zijne Godheid (den Godmensch) de verlorene zaligheid, door den dood te sterven, op nieuw verdienen moest; welke verdiensten dan den zondaar op zijn geloof toegerekend worden.

Wanneer ZWINGLI van den mensch, die zalig wilde worden, vorderde, dat hij in God gelooven en, voor zoo ver hij onder de prediking des Evangelies leeft, zich met vertrouwen aan God, die in CHRISTUS als Middelaar verschenen was, overgeven zou, leerde CALVIJN, dat het

ware geloof uitsluitend aan de prediking des Evangelies gebonden is en in onafscheidelijk verband staat met het geloof in CHRISTUS, den Godmensch; weshalve de Heidenen buiten de zaligheid gesloten zijn.

Ofschoon CALVIJN het ontstaan des geloofs in den mensch, even als ZWINGLI, aan de onmiddellijke werking des H. Geestes toeschreef, waren nu toch voor hem de heilsmiddelen tot opwekking en versterking des geloofs van grooter beduidenis, dan zij voor zijnen voorganger konden zijn. Hij neemt aan, dat er met de prediking des Woords en met de bediening der Sacramenten eene bijzondere werking des H. Geestes gepaard ging. Hij ziet niet, gelijk ZWINGLI, in de Sacramenten alleen maar eene afbeelding der genade en eene handeling der geloovigen, waarbij zij van hun geloof bekentenis doen en alzoo zich daarin versterken, en vooral ook zich tot broederlijke liefde als leden van één ligchaam verpligten; maar hij houdt de Sacramenten voor werkelijke onderpanden van genade, bij welker gebruik de geloovigen op eene geheel eigenaardige wijze den invloed des H. Geestes in hunne zielen ondervinden. Aldus is, volgens hem, de Doop een getuigenis Gods, dat de verdoemenis weggenomen is en al onze zonden vergeven zijn en dat wij in zoodanige verbindtenis met CHRISTUS getreden zijn, waardoor wij al Zijne weldaden deelachtig worden. Aldus is ook, volgens hem, het Avondmaal een werkelijk genieten van het ware ligchaam en eigen bloed des Heeren, waarbij (*niet* waardoor) God de geloovigen geestelijk spijzigt en sterkt, gaande er namelijk uit de in den hemel verheerlijkte menschheid van CHRISTUS eene bijzondere kracht tot de geloovigen uit.

Eindelijk vat CALVIJN het begrip van Kerk als uitwendige verschijning in veel strengeren zin op dan ZWINGLI deed. Ook als zoodanig is zij, volgens hem, het ligchaam van CHRISTUS, in welk ieder moet ingeplant zijn, die met het Hoofd in gemeenschap wil staan. Alleen in de

vereeniging met de Kerk hebben wij vergeving van zonden, en wie zich van *die* christelijke gemeenschap, die het zuivere Woord Gods en de regte bediening der Sacramenten bewaart, afzondert, hij verloochent God en verraadt het geloof. Van dit standpunt uit was het dan ook eene gegevene zaak, dat CALVIJN voor de Kerk, als uitwendige inrigting, magt en gezag zocht te verkrijgen en hare onafhankelijkheid van den Staat voorstond en verdedigde. Daarom voerde hij ook een Kerkbestuur in, waarbij aan Ouderlingen in vereeniging met de Predikanten, uitsluitend en met afwering van allen invloed der burgerlijke Overheid, het beheer der Kerkelijke belangen toevertrouwd werd, veranderende alzoo het democratisch beginsel, door ZWINGLI voorgestaan in eene Aristocratie der Geestelijken. Daarom eindelijk drong hij ook ten sterkste op eene strenge uitoefening van de kerkelijke tucht aan en hield met name den Ban voor een noodzakelijk middel tot bewaring van de zuiverheid der Gemeente.

Vragen wij na dit alles nog naar den waren aard van het verschil tusschen ZWINGLI en CALVIJN, het laat zich gemakkelijk aanwijzen. Terwijl de eerste zich eenvoudig vergenoegde tot grondslag te leggen het beginsel, dat de mensch, om zalig te worden, met afzien van het vertrouwen op het schepsel, zich door JEZUS CHRISTUS, den eenigen Middelaar, in een onbepaald geloof moet overgeven aan God als de eenige oorzaak van alle goed, zooals Hij gekend wordt uit Zijn eigen Woord, overeenkomstig eene gezonde uitlegging der H. Schrift; en voorts wilde, dat de Gemeente der geloovigen onder de leiding der wettige magten zich vrij en zelfstandig in CHRISTUS ontwikkelen zou, — plaatste de laatste zich op een streng doorgevoerd Kerkelijk standpunt, willende de Gemeente der heiligen gebouwd hebben op de *eenheid* eener zuivere, uit de H. Schrift geputte leer, waarvan de genade Gods in de regtvaardiging des zondaars uit het geloof door de verdiensten

van CHRISTUS naar eene vrije verkiezing het wezen en de hoofdzaak uitmaakte. En alzoo zien wij dan bij den eerste eenen milderen geest, die, indien maar het eigentlijke beginsel der ware godsdienst ongeschonden bleef, aan verscheidenheid van begrippen genoegzame ruimte liet; daarentegen bemerken wij bij den laatste eene gestrenge dogmatische rigting, die hij zoo ver immer mogelijk doorvoerde, waarom hij ook niet rustte, voor dat hij aan de door hem ontworpene geloofsbelijdenis in de Kerk van Genève eene blijvende verbindende kracht gegeven had.

Wat nu nog het bijzondere gevoelen van CALVIJN over het Avondmaal betreft; daarin vertoont zich een kennelijk streven, om, zoo mogelijk, de verwijdering tusschen Hervormden en Lutherschen weg te nemen, waarbij hij in MELANCHTHON een' krachtigen helper vond.

Inderdaad was CALVIJN meer met LUTHER dan met ZWINGLI ingenomen. Wel betuigde hij voor ZWINGLI als voor een' groot man den diepsten eerbied te koesteren, maar hij hield LUTHER voor grooter; en in het bijzonder merkte hij ZWINGLI's opvatting van het Avondmaal als valsch en verderfelijk aan [1]). Men kan aannemen, dat deels het *geniale* deels *mystisch element*, dat den Saksischen Hervormer kenmerkte, in zijn' eigen' geest en karakter een grooter punt van aanraking vond. Maar de ware verklaring dunkt mij deze te zijn, dat hij zich in het meer vrijzinnige van ZWINGLI even zoo weinig vinden kon, als LUTHER dit had kunnen doen.

Desniettemin, toen het de beslissing gold, aan welke zijde hij staan zou, of aan die van LUTHER, of aan die van ZWINGLI, aarzelde hij niet, wat ook niet anders kon, zich opentlijk voor den laatste te verklaren. Dit blijkt uit

1) Calv. ad Farellum 4 Mart 1540. Id. ad Zebedarum 19 Maj. 1539. Cf. Gieseler, Lehrb. der Kircheng. B. III. Abth. II. Th. I. S. 171. 172.

zijne handteekening onder den *Consensus Tigurinus* (*Ontwerp van Vereeniging*) van het jaar 1549, waarin de Zwingliaansche gevoelens voorgesteld en de Luthersche verworpen werden.

HOOFDSTUK XIII.

WELKE BETEEKENIS KAN ZWINGLI HEBBEN VOOR DE HERVORMDE KERK VAN ONZEN TIJD?

De Hervormde Kerk, gelijk zij thans bestaat, is gebouwd op Zwinglisch-Calvinistische beginselen, waarbij men echter in aanmerking nemen moet, dat in sommige landen meer dan in andere de rigting eene streng Calvinistische is. Inzonderheid hellen Fransch-Zwitserland en Schotland uit ligt te begrijpen oorzaken naar deze zijde over. Ons vaderland, waar de Hervorming in het Noorden in den geest van ZWINGLI, en in het Zuiden in den geest van CALVIJN doorgedrongen is, vertoonde menigmaal eene kampplaats van onderlingen strijd, waarin nu eens de ééne, dan de andere rigting de zege behaalde. Allengkens echter werd de invloed van het streng Calvinistisch beginsel magtiger en behield ten laatste de overhand, tot dat in onzen tijd en die dezen het naast voorafgegaan is, het Zwinglianisme zich weder krachtiger heeft doen gelden, zonder daarom het eerste te hebben kunnen verdringen.

Dit alles als eene uit de geschiedenis bekende zaak aannemende, ontstaat van zelf de vraag, of ZWINGLI, zoo als wij hem als Hervormer geschetst hebben, voor de Hervormde Kerk nog bij voortduring eenige beteekenis hebbe, of dat wij hem te beschouwen hebben als eene persoonlijkheid, die enkel tot de verloopene tijden behoort.

Het wordt bij herhaling gezegd, dat het algemeen Protestantsche beginsel zich tegen alle menschelijk gezag in zaken des geloofs verklaart; dat het niet vraagt, wat LUTHER, ZWINGLI en CALVIJN geleerd hebben; dat het ontwikkeling gebiedt naar de zijde der waarheid heen, alleen in den geest van CHRISTUS. Hiertegen valt ook niets in te brengen. En de groote mannen der zestiende eeuw die het Protestantisme in zijne tegenstelling tegen de Priesterkerk van Rome in het leven geroepen hebben, zouden, indien zij weder konden opstaan, ons hetzelfde zeggen, gelijk zij ook zonder ophouden hunnen tijdgenooten betuigd hebben.

Doch men vergete niet, dat hier minder sprake is van meeningen dan van beginselen. Alle geloofsmeening, hoe oud en hoe algemeen aangenomen ook, moet telkens weder getoetst worden aan het woord van God en bijzonder aan Hem, die daarvan den inhoud uitmaakt, aan CHRISTUS. Daarom kunnen meeningen veranderen, stelsels zich wijzigen, en dit zonder dat de ware grond des geloofs daardoor schade lijdt; maar dit betreft de beginselen niet. Deze blijven dezelfde, zoolang althans de Kerkgenootschappen, die daaruit zijn voortgekomen, haar bestaan als zoodanig niet opgeven en zich nog niet weten op te lossen in eene algemeene christelijke Kerk. Nu geven wij wel toe, dat men naar die algemeene christelijke Kerk zoeken moet, en keuren dus ook in zoo ver de pogingen niet af, die er meermalen beproefd zijn, om onder de Protestanten eene vereeniging tot stand te brengen. Maar de gestadige mislukking dier pogingen toont toch duidelijk aan, dat de tijden daartoe nog niet gekomen zijn, en het is te vreezen; dat vele voorstanders en ijveraars dezer zaak groot gevaar loopen, om tot een oppervlakkig Christendom en tot eene valsche broederschap te vervallen, waarmede allerminst de Kerk des Heeren gediend is. Laat ons de Voorzienigheid, die in hare aanbiddelijke wijsheid altijd haren eigenen gang gaat, niet

willen dwingen, maar, terwijl wij op hare wenken letten, inmiddels ernstig vragen, wat wij naar hare bedoelingen te doen hebben in de tijden en omstandigheden, waarin wij verkeeren, en overeenkomstig de betrekking, die ons aan het Kerkgenootschap verbindt, waartoe wij door geboorte en belijdenis behooren.

Toont nu het voortdurend bestaan der Hervormde Kerk, dat zij naar den wil der goddelijke Voorzienigheid hare roeping in de wereld nog niet vervuld heeft, en zijn dien ten gevolge hare kinderen verpligt, haar daarin behulpzaam te zijn, het blijkt dan, dat wij ons aan hare beginselen moeten vast houden, ze moeten voorstaan en, waar wij kunnen, ze helpen bevorderen. Maar is dit zoo, dan is het ook evenmin twijfelachtig, of ZWINGLI heeft als haar eerste grondlegger nog altijd voor haar zijne gewigtige beteekenis, en de beginselen, waarvan hij uitgegaan is, deze zijn het, waardoor wij, die Hervormden zijn, ons in de eerste plaats moeten laten leiden.

Intusschen kan het ons verlangen niet zijn, dat onze tijd teruggevoerd worde naar den tijd der Hervorming. Want, gelijk dit reeds op zich zelf onmogelijk is, zoo zou het ook niet zonder groote schade geschieden kunnen, daar andere tijden en omstandigheden ook andere behoeften hebben. En ZWINGLI zelf zou tot ons in de dagen, die wij beleven, anders hebben gesproken, en andere voorzieningen beproefd hebben te maken, dan hij gedaan heeft in zijnen tijd en onder zijn volk. Maar dit alleen wenschen wij, dat allen, die der Hervormde Kerk toegedaan zijn, zich door zijnen geest laten besturen in hunne betrekking zelve tot die Kerk en in de verhouding, waarin zij met haar staan tot hetgeen buiten haar is.

En zien wij dan wel, de geest van ZWINGLI treedt voor ons op, om ons te leeren, dat de stelling, die de Hervormde Kerk ook in onze dagen moet bewaren en handhaven, de volgende is. Te weten met opzigt tot de

Priester-Kerk van Rome eene *vernietigende*, met opzigt tot de Luthersche Kerk eene *verzoenende*, met opzigt tot de wereld eene *heiligende*, en met opzigt tot zich zelve eene *zich vrij en zelfstandig ontwikkelende* stelling.

Rome moet veranderen, of Rome moet verdelgd worden! Dit schijnt misschien onverdraagzaam gesproken, maar die schijn zal wegvallen, wanneer men ons slechts wel verstaat. In den grond wordt er slechts verlangd, dat de leugen wijke voor de waarheid, het kwade voor het goede, of anders uitgedrukt, dwaling en bijgeloof moet zijne plaats inruimen aan het zuivere Evangelie, de zinnelijke eeredienst aan de geestelijke godsvereering, de gehechtheid aan het schepsel aan de erkentenis van den Schepper, de leer der verdienstelijkheid der werken aan de leer der genade. Verre van ons, dat wij onverdraagzaamheid zouden prediken. Neen, wij huldigen die echt christelijke verdraagzaamheid, die niemands geweten eenig geweld wil aandoen, en ook dáár den broeder erkent, die CHRISTUS naar eene andere overtuiging in opregtheid lief heeft en dient. Ook eerbiedigen wij gaarne in het voortdurend bestaan der Roomsche Kerk de hand der goddelijke Voorzienigheid, die, zoolang zij CHRISTUS niet verloochent, ook voor haar haren eigenaardigen werkkring bepaald heeft en met haar zeker hare wijze en goede bedoelingen bereiken zal. Wij stemmen zelfs in met de verwachting, dat de Roomsche Kerk eenmaal *in* en *door* zich zelve meer hervormd zal worden. Maar waar wij letten op het bijgeloof, dat die Kerk aankleeft, op het Priester-juk, waaraan zij zich slaafs onderwerpt, en op haar onveranderlijk streven, om aan het geestelijke Godsrijk eene gedaante te geven van een rijk dezer wereld, dáár zien wij ons den geest van ZWINGLI toewenken, als riep hij ons toe: "Geene schikking, geene *transactie.* Maar strijd op leven en dood voor de waarheid, tegen de leugen, met het wapen van Gods woord in de hand!"

Nog gedenken wij het oogenblik, waarin te Marburg ZWINGLI met een' traan in het oog tegenover Luther stond en, hem de hand toereikende, sprak: *er zijn op de gansche aarde geene menschen, met wie ik liever eenheid onderhouden wil dan met de Wittenbergers.* Dezelfde vredelievende gezindheid, hoe menigmaal ook afgewezen, heeft de Hervormde Kerk later nooit verloochend. Vasthoudende aan haar eigen gevoelen, bleef zij echter de Lutherschen altijd als broeders beschouwen. En de voorstellen en pogingen, om eene ware eenheid te herstellen, zijn tot op onze dagen toe alleen van de zijde der Hervormden gekomen [1]. Zoo blijve het bij ons. Wij willen ons niet laten aftrekken van het woord des Heeren: *het vleesch is tot niets nut*, noch in het Avondmaal meer zien dan de geestelijke genieting van CHRISTUS alleen door het geloof; maar wij mogen ook niet vergeten, dat er in de hoofdzaak des Evangelies en in het grondbeginsel van het Protestantisme tusschen ons en de Lutherschen volkomene overeenstemming heerscht. En al ware het, dat zij, even als in het slot te Marburg geschied is, ons andermaal toeriepen: *gij zijt niet met ons van éénen geest*, — wij moeten blijven toonen, van welk een' geest wij zijn, den geest der verzoenende liefde.

Duur is de verpligting, die op de Hervormde Kerk rust met opzigt tot de wereld. Zij moet haar heiligen door haar tot God te brengen, aan hare wedergeboorte besten-

---

1) Toen er in 1721 zulk eene poging beproefd werd, verscheen er een boek van een' Luthersch' schrijver in het licht met dezen titel: *Kort bewijs, dat de werkelijke poging tot eenheid met de zoogenoemde Hervormden of Calvinisten in regtstreeksche tegenspraak is met al de Tien Geboden, met al de artikelen der Apostolische Geloofsbelijdenis, met al de deelen van het Gebed des Heeren, met de leer van den H. Doop, van de Sleutelen, van het H. Nachtmaal en ook met den ganschen Catechismus.* Zelfs nog in onzen tijd hebben de Luthersche Zendelinggenootschappen de gemeenschap met dat van Bazel afgebroken.

dig arbeiden en CHRISTUS onder haar doen leven. Er ligt eene diepe christelijke waarheid in de gedachte, dat het geloof de zeden vormt. Maar opdat het geloof die kracht hebbe en niet bezwijke in den strijd, dien het met de heerschende zonde te voeren heeft, moet het doordrongen zijn van het groote einddoel der zelfovergaaf van CHRISTUS, *ons te verlossen van alle ongeregtigheid en zich zelven een eigen volk te reinigen, ijverig in goede werken,* — moet het in werking gebragt en gesteund worden door de ernstige prediking van den heiligen wil van God over ons en van het heilig voorbeeld van CHRISTUS, — moet het zelf geheel met de wereld breken en niets dulden, niets toegeven, wat niet naar den eisch der ware godzaligheid is. Dit is het, waartoe de geest van ZWINGLI ons vermaant, opwekt, aanmoedigt. Herinneren wij ons, hoe de Hervormer tegen het heerschende zedebederf zijner dagen kampte, met welk eene kracht hij overal het kwaad in zijnen wortel aantastte, hoe hij er naar streefde, om eene Godsgemeente, een' Christenstaat, die op Gods Woord gevestigd was, in het leven te roepen. Beziele ons een gelijke ijver, een ijver des Heeren, *opdat wij onberispelijk zijn en opregt, kinderen Gods, zijnde onstraffelijk in het midden van een krom en verdraaid geslacht, onder welke wij schijnen als lichten in de wereld.*

Eindelijk, de Hervormde Kerk streve naar eene vrije en zelfstandige ontwikkeling van zich zelve. *Vrij* zeggen wij, en wij meenen daarmede niet die valsche vrijheid, die wet en regel verwerpt en de orde der dingen omkeert, maar die ware vrijheid, die geen' anderen grond des geloofs erkent dan het Woord van God, en, hoewel zij de bestaande magten eerbiedigt, eigentlijk alleen bukt voor den wil van God, door CHRISTUS bekend gemaakt. *Zelfstandig* zeggen wij, en wij meenen daarmede niet, wat eerder *zelfgenoegzaamheid* genoemd moet worden, het losscheuren van alle uitwendige verbindtenissen, het

afwijzen van allen invloed van buiten; maar het in werking brengen van eigene inwendige geestelijke krachten, die van God zijn ingelegd, tegelijk met bedachtzame aanwending van al die uitwendige omstandigheden, die door tijd en plaats worden aangeboden. In dien zin zij de Kerk vrij en zelfstandig, maar ook ieder van hare leden. Er moet zijn een krachtig Gemeente-leven, eene voortdurende ontwikkeling en volmaking van het geheel en van ieder lid in het bijzonder in de waarheid door de liefde, te zamen opwassende in Hem, die het hoofd is, namelijk CHRISTUS. Maar hoe moet die vrije en zelfstandige ontwikkeling geschieden? Hier treedt dan nog eenmaal de geest van ZWINGLI leerend voor ons op. Hij zegt ons: "Geeft God de eer en houdt u aan Zijn woord. Dwingt den Geest niet. Maar laat het Hem over, de begrippen der geloovigen te verhelderen, hunne harten met den zin van CHRISTUS te vervullen, en zelf door te dringen in al de betrekkingen des levens. En werkt allen te zamen in onderlinge gemeenschap, ieder met zijne gave, als die aan God verantwoordelijk zijt, de Overheid, de Leeraars, de Gemeenteleden, één christelijk volk, dat zijne volkomene verheerlijking in den hemel als zijn waar en eigentlijk vaderland verwacht."

Alzoo sta dan de Hervormde Kerk in den geest van haren stichter en volbrenge hare taak, door God haar in de wereld aangewezen en worde het woord van LEO JUDAE vervuld: "Gode zij dank! ZWINGLI is niet geheel van ons weggegaan. Zijn geest is onder ons overgebleven. Ziet! de groote geloofsheld leeft en zal onder ons blijven leven."

Inzonderheid ga tot ons over die christelijk vrome zin, dien hij eens in de woorden, waarmede wij besluiten, heeft uitgesproken:

"Ons leven op aarde is niets anders dan eene reis naar den dood, welken wij dagelijks nader komen. Maar op

den dood volgt de opstanding, even als het leven van CHRISTUS eene loopbaan was, eindigende door den dood in eeuwige heerlijkheid. Ook wij hebben, even als Hij, ons wederstrevend Jeruzalem, onze vijandelijk gezinde Schriftgeleerden, Farizeers en Priesters, namelijk onze wederwaardigheden, die wij in deze wereld ontmoeten, en den haat en de vervolging der booze menschen. Maar al die vijanden vermogen alleen ons ligchaam te dooden, gelijk zij ook CHRISTUS naar het ligchaam aan het kruis geslagen en gedood hebben. In den grond echter bevorderen zij onze zaligheid in het betere leven. Uit die gedachte moeten wij troost ontleenen. Zij moet ons aansporen, om vrolijk ons kruis op ons te nemen en CHRISTUS na te volgen. Gelijk CHRISTUS de verslagene harten Zijner Apostelen vertroostte en bemoedigde met Zijne opstanding, zoo moeten ook wij tot onze bemoediging ons oog rigten naar onze toekomstige opstanding. Laat ons leeren dagelijks met CHRISTUS te sterven, opdat wij ook met Hem en in Hem levend gemaakt worden, opstaan en leven mogen."

"CHRISTUS staat voor ons met geopende armen en roept ons tot zich:

Komt tot Mij allen, die vermoeid en belast zijt, en Ik zal u rust geven" 1).

---

1) Ad Matth. 11:28. Opp. V. VI. T. I. p. 323.

Stanford University Libraries
3 6105 124 444 121

